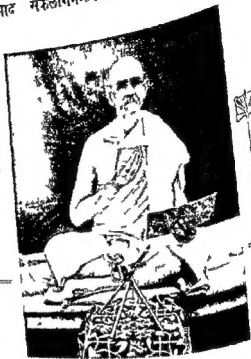

पूज्यपाद सरुलागमस्यवेदी परम गीतार्थ सर्गस्य

आचार्यदेव श्रीमद् विजयदानसूरीश्वरजी महाराज

जन्म : मित्रम म. १००४

दीक्षा : विक्रम सं. १९४६

छात्रिणाद्या

गोधा

गणि-पन्नासपद : १९६०

आचार्यपद : १९८१

भयंभान

छाणी

सर्गस्य : मित्रम म. १०९५ महा मुद्र २ ता. २६-१-३६

सर्गस्य रतना ०-३५ पाददी.

પ્રકાશનનું વકતવ્ય.

આ બીજા ભાગમાં દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ: પૂજ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના હસ્તાક્ષરની પ્રત ઉપરથી (જેનો ફોટો પહેલા ભાગમાં આપેલો છે.) તૈયાર કરવામાં આવેલી પ્રેસ કોપી ઉપરથી શ્રી જંબૂસ્વામિ રાસ: અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજના બે કાગળો: એ ચાર કૃતિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ અખ્યાસીઓની સગવડ ખાતર બહુ જ સારી રીતે અને સ્પષ્ટતાથી છપાવવામાં આવેલ છે. પાછળના બન્ને કાગળોનો વિષય પણ રાસ સાથે ધણી બાજતમાં મળતો છે, તેથી રાસની પૂર્તિ રૂપે ઉપયોગી થશે એમ કહીએ તો પણ ચાલે.

આ પ્રમાણે અમારા તરફથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ગુર્જર ભાષામાં રચાયેલી કૃતિઓ બે ભાગમાં સંગ્રહ કરી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. હવે પણ તેવી કૃતિઓ મળી આવનાં તેમજ કેટલીક સંદિગ્ધ કૃતિઓ છે, તેનો નિર્ણય થતાં પ્રસંગે ત્રીજો ભાગ થઈ શકશે, તો બહાર પાડવા અવશ્ય પ્રયત્ન કરીશું.

આ ગ્રંથનું સંશોધન મુખ્યપણે સદગત શેઠ વેણીચંદ સુરવંદે સ્થાપેલી અને ભારતવર્ષમાં પ્રસિદ્ધ મેસાણા શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળાના મેનેજર પ્રભુદાસ બેચરદાસે કરેલું છે. તેમજ આપતો ગ્રંથ હોવા છતાં દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાયનો રાસનું સંશોધન બહુજ સ્પષ્ટ રૂપે કરવામાં આવેલું છે. જૈન દર્શનની મહત્તા તથા તેમની તરફની ફરજનું જાન થવા માટે ત્રણ નિબંધો પણ સાથે આપેલા છે.

૩. શ્રી યશોવિજયજી ગુર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ ભાગ ૨ જે પ્રગટ કરવામાં આર્થિક સહાય આપનાર વેરાવળ નિવાસી શેઠ લીલાધર ગુલાબચંદ છે. પૂજ્યપાદ સુવિદિત શિરોમણિ, પરમ ગીતાર્થી, સદ્ભાગમરહસ્યવેદી શાસનમાન્ય સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય દેવ શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીયરજી મહારાજના ઉપદેશથી તેઓશ્રીએ પોતાના સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રીના શ્રોતાર્થે આ અમૂલ્ય સાહિત્ય બહાર પાડવા માટે એક સારી રકમની આર્થિક સહાય કરી હતી. તે સહાયતાથી પ્રથમ વિભાગની જેમ આ દ્વિતીય વિભાગ પણ તૈયાર થઈ શક્યો છે—તેના સ્મરણાર્થે ઉપદેશ દાતા અને સહાય દાતા ઉભયની પ્રતિકૃતિઓ આ મન્યમાં દાખલ કરવામાં આવી છે. પ્રાન્તે આ ગ્રંથના સંશોધન તથા પ્રકાશન કાર્યમાં શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની આત્માં વિરુદ્ધ જે કંઈ લખાણુ યા પ્રરૂપણુ થયું હોય, તે વિશે અંતઃકરણથી મિથ્યાદુષ્ટત યાત્રી વિરમીએ છીએ—

—પ્રકાશક,

પ્રસ્તાવના

દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ

શ્રીમત્ મહોનાખ્યાય શ્રી યશોવિજયજીમણિવિરચિત શ્રી દ્રવ્યગુણ પર્યાયના રાસનું આ સંશોધન અગોએ હસ્તક્ષિપ્ત આર પ્રતો ઉપરથી નીચે પ્રમાણે કરેલું છે.

૧. કાર્ત્તવ્ય એક શુદ્ધપ્રાયઃ અને સારી પ્રતિ ઉપરથી પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજશ્રીએ પ્રેસ કાપી તૈયાર કરેલી હતી, તેને મુખ્ય રાખીને સંશોધન કરવામાં આવેલું છે.
૨. બીજી પ્રતિ પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજશ્રીએ મોકલેલી હતી, જેમાં ૬૦ પાના છે. અને તે લગભગ શુદ્ધ નેવી છે. જેની સંજ્ઞા અગોએ લાગ રાખેલી છે. તેનું કારણ એ કે તે પ્રતિ પ્રાયઃ પાટલ ભાભાના પાડના બંડારની છે. એમ સમજીને એ સંજ્ઞા રાખેલી છે જેના ઉપર લખેલું છે કે-શા અંબાલાલ મુનિલાલના જ્ઞાનભંડારની પ્રત છે.
૩. ત્રીજી પ્રત પાલીતાણા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના બંડારની છે. જે લગભગ શુદ્ધાશુદ્ધ હતી સકાય. તેના પાના ૧૯ છે. જેની સંજ્ઞા અગોએ પાલિત રાખેલ છે. તેના ઉપર પણ એરાજ અંબરાયી શેઠ અંબાલાલ મુનિલાલના જ્ઞાનભંડારનું નામ છે.
૪. તથા ચોથી, માત્ર મૂળ હાજોની એક પ્રત પણ પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ તરફથી અમને મોકલવામાં આવી હતી. તેનો પાના ૧૮ છે. અને લગભગ શુદ્ધ જણાઈ છે : તેની સંજ્ઞા અગોએ મૂક રાખેલ છે.

તથા

પં. છપાયેલ દ્રવ્યાનુષંગ તર્કભૂષા.

૬. આવક લીખતી આણંકના પ્રકરણ રેનાંકરમાં છપાયેલ આ રામે
૭. " જૈન વિજય " પર તરફથી સારાંસરૂપે જહાર પડેલ ચોપડી :
એ ત્રણેય પણ સાથે ગણેલ છે.

પ્રેસ કાપીમાં ૧૫મી હાજ પછી ટમો હતો જ નહીં : તે અંમે લાગ અને પાલિત પ્રતો ઉપરથી લીધેલ છે લાગ કરતાં પાલિત માં કંઈક વિશેષ પણ હતી. જે, તે તે રચેલે બતાવી છે.

આ સંશોધનમાં પ્રેક્ષકોપીને મુખ્ય રાખીને બાકીની પ્રતિઓના પાઠા-
ન્તરે તે તે સંદર્ભ આપીને નીચે દીપ્પણમાં આપવામાં આવેલા છે.

અમોએ અંધકારની બાધા જેવી ને તેવી સાંગોપાંગ કાયમ રાખી છે.
તે વખતની ગુજરાતી બાધામાં જે શબ્દો જેમ લખાય છે તેમજ છપાયા છે.
તો પણ તેમાં ક્યાંક ક્યાંક અનુસ્વાર : ક્ષરવઃ દીર્ઘ : એ ના અર્થ વિગેરેમાં
ફેટલેક અંશે એક સરખું ધોરણ પ્રતિઓમાં જ અચવાએલું ન હોવાથી અમે
પણ ક્યાંક ક્યાંક સાચવી શક્યા નથી. વિશેષમાં—આવા દુરધિગમ્ય મન્થને
સમજવો ઘણો જ કઠીન છે, એટલે અભ્યાસીઓને એ મુશ્કેલી ઓછી
નડે, માટે અંધને સમજીને ઠેકઠેકાણે ચિન્હોનો ઉમેરો અમોએ કર્યો છે.
ન્યાય અને તર્કથી ભરેલો મંથઃ દુઃક દુઃક વાક્યોઃ થોડામાં ઘણું કહેવાતું
આ સ્થિતિમાં જે રીતસર ચિન્હો મૂકવામાં ન આવે, તો વાચકોને બારે
ગુંચવણ પડે, એમ અમને જણાયું હતું. ક્યા વાક્યનો સંબંધ ક્યાં લેવો ? તે
ગુંચવણ હામ હામ ઉભી થાય તેમ છે. એટલે ચિન્હોની સમવડ વિના મંથ
સમજવો બહુ જ કઠીન હોવાથી વાચકોની સરળતા ખાતર ચિન્હોનો
ઉમેરો કરવો પડ્યો છે. ચિન્હોનું જે કે એક સરખું ધોરણ રાખવા કાળજી
રાખી છે, છતાં ક્યાંક ક્યાંક સખલના ધર્મ નહોં હોય, એમ તો કહી
શકાય જ નહોં. મંથ સમજવામાં પણ ક્યાંક જૂલ થવાથી યથાથોગ્ય ચિન્હ
મૂકવાને બદલે અન્યથા પણ મૂકાઈ ગયેલ હોવાનો સંભવ છે. પરંતુ એવી
કવંચિત્ થયેલી સખલનાઓ સજ્જનો મુધારીને વાંચશે, તથા અમને સૂચવશે તો
આમળ ઉપર તે સખલનો નીકળી જઈને મંથ ઉત્તરોત્તર વધારે વ્યવસ્થિત થશે.

પૂન્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજજીએ જે જે અંથોના અવતરણો
આપેલા છે, તેના રથો બની શકે તેટલા અમોએ દાકેલા છે, પરંતુ બીજા
કામોની બીડ અને મંથ જરૂરી વાચકોના હાથમાં સમર્પવાની ઉતાવળને
અગે અંથો કઢાવી તથા બહારથી મંગાવી કોઈ કોઈ અવતરણોના રથો
ટાંકવાનું બનેલ નથી. તે ત્રુટીભ્રાસોઓ અપૂર્ણ કરી લેશે. એવી આશા
રાખીએ છીએ. કેમકે—ઘણા અંથો પ્રમિદ્ધ છે.

મંથો—મંથકારો તથા મતોની સૂચિ પાછળ આપેલ છે. તે સિવાય
ત્રાદ રથોની સૂચિ વિસ્તાર ભયથી આપવામાં આવેલ નથી.

જે કે વિવિધ ગાંઝીર્વ અને પ્રાચીન સમયની ભાષાને લીધે આ મંથને
રીતસર સમજાવવા માટે સારાંસારપે એક વિગ્ત દીપ્પણ લખવાની અમારી
કુશળતા હતી, પરંતુ વખતને અજાણે હાલમાં તે મુસ્તવી રાખવામાં આવેલું

છે. અવકાશો એ સારાંશઃ વિવેચનાત્મક ટીપ્પણ્યુઃ તથા બાકીના પરિ-
શિષ્ટોઃ તેમાં આપી જેમ અને તેમ અંથને વિશેષ વિશદ કરી આપવાની
ભાવના છે.

તો પણ પ્રાયગ્નિક પ્રવેશક અભ્યાસી માટે અંથના વિષયોનો છુટા
બોલ રૂપે સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ તો પાછળ આપવામાં આવેલ છેજ. તે પ્રથમ
મુખ પાઠે કરીને એ અંથમાં પ્રવેશ કરવામાં આવશે, તો પણ અભ્યાસીને
ઘણી સરળતા થશે. અંથના વિષયોની અનુક્રમણિકા પણ વિગતવાર
આપવામાં આવી છે.

આ અંથની સાથે જૈનધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર વિશેષ દૃઢતા થવા
માટે આધુનિક દ્રવ્યઃક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ ઉપર જૈન દૃષ્ટિથી પ્રકાશ પાડનારા
તથા નિબંધો આપવામાં આવેલા છે. જેથી વાચકોની છુદ્ધિને અને વિચારણા
શક્તિને એક જાતનો વેગ અવશ્ય મળશેજ.

અંથનું છપ કામ જેમ અને તેમ વાચનારને અનુકૂળ પડે, તેવી
રીતે મોટા ટાઇપોમાં, પેરીમાફેઃ તથા બીજી વ્યવસ્થાઃ છાપકામ અને સંશો-
ધનના જેમ અને તેમ સુંદર તત્ત્વો દાખલ કરીને છપાવવામાં આવેલ છે.
અમારી ધ્વજા આ અંથને છાપકામ અને સંશોધનનો નમુનો ઉત્પન્ન
કરવાની હતી. પરંતુ વખતને અભાવે તેમાં કેટલીક ખામીઓ રહેવા પામી
છે. હતાં પણ ખનતી ઠાથીયે ખૂબ વ્યવસ્થા આણવા પ્રયત્નો કર્યા છે,
એમ વાચક મહાશયો સ્પષ્ટ જોઈ શકશે.

પરિશિષ્ટો વિગેરે જોડીને કેટલુંક લાંબાણ કરવાની જો કે હાલની પદ્ધતિ છે,
પરંતુ તે એવું કામ ભગીરથ કામ છે, એવી અમારો માન્યતા નથી. તે તદ્દન
સુશક્યજ હોય છે. પરંતુ એવી રીતે બહુ લાંબાણ કરવાથી અંથો છપાવવા
ખર્ચ વિશેષ આવે છે, અને તે પછી પડતર પડ્યા રહે છે, ત્યારે
અંથો મોટા ડાળદમામથી છપાવાને મોટા ખર્ચે લેવાર કરેલાની કિંમત
બારે ચવાથી સ્ટોકના સ્ટોક પડ્યા રહેલા અને પાછળથી નજીવી કિંમતે
ઠાઠી નાંખવા પડેલાના દાખલા છે. એક તો આપણી પાસે પૈસાની સમગ્ર
અમુક પ્રમાણમાં મળી શકતી હોય, "જનસમાજને સસ્તામાં મૂળ અંથ
આપવો" એ હિંદુ માંડ પાર પડી શકે તેમ હોય, તેવામાં કેટલુંક નકામું
લાંબાણ કરીને અંથોની કિંમત વધારો મૂકવી, એ કેટલાક વિદ્વાનોની બીજા
મોખા કામને અભાવે એવા કામને મોટું સ્વરૂપ આપીને ચોનાના મોટા
ખર્ચ ચાલુ રાખવાની કુદ્ધિ રૂપે દોવાની યંત્રા રમ ન કરી શકાય !

યુરોપ વિગેરે દેશની સ્થિતિ જુદી છે. આપણા દેશની સ્થિતિ જુદી છે. ખરા અબ્યાસી તો અંધમાંથી અબ્યાસ મારકૃત બંધી વરતુ મેળવી શકશે, અને જેઓ અબ્યાસીઓ નથી તેની આગળ માત્ર પકિતાઇનો ડાળ બતાવવા માટે ફેટલીક લાંબી લાંબી સૂચિઓ ધગવામા આવતી હોય, એમ અમને તો લાસ થાય છે. “કેટલા અંધો ઉપરથી અમોએ સરોધન કર્યું છે ?” તેની લાંબી લાંબી સૂચિ આપવામા આવે છે. શું એ દંભ નથી ? પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહાન અધિકારે આ અંધ બતાવવામા ફેટલા અંધો ઉપર નજર નાખી દશે ? તેની આપણને કલ્પના આવતીજ મુશ્કેલ છે. અને જો તેનું વિસ્તર કરવામા આવે તો કેવડું મોટું થાય ? પણ એવો ડાળ બતાવવાની એ મહાત્માઓનાં દિલમા સ્વપ્ને પણ લાવના નહોતી, અને નજ હોય, પરંતુ આજકાલના ફટકીયા મોતી વધારે ચમકવાનો ડાળ કરે છે, પરંતુ મર્મજ માણસો તેની પાછળના કુદ હેતુઓ સમજી લીધા વિના ગહેતા નથી, ભોળા અને લાલ્ચિ પગિણાઓ લોકો ધણી વખત જો કે એવી રીતે છેતરાય છે. પરંતુ એ તો દુનિયાનો એવો ફેટલોક કમ પરાપૂર્વથી આવ્યો આવે છે, જેને માટે વિચાર કરવો નકામો છે.

શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માટે શ્રીમદ્દયશોધિજયજી ઉપાધ્યાય વિવચિત ગુજ્જર સાહિત્ય સંમલના પ્રથમ ભાગમાં કઇક સચિરતઃ લખવામા આવેલ છે, તેમાંથી જગાસુએને જોઈ સેવા લક્ષમણ છે.

અહીં તો એટલું જ કહેવાનું છે કે-તેમનો જૈન દર્શનઃ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનઃ જૈન આચાર્યોઃ જૈન આગમોઃ તીર્થંકર પરમાત્માઓઃ ઉપરઅનન્ય રાગ છે, અનન્ય લક્ષિતલાવ છે. તે અંધ શ્રદ્ધારૂપે નહીં, પરંતુ અત્યંત વિચારપૂર્વક છે. તેઓ લખે છે કે-

“સમ્યગ્દર્શનની જે સ્વચ્ચિ, તપ્પૂ જે સુરલિતા-સુગંધ, જાસ સેવાપણું, તેણે, મુજમતિ-મારી જે મતિ, શુભ ગુણે કરીને વાસી-આસ્મિતક્ય ગુણે ફરી અંગે અંગે પ્રણમી સેહુલી સ્વેચ્છા સ્થિ રૂપેઈ છઈ ” હાળ ૧૭ ગા. ૯

જૈન દર્શનમાં દીક્ષિત થયા માટેજ તેને વાગી રહ્યા અને જેમ તેમ કરીને તેનું મગન કરવું પડ્યું છે, એમ નથી. તે કાળના સમગ્ર દર્શનો અને વિચાર શ્રેણીઓમા યથેચ્છ વિચરવા છતાં તે મર્મજો પર એવી જૈન વાણીમા વિશેષ રંગાતા ગયા છે, અને એ ગંગને પરિણામે ઉચ્છળી ઉચ્છળીને તેમજુ અનેક અંધ રત્નોના દગેદગ પણ ખડા કરી દીધા છે. કાશીમાં અબ્યાસ કર્યા પછી

ન્યાયના એવા અર્થો બતાવી બતાવ્યા કે જેથી ત્યાંના ભક્ષ્યાચાર્યને ખુશ થઈને ન્યાયવિશારદનું બિરુદ આપવું પડેલ છે એટલે આવા પુરુષને કુપર્મ-કુક કહી શકાયજ નહીં. તેમના અર્થોની દલિલો ઘણીજ વ્યાપક હોય છે, દાર્શનિકોના ખડન મંડન તો ગ્રાસ ગિક હોય છે, પરંતુ સર્વકાળે જૈનવાણીની ભગ્યતા, સુદરતા, વિચારશીલતા, ગહનતા, કાયમ દરેક જમાનામાં જણાયા કરે, તેવી છાપ ઉત્પન્ન કરવાનું ખાસ મુખ્ય હોય છે. આજના યુગમાં પણ જો તેઓથી હોત તો હાલના વૈજ્ઞાનિકોની પણ જે ખબર લેત તે જોવા જેવી હોત. અત્યક્ષ પ્રયોગોથી સાબિતોઓની હાલના વૈજ્ઞાનિકોની પોષણતાની ધૂળ સારી રીતે ઉડાડી હોત. જગતની અદર ધણી તરવો એવા છે, કે જે કોઈપણ રીતે પ્રયોગ ગમ્ય થઈ શકે તેમ હોતાજ નથી. દાખલા તરીકે સ્વાભાવિક સ્વચ્છ 'માણસનું હાટ' (હૃદય) કેમ આવે છે ? તેના લોહોની ગતિ કેવી હોય છે ? તે બરાબર જેઈ શકાયજ નહીં. મરેલાનું હૃદય અત્યક્ષ જોવાય છે, પણ તે, તે વખતે તો સ્વચ્છ નથી. કદાચ એકસરે વિગેરે જેવા સાધનોથી કંઈક ખમાલ આવે, પણ સંપૂર્ણ ખમાલ ન આવે. દરેક દરેક મનુષ્યોમાં ફેરફાર હોય છે. દરેક મનુષ્ય અને દરેક પ્રાણીમાં જે થોડો ધણો ફરક હોય છે કે તેની નોંધ ક્યા ? એવાતો અનેક પદાર્થો છે જે પ્રયોગગમ્ય કરી શકાય તેમ છેજ નહીં. મોટો ભાગ અનુમાન ઉપરજ આધાર રાખવો પડે છે. સારે પોતાના અનુમાનો ખરા, અને ખીજના અનુમાનો ખોટા. આતો એક સ્વાર્થો માણુમનુજ વતણ મણાય.

અમુક કોઈ મનુષ્યમાં વારસાથી કેટલા તત્ત્વ ઉતરી આવેલા છે ? તેનું પાકું સિસ્ટ આપવું મુશ્કેલ છે.

પરંતુ આજે એવી વ્યક્તિ આપણા શાસનમાં નથી એટલે આપણે કેટલુંક ચવાવી લેવું પડે છે. જેમ તેમના કાળની સર્વ વિચારબેધીઓને સામે રાખીને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની સર્વોપરિતાની વિચારણા કરવામાં આવી છે, તેજ પ્રમાણે હાલના સમયમાં પણ એ વસ્તુસ્થિતિ સ્થિર કરવાની ખાસ જરૂર છે.

હાલનું વિજ્ઞાન પણ કુદરતમાં નથી, તેની શોધ કરી શકતું નથી, અને કુદરતમાં છે તેની જ શોધ કરે છે, તેમાં નવીનતા શી ? તેનો અર્થ એટલો જ કે આપણી જાણ બદલાર હોય, તેને આપણી જાણમાં લાવે છે, એજ અર્થ છે.

તેજ રીતે જૈન દર્શનમાં પણ કુદરતની સજિવાઈ વિવિધતા વર્ણવે છે, બીજી કંઈ નથી. એ વિવિધતાની વિગત તથા વિસ્તૃત સ્વરૂપ સિદ્ધિ માની હોય, તો આપણી જાણમાં એવી રીતે લાવી આપે કે હાલના વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિમાં વિશે

પણ આપણને જરાખર નજીક થવા વિના રહે નહીં. તથાપ્રકારના રહસ્યમાં પુરુષોને આંખોએ આપણે જૈન શાસનમાંથી મળેલું ન જાણી શકીએ, પરંતુ એટલાથી તેની કૃતિ સાબિત થઈ શકતી નથી.

સારાંશ કે-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહાન પ્રતિપાદક પુરુષોની યુગેયુગે જૈન શાસનને જોરે છે: જેથી કરીને જૈન શાસનની સર્વાતિશાથી ખરી ખુબી યુગે યુગે જ્ઞાતિઓ સમજતા રહે, તેવા પુરુષો પાકતા રહે, એવી આંખો સાંધે વિરમીએ છીએ.

તા. ૧૫-૩-૩૮

શ્રી જૈન ત્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય વિરચિત-

ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ.

ભાગ ૨ જી.

શ્રી દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃનો રાસ.

વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમણિકા.

૧ સ્તબ્ધકતા મંગળાચરણનો શ્લોક.

પૃષ્ઠ

ઢાળ ૧ લી.

[દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનની તથા જ્ઞાનીની મહત્તા સાક્ષપ્રમાણો સાથે વર્ણવી છે]
ગાથા વિષય

૧ ગુરુનમસ્કારઃ વિષયાદિ-

અનુબંધ અનુષ્ટુપ

૩

૨-૩ દ્રવ્યાનુયોગ મહિમા :

૪

ચરણાનુયોગ કરતાં અપેક્ષાએ દ્રવ્યાનુયોગની મહત્તા :

૫

સમ્મતિ, ઉપદેશપદ અનેયોગશક્તિનાં પ્રમાણો

૫

૪ દ્રવ્યાનુયોગાસક્તને આધાકર્માદિ દોષોની અમત્યતા

૫

પંચકર્પઃ સૂત્રકૃતાંગ અને પ્રશ્નચરિત્ર પ્રકરણના પ્રમાણો ૫-૬

૫ બાણ અને અભ્યન્તર ક્રિયાનો ભેદ

૬

દશવૈકલ્પિક સૂત્રનું પ્રમાણ

૬

૬ દ્રવ્યાનુયોગ ઉપર શુદ્ધ ધ્યાનનો આધાર

૭

પ્રવચનસારનું પ્રમાણ:-

૭

૭ ગીતાર્થ જ્ઞાનીની મહત્તા:

૮

સમ્મતિ અને વ્યવહાર સૂત્રનું પ્રમાણ:

૮

જ્ઞાનગીતાર્થઃ અને ચારિત્ર ગીતાર્થના પ્રકારો

૮

૮ મંથકારની પરિણતિ

૯

મંથકારના ઇન્દ્રિયયોગઃ યોગદષ્ટિનું પ્રમાણ

૯

૯ આ મંથના મૂળ આધારોઃ અને ગુરુવચનની પરતંત્રતા

૯

જ્ઞાનમદ ન કરવાની ભજામણ

ઢાલ ખીજી.

દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ

[૧ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ના લક્ષણો.

૨ ત્રણેયમાં ભેદઃઅભેદઃ ત્રણ પ્રકારઃ ત્રણલક્ષણ સુકત એક પદાર્થ એ પ્રકારે મંથના દ્વારા.

૩ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો ભેદઃ ઉપરના પ્રથમ સામાન્યઃ તિર્થે પ્રથમ સામાન્યઃ

૪ ભેદના કારણો-સ્વરૂપ ભેદઃ એકઃ અનેકઃ આધારઃ આધેયઃ ઉદ્વિષ ગોચરતાઃ સંજ્ઞાઃ
સંખ્યાઃ લક્ષણાધી ભેદઃ]

૧ દ્રવ્યનું લક્ષણ	૧૦
ગુણઃ પર્યાયઃ અને દ્રવ્યની એકરૂપતા	૧૦
૧ દ્રવ્યની સ્વાભાવિકતાઃ સાપેક્ષિતા વિષે ચર્ચા	૧૧
તત્ત્વાર્થનું પ્રમાણ	૧૧
૨ ગુણ લક્ષણઃ પર્યાય લક્ષણઃ અંયના કારણે	૧૧
દ્રવ્યોના સામાન્યથી ગુણ અને પર્યાયો	૧૨
૩ મોતીની માળાને દૃષ્ટાંતે ત્રણેયનો ભેદ	૧૨
દ્રવ્ય-સામાન્યઃ ગુણ-પર્યાય-વિશેષોઃ	૧૨
૪ ૧ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય : દૃષ્ટાન્ત સાથે	૧૨
ક્ષણિકવાદી ભાદ્ર, નૈયાયિક : સદૃશતવાદીના મતો.	૧૩
૫ તિર્થંક્ર પ્રચય સામાન્ય દૃષ્ટાન્તો સાથે	૧૩
દિગંબરનો મત અને તેનું સમાધાન	૧૪
૧ ઉર્ધ્વતા સામાન્યના બે ભેદ	૧૪
ઓષ્ઠશક્તિઃ સમુચિત શક્તિઃ	૧૪
૭ ધોઃ ધાસઃ અને દુધઃના દૃષ્ટાંતો	૧૫
૮ જીવમાં ઉર્ધ્વતા સામાન્યની ધટના	૧૫
ગીતા તથા વીશીના પ્રમાણો	૧૬
૯ ઓષ્ઠ શક્તિ અને સમુચિત શક્તિ ઉપર નયોઃ	૧૬
ઉપનિષદનું પ્રમાણ.	૧૭
૧૦ ગુણઃ પર્યાયઃ વ્યક્તિ રૂપે	૧૭
તે દીગંબર મત	૧૭
૧૧ દીગંબર મત ખંડન	૧૭
સમ્ભતિ તર્કનું પ્રમાણ	૧૮
૧૨ ગુણાર્થિક નય ન માનવા વિષે	૧૯
સમ્ભતિ તર્ક તથા સૂત્રોનું પ્રમાણ	૨૦
૧૩ ઝેન ચર્ચા ચાલુ	૨૦
૧૪ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ માં પરસ્પર ભેદના કારણે	૨૧
એકઃ અનેકઃ થી ભેદ	૨૧
૧૫ આધારઃ આધેયઃ ઉદ્વિષ ગોચરતાઃથી ભેદ	૨૧
૧૬ સંજ્ઞાઃ સંખ્યાઃ ને લક્ષણાધી ભેદ	૨૨

ત્રીજી ઢાળ

અભેદ પક્ષ:

[૧. એકાંતિ એક માનવામાં દોષો: ૧ ગુણગુણિ ભાવનો દોષ: અનવસ્થા દોષ: વ્યવહાર લોપ: ભારની અધિકતા દોષ: અનેક દ્રવ્યોના એક પર્થિવમાં એકતા: દ્રવ્યની નિત્યતા: કાર્યોત્પત્તિનો અપ્રસંગ:]

- ૧ એકાંત અભેદ પક્ષે-ગુણગુણિ ભાવનો ઉચ્છેદ ૨૩
- ૨ અનવસ્થા દોષ ૨૪
- ૩ "સોનું તેજ કુંડલ છે" એ વ્યવહાર લોપ ૨૪
- ૪ દ્રવ્યમાં ગુણ અને પર્થિવનો ભાર વધવો જોઈએ ૨૫
નવા નૈયાયિકનો મત
- ૫ જુદા જુદા દ્રવ્યના પર્થિવ રૂપ ધરને એક માનવામાં આવે છે. ૨૫
- ૬ જીવ: અજીવ: વિગેરે દ્રવ્યનૈયત્યનો ભંગ થાય ૨૬
તથા એક પરિણતિનો ભંગ થાય.
- ૭ કારણમાંથી કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય. ૨૭
- ૮ કારણમાં સત્તા રૂપે કાર્ય છતાં પ્રથમથી જ ન હોવાય ? ૨૭
- ૯ નૈયાયિકની ખાસ ચર્ચા ૨૮
પ્રશ્ન:-કારણ કાળે વિદ્યમાન કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય, પણ
તેનું જ્ઞાન કેમ ન થાય ? ૨૮
- ૧૦ ઉત્તર:-કારણમાં કાર્ય દ્રવ્યાર્થથી નિત્ય છે, અને પર્થિવાર્થથી
અનિત્ય છે, તો દ્રવ્યાર્થથી તો જ્ઞાન થાય જ છે. ૨૮
- ૧૧ સર્વથા અસત્ પદાર્થ જ્ઞાનમાં ભાસેજ નહીં. ૨૯
યોગાચારનો મત ૨૯
- ૧૨ જૂતકાળનો ઘટ "મેં દમણા જાવ્યો." ત્યાં વર્તમાન કાલીન
દ્રવ્યની પ્રતીતિ થાય છે. અથવા નૈમિષ નવથી અતીત
વિષયમાં વર્તમાનનાનો આરોપ થાય છે. ૩૦
- ૧૩ જો અસત્ પદાર્થો અસત્ કાળે ભાસે, તો ત્રણેય કાળમાં
ચરદ્રોશનો ભાસ થવો જોઈએ. ૩૦
- ૧૪ મારે આજતાનું જ્ઞાન ન થાય ૩૧

૧૫ બેદવાદી નૈયાયિકઃ અબેદવાદી સાંખ્યઃ ઉલ્લપવાદી જૈનઃ ૩૧
અ-૫-યોગ-ન્યવચ્છેદ દ્વાત્રિચિકાના પ્રમાણે ૩૧-૩૨

ઢાળ ૪ થી

ભેદાભેદના પરસ્પર વિરોધનું તાત્ત્વિક સમાધાનઃ

[૧. ભેદાભેદના વિરોધનો પરિહારઃ
૨ તેથી ઉત્પન્ન થતો નયવાદઃ અને સમસંગીઃ
૩ તથા સમસંગીનું વિસ્તૃત સ્વરૂપઃ]

- ૧ ભેદાભેદ સાથે કેમ રહે ? ૩૨
સપ્રમાણ જૈન સિદ્ધાન્તોમાં દેહ રહેવાની ભલામણ ૩૩
૨ ભેદાભેદ સાથે રહી શકે છે. ૩૩
૩ ૧૫ અને ૨૨ સ્પષ્ટ રીતેજ સાથે રહે છે કે નહીં ? ૩૪
પ્રત્યક્ષ બાગતમા દ્રષ્ટાંતની જરૂર ચી ? ૩૪
૪ સ્થાનપણ્ડ અને રક્તપણ્ડ એકજ ઘડમાં દેખાય છે કે ? ૩૫
૫ એકજ માણસમાં બાળકપણ્ડઃ યુવાનપણ્ડઃ વૃદ્ધપણ્ડઃ દેખાય
છે કે ? ૩૫

સમ્બંધિતનું પ્રમાણ

- ૬ ભેદ હોય ત્યાં અભેદ ન જ હોય, એવી નૈયાયિકની
શંકાનું સમાધાન ૩૬
૭ જૈન દર્શનને તો જરૂર અને ચેતનમાં ભેદાભેદ માનવામાં
વાધો નથી ૩૬
૮ જેતો ભેદ, તેનોજ અભેદ : અને જેતો અભેદ તેનોજ ભેદ. ૩૭
સંકટો નયોની ઉત્પત્તિનું આ જ ખીજ છે ૩૭
૯ દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ અને ભાવઃ વિગેરેને આશ્રયીને
કરોડોભાંગા ચામ છે. ટુંકમાં સમસંગી ૩૯
૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ સમસંગીના ૭ ભાગાનું સ્વરૂપ ૪૯
સાત ભંગોની નિશ્ચિતતા વિષે ચર્ચા ૪૦
૧૪ સમસંગીના ચીનનું ફળ ૪૨

ઢાળ ૫ મી

નયઃ પ્રમાણઃ વિચાર અને દ્રવ્યાર્થિક નયના દિગમ્બર-
પ્રક્રિયાથી ૧૦ પ્રકાર

[પ્રમાણ વાક્ય અને નય વાક્યનો વિવેકઃ દિગ્મ્બર પ્રક્રિયાએ નયના ભેદોઃ નવ નયોઃ ત્રણ ઉપનયઃ અધ્યાત્મ શૈલિના બેજ નયોઃ ત્રિગેરે તેમાંથી નવ નયોમાંના પ્રથમ દ્રવ્યાર્થિક નયના દસ ભેદો આ ઢાળમાં સમજાવ્યા છે.]

૧ પ્રમાણ વાક્ય અને નય વાક્યનો વિષય.	૪૩
૨ નય વાક્યમાં દ્રવ્યાર્થિકની મુખ્ય વૃત્તિ અને ઉપચાર વૃત્તિ	૪૪
૩ નય વાક્યમાં પર્યાયાર્થિકની મુખ્ય વૃત્તિ અને ઉપચાર વૃત્તિ	૪૫
૪ પર્યાયાર્થિક દ્રવ્યાર્થિકની મુખ્યતા અને ઉપચારનું ધોરણ	૪૫
૫ એક નય એકજ અહણુ કરે તો દુર્નયતા	૪૬
૬ શ્વેતામ્બર નય વ્યવસ્થાની વિશેષતા	૪૬
૭ દિગ્મ્બર પ્રક્રિયામાં અવ્યવસ્થા છતાં જાણવા માટે તેનો ઉદ્દેશ.	૪૭
૮ દિગ્મ્બર પ્રક્રિયાએ નયના ભેદો.	૪૭
૯ દસ પ્રકારના દ્રવ્યાર્થિકમાંથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૧)	૪૪
૧૦ દૃષ્ટાન્ત-જેમ સંસારી જીવો સહજ સ્વભાવની મુખ્યતાએ સિદ્ધ જેવા ગણાય છે	૪૮
૧૧-૧ સત્તાની મુખ્યતાએ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૨)	૪૯
૧૨ દ્રવ્ય તથા પર્યાયના ભેદની કલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૩)	૪૯
૧૩ વિભાવની મુખ્યતાએ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૪)	૪૯
૧૪ ઉત્પાદ-વ્યય સાપેક્ષ સત્તામાહક અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઃ (૫)	૫૦
આ નવની પ્રમાણમાં અતિવ્યાપ્તિ નથી થતી	૫૧
૧૫ ભેદકલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૬)	૫૧
૧૬ અન્વય દ્રવ્યાર્થિક (૭)	૫૧
૧૭ સ્વ દ્રવ્યાદિક માહક દ્રવ્યાર્થિક (૮)	૫૨
૧૮ પરદ્રવ્યાદિક માહક દ્રવ્યાર્થિક (૯)	૫૨
૧૯ પરમભાવ માહક દ્રવ્યાર્થિક (૧૦)	૫૩

ઢાળ ૬ ઠી

બાકીના ૮ નયો:

[પર્વાયાર્થિક નયના ૬ બેઠાઃ તથા બીજા ૭ નયોના ચેટા બેઠા સાથે નવેય નયોનું પુરું વર્ણન આ ઢાળમાં કરવામાં આવેલ છે.]

- ૧ મેરના દષ્ટાંતે અનાદિઃ નિત્યઃ શુદ્ધઃ પર્વાયાર્થિક નય (૧) ૫૩
- ૨ જ્ઞેન શૈલીની ખુબી ૫૪
- ૩ સિદ્ધ પર્વાયને દષ્ટાંતે સાદિઃ નિત્યઃ શુદ્ધઃ નય (૨) ૫૪
- અને સત્તા જોયુરવે અનિત્ય શુદ્ધ પર્વાયાર્થિક (૩) ૫૪
- ૪ સત્તા આદક નિત્યઃ અશુદ્ધઃ પર્વાયાર્થિક નય (૪) ૫૫
- ૫ સિદ્ધ જ્ઞેવા સંસારી જીવને દષ્ટાંતે નિત્યઃ શુદ્ધઃ પર્વાયાર્થિક નય (૫) ૫૬
- ૬ જન્મ મરણાદિ યુક્ત જીવને દષ્ટાંતે અનિત્યઃ અશુદ્ધઃ પર્વાયાર્થિક નય (૬) ૫૬
- ૭ નૈમગમના ૩ બેઠાઃ જૂતકાળમાં વર્તમાન કાળના આરોપમાં તત્પર નૈમગ (૧) ૫૬
- ૮ દષ્ટાંતઃ હીવાળાને દિવસે પ્રજુ મહાવીર પરમાત્મા નિર્વાણ પામ્યા. ૫૭
- ૯ બાવિ કાળમાં જૂતકાળનો ઉપમાર નૈમગ નય (૨) ૫૭
- દષ્ટાંતઃ જિનેશ્વરને સિદ્ધ કહેવા ૫૭
- ૧૦ વર્તમાનારોપ નૈમગ દષ્ટાંતઃ " જાત રાધે છે." ૫૮
- ૧૧ ઓધ સંપ્રદાને વિશેષ સંપ્રદાઃ નયના બે બેઠા દષ્ટાંતઃ મર્વ દ્રવ્ય એક સરખા. ૫૮
- સર્વ જીવો એક સરખાઃ ૫૯
- ૧૨ સામાન્ય સંપ્રદા બેઠક વ્યવહાર નયઃ અને વિશેષ સંપ્રદા બેઠક વ્યવહાર નય દષ્ટાંતઃ ૧ જીવઃ અજીવઃ દ્રવ્ય છે. ૫૯
- ૨ જીવો સંસારીઃ અને સિદ્ધોઃ છે ૫૯
- ૧૩ સૂક્ષ્મ ઝલ્લુસૂત્ર નય અને સ્થૂલ ઝલ્લુસૂત્ર નય દષ્ટાંતઃ ૧ ક્ષણિક પર્વાય ૬૦
- ૨ મનુષ્યાદિ-પર્વાય ૬૦
- ૧૪ શબ્દ નયનું લક્ષણ ૬૦
- દષ્ટાંતઃ તટઃતટીઃ તટમ્ઃ આપઃ જલમ્ ૬૦

ઢાળ ૫ મી

નયઃ પ્રમાણઃ વિચાર અને દ્રવ્યાર્થિક નયના દિગંબર- પ્રક્રિયાથી ૧૦ પ્રકાર

[પ્રમાણ વાક્ય અને નય વાક્યનો વિવેકઃ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના બેદોઃ નવ નયોઃ ત્રણ ઉપનયઃ અધ્યાત્મ શૈલિના બેઞ નયોઃ વિગેરે તેમાંથી નવ નયોમાંના પ્રથમ દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ બેદો આ ઢાળમાં સમજાવ્યા છે.]

૧ પ્રમાણ વાક્ય અને નય વાક્યનો વિષય	૪૩
૨ નય વાક્યમાં દ્રવ્યાર્થિકની મુખ્ય વૃત્તિ અને ઉપચાર વૃત્તિ	૪૪
૩ નય વાક્યમાં પર્યાયાર્થિકની મુખ્ય વૃત્તિ અને ઉપચાર વૃત્તિ	૪૫
૪ પર્યાયાર્થિક દ્રવ્યાર્થિકની મુખ્યતા અને ઉપચારનું ધોરણ	૪૫
૫ એક નય એકજ ગ્રહણ કરે તો દુર્નયતા	૪૬
૬ શ્વેતાંબર નય વ્યવસ્થાની વિશેષતા	૪૬
૭ દિગંબર પ્રક્રિયામાં અવ્યવસ્થા છતાં જાણુવા માટે તેનો ઉદ્દેશ	૪૭
૮ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના બેદો	૪૭
■ દશ પ્રકારના દ્રવ્યાર્થિકમાંથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૧)	૪૪
૧૦ દૃષ્ટાન્ત-જેમ સંસારી જીવો સહજ સ્વભાવની મુખ્યતાએ સિદ્ધ જેવા ગણાય છે	૪૮
૧૧-૧ સત્તાની મુખ્યતાએ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૨)	૪૯
૧૨ દ્રવ્ય તથા પર્યાયના બેદની કદપના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૩)	૪૯
૧૩ વિભાવની મુખ્યતાએ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૪)	૪૯
૧૪ ઉત્પાદ-વ્યય સાપેક્ષ સત્તાગ્રાહક અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઃ (૫)	૫૦
■ આ નયની પ્રમાણમાં અતિવ્યાપ્તિ નથી થતી	૫૧
૧૫ બેદકદપના સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૬)	૫૧
■ ૧૬ અન્વય દ્રવ્યાર્થિક (૭)	૫૧
૧૭ સ્વ દ્રવ્યાદિક ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક (૮)	૫૨
૧૮ પરદ્રવ્યાદિક ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક (૯)	૫૨
૧૯ પરમભાવ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક (૧૦)	૫૩

૧૩ સમતીય અસદ્ભૂત વ્યવહાર: બહુ પ્રદેશી પરમાણુ (૧)	૧૫
૧૪ વિભતીય અસદ્ભૂત વ્યવહાર: મૂર્ત મતિ જ્ઞાન (૨)	૧૬
૧૫ સમતીય-વિભતીય અસદ્ભૂત વ્યવહાર: જીવ અજીવ વિષયનું જ્ઞાન (૩)	૧૬
૧૬ ઉપચરિતાઅસદ્ભૂત વ્યવહારનું લક્ષણ	૧૬
૧૭ સ્વભૂતિ ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર નય:	
દષ્ટાન્ત: હું પુત્રાદિક: અથવા મારા પુત્રાદિક: (૧)	૧૭
૧૮ વિભતીય ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર નય:	
દષ્ટાન્ત: મારા વસ્ત્રાદિક: (૨)	
સમતીય-વિભતીય ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર	
દષ્ટાન્ત: મારા ગદા: દેશ: વિગેરે (૩)	૧૭
૧૯ ઉપનયોનો ઉપસંહાર:	

૧૦૮

આઠમી ઢાળ

આધ્યાત્મિકનયો અને નયભેદમાં મતાંતરની ચર્ચા:

[૧ અધ્યાત્મ નયના નિશ્ચય: અને વ્યવહાર: એ બેદોનું પેટા બેદો અને દષ્ટાન્તો સહિત વર્ણન.]

૨ દિગ્બર પ્રક્રિયાએ નયના જે બેદો પાડવામાં આવેલા છે, તે માત્ર શિખાઉ વિદ્યાર્થીની શુદ્ધ ખીસવવા માટેના છે. વાસ્તવિક રીતે એ બેદો જરૂરના નથી. સ્વેતાગ્નિ પ્રક્રિયાએ સાત નયો કહેલા છે, તેજ વ્યવસ્થા મજબૂર છે. અને તેમાં દરેક પ્રકારનો સમાવેશ થઈ ચકે છે. એ આ હાગમાં રીતસરની શુદ્ધિ પૂર્વક સાબિત કરવામાં આવેલું છે.]

૧ નિશ્ચય નય: વ્યવહાર નય: એ બે આધ્યાત્મિક નય:

નિશ્ચયના:—શુદ્ધ: અને અશુદ્ધ: એ બે બેદ.

૨ દષ્ટાન્ત: જીવ તેજ દેવત-જ્ઞાન: શુદ્ધ નિશ્ચય નય (૧)

મતિ જ્ઞાનાદિક આત્મા: અશુદ્ધ નિશ્ચય નય (૨)

૩ સદ્ભૂત વ્યવહાર નય અને અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયના સમૂહો

૪ સદ્ભૂત વ્યવહારના ઉપચરિત: અને અનુચરિત: બે બેદ

ઉપચરિત સદ્ભૂતનું સમૂહ: દષ્ટાન્ત-જીવનું મતિજ્ઞાન

૫ અનુચરિત સદ્ભૂતનું સમૂહ: દષ્ટાન્ત-દેવત જ્ઞાનાદિક

આત્માના મુજો

દષ્ટાન્ત—ધટઃ કુલઃ સમભિરુદ નયનું લક્ષણ.

૧૫ એવંભૂતનયનું લક્ષણ ૬૦

દષ્ટાન્તઃ રાજ સભામાં રાજમાનઃ તે રાજ, રનાનાદિક કાર્યમાં
એઠેલો તે રાજ નદિ. ૬૧

૧૬ નયના ૨૮ ભેદોનો ઉપસંહાર ૬૧

૯૯

ઢાળ ૭ મી ઉપનયના ભેદો.

સદ્ભૂત વ્યવહારના બે ભેદઃ અસદ્ભૂત વ્યવહારના ૯ ભેદઃ ઉપ-
રાંત અસદ્ ભૂતવ્યવહારના ૩ ભેદ. ઉપચરિતોપચરિત વ્યવહારના
ત્રણ ભેદ]

૧ સદ્ભૂત વ્યવહારના ભેદ ૬૨

૨ શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારના અને અશુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારના
લક્ષણો. ૬૨

૩ દષ્ટાન્તઃ ૧ આત્મ દ્રવ્યનું કેવલ જ્ઞાન
૨ આત્મ દ્રવ્યના મતિ જ્ઞાનાદિ ગુણો ૬૨

૪ સદ્ભૂત વ્યવહાર નયની વિષય મર્યાદા ૬૩

૫ અસદ્ભૂત વ્યવહારનયનું લક્ષણ ૬૩

૬ દ્રવ્યમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ અસદ્ભૂત વ્યવહાર નય (૧) ૬૩

૭ ગુણમાં ગુણનો ઉપચાર—આત્માના મલીન સ્વભાવને
કૃષ્ણલેશ્યા કહેવામાં આવે છે (૨) ૬૩

૮ પર્યાયમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ હાથીઃ ઘોડાઃ ને પુદ્ગલ રક્ષં
કહેવામાં આવે છે (૩) ૬૪

૯ દ્રવ્યમાં ગુણનો ઉપચારઃ કું ધોળો છું (૪) ૬૪

વ્યભા પર્યાયનો ઉપચારઃ કું ચરીર છું (૫) ૬૪

૧૦ ગુણમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ તે ઝોરો દેખાય છે (૬) ૬૪

પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ દેહ તે આત્મા (૬) ૬૪

૧૧ ગુણમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ મતિજ્ઞાન તે ચરીર (૮) ૬૫

પર્યાયમાં ગુણનો ઉપચારઃ ચરીર તે મતિજ્ઞાન (૯) ૬૫

૧૨ અસદ્ભૂત વ્યવહારના ૯ પ્રકારનો ઉપસંહારઃ તથા ખીળ
ત્રણ પ્રકારની સદ્ભાત ૬૫

- ૧૩ સમ્પત્તીય અસદ્ભૂત વ્યવહાર: જાડુ પ્રદેશી પરમાણુ (૧) ૬૫
- ૧૪ વિજ્ઞાતીય અસદ્ભૂત વ્યવહાર: મૂર્ત મતિ જ્ઞાન (૨) ૬૬
- ૧૫ સમ્પત્તીય-વિજ્ઞાતીય અસદ્ભૂત વ્યવહાર: જીવ અજીવ વિષયનું જ્ઞાન (૩) ૬૬
- ૧૬ ઉપચરિતાઅસદ્ભૂત વ્યવહારનું લક્ષણ ૬૬
- ૧૭ સ્વજ્ઞાતિ ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર નય: દષ્ટાન્ત: હું પુત્રાદિક: અથવા મારા પુત્રાદિક: (૧) ૬૭
- ૧૮ વિજ્ઞાતીય ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર નય: દષ્ટાન્ત: મારા વચ્ચાદિક. (૨) ૬૭
- સમ્પત્તીય-વિજ્ઞાતીય ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર દષ્ટાન્ત: મારા ગદ્ય: દેશ: વિગેરે (૩) ૬૭
- ૧૯ ઉપનયોનો ઉપસંહાર:

૧૦૮

આઠમી ઢાળ

આધ્યાત્મિકનયો અને નયભેદમાં મતાંતરની વ્યર્થા:

[૧ અધ્યાત્મ નયના નિશ્ચય: અને વ્યવહાર: એ ભેદોનું પેદા ભેદો અને દષ્ટાંતો સહિત વર્ણન.]

૨ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના જે ભેદો યાદવામાં આવેલા છે, તે માત્ર શિષ્યાણે વિદ્યાર્થીની સુદ્ધિ ખીલવવા માટેના છે. વાસ્તવિક રીતે એ ભેદો જરૂરના નથી. સ્વેતામ્બર પ્રક્રિયાએ સાત નયો કહેલા છે, તેજ વ્યવસ્થા બરાબર છે. અને તેમાં દરેક પ્રકારનો સમાવેશ થઈ શકે છે. એ આ ઢાળમાં રીતસરની મુક્તિ પૂર્વક સાબિત કરવામાં આવેલું છે.]

૧ નિશ્ચય નય: વ્યવહાર નય: એ બે આધ્યાત્મિક નય:

નિશ્ચયના:—શુદ્ધ: અને અશુદ્ધ: એ બે ભેદ. ૬૮

૨ દષ્ટાન્ત: જીવ તેજ કેવલ-જ્ઞાન: શુદ્ધ નિશ્ચય નય (૧) ૬૮

મતિ જ્ઞાનાદિક આત્મા: અશુદ્ધ નિશ્ચય નય (૨) ૬૮

૩ સદ્ભૂત વ્યવહાર નય અને અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયના લક્ષણો ૬૯

૪ સદ્ભૂત વ્યવહારના ઉપચરિત: અને અનુપચરિત: બે ભેદ

ઉપચરિત સદ્ભૂતનું લક્ષણ: દષ્ટાન્ત-જીવનું મતિજ્ઞાન ૬૯

૫ અનુપચરિત સદ્ભૂતનું લક્ષણ: દષ્ટાન્ત-કેવલ જ્ઞાનાદિક આત્માના ગુણો ૬૯

- ૬ અસંદ્ભૂત વ્યવહારના ઉપચરિતઃ અને અનુપચરીતઃ એ એ
બેદો. દષ્ટાન્તઃ અસંશ્લેષિત યોગે-દેવદત્તુ ધન ૬૯
- ૭ દષ્ટાન્ત સંશ્લેષિત યોગે-આત્માનો દેહ ૬૯
- દિગંબર નયો તથા ઉપનયોનો ઉપસંહાર ૭૦
- ૮ વિષયબેદ ન છતાં પરિભાષા બેદની ચર્ચાનો ઉપક્રમ ૭૧
- ૯ તત્ત્વાર્થને આધારે સાત અને પાંચ નયો છે, તો નવ નયો
કેમ થાય ? ૭૧
- ૧૦ પર્યાયાર્થિકઃ દ્રવ્યાર્થિકઃ ની પેઠે અર્પિત અને અનર્પિતને
જુદા ગણી ૧૧ નયો કેમ ન કહેવા ? ૭૨
- ૧૧ જેમ અર્પિત-અનર્પિત વ્યવહાર અને સંગ્રહમાં સમાવેશ
કરે છે, તેમ પ્રથમના અને પછીના નયોમાં દ્રવ્યાર્થિક
અને પર્યાયાર્થિકનો સમાવેશ કેમ ન થાય ? ૭૨
- ૧૨ શ્રી જીનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમજીને મતે-પ્રથમના ચાર દ્રવ્ય-
ાર્થિક અને છેલ્લા ત્રણ પર્યાયાર્થિક નયો. ૭૩
- ૧૩ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરને મતે પ્રથમના ત્રણ દ્રવ્યાર્થિક અને
પછીના ચાર પર્યાયાર્થિક ૭૩
- ૧૪ અંતર્ભૂત નયોના સમૂહ ૬૫ મુખ્ય નયોને જુદા બેદ
તરીકે શી રીતે ગણી શકાય ? ૭૪
- ૧૫ સંગ્રહ અને વ્યવહાર ૬૫ નેગમ નવ માનવા છતાં
ક્યાંક તેનો બેદ કરવામાં આવેલો છે, તે રીતે પણ નયના
નવ બેદ કેમ ન કહી શકાય ? ૭૫
- ૧૬ વિભક્તને વિભાગ તરીકે ગણીયે, તો વ્યવસ્થા રહે નહિ. ૭૬
- ૧૭ નવ નવ માનવા, તે સૂત્ર વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા છે ૭૭
- ૧૮ દ્રવ્યાર્થિકના ૧૦ બેદ પણ ઉપલક્ષણ દૃષ્ટિએથી સમજ-
વાના છે, નહિતર પ્રદેશાર્થિક નયનો સમાવેશ શામાં થશે ? ૭૮
- ૧૯ ઉપનયોનો પણ વ્યવહાર નવમાં સમાવેશ થાય છે, નહિતર
પ્રમાણ અને ઉપપ્રમાણના બેદ માનવા પારો. ૭૮
- ૨૦ વ્યવહારનો અને નિશ્ચયનો પણ જોણ અને મુખ્યવર્ણિયો.
પરસ્પરનો ઉપચાર કરવાથી મૂળ નયોમાં સમાવેશ
થાય છે. ૭૯
- ૨૧ વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં નિશ્ચય અને વ્યવહારના લક્ષણો
આપેલાં છે, તે બરાબર છે. ૮૦

- ૨૨-૨૩ નિશ્ચય અને વ્યવહારનો મૂળ નયોમાં ફેલી રીતે
સમાવેશ થાય છે. ૮૦-૮૧
- ૨૪ દિગંબર પ્રક્રિયા માત્ર બાળ વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા
પૂરતીજ છે, તાત્ત્વિક નથી. ૮૨
- ૨૫ નય વિચારનો ઉપસંહાર ૮૨
- દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: રૂપ એકજ પદાર્થને જુદા જુદા
નયોથી જાણવામાં જન્મતો પરમાર્થ સમજાય છે,
ત્યારે હૃદયમાં એક જન્મતો અપૂર્વ આનંદ આવે છે. ૮૨

૧૭૩

ઢાળ ૯ મી

ઉત્પાદ: વ્યય: અને પ્રીવ્ય: નું મુંદર સ્વરૂપ:

[૧ ઉત્પાદ: વ્યય: પ્રીવ્ય: ની સાખિતી

૨ દષ્ટાન્તો

૩ ખોદ તથા નેપાધિકની એકાન્ત અનિત્યતા: તથા સર્વદશ્નવાદ:
કોષક નિત્ય જ પદાર્થ: કોષક અનિત્ય જ પદાર્થ: વિગેરે માન્યતાઓનું
ખંડન

૪ એક કાળે એકજ પદાર્થમાં ત્રણેયની સિદ્ધિ

૫ એક કાળે ત્રણેય કાળના વ્યવહારની સિદ્ધિ

૬ દ્રવ્યો ઉપર સ્વ અને પર પર્યાયથી ત્ર-લક્ષણની ધરના

૭ ઉત્પાદના ભેદો

૮ નાશના ભેદો

૯ પ્રીવ્યના ભેદો અને

૧૦ ઉપસંહાર]

૧ કોષપણ એક પદાર્થ ઉત્પાદ: વ્યય: અને પ્રીવ્ય: લક્ષણયુક્ત છે ૮૩

શ્રી જિનરાજના ત્રિપદીના આ ઉપદેશની ખુબી ધણીજ
અનેરી છે ૮૩

૨ જ્યેષ્ઠ દ્રવ્યોમાં એ ત્રણેય યુક્ત લક્ષણોના પરસ્પર વિરોધનો
પરિહાર, એકાન્ત મોહ વાસનાને લીધે વિરોધ દેખાય છે. ૮૪

૩ સોનું અને તે ધડા તથા મુકુટાને દષ્ટાન્તે-સમજાવ:

- દુઃખઃ અને સુખઃ ઉપરથી ત્રણેયની સત્યતાની સાબિતીઓ ૮૫
- ૪ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ અથે દ્રોવ્યનો અભેદ-સંબંધ-ભેદ ૮૫
- સ્વાદ્ સંબંધની સર્વત્ર યોગ્યતા ૮૬
- ૫ કારણભેદે કાર્ય ભેદઃ અને કાર્ય ભેદે કારણ ભેદઃ પણ હોય છે,
અને તે પણ સ્વાદ્ધર્મી સ્થિત થાય છે. ૮૭
- ૬ બોદ્ધ મતે “ઈષ્ટાનિષ્ટ વાસના ભેદે વસ્તુ ભેદ માનવાને
કારણ નથી.” તેનું નિમિત્ત ભેદની યુક્તિથી ખંડન ૮૭
- ૭ નિમિત્ત કારણના ભેદ વિના વાસનાજનિત જ્ઞાન સ્વભાવથી
સંકલ્પવિકલ્પ ભેદની માન્યતાનું માધ્યમિકતા મતમાં
પ્રવેશ થવારૂપ દલીલથી ખંડન, માધ્યમિક સર્વસૂન્ય-
જ્ઞાન વાદીનું પણ ખંડન ૮૮
- ૮ ઉત્પાદઃ અને વ્યયઃનો એકાન્ત ભેદ માનનાર નૈમાયિકનું ખંડન ૮૯
- ૯ દર્શોઃ કુષઃ અને ગાયના રસઃના મત વાળાના દષ્ટાન્તો
ઉત્પાદઃ વ્યયઃ દ્રોવ્યઃ સત્તા સિદ્ધિ ૮૯
- ૧૦ એક કાળે ઉત્પાદઃ વ્યયઃ અને દ્રોવ્યની સિદ્ધિ. ૯૦
- ૧૧ “ક્રિયમાણે-કૃતમ્” એ વચનને અનુસારે ત્રણેયની એકકાળે
સ્થિતિની આગમ અને યુક્તિ (અનુમાન) પ્રમાણથી સિદ્ધિ. ૯૨
- ૧૨ નય ભેદની વ્યવસ્થાથી-ઉત્પદ્યમાન તેજ ઉત્પન્નઃ કહેવામાં
જોઈ મતે વાંધા નથી આવતો, અને અન્ય મતને “હમણાં
ધટ કુટયો” એ વ્યવહાર પ્રથમ ક્ષણે ધટશે જ નહીં. ૯૨
- ૧૩ પરિણામની અપેક્ષાએ-એક ક્ષણે ઉત્પત્તિઃ નાથઃ અને
દ્રવ્યાધારિણે તેજ ક્ષણે દ્રુવતાની સિદ્ધિ ૯૩
- ૧૪ ભવસ્થઃ અને સિદ્ધસ્થઃ કેવળ જ્ઞાનઃ એ સૂત્ર વચન
અનુસારે ત્રણેયની એક કાળતા વિશે સમ્મતિની
દલીલોથી સિદ્ધિ ૯૪
- ૧૫-૧૬ કેવલ જ્ઞાન ઉપર ઉત્પાદઃ વ્યયઃ દ્રુવતાની સિદ્ધિ ૯૪
- ૧૭ આદ્ય ક્ષણ સંબંધ પરિણામે નાથઃ દ્વિતીય ક્ષણ સંબંધ-
પરિણામે ઉત્પત્તિઃ અને ક્ષણ સંબંધ પરિણામે દ્રોવ્યઃ
એમ માની કાળ સંબંધે દરેક પદાર્થમાં ત્રૈવલ્લભ છે.
તે વિના જાવ-પદાર્થ જ ન રહે, અગ્રાવ થાય. ૯૬
- ૧૮ જીવ મુદ્ગમલને સ્વપર્ણાયેઃ અને બાહ્યીના ય અસ્તિકાયને
પર પર્ણાયેઃ એક કાલે જોટલા રવા પરઃ પર્ણાય, તેટલા

ઉત્પત્તિ: નાશ: અને ક્રીડ્ય: છેજ.	૬૬
૧૯ ઉત્પાદના બેદો.	૯૭
૨૦ વિસ્ત્રસા ઉત્પાદનું લક્ષણ અને તેના બેદો.	૯૭
૨૧-૨૨ ઐકસ્ત્રિક વિસ્ત્રસા ઉત્પાદનું લક્ષણ અને તેની સિદ્ધિ	૯૮
૨૩ ધર્મોરિતકાયાદિકર્મા ઉત્પાદની સિદ્ધિ	૯૯
૨૪ નાશના બે પ્રકારો.	૧૦૦
૨૫ રૂપાન્તર પરિણામ અને અર્થાન્તર ગમન વિનાશના દૃષ્ટાન્તો.	૧૦૦
૨૬ એ બન્ને નાશ વિષે વિશેષ સમજ.	૧૦૧
૨૭ પ્રાચ્યના નવ બેદે બે પ્રકારો.	૧૦૨
૨૮ આમ અનેક રીતે દરેક વસ્તુને ત્રણ લક્ષણ મુક્ત બરાબર સમજે તે વિસ્તારરૂઢિ શ્રવ સમ્પન્ન પામે, અને શાસનના પ્રભાવકર્ણ પામે.	૧૦૨

હાળ ૧૦ મી.

છ દ્રવ્યો: તેની સિદ્ધિ: અને બેદો:

- [૧ પાછળ વર્ણવેલા વિષયોનો સંબંધ.
 ૨ છ દ્રવ્યોના લક્ષણો: તથા બેદો:
 ૩ હાળ. દ્રવ્ય વિષે મત-મતાન્તરોનું સમાધાન]
- ૧ દ્રવ્ય: ગુણ: પર્વાય: ના સ્વરૂપ: તેઓનો પરસ્પર કથં-ચિત્ત બેદ: અને કથંચિત્ત અબેદ: તે પ્રસંગે સપ્ત-ભંગી વિચાર અને ન્ય વિચાર: તથા-ત્રણેયના ઉત્પાદા વ્યય: અને ધૌવ્ય: એ ત્રણ લક્ષણ વિચાર પૂર્વક દ્રવ્ય: ગુણ: પર્વાય:નું કેટલુંક સ્વરૂપ ૨ થી ૯ હાળ સુધી કરી, દ્રવ્ય: ગુણ: પર્વાય: ના વિશેષ-લક્ષણ: બેદ: વિગેરે વિચારપૂર્વક હવે પછી વિસ્તારથી આપવામાં આવતા વર્ણનનો ઉપક્રમ. ૧૦૩
- ૨ આ પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાન થાય, તેજ સમક્રિત: અને તેજ ધર્મનો મોટો આધાર, માટે તેના આદરની ભક્તિમયુ: જે વિના તત્ત્વોત્તું અરે જ્ઞાન મંભરતું નથી. ૧૦૩
- ૩ અનાદિ: અનન્ત એવા છ દ્રવ્યોના નામ ૧૦૪
- ૪ ધર્મોરિતકાવનું સ્વરૂપ. ૧૦૫

૫ અધર્માસ્તિકાયનું સ્વરૂપ: અને 'એ બન્નેયને માનવાની	
આવશ્યકતાનું કારણ	૧૦૬
૬ ધર્માસ્તિકાય : ન હોય, તો શો વધો ?	૧૦૬
૭ અધર્માસ્તિકાય ન હોય, તો શો વધો ?	૧૦૭
૮ આકાશ દ્રવ્યનું લક્ષણ: અને બેદા.	૧૦૮
૯ અનંત અક્ષોકાશની સિદ્ધિ	૧૦૯
૧૦ કાળ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ	૧૦૯
૧૧ 'જીવ અને અજીવના પર્વાય રૂપ કાળ છે.' એવી વિચારણા	૧૧૦
૧૨ "જ્યોતિષ ચક્રની ગતિ અનુસાર જીવનું નવું કરનાર કાળ" એ મતની વિચારણા : અને શ્રી ભગવતી સૂત્રનું પ્રમાણ.	૧૧૦
૧૩ ધર્મસંપ્રકણી તથા તત્ત્વાર્થસૂત્રના મતોનો સમન્વય	૧૧૧
૧૪ કાળ સંબંધી દિગંબર મત સાથે મત બેદ: અને તે વિષેની લંબાણ ચર્ચાનો ઉપક્રમ.	૧૧૩
૧૫ યોગ શાસ્ત્રની અંતર્ગત શ્લોકમાં કાળ દ્રવ્ય વિષે દિગંબર મત સાથેનું મળતાપણાની ચકા	૧૧૩
૧૬ કાલાણુ માનવામાં હોય	૧૧૩
૧૭ "	૧૧૪
૧૮ "	૧૧૫
૧૯ યોગ શાસ્ત્રના શ્લોકમાં કાળાણુની માન્યતા ઔપચારિક છે, ખીજી રીતે સંબંધિત નથી.	૧૧૫
૨૦ પ્રદગલ: અને જીવ: દ્રવ્યનો સંક્ષેપમાં વિચાર	૧૧૬
૨૧ દ્રવ્ય વિચારનો ઉપસંહાર	૧૧૬

કાળ ૧૧ મી.

ગુણ: અને સ્વભાવ: વિચાર:

[૧ ૧૦ સામાન્ય ગુણો

૨ ૧૬ વિશેષ ગુણો

૩ ૧૧ સ્વભાવો]

૧-૨ ૬૪ સામાન્ય ગુણોના લક્ષણ સહિત નામો

૧૧૭

૩-૪ સોળ વિશેષ ગુણો. અને સામાન્ય તથા વિશેષ ગુણનો બેદ	૧૨૦
૫ ધર્મ તરીકેના કેટલાક સ્વભાવોના ગુણોથી ભુદાં વર્ણનનો ઉપક્રમ, તથા અગ્યાર સ્વભાવોનો ઉપક્રમ, અને અસ્તિ નાસ્તિ સ્વભાવનું વર્ણન	૧૨૨
૬ અસ્તિ: નાસ્તિ: સ્વભાવ ન હોય તો ?	૧૨૩
૭ નિત્ય સ્વભાવ: અનિત્ય સ્વભાવ: વર્ણન	૧૨૪
૮ એ એમાંથી ગમે તે એક ન હોય તો ?	૧૨૫
૯ એક: અનેક: સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૨૭
૧૦ બેદ: અબેદ: સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૨૮
૧૧ ભગ્ય: અભગ્ય! સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૨૯
૧૨ પરમભાવ પારિણાત્મિક સ્વભાવ. તે ન હોય તો ? અને ઉપસંહાર	૧૩૦

૧૬૪

ઢાળ ૧૨ મી

[૧૦ સામાન્ય સ્વભાવ અને ૧૧ વિશેષ સ્વભાવો મળાને ૨૧ સ્વભાવો.]	
૧ ચેતન: અચેતન:ની વ્યાખ્યા	૧૩૧
ચેતન ગુણ ન હોય તો ?	
૨ અચેતન ગુણ ન હોય તો ?	૧૩૧
૩ મૂર્ત ગુણ: અને અમૂર્ત ગુણ: ની વ્યાખ્યા:	૧૩૯
૪ તે ન હોય તો ? અને એક પ્રદેશિતા ગુણ વિચાર, અને તે ન હોય તો ?	૧૩૨
૫ અનેક પ્રદેશ ગુણ.	૧૩૭
૬ એક પ્રદેશ ગુણ ન હોય તો ? અનેક પ્રદેશ ગુણ ન હોય તો ?	૧૩૪
૭	૧૩૪
૮ વિભાવ સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૩૫
૯ સ્વભાવાત્મકતા: વિભાવાત્મકતા:માં નિર્દોષપણ	૧૩૫
૧૦-૧૧ ઉપચરિત સ્વભાવનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો	૧૩૬
૧૨ ૧૦ સામાન્ય સ્વભાવ. ૧૧ વિશેષ સ્વભાવ એમ કુલ ૨૧ સ્વભાવો	૧૩૭
૧૩ ૭ દ્રવ્યોમાં સંભવતો સ્વભાવ સંખ્યા	૧૩૭

૧૪ સર્વસ્વભાવોનો પ્રમાણ અને નયોની મદદથી અધિગમ કરવાનો ઉપદેશ અને ઉપસંહાર

૧૩૮

ઢાળ ૧૩ મી.

૨૧ સ્વભાવો ઉપર નયોની ધટના:

[૧ સ્વભાવો ઉપર નયોની ધટના.

૨ પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં અમૂર્તતા સ્વભાવના ઉપચાર વિષે વિશેષ મયો.

૩ દિગંબર મત સાથે સ્વેતામ્બર મતની તુલના.]

૧ અસ્તિ:નાસ્તિ: સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર	૧૩૮
૨ નિત્ય: અનિત્ય: સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર	૧૩૯
૩ ૪ ભેદ: અભેદ: સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર	૧૩૯
૫ ભવ્ય : અભવ્ય સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર અને ચેતન સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર	૧૪૦
૬ અચેતન સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર	૧૪૧
૭ જીવની અચેતનધર્મતા અને મૂર્ત સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર	૧૪૧
૮ જીવની મૂર્તતા : અને પુદ્ગલ વિના જીવ દ્રવ્યોની અમૂર્તતા ઉપર ન્યાયતાર	૧૪૨
૯ ઉપચારથી પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યને અમૂર્તતા કેમ નહીં ?	૧૪૨
૧૦ તેમાં સમંતિ તર્કનું પ્રમાણ	૧૪૩
૧૧ “પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં અમૂર્તતાનો ઉપચાર ન હોય.” તેનો ખુલાસો	૧૪૪
૧૨ અસદ્ જૂતવ્યવહાર નયની :અપેક્ષાએ પરમાણુને ઉપચારથી અમૂર્ત કહેવામાં હરકત નથી.	૧૪૪
૧૩ એક પ્રદેશ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર	૧૪૫
૧૪ અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર	૧૪૫
૧૫ વિભાવ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતાર	૧૪૬
૧૬ સ્વભાવ ઉપર ન્યાયતારનું ધોરણ	૧૪૬
૧૭ એ દિગંબર પ્રક્રિયા સાથે સ્વમત પ્રક્રિયાનો મેળ	૧૪૬
૧૮ ગુણ: અને સ્વભાવ: પ્રકરણનો ઉપસંહાર	૧૪૬

ઢાળ ૧૪ મી

પર્યાયોના ભેદો : લક્ષણો : દૃષ્ટાંતો: અને ન્યાયતાર:

૩ પર્યાયના બે ભેદ	૧૪૭
૨ વ્યંગનપર્યાય અને અર્થ પર્યાયના લક્ષણો	૧૪૮
૩ તે બન્નેયના દ્રવ્યથી અને ગુણથી, તથા શુદ્ધ અને અશુદ્ધ	

મેટો, છત્ર દ્રવ્ય ઉપર શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્વાય	૧૪૮
૪ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્વાય અને ગુણ વ્યંજન પર્વાયના દષ્ટાન્તો	૧૪૯
૫ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પર્વાયના લક્ષણો	૧૪૯
૬ અર્થ પર્વાયના દષ્ટાન્ત	૧૫૦
૭ દિગંબર સાથે “કેવળજ્ઞાનાદિકમાં અર્થ પર્વાય નથી” એ બાબતમાં ચર્ચા	૧૫૦
૮ પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઉપર શુદ્ધ: અશુદ્ધ: વ્યંજન પર્વાય	૧૫૧
■ ધર્માસ્તિકાયા આદિ વિષે અર્થ પર્વાય નથી માનતા તે મતનું ખંડન	૧૫૧
૧૦ ધર્માસ્તિકાયાદિકને વિષે અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્વાય નથી માનતા તેનું ખંડન	૧૫૨
૧૧ સંયોગ પશુ આકૃતિની ચેટે પર્વાય છે.	૧૫૨
૧૨ તે વિષે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો અભિપ્રાય	૧૫૩
૧૩ ધર્માસ્તિકાયાદિકને પરદ્રવ્ય સાથે સંયોગ નથી. અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્વાય તરીકેની વિશેષ સામીતી	૧૫૩
૧૪ એજ વાતની વિશેષ દૃઢતા	૧૫૪
૧૫ નપચક્રને અભિપ્રાયે પર્વાયના બીજા ચાર પ્રકાર	૧૫૪
૧૬ તેના દષ્ટાન્તો અને તે પ્રકારોનું પ્રાચિનપણું	૧૫૫
૧૭ “ગુણમાં વિકારો: તે પર્વાય” એમ કહી દ્રવ્ય પર્વાય: અને ગુણ-પર્વાય: કહેતાં દિગંબર દેવસેનાચાર્યનું ખંડન	૧૫૬
૧૮ વિષયોપસંહાર	૧૫૬
૧૯ આશીર્વાદ	૧૫૬
૨૪૫	

કુહો

૧ થી ૮ દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનની વિશેષ મહત્તા તથા ક્રિયા અને જ્ઞાનમાંના સૂક્ષ્મભેદની ચર્ચા	૧૫૭
---	-----

૨૫૩

ઢાળ ૧૫ મી

૧ થી ૧૩ ગીતાર્થ પુરુષોનાં જ્ઞાનની ખુબી અને સ્તુતિ	૧૬૧
---	-----

૨૬૬

ઢાળ ૧૬ મી

- ૧ થી ૭ સર્વોત્તિશાયિની અદ્વિત્ય જનવાણીની સ્તુતિ. અને તે
અધિકારીનેજ આપવાની બલામણુ, અનધિકારીને, આપવાનો
તદ્વત નિષેધ વિગેરે ૧૬૮

૨૭૩

ઢાળ ૧૭મી

- ૧ થી ૧૧ મંથ કર્તાની શુરુ પરંપરાની પ્રચલિતઃ મંથકારના
અભ્યાસનું સ્થાનઃ શુરુ ભક્તિઃ શાસનરાગઃ તથા આ મંથ
બલુવા માટેની હૃદયપૂર્વક બલામણુ ૧૭૪

૨૮૪

કળશ

- ૧ દ્રવ્યઃ શુણ્ઃ પર્માથઃનાવર્ણન રૂપે વાણીનો જે વિસ્તાર
કરેલો છે, તેનું રૂળ અને આશીર્વાદ ૧૭૬

૨૮૫

- સમાપ્તિ કાવ્ય ૧૮૧
દ્રવ્ય શુણ્ઃ પર્માથઃના રાસના છુટા બોલ ૧૮૩
દ્રવ્ય રાજની વ્યુત્પત્તિએ અને લક્ષણોઃ ૨૦૩
મંથોઃ મંથકારોઃ અને મતોની પાઠી ૨૦૪

ત્રણ નિમંધો

- સ્વાદુવાદ અને સર્વશતા ૨૦૬
આધુનિક વિદ્યાનઃ અને જૈનતત્ત્વજ્ઞાનની અગાધતા ૨૧૩
એકાન્ત શાસન ભક્ત નરવીરને ૨૪૦

અંત્યોન્તરોના વાક્યોનું સરળ ભાષાંતર- ૨૫૭

- ચરમ કેવળી શ્રી જંબુસ્વામી રાસ- ૧
શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો કાગળ ૧ લો ૮૫
" " કાગળ બીજો ૧૧૨
આવક બીમસીંહ માણિકના પ્રકરણ રત્નાકરમાં છપાએલ
પહેલા કાગળમાં ફેરફારની નોંધ- ૧૧૫
પ્રતિમા પૂજા ઉપર મહાનિશીય મુજબનો સાર્થપાઠ- ૧૧૯

લીલાધર ગુલાબચંદ શાહ

વેરાવલ, તા. ૫-૨-૩૮.

ॐ

श्री भन्महोपाध्याय-न्यायविशारद-न्यायाचार्य-
श्रीमद् यशोविजयल उपाध्याय विरचित-

स्वोपज्ञ-सस्तपक-

द्रव्य-गुण-

पर्यायिनो रास.

संशोधक :

श्री जैन त्रैयस्कर मंडण-भट्टसाधु.

ऐन्द्र-श्रेणिनतं नत्वा जिनं तत्त्वार्थ-देशिनम् ।
प्रबन्धे लोकयांचाऽत्र लेशार्थः कश्चिदुच्यते ॥१॥

ઢાલ ૧લી.

રાગ : દેશાખ : : ચોપાઇ,

તિહાં પ્રથમ ગુરુનંદે નમસ્કાર કરીનંદે *પ્રયોજન-સહિત
અભિધેય દેખાડય છે.—

૧.

શ્રી ગુરુ જીતવિજય મનિ ધરી,
શ્રીનયવિજય સુગુરુ આદરી,
આતમ-અરથીનંદે ઉપકાર,
કરું દ્રવ્ય-અનુયોગ-વિચાર. ૧

શ્રી જીતવિજય પંડિત, અનંદે શ્રીનયવિજય પંડિત: એ
બેહુ ગુરુનંદે ચિત્તમાંહિ સંભારીનંદે, આતમાર્થી-જ્ઞાનરચિ જીવના
ઉપકારનંદે હેતંદે, દ્રવ્યાનુયોગ વિચાર કરું છું. અનુયોગ
કહિંદે-સૂત્રાર્થે વ્યાખ્યાન તેહના ૪ ભેદ શાસ્ત્રંદે કહિયા-અરણ્ય-
કરણાનુયોગ-આચાર વચન, આચારાદ્ધ પ્રમુખ ૧, ગણિતાનુયોગ
-સંખ્યાશાસ્ત્ર, ચન્દ્રમણ્ણસિ પ્રમુખ ૨, ધર્મકથાનુયોગ-આખ્યા-
યિકાવચન, જાતા પ્રમુખ ૩, દ્રવ્યાનુયોગ-૫૮દ્રવ્યવિચાર, સૂત્રમંદ્યે-
સૂત્રકૃતાદ્ધ. પ્રકરણમંદ્યે સમ્મતિ, તત્ત્વાર્થ પ્રમુખ મહાશાસ્ત્ર ૪.
તેમાટિ-એ પ્રખંધા ધીજંદે છે. તિહાર પાણુ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય-
વિચાર છે, તેણુંદે એ દ્રવ્યાનુયોગ બાણુવો. ૧.

એહનો મહિમા કહંદે છે—

*પદિવંદે જિ પદે મંજલાઅરણ્ય દેખાડયું-નમસ્કાર કર્યા તે ૧, આતમાર્થી
છહાં અધિકારી ૨, તેહનંદે અણ્ણોય યારચંદ-ઉપકારરૂપ પ્રયોજન ૩, દ્રવ્યનો
અનુયોગ તે છહાં અધિકાર. અ-વેકારની ટીપ્પણી.

“ વિના દ્રવ્ય-અનુયોગ-વિચાર,
ચરણ-કરણનો નહીં કેા સાર.”
સમ્મતિ ગ્રંથે ભાષિઉં ઈસ્થૂં,
તે તો બુધ-જન-મનમાં વસ્યૂં. ૨

“ દ્રવ્ય-અનુયોગવિચાર વિના કેવલ ચરણસિતરી-કરણ-
સિતરીનો સાર કોઈ નહીં.” એહધું-સમ્મતિ ગ્રંથનંઈ વિષઈ
કહિઉં, તે તો બુધજનના મનમાંઈં વસિઉં, પણ ખાલદૃષ્ટિના
ચિત્તમાં ન વસઈ. યથા:—

ચરણ-કરણ-પ્રહાણા, સ-સમય-પર-સમય-મુક્ત-વાવારા ।
ચરણ-કરણસ્સ સારં, ગિચ્છય-મુદ્દં ન જાણંતિ ॥ ૩. કાણ્ડે ૬૭ ॥
ગથા સમ્મતૌ. ૨.

એ કહિઉં, તેહજ દૃઢ ઇધ:—

શુદ્ધાહારાદિક તનુ યોગ,
મોટો કહિઓ દ્રવ્ય-અનુયોગ,
એ ઉપદેશપદાદિક ગ્રંથિ,
સાધિ લહી ચાલો શુભ પંથિ. ૩

શુદ્ધાહાર-૪૨ દોષરહિત આહાર, ઇત્યાદિક યોગ ઇધ, તે,
તનુ કહેતાં-નાન્હા કહિઈં. દ્રવ્ય-અનુયોગ-જે સ્વસમય-પરસમય
પરિજ્ઞાન, તે, મોટો યોગ કહિઓ. જે માટઈ-શુદ્ધાહારાદિક સાધન

સ્વાધ્યાયનું જ છઈ. એ સાધિ ઉપદેશપદાદિક ગ્રંથઈ લહીનઈ
શુભપંચિ-ઉત્તમ માર્ગિ ચાલો. બાહ્યવ્યવહાર પ્રધાન કરીનઈ, જ્ઞાનની
ગૌણતા કરવી, તે અશુભમાર્ગ; જ્ઞાનપ્રધાનતા રાખવી, તે ઉત્તમ
માર્ગ. અતઃ એવ-જ્ઞાનાદિક ગુણ હેતુ-શુરુકલવાસ છાંડી શુદ્ધહારાદિ-
યતનાવંતનઈ મહાદોષઈ ચારિત્રહાનિ કહી છઈ.

શુરુદોષારમ્ભિતયા લબ્ધકરણયત્નતો નિષ્પુણધીમિઃ ।

સન્નિન્દાદેથ તથા જ્ઞાયત એતન્નિયોગેન ॥ ૧. ૯૦. ॥ પોટશકે-૩.

૪

“એ યોગિં જો લાગઈ રંગ,

આધાકર્માદિક નહીં ભંગ,”

પન્ચકલ્પમાખ્યઈ ઈમ ભણિઉં,

સદ્ગુરુપાસ ઈચું મેં સુણિઉં. ૪

એ યોગિં-દ્રવ્યાતુયોગવિચારરૂપ જ્ઞાનયોગઈ, જો રંગ-અર્થસંગ-
સેવારૂપ લાગઈ-સમુદાયમધ્યે જ્ઞાનાભ્યાસ કરતાં કદાચિત્ આધા-
કર્માદિ દોષ લાગઈ, તોહિ ચારિત્રભંગ ન હોઈ, ભાવશુદ્ધિ બલવંત
છઈ, તેણુઈ. ઈમ પન્ચકલ્પમાખ્યઈ ભણિઉં, તથા સદ્ગુરુપાસઈ
સાંભલિઈ. અતઃ એવ-કલ્પાકલ્પનો અનેકાંત શાસ્ત્રઈ કહિઓ છઈ:-

આહાગડાઈં મુંજંતિ અણ્ણમણ્ણે સકમ્મુણા ।

ઉવલિત્તે વિયાણિજ્ઞા અણુવલિત્તે ત્તિ વા પુણો ॥ ૨. ૬. ૮.

एएहिं दोहिं ठाणेहिं चवहारो ण विज्झइ ।

एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायारं तु जाणए ॥ २. ९. २ अङ्गे २१

अध्ययने ॥

કિંચિદ્લુપ્તં કલ્પ્યમકલ્પ્યં સ્યાત્ સ્યાદકલ્પ્યમપિ કલ્પ્યમ્ ।

પિણ્ડઃ શર્યા વસ્ત્રં પાત્રં વા મેષજાઘં વા ॥ ૧૪૫

દેશં કાલં પુરુષમવરથામુપયોગશુદ્ધિપરિણામાન્ ।

પ્રસમીક્ષ્ય ભવતિ કલ્પ્યં નૈકાન્તાત્ કલ્પ્યતે કલ્પ્યમ્ ॥ ૧૪૬

પ્રશ્નમરતૌ ॥ ૪.

૫

બાહ્યક્રિયા છઈ બાહિર યોગ,

અંતરક્રિયા દ્રવ્ય-અનુયોગ.

બાહ્ય હીન પશ્ચિ જ્ઞાન-વિશાલ,

ભલો કહિઓ મુનિ ઉપદેશમાલ. ૫

બાહ્યયોગ-આવશ્યકાદિ૩૫ બાહ્યયોગ છઈ. દ્રવ્ય-અનુયોગ-સ્વસમયપરિજ્ઞાન, તે અંતરંગ-ક્રિયા છઈ બાહ્યક્રિયાઈ-હીન, પશ્ચિ-જે જ્ઞાનવિશાલ-મુનીશ્વર, તે ઉપદેશમાલા-મધ્યે ભલો કહિઓ છઈ. ચતઃ—

નાનાહિઓ વરતરં હીણો વિ હુ પચયર્ણ પમાવંતો ।

ળ ય દુઃકરં કરંતો મુદ્ધુ વિ અપ્પાગમો પુરિસો ॥ ૪૨૩ ॥

તથા—

હીણસ્સ વિ મુદ્ધપચ્ચગસ્સ નાનાહિઅસ્સ કાયવ્વં ।

॥ ૩૪૮ ॥

તે માટિં-ક્રિયાહીનતા દેખીનઈં પશ્ચિ જ્ઞાનવંતની અવજ્ઞા ન કરવી; તે જ્ઞાનયોગઈં કરી પ્રભાવક બણવો. ૫

ઠાઈ કહરયઈં, જે—“ક્રિયાહીન જ્ઞાનવંતનઈં ભલો કહિઓ, તે દીપકસમ્યક્ત્વની અપેક્ષાઈં, પશ્ચિ-ક્રિયાની હીનતાઈં જ્ઞાનથી પોતાનો

ઉપકાર ન હોઈ. ” તે શંકા ટાલવાનં “ દ્રવ્યાદિ જ્ઞાન જ શુદ્ધધ્યાન દ્વારં મોક્ષ કારણ, માટિ ઉપાદેય છઈ, ”—ઈમ કહઈ છઈ—

૬

દ્રવ્યાદિકચિંતાઈ સાર,

શુદ્ધધ્યાન પણિ લહિઈ પાર.

તેમાટિ એહજ આદરો—

સદ્ગુરુ વિણુ મત ભૂલા કરો. ૬

દ્રવ્યાદિકની ચિંતાઈ શુદ્ધધ્યાનનો પણિ પાર પામિઈ, જેમાટિ—આત્મદ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયબેદ ચિંતાઈ શુદ્ધધ્યાનનો પ્રથમ બેદ હોઈ, અનંદ—તેહની અબેદચિંતાઈ દ્વિતીય પાદ હોઈ. તથા શુદ્ધ દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયની ભાવનાઈ ‘સિદ્ધસમાપત્તિ’ હોઈ, તેતો શુદ્ધધ્યાનનું ફલ છઈ.

પ્રવચનસારેઽપ્યુક્તમ્—

જો જાણદિ અરિહંતે દવ્યત્તગુણત્તપજ્જયત્તેહિં ।

સો જાણદિ અપ્પાણં મોહો સ્વલુ જાદિ તસ્સ લયં ॥ ૧. ૮૦. ॥

તેમાટિ—એહ જ દ્રવ્યાનુયોગ આદરો, પણિ—સદ્ગુરુ વિના સ્વમતિકલ્પનાઈ ભૂલા મ ફિરસ્યો. ૬

જ્ઞાન વિના ચારિત્રમાત્રિં જ સંતુષ્ઠ થાઈ છઈ, તેહનઈ શિક્ષા કહઈ છઈ—

૭

“ એહનો જેણઈ પામિઓ તાગ,

ઓઘઈ એહનો જેહનઈ રાગ;

એ બે વિન ત્રીજો નહીં સાધ.”

ભાષિઓ સમ્મતિ અરથ અગાધ. ૭

“એહનો-દ્રવ્યાનુયોગનો, જેણે તાગ પામિઓ-સમ્મતિ પ્રમુખ તર્કશાસ્ત્ર ભણીનઈ જ ગીતાર્થ થયો, તેહ. તથા-ઓધઈ-સામાન્યપ્રકારઈ, એહનો-દ્રવ્યાનુયોગનો, જેહનેઈ રાગ છઈ, તે ગીતાર્થનિશ્ચિત. એ બે વિના ત્રીજો સાધુ નહીં.” એહવો અગાધ અર્થ સમ્મતિમધ્યે ભાષિઓ છઈ. તે માટઈ-જ્ઞાન-વિના ચારિત્ર જ ન હોઈ.

સૂક્તં ચ—

ગીયત્થો ય વિહારો ધીઓ ગીયત્થ-નિસ્સિઓ મણિઓ ।
 હત્તો તહયવિહારો નાણુળળાઓ જિણવરેહિં [વ્યવહારે ૨-૩૦]

એટલો વિશેષ: જે-અરણ્યકરણાનુયોગદૃષ્ટિ-નિશ્ચીય-કલ્પ-વ્યવહાર-દૃષ્ટિવાદાધ્યયનઈ જધ-અમધ્યમોત્કૃષ્ટ ગીતાર્થ જણવા. દ્રવ્યાનુયોગદૃષ્ટિ, તે-સમ્મત્યાદિ તર્કશાસ્ત્રપારગામી જ ગીતાર્થ જણવો. તેહની નિશ્ચયઈ જ અગીતાર્થનઈ ચારિત્ર કહિવું. ૭

એ દ્રવ્યાનુયોગની લેશથી પ્રાપ્તિ પોતાના આત્માનઈ કૃતકૃતતા કહઈ છઈ—

તે ઠારણિં ગુરુચરણ-અધીન,

સમય સમય ઇણિ ચોગઈ લીન,

સાધૂં જે ડિરિયા વ્યવહાર,

તેહ જ અમ્હ મોટો આધાર. ૮

તે કારણિ—દ્રવ્યાનુયોગની બક્ષવત્તાનંદે દેતઈ, ગુરુચરણનંદે
અધીન થકા,—એણું કરી સતિકલ્પના પરિહરી,—સમય સમય
છણિ યોગઈ—દ્રવ્યાનુયોગઈ, લીન—આસક્ત થકા, જે ક્રિયાવ્યવહાર
સાધું છું, તેહિજ અમ્હનંદે મોટા આધાર છઈ, જે માટિ—ધમ
ઈચ્છાયોગ સંપન્નઈ. તલ્લક્ષણમ્—

कर्तुमिच्छोः श्रुतार्थस्य ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।

विकलो धर्मयोगो यः इच्छायोग उदाहृतः ॥ ७ ॥

ललितविस्तरादौ [योगદષ્ટિ૦] ૮.

ધમ—ઈચ્છાયોગઈ રહી અમ્હે પરઉપકારનંદે અર્થિં દ્રવ્યાનુયો-
ગવિચાર કહું છું, પણિ—એતલમ જે સંતુષ્ટિ ન કરવી, “વિશેષાર્થઈ”
ગુરુસેવા ન મૂકવી”—ધમ હિતશિક્ષા કહઈ છઈ—

सम्प्रति-तत्त्वार्थमुખ ग्रंथ,

મોટા જે પ્રવચન નિર્ણય.

તેહનો લેશમાત્ર એ લહો,

પરમારથ ગુરુવચણ રહો. ૯

સમ્પ્રતિ—તત્ત્વાર્થ પ્રમુખ જે મોટા નિર્ણય—પ્રવચનરૂપ છઈ,
તેહનો લેશમાત્ર એ લહો; જે—એ પ્રબંધમાંહિં બાંધેા છઈ, પણિ—
પરમારથઈ ગુરુવચનઈ રહો. થોડું બણીનંદે ગર્વ મ કરસ્યો, અઘનેન
ષનં પ્રાપ્તં, તૃણવન્ મન્યતે જગત્ । એ દષ્ટાન્તઈ. અત એવ—શિષ્ય-
રિલ્યા આર નય અતિગંભીર, ધણાનંદે ન પરિણમઈ, ઈમ—બણીનંદે-
સિદ્ધાંતઈ પહિલાં દેખાડિયા નથી. અનંદે—ગંભીર—ગુરુઅધીનતાઈજ
દેવા કહિયા છઈ. ૯

ઢાલ-૨ છ.

[ધન ધન સંપ્રતિ સાચો રાજ-એ દેશી.]

૧

ગુણ-પર્યાયતાણું જે ભાજન,

એકરૂપ ત્રિહું કાલિ રે.

તેહ દ્રવ્ય નિજ જાતિ કહિઈ,

જસ નહી ભેદ વિચાલઈ રે. ૧૦.

જિનવાણી રંગઈ મનિ ધરિઈ [આંકણી.]

ગુણ, નહં પર્યાયનું-ભાજન કહતાં-સ્થાનક, જે ત્રિહું કાલિ-
અતીત-અનાગત-વર્તમાનકાલિ-એકસ્વરૂપ હોઈ, પણિ-પર્યાયની
પરિ કિરિઈ નહો, તેહ દ્રવ્ય કહિઈ. નિજ જાતિ કહતાં-પોતાની
જાતિ; જિમ-જ્ઞાનાદિક ગુણ-પર્યાયનું ભાજન જીવદ્રવ્ય, રૂપાદિક
ગુણ-પર્યાયનું ભાજન પ્રદગલ દ્રવ્ય, રક્તત્વાદિ ધટાદિ-ગુણ-પર્યાયનું
ભાજન મૂદ્રદ્રવ્ય. તંતુ, પટની અપેક્ષાઈ દ્રવ્ય, તંતુ, અવયવની અપે-
ક્ષાઈ પર્યાય; જે માટઈ-પટનઈ વિચાલઈ-પટાવસ્થામધ્યઈ તંતુનો
ભેદ નથી, તંતુઅવયવઅવસ્થામધ્યઈ અન્યત્વરૂપ ભેદ છઈ. તે
માટઈ-પ્રદગલરૂકધર્માદિ દ્રવ્ય-પર્યાયપણું અપેક્ષાઈ જાણું. આત્મ-
તત્ત્વ વિચારઈ પણિ-દેવાદિક આદિદ્રવ્ય, સંસારિદ્રવ્યની અપેક્ષાઈ
પર્યાય થાઈ.

કાઈ કહસ્યઈ જે-“ ઇમ-દ્રવ્યત્વ રવાસાવિક ન થયું, આપે-
સિક થયું. ”તો કહિઈ જે-“ રાજલ વસ્તુનો અપેક્ષાઈ જીવ્યવદાર
હોઈ. ઇહાં કોપ નથી. જે-સમવાયિકારણત્વપ્રમુખ દ્રવ્યલક્ષણમાનઈ

છછ, તેહનઈં પણિ—અપેક્ષા અવશ્ય અનુસરવી. “કુણુનુ” સમવાયિ-
કારણુ ? ૩ ઈમ—આકાંક્ષા હોઈ, તો “કુણુનુ” દ્રવ્ય ?” એ આકાંક્ષા
કિમ ન હોઈ ? ”

“યુગ-પર્યાયવદ્દ્રવ્યમ્” તત્ત્વાર્થે । [અ૦ ૬ સૂ૦ ૩૭.] એ
જિનવાણી રંગઈં—વિશ્વાસઈં મનમાંહિં ધરિછ. ૧૦.

૨

ધરમ કહીજઈ ગુણુ સહભાવી,
ક્રમભાવી પર્યાયો રે.

ભિન્ન-અભિન્ન, ત્રિવિધ, તિય લક્ષણુ,
એક પદારથ પાચો રે. ૧૧. જિન૦.

સહભાવી કહતાં—યાવદ્દ્રવ્યભાવી ન ધર્મ, તે ગુણુ કહિઈં.
જિમ-જીવનો ઉપયોગ ગુણુ, પુદ્ગલનો ગ્રહણુ ગુણુ, ધર્માસ્તિકાયનો
ગતિહેતુત્વ, અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિતિહેતુત્વ, આકાશનો અવગાહના-
હેતુત્વ, કાલનો વર્તનાહેતુત્વ. ક્રમભાવી કહતાં—(આ) યાવદ્દ્રવ્ય-
ભાવી, તે પર્યાય કહિઈં. જિમ-જીવનઈં નર-નારકાદિક, પુદ્ગલનઈં
રૂપ-રસાદિકપરાવૃત્તિં. ઈમ-દ્રવ્યાદિક ૩, ભિન્ન છઈં—લક્ષણુથી,
અભિન્ન છઈં—પ્રદેશના અવિભાગાથી, ત્રિવિધ છછ, નવવિધ, ઉપચારઈં;
એક એકમાં ૩ ભેદ આવછ, તેહથી. તથા ત્રિલક્ષણુ—ઉત્પાદ-
વ્યય-ક્રૌંચ સ્વરૂપ છઈં. એહનો એક પદારથ જૈન પ્રમાણુઈં
પાચો. એ દ્વાર રૂપ પદે જણુવાં. ૧૧

તિહાં પ્રથમ એ લક્ષમાંહિં દ્રવ્ય-ગુણુ-પર્યાયનો ભેદ યુક્તિ
દેખાઈછ છઈં—

જિમ-મોતી ઉજ્જવલતાદિકથી,

મોતીમાલા અલગી રે.

ગુણ-પર્યાયવ્યક્તિથી જાણો,

દ્રવ્યશક્તિ તિમ વલગીરે. ૧૨. જિન૦.

જિમ-મોતીની માલા, મોતી-યકો તથા મોતીના ઉજ્જવલ-તાદિક ધર્મથી અળગી છઈ; તિમ-દ્રવ્યશક્તિ ગુણ-પર્યાયવ્ય-ક્તિથી અલગી છઈ, તથા એકપ્રદેશસંબંધ' વલગી છઈ, ઈમ-જાણો. મોતી પર્યાયનઈ' ઠામિ, ઉજ્જવલતાદિક ગુણનઈ' ઠામિ, માલા દ્રવ્યનઈ' ઠામિ, ઈમ-દૃષ્ટાંત જોડવો. ધટાદિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષપ્રમાણ' સામાન્ય-વિશેષરૂપ અનુભવિંઈ' છઈ, તે સામાન્ય ઉપયોગઈ'-મૃત્તિ-કાદિ સામાન્ય જ લાસઈ' છઈ, વિશેષઉપયોગઈ'-ધટાદિવિશેષ જ લાસઈ' છઈ. તિહાં-સામાન્ય, તે દ્રવ્યરૂપ જણવું; વિશેષ, તે ગુણ-પર્યાયરૂપ જણવાં. ૧૨

સામાન્ય-તે દ્રવ્ય કહિઈ, તે સામાન્ય ૨ પ્રકારઈ' છઈ, તે દેખાડઈ' છઈ—

ઊરધતાસામાન્ય શક્તિ તે,

પૂરવ-અપર ગુણ કરતી રે.

ચિંડ-કુસૂલાદિક આકારિં,

જિમ માટી આણુકિરતીરે. ૧૩. જિન૦.

ઊર્ધ્વતાસામાન્યરૂપ દ્રવ્ય શક્તિ તે કહીય, જ-પૂર્વ
 કહિય-પહિલા, અપર-કં આગિલા, ગુણ કં વિશેષ, તેહનઈ-
 કરતી-તે સર્વમાંહિ એકરૂપ રહય. જિમ-પિંડ કં માટીનો
 પિંડો, કુસૂલ કં કાઠી. તે પ્રમુખ અનેક મૃતિકાના આકાર ફિરય
 છય, પણિ-તેહમાંહિ માટી ફિરતી નથી; તે પિંડ-કુસૂલાદિક
 આકારનું ઊર્ધ્વતાસામાન્ય કહિય. જો પિંડ-કુસૂલાદિ પર્યાયમાંહિ
 અનુગત એક મૃદદ્રવ્ય ન કહિય, તો ઘટાદિપર્યાયમાંહિ અનુગત
 ઘટાદિ દ્રવ્ય પણિ ન કહવાઈ. તિવાઈ-સર્વ વિશેષરૂપ થાતાં ક્ષણિ-
 કવાદો ઐર્ષ્યનું મત આવઈ. અથવા-સર્વદ્રવ્યમાંહિ એક જ દ્રવ્ય
 આવઈ. તે માટિ-ઘટાદિદ્રવ્ય, અનઈ-તેહનાં સામાન્ય મૃદાદિ દ્રવ્ય,
 અનુભવનઈ અનુસારય પરાપર ઊર્ધ્વતાસામાન્ય અવરય માનવાં.
 ઘટાદિ દ્રવ્ય થોડા પર્યાયનઈ વ્યાપય છય, અનઈ-મૃદાદિ દ્રવ્ય
 ઘણા પર્યાયનઈ; ઇમ-નર-નારકાદિકદ્રવ્ય જીવદ્રવ્યનો પણિ વિશેષ
 બણવો. એ સર્વ નૈગમનયનું મત. શુદ્ધસંગ્રહનયનઈ મતઈ તો
 સદૈવત વાદઈ એક જ દ્રવ્ય આવઈ, તે બણવું. ૧૩

૫

ભિન્ન વિગતિમાં રૂપ એક જ,

દ્રવ્યશક્તિ જગિ દાખઈ રે.

તે તિર્યકસામાન્ય કહીજઈ,

જિમ ઘટ ઘટપણુ રાખઈ રે. ૧૪. જિન૦.

ભિન્ન વિગતિમાં-ભિન્નપ્રદેશી વિશેષમાં, જ દ્રવ્યની શક્તિ
 એકરૂપ-એકાકાર દેખાડય છય, તેહનઈ-તિર્યકસામાન્ય કહિય.
 જિમ-ઘટ, ઘટપણુ-ઘટાવ રાખઈ છઈ.

હિવધ-ઠાઈ ઈમ કહસ્યધ જે-“ ધટાદિક્ષિત્ર વ્યક્તિમાં જિમ ધટવાદિક એક સામાન્ય છધ, તિમ-પિંડ-કુસલાદિક્ષિત્ર વ્યક્તિમાં મૃદાદિક એક સામાન્ય છધ. તો તિયંદ્રસામાન્ય ઊર્ધ્વતા સામાન્યનો રયો વિશેષ ? ” તેહનધં કહિઈ જે-“દેશભેદધં-જિહાં-એકાકાર પ્રતીતિ ઊપજઈ, તિહાં તિયંદ્રસામાન્ય કહિઈ; જિહાં.કાલ-ભેદધં.અનુગતાકાર પ્રતીતિ ઊપજઈ, તિહાં ઊર્ધ્વતાસામાન્ય કહિઈ.”

ઠાઈક દિગંબરાનુસારી ઇમ કહધ છઈ, જે-“ પદ્ દ્રવ્યનધં કાલપર્યાયરૂપ ઊર્ધ્વતાસામાન્યપ્રયય છઈ. કાલ વિના પાંચ દ્રવ્યનધં અવયવસંધાતરૂપ તિયંદ્રપ્રયય છઈ. ” તેહનધં મતઈ-“ તિયંદ્રપ્રયયનો આધાર ધટાદિક તિયંદ્રસામાન્ય થાધ, તથા-પરમાણુરૂપ અપ્રયયપર્યાયનું આધાર સિન્ન દ્રવ્ય જઈઈ.” તે માટિં-પ દ્રવ્યનધં-ખંધ-દેશ-પ્રદેશભાવધં એકાનેક વ્યવહાર ઉપપાદવો, પણિ-તિયંદ્રપ્રયય નામાંતર ન કહવું. ૧૪

હિવધ-ઊર્ધ્વતાસામાન્યશક્તિના ૨ ભેદ દેખાડધ છધ—

૬

શક્તિમાત્ર તે દ્રવ્ય સર્વની,

ગુણ-પર્યાયની લીજઈ રે.

કારયરૂપ નિકટ દેખીનઈ,

સમુચિત શક્તિ કહીજઈ રે. ૧૫. જિન૦.

દ્રવ્ય સર્વની-આપ આપણા ગુણ-પર્યાયની શક્તિમાત્ર લીજઈ, તે ઓવશક્તિ કહિધ. અનઈ-જે કાર્યનું રૂપ નિકટ કહતાં-વહિલું ઊપજતું દેખીઈ, તે કાર્યની અપેક્ષાઈ-તેહની સમુચિત શક્તિ કહિઈ. સમુચિત કહતાં-વ્યવહારયોગ્ય. ૧૫

ઇહાં-દૃષ્ટાન્ત કહધ છધ.

ધૃતની શક્તિ.યથા તૃણભાવઈ

જાણી પિણુ ન કહાઈ રે.

દુઃખાદિક ભાવઈ તે જનનઈ

ભાષી ચિત્ત સુહાઈ રે. ૧૬. જિન૦.

જિમ-ધૃતની શક્તિ તૃણભાવઈ-પૃથ્ગલમાંહિ છઈ. નહીં તે-
તૃણઆહારથી ધેતુ દ્વંધ દિઈ છઈ, તે દ્વંધમાંહિ ધૃતશક્તિ કિહાંથી
આવી ? ઈમ-અનુમાન પ્રમાણુઈ-તૃણમાંહિ જાણી, પિણુ ધૃતશક્તિ
કહવાઈ નહી, તે માટિ-તે ઓધશક્તિ કહિઈ. અનઈ-તૃણનઈ
દુઃખાદિક ભાવઈ-દુઃખ-દ્વિ પ્રમુખ પરિણામઈ ધૃતશક્તિ કહીઈ,
તે ભાષીયકી જનનઈ-લોકનઈ, ચિત્તિ સુહાઈ, તે માટિ-તે સમુ-
ચિત્તશક્તિ કહિઈ અનંતર કારણમાંહિ સમુચિત શક્તિ: પરંપર
કારણમાંહિ ઓધશક્તિ: એ વિવેક. એહ ૨. સુંજ-અન્યકારણતા
૧. પ્રયોજનતા ૨. એ બિ બીજાં નામ ૨કહઈ છઈ, તે અણવું. ૧૬
આત્મદ્રવ્યમાંહિ એ ૨ શક્તિ કલાવઈ છે—

૮

ધરમશક્તિ પ્રાણીનઈ પૂરવ

પુદ્ગલનઈ આવર્તઈ રે.

ઓધઈ સમુચિત જિમ વલી કહિઈ

છેહલિં તે આવર્તઈ રે. ૧૭. જિન૦,

જિમ-પ્રાણીનઈ-સવ્ય જીવનઈ, પૂર્વ કહતાં-પહિલા પુદ્ગલપરાવર્ત અનંત વીતા, તેહમાં, પછિં-ઓવઈ-સામાન્યઈ, નહીંતો-છેહઈ પુદ્ગલપરાવર્તઈ તે શક્તિ ન આવઈ. “નાસતો વિચતે ભાવઃ” [ગીતા અ. ૨. ૧૬.] ઇત્યાદિવચનાત્.

અનઈ-છેહઈ પુદ્ગલપરાવર્તઈ ધર્મની સમુચિત શક્તિ કહિઈ. અતઃ એ-અચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત સવ-બાહ્યકાલ કહિઓ છઈ, અનઈ-છેહલો પુદ્ગલપરાવર્ત ધર્મયોગકાલ કહિઓ છઈ.

અચરમપરિઅટ્ટેમું કાલો ભવવાલકાલમો મળિઓ ।

ધરમો હ ધમ્મજુલ્લણકાલો તદ્વચિત્તેભેઓત્તિ ॥ ૧૯ ॥

૪ વીસીમધ્યે ॥ ૧૭

૯

“કારયલેહઈ શક્તિલેહ ” ઈમ

વ્યવહારિં વ્યવહારિઈ રે.

નિશ્ચય-“નાના-કારય કારણુ-

એકરૂપ ” તે ધરિઈ રે. ૧૮ જિન૦.

ઈમ-એકેક કાર્યની ઓધ-સમુચિતરૂપ અનેક શક્તિ એક દ્રવ્યની પામિઈ, તે-વ્યવહારનયઈ કરીનઈ વ્યવહારિઈ. તે નય-કાર્ય-કારણુલેહ માનઈ છઈ. નિશ્ચય નયથી-દ્રવ્ય નાનાકાર્ય-કારણુએક-શક્તિસ્વભાવ જ દૃઢ્યમાંહિ ધરિઈ. નહીંતો-સ્વભાવલેહઈ દ્રવ્યલેહ થાઈ. તે તે દેશ-કાલાદિકની અપેક્ષાઈ-એકનઈ અનેકકાર્યકારણુ-સ્વભાવ માનતાં કાઈ દોષ નથી. કારણાંતરની અપેક્ષા પછિ સ્વભાવમાંહિ જ અંતભૂત છઈ. તેણુઈ-તેહનું પછિ વિરૂપણું ન હોઈ. તથા-શુદ્ધ નિશ્ચયનયનઈ મતઈ-કાર્ય મિથ્યા છઈ. “આદાવન્તે ચ

યન્નાસ્તિ, વર્તમાનેઽપિ તત્તથા ।” રૂતિ વચનાત્કાર્ય. કારણકલ્પના-
રહિત-શુદ્ધ-અવિચલિતરૂપ દ્રવ્ય જ છધ, તે જાણવું. ૧૮

ધમ-શક્તિરૂપેધ દ્રવ્ય વખાણિહ, હવધ-વ્યક્તિરૂપ ગુણપર્યાયઃ
વખાણુધ છધ—

ગુણઃ પર્યાયઃ વિગતિ બહુ ભેદધ,

નિજ નિજ જાતિં વરતધ રે.

શક્તિરૂપ ગુણ કોઠક ભાષધ,

તે નહી મારગિ નિરતધ રે. ૧૯. જિન૦.

ગુણઃ પર્યાયઃ વ્યક્તિ બહુ ભેદધ-અનેક પ્રકારિ, નિજ નિજ
જાતિં-સહભાવિઃક્રમભાવિઃ કલ્પનાકૃત્ આપ આપણુધે સ્વભાવધ,
વર્તધ છધ.

કોઠક-દિગંબરાનુસારી-શક્તિરૂપ ગુણ ભાષધ છધ, જે
માટધ-તે ધમ કહધ છધ જે-“ જિમ-દ્રવ્ય-પર્યાયનું કારણ દ્રવ્ય,
તિમ-ગુણ-પર્યાયનું કારણ ગુણ. દ્રવ્ય-પર્યાય=દ્રવ્યનો અન્યથા ભાવ,
જિમ-નર-નારકાદિક. અથવા-દ્રવ્યણુક-અણુકાદિક. ગુણપર્યાય=ગુણનો
અન્યથાભાવ, જિમ-મતિઃશ્રુતાદિ વિશેષ, અથવા-સિદ્ધાદિકવ-
લજ્ઞાન વિશેષ. ધમ-દ્રવ્ય ૧: ગુણ ૨: એ જાતિં સાચત્, અનધ-
પર્યાયથી અસાચત્, ધમ આચું. ”

એહવું કહધ છધ, તે નિરતધ-રૂઠધ માર્ગધ નહી, જે માટિ-
એ કલ્પના શાસ્ત્રિં તથા ચુકિતં ન ગિલધ. ૧૯

૧૧

પર્યાયથી ગુણ ભિન્ન ન ભાષિઓ,

સમ્મતિઞ્ચિં વિગતિં રે.

જેહનો ભેદ વિવક્ષાવશથી,

તે કિમ કહિઈ શકતિં રે. ૨૦. જિન૦.

પર્યાયથી ગુણ ભિન્ન કહતાં—જુદો ભાષિયો નથી, સમ્મતિ
અંથિં, વ્યક્તિ—પ્રકટ અક્ષરધં. તથાહિ—

પરિગમણં, પજ્ઞાઓ, અણેગકરણં ગુણ તિ પગોટ્ટા ।

તદ વિણ ગુણ તિ મળ્ણરૂ, પજ્જવ-ળય-દેસણા જમ્હા ॥૩.૧૨॥

“જિમ—ક્રમભાવીપણું પર્યાયનું લક્ષણ છે, તિમ—અનેક
કરવું, તે પણિ-પર્યાયનું લક્ષણ છે. દ્રવ્ય તો એક જ છે, જ્ઞાનદ-
શનાદિક ભેદ કરછ છે, તે પર્યાય જ છે, પણિ—શુણ ન કહિઈ.
જે માટિ—દ્રવ્ય: પર્યાયની દેશના ભગવંતની છે, પણિ-દ્રવ્ય:
શુણની દેશના નથી.” એ ગાથાર્થ.

“જે ઈમ—શુણ: પર્યાયથી ભિન્ન નથી, તો—દ્રવ્ય: શુણ: પર્યાય:
એ ૩. નામ કિમ કહો છો ? ” ઇમ કાઇ કહ્યું, તેહનધં કહિઈ
જે—“વિવક્ષા કહિઈ—ભેદનયની કલ્પના, તેહથી. જિમ—“તૈલસ્ય
ધારા”. ઇહાં—તેલ: નઈ ધારા: ભિન્ન કહી દેખાડ્યાં, પણિ—ભિન્ન
નથી. તિમ—સહભાવી: ક્રમભાવી: કહીનધં શુણ: પર્યાય ભિન્ન કહી
દેખાડ્યા, પણિ—પરમાર્થઈ—ભિન્ન નથી. ઈમ—જેહનો ભેદ ઉપચરિત
છધં, તે શક્તિ કિમ કહિઈ ? જિમ—ઉપચરિત ગાઈ દુઝેઈ નહીં,
તિમ—ઉપચરિત શુણ શક્તિ ન ધરધં.” ૨૦

હવઈ—જે—શુણ: પર્યાયથી ભિન્ન માંનઈ છે, તેહનઈ દ્વણ
દિઈ છે—

જો ગુણ ત્રીજો હોઈ પદારથ,

તો ત્રીજો નય લહિઈ રે.

દ્રવ્યારથઃ પર્યાયારથઃ નય

હોઈ જ સૂત્રિં કહિઈ રે. ૨૧. જિન૦.

જો-ગુણ ત્રીજો પદાર્થ-દ્રવ્યઃ પર્યાયથી જુદો ભાવ હોઈ, તો-ત્રીજો નય લહીઈ-પામિઈ, અનઈ-સૂત્રઈ તો દ્રવ્યાર્થઃ પર્યાયાર્થઃ એ બિહુ જ નય કહિયા છઈ. ગુણ હોઈ, તો-ગુણાર્થ નય પશિ કહિઓ બેઈઈ.

उक्तं च सम्मतौ—

દો જળ જયા ભગવયા, દન્વટ્ટિયપજ્જવટ્ટિયા ણિયયા ।

જં પુણ ગુણો વિ હુંતો, ગુણટ્ટિઅ-ગઓ વિ જુજ્જંતો ॥ ૩. ૧૦

જં ચ પુણ ભગવંયા તેસુ તેસુ સુતેસુ ગોયમાઈણં ।

પજ્જવસણ્ણા ણિયવા, વાગરિયા તેણ પજ્જાયા ॥ ૩. ૧૧.

૩ પાદિકનઈ ગુણ કહી સૂત્રિં બોલ્યા નથી, પશિ-“વળ્ણપજ્જવા, ગંધપજ્જવા” ઇત્યાદિક પર્યાયશબ્દઈ બોલ્યા છઈ; તે માટિ-તે પર્યાય કહિઈ, પશિ-ગુણ ન કહિઈ. અનઈ-“એગગુણકાલણ” ઇત્યાદિક ઠામિં જો ગુણ શબ્દ છઈ, તે ગણિતશાસ્ત્રસિદ્ધ પર્યાય-વિશેષ સંખ્યાવાચી છઈ, પશિ-તે વચન ગુણાસ્તિકનય વિષયવાચી નથી. उक्तं च सम्मतौ—

જંપંતિ-“અત્ય સમણ-એગગુણો દસગુણો અણંતગુણો ।

રૂવાઈ પરિણામો, મળ્ણાઈ તમ્હા ગુણવિસેસો” ॥ ૩. ૧૩.

“ગુણસદ્ધંતરેણ વિ, તં તુ પજ્જવવિસેસસંસ્વાણં ।

સિજ્ઞાઈ જવરં સંસ્વાણ-સત્ય-ધમ્મો જ ય ગુણો ત્તિ ॥ ૩. ૧૪.

પાઠા૦ ૧. પત્તોયગુણ-વિસેસે. ૨. અરહયા ૩. નિયમા. સ૦ પ્ર૦ ૪. બોલ્યા. પાલિ૦

જહ દસમ્મુ દસગુણમ્મિ ય, એગમ્મિ દસત્તણં સમં ચેવ ।

અહિયમ્મિ વિ ગુણસદ્દે, તદ્દેવ એયં પિ દદ્ધન્વં” ॥ ૩. ૧૫.

ધમ--ગુણ, પર્યાયથી પરમાર્થદષ્ટિં લિન્ન નથી, તો તે દ્રવ્યની

પરિં શક્તિરૂપ કિમ કંહિઈં ? ૨૧

“પર્યાયદલ માટિ” ગુણનઈં શક્તિરૂપ કહઈં છઈં, તેહનઈં દૂષણ દિઈં છઈં—

૧૩

જો ગુણ, દલ પર્યાયનું હોવઈં,

તો દ્રવ્યઈં સ્થૂં કીજઈં ? ૨૨.

ગુણ-પરિણામપટંતર કેવલ,

ગુણ-પર્યાય કહીજઈં ૨૨. જિનં ૦.

જો-ગુણ, પર્યાયનું દલ કહિતાં-ઉપાદાન-કારણ હોઈ, તો-
દ્રવ્યઈં સ્થૂં કીજઈં ? દ્રવ્યનું કામ ગુણઈં જ કીધઈં. તિ વારઈં-ગુણ
૧: પર્યાય ૨: જ પદાર્થ કહો, પણિ-ત્રીજો ન હોઈ.

કોઈ કહસ્યઈં: “ દ્રવ્યપર્યાય: ગુણપર્યાય: રૂપ કારણ લિન્ન છઈં,
તે માટિ-દ્રવ્ય ૧: ગુણ ૨: રૂપ કારણ લિન્ન કલ્પઈં.” “તે જાહું,
જો માટિ-કાર્યમાંહિં કારણશબ્દનો પ્રવેશ છઈ, તેણઈં-કારણભેદ
કાર્યભેદ સિદ્ધ થાઈ, અનઈં-કાર્યભેદ સિદ્ધ થયો હોઈ, તો-કારણ-ભેદ
સિદ્ધ થાઈ, એ અન્યોડન્યાશ્રમ નામઈં દૂષણ જિપજઈ; તે માટઈં-
ગુણપર્યાય જો કહઈ, તે-ગુણપરિણામનો જો પટંતર-ભેદ કલ્પનારૂપ,
તેહથી જ કેવલ સંભવઈ, પણિ-પરમાર્થઈં નહીં. અનઈં-એ ૩ નામ
કહઈં છઈ, તે પણિ-ભેદોપચારાઈ જ; ઈમ જાણવું.” ૨૨

પાઠા ૧ એ હિ જ પ્રકાર વધી દલ દરઈં છઈ, દષ્ટાતે કરોતે
વિસ્તાર નથી. પાલિ ૦

એક-અનેકરૂપથી ઈણુ પરિ,

ભેદ પરસ્પર ભાવો રે.

આધારાધેયાદિકભાવિં,

ઈમ જ ભેદ મનિ લ્યાવો રે. ૨૩. જિન૦.

એણિ પરિ દ્રવ્ય એકઃ ગુણુ-પર્યાય અનેકઃ એ રૂપઈ પરસ્પર
ક૦-માદોમાદિં ભેદ, ભાવો-વિચારો. ઈમ જ-આધારઃ આધેયઃ પ્ર-
મુખ ભાવ ક૦-સ્વભાવ, તેણુઈ કરી મનમાદિં લ્યાવો, જ માટિ-
પરસ્પરઅવૃત્તિધર્મ પરસ્પરમાદિં ભેદ જણાવઈ. ૨૩

તેહિ જ વિવરી દેખાડઈ છઈ—

દ્રવ્ય આધાર ઘટાદિક દીસઈ,

ગુણુઃ પર્યાયઃ આધેયો રે.

રૂપાદિક એકેન્દ્રિયગોચર,

દોહિં ઘટાદિક વેચો રે. ૨૪. જિન૦.

દ્રવ્યઃ ઘટાદિક આધાર દીસઈ છઈ; જ માટઈ—“એ ઘટઈ
રૂપાદિક ” ઈમ-જણીઈ છઈ. ગુણુઃ પર્યાયઃ રૂપ-રસાદિક, નીલ-પીતા-
દિક આધેય-દ્રવ્યભિપરિ સહિયાં. ઈમ-આધારાધેયભાવઈ દ્રવ્યથી
ગુણુઃ પર્યાયનઈ ભેદ છઈ. તથા-રૂપાદિક ગુણુઃ પર્યાયઃ એક ઇન્દ્રિય-
ગોચર ક૦-વિષય છઈ. જિમ-રૂપ ચક્ષુરિન્દ્રિયઈ જ જણાઈ, રસ,
તે રસનેન્દ્રિયના જઃ ઈત્યાદિક. અનઈ ઘટાદિક દ્રવ્ય છઈ, તે દોહિં-ચક્ષુ-
રિન્દ્રિયઃ અનઈ-સ્પર્શનેન્દ્રિયઃ એ ૨ ઇન્દ્રિયઈ કરીનઈ જણો છા.

એ નધયાધિકમત અનુસરીનધં કહિલું. સ્વમતઈ-ગંધાદિકપર્યાય
દ્વારધં દ્રાણેંદ્રિયાદિકધં પશ્ચિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ છઈ, નહીં તો-‘કુસુમ
ગંધું છું’ ઈત્યાદિ જ્ઞાનનધં શ્રાંતપણું યાઈ, તે જાણવું.

ઈમ-એક-અનેક ઇંદ્રિય આણપણું દ્રવ્યથી ગુણુઃ પર્યાયનો
ભેદ જાણવો. ગુણુઃ પર્યાયનધં માંદોમાંહિં ભેદ, તે સહસ્રાવીઃ
ક્રમસાવીઃ એ કલ્પનાથી જ. ૨૪

૧૬.

સંજ્ઞા-સંખ્યા લક્ષણથી પશ્ચિ,

ભેદ એહોનો જાણી રે.

સુ-જસ-કારિણી શુભ મતિ ધારો,

દુરમતિવેલીકૃપાણી રે. ૨૫. જિન૦.

તથા-સંજ્ઞા ક૦-નામઃ તેહથી ભેદ,-“દ્રવ્ય”નામ ૧. “ગુણુ”નામ
૨. “પર્યાય”નામ ૩. સંખ્યા-ગણનાઃ તેહથી ભેદ,-દ્રવ્ય ૬ઃ ગુણુ
અનેકઃ પર્યાય અનેક. લક્ષણથી ભેદ-દ્રવન=અનેકપર્યાયગમનઃ
દ્રવ્યલક્ષણ, ગુણુન=એકથી અન્યનધં ભિન્નકરણુઃ તે ગુણુ લક્ષણ,
પરિગમન=સર્વતો વ્યાપ્તિઃ તે પર્યાયલક્ષણ. ઈમ-એહોનો-દ્રવ્યઃ ગુણુઃ
પર્યાયનો, માંદોમાંહિં ભેદ જાણીનધં, હિતમ યશની કરણહાર લક્ષી
મતિ ધરો. કેહવી છઈ? જ-દુરમતિ કહિધં-જ રદ્રવ્યાદૈતપક્ષની
માઠી મતિ, તે રૂપિણી જ વેલી, તેહનધં વિષઈ કૃપાણી-કુહાડી. ૨૫

પાઠા૦ ૧. જાણવું. પાલિ૦

૨. એકાંત એક દ્રવ્યને માંનધં, પશ્ચિ-ગુણુ-પર્યાય ન માનઈ, તે દ્રવ્યાદૈતવાદી
કહિધં ૩૦ દી૦ જા૦ ની પ્રત્યાં આ દીપ્તિ આતુ થવમાં જ ઉ. સં

એ ઢાલઈ—દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો ભેદ દેખાડયો. હિવઈ—ત્રીજઈ
 ઢાલઈ—એકાંતિ જે ભેદ માંનઈ છઈ, તેહનઈ અભેદપક્ષ અનુસરી-
 નઈ દ્વપણ દિઈ છઈ:—

ઢાલ—૨ જ.

(પ્રથમ ગોવાલણુ તણઈ જ. એ દેશી. રાગ—જયતસિરી.)

૧

એકાંતિં જો ભાષિઈ જ,

દ્રવ્યાદિકનો રે ભેદ.

તો પરદ્રવ્યપરિં હુઈ જ,

ગુણ-ગુણિભાવ ઉચ્છેદ રે. ૨૬.

ભવિકા ધારો ગુરુઉપદેશ,

દ્રવ્યાદિકનો—દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો જો એકાંતઈ ભેદ ભા-
 પિઈ, તો પરદ્રવ્યનઈ પરિં સ્વદ્રવ્યનઈ વિષે પણ ગુણ-ગુણિ-
 ભાવનો ઉચ્છેદ થઈ બઈ. જવદ્રવ્યના ગુણ જ્ઞાનાદિક, તેહનો ગુણી
 જવ દ્રવ્ય, પુદ્ગલ દ્રવ્યના ગુણ રૂપાદિક, ગુણી પુદ્ગલ દ્રવ્ય; એ વ્યવસ્થા
 છઈ-શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ. ભેદ માંનતાં તે લોપાઈ. જવદ્રવ્યનઈ પુદ્ગલગુણસ્થું
 જિમ ભેદ છઈ, તિમ—નિજ ગુણસ્થું પણ ભેદ છઈ, તો “એહનો
 એહ ગુણી, એહના એહ ગુણ” એ વ્યવહારનો વિલોપ થઈ આવઈ;
 તે માટઈ—દ્રવ્યઃ ગુણ પર્યાયનો અભેદ જ સંભવઈ. એહયો—અભે-
 દનયનો ગુરુનો ઉપદેશ—ભણીનઈ-ભવ્ય પ્રાણી ધારો. ૨૬

વલી અભેદ ઉપરિ યુક્તિ કહઈ છઈ—

૨

દ્રવ્યઈ ગુણઃ પર્યાયનો જ.

છઈ અભેદ સંબંધ.

ભિન્ન તેહ જો કલિપઈ જી,

તો અનવસ્થાખંધ રે. ભવિકાં. ૨૭

દ્રવ્યઈ ક૦—દ્રવ્યનઈ વિષઈ, ગુણુ: પર્યાયનો અભેદ સંખંધ
છઈ. જો દ્રવ્યનઈ વિષઈ ગુણુ: પર્યાયનો સમવાય નામઈ 'ભિન્ન
સંખંધ કલિપઈ, તો અનવસ્થાદોષનું ખંધન થાઈ. જે માટઈ—ગુણુ-
ગુણીથી અલગો સમવાય સંખંધ કહિઈ, તો તે સમવાયનઈ પણ
અનેરો સંખંધ જોઈઈ, તેહનઈ પણ અનેરો. ઈમ કરતાં-કિહાંઈ
ઠઈરાવ ન થાઈ. અનઈ જે-સમવાયનો સ્વરૂપસંખંધ જ અભિન્ન
માનો, તો ગુણુ-ગુણીનઈ સ્વરૂપસંખંધ માનતાં સ્યૂં વિધર્ત્ત છઈ ?
જે 'દ્વેષ નવો સંખંધ માનો છો. ૨૭

વલી-અભેદ ન માનઈ, તેહનઈ-ખાધક કહઈ છઈ—

૩

“સ્વાર્ણ કુંડલાદિક હુઈ જી,”

“ઘટ રક્તાદિક ભાવ.”

એ વ્યવહાર ન સંભવઈ જી,

જો ન અભેદસ્વભાવ રે. ૨૮. ભવિકાં.

“સોનું તેહ જ કુંડલ થયું; ધડો પહિલાં રચામ હુતો, તેહ
જ રાતો વર્ણઈ થયો.” એહવો સર્વલોકાનુભવસિદ્ધ વ્યવહાર ન
ઘટઈ, જો અભેદસ્વભાવ દ્રવ્યાદિક ઉપનઈ ન હુઈ તો. ૨૮

વલી-ખીનું ખાધક કહઈ છઈ—

૪

ખંધ: દેશ: ભેદઈ હુઈ જી.

ગિમણી ગુસ્તા રે ખંધિ.

પ્રદેશ-ગુરુતા પરિણમઈ જી,

ખંધ અભેદહ ખંધ રે. ૨૯. ભવિકાં.

ખંધ કહિઈ-અવયવી, દેશ કહિઈ-અવયવ; એહોનઈ' એ બેદ માનિઈ', તો બિમણો બાર ખંધમાંહિ થયો બેઈઈ'. જ માટિ-શતતંતુના પટમાંહિ-શતતંતુનો જટલો બાર, તેટલો પટમાંહિ' પણ બેઈઈ'.

અનઈ-જ કોઈ નવા નૈયાયિક ઈમ કહઈ છઈ જ-“ અવયવના બારથી અવયવીનો બાર અત્યંત હીન છઈ, ” તે માટઈ-તેહનઈ' મતઈ-“ દ્વિપ્રદેશાદિક ખંધમાંહિ' કિહઈ' ઉત્કૃષ્ટ ગુરુતા ન થઈ બેઈઈ. જ માટઈ-દ્વિપ્રદેશાદિક ખંધ એકપ્રદેશાદિકની અપેક્ષાઈ' અવયવી છઈ. અનઈ-પરમાણુમાંહિ' જ ઉત્કૃષ્ટ ગુરુત્વ માનિઈ', તો-રૂપાદિક વિશેષ પણ પરમાણુમાંહિ' માન્યાં બેઈઈ', દ્વિપ્રદેશાદિક-માંહિ' ન માન્યાં બેઈઈ', ”

અભેદનયનો ખંધ માનઈ-તો પ્રદેશનો બાર તેહ જ ખંધ-બારપણઈ' પરિણમઈ, જિમ-તંતુરૂપ પટરૂપપણઈ. તિવારઈ-ગુરુતા વૃદ્ધિનો દોષ કહિઓ, તે ન લાગઈ. ૨૯

દ્રવ્યાદિકનઈ' અભેદ ન માનઈ છઈ, તેહનઈ' ઉપાસંભ દિઈ' છઈ-

૫

ભિન્ન દ્રવ્ય-પર્યાનઈ' જી,

ભવનાદિકનઈ' રે એક

ભાષઈ, કિમ દાખઈ નહીં જી

એક દ્રવ્યમાં વિવેક રે ? ૩૦ ભવિકાં.

ભિન્ન દ્રવ્ય-જ-પાપાણુઃ કાષઃ પૃથિવીઃ જલાદિકઃ તેહનો
પર્યાય-જ ભવનાદિક, ધરપ્રમુખ, તેહનઈ-ત્ “એક” કહઈ છઈ-
“એક ધર એ” ઇત્યાદિક લોકવ્યવહાર માટઈ? તો એક દ્રવ્યમાં
દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયનં અભેદ હોઈ, એહવો વિવેક કાં નથી કહિતો?
જ માટઈ-આત્મદ્રવ્ય, તેહ જ આત્મગુણુઃ તેહ જ આત્મ પર્યાયઃ
એહવો વ્યવહાર અનાદિસિદ્ધ છઈ. ૩૦

૬

ગુણુઃ પર્યાયઃ અભેદથી જ,
દ્રવ્ય નિયત વ્યવહાર.

પરિણુતિ જ છઈ એકતા જ,
તેણું તે એક પ્રકારરે. ૩૧. ભવિકા૦.

જીવદ્રવ્યઃ અજીવદ્રવ્યઃ ઇત્યાદિ જ-નિયતકહતાં-વ્યવસ્થા-
સહિત વ્યવહાર થાઈ છઈ, તે ગુણુઃ પર્યાયના અભેદથી. જ્ઞાનાદિક
ગુણુઃ પર્યાયથી અભિન્ન દ્રવ્ય, તે જીવદ્રવ્ય; રૂપાદિક-ગુણુઃ પર્યાયથી
અભિન્ન, તે અજીવદ્રવ્ય; નહીં તો-દ્રવ્યસામાન્યથી વિશેષસંજ્ઞા ન
થાઈ. દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયઃ એ ૩ નામ છઈ, પશ્ચિ-સ્વભૂતિ ૩ નઈ
એકત્વ પરિણામ છઈ, તે માટિ-તે ૩ પ્રકાર એક કહઈ. જિમ-
આત્મદ્રવ્યઃ જ્ઞાનાદિક ગુણુઃ તત્પર્યાયઃ એ સર્વ એક જ કહઈ.
જિમ-રત્ન ૧ઃ કાંતિ ૨ઃ જ્વરાપહાર શકિત ૩ઃ એ ૩ નઈ એક જ
પરિણામ છઈ; તિમ-દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયનં, ઈમ જાણવું. ૩૧

વહી-અભેદ ન માનઈ, તેહનઈ દોષ દેખાડઈ છઈ—

૭

જો અભેદ નહીં એહોનો જ,
તો કારય કિમ હોઈ ?

અછતી વસ્તુ ન નીપજઈ જી,

શશવિધાણુપરિજેઈ રે. ૩૨. ભવિકાં.

જે-એહનઈ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનઈ અલેહ નથી, તે-કારણઃ
કાર્યનઈ પણ અલેહ ન હોઈ. તિવારઈ-ગૃત્તિકાદિક કારણથી
થટાકિ કાર્ય કિમ નીપજઈ ? કારણમાંહિ કાર્યની શક્તિ હોઈ,
તોજ કાર્ય નીપજઈ, કારણમાંહિ અછતી કાર્યવસ્તુની પરિણતિ
ન નીપજઈ જ. જિમ-શશવિધાણુ. જે-કારણમાંહિ કાર્ય સત્તા,
માનઈ, તિવારઈ-અલેહ સહજિ જ આગ્યો. ૩૨

“ કારણમાંહિ કાર્ય જિપના પહિલાઈજે કાર્યની સત્તા છઈ
તો કાર્યદર્શન કાં નથી થાતું ? ” એ શંકા જિપરિ કહઈ જઈ—

૮

દ્રવ્યરૂપ છતી કાર્યની જી,

તિરોભાવની રે શક્તિ.

આવિર્ભાવઈ નીપજઈ જી,

ગુણઃ પર્યાયનો વ્યક્તિ રે. ૩૩. ભવિકાં.

કાર્ય નથી જિપતું, તિવારઈ-કારણમાંહિ કાર્યની-દ્રવ્યરૂપઈ-
તિરોભાવની શક્તિ છઈ. તેણુઈ કરી-છઈ, પણિ-કાર્ય જણાતું
નથી. સામગ્રી મિલઈ, તિવારઈ-ગુણઃ પર્યાયની વ્યક્તિથી આવિર્ભાવ
થાઈ છઈ, તેણુઈ કરી-કાર્ય દીસઈ છઈ. તિરોભાવઃ આવિર્ભાવઃ
પણિ-દર્શનઃ અદર્શનઃ નિયામક કાર્યના પર્યાય-વિશેષ જ જણવા.
તેણુઈ કરી-આવિર્ભાવનઈ સતઃ અસતઃ વિકલપઈ દૃષણુ ન હોઈ, જ
માટઈ-અનુભવનઈ અનુસારઈ પર્યાય કલિપઈ. ૩૩.

નિયાયિક ભાષણ ઈચ્છું જી,

“ જિમ અછતાનું રે જ્ઞાન.

હોવછ વિષય અતીતનું જી,

તિમ કારણ સહિ નાણુ રે” ૩૪. ભવિકાં.

હહા-નૈયાયિક એહવું ભાષણ છે-“ જિમ-અતીત વિષયઃ જ ઘટાદિક, અછતા છે, તેહનું જિમ જ્ઞાન હોય, તિમ-ઘટાદિક કાર્ય અછતાં જ, શ્રુતિકાદિકદ્વયકી સામગ્રી મિદ્યમ નીપજ-સ્થઈ. અછતાંની જ્ઞાપ્તિ હોઈ, તો અછતાંની ઉત્પત્તિ કિમ ન હોય ? ઘટનું કારણ દંડાદિક અગ્રહે કહું છું, તિહાં-શાધવ છે, તુમ્હારિ મતિ-ઘટાભિવ્યક્તિનું દંડાદિક કારણ કહવું, તિહાં-ગૌરવ હોઈ. બીજું, અભિવ્યક્તિનું કારણ-અણુઃપ્રમુખ છે, પણ-દંડાદિક નથી. તે માટિ-‘ભેદ પક્ષ જ. દ્રવ્યઘટાભિવ્યક્તિનું કારણ-દંડાભાવઃ ઘટાભિવ્યક્તિનું કારણ-અણુઃ, તિહાં-ગૌરવ છે, તે-ન ઘટય.” ૩૪.

હવઈ, એ મત દૂષય છે—

૧૦

તે મિથ્યા, નહીં સર્વથા જી

અછતો વિષય અતીત.

પર્યાયારથ તે નહીં જી,

દ્રવ્યારથ છઈ નિત્ય રે. ૩૫. ભવિકાં.

“ અછતાંની જ્ઞાપ્તિની પરિ અછતાંની ઉત્પત્તિ હોઈ, ” ઇમ કહિહ, તે મત મિથ્યા, જ માટઈ-અતીત વિષયઃ ઘટાદિક, સર્વથા

અછતો નથી. તે-પર્યાયારથથી નથી; દ્રવ્યારથથી નિત્ય છઠ. નદ
ધટ પણ મૃત્તિકારૂપ છે. સર્વથા ન હોઈ, તો-શશ-શૃંગ સરખો
થાઈ. ૩૫.

“ સર્વથા અછતો અર્થ જ્ઞાનમાંહિં ભાસઈ છઈ ” એહવું કહ્યું
છઈ, તેહનંદ ખાધક દેખાડ્ય છે—

૧૧

અછતૂં ભાસઈ ગ્યાનનઈ જી.

જો “સ્વભાવિ સંસાર

કહતો જ્ઞાનાકાર” તો જી,

જીપઈ યોગાચાર રે. ૩૬. ભવિકા૦.

જો “ જ્ઞાનનઈ સ્વભાવઈ, અછતો અર્થઃ અતીત ધટ પ્રમુખ,
ભાસઈ, ” એહવું માનઈ, તો-“સારો સંસાર જ્ઞાનાકાર જી છઈ.
ખાણ-આકાર અનાદિ-અવિદ્યા-વાસનાઈ અછતા જી ભાસઈ છઈ,
જિમ-સ્વનમાંહિ અછતા પદાર્થ ભાસઈ છઈ. ખાણાકારરહિત શુદ્ધ
જ્ઞાન, તે-બુદ્ધનઈ જી હોઈ.” ઇમ કહતો યોગાચાર નામઈ ત્રીજો
ઐશ્વર્ય જી જીપઈ; તે માટઈ-અછતાનું જ્ઞાન ન હોઈ. ૩૬.

“ જો અછતાનું જ્ઞાન ન હોઈ, તો “ હવણાં મઈ અતીત ધટ
જાણ્યો ” ઇમ-કિમ કહવાઈ છે ? ” તે જીપરિ કહ્યું છે—

૧૨

“ હવડાં જાણ્યો અરથ તે જી, ”

ઇમ અતીત જે જાણાઈ.

વર્તમાન પર્યાયથી જ,

વર્તમાનતા થાઈ રે. ૩૭. ભવિકા૦.

“તે અતીત ઘટ મઠે હવણું જાણ્યો.” ઈમ-જે જણાઈ છે, તિહાં-દ્રવ્યથી છતાં અતીત ઘટનઈ વિષઈ, વર્તમાનજ્ઞેયાકારરૂપ-પર્યાયથી “હવણું” અતીત ઘટ જાણ્યો જઈ છે.

અથવા-નૈગમનયથી અતીતનઈ વિષઈ વર્તમાનતાનો આશય કીજેઈ છે, પણિ-સર્વથા અછતી વસ્તુનું જ્ઞાન ન થાઈ. ૩૭.

૧૩

ધર્મી, અછતઈ ધર્મ, જો જ,

અછતઈ કાલિં સુહાઈ.

સર્વ-કાલિં નિર્ભયપણુઈ જ,

તો શશશૃંગ જાણાઈ રે. ૩૮. ભવિકા૦.

“ધર્મી-અતીત ઘટ, અછતઈ ધર્મ-ઘટત્વ, અછતઈ કાલિં-ઘટનઈ અભાવ કાલઈ-ભાસઈ છે. અથવા-ધર્મી-અતીત ઘટ, અછતઈ ધર્મ-જ્ઞેયાકાર, અછતઈ કાલઈ ભાસઈ છે.” ઈમ જો-તુઝને ચિત્તમાંહિ સુહાઈ, તો-સર્વ-અતીતઃ અનાગતઃ વર્તમાનઃ કાલઈ નિર્ભયપણુઈ-અદૃષ્ટાંકારહિતપણુઈ^૩ શશશૃંગ પણિ જણાણું જોઈઈ. ૩૮.

૧૪

તેં માટઈ-અછતા તણો જ,

બોધ ન, જનમ ન હોઈ.

કારય-કારણુનર્થ સહી જી,

છર્થ અભેદ ઈમ જોઈ રે. ૩૯. ભવિકાં.

ઇમ નથી, તે માટઈ-અછતા અર્થનો ગોધ ન હોઈ, જન્મ પણિ ન હોઈ. ઇમ-નિર્વાર કાર્ય-કારણુનો અભેદ છઈ; તે દૃષ્ટાંતઈ-દ્રવ્યઃ શુભુઃ પર્યાયનો પણિ અભેદ છઈ, ઇમ સદ્હવું. ૩૯.

એ ભેદના ઠાલુ ઉપરિ અભેદનો ઠાલુ કહિયો, જે માટઈ-ભેદ-નયપક્ષનો અભિમાન અભેદનય ઠાલઈ. હવઈ-એ બિહુ નયના સ્વામી દેખાડીનઈ, સ્થિતપક્ષ કહઈ છઈ—

૧૫

ભેદ ભણુઈ નશ્યાયિકો જી,

સાંખ્ય અભેદ પ્રકાશ.

જહન ઉભય વિસ્તારતો જી,

પામઈ સુજસ વિલાસ રે. ૪૦. ભવિકાં.

ભેદઃ તે નૈયાયિક ભાષઈ, જે માટઈ-તે અસતકાર્યવાદી છઈ. સાંખ્યઃ તે અભેદનય પ્રકાશઈ છઈ. જહનઃ તે બેહુનય સ્થાદ્વાદઈ કરીનઈ વિસ્તારતો ભલા ચશનો વિલાસ પામઈ. જે માટિ-પક્ષ-પ્રાતી બેહુ નય અંહોમાંહિ ધસાતાં, સ્થિતપક્ષ અપક્ષપ્રાતી-સ્થાદ્વાદીનો જે દીપઈ. સત્તં ચ—

અન્યોડન્યપક્ષપ્રતિપક્ષભાવાદ્ યથા પરે મત્સરિણઃ પ્રવાદાઃ ।

નયાનશેપાનવિશેષમિચ્છન્ ન પક્ષપાતી સમયસ્તથા તે ॥ ૩૦ ॥

[અન્યયોગવ્યવહેદકદ્વાત્રિંશિકા-]

તથા—

ય એવ દોષાઃ ફિલ નિત્યવાદે, વિનાશિવાદેઽપિ સમાસ્ત એવ ।
પરસ્પરધ્વંસિષુ કણ્ટકેષુ, જયત્યઘૃષ્યં જિન ! શાસનં તે ॥ ૨૬ ॥

[અન્યયોગવ્યવહૃદકલ્પાત્રિશિકા]

~~~~~

હવઈ—અહીં ઢાલમાંહિં—ભેદભેદનો વિરોધ આશંકીનઈ
ટાલઈ ઇઈ.

ઢાલ—૪ થી.

['નંદનકું' ત્રિશલા હુલસાવે-એ દેશી.]

પરવાદી કહેઈ ઇઈ—

૧

“ભેદઃ અભેદઃ ઉભય કિમ માનો ?

જિહાં વિરોધ નિરધારો રે.

એક ઠામિ કહો કિમ કરિ રહવઈ

આતપનઈ અંધારો રે ? ” ૪૧.

શ્રુતધર્મઈ મન દૃઢ કરિ રાખો,

જિમ શિવસુખફલ ચાખો રે.

શ્રુતધર્મઈ મન દૃઢ કરિ રાખો. એ આંકણી.

“ દ્રવ્યાદિકનઈ ભેદઃ અભેદઃ બેહુ ધર્મ કિમ માનો છો ?
જિહાં-વિરોધ નિર્ધાર ઇઈ. ભેદ હોઈ, તિહાં-અભેદ ન હોઈ; અભેદ
હોઈ, તિહાં-ભેદ ન હોઈ. એ બેહુ ભાવાભાવરૂપઈ વિરોધી ઇઈ;

પાઠાં ૧. ગામ નગર આગઈ દરી કંદર. ભાં ૨. પરવાદીનો
મત તેને દ્વણ્ણ કહઈ. પાં

વિરોધી બેહુ એક ઠામિ ન રહ્યો. જિમ-આતપ હોઈ, તિહાં-અધારો
ન રહ્યો, અધારો હોઈ, તિહાં-આતપ ન રહ્યો, તિમ-ભેદભેદ
એકત્ર ન હોઈ. ૨

ધહાં-શ્રુતધર્મઈ-સ્થાદ્વાદ પ્રવચન માહિં, મન દૃઢ-વિશ્વાસવંત
કરી રાખો. જિમ-શાસનઅદ્વાદૃષ્ટપણુધ, એકશરપ-કલપવૃક્ષનાં
સુખરૂપ-ફલ આપો. શ્રુતધર્મ વિના ચારિત્રધર્મ ફલવંત ન હોઈ,
જે માટિ-શંકાસહિત ચારિત્રીઓ પણિ સમાધિ ન પામઈ.

વક્તં ચ—

વિતિગિચ્છસમાવન્નેનં અપ્પાણેનં ણો લભતિ સમાહિં. ૫. ૫.

આચારાજ્ઞે. ૧૪૨.

૨

ઈસી શિષ્યની શંકા બાણી,

પરમારથ ગુરુ બોલઈરે.

અવિરોધઈ સવિ ઠામઈ હીસઈ,

હોઈ ધર્મ એક તોલઈ રે. ૪૩. શ્રુત૦.

એહવી શિષ્યની શંકા બાણી કરી, ગુરુ-સ્થાદ્વાદી, પરમારથ
બોલઈ છઈ. જ-“ ઘટઃ ઘટાભાવાદિકનઈ યદપિ વિરોધ છઈ, તો
પણિ-ભેદભેદનઈ વિરોધ નથી. જે માટઈ-સર્વઠામઈ, દોઈ ધર્મ-
ભેદઃ અભેદઃ અવિરોધઈ-એકાશ્રયવૃત્તિપણુઈ જ, હીસઈ છઈ, ઇક
તોલઈ પણિ.

“ અભેદ સ્વાભાવિક સાચો, ભેદ ઔપાધિક જૂઠો. ”-ધર્મ
દોઈ ઠહઈ છઈ; તે અનુભવતા નથી. વ્યવહારઈ-પરાપેક્ષા બેહુનઈ,
“ ગુણાદિકનો ભેદ, ગુણાદિકનો અભેદ ” એ વચનથી (!) ૪૩.

એક ઠામિ સવિ જનની સાખિ,

પ્રત્યક્ષઈ જે લહિઈ રે

રૂપ રસાદિકની પરિ તેહનો,

કહો વિરોધ કિમ કહિઈ રે. ૪૪. શ્રુત૦.

એક ઠામિ-ધટાદિક દ્રવ્યનઈ વિષઈ, સર્વલોકની સાખી-
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુઈ, રક્તવાદિક-ગુણ પર્યાયનો ભેદભેદ, જે લહિઈ
છઈ, તેહનો વિરોધ કહો કિમ કહિઈ ? , જિમ-રૂપ રસાદિકનો
એકાશ્રયવૃત્તિવાનુભવથી વિરોધ ન કહિઈ, તિમ-ભેદભેદનો
પણિ અણવો. વક્ત્ર ચ—

ન હિ પ્રત્યક્ષદૃષ્ટ્યે વિરોધો નામ ।

તથા-પ્રત્યક્ષદૃષ્ટ અર્થઈ દૃષ્ટાન્તનું પણિ કાર્ય નથી.

વક્ત્ર ચ—

કેદમન્યત્ર દૃષ્ટત્વમહો ! નિષુણતા તત્ત્વ ।

દૃષ્ટાન્તં યાચસે યત્ત્વં પ્રત્યક્ષેડપ્યનુમાનત્ત્વ ॥ ૧ ॥ ૪૪.

ભેદભેદનો પ્રત્યક્ષનો અભિલાપ પ્રુદ્ગલ દ્રવ્યઈ દેખાડઈ છઈ—

૪

શ્યામભાવ જે ઘટ છઈ પહિલાં,

પછઈ ભિન્ન તે રાતો રે.

ઘટભાવઈ નવિ ભિન્ન જણાઈ,

સી વિરોધનો વાતો રે ? ૪૪. શ્રુત૦.

જે ઘટ પહિલાં-શ્યામભાવ છં, તે પછઈ-રાતો ભિન્ન
જણાઈ છં, અનઈ-ગિહું કાલિં-ઘટભાવઈ અભિન્ન જ જણાઈ
છં. શ્યામઃ રક્તઃ અવસ્થાભેદઈ ઘટ એક જ છં, તો ઇલાં-
વિરોધની વાત સી કહવી ? ૪૪

હવઈ-આત્મદ્રવ્યમાહિં ભેદભેદનો અનુભવ દેખાડઈ છં-

૫

બાલભાવ જે પ્રાણી દીસઈ,

તરુણુ ભાવ તે ન્યારો રે.

દેવદત્ત ભાવઈ તે એક જ,

અવિરોધઈ નિરધારો રે. ૪૫. શ્રુત૦.

બાલભાવઈ-બાલકપણે, જે પ્રાણી દીસઈ છં, તે તરુણુ
ભાવે ન્યારો કહતાં-ભિન્ન છં. અનઈ-દેવદત્તભાવઈ તે-મનુષ્ય-
પણાનઈ પર્યાયઈ તે-એક જ છં. તો-એકનઈ વિષઈ-બાલઃતરુણુઃ
ભાવઈ-ભેદઃ દેવદત્તભાવઈ-અભેદઃ એ-અવિરોધે નિર્ધારો.

વક્ત્રં ચ—

પુરિસમ્મિ પુરિસસદ્દો, જમ્માઈ મરણકાલપજ્જંતો ।

તત્ત્સં હ વાલાઈયા, પજ્જવમેયા વહુવિયપ્પા ॥ ૧ ॥

॥ સમ્મતૌ [૧. ૩૨.] ૪૫

“ભેદ હોઈ, તિહાં-અભેદ ન હોઈ જ; ભેદ વ્યાપ્યવૃત્તિ છઈ,
તે માટિં.” એહવી પ્રાચીન નૈયાયિકની શંકા ટાલઈ છઈ—

૬

ધર્મભેદ જો અનુભવિ ભાસઈ,

ધર્મિભેદ નવિ કહિઈ રે.

ભિન્ન ધર્મના એક જ ધર્મી,

જડ ચેતન પણ લહિઈ રે. ૪૬. શ્રુત૦.

“શ્યામો ન રક્તઃ—ઈહાં—શ્યામત્વઃ રક્તત્વઃ ધર્મનો ભેદ ભાસઈ છઈ, પણિ—ધર્મિ—ધટનો, ભેદ ન ભાસઈ” ઈમ બે કહિઈ, તો—જડા ચેતનનો ભેદ ભાસઈ છઈ, તિહાં—જડત્વઃ ચેતનત્વઃ ધર્મનો જ ભેદ, પણિ—જડઃ ચેતન દ્રવ્યનો ભેદ નહીં ? ઈમ—અવ્યવસ્થા યાઇ. ધર્મનો પ્રતિયોગિપણુઈ હૃદયેષ તો બિહુ ઠામે સરખો છઈ. અનઈ—પ્રત્યક્ષસિદ્ધ—અર્થઈ બાધક તો અવતરઈ જ નહીં. ૪૬.

૭

ભેદાભેદ તિહાં પણિ કહતાં,

વિજય જડન મત પાવઈ રે.

ભિન્ન રૂપમાં રૂપંતરથી,

જગિ અભેદ પણિ આવઈ રે. ૪૭. શ્રુત૦.

તિહાં—જડા ચેતનભાહિં, પણિ—ભેદાભેદ કહતાં જૈનનું મત વિજય પામઈ. જે માટઈ—ભિન્નરૂપ—જે જીવાજીવાદિકઃ તેહમાં, રૂપાંતર—દ્રવ્યત્વઃ પદાર્થત્વાદિકઃ, તેહથી—જગમાંહિં અભેદ પણિ આવઈ. એટલઈ—ભેદાભેદનઈ સર્વત્ર વ્યાપકપણુ કહિઈ. ૪૭.

હિવઈ—એહ જ વિવરીનઈ દેખાડઈ છઈ—

૮

જેહનો ભેદ અભેદ જ તેહનો, રૂપંતરસંયુતનો રે.

રૂપાંતરથી ભેદજ તેહનો, મૂલ હેતુ નય શતનો રે.

૪૮. શ્રુત૦.

તેહનો ભેદ, તેહનો જ રૂપાંતરસહિતનો અભેદ હોઈ. જિમ-રયાસઃ કાશઃ કુશલાઃ ધદાદિકનો ભેદ છધ, અનર્થ-તેહજ-મૃદ્દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ અનર્પિત-સ્વપર્યાયનો અભેદ છધ. તેહનો જ રૂપાંતરથી ૧ભેદ હોઈ. જિમ-રયાસઃ કાશઃ કુશલાદિકવિશિષ્ટ-મૃદ્દ્રવ્ય-પણુઈ તેહનો જ ભેદ હોઈ.

એ-ભેદઃ નર્થ અભેદઃ છઈ, તે-સધગમે નયનો મૂલ હેતુ છધ. સાત નયના જ સાતસર્થ ભેદ છધ, તે એ રીતે-દ્રવ્યઃ પર્યાયની અર્પણા અનર્પણાઈ થાઈ. તે જ્ઞાતારનયચક્રાધ્યયનમાહિં પૂર્વિ હુતા. હવણા-ઘટશારનયચક્રમાહિં-વિધિઃ વિધિર્વિધિઃ, ઈત્યાદિ રીતિં એકેક નયમાહિ ૧૨ઃ ૧૨ઃ ભેદ ભાષજતા કહિયા છધ. ૪૮.

૯

ક્ષેત્રઃ કાલઃ ભાવાદિક યોગઈ,

થાઈ ભંગની ડોડી રે.

સંખેપઈ એ ઠામિ કહિઈ,

સસભંગની જોડી રે. ૪૯. શ્રુત૦.

દ્રવ્યાદિક વિશેષણઈ ભંગ થાઈ, તિમ-ક્ષેત્રાદિક વિશેષણઈ પણ અનેક ભંગ થાઈ. તથા-દ્રવ્યઘટઃ સ્વ કરી વિવસિઈ, તિવા-રઈ-ક્ષેત્રાદિક ઘટઃ પર થાઈ, ઈમ પ્રત્યેકઈ-સસભંગી પણ ડોડી-ગમઈ નીપજઈ. તથાપિ-લોકપ્રસિદ્ધ જ-કંબુ-ઝીવાદિપર્યાયોપેત-

ઘટ છઠ, તેહનઈ જ-સ્વત્રેવડીનઈ સ્વરૂપઈ-અસ્તિત્વઃ પરરૂપઈ-
નાસ્તિત્વઃ ઇમ લેઈ સમ્મભંગી દેખાડિઈ.

તથાહિ—

સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવાપેક્ષાઈ ઘટ છઠ જ ૧.

પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવાપેક્ષાઈ નથી જ ૨.

એક વારઈ-ઉભય વિવક્ષાઈ અવક્તેવ્ય જ, ૨. પર્યાય એક
શબ્દઈ સુખ્યરૂપ ઇ કહવાઈ જ ૩.

એક અંશ સ્વરૂપઈ: એક અંશ-પરરૂપઈ: વિવક્ષિઈ, તિવા-
રઈ-“ છઠ: નઈ નથી: ” ૪.

એક અંશ-સ્વરૂપઈ: એક અંશ-યુગપત્-ઉભયરૂપઈ વિવ-
ક્ષીઈ: તિવારઈ-“ છઈ: અનઈ અવાચ્ય: ” ૫.

એક અંશ-પરરૂપઈ: એક અંશ-યુગપત્-ઉભયરૂપઈ વિવક્ષીઈ:
તિવારઈ-“ નથી: નઈ અવાચ્ય: ” ૬.

એક અંશ-સ્વરૂપઈ: એક પરરૂપઈ: એક યુગપત્-ઉભય
રૂપઈ વિવક્ષીઈ: તિવારઈ-“ છઠ: નથી: નઈ અવાચ્ય: ” ૭. ૪૯.

હવઈ-એ સમ્મભંગી ભેદાભેદમાં બેડીઈ છઠ—

૧૦

પર્યાયારથ ભિન્નઃ વસ્તુ છઈ.

દ્રવ્યારથઈ અભિન્નો: રે.

૧ સ્યાદસ્ત્યેવ ઘટ: ૨ સ્યાન્નાસ્ત્યેવ ૩ સ્યાદવાચ્ય ઇવ ૪
સ્યાદસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ ૫ સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્ય ઇવ ૬ સ્યાન્ના-
સ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્ય ઇવ ૭ સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાન્નાસ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્ય
ઇવ ૮ હતિ પ્રયોગ:--અં ૦ દિપ્પણી.

પાઠા ૧. અવાચ્ય, ૨: બે પર્યાય પાઠા ૧૦

ક્રમં ઉભય નય જો અપી જઈ,

તો-ભિન્નઃ નઈ અભિન્નોઃ રે. ૫૦. શ્રુત૦.

પર્યાયાર્થનયથી-સર્વ વસ્તુ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ લક્ષણં
કથંચિત્ ભિન્ન જ છઈઃ [૧]. દ્રવ્યાર્થનયથી-કથંચિત્ અભિન્ન
જ છઈ. જ માટિ-ગુણઃ પર્યાયઃ દ્રવ્યના જ આવિર્ભાવઃ તિરોભાવઃ
છઈ[૨]. અનુક્રમં જો-૨. નય-દ્રવ્યાર્થિઃ પર્યાયાર્થિઃ અર્પઈ,
તો-કથંચિત્ ભિન્નઃ કથંચિત્ અભિન્નઃ કહિઈ [૩]. ૫૦

૧૧

જો એકદા ઉભય નય ગહિઈ,

તો અવાચ્યઃ તે લહિઈ રે.

એકઈ શબ્દઈ એક જ વારઈ,

દોષ અર્થ નવિ કહિઈ રે. ૫૧. શ્રુત૦.

જો-એકવાર ૨. નયના અર્થ વિવેચિઈ, તો તે અવાચ્ય લહિઈ,
જ માટિ-એક શબ્દઈ એક વારઈ-૨. અર્થ ન કહિયા જઈ. સંકે-
તિત શબ્દ પછિ એક જ સંકેતિત રૂપ કહઈ, પછિ-૨. રૂપ રૂપ
ન કહી સકઈ. પુષ્પદંતાદિકે શબ્દ પછિ એકોક્તિત ચંદ્રઃ સૂર્યઃ
કહઈ, પછિ-ભિન્નોક્તિત ન કહી સકઈ. અનઈ-૨. નયના અર્થ
મુખ્યપણઈ તો ભિન્નોક્તિત જ કહવા ઘટઈ. ઇલાદિક સુક્તિ શાસ્ત્રા-
ન્તરથી જણવી. [૪].

૧૨

પર્યાયાર્થ કેલપન, ઉત્તર-

ઉભય વિવક્ષા સંધિ રે.

ભિન્ન અવાચ્ય વસ્તુ તે કહિયે,

સ્થાત્કારનર્થ બંધિ રે. ૫૨. શ્રુત૦.

પ્રથમ:-પર્યાયાર્થ કલ્પના, પછઃ:-દ્રવ્યાર્થ કલ્પના! વિચારતાં-
ઈમ-વિવક્ષાઈ, એકદા ઉભયનયાર્પણા કરિઈ, તિવારઈ-ભિન્ન: અવ-
કતવ્ય કથંચિત્: ઇમ કહિઈ. [૫]. ૫૨.

૧૩

દ્રવ્યારથ: નર્થ ઉભય ગ્રહિયાથી,

અભિન્ન: તેહ અવાચ્યો: રે.

ક્રમ: યુગપત: નય ઉભય: ગ્રહિયાથી,

ભિન્ન: અભિન્ન: અવાચ્યો: રે. ૫૩. શ્રુત૦.

પ્રથમ:-દ્રવ્યાર્થકલ્પના, પછઃ:-એકદા ઉભયનયાર્પણા કરિઈ,
તિવારઈ-કથંચિત્ અભિન્ન: અવકતવ્ય: ઇમ કહિઈ. [૬]. અનુ-
ક્રમઈ-૨.નયની પ્રથમ અર્પણા: પછઈ-૨.નયની એકવાર
અર્પણા કરિઈ, તિવારઈ-કથંચિત્ ભિન્ન: અભિન્ન: અવકતવ્ય:
ઇમ કહિઈ. [૭]. એ ભેદભેદ પર્યાયમાંહિ સમ્ભવંગી નેહી. ઇમ-
સર્વત્ર નેહવી. ૫૩.

શિષ્ય પુછઈ છઈ-“ જિહાં-૨.જ નયના વિષયની વિચારણા
હોઈ, તિહાં-એક એક ગોણુ-મુખ્યભાવઈ સમ્ભવંગી થાઓ, પણિ-
જિહાં-પ્રદેશ: પ્રત્યક્ષાદિ વિચારઈ સાત: છ: પાંચ: પ્રમુખ નયના
ભિન્ન ભિન્ન વિચાર હોઈ, તિહાં-અધિક ભંગ થાઈ, તિવારઈ-
સમ્ભવંગીનો નિયમ કિમ રહઈ ? ”

ગુરુ કહઈ છે—“તિહાં પણિ—એક નયાર્થનો મુખ્યપણઈ વિધિ, બીજા સર્વનો નિષેધ, ઈમ લેધ પ્રત્યેકિં અનેક સમભંગી કીજય. ”

અહિે તો ઈમ બણું છું “ સકલનયાર્થપ્રતિપાદકતાત્પર્યાદિ-ધિકરણવાક્યં પ્રમાણવાક્યમ્ ” એ લક્ષણ લેધનઈ, તેહવે ઠામે-સ્વાત્કારલાંછિત સકલનયાર્થ—સમૂહાલંબન એકલંગઈ પણિ નિષેધ નથી. જે માટિં—વ્યંજનપર્યાયનઈ ઠામિં—૨ ભંગઈ પણિ અર્થસિદ્ધિ સમ્પત્તિનઈ વિષઈ દેખાડી છે. તથા ચ તદ્વાયા—

एवं सत्त-विअणो, वयण-पेहो होइ अत्थ-पज्जाए ।

वज्जण-पज्जाए पुण, स-विअणो णि-व्विअणो य ॥ १ ॥

એહનો અર્થ—એવં—પૂર્વોક્ત પ્રકારઈ, સમ-વિકલ્પ-સમ-પ્રકાર વચનપંથ—સમભંગીરૂપવચનમાર્ગઃ તે-અર્થ-પર્યાય-અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વાદિકનઈ વિષય હોઈ, વ્યંજનપર્યાય—જે ધટ-કુંભાદિશબ્દવાચ્યતા, તેહનઈ વિષઈ—સવિકલ્પ-વિધિરૂપઃ નિર્વિકલ્પ નિષેધરૂપ એ ૨. જ ભંગા હોય. પણિ-અવસ્તવ્યાદિ ભંગ ન હોઈ, જે માટિં—અવસ્તવ્ય શબ્દવિષય કહિઈ તો નિરોધ થાય. અથવા સવિકલ્પઃ શબ્દ—સમભિરૂઢનયમતઈ, અનઈ—નિર્વિકલ્પઃ એવંભૂતનયમતઈ, ઈમ ૨. ભંગ બણવા. અર્થનય પ્રથમ ૪. તો વ્યંજનપર્યાય માનઈ નહી, તે માટઈ—તે નયની ઈહાં પ્રવૃત્તિ નથી. અધિકું અનેકાન્તવ્યવસ્થાથી બણવું—

તદેવમેકત્ર વિષયે પ્રતિસ્વપ્રત્યેકનયવિપ્રતિષ્ઠિતિસ્થલે સ્યાત્કાર-લાઙ્છિતતાવચ્ચયાર્થપ્રકારસ્કસમૂહાલમ્બનવોધજનકુ એક એવ મદ્દાણવ્ય, વ્યજ્જનપર્યાયસ્થલે મદ્દદ્વયવદ્ । યદિ ચ—સર્વત્ર સમભંગીનિયમ એવ આશ્વાસ, તદા—ચાલનીયન્યાયેન તાવચ્ચયાર્થનિષેધવોધકો

દ્વિતીયોઽપિ મદ્ગઃ, તન્મૂલકાશ્ચાન્યેઽપિ તાવત્કોટિકાઃ પંચ-મદ્ગાથ
કલ્પનીયાઃ, इत्यमेव निराकाङ्क्षसकलमङ्गैर्निर्वाहाद्, इति युक्तं पश्यामः ।

એ વિચાર સ્થાદ્વાદપંડિતર્થ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ ચિત્તમાંહિ ધારવો. ૫૩.

ફલિતાર્થ કહ્યછે—

૧૪

સમભંગ એ દૃઢ અભ્યાસી

જે પરમારથ દેખે છે રે.

જસ કીરતિ જગિ વાધે છે તેહની,

જહન ભાવ તસ લેખે છે રે. ૫૪.

શ્રુતધર્મ છે મન દૃઢ કરી રાખે,

જિમ શિવસુખફલ ચાખે રે.

એ-કહિયા જે સમભંગ, તે દૃઢ અભ્યાસ-સકલાદેશઃ
વિકલાદેશઃ નયસમભંગઃ પ્રમાણસમભંગઃ ઇત્યાદિ ભેદ છે પણે
અભ્યાસ કરી, જે પરમાર્થ દેખે-જીવાજીવાદિ પરમાર્થ-રહસ્ય
સમજે છે, તેહની યશ કીર્તિ વાધે છે. જે માટે છે-સ્થાદ્વાદપરિજ્ઞાન
જે નેનન છે તર્કવાદનો યશ છે. અનર્થ-જેનભાવ પણે તેહનો
લેખે છે; જે માટે નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વ સ્થાદ્વાદપરિજ્ઞાને જ છે. ૫૪.

ઉક્તં ચ સમ્પત્તૌ—

ચરણ-કરણ-પ્પહાણા, સ-સમય-પર-સમય-મુક્ત-વાવારા ।

ચરણ-કરણસ સારં, ણિચ્છય-મુદ્દં ણ યાણંતિ ॥ ૩. ૬૭ ॥

એ ચોથા ઢાલઈ-સેદાસેદ દેખાડ્યો, અનઈ-સમભંગીનું
સ્થાપન કરિઉ.

હિવઈ પાંચમઈ ઢાલઈ-નય-પ્રમાણ વિવેક કરઈ છઈ—

ઢાલ-૫ મી.

[આદિ ત્રિણદ મયાકરો-એ દેશી.]

૧

એક અરથ ત્રયરૂપ છઈ,

દેખ્યો ભલઈ પ્રમાણુઈ રે.

મુખ્યવૃત્તિ ઉપચારથી,

નયવાદી પણુ જાણુઈ રે. ૫૫

ગ્યાનદૃષ્ટિ જગ દેખિઈ. આંકણી.

એક અર્થ ઘટ-પટાદિક જીવ-અજીવાદિકઃ ત્રય રૂપ
કહતાં-દ્રવ્ય ગુણ પર્વાય રૂપ છઈ. જે માટિ-ઘટાદિકઃ તૃત્તિકાદિ-
રૂપઈ-દ્રવ્ય, ઘટાદિરૂપઈ સજ્જતીયદ્રવ્યપર્વાય, રૂપ-રસાદ્યાત્મક-
પણુઈ-ગુણ. ઇમ-જીવાદિકમાં જાણુ. એહણુ પ્રમાણુઈ-રયાદ્યાદિ
વચનઈ દેખ્યું. જે માટિ-પ્રમાણુઈ-સમભંગાત્મકઈ ત્રયરૂપપણુ
મુખ્યરીતિ જાણુઈ. નયવાદી જે એકાંશવાદી, તે પણુ-મુખ્યવૃત્તિઃ
અનઈ-ઉપચારઈ એક અર્થનઈવિષઈ ત્રયરૂપપણુ જાણુઈ. યદપિ-
નયવાદીનઈ એકાંશવચનઈ શકિત એકજ અર્થ કહિઈ, તેા પણુ-
લક્ષણારૂપ ઉપચારઈ બીજા ૨ અર્થ પણુ જાણુઈ. “એકદા વૃત્તિદ્વય
ન હોઈ” એ પણુ-તંત* નથી; “ગદ્ગાયાં મત્સ્યયોષૌ” છેસાદિ

સ્થાનિં જ માટિ ર વૃત્તિં પણિ માની છધ. ઈહાં પણિ-મુખ્ય-અમુ-
ખ્યપણુઇઃ અનંતધર્માત્મક વસ્તુ જણાવવાનઈ પ્રયોજનઈઃ એક નય
શબ્દની ર વૃત્તિ માનતાં વિરોધ નથી.

અથવા, નવાત્મક શાસ્ત્રઈ-ક્રમિકવાક્યદ્વયઈ પણિ એ અર્થ
જણાવિઈ.

અથવા “એકવોધશબ્દે એકવોધ અર્થઃ”. ઈમ-અનેક ભંગ
જણવા.

ઇમ-ગ્યાનદષ્ટિં જગના ભાવ દેખિઈ. પપ.

કહિઓ અર્થ તેહજ સ્પષ્ટપણુઈ જણાવઈ છધ—

૨

મુખ્યવૃત્તિ દ્રવ્યારથો,

તાસ અભેદ વખાણુઈ રે.

ભેદ પરસ્પર એહનો,

તે ઉપચારઈ જાણુઈ રે, પદ. ગ્યાન૦.

મુખ્ય વૃત્તિ કહતાં-શક્તિં શબ્દાર્થ કહતો, જ દ્રવ્યાર્થનય,
તે. તાસ કહતાં-દ્રવ્યઃ શુણુઃપર્યાયનઈ અભેદ વખાણુઈ; જ માટઈ-
શુણુપર્યાયાભિન્ન મુદ્દ્રવ્યાર્થિકનઈ વિષયઈ^૨ ઘટાદિપદની શક્તિ છઈ.
એહનો પરસ્પર કહતાં-માંહોમાહિં, ભેદ છધ, તે ઉપચાર
કહિતાં-લક્ષણાઈ જાણુઈ; જમાટિં-દ્રવ્યભિન્નકંબુત્રીવાદિપર્યાયનઈ
વિષય તે ઘટાદિપદની લક્ષણા માનઈ. મુખ્યાર્થબાધઈઃ મુખ્યાર્થસં-
બંધઈઃ તથાવિધવ્યવહારપ્રયોજન અનુસરીઃ તિહાં-લક્ષણાપ્રવૃત્તિ
દુર્ધટ નથી. પદ.

મુખ્યવૃત્તિ સવિ લેખવર્ધ,

પર્યાયારથ ભેદર્થ રે.

ઉપચારર્થ અનુભવખલર્થ,

માનર્થ તેહ અભેદર્થ રે. ૫૭. ગ્યાન૦.

ધમ-પર્યાયાર્થનય મુખ્યવૃત્તિચક્રા સર્વ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ભેદર્થ લેખવર્ધ, જે માટર્થ-એ નયનર્થ મતર્થઃ મૃદાદિપદનો દ્રવ્ય અર્થ, રૂપાદિપદનો ગુણ જ, ઘટાદિપદનો ક'બ્રુચીવાદિ પર્યાય જ. તથા- ઉપચારર્થ લક્ષણાધ' કરી અનુભવનર્થ ખલર્થઃ તે અભેદર્થઃ માનર્થ. “ ઘટાદિ મૃદદ્રવ્યાદિભિન્ન જ છધ ” એ પ્રતીતિ ઘટાદિપદની મૃદાદિદ્રવ્યનર્થ વિષય' લક્ષણા માનિર્થ; એ પરમાર્થ. ૫૭.

૪

દોષ ધર્મ નય જે ગ્રહર્થ.

મુખ્ય અમુખ્ય પ્રકારો રે.

તે અનુસારર્થ કલ્પિયર્થ,

તાસ વૃત્તિ ઉપચારો રે. ૫૮. ગ્યાન૦.

ખેહુ ધર્મ-ભેદ-અભેદ પ્રમુખ, જે નય-દ્રવ્યાર્થિકઃ અથવા પર્યાયાર્થિકઃ ગ્રહર્થ-ગ્રહાખ્યપ્રમાણર્થ ધારર્થ, મુખ્ય-અમુખ્યપ્રકારર્થ-સાક્ષાત્ સંકેતર્થઃ તથા વ્યવહિત સંકેતર્થઃ તે નયની વૃત્તિ, અનર્થ-તે નયનો ઉપચાર કલ્પિયર્થ. જિમ-ગંગાપદનો સાક્ષાત્ સંકેત પ્રવાહરૂપ અર્થનર્થ વિષયર્થ છર્થ; તે માટર્થ-પ્રવાહર્થ શક્તિ; તથા-ગંગાતીરર્થ ગંગાસંકેત વ્યવહિત સંકેત છર્થ, તેમાટર્થ-ઉપચાર. તિમ-દ્રવ્યાર્થિકનયનો સાક્ષાત્ સંકેત અભેદર્થ છર્થ; તેમાટર્થ-તિહાં

—શક્તિભેદઈ વ્યવહિત સંકેત છઈ, તેમાટઈ—ઉપચાર. ઈમ—પર્યા-
યાર્થિકનયની પણ શક્તિઃ ઉપચારઃ, ભેદઃ અભેદનઈ વિષયઈ
ભેદવા. ૫૮.

દ્વાઈક કહઈ છઈ, જ—“ એક નય એક જ વિષય ગ્રહઈ, બીજા
નયનો વિષય ન ગ્રહઈ” તે દૂષઈ છઈ—

૫

ભિન્ન વિષય નયગ્યાનમાં,

જો સર્વથા ન ભાસઈ રે.

તો સ્વતંત્ર ભાવઈ રહઈ,

મિથ્યાદૃષ્ટિ પાસઈ રે. ૫૯. ગ્યાન૦.

જો—નયજ્ઞાનમાંહિં, ભિન્ન વિષય કહેતાં—નયાંતરનો મુખ્યાર્થ,
સર્વથા કહેતાં—અમુખ્યપણુઈ પણ, ન ભાસઈ; તો સ્વતંત્ર
ભાવઈ—સર્વથા નયાંતરવિમુખપણુઈ, મિથ્યાદૃષ્ટિ પાસઈ—રહઈ,
એટલઈ—દુર્નય થાઈ, પણ સુનય ન થાઈ; ઈમ—અણુવું. ૫૯.

૬

એહ વિશવાવશ્યકઈ

સમ્મતિમાં પણ ધારે રે.

ઈમ નયથી સવિ સંભવઈ,

ભેદ—અભેદુર્પચારે રે. ૬૦. ગ્યાન૦.

એહ અર્થ વિશેષાવશ્યકઈ, તથા—સમ્મતિમાંહિં છઈ.
ઈમ—ધારે. ગાયા—

દોહિ વિ જયેદિ જોઅં, સત્યમુલ્કણ તહ વિ મિચ્છતં ।

જં સવિસયપ્પદાણત્તણેણ અણુણનિરવેક્ષતા ॥ ૨૧૯૬ ॥

સ્વાર્થગ્રાહી इतरांशप्रतिक्षेपी सुनयः, इति सुनयलक्षणम् । स्वा-
ર્थग્રાહી इतरांशप्रतिक्षेपी दुर्नयः; इति दुर्नयलक्षणम् ।

ઈમ-નયથી-નયવિચારથી, ભેદઃ અભેદઃ આદ્ય વ્યવહાર સંભ-
વઈ. તથા-નયસંકેતવિશેષથીઃ આહકવૃત્તિવિશેષરૂપ ઉપચાર પણિ
સંભવઈ. તે માટઈ-ભેદઃ અભેદઃ તે મુખ્યપણુઈ પ્રત્યેકનયવિષયઃ
મુખ્યમુખ્યપણુઈ ઉભયનયવિષયઃ ઉપચાર-તે મુખ્યવૃત્તિની પરિ-
નયપરિહર પણિ વિષય નહીં. એ સમો માર્ગ શ્વેતામ્બરમ્રમાણુ-
શાસ્ત્રસિદ્ધ જાણુવો. ૬૦.

૭

છાંડી મારગ એ સમો,

ઉપનય મુખ જે કદપઈ રે.

તેહ પ્રપંચ પણિ-જાણુવા

કહઈ, તે જિમ જદપઈ રે, ૬૧, ગ્યાન૦.

એ સમો માર્ગ છાંડી કરીનઈ, જ-દ્વિગંબર બાલ-ઉપચાર-
રાદિ મહવાનઈ કાળિ ઉપનય પ્રમુખ કદપઈ છઈ, તે પ્રપંચ-
શિષ્યમુદ્ધિધનમાત્ર. પણિ-સમાનતાંત્ર સિદ્ધાંત છઈ, તે માટઈ-જાણુ-
વાનઈ કાળિ કહઈ; જિમ-તે જદપઈ છઈ-સ્વપ્રક્રિયાઈ બોલઈ
છઈ. ૬૧.

૮

નવ નય, ઉપનય ત્રીન છઈ,

તર્કશાસ્ત્ર અનુસારો રે.

અધ્યાત્મવાચઈ વલી,

નિશ્ચયઃ નઈ-વ્યવહારોઃ રે. ૬૨. ગ્યાન૦.

તેહનઈ મતઈ- તર્કશાસ્ત્રનઈ અનુસારઈ નવ નયઃ અનઈ--
ત્રણિ ઉપનયઃ છઈ. તથા-અધ્યાત્મ વાચઈ-અધ્યાત્મ શૈલીઈઃ
નિશ્ચયનયઃ વ્યવહારનયઃ ઇમ-૨. જ નય કહિઈ. ૬૨.

૬.

પહિલો દ્રવ્યારથ નયો, દસ પ્રકાર તસ જાણો રે.
શુદ્ધ અકર્મોપાધિથી, દ્રવ્યાર્થિક ધુરિ આણો રે.
૬૩. ગ્યાન૦.

દ્રવ્યાર્થનય ૧ઃ પર્યાયાર્થનય ૨ઃ નૈગમનય ૩ઃ સંગ્રહનય ૪ઃ
વ્યવહારનય ૫ઃ ઋણુસૂત્રનય ૬ઃ શબ્દનય ૭ઃ સમભિદ્ધનય ૮ઃ
એવંભૂતનય ૯ઃ એ-નવ નયનાં નામ.તિહાં-પહિલો દ્રવ્યાર્થિકનયા-
તેહના દસ પ્રકાર જાણવા. તે દ્રવ્યાર્થિકનયના દસભેદમાંહિ--ધુરિ
કહતાં પહિલાં, અકર્મોપાધિથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક મનમાંહિ આણો.
“ કર્મોપાધિરહિતઃ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકઃ ” એ પ્રથમ ભેદ. ૬૩.

એહનો વિષય દેખાડઈ છઈ—

૧૦

જિમ-સંસારી પ્રાણિઆ,
સિદ્ધસમોવડિ ગણિઈ રે.
સહજભાવ આગલિં કરી,
ભવપર્યાય ન ગણિઈ રે. ૬૪. ગ્યાન૦.

. જિમ-સંસારી પ્રાણિઆ સર્વ સિદ્ધસમાન ગણિઈ. સહજ-
ભાવ--જે શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ, તે આગલિં કરીનઈ. તિહાં-ભવપર્યાય
જે-સંસારના ભાવ, તે ન ગણિઈ-તેહની વિવક્ષા ન કરીઈ. એ
અભિપ્રાયઈ--દ્રવ્યસંગ્રહઈ કહિઈ છઈ—

મમળ-ગુણઠાળેહિં ય ચર-દસહિં હવંતિ તદ્ અમુદ્ધ-ળયા ।
વિળ્ળેયા સંસારી, સવ્વે સુદ્ધા હુ સુદ્ધ-ળયા ॥ ૧૩ ॥

૧૧

ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતા,

સત્તામુખ્યજ બીજઈ રે.

ભેદ શુદ્ધ-દ્રવ્યારથિં,

દ્રવ્ય નિત્ય જિમ લીજઈ રે. ૬૫. ગ્યાન૦.

ઉત્પાદ ૧: નઈ વ્યય રાની ગૌણતાઈ, અનઈ-સત્તામુખ્યતાઈ બીજે ભેદ-શુદ્ધદ્રવ્યારથિનો જાણવો. “ઉત્પાદવ્યયગૌણત્વેન સત્તા-ગ્રાહકઃ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકા” એ બીજે ભેદ.

એહનઈ મતિં-દ્રવ્યઃ નિત્ય લીજઈ, નિત્યઃ તે-ત્રિકાલઈ અવિ-ચલિત૩૫: સત્તા મુખ્ય લેતાં એ બાવ સંભવઈ. પર્યાય પ્રતિક્ષણપ-રિણામી છઈ, તો પણિ-જીવ-પ્રુદ્ગલાદિદ્રવ્યસત્તા કલાપિ અલતી નથી. ૬૫.

૧૨

ત્રીજે-શુદ્ધ દ્રવ્યારથો,

ભેદકલ્પનાહીનો રે.

જિમ-નિજગુણ-પર્યાયથી,

કહિઈ દ્રવ્ય અભિન્નો રે. ૬૬. ગ્યાન૦.

ત્રીજે ભેદઃ ભેદકલ્પનાઈહીન-શુદ્ધદ્રવ્યાર્થ. “મેદકલ્પના-રહિતઃ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકઃ” इति तृतीयो भेदः જિમ-એક જીવ-પ્રુદ્ગલા-દિક દ્રવ્ય નિજગુણપર્યાયથી અભિન્ન કહિઈ. ભેદ છઈ, પણિ-તેહની અર્પણા ન કરી, અભેદની અર્પણા કરી; તે મારિં-અભિન્ન. એ-૩ ભેદઃ શુદ્ધ. ૬૮.

અશુદ્ધ કર્મોપાધિથી,

ચોથો એહનો ભેદો રે.

કર્મભાવમય આત્મા,

જિમ ક્રોધાદિક વેદો રે ૬૭. ગ્યાન૦.

ચોથો એહનો-દ્રવ્યાર્થિકનો ભેદ: કર્મોપાધિથી અશુદ્ધ કહેવો. “ કર્મોપાધિસાપેક્ષોઽશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક: ” इति चतुर्थो भेदः ।

જિમ-ક્રોધાદિક-કર્મ-ભાવમય આત્મા વેદો છા-જણો છા. જિવારઈ-જે દ્રવ્ય, જે ભાવઈ પરિણમઈ, તિવારઈ-તે દ્રવ્ય, તન્મય કરિ જણવું. જિમ-લોહ અગ્નિપણુઈ પરિણમિઈ, તે કાલિ-લોહ અગ્નિરૂપ કરી જણવું. ઈમ-ક્રોધમોહનીયાદિકર્મોદયનઈ અવસરઈ ક્રોધાદિભાવપરિણત આત્મા ક્રોધાદિરૂપ કરી જણવો. અત્ત એવ-આઠ: આતમાના ભેદ સિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ છઈ.

તે અશુદ્ધ વહી પાંચમો,

વ્યય-ઉત્પત્તિસાપેક્ષો રે.

ઉત્પાદ: વ્યય: ધ્રુવ:-એકઈ

સમઈ દ્રવ્ય જિમ પેખો રે. ૬૮. ગ્યાન૦.

તે દ્રવ્યાર્થિક ભેદ પાંચમો: વ્યય-ઉત્પત્તિસાપેક્ષ જણવો. “ ઉત્પાદવ્યયસાપેક્ષસત્તાગ્રાહકોઽશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક: ” पञ्चमः ।

જિમ-એક સમયઈ દ્રવ્ય-ઉત્પાદ: વ્યય: ધ્રુવ્ય: રૂપ કહિઈ. જે કટકાદ્યુત્પાદસમય, તેહજ કેયૂરાદિવિનાશસમય; અનઈ-કનકસત્તા તે અવર્જનીય જા છઈ.

“ एवं सति-त्रैलक्षण्यग्राहकत्वेनेदं प्रमाणवचनमेव स्यात्, न तु नयवचनम् ” इति चेत् ? “ न, मुख्य-गौण-भावेनैवानेन नयेन त्रैलक्षण्यग्रहणात्, मुख्यतया स्वस्वार्थग्रहणे नयानां सप्तभङ्गीमुखेनैव व्यापारात् । ”

૧૫

ગાહત ભેદની કલ્પના,

છટ્ટો તહ અશુદ્ધો રે.

જિમ-આતમના બોલિઈ,

જ્ઞાનાદિક ગુણુ શુદ્ધો રે. ૬૯. ગ્યાન.

ભેદની કલ્પના મહતો છટ્ટો: અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક બાણુવો. જિમ-જ્ઞાનાદિક શુદ્ધ ગુણુ આત્માના બોલિઈ. ઇહાં-પછી વિભક્તિ ભેદ કહિઈ છઠ્ઠ, “ મિશ્નો: પાત્રમ્ ” इति वत्. અનઈ-ભેદ તો ગુણુ-શુણિનઈ છઈ નહીં. મેદકલ્પના સાપેક્ષોઽશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક: ” પછ: । ૬૯.

૧૬

અન્વયદ્રવ્યાર્થિક કહિઓ,

સમમ એક સ્વભાવો રે.

દ્રવ્ય એક જિમ ભાષિઈ,

ગુણુ-પર્યાયસ્વભાવો રે. ૭૦. ગ્યાન૦.

સાતમો અન્વયદ્રવ્યાર્થિક કહિઓ, જ-એક સ્વભાવ બોલઈ. જિમ-એક જ દ્રવ્ય-ગુણુ: પર્યાય: સ્વભાવ કહિઈ. ગુણુ: પર્યાયનઈ વિષયઈ દ્રવ્યનો અન્વય છઈ. અત્ત એવ-દ્રવ્ય બાણુ, દ્રવ્યાર્થદેશઈ “ તદ્વતુગત સર્વ-ગુણુ: પર્યાય: બાણુયા ” કહિઈ. જિમ-સામાન્ય પ્રત્યાસત્તિ પરવાદી “ સર્વ વ્યક્તિ બાણુ ” કહઈ, તિમ-ઈહાં બાણુવું. “ અન્વયદ્રવ્યાર્થિક: સમમ: ” । ૭૦.

સ્વદ્રવ્યાદિક ગ્રાહકો,

ભેદ આઠમો ભાષ્યો રે

સ્વદ્રવ્યાદિક ચ્યારથી.

છતો અરથ જિમ દાખ્યો રે. ૭૧. ગ્યાન૦

સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક આઠમો ભેદ ભાષ્યો. જિમ-
અરથ-ધટાદિક, સ્વદ્રવ્યઃ સ્વક્ષેત્રઃ સ્વકાલઃ સ્વભાવઃ એ ૪ થી
છતો કહિયો. સ્વ-દ્રવ્યથી-મૃત્તિકાઈ, સ્વ-ક્ષેત્રથી-પાટલિપુત્રાદિકઈ,
સ્વ-કાલથી-વિવક્ષિત કાલઈ, સ્વ-ભાવથી-રક્તતાદિક ભાવઈ જ ધટા-
દિકની સત્તા પ્રમાણસિદ્ધ છઈ. “સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહકો દ્રવ્યાર્થિકઃ
અષ્ટમઃ” ૭૧.

૧૮

પરદ્રવ્યાદિકગ્રાહકો,

નવમ ભેદ તેમાંહી રે.

પરદ્રવ્યાદિક ચ્યારથી,

અર્થ છતો જિમ નાંહી રે. ૭૨. ગ્યાન૦.

તેમાંહિ-દ્રવ્યાર્થિકમાંહિ, પર-દ્રવ્યાદિ ગ્રાહક નવમો ભેદ
કહિયો છઈ. જિમ-અર્થઃ ધટાદિક, પર-દ્રવ્યાદિક ૪ થી છતો
નહો. પર-દ્રવ્ય-તંતુપ્રમુખઃ તેહથી-ધટ અસત્ કહીઈ, પર-ક્ષેત્ર-જે
કાશીપ્રમુખઃ તેહથી, પર-કાલ-અતીતઃ અનાગતઃ કાલઃ તેહથી, પર-
ભાવથી-કાલાદિક ભાવઈ વિવક્ષિત વિષયઈ અછતા પર્યાયઃ તેહથી.
“પરદ્રવ્યાદિમાહકો દ્રવ્યાર્થિકો નવમઃ” ૭૨.

પરમભાવગ્રાહક કહિઓ,

દસમેા જસ અનુસારો રે.

ગ્યાનસ્વરૂપી આતમા,

ગ્યાન સર્વમાં સારો રે. ૭૩. ગ્યાન૦

દસમેા દ્રવ્યાર્થિક પરમભાવગ્રાહક કહિઓ, જે નયનઈ અનુસારઈ—આતમા જ્ઞાનસ્વરૂપ કહિઈં છઈ. દર્શનઃ ચારિત્રઃ વીર્યઃ લેશ્યાદિકઃ આત્માના અનંતગુણ છઈ. પલિ—સર્વમાં જ્ઞાન સાર—હિતકૃષ્ટ છઈ. અન્યદ્રવ્યથી આત્માનઈભેદ જ્ઞાનગુણઈ દેખાડિઈં છઈ, તે માટિ—શીઘ્રોપસ્થિતિકપણઈં આત્માનો જ્ઞાન તે પરમભાવ છઈ. ધમ—ખીજઈં દ્રવ્યના પરમભાવ—અસાધરણ ગુણ લેવા. “ પરમ-ભાવગ્રાહકો દ્રવ્યાર્થિકઃ ” દસમઃ । ૭૩.

૧૬ાલ—૬ ફી.

[તુંગિયા ગિરિ સિહર સોહે—એ કેશી.^૨]

૧

ષટ ભેદ નય પર્યાયઅરથો,

પહિલો અનાદિક નિત્ય રે.

પુદ્ગલતણા પર્યાય કહિઈં,

જિમ—મેરુગિરિમુખ નિત્ય રે. ૭૪.

પાઠા૦ ૧. હવે આગલિ દાલ—છ ભેદ જે પર્યાયાર્થિકના, તે દેખાડછ
છઈ. ૨. એકવાર દર્શન આપી ગુરુજી. એ કેશી૦ પાલિ૦

બહુભાંતિ કંઈલી જડન શઘલી,

સાચલૂં મનિ ધારિ રે.

ખોટડૂં જે કાંઈ જાણુઈ,

તિહાં ચિત્ત નિવારિ રે. ૭૫. બહુ૦.

પર્યાયાર્થનય છબેદ જણવો. તિહાં-પહલો અનાદિઃ નિત્યઃ શુદ્ધપર્યાયાર્થિક કહિયું. જિમ-પુદ્ગલનો પર્યાયઃ મેરુપ્રમુખ, પ્રવાહથી અનાદિ, નઈ નિત્ય છઈ. અસંખ્યાતકાલઈ--અન્યાન્યપુદ્ગલ સંક્રમઈ, પણિ-સંસ્થાન તેહજ છઈ, ધમ-રત્નપ્રભાદિક પૃથ્વી-પર્યાય પણિ જણવા.

ધણઈ પ્રકારઈ જૈનશૈલી કંઈલી છઈ. દિગમ્બરમત પણિ જૈનદર્શન નામ ધરાવી, એહવી નયની અતેક શૈલી પ્રવર્તાવઈ છઈ. તેહમાંહિ--વિચારતાં જે સાચું હોઈ, તે મનમાંહિં ધારિય. તિહાં-જે કાંઈ ખોટું જાણુઈ, તે ચિત્તમાંહિં ન ધરય. પણિ-શબ્દકેરમાનઈ દ્વેષ ન કરવો, અર્થ જ પ્રમાણુ છઈ. ૭૫

૩

સાદિનિતિ' પર્યાય અરથો,

જિમ સિદ્ધનો પજ્જાઉ રે.

ગહઈ શુદ્ધ અનિત્ય સત્તા,

ગૌણુ વ્યય ઉપ્પાઉ રે. ૭૬. બહુ૦.

સાદિઃ નિત્યઃ શુદ્ધપર્યાયાર્થનય બીજે લેઈ ર, જિમ-સિદ્ધનો
પર્યાયઃ તેહની આદિ છઈ, કર્મક્ષય સર્વ થયો તિવારઈ-સિદ્ધપર્યાય
જાપનો, તેવતી. પણિ-તેહનો અંત નથી, જે માટિ-સિદ્ધભાવ
સદાકાલ છઈ. એ રાજપર્યાય સરખો સિદ્ધ દ્રવ્યપર્યાય ભાવવો.
સત્તાગૌણત્વઈ ઉત્પાદ-વ્યયઆહક અનિલ શુદ્ધપર્યાયાર્થિક
કહિઈ. ૭૬.

૪

જિમ-સમયમઈ પર્યાય નાશી,
છતિ ગહત નિત્ય અશુદ્ધ રે
એક સમઈ યથા પર્યાય,
ત્રિતયરૂપઈ સદ્ધ રે. ૭૭. બહુ.

જિમ-એક સમયમધ્યે પર્યાય વિનાશી છઈ, ઈમ કહિઈ.
ઈહા-નાશ કહતા-ઉત્પાદઈ આવ્યો, પણિ-ધ્રુવતાઃ તે ગૌણ કરી
દેખાડીઈનહીં. છતિ કહતા-સત્તા, તે ગહતો નિત્યઅશુદ્ધપર્યાયાર્થિક
કહિઈ. જિમ-એક સમયમધ્યે પર્યાય ત્રિતયરૂપઈ-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ
ધ્રૌવ્યઃ લક્ષણઈ રૂઢે છઈ, એહવું બોલિઈ. પર્યાયતું શુદ્ધ રૂપ, તે જે
સત્તા ન દેખાવવી. ઇહા-સત્તા દેખાવી, તે માટિ-અશુદ્ધ લેઈ
થયો. ૭૭.

૫

પર્યાયઅરથો નિત્ય શુદ્ધો
રહિત કર્મોપાધિ રે.
જિમ-સિદ્ધના પર્યાય સરિખા,
ભવ-જંતુના નિરુપાધિ રે. ૭૮. બહુ.

કર્મોપાધિરહિત નિત્યશુદ્ધપર્યાયાર્થિકઃ પાંચમો લેદ. જિમ-
ભવજંતુના-સંસારીજીવના પર્યાય સિદ્ધજીવના સરખા કહિઈ.
કર્મોપાધિભાવ છતા છઈ, તેહની વિવક્ષા ન કરી, જ્ઞાનઃ દર્શના
ચારિત્રઃ શુદ્ધપર્યાયની જ વિવક્ષા કરી. ૭૮.

૬

પર્યાયઅર્થ . અનિત્યઅશુદ્ધો,
સાપેક્ષ કર્મોપાધિ રે.

સંસારવાસી જીવનઈ જિમ,

જનમ-મરણુહ વ્યાધિ રે. ૭૯. બહુ૦.

કર્મોપાધિ સાપેક્ષ અનિત્ય-અશુદ્ધ-પર્યાયાર્થિકઃ એ છો.
લેદ. જિમ-“સંસારવાસી જીવનઈ જનમઃ મરણુઃ વ્યાધિ છઈ.”
-ઈમ કહિઈ. ઈહાં-જન્માદિક પર્યાય જીવના કર્મસંયોગજનિત
અશુદ્ધ છઈ, તે કહિયા. તે જન્માદિક પર્યાય છઈ, તે-તેહના નાશ-
નઈ અર્થઈ મોક્ષાર્થઈ જીવપ્રવર્તઈ છઈ. ૭૯.

૭

બહુ-માન-ગ્રાહી કહિઓ નૈગમ,
લેદ તસ છઈ તીન રે.

વર્તમાનારોપ કરવા,

ભૂત અર્થઈ લીન રે. ૮૦. બહુ૦.

બહુમાન કહતાં-ધણાં પ્રમાણુઃ સામાન્ય-વિશેષજ્ઞાનરૂપઃ તેહનો
ગ્રાહી નૈગમ નય કહિઈ. “નૈકૈર્માનૈર્મિનોતિ” इति नैकगमः, ककार-
लोपात् नैगमः, इति व्युत्पत्ति. ” નૈગમનયના ૩ લેદ છઈ. પ્રથમ-

નૈગમઃ ભૂતાર્થઃ” વર્તમાનનો આરોપ કરવાનર્થે લીન કહતાં—તત્પર
છર્ષ. ૮૦.

૮

તે પ્રથમ ભેદનું ઉદાહરણ દેવાકર્ષે છર્ષ—
ભૂત-નૈગમ કહિઉં પહિલો,
દીવાલી દિન આજ રે.
યથા-સ્વામી વીરજિનવર,

લહિઆ શિવપુરરાજ રે. ૮૧. બહુ૦.

જિમ કહિં—“ આજ દીવાલી દિનનર્થે વિષર્ષ શ્રી મહાવીર
શિવપુરનું રાજ્ય પામ્યા. ” ઈહાં—અતીત દીવાલી દિનનર્થે વિષયર્ષ
વર્તમાન દીવાલી દિનનો આરોપ કરિં છર્ષ. વર્તમાન દિનનર્થે
વિષયર્ષે ભૂતદિનનો આરોપ કરિં, દેવાગમનાદિ મહાકલ્યાણ બાજ-
નત્વ—પ્રતીતિ પ્રયોજનનર્થે અર્થિ, જિમ—“ ગङ्गायां घोषः ”. ઈહાં—
ગંગાતટનર્થે વિષયર્ષે ગંગાનો આરોપ કીજર્ષે છર્ષ, શૈત્યપાવનત્વાદિ
પ્રત્યાયન પ્રયોજન બણી. તોર્ષ ઘટમાન છર્ષ, જો—વીરસિદ્ધિગમનનો
અન્વય ભક્તિબણી પ્રાતીતિક માનિં. એ અલંકારના જાણુ પંડિત
હોઈ, તે વિચારજો. ૮૧:

૯

ભૂતવત કહઈં ભાવિ નૈગમ,
ભાવિ જિમ જિન સિદ્ધ રે.
સિદ્ધવત છઈં વર્તમાનર્થે
કાંઈ-સિદ્ધ અસિદ્ધરે. ૮૨. બહુ૦.

માવિનિ યૂતવદુષ્ચારઃ—એ બીજો નૈગમ. જિમ-જિનનઈ સિદ્ધ કહિંઈ, કેવલીનઈ સિદ્ધપણું અવશ્યંભાવી છઈ, તે માટિં. કાંઈ સિદ્ધ, અનઈ—કાંઈ અસિદ્ધનઈ વર્તમાન કહઈ, તે વર્તમાન-નૈગમ ભાષિંઈ. ૮૨.

૧૦

ભાષિંઈ જિમ “ભક્ત પચિંઈ”

વર્તમાનારોપ રે.

કરઈ કિરિયા ભૂત લેઈ,

ભૂત વચન વિલોપ રે. ૮૩. બહુ૦.

જિમ કહિંઈ—“ભક્ત રાંધિંઈ છઈ.” ઈહાં—ભક્તના કેતલાઈક અવયવ સિદ્ધ થયા છઈ, અનઈ—કેતલાઈક સાધ્યમાન છઈ, પણિ—પૂર્વાપરીભૂતાવયવ ક્રિયાસંતાન એક બુદ્ધિ આશીનીનઈ તેહનઈ વર્તમાન કહિંઈ છઈ. એ આરોપ સામગ્રી મહિમાઈ—કાઈ અવયવની ભૂતક્રિયા લેઈ, “પચતિ” એ ઠામઈ “અપાસીત્” એ પ્રયોગ નથી કરતા.

જો નૈયાયિકાદિક ઇમ કહઈ છઈ, જો “ચરમક્રિયાધ્વંસ અતીત-પ્રત્યય વિષયઃ” તેહનઈ—“કિચ્છિત્પક્વમ્, કિચ્છિત્પચ્યતે” એ પ્રયોગ ન થયો બેઠઈ. તે માટિં—એ વર્તમાનારોપનૈગમ લેઃ જ બલો બાણવો. ૮૩:

૧૧

સંગ્રહઈ નય સંગ્રહો તે,

દ્વિવિધ-ઓધઃ વિસેસઃ રે.

“દ્રવ્ય સખ અવિરોધિયાં”

જિમ, તથા—“જીવ અસેસ રે.” ૮૪. બહુ૦

જ સંગ્રહઈ, તે સંગ્રહનય કહિઈ. તેહના-૨ ભેદ-ઐાધઃ
વિશેષઃ થી. ઐાધ કહિઈ-સામાન્ય. એતલઈ-એક સામાન્ય સંગ્રહઃ
એક વિશેષ સંગ્રહઃ એવં ૨ ભેદ બણવા. “દ્રવ્યાણિ સર્વાણિ અવિ-
રોધીનિ” એ પ્રથમ ભેદનું ઉદાહરણ, તથા “જોવાઃ સર્વેઽવિરોધિનઃ”
એ દ્વિતીય ભેદનું ઉદાહરણ. ૮૪:

૧૨

વ્યવહાર સંગ્રહવિષયભેદક,
તિમજ દ્વિવિધ પ્રસિદ્ધ રે.
દ્રવ્ય જીવાજીવ ભાષઈ,

જીવ ભવિયા સિદ્ધ રે. ૮૫. બહુ૦.

સંગ્રહ નયનો-જ વિષયઃ તેહના ભેદનો દેખાડણુહારઃ તે-વ્ય-
વહારનય કહિઈ. તે તિમજ-સંગ્રહનયની પરિ, દ્વિવિધ કહિઈ.
એક-સામાન્ય-સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર ૧ઃ એક-વિશેષ-સંગ્રહ-ભેદક
વ્યવહાર ૨ઃ એવં ૨ ભેદ બણવા. “દ્રવ્યં જીવાજીવૌ” એ સામાન્ય-
સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર. “જીવાઃ સંસારિણઃ સિદ્ધાશ્ચ” એ વિશેષ-
સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર. ઈમ-ઉત્તરેતર વિવક્ષાઈ સામાન્યઃ વિશેષઃ
પણું ભાવડું. ૮૫:

૧૩

વર્ત્તો ઋણુસૂત્ર ભાસઈ,
અર્થ નિજઅનુકૂલ રે.

બ્યણિક પર્યાય કહઈ-સૂષિમઃ

મનુષ્યાદિક-ચૂલઃ રે. ૮૬. બહુ૦.

ઋણુસૂત્રનય-વર્ત્તો અર્થ ભાષઈ, પણિ-અતીતઃ અનુગતઃ
અર્થ ન માનઈ. વર્ત્તમાન પણિ-નિજ અનુકૂલ-આપણા કામનો

અર્થ માનઈ, પણિ-પરકીય ન માનઈ. તે ઋજુસૂત્ર નય દ્વિભેદ
કહવો.—એક-સૂક્ષ્મઃ બીજો-સ્થુલઃ; સૂક્ષ્મઃ તે-ક્ષણિકપર્યાય માનઈ.
સ્થુલઃ તે-મનુષ્યાદિ પર્યાય માનઈ. પણિ-કાલત્રયવર્તી પર્યાય ન
માનઈ. વ્યવહાર નયઃ તે-ત્રિકાલ પર્યાય માનઈ, તે માટિ-સ્થુલ-
ઋજુસૂત્રઃ વ્યવહારઃ નયનઈ સંકર ન જાણવો. ૮૬:

૧૪

શબ્દ-પ્રકૃતિઃ પ્રત્યાદિકઃ

સિદ્ધ માનઈ શબ્દ રે.

સમભિરૂઢ વિલિપ્ત અર્થક,

કહઈં લિપ્ત જ શબ્દ રે. ૮૭. બહુ.

શબ્દનયઃ-તે-પ્રકૃતિઃ પ્રત્યાદિકઃ વ્યાકરણવ્યુત્પત્તિ-સિદ્ધ
શબ્દ માનઈ. પણિ-લિંગઃ વચનાદિઃ ભેદઈં અર્થનો ભેદ માનઈ.
જિમ-“તટા, તટી, તટમ્” એ ૩ લિંગભેદઈં અર્થભેદ, તથા-
“આપઃ, જલમ્” ઇર્ષા-એકવચનઃબહુવચનઃ ભેદઈં અર્થભેદ. ઋજુ-
સૂત્રનયનઈં એ ઈમ કહઈ, જ-“કાલભેદઈં અર્થભેદ તું માનઈ છઈ,
તો લિંગાદિભેદઈં ભેદ કાં ન માનઈ?” સમભિરૂઢનય ઇમ કહઈ જ-
“લિન્ન શબ્દ લિન્નાર્થક જ હોઈ”. શબ્દનયનઈં એ ઈમ કહઈં,
જ-“જે તું લિંગાદિભેદઈં અર્થભેદ માનઈ છઈ, તો શબ્દભેદઈં અર્થ-
ભેદ કાં ન માનઈ?” તે-“માટિ” ઘટશબ્દાર્થ લિન્નઃ કુંભશબ્દાર્થ
લિન્નઃ ઈમ એ માનઈ. એકાર્યપણું પ્રસિદ્ધ છઈ, તે શબ્દાદિનયની
વાસના થઈ. ૮૭:

૧૫

ક્રિયા પરિણુત અર્થ

માનઈ સર્વ એવંભૂત રે.

નવઈ નયના ભેદ ઇણિપરિ,

અઠાવીસ પ્રભૂત રે. ૮૮. બહુ૦.

એવંભૂતનય-સર્વ અર્થ, ક્રિયાપરિણત-ક્રિયાવેલાઈ માનઈ,
અન્યદા ન માનઈ. જિમ-રાજઈછત્રઃ આમરાદિકઃ ઈ શોભઈ, તે-રાજ.
તિં પર્ષદામાંહિં બધઠાં આમર ઢલાઈ, તિવારઈ. રનાનાદિકવેલાઈ-તે
અર્થ વિના રાજ ન કહિઈ.

ઇમ-નવઈ નયના અઠાવીસ+ ભેદ પ્રભૂત કહતાં-ધણા,
થયા. ૮૮:

૧૬

નવઈ નય ઇમ કહિયા,

ઉપનય ત્રીન કહિઈ સાર રે.

સાચલો શ્રુત-અરથ પરખી,

લહો જસ વિસ્તાર રે. ૮૯. બહુ૦

ઇમ-નવઈ નય કહિયા. દિવઈ-૩ ઉપનય દિગંબર પ્રક્રિ-
યાઈ કહિઈ છઈ. એહમાંહિં-સાચો શ્રુતનો અર્થ પરખી કરીનઈ,
બહુશ્રુતપણાના યશનો વિસ્તાર પામો. “ નૈયાનાં સમીપે
ઉપનયા: ”. ૮૯

પાઠા૦-+ દ્રવ્યાર્થિક ૧૦, પર્માર્થિક ૬, નૈગમ ૩, સંગ્રહ ૨, વ્યવહાર
૨, ઋણુસૂત્ર ૨, શબ્દ ૧, સમભિરુદ્ધ ૧, એવંભૂત ૧. અં ૦ દિપ્તિ.

૧ દ્રવ્યાર્થિક, પર્માર્થિક, નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર, શબ્દ,
સમભિરુદ્ધ, એવંભૂત. ૨. નયસ્ય સમીપે ઉપનયા: પાલી૦

૧ઢાલ-૭ મી.

[રાગ-ગોડી^૨]

૧

સદ્ભૂત વ્યવહાર, ભેદ પ્રથમ તિહાં,

ધર્મ-ધર્મિના ભેદથી એ. ૯૦.

૧તિહાં-સદ્ભૂત વ્યવહાર: પ્રથમ ઉપનયનો ભેદ. તે-ધર્મ:
અનર્થ-ધર્મિ: તેહના-ભેદ દેખાડવાથી હોઈ. ૯૦

૨

શુદ્ધ: અશુદ્ધ: દ્વિભેદ, શુદ્ધ-અશુદ્ધના,

તેહ અરથના ભેદથી એ. ૯૧.

તે વલી, ૨ પ્રકારિ હોઈ-૧ શુદ્ધ: બીજો-અશુદ્ધ ૨:; શુદ્ધ-ધર્મ:
ધર્મિ:ના ભેદથી શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહાર, અશુદ્ધ-ધર્મ: ધર્મિ:ના ભેદથી
અશુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહાર. સદ્ભૂત તેમાટિં જ-એક દ્રવ્ય જ છઈ,
ભિન્ન દ્રવ્ય સંયોગાપેક્ષા નથી. વ્યવહાર તેમાટિં જ-ભેદ દેખાડિંઈ
છઈ. ૯૧.

૩

જિમ જગિ કેવલગ્યાન, આતમદ્રવ્યનું,

લઈ નાણાદિક તેહનું એ. ૯૨.

જિમ-જગમાદિ “આત્મ દ્રવ્યનું કેવલજ્ઞાન” ઇમ-પદીઈ
પ્રયોગ કીજઈ. તથા-“ અતિજ્ઞાનાદિક આત્મદ્રવ્યના ગુણ ” ઇમ-
બોલાવિઈ. ૯૨

પાસાં ૧. દિવઈ-સદ્ભૂત પ્રમુખ ભેદ વર્ણન દ્વાર કરીતે વર્ણવઈ
છઈ. ૨. ચક્ર ઉપ-યું સાર ૩. એ દેશી પાસાં ૩. નવાનાં સમીપે
ઉપનયા: તિહાં-લાાં

ગુણુઃપર્યાયઃસ્વભાવઃ કારકઃ તન્મયનોઃ,

ભેદ અરથ છંદં એહનો એ. ૯૩.

ગુણુ-ગુણીનોઃ પર્યાય-પર્યાયવંતનોઃસ્વભાવ-સ્વભાવવંતનોઃ
કારકઃ અનંદ-તન્મય કહતાં-કારકી, તેહનોઃ જે એક દ્રવ્યાતુગત
ભેદ બોલાવિંદં, તે સર્વ એ ઉપનયનો અર્થ જાણવો. “ ઘટસ્ય
રૂપમ્, ઘટસ્ય રક્તતા, ઘટસ્ય સ્વભાવઃ, મૃદા ઘટો નિષ્પાદિતઃ ”
ઈત્યાદિ પ્રયોગ જાણવો. ૯૩

અસદ્ભૂત વ્યવહાર, પર-પરિણુતિ ભલ્યઈ,

દ્રવ્યાદિક ઉપચારથી એ. ૯૪.

પર દ્રવ્યની પરિણુતિ ભલ્યઈ, જે દ્રવ્યાદિક નવવિધ ઉપચાર
થી કહિંઈ, તે-અસદ્ભૂત વ્યવહાર જાણવો. ૯૪.

દ્રવ્યઈ દ્રવ્ય ઉપચાર, પુદ્ગલ જીવનઈ,

જિમ-કહિંઈ જિનઆગમઈ રે. ૯૫.

તિહાં-પહોલોઃ દ્રવ્યઈ દ્રવ્યનો ઉપચાર. જિમ-જિન આ-
ગમ માંહિં-જીવનઈ પુદ્ગલ કહિંઈ. ક્ષીર નીર ન્યાયઈ પુદ્ગલરત્નું
મિલ્યો છંદં, તે કારણઈ-જીવઃ પુદ્ગલ કહિંઈ. એ-જીવ દ્રવ્યઈ પુદ્-
ગલ દ્રવ્યનો ઉપચાર ૧. ૯૫.

કાલી લેશ્યા ભાવ, શ્યામગુણઈ ભલી,

ગુણુઉપચારઃ ગુણુઈ કહો એ. ૯૬.

ભાવલેશ્યા આત્માનો અરૂપી ગુણુ છઈ, તેહનઈ—જે કૃષ્ણુઃ નીલા-
દિકઃ કહિઈ છઈ, તે—કૃષ્ણાદિ-પુદ્ગલ-દ્રવ્ય-ગુણુનો ઉપચાર કીજઈ
છઈ. એ આત્મગુણુઈ પુદ્ગલગુણુનો ઉપચાર જાણવો. ૨. ૯૬

૮

પર્યાયઈ પર્યાય ઉપચરિઈ વલી,

હયઃ ગયઃ ખંધઃ યથા કહિયા રે. ૯૭.

પર્યાયઈ—હયઃ ગયઃ પ્રમુખ આત્મદ્રવ્યના અસમાન જાતીય
દ્રવ્ય પર્યાય, તેહનઈ—ખંધ કહિઈ છઈ. તે—આત્મપર્યાય ઉપરિ
પુદ્ગલ—પર્યાય જે રકંધ, તેહનો—ઉપચાર કરી નઈ. ૩. ૯૭.

૯

દ્રવ્યઈ ગુણુઉપચાર, વલી પર્યાયનો,

“ગૌર” “દેહ” “હૂ” બોલતાં એ. ૯૮.

દ્રવ્યે ગુણોપચારઃ—“હૂં ગૌર” ઇમ બોલતાં. “હૂં” તે
આત્મદ્રવ્ય, તિહાં—“ગૌર” તે—પુદ્ગલનો ઉજવલતાગુણુ ઉપચરિ-
એ ૪. દ્રવ્યે પર્યાયોપચારઃ જિમ—“હૂં દેહ” ઇમ બોલિઈ.
“હૂં તે” આત્મદ્રવ્ય, તિહાં—“દેહ” તે—પુદ્ગલદ્રવ્યનો અસમાન-
જાતીય દ્રવ્યપર્યાય ઉપચરિ. ૫. ૯૮.

૧૦

ગુણુઈ દ્રવ્ય ઉપચાર, પર્યાયદ્રવ્યનો.

“ગૌર દેહ” જિમ—આત્મા એ. ૯૯.

ગુણે દ્રવ્યોપચારઃ—જિમ જે—“એ ગૌર દીસઈ છઈ” તે
આત્મા. ઇમ—ગૌર હૃદિશીનઈ આત્મવિધાન કીજઈ, એ ગૌરતારૂપ

પાઠાં ૧. પરિણામ કહઈ, તેહિ જે સ્વભાવ, તેહનો ઉપચાર.

૨. પર્યાયનઈ. ૩. ઉપચારિએ. પાલિં

પ્રદગલગુણુપરિ આતમ દ્રવ્યનો ઉપચાર ૬. “પર્યાયે દ્રવ્યોપચારઃ”
 નિમ-કહિયું “ દેહ તે આત્મા, ” ઇહિં-દેહરૂપપ્રદગલપર્યાયનું
 વિષયઈ આત્મદ્રવ્યનો ઉપચાર કરિઓ. ૭. ૬૬.

૧૧

ગુણિ મજજવ ઉચચાર, ગુણુનો મજજવઈ,
 નિમ મતિ તનુ તનુ મતિ ગુણો એ. ૧૦૦.

“ મુળે પર્યાયોપચારઃ ” “ મતિજ્ઞાન તે શરીર જ ” શરીરજન્ય
 છઈ, તે માટિં. ઇહાં-મતિજ્ઞાનરૂપ આત્મગુણુનઈ વિષયઈ શરીરરૂપ
 પ્રદગલપર્યાયનો ઉપચાર કરિઈ. ૮. “ પર્યાયે મુળોપચારઃ ” નિમ-
 પૂર્વપ્રયોગ જ અન્યથા કરિઈ-“ શરીર તે મતિજ્ઞાનરૂપ ગુણુ જ. ”
 ઇહાં-શરીરરૂપ પર્યાયનઈ વિષયઈ મતિજ્ઞાનરૂપ ગુણુનો ઉપચાર
 કીજઈ છઈ. ૯. ૧૦૦.

૧૩

અસદ્ભૂતવ્યવહાર, ઇમ ઉપચારથી,
 એહ ત્રિવિધ હિવઈ સાંભલો એ. ૧૦૧.

ઇમ-ઉપચારથી અસદ્ભૂતવ્યવહાર ૯ પ્રકારનો કહિયું, હવઈ-
 એહના ૩ ભેદ કહિયું છઈ, તે સાંભલો. ૧૦૧.

૧૩

અસદ્ભૂત નિજ જાતિં, નિમ પરમાણુઓ,
 બહુ પ્રદેશી ભાષિઈ એ. ૧૦૨.

એક સ્વજાતિઅસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિયું. નિમ-પરમાણુ બહુ-
 પ્રદેશી કહિયું, બહુપ્રદેશી યાવાની જાતિ છઈ, તે માટિં ૧. ૧૦૨
 ૯

તેહ વિજ્ઞાતિં જાણો, જિમ મૂરત મતી,
મૂરત દ્રવ્યઈં ઊપની એ. ૧૦૩.

તેહ અસદ્ભૂત વિજ્ઞાતિ જાણો: જિમ--“ મૂર્તે મતિજ્ઞાનમ્ ”
કહિયં, મૂર્તિ--જે વિષયાલોકમકરકારાદિક: તેહથી--ઊપનું, તે માટિં.
ઈંહાં--મતિજ્ઞાન આત્મશુભુ તેહનઈં વિષય મૂર્તત્વ પુદ્ગલશુભુ
ઉપચરિઓ, તે વિજ્ઞાત્યસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિયં. ૨. ૧૦૩.

અસદ્ભૂત દોઉ ભાંતિ, જીવ-અજીવનઈં,
વિષયગ્યાન જિમ ભાસિઈં એ. ૧૦૪.

દોઉ ભાંતિ--સ્વજાતિ: વિજ્ઞાતિ: અસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિયં.
જિમ--જીવાજીવ--વિષયજ્ઞાન કહિયં. ઈંહાં--જીવ: જ્ઞાનની સ્વજાતિ
છઈં, અજીવ: વિજ્ઞાતિ છઈં, એ ૨ ને। વિષયવિષયિભાવનામઈં
ઉપચરિત સંબંધ છઈં, તે સ્વજાતિવિજ્ઞાત્યસદ્ભૂત કહિયં. ૩. ૧૦૪

“ સ્વજાતીયાંશે કિ નાયં સદ્ભૂત: ? ” इति चेत्, “ न. विजा-
तीयांश इव विषयतासंबन्धस्योपचरितस्यैवानुभवाद् ” इति गृहाण ।”

ઉપચરિતાસદ્ભૂત, કરિઈં ઉપચારો,
જેહ એક ઉપચારથી રે. ૧૦૫.

જેહ--એક ઉપચારથી બીજે ઉપચાર કરિઓ, તે--ઉપચ-
રિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર કહિયં.

તેહ સ્વજાતિં જાણો રે, હૂં પુત્રાદિક,

પુત્રાદિક છઈ માહરા એ. ૧૦૬.

તે સ્વજાતિ ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર જાણો, જે—“હૂં પુત્રાદિક” ઈમ કહિય. ઇહાં—“માહરા” એ કહવું, પુત્રાદિકનઈ વિષયઈ, તે પુત્રાદિક ઉપચરિયાછઈ, તેહસ્યું આત્માનો ભેદાભેદ સંબંધ ઉપચરિઈ છઈ. પુત્રાદિક: તે—આત્મપર્યાયરૂપઈ સ્વજાતિ છઈ, પશ્ચિ-કલ્પિત છઈ, નહીં તો—સ્વશરીરજન્ય મલ્કુલાદિકનઈ પુત્ર કાં ન કહિઈ? ૧૦૬

વિજાતિથી તે જાણો રે, વસ્રાદિક મુઝ.

ગઢ-દેશાદિક ઉભયથી એ. ૧૦૭.

વિજાત્યુપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર: તે કહિઈ, જે—“માહરાં વસ્રાદિક” ઈમ—કહિઈ. ઇહાં—વસ્રાદિક પુદ્ગલ પર્યાય નામાદિ ભેદ કલ્પિત છઈ, નહીં તો વસ્તુકલાદિક શરીરાઅઞ્જાદક વસ્ર કાં ન કહિઈ? તેહ વિજાતિમાં સ્વસંબંધ ઉપચરિઈ છઈ. “માહરા ગઢ: દેશ: પ્રમુખ છઈ” ઈમ કહતાં—સ્વજાતિ વિજાત્યુપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર કહિઈ, જે માટિ—ગઢ: દેશાદિક: જીવ: અજીવ: ઉભય સમુદાયરૂપ છઈ. ૧૦૭

ઉપનય ભાળ્યા એમ, અધ્યાતમ નય,

કહી પરીક્ષા જસ લહો એ. ૧૦૮.

ઈમ—ઉપનય કહિયા. હિવઈ—આગિલી ઢાલમાંહિં, અધ્યાત્મનય કહી નઈ, એહમાંહિં—ગુણ: દોષ: પરીક્ષાનો યશ પામો.

હાલ-૮ મી.

[૪૫૨ હું અતિ ઉજ્જવિ-એ દેશ[.]]

૧

દોઉ મૂલનય ભાષિયા રે,

નિશ્ચયઃ નઈ વ્યવહારઃ

નિશ્ચય દ્વિવિધ તિહાં કહિઓ રે,

શુદ્ધઃ અંશુદ્ધઃ પ્રકારં રે. ૧૦૯.

પ્રાણી પરખો આગમભાવ.

પ્રથમ અધ્યાત્મભોષાઈ ર નય કહિયા. એક-નિશ્ચયનયો ખીજે
વ્યવહારનય. તિહાં-નિશ્ચયનય દ્વિવિધ કહિઓ. એક-શુદ્ધ-
નિશ્ચયનયઃ ખીજે-અશુદ્ધ નિશ્ચયનયઃ-દે પ્રાણી ! આગમના ભાવ
પરખીનઈ પ્રહો. ૧૦૯

૨

જીવ કેવલાદિક યથા રે, શુદ્ધવિષય નિરુપાધિઃ

મંઈનાંશુદ્ધિઃ આત્મા રે, અંશુદ્ધ તે સોપાધિ રે.

૧૧૦. પ્રાણી ૦.

જીવ તે-કેવલજ્ઞાનાદિરૂપ જઈ, ધમે-જ નિરુપાધિ કહિઈ-
કર્મોપાધિરહિત; કેવલજ્ઞાનાદિ શુદ્ધ વિષય લેઈ, આત્માનઈ અભેદ
દેખાડિઈ, તે-શુદ્ધ નિશ્ચયનય. મતિજ્ઞાનાદિક અંશુદ્ધ ગુણનઈ આત્મા
કહિઈ, તે અશુદ્ધ નિશ્ચયનય. ૧૧૦.

નિશ્ચયનયઃ તે-અભેદ દેખાડઈ; વ્યવહારનયઃ તે-ભેદ દેખા-
ડઈ જઈ—

દોષ ભેદ વ્યવહારનાં જી, સદ્ભૂતાસદ્ભૂત.

એક વિષય સદ્ભૂત છર્ષ જી,

પરવિષયાસદ્ભૂત રે. ૧૧૧. પ્રાણી૦

વ્યવહારનયના ૨ ભેદ કહ્યાં છર્ષ. એક—સદ્ભૂત વ્યવહારઃ બીજે
અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ—એક વિષય કહતાં—એક દ્રવ્યાશ્રિત, તે સદ્-
ભૂત વ્યવહાર. પરવિષયઃ તે—અસદ્ભૂતવ્યવહાર. ૧૧૧.

ઉપચરિતાનુપચરિતથી રે, પહિલો દોષ પ્રકાર.

સોપાધિક ગુણુ-ગુણિં ભેદર્ષ રે,

નિઞની મતિ ઉપચાર રે. ૧૧૨. પ્રાણી૦.

પહિલોઃ ન—સદ્ભૂતવ્યવહારઃ તે—૨ પ્રકારિં છર્ષ, એક—ઉપ-
ચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારઃ બીજે—અનુપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારઃ
સોપાધિક ગુણુગુણિભેદ દેખાડિયું, તિહાં પ્રથમ ભેદઃ નિમ્ન—“જીવ-
સ્ય મતિજ્ઞાનમ્.” ઉપાધિઃ તેહજ ધર્ષાં ઉપચાર. ૧૧૨

નિરૂપાધિક ગુણુ ગુણિં ભેદર્ષ રે,

અનુપચરિત સદ્ભૂત.

કેવલજ્ઞાનાદિક ગુણુ રે,

આતમના અદ્ભૂત રે. ૧૧૩. પ્રાણી૦.

નિરુપાધિક ગુણગુણિ ભેદ ઝીજે ભેદ. યથા—“ જીવસ્ય
કેવલજ્ઞાનમ્ ” ઇહાં-ઉપાધિરહિતપણું; તેહજ નિરુપચારપણું
જણવું. ૧૧૨.

૬

અસંદ્ભૂતવ્યવહારના જી, ઇમ જ ભેદ છઈ દોઈ.
પ્રથમ અસંસ્લેષિતયોગઈ જી,
દેવદત્ત ધન જોઈ રે. ૧૧૪. પ્રાણી૦.

અસંદ્ભૂત વ્યવહારના ઇમ જ ૨ છઈ, એક-ઉપચરિતા-
સંદ્ભૂત વ્યવહાર: ઝીજે-અનુપચરિતાસંદ્ભૂત વ્યવહાર:-પહેલો ભેદ:
અસંસ્લેષિતયોગઈ કલ્પિત સંબંધઈ હોઈ. જિમ-“ દેવદત્તનું
ધન ” ઇહાં-ધન દેવદત્તનઈ-સંબંધ: સ્વસ્વામિભાવરૂપ: કલ્પિત
છઈ, તે માટિ-ઉપચાર. દેવદત્ત: નઈ ધન: એક દ્રવ્ય નહીં, તે માટિ-
અસંદ્ભૂત. એમ ભાવના કરવી. ૧૧૪.

૭

સંસ્લેષિતયોગઈ ઝીજે રે,
જિમ આતમનો દેહ.

નય ઉપનય નયચક્રમાં રે,

કહિયા મૂલનય એહ રે. ૧૧૫. પ્રાણી૦.

ઝીજે ભેદ: સંસ્લેષિતયોગઈ-કર્મજ સંબંધઈ જણવો.
જિમ-“ આત્માનું શરીર ”. આત્મ-દેહનો સંબંધ. ધન સંબંધની
પરિં કલ્પિત નથી. વિપરીત ભાવનાઈ નિવર્તઈ નહીં, યાવજીવ
રહઈ. તે માટિ-એ અનુપચરિત. અનઈ-સિત્તવિષય, માટઈ-
અસંદ્ભૂત જણવો.

એ નય-ઉપનય દિગંબર દેવસેન કૃત નયચક્ર માંહિ
કહિયા છઈ, ૨ મૂલનય સહિત. ૧૧૫

૮

વિષયભેદ યદ્યપિ નહીં રે, ઈહાં અહારથ થલ.
ઉલટી પરિભાષા ઈસીરે,

તો પશિુ દાઝઈ મૂલ રે. ૧૧૬. પ્રાણી૦.

ઈહાં-યદ્યપિ અહારથ-એતાંબરનઈ, થલ કહતાં-મોટા,
વિષયભેદ કહતાં-અર્થનો ફેર નથી. તોપશિુ-મૂલ કહતાં-પ્રથ-
મથી, ઉલટી-વિપરીત, પરિભાષા-શૈલી કરી, તે દાઝઈ છઈ-એક
કરઈ છઈ—

“યદ્યપિ ન ભવતિ હાનિઃ પરકીયાં ચરતિ રાસમે દ્રાક્ષામ્ ।

અસમજ્ઞસં તુ દૃષ્ટા, તથાપિ પરિસ્થિતે ચેત ॥ ૧ ॥

इति वचनात् ११६

તે બોટિકની ઉલટી પરિભાષા દેખાડિઈ છઈ—

૯

તત્ત્વારથિ નય સાત છઈ જી, આદેશાંતર પંચ.
અંતરભાવિત ઉજ્જરીરે,

નવનો કિસ્થો એ પ્રપંચ રે? ૧૧૭. પ્રાણી૦.

તત્ત્વાર્થસૂત્રઈ ૭ નય કહિયા છઈ. અનઈ-આદેશાંતર કહતાં
મતાંતર: તેહથી-૫ નય કહિયા છઈ. “સપ્ત મૂલનયાઃ, પચ્ચ-દત્ત્યા-
દેશાન્તરમ્” એ સૂત્રઈ. સાંપ્રતઃ સમભિરુદઃ એવંમૂતઃ એ-૩નઈ
રાખ્દ એક નામઈ સંઅહિઈ, તિવારઈ-પ્રથમ ચાર સાથિ પાંચ

કહિયું. અવ એવ-ધકેકતા ૧૦૦ લેદ હુઈં છઈં, તિહાં-પણિ
૭૦૦, તથા ૫૦૦ લેદ. ઈમ-૨ મત કહિયા છઈં. યથોક્તમાવદ્યકે-

इक्षिको य सयविहो, सत्त सया णया इवन्ति एमेव ।

अण्णो चिहु आणसो, पंचेव सया णयाणं हु ॥ १ ॥

એહવી શાસ્ત્રીતિ છાડી, અંતર્ભાવિત-સાતમાંહિં લેલ્યા,
જ-દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ તે ઉદ્ધરી-અલગા કાઢી, નવ નય
કહિયા, તે સ્થે પ્રપચ ? અતુર મનુષ્ય વિચારી જોઓ. ૧૧૭

૧૦

પ્રજ્જયત્થ દ્રવ્યારથો રે, જો તુલ્લે અલગા દિદ્ધું.
અપિપયાણુપિપય લેલ્યો રે,

કિમ ઇગ્યાર ન ઇદ્ધું રે. ૧૧૮. પ્રાણી૦.

ઈમઈં કરતાં-પર્યાયાર્થઃ દ્રવ્યાર્થઃ નય જો-તુમ્હે અલગ દીઠા,
અનર્પિ-દ્ધ નય કહિયા. તો-અર્પિતઃ અનર્પિતઃ નય અલગા કરી
નઈં, ૧૧ નય કિંમ ન વાંછયા ? ૧૧૮

૧૧

સંગ્રહવ્યવહારાદિકઈં રે, જો તુલ્લે લેલો તેહ.
આદિઃ અંતઃ નય થોકમાં છ,

કિમ નવિ લેલો એહ રે. ૧૧૯. પ્રાણી૦.

હિવઈં, ઈમ કહસ્યો જ-“અર્પિતાનર્પિતસિદ્ધે: [પ.]” ઈત્યા-
દિત્તચાર્ય સૂત્રાદિક માંહિ, જ-અર્પિત-અનર્પિતનય કહિયા છઈં;-
તે અર્પિત કહતાં-વિશેષ કહિઈં. અનર્પિત કહતાં-સામાન્ય કહિઈં.
અનર્પિતઃ સંગ્રહમાંહિં લિલઈં, અર્પિતઃ વ્યવહારાદિક વિશેષનય

માંહિં સિલધ, તા—આદિ: અંત: કહતાં—પાહિલા: પાહિલા:નયના
થોકડાં માંહિં એહ દ્રવ્યાર્થિક: પર્યાયાર્થિક નય કિમ નથી લેલતાં ?
જિમ—સાત જ મૂલનય કહવાઈ છે, તે વચન સુખદ્ ૨૬ઈ. ૧૧૯

૭ નય મધ્યે—દ્રવ્યાર્થિક: પર્યાયાર્થિક: લેલ્યાની આચાર્યમત
પ્રક્રિયા દેવાડઈ છે—

૧૨

“પજજવનય તિચ અંતિમા રે,

પ્રથમ દ્રવ્યનય ચ્યાર.”

જિનમદ્રાદિક ભાસિચારે,

મહામાણ્ય સુવિચાર રે. ૧૨૦. પ્રાણી૦.

અંતિમા કહતાં—ઠેહલા, જે ૩ લેહ—શબ્દ: સમભિરૂઢ: એવં—
ભૂત: ૩૫, તે—પર્યાયનય કહિઈ. પ્રથમ ૪ નય—નૈગમ: સંત્રહ: વ્યવ-
હાર: ન્હજુસુત્ર: લક્ષણ, તે દ્રવ્યાર્થિક નય કહિઈ. ઈમ—જિનમદ્રગણિ
—ક્ષમાઅમણ પ્રમુખ સિદ્ધાંતવાદી આચાર્ય કહઈ છે. મહામાણ્ય
કહતાં વિદેષાવશ્યક, તે મધ્યે નિર્ધારઈ. ૧૨૦

૧૩

સિદ્ધસેન મુખ ઈમ કહઈ રે,

પ્રથમ દ્રવ્યનય તીન.

તસ ન્હજુસૂત્ર ન સંભવઈ રે,

દ્રવ્યાવશ્યક લીન રે. ૧૨૧. પ્રાણી૦.

હિવઈ—સિદ્ધસેનદિવાકર: મત્તલવાદી: પ્રમુખ તર્કવાદી
આચાર્ય ઈમ કહઈ છે, જે—પ્રથમ ૩ નય—૧ નૈગમ: ૨ સંત્રહ: ૩

પાઠા૦ તે સર્વ બોલી. ૯૫૦

વ્યવહાર: લક્ષણ, તે દ્રવ્યનય કહિઈ. ઋણુસુત્ર ૧: શબ્દ ૨: સમભિરુદ્ધ ૩: એવંભૂત ૪: એ ૪ નય પર્યાયાર્થિક કહિઈ.

દ્રવ્યાર્થિકમતે—“ સર્વે પર્યાયા: સ્વલુ કલ્પિતા: ।

તેષ્વન્યયિ દ્રવ્યં કુણ્ડલાદિષુ હેમવત્ ॥ ૧ ॥

પર્યાયાર્થમતે—“ દ્રવ્યં પર્યાયેભ્યોઽસ્તિ નો પૃથક્ ।

યત્તૈરર્થક્રિયા દૃષ્ટા નિત્યં કુત્રોપયુજ્યતે ? ” ॥ ૨ ॥ઈતિ ॥

“દ્રવ્યાર્થપર્યાયાર્થનયલક્ષણાત્ અતીતાનાગતપર્યાયપ્રતિક્ષેપી ઋણુ-
સુત્ર: શુદ્ધમર્થપર્યાયં મન્યમાન: કથં દ્રવ્યાર્થિક: સ્યાદ્ ?” इत्येते-
पामाशय: ।

તે આચાર્યનઈ મતઈ ઋણુસુત્રનય દ્રવ્યાવશ્યકનઈ વિષઈ
લીન ન સંભવઈ. તથા ચ—

“ उज्जुमुअस्स एगे अणुवउत्ते एगं दव्वावस्सयं पुहुत्तं णेच्छइ”

अनुयोगद्वारसूत्रविरोध : ।

વર્તમાનપર્યાયાધારાંશદ્રવ્યાંશ: પૂર્વાપરપરિણામસાધારણુર્ગૃહ્વ-
તાસામાન્ય દ્રવ્યાંશ: સાદૃશ્યાર્થિત્વરૂપતિર્યક્સામાન્ય દ્રવ્યાંશ:
એકમા—એકઈ પર્યાયનય ન માનઈ, તે ઋણુસુત્ર પર્યાયનય
કહતાં, એ સુત્ર કિમ ભિલઈ ? તે માટઈ—“ ક્ષણિક દ્રવ્યવાદી સૂક્ષ્મ
ઋણુસૂત્ર, તત્તદ્વર્તમાનપર્યાયાપન્નદ્રવ્યવાદી સ્થૂલ ઋણુસૂત્ર નય
કહવો ” ઇમ સિદ્ધાન્તવાદી કહઈ છઈ.

“ अनुपयोगद्रव्यांशमेव सूत्रपरिभाषितमादायोक्तमूत्रं तार्किक
मतेनोपपादनीयम्, इत्यस्मदेकपरिशीलित: पन्था: ” ।

ઈમ અંતર્ભાવિતતણો રે,

કિમ અલગો ઉપદેશ.

પાંચ થકી જિમ સાતમાં રે.

વિષયભેદ નહીં લેશ રે. ૧૨૨. પ્રાણી૦.

ઈમ-અંતર્ભાવિત કહતાં-૭ માંહિ લેલ્યા, જે દ્રવ્યાર્થિકઃ
પર્યાયાર્થિકઃ; તેહનો-અલગો ઉપદેશ કિમ કરિઓ ? જો, ઈમ
કહસ્યો-“મતાંતર્ય-પ નય કહિછ” છઈ, તેહમાં-૨ નય લલ્યા; તેહનો
-૭ નય કરતાં જિમ-અલગો ઉપદેશ છઈ, તિમ-અલગાર્ય-દ્રવ્ય-
ર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃનો અલગો ઉપદેશ હુસ્યઈ.” તો-શબ્દઃ સમભિરુદ્ધઃ
એવંભૂતઃ નઈ જિમ વિષયભેદ છઈ, તિમ-દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ
નો ૭ નયથી ભિન્ન વિષય દેખાડો. ૩ નયનઈ એક સંજ્ઞાઈ સંગ્રહી
પ નય કહિયા છઈ, પણિ-વિષય ભિન્ન છઈ. ઈહાં-વિષયભિન્ન
નથી, જે-દ્રવ્યાર્થિકના ૧૦ ભેદ દેખાડયા, તે-સર્વ શુદ્ધાશુદ્ધ સંગ્રહા-
દિક માંહિ આવઈ. જે-૬ ભેદ પર્યાયાર્થિકના દેખાડયા, તે-સર્વ
ઉપચરિતાનુપચરિતવ્યવહારઃ શુદ્ધાશુદ્ધ ઋણુસૂત્રાદિકઃ માંહિ આવઈ,
“ ગો વલિવર્દ ” ન્યાયઈ વિષયભેદઈ ભિન્ન નય કહિછ, તો-
“ સ્યાદસ્ત્યેવ, સ્વાત્માસ્ત્યેવ ” ઈત્યાદિ સમભંગી મધ્યે કાટિ પ્રકારઈ
અપિંતાનર્પિત સર્વાસત્ત્વઆહક નય પ્રક્રિયા લાંબઈ, એ-પંડિ-
તઈ વિચારવું. ૧૨૧

“ જો-વિષયભેદઈ નયભેદ કહસ્યો, તો સામાન્યઃ નૈગમ-સંગ્ર-
હમાં, વિશેષઃ નૈગમ-વ્યવહારનયમાં ભેલતાં, ૬૪ નય થઈ જસ્યઈ.”
એહવી-શિષ્યની શંકા ટાલવાનઈ અર્થિ કહઈ છઈ-

૧૫

સંગ્રહ નઈ વ્યવહારથી રે,

નૈગમ કિહાંઈક ભિન્ન.

તિણુ તે અલગો તેહથી રે,

એ તો દોઢ અભિન્ન રે. ૧૨૨. પ્રાણી૦.

યદપિ—સંગ્રહનયઃ વ્યવહારનયઃ માહિં જ સામાન્યઃ વિશેષઃ
અર્થાદિ નૈગમ નય લલછ છઈ, તો પણિ-કિહાંધક પ્રદેશાદિ
દૃષ્ટાંતસ્થાનઈ લિન્ન થાઈ છઈ. ઉક્તં ચ—

છળં તદ્દ પંચળં, પંચવિહો તદ્દ ય દોઢ મયણિજ્જો ।

તમ્મિ ય સો ય પપ્પસો, સો ચેવ ણ ચંવ સત્તળં ॥ ૧ ॥ इत्यादि ॥

તે માટિ—કિહાંધક લિન્ન વિષયપણાથી નૈગમનય લિન્ન કહિયો.
એ તો—૨. નય—દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ નૈયમાદિકનયથી અભિન્ન-
વિષય છઈ, તો-તે અલગા કરિનઈ નવ ભેદ નયના કિમ કહિઈ ૧૨૨

૧૬

ધમ કરતાં એ પામીઈ રે,

સર્વવિભક્ત વિભાગ.

જીવાદિક પરિ કો નહીં રે,

ઈહાં પ્રયોજન લાગ રે. ૧૨૩. પ્રાણી૦.

ધમ કરતાં—૬ નય દેખાડતાં, વિભક્તનો વિભાગ થાઈ—વહિં-
આતુ' વહિંચલું થાઈ, તિવારઈ—“ જીવા દ્વિધા—સંસારિણઃ સિદ્ધાઃ
[ચ],—સંસારિણઃ પૃથિવીકાયિકાદિષ્ટમેદાઃ, સિદ્ધાઃ પञ्चदशમેદાઃ । ”
એ રીતિ “ નયો દ્વિધા, દ્રવ્યાર્થિકપર્યાયાર્થિકમેદાત્ । દ્રવ્યાર્થિક-
સ્ત્રિધા નૈગમાદિમેદાત્ । ઋજુસુજાદિમેદાત્ ચતુર્દા પર્યાયાસ્તિકઃ । ”
ધમ કહિઉં જોઈઈ. પણિ “ નવ નયાઃ ” ધમ એક વાક્યતાઈ
વિભાગ કીધો, તે સર્વથા મિથ્યા જાણવો. નહીં તો—“ જીવાઃ, સંસા-
રિણઃ, સિદ્ધાઃ. ” ઈત્યાદિ વિભાગવાક્ય પણિ થાવા પામઈ.

હિવર્ધ-દોષ કહસ્યધ ન-“જીવાજીવૌ તત્ત્વમ્” ઇમ કહતાં
અનેરાં તત્ત્વ આન્યાં. તો પણિ-૭ તત્ત્વઃ ૯ તત્ત્વઃ કહિં છં,
તિમ-“દ્રવ્યાર્થિકપર્યાયાર્થિકૌ નયૌ” ઇમ કહતાં અનેરા નય
આવર્ધ છં, તોહિં અલે સ્વપ્રક્રિયાઈ નવ નય કહસ્યું.”

તેહનઈ કહિં ન-તિહાં પ્રયોજનભેદછં સિત્ત સિત્ત તત્ત્વવ્યવ-
હાર માત્ર સાધ્ય છધ, તે તિમ જ સંભવધ. ઇહાં-ઈતરવ્યાવૃત્તિ
સાધ્ય છધ, તિહાં-હેતું કોટિં અનપેક્ષિતભેદપ્રવેશધં વૈચર્યદર્થ દોષ
હોઈ. તત્ત્વપ્રક્રિયાઈ એ પ્રયોજન છધ-જીવઃ અજીવઃ એ ૨. મુખ્ય
પદાર્થભણી કહવા. બંધઃ મોક્ષઃ મુખ્ય હેયઃ ઉપાદેયઃ છધ, તે-
ભણી. બંધ કારણભણી-આશ્રય. મોક્ષ મુખ્યપુરુષાર્થ છધ, તે માટિ-
તેહનાં ૨. કારણ-સંવરઃ નિર્જરાઃ કહવાં. એ ૭. તત્ત્વ કહવાની
પ્રયોજન પ્રક્રિયા. પ્રણય પાપઃ રૂપ શુભાશુભબંધભેદ વિગતિં અલગ
કરી, એહજ પ્રક્રિયા ૯. તત્ત્વ કથનની ભણવી. ઈહાં-દ્રવ્યાર્થિકઃ
પર્યાયાર્થિકઈ સિન્નોપદેશતું કોઈ પ્રયોજન નથી. ૧૨૩.

૧૭

સિત્ત પ્રયોજન વિન કહિયા રે,

સાત મૂલનય સૂત્ર.

તિણિ અધિકુ કિમ ભાષિઈ રે,

રાષિઈ નિજધર સૂત્ર રે. ૧૨૪. પ્રાણી૦.

તે માટિ-“સત્ત મૂલ્લળયા પન્નત્તા” એહતું સૂત્રઈ કહિં છં,
તે હંદ્સંધી ૯ નય કહિં, તો આપણાં ચરતું સૂત્ર કિમ રહઈ ? તે
માટઈ-“નવ નયાઃ” કહતો દેવસેન બોટિક હત્તનભાષી
જણવો. ૧૨૪

૧. આ વાક્ય ભાગ પ્રતિમાં નીચેની કડીની વ્યાખ્યામાં છે. પરંતુ
તર્કજ્ઞામાં પણ નીચેની ગાથામાં નથી.

દશભેદાદિક પણિ ઇહારે,

ઉપલક્ષણુ કરિ જાણી.

નહીં તો કહો અંતર્ભાવઈ રે,

પ્રદેશાર્થ કુણુ ઠાણિ રે. ૧૨૫. પ્રાણી૦.

ઇહાં-નયચક્ર અંતર્ભાવિ, દિગંબરઇ દ્રવ્યાર્થિકાદિ ૧૦ ભેદાદિક કહિયાં, તે પણિ-ઉપલક્ષણુ કરી જાણો. નહીંતો-પ્રદેશાર્થનય કુણુ ઠામિ આવઈ ? તે વિચારયો. વક્ત્ર ચ સૂત્રે—

“ દબ્બટ્ટયાણ પ્ણસટ્ટયાણ દબ્બટ્ટપ્ણસટ્ટયાણ ” इत्यादि ।

તથા-કર્મોપાધિસાપેક્ષજીવભાવગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નિમ કહિઓ, તિમ-જીવસ યોગસાપેક્ષપ્રુફગલભાવગ્રાહક નય પાણુ સિત્ર કહિઓ. બેઇઇ, ઇમ-અનંત ભેદ થાઇ. તથા પ્રત્યક્કાદિ દૃષ્ટાંતઈ નૈગમાદિકના અશુદ્ધઃ અશુદ્ધતરઃ અશુદ્ધતમઃ શુદ્ધ શુદ્ધતર શુદ્ધતમાદિ ભેદ કિહાં સંબંધિયા જાઇ ? “ઉપચારમાટિ” તે ઉપનય કહિઈ.” તો-અપ-સિદ્ધાંત થાઈ-અનુચોગદ્વારઈ તે નયભેદ દેખાડયા છઇ. ૧૨૫.

એહ જ દ્રઢઇ છઇ—

ઉપનય પણિ અલગા નહીં રે,

જે વ્યવહાર સમાઈ.

નહીં તો ભેદ પ્રમાણુના રે,

ઉપપ્રમાણુ પણિ થાઈ રે. ૧૨૬. પ્રાણી૦.

ઉપનય પછિ કહ્યા, તે નય વ્યવહાર નૈગમાદિકથી અલગા નથી.
ઉક્તં ચ તત્ત્વાર્થસૂત્રે—

“ઉપચારવહુલો વિસ્તૃતાર્થો લૌકિકપ્રાયો વ્યવહારઃ”

[૧. ૩૫ ॥]

ઈમંઈ કરતાં નયલેહનઈ જે ઉપનય કરી માનસેયો, તે—“સ્વપ-
રવ્યવસાયિ જ્ઞાનં પ્રમાણમ્” જે લક્ષણું લક્ષિત જ્ઞાનરૂપ પ્રમાણનો
એકદેશ મતિજ્ઞાનાદિકઃ અથવા—તદેશ અવગ્રહાદિક તેહનઈ—ઉપ-
પ્રમાણપછિ કાં નથી કહતાં ? તસ્માત્—નયઃ ઉપનયઃ એ પ્રક્રિયા
બોટિકની શિષ્યબુદ્ધિધંધનમાત્ર બાણવી. ૧૨૬.

૧૯

વ્યવહારઈ નિશ્ચયથકી રે,

સ્યો ઉપચાર વિશેષ ?

મુખ્યવૃત્તિ જે એકની રે,

તો ઉપચારી સેસ રે. ૧૨૭. પ્રાણી૦.

વ્યવહારઈવિષે ઉપચાર છઠ, નિશ્ચયમાંહિ ઉપચાર નથી,
એ પછિ સ્યો વિશેષ ? જિવારઘ—એકનયની મુખ્યવૃત્તિ લેઈઈ,
તિવારઈ—બીજા નયની ઉપચારવૃત્તિ આવઈ. અત એવ—“સ્યાદસ્ત્યેવ”
એ નયવાક્યઈ અસ્તિત્વચાહક નિશ્ચયનયઈઃ અસ્તિત્વધર્મ મુખ્યવૃત્તિ
લેતાં, કાલાદિક ૮ ઈ અલેહવૃત્ત્યુપચારઈ અસ્તિત્વસંબંધ સંકલ્પધર્મ
લેતાં જ, સંકલ્પાદેશરૂપ નયવાક્ય થાઈ, ‘આકર—અંથઈ ઇમ પ્રસિદ્ધ
છઈ.’ ‘સ્વસ્વાર્થઈ સત્યપણાનો અભિમાન તો સર્વનયનઈ માંદોમાંહિ’
છઈ જ. ‘ફલથી સત્યપણું તો સમ્યગ્દર્શનયોગઈ જ છઈ.’ ૧૨૭.

૧. પાઠા૦ તેહનેપછિ. પાલિ૦ ૨ [સ્યાદ્વાદસ્ત્નાકરે] ૩. ફલાર્થથી પાલિ૦

તિણું માપ્યું ભાસિઉં રે,

આદરિઉં નિરધાર.

તત્ત્વઅરથ નિશ્ચય ગ્રહીઉં રે.

જનઅભિમતવ્યવહાર. રે. ૧૨૮. પ્રાણી૦.

તે માટું-નિશ્ચયઃવ્યવહારઃતું લક્ષણ માપ્યું-વિશેષાવશ્યક-
છ કહિઉં છું, તિમ નિરધારો. “તત્ત્વાર્થગ્રાહી નયો નિશ્ચયઃ, લોકા-
ભિમતાર્થગ્રાહી વ્યવહારઃ”। તત્ત્વઅર્થઃ તે-યુક્તિસિદ્ધ અર્થ જાણવો.
લોકાભિમતઃ તે-વ્યવહારપ્રસિદ્ધ. યદપિ-પ્રમાણે તત્ત્વાર્થગ્રાહી છું,
તથાપિ-પ્રમાણઃ સંકલ્પતત્ત્વાર્થગ્રાહીઃ, નિશ્ચયનયઃ એકદેશ તત્ત્વાર્થ-
ગ્રાહીઃ ‘એ ભેદ જાણવો. નિશ્ચયનયની વિષયતાઃ અનંત-વ્યવહાર-
નયની વિષયતાઃ જ અનુભવસિદ્ધ ભિન્ન છું, અંશ જ્ઞાન? ન નિષ્ઠ.
જિમ-સવિકલ્પકજ્ઞાનનિષ્ઠ પ્રકારિતાદિક અન્યવાદી ભિન્ન માનં
છું, ઈમ-હૃદયમાંહિં વિચારવું. ૧૨૮.

અભ્યંતરતા બાહ્યનં રે,

જે બહુવિગતિ અભેદ.

નિરમલ પરિણુતિ દ્રવ્યની રે,

એ સવિ નિશ્ચયભેદ રે. ૧૨૯. પ્રાણી૦.

જે બાહ્યઅર્થનંત્ર ઉપચારં અભ્યંતરપણું કરિઉં, તે નિશ્ચય-
નયનો અર્થ જાણવો. યથા—

પાઠા૦ ૧. વ્યવહારઃ પાલિ૦ વ્યવહારશ્ચ, તર્કણા ૨. અંશતા
નનિષ્ઠ પાલિ૦ અસતા નનિષ્ઠા. તર્કણા.

સમાધિર્નન્દનં ધૈર્યં દમ્ભોલિઃ સંમતા સ્ત્રી ।

જ્ઞાનં મહાધિમાનં ચ વાસવશ્રીરિયં મુનેઃ ॥ ૧ ॥ ઇત્યાદિ—

શ્રી પુણ્ડરીકાધ્યયનાદ્યર્થોઽપ્યેવં માવનીયઃ ॥

જે ધણી વ્યક્તિનો અભેદ દેખાડિયે, તે પણિ—નિશ્ચયનયાર્થે
જાણવો. જિમ—“ જો આયા ” ઇત્યાદિ સ્ત્ર. વેદાંતદર્શન પણિ
શુદ્ધસંપ્રદાયનાદેશરૂપ શુદ્ધનિશ્ચયનયાર્થે સમ્મતિ અર્થે કહિયે છયે,
તથા—દ્રવ્યની જે નિર્મલ પરિણતિ—આદ્યનિરપેક્ષ પરિણામ, તે
પણિ—નિશ્ચયનયનો અર્થ જાણવો. જિમ—“ આયા સામાહણ, આયા
સામાદ્યસ્સ અદ્દે ” ॥ ઈમ જે જે રીતિ લોકાતિકાંત અર્થે પામિયે, તે
તે નિશ્ચયનયનો ભેદ થાય. તેહથી—લોકાત્તરાર્થભાવના આવર્ષ. ૧૨૯

૨૨

જેહ ભેદ છઈ વિગતિના રે,

જે ઉત્કટ પર્યાય.

કાર્યનિમિત્ત અભિન્નતા રે,

એ વ્યવહાર ઉપાય રે. ૧૩૦. પ્રાણી૦.

જેહ વ્યક્તિનો ભેદ દેખાડિયે—“ અનેકાનિ દ્રવ્યાણિ,
અનેકે જોવાઃ ” ઇત્યાદિ રીતિ, તે વ્યવહારનયનો અર્થ. તથા—ઉત્કટ
પર્યાય જાણીયે, તે પણિ—વ્યવહારનયનો અર્થ. અત્ત એવ—“ ગિચ્છ-
યણણ પંચવળ્લો મમરે, ચવહારણણ કાલવળ્લે ” ઇત્યાદિ—સિદ્ધાં-
તર્થે પ્રસિદ્ધ છયે. તથા—કાર્યનઈ નિમિત્ત કહતાં—કારણ. એહોનઈ
અભિન્નપણું કહિયે, તે પણિ—વ્યવહારનયનો ઉપાય છયે—જિમ,
“ આયુર્ધૃતમ્ ” ઇત્યાદિક કહિયે, ઇમ—“ ગિરિર્દેહતે, કુળિકા
સ્રવતિ ” ઇત્યાદિક વ્યવહાર ભાષા અનેકરૂપ કહયે છઈ. ૧૩૦

ઈમ બહુ વિષય નિરાકરી રે,
કરતાં તસ સંકેચ.

કેવલ બાલક બોધવા રે,
દેવસેન આલોચ રે. ૧૩૧. પ્રાણી૦.

એહવા નિશ્ચયનયઃ વ્યવહારનયઃના ઘણા અર્થ નિરાકરી
કહેતા-ટાલી-તેહનો, સંકેચ કરતાં-થોડા ભેદ દેખાડતાં, નયચક્ર
અંતરતાં ન દેવસેન, તેહનો આલોચ આપસરખા કેતલાઈક બાલ
બોધવાનોજ દીસઈ છઈ. પછિ-સર્વાર્થ નિર્ણયનો આલોચ નથી
દીસતો. શુદ્ધનયાર્થઃ તે-શ્વેતામ્બર સંપ્રદાય શુદ્ધ નયઅંતરનઈ
અવ્યાસઈ જ જણાઈ. એ બાવાર્થ. ૧૩૧

ઈમ બહુવિધ નય ભંગસૂચ રે,
એક ત્રિવિધ પયત્થ.

પરખો હરખો હિયડલઈ રે,
સુજસ લહી પરમત્થ રે. ૧૩૨. પ્રાણી૦.

એ પ્રક્રિયામાંહિ પછિ ન શુદ્ધિસિદ્ધ અર્થ છઈ, તે અશુદ્ધ
ટાલીનઈ ઉપપાદિઈ છઈ. તે માટિઃ-એ રીતિઃ બહુ પ્રકારનયભંગઈ
એકજ અર્થ ત્રિવિધ કહતાં-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ૩૫ પરખો-
સ્વ સમયઃ પર સમયઃ નો અંતર બણી દૃઢ્યનઈ વિષઈ હરખો,
પરમાર્થઃ-જ્ઞાનયશ પામી નઈ. ૧૩૨

એક અર્થ તિહું લક્ષણે,

જિમ સહિત કહ્યું જિનરાજ રે.

તિમ સદહણા મનિ ધારતા,

સીઝઈ સઘલા શુભકાજ રે. ૧૩૩.

જિનવાણી પ્રાણી સાંભલો.

એકજ અર્થ—જીવપુદ્ગલાદિકઃ ઘટપટાદિકઃ જિમ-૩ લક્ષણે
-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ દ્રૌવ્યઈઃ કરી સહિત શ્રી જિનરાજ કહ્યું છઈ.
“લપન્ને ઇ વાઃ વિગમે ઇ વાઃ ઘુવે ઇ વા.” એ ત્રિપદીઈ કરીનઈ.
તિમ-સદહણા મનમાંહિ ધરતાં, સર્વ કાર્ય સીઝઈ. એ ત્રિપ-
દીનઈ સર્વ અર્થ વ્યાપકપણું ધારણું, તે-જિનશામનાર્થ. પણિ-
કેટલાંઈક નિત્યઃ કેટલાં ઇક અનિત્યઃ ઇમ નૈયાયિકાદિક કહ્યું છઈ,
તે રીતિ નહીં. નિત્યૈકાંતઃ અનિત્યૈકાંતઃ પદ્ધતિ લોકયુક્તિ પણિ
વિરુદ્ધ છઈ. તે માટિ-દીપથી માંડી આકાશતાઈ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ
દ્રૌવ્યઃ લક્ષણ માનણું તેહજ પ્રમાણ.

उक्तं च—

आदीपमाव्योमसमस्वभावं स्याद्वादमुद्राज्जतिभेदि वस्तु ।

तन्नित्यमेवैकमनित्यमन्यदिति त्वदाज्ञाद्विषतां प्रलापाः ॥

[अन्ययोगव्यवच्छेदद्वાનિશિકા] ૧૩૩

એહ જ સાવ વિવરીનઈ કહ્યું છઈ—

પાઠાં ૧. વીંછીવાની દેશી. મૂળ ઈમ ધનના ધણને પરિચાવે. એ
દેશી. પાલિં

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રુવઃ પાણુર્ધ,
છર્ધ સમય-સમય પરિણામ રે.

પદ્મવ્યતણો પ્રત્યક્ષથી,

ન વિરોધતણો એ ઠામ રે. ૧૩૪. જિન૦.

ઉત્પાદ ૧ઃ વ્યય ૨ઃ ધ્રુવ ૩ઃ એ ૩ લક્ષણો પદ્મવ્યનો સમય સમય પરિણામ છર્ધ

હોય કહ્યસ્યધં જ-“જિહાં-ઉત્પાદ વ્યયઃ પાણુર્ધ,તિહાં-ધ્રુવપાણુર્ધ નહોં, જિહાં-ધ્રુવપાણુર્ધ, તિહાં-ઉત્પાદ : વ્યયઃ નહોં; એહવો વિરોધ છધ. તો-૩ લક્ષણ એક ઠામિ કિમ હોઈ ? તિમ-૩ લક્ષણ એકઠામિ ન હુઆં જોઈઈ” તેહનઈ કહિઈ જ-થીતઃ ઉપશ્ચિત્તઃ સ્પર્શ જલઃ અનલઃ નેઈ વિપઈ પરસ્પરઈ પરિહારઈ દીઠા છઈ, તેહનઈ -એક ઠામઈ ઉપસંહારઈ વિરોધ કહિઈ. ઈહાં-તો ૩ લક્ષણ સર્વત્ર એકઠાંજ પ્રત્યક્ષથી દીસઈ છધ, પરસ્પરપરિહારઈ કિહાંઈ પ્રત્યક્ષસિદ્ધ નથી, તો એ વિરોધનો ઠામ કિમ હોઈ ? અનાદિકાલીન એકાંતવાસનાઈ મોહિત જીવ એહોનો વિરોધ જાણુઈ છઈ, પણિ-પરમાર્થઈ વિચારી જોતાં વિરોધ નથી. સમનિયતતાઈ પ્રત્યયજ વિરોધ ભંજક છઈ. ૧૩૪

તેહજ કેપાડછ છધ.

ઘટઃ મુકુટઃ સુવર્ણઃ હ અર્થિઆ,
વ્યયઃ ઉત્પતિઃ ચિત્તિઃ પેખંત રે.

નિજરૂપઈ હોવઈ હેમથી,

દુઃખઃ હર્ષઃ ઉપેક્ષાઃ વંત રે. ૧૩૫. જિન૦

એકજ હેમ દ્રવ્યનર્થ વિષય ધટાકારઈ નાશઃ મુકુટાકારઈ
ઉત્પત્તિઃ અનર્થ-હેમાકારઈ સ્થિતિઃ એ ૩ લક્ષણ પ્રકટ દીસઈ છઈ.
જે માટિ-હેમધટ ભાંજી હેમ મુકુટ યાઈ છઈ, તિવારઈ-હેમધટાર્થી
દુઃખવંત યાઈ, તે માટિ-ધટાકારઈ હેમવ્યય સત્ય છઈ. જે માટિ
-હેમમુકુટાર્થી હર્ષવંત યાઈ, તે માટિ-હેમોત્પત્તિ મુકુટાકારઈ
સત્ય છઈ. જે માટિ-હેમમાત્રાર્થી તે કાલિ-નમુખવંતઃ નદુઃખવંતઃ
યાઈ છઈ-સ્થિતપરિણામઈ રહઈ છઈ, તે માટિ-હમસામાન્ય સ્થિતિ
સત્ય છઈ. ઈમ-સર્વત્ર ઉત્પાદઃ વ્યયઃ સ્થિતિઃ પર્યાય દ્રવ્યરૂપિં જાણવા.

ધટા-ઉત્પાદ-વ્યયભાગી બિન્નદ્રવ્યઃ અનર્થ-સ્થિતિભાગી
બિન્નદ્રવ્યઃ દેહાદ દીસતું નથી. જે માટિ-ધટમુકુટાવાહારાસ્પર્શી હેમ
દ્રવ્ય છઈ. નહી જે-એક ધવ હોઈ, ધ્રુવતાની પ્રતીતિપણિ છઈ. તે
માટિ-“તદ્માવાડવ્યયં નિત્ય ॥ ૩૨ ॥”

એ લક્ષણઈ-પરિણામઈ ધ્રુવ, અનર્થ-પરિણામઈ અધ્રુવઃ
સર્વ ભાવવું. ૧૩૫

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રોવ્યનો અભેદ-સંબદ્ધ-ભેદ દેખાડઈ છઈ-

૪

ધટ-વ્યયઃ તે-ઉત્પત્તિ મુકુટનીઃ

ધ્રુવતા કંચનનીઃ તે એક રે.

દલ એકઈ વર્તઈ એકદા,

નિજકારયશક્તિ અનેક રે. ૧૩૬. જિન૦.

હેમધટ વ્યય, તેહજ હેમમુકુટની ઉત્પત્તિઃ એક કારણજન્ય છઈ,
તેમાટિ-વિસભોગપર્યાયોત્પત્તિસંતાન છઈ, તેહથીજ-ધટનાશવ્યવ-
હાર સંભવઈ છઈ. તે માટિ-પણિ-ઉત્તરપર્યાયોત્પત્તિ-તે પૂર્વપર્યાયનો

નાશ જાણવો. કંચનની ધ્રુવતા પણ તેહજ છે. જે માટિ-પ્રતી-
ત્ય પર્યાયોત્પાદઈ એકસંતાનપણુઃ તેહજ-દ્રવ્યલક્ષણુ ધ્રોવ્ય છે.

એ ૩ લક્ષણુ એકલક્ષણુ એકલા વર્તઈ છે, ઇમ-અસિન્ન
પણુઈં પણિં શોકઃ પ્રભોદઃ માધ્યસ્થઃ રૂપ અનેક કાર્ય દેખીનઈં
તત્કારણુશક્તિરૂપઈં અનેકપણુ-સિન્નતાપણિ જાણવી. સામાન્ય
રૂપઈં ધ્રોવ્યઃ અનઈં-વિશેષ રૂપઈં ઉત્પાદઃ વ્યયઃ, ઇમ માનતાં
વિશેષપણિ નથી. વ્યવહાર તો સર્વત્ર સ્યાદર્થાનુપ્રવેશઈંજ હોઈ.
વિશેષપરતા પણિ-વ્યુત્પત્તિવિશેષઈંજ હોઈ. અત મેવ-“સ્યાદુત્પદ્યતે,
સ્યાન્નશ્યતિ, સ્યાદ્ બ્રુવમ્” ઇમજ વાઙ્યપ્રયોગ ધીજઈં “ઉપ્પન્ને
इ वा” इत्यादौ वा शब्दो व्यवस्थायाम्, त च स्याच्छब्द समानार्थः
અત્ત એવ-કૃષ્ણઃ સર્પ.” એ લૌકિકવાઙ્યઈં પણિ સ્યાચ્છબ્દ લેઈઈ
છઈં. જે માટિ-સર્પનઈં પૃષ્ઠાવચ્છેઈં રયામતા છે, ઉદરાવચ્છેઈં
નથી. તથા-સર્પમાત્રઈં કૃષ્ણતા નથી. શેષનાગ શુક્લ કહવાઈં છે.
તે માટિ-વિશેષણુ-વિશેષ્યનિયમાર્થ જે સ્યાચ્છબ્દ પ્રયોગ છે,
તો-ત્રિપદી મહાવાઙ્યપણિ-સ્યાત્કારગર્ભજ સંભવઈં. ૧૩૬

૫

બહુ-કારય-કારણુ એક જે,

કહિઈં તે દ્રવ્યસ્વભાવ રે.

તો કારણુ ભેદાભાવથી,

હુઈં કારયભેદાભાવ રે. ૧૩૭. જિનનં.

હવઈં-જે ઇમ કહિઈં જે-હેમદ્રવ્ય એક જ અવિકૃત છે,
વિકાર તે મિથ્યા છે. શોકાદિકકાર્યત્રયજનનૈકશક્તિસ્વભાવ તે
છઈ, તે માટિ-તેહથી શોકાદિક કાર્યત્રય યાઈ છે.” તો-કારણુના

ભેદ વિના કાર્યનો ભેદ કિમ થાય ? સ્વેષસાધન, તે-પ્રમોદજનકઃ
સ્વાનિષ્ઠસાધન, તે-શોકજનકઃ તદુભયભિન્ન, તે-માધ્યસ્થ્યજનકઃ
એ ત્રિવિધ કાર્ય એકરૂપથી કિમ હોય ? શક્તિ પશ્ચિ-દૃષ્ટાનુસારે
કલ્પિત છે, નહીં તો-અગ્નિસમીપર્ષજલદાહજનનસ્વભાવઃ ઇત્યાદિક
કલ્પતાં પશ્ચિ કુણ નિષેધક છે ? તસ્માત્-શક્તિભેદેઃ કારણભેદઃ
કાર્યભેદાનુસારે અવશ્ય અનુસરવો. અનેકજનનૈકશક્તિશબ્દ જ
એકત્વાનેકત્વસ્યાદ્વાદ સૂચ્ય છે. ૧૩૭

૬

“ શોકાદિકજનનર્થ વાસના
ભેદર્થ” કેઈ બોલઈ બુદ્ધ રે.

તસ મનસ્કારની ભિન્નતા

વિણુ નિમિત્તભેદ કિમ શુદ્ધ રે? ૧૩૮. જિન૦.

બૌદ્ધ ધર્મ કહ્યો છે જ-“ તુલાનમ્નોત્તમનની પરિં ઉપાદઃ
વ્યયઃ જ એકદા છે, કણિકસ્વલકાણનર્થ પ્રાપ્ત્ય તો છે જ નહીં.
હેમથી શોકાદિક કાર્ય હોઈ છે, ભિન્ન ભિન્ન લોકની ભિન્ન ભિન્ન
વાસના છે, તે વતી. જિમ-એક જ વસ્તુ વાસનાભેદર્થ કાર્યનર્થ-
ઇતઃ કાર્યકર્તા-અનિષ્ઠઃ એ પ્રત્યક્ષ છે. સેલડીપ્રમુખઃ મનુષ્ય-
નર્થ ઈષ્ટ છે, કરણનર્થ અનિષ્ટ છે. પશ્ચિ-તિહાં-વસ્તુ-
ભેદ નથી, તિમ-ઈહાં પશ્ચિ બલ્લુવું. ” તે બૌદ્ધનર્થ નિમિત્તભેદ
વિના વાસનારૂપ મનસ્કારની ભિન્નતા કિમ શુદ્ધ થાય ? તેમાટર્થ
-શોકાદિકનું ઉપાધાન જિમ-ભિન્ન, તિમ-નિમિત્ત પશ્ચિ અવશ્ય
ભિન્ન માનવું. એક વસ્તુની પ્રભાવભેદર્થ ઇષ્ઠાનિષ્ઠતા છે, તિહાં

પણિ-એક દ્રવ્યના 'ઈદાનિદ્રજ્ઞાનજન શક્તિ રૂપ પર્યાયલેદ
કહવા જ. ૧૩૮

૭

જો નિમિત્તલેદ વિન ગ્યાનથી,
શક્તિ સંકલ્પ-વિકલ્પ રે,
તો બાહ્ય-વસ્તુના લોપથી,
ન ઘટઈ તુઝ ઘટઃ પટઃ જલ્પ રે. ૧૩૯. જિન૦.

જો-યોગાચારવાદી ઐશ્વર્ય કહ્યું જ-“નિમિત્તકારણના
લેદ વિના જ વાસનાજનિત જ્ઞાનસ્વભાવથી શોકઃપ્રમેદાદિક
સંકલ્પઃ વિકલ્પઃ હોઈછે.” તો-ઘટપટાદિનિમિત્ત વિના જ વાસના
વિશેષઈ ઘટપટાધાકાર જ્ઞાન હોઈ.” તિવારઈ-બાહ્ય વસ્તુ સર્વ
લોપાઈ, અનઈ-નિષ્કારણ તત્ત્વધાકાર જ્ઞાન પણ ન સંભવઈ. અંત-
રબહિરાકાર વિશેષઈ, બાહ્યાકાર મિથ્યા કહિઈ, તો ચિત્રવસ્તુવિષ-
યનીલપીતાધાકાર જ્ઞાન પણ મિથ્યા હુઈ જઈ. તથા સુખાધાકારઃ
નીલાધાકારઃ પણ વિરુદ્ધ થાઈ, તિવારઈ-સર્વશૂન્ય જ્ઞાનવાદી
માધ્યમિક ઐશ્વર્યનું મત આવી જઈ.

ઉક્તં ચ—

કિં સ્યાત્ સા ચિત્રતૈકસ્યાં ન સ્યાત્ત્વેસ્યાં મતાવપિ ।

યદીદં સ્વયમર્થાનાં, રોચતે તત્ર કે વયમ્ ? ॥ ૧ ॥

શૂન્યવાદ પણિ-પ્રમાણ સિદ્ધ્યસિદ્ધિં વ્યાહત છે, તે માટિ-
સર્વનયશુદ્ધ સ્યાદ્વાદ જ વીતરાગ પ્રણીત આદેરવો. ૧૩૯.

પાઠા૦ ૧. સ્યાત્ત્વેસ્યાં. ભા૦ ૨. ચીતરાગ-ગ્રણીતમાર્ગ ઇવ શ્રેયઃ,
નાન્યથેતિ. પાલિ૦

ઘટનાશઃ મુકુટ ઉત્પત્તિનો,

ઘટ એક જ રૂપઈ હેત રે.

એકાંતભેદની વાસના,

નિર્વાયિક પશ્ચિ કિમ હેત રે ? ૧૪૦. જિન૦.

ધમ-શોકાદિકાર્યત્રયનઈ ભેદઈ-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રોવ્યઃ એ ઉ
લક્ષણ-વસ્તુમાંહિં સાધ્યાં, પશ્ચિ-અવિશક્તદ્રવ્યપણઈ-અભિન્ન છઈ.
અત્ત એવ-હેમઘટનાશાઽભિન્ન-હેમ મુકુટોત્પત્તિનઈં વિષઈ-હેમઘટાવ-
યવિભાગાદિક હેતુ છઈ. અત્ત એવ ચ-મહાપટનાશાભિન્નખંડપટા-
ત્પત્તિ પ્રતિ-એકાદિતંતુસંયોગાપગમ હેતુ છઈ. ખંડપટઈ મહા-
પટનાશની હેતુતા કલ્પઈ, તે-મહાગૌરવ યાઈ. ધમ-અણુતો છ
લાઘવપ્રિય નૈવાયિક નાશોત્પત્તિનાં એકાંતભેદની વાસના કિમ દેધ
છઈ? તેહતું મત છઈ ને—

કલ્પનાગૌરવં યત્ર, તં પક્ષં ન સહામહે ।

કલ્પનાલાઘવં યત્ર તં પક્ષં તુ સહામહે ॥ ૧ ॥ ૧૪૦.

દુગ્ધપ્રત દધિ ભુંજઈ નહીં,

નવિ દૂધ દધિપ્રત ખાઈ રે.

નવિ દેઈ અગોરસપ્રત જિમઈ,

તિણિ તિયલક્ષણ જગ થાઈ રે. ૧૪૧. જિન૦

દધિદ્રવ્યઃ તે-દુગ્ધદ્રવ્ય નહીં, ને આટિ-જેહનઈ દૂધનું પ્રત છઈ-

“દૂધ જ નિમવું” એહવી પ્રતિજ્ઞારૂપ; તે-દહીં નિમઈં નહીં. દુગ્ધપ-
રિણામ જ દધિ: ઈમ-એ અલેદ કહિઈ, તો-દધિ નિમતાં દુગ્ધવ્રત-
ભંગ થયો ન જોઈઈ. ઇમ-દૂધ: તે-દધિદ્રવ્ય નહીં. પરિણામી માટઈ-
અલેદ કહિઈ, તો-દૂધ નિમતાં દધિવ્રતભંગ ન થયો જોઈઈ. દધિવ્રત
તો દૂધ નથી નિમતો. તથા-“અગોરસ જ નિમું” એહવાં વ્રતવંત
દૂધ: દહી: ૨. ન નિમઈ. ઇમ-ગોરસપણું-૨. નઈ અલેદછઈ. ઈહાં-
દધિપણું-ઉત્પત્તિ: દુગ્ધપણું-નાથ: ગોરસપણું-ધ્રુવપણું: પ્રત્ય-
ક્ષસિદ્ધ છઈ. એ દૃષ્ટાંતઈ-સર્વજગદ્વત્તિ બાવનઈ લક્ષણત્રયયુક્ત-
પણું કહેવું. શ્લોક:—

પયોવ્રતો ન દધ્યત્તિ, ન પયોઽત્તિ દધિવ્રત: ।

અગોરસવ્રતો નોમે, તસ્માદ્વસ્તુ ત્રયાત્મકમ્ ॥ ૧ ॥

‘અન્વયિ રૂપ: અનધ-’વ્યતિરેકિ રૂપ: દ્રવ્ય:પર્યાયાથી સિદ્ધા-
તાવિરોધઈ સર્વત્ર અવતારોનઈ ૩. લક્ષણ કહવાં. “કેતલાઈક બાવ-
વ્યતિરેકિજ: કેતલાઈક બાવ-અન્વયિ જ:” ઇમ જ અન્યદર્શની કહઈ
છઈ, તિહાં-અનેરાં બાવ સ્થાદ્રાદવ્યુત્પત્તિં દેખાડવા. બીજું-વસ્તુની
સત્તા ત્રિલક્ષણરૂપ જ^૩ છઈ, “ઉત્પાદવ્યયગ્રોવ્યયુક્તં સત્ ૫.૨૯”ઈતિ
તત્ત્વાર્થવચનાત્ તો સત્તાપ્રત્યક્ષ તેહજ ત્રિલક્ષણ સાક્ષી છઈ,
તથારૂપઈ સદ્રવ્યવહાર સાધવાં અનુમાનાદિક પ્રમાણ અનુસરિઈ
છઈ. ૧૪૧

ચાવત્કાલ એક વસ્તુમાંહિ ત્રણ ૩. લક્ષણ કિમ હોઈ ? તે
નિર્હારઈ છઈ—

૧૦

ઉત્પન્નઘટઈ નિજદ્રવ્યના,

ઉત્પત્તિ નાશ કિમ હોઈરે ?

સુણિ વતામાં પહિલા ભલિયા,

છઈ અનુગમશક્તિં દોઈ રે. ૧૪૨. જિન૦.

“ઉત્પત્તિ થઈ છઈ જહનીં, એહવો—જ ઘટ: તેહનઈ વિષઈ—
દ્વિતીયાદિક્ષણસ્વદ્રવ્યસંબંધે ઉત્પત્તિ: નાશ: કિમ હોઈ ? જ
માટઈ—પ્રથમક્ષણસંબંધરૂપોત્તરપર્યાયોત્પત્તિ: તેહ જ—પૂર્વપર્યાય-
નાશ: તુલ્યે પૂર્વિં થાપ્યો છઈ.” એ શિષ્યે પ્રશ્ન પૂછ્યું શુરુપ્રતિં. ઇહાં-
શુરુ ઉત્તર શિષ્ય પ્રતિં કહઈ છઈ, સાંભલઈ શિષ્ય. પહિલા—પ્રથમ-
ક્ષણઈં થયા જ ઉત્પત્તિ: નાશ:, તે—વ્રવતામાંહિ ભલયા. અનુગમ
કહતાં—એકતા, તે શક્તિ સદાઈ છઈ, અછતઈં પણિ—આઘક્ષણઈં—
ઉપક્ષણશુ થઈનઈં આગલિં ક્ષણઈં, દ્રવ્યરૂપતત્સંબંધ કહિઈં, “ઉત્પન્નો
ઘટ:, નદ્દો ઘટ:” इति सर्वप्रयोगात्. “इदानीमुत्पन्न:, नष्ट:” ઇમ
કહિઈં, તિવારઈં—એતદક્ષણવિશિષ્ટતા ઉત્પત્તિનાશનઈં બણિઈં, તે
દ્વિતીયાદિક્ષણઈં નથી. તે માટઈ—દ્વિતીયાદિક્ષણઈં “इदानीमुत्पन्न:”
ઇત્યાદિ પ્રયોગ ન થાઈ. “ઘટ” કહતાં—ઇહાં—દ્રવ્યાર્થદેશઈં: ચૂદ-
દ્રવ્ય લેવું, જ માટિં—ઉત્પત્તિ—નાશાધારતા: સામાન્યરૂપઈં કહિઈં,
તત્પ્રતિયોગિતા: તે—વિશેષરૂપઈં કહિઈં. ૧૪૨.

૧૧

ઉત્પત્તિનાશનઈં અનુગમઈં,

ભૂતાદિક પ્રત્યય ભાન રે.

પર્યાયારથથી સવિ ઘટઈ,

તે માનઈ સમય પ્રમાન રે. ૧૪૩. જિન૦

નિશ્ચયનયથી—“ કયમાણે કહે ” એ વચન અનુસરીનઈ
 “ ઉત્પદ્યમાનં ઉત્પન્નમ્ ” ઈમ કહિઈ, પણિ—વ્યવહારનયઈ—“ ઉત્પ-
 દ્યતે: ઉત્પન્નમ્: ઉત્પત્સ્યતે: નશ્યતિ: નષ્ટમ્: નશ્ન્યતિ: ” એ વિશ-
 ક્તિ કાલત્રયપ્રયોગ છઈ. તે—પ્રતિક્ષણપર્યાયોત્પત્તિ—નાશવાદી જે
 ઋજુસૂત્ર નય, તેણુઈ—અનુગૃહીત જે વ્યવહારનય, તે—લેઈનઈ કહિઈ.
 જેમાટિ—ઋજુસૂત્રનય સમયપ્રમાણુ વસ્તુ માનઈ છઈ. તિહાં—જે
 પર્યાયના ઉત્પત્તિ: નાશ: વિવક્ષિઈ, તે—લેઈનઈ—“ ઉત્પદ્યતે, નશ્યતિ ”
 કહિઈ. અતીત: તે લેઈ—“ ઉત્પન્નો નષ્ટ: ” ઈમ કહિઈ. અનાગત: તે
 લેઈ—“ ઉત્પત્સ્યતે નશ્ન્યતિ ” ઈમ કહિઈ. વ્યવસ્થા સર્વત્ર સ્યાત્
 શબ્દપ્રયોગઈ સંભવઈ. ૧૪૩

૧૨

જે તુઝ ઉત્પત્તિ વિશિષ્ટનો,

વ્યવહાર નાશનો ઇષ્ટ રે.

વ્યવહારિં ઉત્પત્તિ આદરો,

તો પહિલાં અછતિ વિશિષ્ટ રે. ૧.૪૪. જિન૦.

જે—ઉત્પત્તિધારારૂપ નાશનઈ વિપઈ ભૂતાદિકપ્રત્યય ન કહિઈ,
 અનઈ—નશ્ ધાતુનો અર્થ નાશ: નઈ ઉત્પત્તિ: એ ર લેઈ, તદુત્પત્તિકા-
 લત્રયનો અન્વય સંભવતો કહિઈ. ઈમ કહતાં—નશ્યત્સમયઈ “નષ્ટ:”
 એ પ્રયોગ ન હોઈ; જે માટિ—તે કાલઈ નાશોત્પત્તિનું અતીતત્વ
 નથી. ઈમ સમયે ન નાશવ્યવહારનું જે કરે છે, તે—અવધારઈ—
 ઉત્પત્તિક્ષણસંબંધમાત્ર કહો. તિહાં—પ્રાગભાવધ્વંસના કાલત્રયથી
 કાલત્રયનો અન્વય સમર્થ ન કરે. અનઈ—જે ઈમ વિચારસ્થો—
 “ ધટનઈ વર્તમાનત્વાદિકઈ જિમ પટવર્તમાનત્વાદિ વ્યવહાર ન

હોઈ, ઘટધર્મવર્તમાનત્વાદિકઈ ઘટવર્તમાનત્વાદિ વ્યવહાર ન
 હોઈ, તિમ-નાશોત્પત્તિવર્તમાનત્વાદિકઈ નાશવર્તમાનત્વાદિવ્યવહાર
 ન હોઈ. તો-ક્રિયાનિષ્ઠાપરિણામરૂપવર્તમાનત્વઃ અતીતત્વઃ લેઈ-
 “નશ્યતિ, નષ્ટઃ; ઉત્પદ્યતે, ઉત્પન્નઃ” એ વિશ્લક્ષ્યવ્યવહારસમર્થન
 કરે. અતઃ એવ ક્રિયાકાલ-નિષ્ઠાકાલયોગપદ્ધિવિવક્ષાઈ “ઉત્પદ્યમા-
 નયુત્પન્નમ્, વિગચ્છદ્ વિગતમ્” એ સૌહાર્દાન્તિકપ્રયોગ સંભવઈ.
 પરમતઈ-“ઈદાનીં ધ્વસ્તો ઘટઃ” એ, આદ્યક્ષણઈ વ્યવહાર સર્વથા
 ન ઘટઈ. અક્ષારઈ-નયભેદઈ સંભવઈ, અથ સમ્મતિઃ-

‘ઉપ્પજ્જમાણકાલં, ઉપ્પણં તિ વિગયં વિગચ્છંતં ।

દવિયં પણ્ણવયંતો, તિકાલવિસયં વિસેસેદ્ ॥ ૩. ૩૭. ॥

૧૩

ઉત્પત્તિ નહીં એ આગલિ.

તો અનુત્પન્ન તે થાઈ રે.

જિમ-નાશ વિના અવિનષ્ટ છઈ,

પહિલા તુઝ કિમ ન સુહાઈ રે? ૧૪૫. જિન૦

એ-આગલિ-દ્વિતીયાદિક્ષણઈ ઉત્પત્તિ નહીં, તો-ઘટાદિક
 દ્વિતીયાદિક્ષણઈ અનુત્પન્ન થાઈ. જિમ-પહિલાં-ત્વંસયયા
 પહિલાં-નાશ વિના “અવિનષ્ટઃ” કહિઈ છઈ. એ તર્ક તુઝનઈ કિમ
 સુહાતો નથી? તેમાદિ-પ્રતિક્ષણોત્પાદ-વિનાશઃ પરિણામદ્વારઈ માન-
 વા. દ્રવ્યાર્થાદેશઈ-દ્વિતીયાદિક્ષણઈ ઉત્પત્તિવ્યવહાર કહિઈ, તો નાશ-
 વ્યવહાર પણિ-તથા હુએ જોઈઈ. તથા-ક્ષણાંતર્ભાવઈ દ્વિતીયાદિક્ષણઈ

૧. “સ્વાધિકરણશબ્દત્વ-ગ્રાપકસ્વાધિકરણશબ્દત્વસાધિકરણ-
 તાકત્વમનુત્પન્નત્વમ્” પ્ર૦ ટિ૦.

ઉત્પત્તિ પામી જોઈઈ. અકલ્પિત અનુત્પન્નતા ન હોઈ, તો પશુ-
પ્રતિક્ષણ ઉત્પત્તિ વિના પરમાર્થથી અનુત્પન્નતા થઈજોઈઈ. ૧૪૫.

૧૪

એણું ભાવું ભાસિઉં,
સમ્મતિ માંહિં એ ભાવ રે.

સંઘયણાદિક ભવભાવથી,
સીઝંતાં કેવલ જઈ રે. ૧૪૬. જિન૦.

ધમ-પરિણામથી સર્વદ્રવ્યનઈ ત્રિલક્ષણયોગ સમર્થિઆ. એણું
જ અભિપ્રાયઈ-સમ્મતિઅંયમાંહિં એ ભાવ ભાષિઉંજ-‘જ સંઘય-
ણાદિક ભવભાવથી સીઝંતાં ભોક્ષસમયઈ’ કેવલજ્ઞાન જઈ-ભવસ્થકેવ-
લજ્ઞાન પર્યાયઈ નાશ થાઈ, એ અર્થ તે-સિદ્ધપણું-સિદ્ધ કેવલજ્ઞાન-
પણું ઊપજઈ, તેહજ-કેવલજ્ઞાનભાવ છઈ-ધ્રુવ છઈ. એ ભોક્ષગમન-
સમયઈ જે વ્યય: ઉત્પત્તિ: હુઆં, તત્પરિણુતસિદ્ધદ્રવ્યાનુગમથી
શિવમાં-ભોક્ષમાંહિં ૩. લક્ષણ હોઈ. ગાયે—

જે સંઘયણાઈઆ, ભવત્યકેવલિવિસેસપજ્ઞાયા ।

તે સિજ્ઞમાણસમણ, જ હોંતિં વિગયં તઓ હોઈ ॥ ૨. ૩૫. ॥

સિદ્ધત્તણેણ ય પુણો, ઉપ્પણો एस અત્થપજ્ઞાઓ ।

કેવલમાવં તુ પહુચ્ચ કેવલં દાહં મુત્તે ॥ ૨. ૩૬. ॥

એ ભાવ લેઈનઈ “કેવલનાણે દુવિદ્ધે પણ્ણત્તે-ભવત્યકેવલનાણે
ય સિદ્ધકેવલનાણે ય ” ઈત્યાદિ-સુત્રિ ઉપદેશ છઈ. ૧૪૬.

૧૫

તે સિદ્ધપણું વલી ઊપજઈ,
કેવલભાવઈ છઈ તેહ રે.

વ્યયઃ ઉત્પત્તિઃ અનુગમઃચી સદા,
શિવમાંહિતિય લક્ષણુ ઓહરે. ૧૪૭. જિન૦.

એ ત્રૈલક્ષણુ રચૂલવ્યવહારઈ સિદ્ધનઈ આબ્યું, પણિ-સૂક્ષ્મ-
નયઈ નાબ્યું; જેમાટિ-સૂક્ષ્મનય-જ્ઞાનુસૂત્રાદિકઃ તે-સમય-સમય-
પ્રતિ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ માંનઈ છઈ, તે લેઈનઈ; તથા-દ્રવ્યાર્થદેશનો
અનુગમ લેઈનઈ-જે સિદ્ધકેવલજ્ઞાનમાંહિ ત્રૈલક્ષણુ કહિઈ, તેહજ-
સૂક્ષ્મ કહવાઈ. ઈમ-વિચારીનઈ પક્ષાંતર કહઈ છઈ:—૧૪૭.

૧૬

જે જ્ઞેયાકારઈ પરિણુમઈ,
જ્ઞાનાદિક નિજપર્યાય રે,
વ્યતિરેકઈ તથી સિદ્ધનઈ,
તિયલક્ષણુ ઇમ પણિ થાઈ રે. ૧૪૮. જિન૦

જે-જ્ઞાનાદિક-કેવલજ્ઞાનઃ કેવલદર્શનઃ, નિજપર્યાયઈ-જ્ઞેયાકા-
રઈ-વર્તમાનાદિવિષયાકારઈ પરિણુમઈ. વ્યતિરેકઈ કહતાં-પ્રતિજ્ઞણુ
અન્યોન્યપણુઈ. સિદ્ધનઈ-ઈમ પણિ ત્રિલક્ષણુ થાઈ. પ્રથમાદિસમ-
યઈ-વર્તમાનાકાર છઈ, તેહનો-દ્વિતીયાદિલક્ષણુ નાશઃ અતીતાકા-
રઈ ઉત્પાદઃ આકારિભાવઈ-કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનભાવઈ-અથવા-
કેવલ માત્ર ભાવઈ-દ્રુવ; ઈમ-ભાવના કરવી. ૧૪૮.

ઈમ-જ્ઞેય-દૃશ્યાકારસંબંધઈ કેવલનઈ ત્રૈલક્ષણુ કહિહું. હવઈ
-નિરાકાર જે સમ્યક્ત્વઃ વીર્યાદિકઃ ભાવ, તેહનઈ; તથા-સિદ્ધાદિક-
શુદ્ધ દ્રવ્યનઈ; કાલસંબંધથી ત્રૈલક્ષણુ દેખાડઈ છઈ—

ઈમ-જે પર્યાયઈ પરિણુમઈ,

ક્ષણુસંબંધઈ પણિ ભાવ રે.

તથી તિયલક્ષણુ સંભવઈ,

નહીં તો-તે થાઈ અભાવ રે. ૧૪૯. જિન

ઈમ-જે ભાવ ક્ષણુસંબંધ પણિ પર્યાયથી પરિણુમ
તેહથી-૩. લક્ષણુ સંભવઈ. જિમ-દ્વિતીયક્ષણુઈ ભાવ-આદ્ય
ણુઈ સંબંધ-પરિણુમઈ: નાશ પામ્યો; દ્વિતીયક્ષણુસંબંધપરિણુમ
જીપનો; ક્ષણુસંબંધ માત્રઈ ધ્રુવ છઈ; તે-કાલસંબંધથી ત્રૈલક્ષણુ
સંભવઈ. નહીં તો-તે વસ્તુ અભાવ થઈ બઈ. ઉત્પાદઃવ્યયઃપ્રૌવ્ય
યોગ જ ભાવલક્ષણુ છઈ. તે રહિત-શશવિધાણુદિકઃ તે-અભાવરૂ
છઈ. ૧૪૯.

નિજપર્યાયઈ એકદા,

બહુ સંબંધઈ બહુ રૂપ રે.

ઉત્પત્તિઃ નાશઃ ઈમ સંભવઈ,

નિયમઈ તિહાં પ્રૌવ્યઃસ્વરૂપ રે, ૧૫૦, જિન

ઈમ-નિજપર્યાયઈ-અવઃપુદ્ગલઃ નઈ, તથા--પરપર્યાયઈ:-
આકાશ ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ એ તણુ દ્રવ્યનઈ, એકકાલઈ
ધણુઈ સંબંધઈ બહુપ્રકાર-ઉત્પત્તિઃ નાશઃ સંભવઈ. જટલા-
સ્વઃ પરઃ પર્યાય, તેટલા--ઉત્પત્તિઃ નાશઃ દોઈ. તેવતી-તિહાં--પ્રૌવ્ય-
સ્વરૂપ તેટલાં નિરધાર છઈ. પૂર્વાપરપર્યાયાનુગતઆધારાંશ તાવન્માત્ર
હોઈ, તે વતી, અત્ર સમ્મતિગાથા-

एगसययम्पि एगदवियस्स बहुआ वि होंति उप्पाया ।
उप्पायसमा विगमा, ठिई च उस्सग्गओ णियमा॥३.४१॥ १५०
હવઈ-ઉત્પાદના બેદ કહઈ છઈ—

૧૯

द्विविध-प्रयोगज वीससा,
उत्पाद प्रथम अविशुद्ध रे.

ते नियमई समुदयवादनो,
यतनई संयोगज सिद्ध रे. १५१. जिन०.

દ્વિવિધ-ઉત્પાદ: ૨. પ્રકારઈ છઈ; એક:-પ્રયોગજ, બીજો-
વીસસા-કહતા-સ્વભાવજનિત. પહિલો-ઉત્પાદ: તેન્યવહારનો છઈ,
તે માટઈ-અવિશુદ્ધ કહિછ. તે નિર્ધાર-સમુદયવાદનો તથાચતનઈ
કરી અવયવસંયોગઈ' સિદ્ધ કાહછ. અજ સમ્મતિગાથા—

उप्पाओ दुविअप्पो, पओगजणिओ अ वीससा चेव ।
तत्थ य पओगजणिओ, समुदयवाओ अपरिसुद्धो ॥३.४२॥ १५१.

૨૦

सङ्गज थाई, ते-वीससा,
समुदय ऐकत्व प्रक्षर रे.

समुदयः अचेतन अंधनो,
वलीसयित्तःभीसः निरधार रे. १५२. जिन०.

જ-સહજઈ-ચતન વિના ઉત્પાદ થાઈ, તે નિશ્ચસાઉત્પાદ
કહિઈ. તે એક: સમુદયજનિત, બીજો: એકત્વિક: વક્ત્ત્વ ચ—

“સાહાવિઓ વિ સમુદયકઓ વ્વ ઇગત્તિઓઽસ્થ હોજ્જાહિ” ૩.૩૩.
 સમુદયજનિત વિશ્રસાહત્પાદ, તે—અચેતનસ્કંધ અપ્રાદિકનો.
 તથા—સચિત્તઃ મિશ્રઃ શરીરઃ વર્ણાદિકનો નિર્ધાર—અણુવો. ૧૫૨.

૨૧

સંયોગ વિના એકત્વનો,

તે દ્રવ્યવિભાગઈ સિદ્ધ રે.

જિમ-ખંધ વિભાગઈ આણુપણું,

વહી કર્મવિભાગઈ સિદ્ધ રે. ૧૫૩. જિન૦.

સંયોગ વિના જે વિશ્રસાહત્પાદઃ તે—એકત્વિક અણુવો. તે
 દ્રવ્યવિભાગઈ સિદ્ધ કહતાં—ઉત્પન્ન અણુવો. જિમ--દ્વિપ્રદેશાદિક-
 સ્કંધ-વિભાગઈ આણુપણું કહતાં—પરમાણુ દ્રવ્યનો ઉત્પાદ, તથા
 —કર્મવિભાગઈ સિદ્ધપર્યાયનો ઉત્પાદ. “અવયવસંયોગઈ જ દ્રવ્યની
 ઉત્પત્તિ હોઈ, પણિ-વિભાગઈ ન હોઈ.” એહવું જે—નૈયાયિકાદિક
 કહ્યું છે, તેહનઈ—એકત્વતાદિ વિભાગઈ ખંડપટોત્પત્તિ કિમ
 ધટઈ ? પ્રતિખંધકાભાવેસહિતઅવસ્થિતાવયવસંયોગનઈ હેતુતા
 કદપતાં મહાગૌરવ હોઈ, તે માટિ—કિહાઈક સંયોગઃ કિહાઈક
 વિભાગઃ દ્રવ્યોત્પાદક માનવો. તિવારઈ—વિભાગજ પરમાણુત્પાદ
 પણિ અર્થસિદ્ધ થયો. એ સમ્મતિમાર્હિ સચિઈ છે. તદુક્તમ્—

દબ્બંતરસંજોગાંહિ કેઈ દવિયસ્સ ચિંતિ ઉપ્પાયં ।

ઉપ્પાયત્યાઽકુસલા ત્રિભાગજાયં ણ ઇચ્છંતિ ॥ ૩. ૩૮. ॥

અણુ દુઅણુઈ દબ્બે, આરદ્ધે “તિઅણુઅં” તિ વવણ્ણસો ।

તત્તો અ પુણ વિમત્તો, “અણુ”ત્તિ જાઓ અણુ હોજ્જા ૩.૩૯॥૧૫૩.

પાઠા૦ ૧. પ્રતિખંધકાભાવ. પાસિ૦ ૨. સંજોગાદિ કે વિ.

વિણુ અંધ હેતુ સંયોગ જે,
પરસંયોગઈ ઉત્પાદ રે.

વક્ત્રી જે વિણુ વિણુ પર્યાયથી,
તે એકત્વજ અવિવાદ રે. ૧૫૪. જિન૦.

જિમ-પરમાણુનો ઉત્પાદ એકત્વજ; સિમ-જણઈ સંયોગઈ રકંધ ન નીપજઈ, એહવો જ-ધર્મસ્તિકાયાદિકનો જીવ-પુદ્ગલાદિક સંયોગ; તદ્દ્વારઈ-જે સંયુક્ત દ્રવ્યોત્પાદ; અસંયુક્તાવસ્થાવિનાશ-પૂર્વક; તથા-ઋણુસૂત્રનયાભિમત. જે-શશ્વિકપર્યાય; પ્રથમદ્વિતીયસ-મયાદિદ્રવ્ય-વ્યવહારહેતુ, તદ્દ્વારઈ-ઉત્પાદ; તે સર્વ એકત્વજ અણુવો. ઇહાં-કાંઈ વિવાદ નથી. ૧૫૪.

પરપ્રત્યય ધર્માદિકતણો.

નિયમઈ ભાષિઓ ઉત્પાદ રે.

નિજપ્રત્યય પણુ તેહજ કહો,

જાણી અંતર નયવાદ રે. ૧૫૫. જિન૦.

ધર્માસ્તિકાયાદિકનો ઉત્પાદ, તે નિયમઈ પરપ્રત્યય, સ્વોપદ-મ્ભગલાદિપરિણુતજીવ-પુદ્ગલાદિનિમિત્તજ ભાષિઓ. ઉભયજનિત; તે-એકજનિત પણુ કોઈ, તે માટિ-તેહનઈ નિજપ્રત્યય પણુ કહો. અંતરનયવાદ-નિશ્ચય; વ્યવહાર. જાણી નહીં, એ અર્થ-

“આગાસાઈઆણં તિણં પરપચ્ચઓ[ડ] ણિયમા । ૩. ૩૩”

એ સમ્મતિગાથા મધ્યે અકાર પ્રશ્નેષર્થે બીજો અર્થ વૃત્તિકારર્થે
કહ્યો છે, તે અનુસરીને લિખ્યો છે. ૧૫૫

૨૪

દ્વિવિધનાશ પશ્ચિ બાણિયર્થ.

એક રૂપાંતર પરિણામ રે.

અર્થાંતરભાવગમન વલી,

બીજો પ્રકાર અભિરામ રે. ૧૫૬. જિન૦.

પરિણામો હ્યર્થાન્તરગમનં ન ચ સર્વથા 'વ્યવસ્થાનમ્ ।

'ન ચ સર્વથા વિનાશઃ, પરિણામસ્તદ્વિદામિષ્ટઃ ॥ ૧ ॥

સત્પર્યાયવિનાશઃ, પ્રાદુર્ભાવોઽસત્તા ચ પર્યાયતઃ ।

દ્રવ્યાણાં પરિણામઃ, પ્રોક્તઃ સ્વલ્પ પર્યવનયસ્ય ॥ ૨ ॥

એ વચન સમ્મતિ-પ્રજ્ઞાપના [પદ ૧૩.] શ્રુતિ.

કથંચિત્ સત્ રૂપાંતર પામઈ, સર્વથા વિણસઈ નહો,
તે દ્રવ્યાર્થિક નયનો પરિણામ કહ્યો. પૂર્વ સત્પર્યાયઈ વિણસઈ,
ઉત્તર અસત્પર્યાયઈ જાપજઈ, તે પર્યાયાર્થિક નયનો પરિણામ
કહ્યો. એ અભિપ્રાય બેતાં-એકઃ રૂપાંતર પરિણામ વિનાશ; એકઃ
અર્થાંતરગમન વિનાશ; એ વિનાશના ૨. ભેદ બાણવા. ૧૫૬.

૨૫

અંધારાનેઈ ઉદ્યોતતા,

રૂપાંતરનો પરિણામ રે.

પર્યાયોઃ ૧. ધ્રુવતા ૨. ન ચ સર્વથા પર્યાયોચ્છેદઃ, તથા સતિ
શૂન્યં જગત્. પાલિ૦

આણુનઈં આણુ અંતર સંક્રમઈં,

અર્થાંતરગતિનો-ઠામ રે. ૧૫૭. જિન૦.

તિહાં-અધારાનઈં ઉદ્યોતતા, તે-અવસ્થિત દ્રવ્યનો રૂપાંતરપરિણામઈં નાશ જાણવો. આણુનઈં-પરમાણુનઈં આણુ-અંતરસંક્રમઈં દ્વિપ્રદેશાદિભાવ થાઈં છઈં, તિહાં-પરમાણુપર્યાય મૂલ્કગો દટથો, રક્ષપર્યાય જીપનો, તેણુઈં કરી-અર્થાંતરગતિરૂપ નાશનો ઠામ જાણવો. ૧૫૭

૨૬

આણુનઈં છઈં યદપિ ખંધતા,

રૂપાંતર આણુ સંખંધ રે.

સંયોગ-વિભાગાદિક થકી,

તો પશિુ એ ભેદ પ્રખંધ રે. ૧૫૮. જિન૦.

યદપિ-આણુનઈં આણુસંખંધઈં ખંધતા છઈં, તે-રૂપાંતર પરિણામ જ છઈં, તો પશિુ સંયોગ-વિભાગાદિકરૂપઈં દ્રવ્યવિનાશ-દ્વિવિધ્યતું જ, એ ઉપલક્ષણ આણુવું. જ-માટઈં-દ્રવ્યોત્પાદવિભાગઈં જ જિમ-પર્યાયાત્પાદવિભાગ, તિમ-દ્રવ્યનાશવિભાગઈં જ પર્યાયનાશ-વિભાગ હોઈં. તે સગુહ્યવિભાગઃ અનઈં-અર્થાંતરગમનઃ એ ૨. પ્રકાર ઠહરાઈ. પહલો-તંતુપર્યંત પટનાશઃ ખીજો-ઘટોત્પત્તિં મૃત્પિંડાદિનાશઃ જાણવો. સ્તંત્રં ચ સમ્મતૌ

વિગમસ્ત ત્રિ એસ વિહી, સમુદયજણિઅમ્મિ સો ડ દુવિઅપ્પો ।

સમુદયવિમાળમિત્તં, અત્થંતરમાવગમણં ચ ॥ ૩. ૩૪. ॥

ધ્રુવભાવ થૂલઋણસૂત્રનો,
પર્યાયસમય અનુસાર રે.

સંગ્રહનો તેહ ત્રિકાલનો,
નિજ-દ્રવ્ય-જાતિ-નિરધાર રે. ૧૫૯ જિન૦.

ધ્રુવભાવ પણિ-સ્થૂલ: સુક્ષ્મ:ભેદી ૨ પ્રકારનો. પહોલો-સ્થૂલ-
ઋણસૂત્રનયનધં અનુસારધં મનુષ્યાદિક પર્યાય, સમય માન બણવો.
બીજો-સંગ્રહનયનધં સંમત: તે ત્રિકાલ-વ્યાપક બણવો. પણિ-
જીવ-પુદ્ગલાદિક નિજ દ્રવ્યજાતિ:-આત્મ-દ્રવ્ય:શુણ: પર્યાય:તું
આત્મદ્રવ્યાનુગત ૧ જ દ્રોવ્ય; પુદ્ગલ-દ્રવ્ય: શુણ: પર્યાય:તું પુદ્ગલદ્ર-
વ્યાનુગત ૧ જ દ્રોવ્ય. ઈમ-નિજ નિજ જાતિ નિર્ધાર બણવો. ૧૫૯

૨૮

સવિ અર્થ સમયમાં ભાષિયા,
ઈમ વિવિધ ત્રિલક્ષણશીલ રે.

જે ભાવધં એહની ભાવના,
તે પાવધં સુખ જસ લીલ રે. ૧૬૦. જિન૦.

ઈમ-સમય કહિધં-સિદ્ધાંત, તે માહિ-સર્વ અર્થ વિવિધ
પ્રકારધં ત્રિ લક્ષણ કહિધં, ઉત્પાદ: વ્યય: દ્રોવ્ય: તત્તરીલ-
તત્ત્વભાવ ભાષિયા. જે પુરૂષ એ ત્રિલક્ષણ સ્વભાવની ભાવના
ભાવધં, તે વિસ્તારશ્ચિસમ્યક્ત્વ અવગાહી અંતરંગ સુખ:
અનધં-પ્રભાવક પણનો યશ: તેહની લીલા પામધ. ૩

પાઠા૦ ૧ આત્મદ્રવ્ય-શુણપર્યાયનું આત્મદ્રવ્યાસમાનાધિકરણત્વેના-
ન્વયાનુગમન દ્રોવ્ય. પાલિ૦ ૨. ગમન દ્રોવ્ય. પાલિ૦ ભા૦ ૩.
નિસંદેહેનેતિપરમાર્થ: ૧ પાલિ૦

ઢાલ ૧૦ મી.

[રાગ-એવાહી-ભોળાજી હંસારે વિષય ન રાગીએ-એ દેશી. ૧]

૧

ભિન્નઃ અભિન્નઃ તિવિહઃ તિય લક્ષણાઃ,
ભાસિઓ ઈમ મઈ રે અત્ય.

ભેદ દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પળળવઃના હવઈ,
ભાષીજઈ પરમત્ય. ૧૬૧.

૨

સમકિત સૂધું રે ઈણિ પરિ આદરો.
સમકિત વિણુ સવિ ધંધ.
સમકિત વિણુ જે રે હઠ મારગિ પડિઆ,
તે સવિ જાતિ રે અંધ. ૧૬૨.

સમકિત સૂધું રે ઈણિ પરિ આદરો. એ અંચલી.

“ભિન્નઃ અભિન્નઃ ત્રિવિધઃ ત્રિલક્ષણુઃ એક અર્થ છઈ,” એહવું
જે પહલાં દ્વારરૂપ કહિઈ હુતું, તે મઈ વિસ્તારીનઈ-એટલઈ-ઢાલે
કહિઈ. હવઈ-દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયઃ ના જે પરમાર્થઈ ભેદ છઈ, તે
વિસ્તારી ભાષઈ છઈ. ૧૬૧.

એણી પરિ-દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયઃ પરમાર્થ વિચારીનઈ, વિસ્તાર-
રૂચિ સમકિત આદરો. તાદૃશ પારણાશકિત ન હોઈ, અનઈ-એ
વિચાર બાવથી સદ્દહઈ, જ્ઞાનવંતનો રાગી હોઈ, તેહનઈ-પણિ-યોગ્ય-
તાઈ-દ્રવ્યસમકિત હોઈ, એ ૨. પ્રકાર સમકિતવંતની દાનદ્યાદિક
જે થોડીઈ ક્રિયા, તે સર્વ સદ્દહ હોઈ. ઉક્તં ચ વિંશિકાયામ્-

પાઠાગ ૧ આજ નિહાન્તે રે દાસે નાહલો. એ દેશી. પાલિગ

દાણાઙ્ગાઓ ઇયમ્મિ ચેવ સદ્ગાઓ હુંતિ કિરિઆઓ ।

ઇયાઓ વિ હુ જમ્હા, મોક્ષફલાઓ પરાઓ અ ॥૬. ૨૦.॥

એ સમકિત વિના સર્વ ક્રિયા ધંધરૂપ બાણવી. સમકિત વિના જે અગીતાર્થઃ તથા-અગીતાર્થ નિશ્ચિતઃ સ્વ-સ્વાભિનિવેશર્થે હઠમાર્ગિ પડિઆ છઠ, તે સર્વ જાતિ અધ સરખા બાણવા. તે-“બલુ” બાણી કર્થે, તે પણિ-બલુ ન હોઈ. ઉક્તં ચ—

સુંદરચુક્કીઈ કયં, વહુઅં પિ ન સુંદરં હોઈ ।

તે માટિ-“દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ લેદ પરિજ્ઞાનર્થે કરીનર્થે સૂધુ” સમકિત આદરે. ” એ હિતોપદેશ. ૧૬૨.

૩

ધર્મઃ અધર્મઃ હ ગગનઃ સમયઃ વલી,

પુદ્ગલઃ જીવઃ જ એહ.

ષટ્ દ્રવ્ય કહિયાં રે શ્રી જિનશાસનિ,

જાસ ન આદિ ન છેહ. ૧૬૩. સમ૦.

ધર્મ કં ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્મ કં અધર્માસ્તિકાયઃ ગગન કં આકાશાસ્તિકાયઃ સમય કં કાલદ્રવ્યઃ-અદ્ધાઃ સમયઃ જેહતું બીજું નામ. પુદ્ગલ કં પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ જીવ કં જીવાસ્તિકાયઃ એહ ષટ્ દ્રવ્ય જિનશાસનનર્થે વિધર્થે કહિયાં. જેહનો-દ્રવ્યજાતિઃ તથા પર્યાયપ્રવાહઃ ઈ-આદિઃ તથા-છેહ કં અંતઃ નથી. એહ મધ્યે-કાલ વર્ણનર્થે પ અસ્તિકાય કહિઈ; “અસ્તયઃ પ્રદેશાઃ, તૈઃ કાયન્તે શબ્દાયન્તે”ઈતિ વ્યુત્પત્તેઃ કાલદ્રવ્યનર્થે અસ્તિકાય ન કહિઈ. જે માટઈ-તેહનર્થે પ્રદેશસંઘાત નથી; એક સમય બીજા સમયનર્થે ન મિલઈ, તે વતી. ઈમ-બીજાં પણિ.

પાઠા૦ ૧. દાણાઙ્ગા ડ ઇયમ્મિ ચેવ સુદ્ધા જ હુતિ કિરિયાઓ ।

પયાઓ વિ હુ જમ્હા મુક્ષફલાઓ પરાઓ ચ ॥ ૬. ૨૦ ॥

ઋષભદેવજી કેશરીમલજીની પેઢી-સ્તલામર્મા છાપેલ પુસ્તકમાં.

“ धर्माधर्माकाशान्येकैकमतः परं विक्रमनन्तम् ।

कालं विनाऽस्तिकाया जीवमृते चाप्यकर्तृणि ॥ २१४ ॥”

धर्मादि-साधर्म्यः वैधर्म्यः प्रशमरत्यादि महाभयधी
अणुधु. १६३.

तिहा-धुरि-धर्मास्तिकाय लक्षणे कक्षध छेदं.-

४

गतिपरिणामी रे पुद्गल-अवनधं,

अवनधं नल निम छेदं.

तास अपेक्षारे कारणु लोकमां,

धरम द्रव्य गधं रे सोध. १६४, सम०.

गतिपरिणामी न-पुद्गलः अवनःद्रव्य, लोक क० अतुर्दशरज-
शतमक आकाशधं, तेहमाहिं-छेदं; तेहनुं न-अपेक्षा कारणुः-
परिणामः व्यापारः रहित, अधिकरणरूप, छेदसीन कारणु, निम-
गमनागमनादि क्रियापरिणत अथ क० मरत्यः तेहनधं-नल अपेक्षा
कारणु छेदं; ते धर्मद्रव्य क० धर्मास्तिकाय द्रव्य अणुधु.

“ स्थले क्षपक्रिया व्याकुलतया चेष्टाहेत्वच्छाभावादेव न
भवति, न तु जलमावादिति गत्यपेक्षाकारणे मानाभावः” इति चेत्,
न, अन्वयव्यतिरेकाभ्यां लोकसिद्धव्यवहारादेव तदेतत्त्वसिद्धेः; अ-
न्यथा, अन्त्यकारणेनेतराखिलकारणान्यथासिद्धिमसद्वाद्,” इतिदिग्।

१६४.

धर्म द्विवधं-अधर्मास्तिकायनुं लक्षणे कक्षध छेदं-
१४

થિતિ પરિણામી રે પુદ્ગલ-જીવની,
થિતિના હેતુ અધર્મ.

સવિસાધારણ ગતિઃ થિતિઃ હેતુતા,

દોઈ દ્રવ્યનો રે ધર્મ. ૧૬૫. સમક્રિત૦

સ્થિતિપરિણામી જ પુદ્ગલગઃ જીવઃ દ્રવ્ય, તેહોની-સ્થિતિનો,
હેતુ કહિઈ-અપેક્ષાકારણ, જ દ્રવ્ય, તે-અધર્માસ્તિકાય જણવો.^૧
ગતિઃસ્થિતિઃપરિણુત સકલદ્રવ્યનું જ એકઃ એકઃ દ્રવ્ય લાધવઈ કારણ
સિદ્ધ દોઈ, તે એ ૨. દ્રવ્ય જણવાં. તેણઈ કરી-ક્રયાદિ ગત્યપેક્ષા-
કારણ-જલાદિ-દ્રવ્યનઈ વિષઈ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યલક્ષણની અતિ-
વ્યાપ્તિ ન દોઈ. ૧૬૫.

ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનઈ વિષઈ પ્રમાણ કહઈ છઈ—

૬

સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી મુક્તનઈ,
વિના ધર્મ પ્રતિબંધ.

ગગનિં અનંતઈ રે કહિઈ નવિ ટલઈ,

ફિરવા રસનો રે ધંધ. ૧૬૬. સમ૦

જે-ગતિનઈ વિષઈ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો પ્રતિબંધ ક૦ નિયમ
ન દોઈ, તે સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી, જ-મુક્ત કહિઈ સિદ્ધ, તે-
હનઈ-“એક સમયઈ લોકાત્ર જઈ” એહવઈ સ્વભાવઈ-અનંતઈ
ગગનઈ જતાંહજી લગઈ ફિરવાના રસનો ધંધ ન ટલઈ, જ માટઈ-

અનંતલોકાકાશપ્રમાણુ અલોકાકાશ છઈ. લોકાકાશનઈ ગતિહેતુ-
પણું છઈ, તે માટઈ—“અલોકઈ સિદ્ધની ગતિ ન હોઈ” ઈમ તો—ન
ઠહિઈ અઈ. તે માટઈ ધર્માસ્તિકાયાવિના લોકાકાશવ્યવસ્થા જ ન હોઈ.

“ધર્માસ્તિકાયાવિશિષ્ટાકાશ એવ દિ લોકાકાશઃ, તસ્ય ચ
ગતિહેતુત્વે ઘટ્ટાદાવપિ દ્વિવિશિષ્ટાકાશત્વેનૈવ હેતુતા સ્યાદ્”ઈતિ ન
કિચ્ચિદેતત્ ।”

બીજું—અ-ચરવભાવપણું ઠહિપત આકાશનઈ સ્વભાવાંતર-
ઠહપન, તે—અયુક્ત છઈ; તે માટઈ—ગતિનિયામક ધર્માસ્તિકાયા દ્રવ્ય
અવશ્ય માનવું. ૧૬૬.

હવઈ—અધર્માસ્તિકાયાનઈ વિષઈ પ્રમાણુ દેખાડઈ છઈ—

૭

જે ચિતિહેતુ અધર્મ ન ભાવિઈ,
તો નિત્યચિતિ કોઈ ઠાણુ.

ગતિ વિન હોવઈ રે પુદ્ગલ-જંતુની,
સંભાલો જિન વાણુ. ૧૬૭. સમ૦

જો—સર્વજીવ-પુદ્ગલ સાધારણુ સ્થિતિહેતુ અધર્માસ્તિકાયા-
દ્રવ્ય ન ઠહિઈ, કિંતુ—“ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગત્યભાવઈ અલો-
કઈ સ્થિત્યભાવ” ઈમ ઠહિઈ—તો અલોકાકાશઈ કોઇક સ્થાનઈ
ગતિ વિના પુદ્ગલઃ જીવઃ દ્રવ્યની નિત્ય સ્થિતિ પામી જોઈઈ. બીજું—
ગતિઃ સ્થિતિઃ સ્વતંત્ર પર્યાયરૂપ છઈ, જિમ-ગુરુત્વઃ લઘુત્વઃ. એકનઈ
એકાભાવરૂપ ઠહતાં, વિશેષઆહક પ્રમાણુ નથી. તે માટઈ—કાર્ય-
બેદઈ અપેક્ષાકારણુદ્રવ્યભેદ અવશ્ય માનવો. ‘ધર્માસ્તિકાયાભાવ-
રૂપ ઠહતાં—ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગત્યભાવઈ સ્થિતિભાવ ઠહી,
અધર્માસ્તિકાયા અપલપિઈ; તો—અધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તસ્થિ.

તિલાવધ' ગત્યભાવ કહી ધર્માસ્તિકાયનો પણિ અપલાપ થાઇ;
નિરંતરગતિસ્વભાવ દ્રવ્ય ન કીધું જોઈછ, તેા નિરંતર સ્થિતિસ્વભાવ
પણિ કિમ કીજઇ ? તે માટિં—શ્રી જિનવાણાનો પરમાર્થ
સંભાલીનઈં ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ એ ૨. દ્રવ્ય અસંકી-
ર્ણસ્વભાવ માનવાં. ૧૬૭.

હવઇ-આકાશદ્રવ્યનું લક્ષણ કહઇ છઈ-

૮

સર્વ દ્રવ્યનઈં જે જે દિઈં સર્વદા,

સાધારણુ અવકાશ.

લોકઃ અલોકઃ પ્રકારઈં ભાષિઈં,

તેહ દ્રવ્ય આકાશ. ૧૬૮. સમ૦

સર્વ દ્રવ્યનઈં જે સર્વદા સાધારણુ અવકાશ દિઈં, તે-
અનુગત એક આકાશાસ્તિકાય સર્વાધાર કહિઈં. “ રૂઢ પક્ષી, નેહ
પક્ષી” ઇત્યાદિ વ્યવહાર જ યદેશ ભેદે હુઈ, તદ્દેશે અનુગત
આકાશ જ પર્યવસત્ર હોઇ.

“ તત્તદેશોર્ધ્વભાગાવચ્છિન્નમૂર્ચાભાવાદિના તદ્વ્યવહારોપપત્તિઃ”
ઇતિ વર્દમાનાદ્યુક્તં નાનવચમ્, તસ્યાભાવાદિનિષ્પત્તેનાનુભૂયમાનદ્રવ્યા-
ધારાંશાપલાપમસદ્ભાવ, તાવદગતિસંધાનેઽપિ લોકવ્યવહારેણાઽઽકા-
શદેશં પ્રતિસંધાયોક્તવ્યવહારાચ્ચ ।

તેહ આકાશ-લોકઃ અલોકઃ ભેદઈં દ્વિવિધ ભાષિઈં. યત્ મૂત્રમ્—

“ દ્વિવિદે આગાસે પળ્લત્તે-લોઆગાસે ય અલોઆગાસે ય ”

ધર્માદિકસ્યું રે સંયુત લોક છઈ,
તાસ વિયોગ અલોક.

તે નિરવાધ છઈરે અવાધ અભાવનઈ,
વલગી લાગઈ રે ફોક. ૧૬૯. સમ૦

ધર્માસ્તિકાયાદિકસ્યું સંયુત જ આકાશ તે લોક છઈ. તે-
ધર્માસ્તિકાયાદિકનો જિહાં વિયોગ છઈ, તે અલોકાકાશ કહિઈ.
તે-આલોકાકાશ નિરવધિ છઈ, એવાવતા-તેહનો છેહ નથી.

ઢોઈકે ઈમ કહસ્યઈ જ-“જિમ લોકનઈ પાસઈ અલોકનો છેહ
છઈ, તિમ આગઈ પણિ હુસ્યઈ.”-તેહનઈ કહિઈ જ-“લોક તો
ભાવરૂપ છઈ, તે-અવધિ ઘટઈ, પણિ-આગઈ કેવલ અભાવનઈ
અલોકાવધિપણું કિમ ઘટઈ? શયશૃંગ કુણું અવધિ હોઈ?
અનઈ-જો ભાવરૂપે અંત માનઈ, તો તે અન્યદ્રવ્યરૂપ નથી.
આકાશદેશસ્વરૂપનઈ તો તદંતપણું કહતાં-વદદ્યાવાત હોઈ.” તે
માટઈ-અલોકાકાશ અનંત જાણવઈ. ૧૬૯.

૧૦

વર્તણુ લક્ષણુ સર્વ દ્રવ્યહ તણુ.

પજજવ, દ્રવ્ય ન કાલ.

દ્રવ્ય અનંતની રે દ્રવ્ય અલેદથી,

ઉત્તરાવ્યયનઈ રે ભાલ. ૧૭૦. સમ૦

કાલ તે-પરમાર્થથી દ્રવ્ય નહીં. તો શું? સર્વદ્રવ્યનો
વર્તનાલક્ષણુ પર્યાય જ છઈ. તે પર્યાયનઈ વિષઈ અનાદિકાલીન

દ્રવ્યોપચાર અનુસરીનઈ કાલદ્રવ્ય કહીઈ. અત એવ-પર્યાયઈ
દ્રવ્યાભેદથી અનંતકાલદ્રવ્યની ભાલ ઉત્તરાધ્યયનઈ છઈ.
તથા ચ સૂત્રમ્—

ધમ્મો અધમ્મો આગાસં, દઞ્વં ઇક્ષિકમાહિયં ।

અણંતાણિ ય દઞ્વાણિ, કાલો પુગ્ગલજંતવો ॥ ૨૮. ૮. ॥

एतदुपजीव्यान्यत्राप्युक्तम्—

धर्माधर्माकाशाद्येकैकमतः परं त्रिकमनन्तम् ॥ इति ॥

તે માટિં-જીવાજીવ દ્રવ્ય, જે અનંત છઈ, તેહના-વર્તના-
પર્યાય ભણી જે કાલદ્રવ્ય સૂત્રઈ અનંત કલાં બાજુવાં. ૧૭૦

કંઠથી પણ સૂત્રઈ-જીવાજીવથી અભિન્ન કાલ કહિહં છઈ, તે
દેખાડઈ છઈ—

૧૧

જીવ અજીવ જે સમયઈ તે કહિઓ.

તિણિ કેમ જુદો રે તેહ ?

એક વખાણુઈ રે ઇચ્છું આચાર્ય

ધરતા શ્રુતમતિરેહ ૧૭૧, સમ૦

સમયઈ કં સૂત્રઈ, તે-કાલ જીવઃ અજીવઃ રૂપ જે કહિહં
છઈ. તેણુઈ કારણુઈ-જુદો-ભિન્નદ્રવ્યરૂપ, કેમ કહિઈ ? તથા ચોક્તં
જીવાભિગમાદિસૂત્રે—

“ કિમયં મંતે ! કાલો તિ પવુચ્છ ? ગોચમા ! જીવા ચેવ
અજીવાં ચેવ ” તિ.

એક આચાર્ય ઈમ કાલદ્રવ્ય વખણાઈ છઈ, સુખં કરતા ?
સિદ્ધાંતપાઠ-અનુસારઈ શુભમતિની રેખા ધરતા. ૧૭૧.

ખીજી ભાષઈ રે જોઈસચકનઈ

ચારઈ જે થિતિ તાસ.

કાલ અપેક્ષારે કારણુ દ્રવ્ય છઈ,

પટની મગવડે ભાસ. ૧૭૨. સમ૦.

ખીજી આચાર્ય, ઇમ ભાષઈ છઈ—જે જ્યોતિશ્ચકનઈ ચારઈ પરતવઃ અપરતવઃ નવઃ પુત્રણાદિઃ ભાવસ્થિતિ છઈ, તેહનું અપેક્ષાકારણુ મનુષ્યલોકમાં કાલદ્રવ્ય છઈ. અર્થનઈ વિષઈ સૂર્યકિ-થોપનાયકદ્રવ્યચારણુપ્રમાણુ જ કલ્પનું થઈ. તે માટઈ—એહનું કાલદ્રવ્ય કહિઈ, તો જ શ્રી મગવલીસૂત્રમાંહિ—“કદ્ જં મંતે। દન્વા પળ્લતા ? જોયમા । હદ્વા પળ્લતા—ધમ્મસ્થિકારઃ જાવ-અદ્વાસમણઃ” એ વચન છઈ. તેહનું—નિરુપચરિત વ્યાખ્યાન થઈ. અનઈ—વર્તનાપર્યાયનું સાધારણુપેક્ષ દ્રવ્ય ન કહીઈ, તો—ગતિસ્થિ-ત્યવગાહનાસાધારણુપેક્ષાકારણુપણુ ધર્માધર્માકાશસ્થિતકાય સિદ્ધ થયા, તિહાં પણિ—અનાશ્વાસ આવઈ. અનઈ—એ અર્થે યુક્તિમાલ્ય છઈ, તે માટઈ—કેવલ આજ્ઞામાલ્ય કહી, પણિ—કિમ સંતોષ કરાઈ ? ૧૭૨.

ધર્મસંગ્રહણીરે એ દોઈ મત કહિયાં,

તત્ત્વારથમાં રે જાણિ,

અનપેક્ષિતદ્રવ્યાર્થિકનઈ મતે,

ખીજૂં તાસ વધાણિ. ૧૭૩. સમ૦.

એ બે મત ધર્મસંગ્રહણી અંથમાંહિં શ્રી હરિમદ્સૂરિ
કહિયા છઈ. તથા ચ તદ્વથા—

જં વત્તણાડરૂઓ, કાલો દબ્બસ્સ ચેવ પજ્ઞાઓ ।

સો ચેવ તતો ધમ્મો, કાલસ્સ વ ખસ્સ જો લોણ ॥૩૨.॥ ઇતિ ।

તત્ત્વાર્થસૂત્રઈ પણિ એ ૨. મત કહિયાં છઈ. “કાલથેત્યેકે
૫-૩૮.” ઇતિ વચનાત્. બીજું મતઃ તે-તત્ત્વાર્થનઈં બ્યાખ્યા-
નઈં-અનપેક્ષિતદ્રવ્યાર્થિકનયનઈં મતઈં કહિઉં છઈ, સ્થૂલલોકબ્ય-
વહારસિદ્ધ એ કાલદ્રવ્ય અપેક્ષારહિત અણુબુ. અન્યથા-વર્તનાપેક્ષા-
કારણપણઈં જે કાલદ્રવ્ય સાધિઈ. તે પૂર્વાપરાદિબ્યવહારવિલક્ષણ-
પરત્વાપરત્વાદિનિયામકપણઈં દિગ્દ્રવ્ય પણિ સિદ્ધ થાઈ. અનઈં-જે-
“આકાશમવગાહાય, તદનન્યા દિગન્યથા ।

તાવપ્યેવમનુચ્છેદાત્તાભ્યાં ચાન્યદુદાહતમ્ ॥ ૧૯-૨૫. ॥

એ સિદ્ધસેનદિવાકર કૃત નિશ્ચયઢાત્રિશિકાર્થ વિચારી,
“આકાશથી જ દિકાર્થ સિદ્ધ હોઈ” ઇમ માનિઈ, તે કાલ-
દ્રવ્ય-કાર્ય પણિ કથંચિત્ તેહથી જ ઉપપન્ન હોઈ. તસ્માત્-
“કાલથેત્યેકે ૫-૩૮” ઇતિ સુત્રમ્-અનપેક્ષિતદ્રવ્યાર્થિકનયેનૈવ ।
ઇતિ સુક્ષ્મદૃષ્ટ્યા વિભાવનીયમ્. ૧૭૩.

હવઈ-કાલદ્રવ્યાર્થિકારઈ-દિગંબરપ્રક્રિયા ઉપનયસઈ છઈ-

૧૪

“મંદગતિં આણુ યાવત સંચરઈ,
નહપદેશ ઈક ઠોર.

તેહ સમયનો રે ભાજન કાલાણૂં”

ઇમ ભાષઈ કોઈ આર. ૧૭૪. સમં.

“ એકનભાઃપ્રદેશનર્થ ઠોર મંદગતિ, અણુ કહિઈ-પર-
માણુ, ભેતલઈ સંચરઈ, તે પર્યાય સમય કહિઈ. તદ્વતુરૂપ તે-પ
(?) કાલ-પર્યાય-સમયનો ભાજન કાલાણુ કહિઈ. તે-એકેક આકા-
શપ્રદેશઈ એકેકઃ ધમ-કરતાં લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ કાલાણુ હોઈ.”
ધમ-કોઈ એર ૬૦ જૈનાભાસ-દિગંબર ભાષઈ છઈ. સ્ત્ર્ત્તં ચ
દ્રવ્યસંગ્રહે—

રચનાણં રાસી ફવ, તે કાલાણૂ અસંત્વદ્વાણિ ॥૨૨॥ ૧૭૪.

૧૫

યોગશાસ્ત્રના રે અંતરલોકમાં,

એ પણિ મત છઈ રે ઇદું.

લોકપ્રદેશે રે આણુઆ! જુજુઆ,

મુખ્ય કાલ તિહાં દિદું. ૧૭૫. સમ૦.

એ દિગંબરમત પણિ-યોગશાસ્ત્રના અંતરલોકમાંહિ ઈદું
છઈ, જે માટિ-તે સ્લોકમધ્યે-લોકપ્રદેશઈ જુજુઆ કાલ આણુઆ,
તે-મુખ્યકાલ કહિઆ છઈ. તથા ચ તત્પાઠ:-

લોકાકાશપ્રદેશસ્યા મિત્રાઃ કાલાણવસ્તુ યે ।

ભાવાનાં પરિવર્તાય, મુખ્યઃ કાલઃ સ વચ્યતે ॥૧॥૨૩૧ ॥૧૭૫.

૧૬

પ્રચયગીર્વતાઃ રે એહનો સંભવઈ,

પૂર્વઃ અપરઃ પર્યાય.

તિર્યકપ્રચયઃ ઘટઈ નહી અંધનો,

વિણુ પ્રદેશ સમુદાય. ૧૭૬. સમ૦.

એહ-કાલાણુ દ્રવ્યનો, ઉર્વતાપ્રયય સંભવઈ, જ માટઈ-
 જિમ-મૃદ્દ્રવ્યનઈ સ્થાસઃ કાશઃ કુશલાદિઃ પૂર્વાપરપર્યાય છઈ, તિમ-
 એહનઈ સમયઃ આવલિઃ પ્રમુખ પૂર્વાપરપર્યાય છઈ, પણિ-ખંધનો
 પ્રદેશ સમુદાય એહનઈ નથી. તે વાણી-ધર્માસ્તિકાયાદિકની પરિ-
 તિર્યકપ્રયય નથી. તે માટઈ જ-કાલદ્રવ્ય અસ્તિકાય ન કહિઈ.
 પરમાણુપુદ્ગલની પરિ તિર્યકપ્રયયયોગ્યતા પણિ નથી, તે માટઈ-
 ઉપચારઈ પણિ કાલ દ્રવ્યનઈ અસ્તિકાયપણુ ન કહવોઈ. ૧૭૬
 એ દિગંબરપક્ષ પ્રતિબંધીઈ દૂષઈ છઈ—

૧૭

ઇમ આણુગતિની રે લેઈ હેતુતા,
 ધર્મદ્રવ્ય આણુ થાઈ.

સાધારણુતારે લેઈ એકની,

સમય ખંધ પણિ થાઈ. ૧૭૭. સમ૦.

ઇમ જો-મંદાણુગતિકાર્યહેતુપર્યાયસમયભાજનદ્રવ્ય સમય
 આણુ કહિપઈ, તો-મંદાણુગતિહેતુતારૂપશુભાજન ધર્માસ્તિકાય
 પણિ સિદ્ધ હોઈ. ઇમ-અધર્માસ્તિકાયાદિઓનો પણિ પ્રસંગ થાઈ.
 અનઈ જો-સર્વસાધારણુગતિહેતુતાદિક લેઈ, ધર્માસ્તિકાયાદિ
 એકજ રૂકંધરૂપ દ્રવ્ય કહિપઈ, દેશઃ પ્રદેશઃ કલ્પના તેહની વ્યવ-
 હારાનુરોધઈ પછઈ કરી, તો-સર્વજવાણવદ્રવ્યસાધારણુવર્તના-
 હેતુતાણુ લેઈનઈ કાલદ્રવ્ય પણિ લોકપ્રમાણુ એક કહિપઈ જોઈ.
 ધર્માસ્તિકાયાદિકનઈ અધિકારઈ સાધારણુગતિહેતુતાદ્યુપરિચિતિ જ
 કલ્પક છઈ, અનઈ-“ કાલદ્રવ્યકલ્પક તે-મંદાણુવર્તનાહેતુત્વો-
 પરિચિતિજ છઈ” એ કલ્પનાઈ તો અભિનિવેશ વિના બીજું કાઈ
 કારણુ નથી. ૧૭૭

અપ્રદેશતારે સૂત્રિ અનુસરી,

જે આણુ કહિં રે તેહ.

તો પર્યાયવચનથી જોડિં.

ઉપચારઈ સવિ જોહ. ૧૭૮. સમ૦.

હવઈ—જે ઈમ કહસ્યો, જે—“સૂત્રિ કાલ અપ્રદેશ કહિંયો.
છઈ. તેહનઈ અનુસારઈ”—કાલાણુ કહિંઈ,” તો—સર્વઈ જીવાજીવ-
પર્યાયરૂપ જ કાલ કહિંયો છઈ, તેહમાંહઈ—વિરોધ બયથી દ્રવ્યકાલ
પણિ કિમ કહો છો ? તે માટઈ—કાલનઈ દ્રવ્યત્વવચનઃ તથા—લોકા-
કાશપ્રદેશપ્રમાણુ આણુવચનઃ એ સર્વ ઉપચારઈ જોડિંઈ. મુખ્ય
વૃત્તિ—તે પર્યાયરૂપ કાલ જ રહનસંમત છઈ. અતઃ એવ—“કાલશ્વેત્યે-
કે ૧૫. ૩૮૥”ઈહા—એકવચનઈ—સર્વસમ્મતતાભાવ સૂચિઈ. ૧૭૮

ઉપચાર પ્રકાર જ દેખાડઈ છઈ—

પર્યાયિં જિમ ભાષિઉ દ્રવ્યનો,

સંખ્યારથ ઉપચાર.

અપ્રદેશતા રે યોજનકારણઈ.

તિમ આણુતાનો રે સાર. ૧૭૯. સમ૦.

“પદેવ દ્રવ્યાણિ” એ સંખ્યા પૂરણનઈ અર્થઈ, જિમ—પર્યાય-
રૂપ કાલનઈ વિષઈ દ્રવ્યપણુનો ઉપચાર મગવત્તાદિકનઈ વિષઈ
કરીઈ છઈ, તિમ—સૂત્રઈ કાલ દ્રવ્યનઈ અપ્રદેશતા કહી છઈ, તથા—

કાલપરમાણુ પણિ કહિયા છઈ, તે યોજનનઈ કાજિ—લોકાકાશ-
પ્રદેશસ્થપુદ્ગલાણનઈ વિષઈ જ યોગજાત્રના અંતર શ્લોકમાં
કાલાણુનો ઉપચાર કરિઓ જાણવો.

“મુદ્ગલયઃ કાલઃ” इत्यस्य चानादिकालीनामदेशत्वव्यवहार-
नियामकोपचारविषयः. इत्यर्थः । अत एव—मनुष्यक्षेत्रमात्रवृत्ति
कालद्रव्यं ये वर्णयन्ति, तेषामपि मनुष्यक्षेत्रावच्छिन्नाकाशादौ
कालद्रव्योपचार एव शरणम्” इति दिग्मात्रमेतत् ॥ १७६.

હવઈ-પુદ્ગલઃ જીવ દ્રવ્ય સંક્ષેપઈ કહઈ છઈ—

૨૦

વાણુઃ ગંધઃ રસઃ કાસાદિકઃ ગુણે,
લપિઈ પુદ્ગલભેદ.

સહજ ચેતના રે ગુણુ વલિ જાણિઈ,

જીવ અરૂપઃ અવેદઃ ૧૮૦ સમ૦.

વાણુઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શાદિકઃ ગુણે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અન્ય
દ્રવ્યથી ભેદ લપિઈ. અનઈ—જીવ દ્રવ્ય સહજ ચેતના ગુણુ છઈ, તે
લક્ષણઈ જ—સર્વ અચેતન દ્રવ્યથી ભિન્ન છઈ વ્યવહારઈ—રૂપ વેદ
સહિત, પણિ—નિશ્ચયથી રૂપરહિતઃ વેદરહિતઃ છઈ. ઉક્તં ચ—

अरसमरूवमगंधं, अव्यक्तं चैअणाणुणमसहं ।

जाण अलिगगाहणं, जीवमणिदिदुसंठाणं ॥ १ ॥ १८०.

૨૧

ઈમ એ જાણ્યા રે સંખેપઈ કરી,
દ્રવ્યતાણા ખટ ભેદ.

વિસ્તારઈ તે રે જાણી શ્રુતથી,

સુજસ લાહો ગતખેદ. ૧૮૧. સમ૦.

ધમ-એ દ્રવ્યતણા સંક્ષેપઈ પદ્ ભેદ ભાષ્યા છઈ. વિસ્તારઈ, શ્રુત કહિયે-સિદ્ધાંતઃ, તેહ યકી, બાણીનઈ, ખેદરહિત થકા, પ્રવચન દક્ષપણાનો, સુયશ કં સુખોલ, તે પામો. ૧૮૧.

૧૬ાલ ૧૧ મી.૨

૧

હવઈ ભેદ ગુણના ભાષીજઈ,
તિહાં અસ્તિતાઃ કહિઈ છ—

સદૃપતા, વસ્તુતાઃ જાતિ—
વ્યક્તિરૂપતા લહિઈ છ,

દ્રવ્યભાવ દ્રવ્યત્વઃ, પ્રમાણુઈ—
પરિચ્છેદ જ રૂપ છ,

પ્રમેયત્વઃ, આણાગમ સૂષિમ,
અગુરુલઘુત્વસ્વરૂપઃ છ. ૧૮૨.

એતલેહાજે કરી, દ્રવ્યના ભેદ કહિયા, હિવઈ-ગુણના ભેદ સમાનતંત્રપ્રક્રિયાઈ, કહિઈ છઈ.

તિહાં-અસ્તિત્વગુણુઃ તે-કહિઈઃ-જેહથી-સદૃપતાનો વ્ય-
વહાર યાઈ. ૧.

વસ્તુત્વગુણુઃ તે-કહિઈઃ-જેહથી-જાતિઃ-વ્યક્તિઃ-રૂપપણુ
જહિઈ. જિમ-ઘટઃ તે જ-સામાન્યથી-જાતિરૂપ છઈ, વિશેષથી-
તત્તદ્વ્યક્તિરૂપ છઈ. અતઃ-અવગ્રહઈ-સામાન્યરૂપ સર્વત્ર

પાઠા-એતલે દ્રવ્યે દ્રવ્યના ભેદ કલા-વર્ણવ્યા, હિવે-ગુણના ભેદ
કહઈ છઈ, તે સાંભળો હે! જાણ્યું શ્રવે! સોવનગિરિજૂવણ ત્રિલલાનંદન.
એ રેશી. પાલિ ૦

ભાસઈ છઈ, અપાયઈ-વિશેષ રૂપ ભાસઈ છઈ, પૂર્ણોપયોગઈ-
સંપૂર્ણ વસ્તુઅહ થાઈ છઈ ૨.

દ્રવ્યભાવઃ જ-ગુણપર્યાયાધારતાભિવ્યક્તૈયજ્ઞતિવિશેષ, તે-
દ્રવ્યત્વ. “ એ જ્ઞતિરૂપઃ માટિઈ-ગુણ ન હોઈ. ” એહવી-નૈયા-
યિકાદિવાસનાઈ આશંકા ન કરવી, જે માટઈ-“ સહસ્રબો ગુણાઃ,
ક્રમશઃ પર્યાયાઃ ” એહવી જ જૈનશાસ્ત્ર વ્યવસ્થા છઈ.

“ દ્રવ્યત્વં चेद् गुणः स्यात्, रूपादिवदुत्कर्षापकर्षभावि स्यात् ”
इति तु कुचोद्यम्, एकत्वादिसंख्यायां परमतेऽपि व्यभिचारेण, तथा-
व्याप्यभावादेव निरसनोद्यम् । ३.

પ્રમાણુઈ પરિચ્છેદઃ જરૂપ-પ્રમાવિષયત્વઃ તે-પ્રમેયત્વ
કહિઈ. તે પણિ-કથંચિત્ અનુગત સર્વ સાધારણ ગુણ છઈ, પર-
પર સંબંધઈ-પ્રમાત્વાજ્ઞાનેઈ પણિ પ્રમેયવ્યવહાર થાઈ છઈ. તે
માટિ-પ્રમેયત્વ ગુણ સ્વરૂપથી અનુગત છઈ ૪.

અગુરુલ્લધુત્વ ગુણઃ સૂક્ષ્મ-આજ્ઞાઆલ્સ છઈ.

“ सूक्ष्मं जिनोदितं तत्त्वं हेतुभिर्नैव हन्यते ।

आज्ञासिद्धं तु तद् ग्राह्यं, नान्यथावादिनो जिनाः ॥ ૧ ॥ ”

“ અગુરુલ્લધુપર્યાયાઃ સૂક્ષ્મા અવાગ્ગોચરાઃ । ” ૫. ૧૮૨

૨

પ્રદેશત્વઃ અવિભાગી પુઠ્ઠગલ-

ષેત્રભાવ જે વ્યાપિઉ જ.

ચેતનતાઃ અનુભૂતિ, અચેતનભાવઃ

અનનુભવ થાપિયો જ.

મૂરતતાઃ રૂપાદિકસંગતિ,

અમૂર્તતાઃ તદ્ભાવો જ.

દસ સામાન્ય ગુણા, પ્રત્યેકઈ

આઠઃ આઠઃ એ ભાવો જ. ૧૮૩.

અવિભાગી પુદ્ગલ યાવત્ ક્ષેત્રઈ રહઈ, તાવત્ક્ષેત્રવ્યાપી-
પણું, તે-પ્રદેશત્વગુણુઃ ૬.

ચેતનત્વઃ તે આત્માનો અનુભવ રૂપ ગુણુ ઠહિઈ. જહથી-
“અહં સુખદુઃસ્વાદિ ચેતયેઃ” એ વ્યવહાર થાઈ છઈ. જહથી-અતિઃ
વૃદ્ધિઃ ભક્ષ-ક્ષત-સંરોહણાદિઃ જીવન-ધર્મ હોઈ છઈ ૭.

એહથી વિપરીત અચેતનત્વ-અજીવમાત્રનો ગુણુ છઈ ૮.

મૂર્તતાગુણુ-રૂપાદિકસંનિવેશાભિવ્યર્જય પુદ્ગલદ્રવ્યમાત્ર-વૃત્તિ
છઈ ૯.

અમૂર્તતાગુણુઃ મૂર્તતાભાવસમનિયત છઈ ૧૦.

“અચેતનસ્વામૂર્તત્વયોચેતનત્વમૂર્તત્વાભાવરૂપસ્વાન્ન ગુણત્વમ્”
इति नाशङ्कनीयम्, अचेतनामूर्चद्रव्यवृत्तिकार्यजनकतावच्छेदकत्वेन,
व्यवहारविशेषनियामकत्वेन च, तयोरपि पृथग्गुणत्वात्। नयः पर्युदा-
सार्थकत्वात्, ननुपदवाच्यतायाश्च ‘अनुप्याशीतस्पर्शः’ इत्यादौ
व्यभिचारेण, परेषामप्यभावत्वानियामकत्वाद्, “भावान्तरमभावो
हि, कयाचित्तु व्यपेक्षया।” इति नयाश्रयणेन दोषाभावाच्च. इति

એ ૧૦ સામાન્ય ગુણુઃ છઈ, મૂર્તત્વઃ અમૂર્તત્વઃ ચેતનત્વઃ
અચેતનત્વઃ પસ્તપર પરિહારઈ રહઈ; તે માટઈ-પ્રત્યેકઈ-એક એક
દ્રવ્યનઈ વિષઈ ૮. ૮. પામિઈ. ઈમ-ભાવો-વિચારી હ્યો. ૧૮૩.

તસ્માદ્-“ધર્માસ્તિકાયાદીનાં ગતિસ્થિત્યવગાહનાવર્તનાહેતુત્વો-
પયોગગ્રહણારૂપાઃ પદેવ, અસ્તિત્વાદયઃ સામાન્યગુણાસ્તુ વિવક્ષયાઽ-
પરિમિતાઃ” इत्येव न्याय्यम्, “पण्णां लक्षणवतां लक्षणानि
पदेव” इति हि को न श्रद्दधीत ? ।

નાળં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તત્તો તદ્દા ।

વોરિયં હવઓગો ય, ઇયં જીવસ્સ લક્ખણં ॥ ૧ ॥

સદંધકારેઽજ્જોઆ, પમા છાયા તદ્દેવ ય ।

વણ્ણરસગંધફાસા, પુમ્મલાણં તુ લક્ખણં ॥ ૨ ॥

इत्यादि तु-स्वभावविभावलक्षणयोरन्योन्यनान्तरीयकत्वप्रति-
पादनाय”इत्यादि पण्डितैर्विचारणीयम् ॥ १८५.

૫

ધર્મ અપેક્ષાઈ ઈહાં અલગા

સ્વભાવ ગુણુથી ભાખ્યાં છ.

નિજ નિજ રૂપમુખ્યતા લેઈ,

ગુણુ સ્વભાવ કરી દાખ્યા છ.

અસ્તિ સ્વભાવઃ તિહાં નિજ રૂપઈ,

ભાવરૂપતા દેખો છ.

પર અભાવ પરિ નિજ ભાવઈ,

પણિ અરથ અનુભવી લેખો છ. ૧૮૬.

અનુવૃત્તિ-આવૃત્તિ સંબંધઈ ધર્મભાવની વિવક્ષા કરીનઈ
ઈહાં-સ્વભાવઃ ગુણુથી અલગા પડિતે ભાખ્યા, નિજ નિજ ૬૦

આપ-આપણા રૂપની મુખ્યતા લેઈ. અનુવૃત્તિ સંબંધ માત્ર અનુસરીનઈ સ્વભાવ છઈ, તે જ-ગુણ કરી દાખ્યા-દેખાડ્યા.

તે માટિ-ગુણવિભાગ કહીનઈ, સ્વભાવવિભાગ કહિઈ છઈ:-

તિહાં-પ્રથમ-અસ્તિસ્વભાવ: તે-નિજરૂપછ-સ્વ-દ્રવ્ય: ક્ષેત્ર: કાલ: ભાવ: સ્વરૂપઈ, ભાવરૂપતા દેખો. જિમ-પર અભાવઈ નાસ્તિત્વસ્વભાવ અનુભવિઈ છઈ, તિમ-નિજભાવઈ અસ્તિત્વસ્વભાવ પણિ અનુભવિઈ છઈ; તે માટિ-અસ્તિસ્વભાવ લેખઈ છઈ. ૧૮૬.

૬

નહિં તો-સકલશૂન્યતા હોવઈ.

નાસ્તિભાવ પરભાવઈ જી.

પરભાવઈ પણિ સત્તા કહતાં,

એક રૂપ સવિ પાવઈ જી.

સત્તા જેમ અસત્તા ન કુરઈ,

વ્યંજક અભિલન વશથી જી.

છતો શરાવગંધ નવિ ભાસઈ,

જિમ વિણુ નીર ફરસથી જી. ૧૮૭.

જો-અસ્તિસ્વભાવ ન માંનિઈ, તો-પરલાવાપેક્ષાઈ: જિમ-નાસ્તિતા, તિમ-સ્વભાવાપેક્ષાઈ પણિ નાસ્તિતા થતાં, સકલશૂન્યતા થાઈ. તે માટિ-સ્વદ્રવ્યાધપેક્ષાઈ. અસ્તિસ્વભાવ સર્વથા માનવો. ૧.

પાઠાગ ૧. ભાવરૂપ રૂપતા-પાસિંગ ભાવરૂપ તે. ભાગ

જ્ઞાનઃ દષ્ટિઃ સુખઃ વીર્યઃ કૃત્સઃ રસઃ

ગંધઃ વર્ણુઃ એ જાણે ૭.

ગતિઃ-ચિત્તિઃ-અવગાહનઃ-વર્તનાઃ-

હેતુભાવઃ મનિ આણે ૭.

ચેતનતાદિકઃ ચ્યારઈ ભેલાવિ,

વિશેષગુણુઃ એ સોલઈ ૭.

૫૮ પુદ્ગલ-આતમનઈ, તીનહ

અન્ય દ્રવ્યનઈ ટોલઈ ૭. ૧૮૪.

જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ એ જ આત્માના, સ્પર્શઃ રસઃ
ગંધઃ વર્ણુઃ એ ૪ પુદ્ગલના વિશેષગુણુ. શુદ્ધ દ્રવ્યઈ-અવિકૃત
રૂપઃ એ-અવશિષ્ટ રહઈ, તેમાટિ-એ ગુણ કહિયા. વિકૃતસ્વરૂપઃ
તે-પર્યાયમાં ભલઈ. એ-વિશેષ જાણવો. ૮. ગતિહેતુતા ૧ઃ સ્થિ-
તિહેતુતા ૨ઃ અવગાહનાહેતુતા ૩ઃ વર્તનાહેતુતા ૪ઃ એ ૪ઃ-
ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયઃ કાલઃ દ્રવ્યના
પ્રત્યેકિં વિશેષગુણુ. ૧૨ ગુણમાં ચેતનત્વઃ અચેતનત્વઃ મૂર્તત્વઃ
અમૂર્તત્વઃ એ ૪ઃ ગુણુ ભેલિઈ, તિવારઈ-૧૬ વિશેષગુણુ યાઈ. તે
મધ્યે-પુદ્ગલ દ્રવ્યનઈ-વર્ણુઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શઃ મૂર્તત્વઃ અચે-
તનત્વઃ એ ૬ હોઈ. આત્મ દ્રવ્યનઈ-જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ
અમૂર્તત્વઃ અચેતનત્વઃ એ ૭ હોઈ. બીજા દ્રવ્યનઈ ટોલઈ-
સમુદાયઈ-૩. ગુણુ હોઈ, એક-નિજગુણુઃ ૨.-અચેતનત્વઃ
અમૂર્તત્વઃ ઇમ-ફલાવીનઈ ધારણુ. ૧૮૪.

ચેતનત્વાદિ ૪: સામાન્યગુણભાંહિં પશ્ચિ કહિયા, અનર્થ-વિ-
શેષ-ગુણભાંહિં પશ્ચિ કહિયા: તિહાં-સૂં કારણ ? તે-કહઈં છઈં-

૪

ચેતનતાદિક ચ્યાર: સ્વભતિ

ગુણ સામાન્ય: કહાઈં છ.

વિશેષ ગુણ: પરભતિ અપેક્ષા

બ્રહ્તાં ચિત્તિ સુહાઈં છ.

વિશેષ ગુણ છઈં સૂત્રઈં ભાષિઆ,

બહુસ્વભાવ આધારો છ.

અર્થ તેહ કિમ ગણિઆ બઈં,

ઝોહ થૂલ વ્યવહારો છ. ૧૮૫.

ચેતનત્વાદિ ૪.- સ્વભત્યપેક્ષાઈં:- અનુગત વ્યવહાર કરઈં
છઈં, તે માટઈં-સામાન્યગુણ કહિઈં. પરભતિની અપેક્ષાઈં:-
ચેતનત્વાદિક: અચેતનત્વાદિક: દ્રવ્યથી સ્વાશ્રયવ્યાવૃત્તિ કરઈં છઈં,
તે માટિં-વિશેષ ગુણ કહિઈં. “પરાપરસામાન્યવત્ સામાન્યવિ-
શેષગુણત્વમેષામ્” इति भावः ।

“જ્ઞાન: દર્શન: સુખ: વીર્ય: એ-૪. આત્મવિશેષગુણ, સ્પર્શ
રસ: ગંધ: વર્ણ: એ-૪. પુદ્ગલ વિશેષગુણ.” એ બે-કહિઈં, તે-
સૂક્ષ્મ-વ્યવહારઈં બણવું, બે માટિં “અઘૌં સિદ્ધગુણ: , એકત્રિંશત્
સિદ્ધોદિગુણ: , એકગુણકાલકાદય: , પુરુષા અનન્તા:” ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થ-
વિચારણાઈં વિશેષગુણ અનન્તા થાઈં, તે છદ્મસ્ય કિમ ગણી સકઈં?

તસ્માદ્-“ધર્માસ્તિકાયાદીનાં ગતિસ્થિત્યવગાહનાવર્તનાહેતુત્વો-
પયોગગ્રહણારૂપાઃ પદેષ, અસ્તિત્વાદયઃ સામાન્યગુણાસ્તુ વિવક્ષયાઽ-
પરિમિતાઃ ” इत्येव न्याय्यम्, “पण्णां लक्षणवतां लक्षणानि
पदेष ” इति हि को न श्रद्दधीत ? ।

નાળં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા ।

જોરિયં ઉવઓગો ય, એયં જીવસ્સ લક્ખણં ॥ ૧ ॥

સઢંધકારેઽજ્જોઆ, પમા છાયા તહેવ ય ।

વણ્ણરસગંધફાસા, પુમ્મલાણં તુ લક્ખણં ॥ ૨ ॥

इत्यादि तु-स्वभावविभावलक्षणयोरन्योन्यनान्तरीयकत्वप्रति-
पादनाय”इत्यादि पण्डितैर्विचारणीयम् ॥ १८५.

૫

ધર્મ અપેક્ષાઈ ઈહાં અલગા

સ્વભાવ ગુણુથી ભાખ્યાં છ.

નિજ નિજ રૂપમુખ્યતા લેઈ,

ગુણુ સ્વભાવ કરો દાખ્યા છ.

અસ્તિ સ્વભાવઃ તિહાં નિજ રૂપઈ,

ભાવરૂપતા દેખો છ.

પર અભાવ પરિ નિજ ભાવઈ,

પણિુ અરથ અનુભવી લેખો છ. ૧૮૬.

અનુવૃત્તિ-વ્યાવૃત્તિ સંબંધઈ ધર્મભાવની વિવક્ષા કરીનઈ
ઈહાં-સ્વભાવઃ ગુણુથી અલગા પંડિતે ભાખ્યા, નિજ નિજ દ૦

આપ-આપણા રૂપની મુખ્યતા લેઈ. અનુવૃત્તિ સંબંધ માત્ર અનુસરીનઈ સ્વભાવ છઈ, તે જ-ગુણ કરી દાખ્યા-દેખાડ્યા.

તે માટિ-ગુણવિભાગ કહીનઈ, સ્વભાવવિભાગ કહિછ છઈ:-

તિહાં-પ્રથમ-અસ્તિસ્વભાવ: તે-નિજરૂપઈ-સ્વ-દ્રવ્ય: ક્ષેત્ર: કાલ: ભાવ: સ્વરૂપઈ, ભાવરૂપતા દેખો. જિમ-પર અભાવઈ નાસ્તિત્વસ્વભાવ અનુભવિઈ છઈ, તિમ-નિજભાવઈ અસ્તિત્વસ્વ-ભાવ પણિ અનુભવિઈ છઈ; તે માટિ-અસ્તિસ્વભાવ લેખઈ છઈ. ૧૮૬.

૬

નહિં તો-સકલશૂન્યતા હોવઈ.

નાસ્તિભાવ પરભાવઈ જી.

પરભાવઈ પણિ સત્તા કહતાં,

એક રૂપ સવિ પાવઈ જી.

સત્તા જેમ અસત્તા ન કુરઈ,

વ્યંજક અમિલન વશથી જી.

છતો શરાવગંધ નવિ ભાસઈ,

જિમ વિણુ નીર ફરસથી જી. ૧૮૭.

જો-અસ્તિસ્વભાવ ન માંનિઈ, તો-પરભાવાપેક્ષાઈ: જિમ-નાસ્તિતા, તિમ-સ્વભાવાપેક્ષાઈ: પણિ નાસ્તિતા થતાં, સકલશૂન્યતા થઈ. તે માટિ-સ્વદ્રવ્યાધપેક્ષાઈ: અસ્તિસ્વભાવ સર્વથા માનવો. ૧.

પાઠાગ ૧. ભાવરૂપ રૂપતા-પ્રાપ્તિ ભાવરૂપ તે. ભાગ

પરભાવઈ-પરદ્રવ્યાધપેક્ષાઈ: નાસ્તિસ્વભાવ કહિઈ. પર-ભાવઈ: પણિ-સત્તા-અસ્તિ સ્વભાવ કહતાં-સર્વ સર્વસ્વરૂપઈ અસ્તિ થયું; તિવારિ-જગ એકરૂપ થાઈ. તે તો-સદ્દેશશાસ્ત્રવ્યવહારવિરૂદ્ધ છે, તે માટિ-પરાપેક્ષાઈ નાસ્તિસ્વભાવ છે. ૨.

“સત્તા: તે-સ્વભાવઈ વસ્તુમાંહિં જણાઈ છે, તેમાટિ-સત્ય છે. અસત્તા: તે-સ્વજ્ઞાનઈ પરમુખનિરીક્ષણ કરઈ છે, તેમાટિ-કલ્પનાજ્ઞાનવિષયપણઈ અસત્ય છે.” એહવું-ખૌદ્દ મત છે, તે ખંડવાનઈ કહઈ છે—

સત્તાની પરિ તત્કાલ અસત્તા જે નથી સ્પુરતી, તે-વ્યંજક અણુમિદ્યાના વશથી, પણિ-તુઅપણા થકી નહીં; જિમ-છતોઈ શરાવનો ગંધ નીરસ્પર્શવિના જણાઈ નહીં, પતાવતા-અસત્ય નહી. કેટલાઈક-વસ્તુના ગુણ: સ્વભાવઈ જ જણાઈ છે; કેટલાઈક-પ્રતિનિયતવ્યંજકવ્યર્જય છે; એ વસ્તુ-વૈચિત્ર્ય છે. પણિ-એકઈની તુઅતા કહિંઈ, તો-ધણેા વ્યવહાર વિદોપાઈ. ઉક્તં ચાસ્માભિર્માપારહસ્યપ્રકરણે—

તે હુંતિ પરાવેક્ષ્વા, વંજયમુહદંતિણો તિ' જ ય તુચ્છા ।

દિદ્ધમિણં વેચિત્તં, સરાવક્કપૂરમંધાણં ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥ ૧૮૭.

૭

નિજ નાના પર્યાયઈ “તેહ જ

દ્રવ્ય એહ” ઈમ કહિઈ છે.

નિત્ય સ્વભાવ અનિત્ય સ્વભાવઈ,

પજજયપરિણુતિ લહીઈ છે.

છતી વસ્તુનઈ રૂપાંતરથી નાશઈ,

દ્વિવિધા ભાસઈ છે,

વિશેષનર્થ સામાન્યરૂપથી,

થૂલત્થંતર નાશર્થં છ. ૧૮૮.

નિજ ૬૦ આપણા, જ-ક્રમભાવી નાના પર્યાય: શ્યામત્વ: રક્તત્વાદિક:; તે-જેઢક છર્થ. તર્થ હુતર્થ, પણિ-“એ દ્રવ્ય: તેહ જ, જ-પૂર્વિ અનુભવિત્ હુતુ.” એ જ્ઞાન, જેહથી થાઈ છર્થ, તે નિત્ય-સ્વભાવ કહિંછે.

“તદ્માવાગ્યયં નિત્યમ્ ૫. ૩૦.” इति सूत्रम्, “प्रध्वं-
सामप्रतियोगित्वं नित्यत्वम्” इत्यस्याप्यत्रैव पर्यवसानम्, केनचिद्
रूपेणैव तल्लक्षणव्यवस्थिते: ॥ ૩.

અનિત્ય-સ્વભાવ: પર્યાય પરિણુતિ લહિંછે. જેણુ રૂપર્થ-
હત્પાઠ: વ્યય: છર્થ, તેણુર્થ-અનિત્ય સ્વભાવ છઙ. છતી વસ્તુનર્થ
રૂપાંતરથી-પર્યાયવિશેષથી નાશ છઙ, તેણુ કરી-એ દ્વિવિધા-
“આ રૂપર્થ-નિત્ય: આ રૂપર્થ-અનિત્ય:” એ વૈચિત્રી ભાસઈ છર્થ.
વિશેષનર્થ: સામાન્ય રૂપથી અન્વયર્થ નિત્યતા, જિમ-ધટ નાશર્થ,
પણિ-મૃદ્દ્રવ્યાનુવૃત્તિ.તથા-સામાન્યનર્થ: મૃદ્દાદિકનર્થ પણિ-સ્થૂલા-
ર્યાંતર-ધટાદિક નાશર્થ અનિત્યતા, “ઘટરૂપેણ મૂળદ્વા”ઈ-
તિપ્રતીતે: । ૧૮૮.

જે નિત્યતા ન છર્થ તો,

અન્વય વિના ન કારય હોવર્થં છ,
કારયકાલે અછતું કારણ,

પરિણુતિરૂપ વિજોવર્થં છ.

અનિત્યતા જે નહીં સર્થથા,
 અર્થક્રિયા તો ન ઘટઈ જી,
 દલનિ કારયરૂપ પરિણુતિ,
 અનુત્પન્ન તો વિઘટઈ જી. ૧૮૯.

જે-નિત્યતા નથી, અનઈ-એકાંતકાણિક જ સ્વલક્ષણુ ઇઈ, તો-કારણના અન્વય વિના કાર્ય ન નીપજઈ. જે માટિ-કારણક્ષણુ કાર્યક્ષણોત્પત્તિકાલઈ નિહેંતુકનાશ અનુભવતો અછતો ઇઈ, તે-કાર્યક્ષણુપરિણુતિ કિમ કરઈ? અછતોઈ કારણક્ષણુ કાર્યક્ષણુ કરઈ, તો ચિરનષ્ટકારણથી: અથવા-અનુત્પન્ન કારણથી: કાર્ય નીપતું જોઈઈ. ઇમ તો-કાર્યકારણભાવની વિડંબના થાઈ. “અવ્યવહિત જ કારણક્ષણુ કાર્યક્ષણુ કરઈ” ઇમ કહિઈ, તોઈ-રૂપાલોકમનસ્કા-રાદિકનઈ વિષઈ: ઉપાદાન આલોકાદિકનઈ વિષઈ: નિમિત્ત, એ-વ્યવસ્થા કિમ ઘટઈ? જે માટઈ-અન્વયવિના શક્તિમાત્રઈ ઉપા-દાનતા નિમિત્તમાહિં પણિં કહી^૨ સકાઈ, તે માટઈ-ઉપાદાન તે અન્વયી માનવું. અન્વયિપણું: તે જ-નિત્યસ્વભાવ.

હિવઈજે-સર્વથા નિત્યસ્વભાવ માનઈ, અનઈ-અનિત્ય સ્વભાવ સર્વથા ન માનઈ તો-અર્થ-ક્રિયા ન ઘટઈ, જે માટઈ-દક્ષનઈ-કારણનઈ, કાર્યરૂપતાપરિણુતિ-કથંચિત્ ઉત્પન્નપણું જ આબું, સર્વથા અનુત્પન્નપણું વિઘટિઉં. અનઈ જે ઇમ કહિઈ-“કારણ: તે-નિત્ય જ, તદ્વૃત્તિ કાર્ય: તે-અનિત્ય જ.” તો-કાર્ય-કારણનઈ અબેદસંબંધ કિમ ઘટઈ? ભેદસંબંધ માનઈ, તો-તત્સં-બંધાન્તરાદિગવેષણાઈ અનવસ્થા થાઈ. તેમાટિ-કથંચિત્ અનિત્ય-સ્વભાવ પણિ માનવો. ૪. ૧૮૯.

પાઠાં ૧. કક્ષણરૂપાદિકનઈ. તર્ક. પાલિ. ૯ાં ૨. નિશ્ચિતમ, તર્ક. પાલિ. ૩. કહી ન સકાઈ. પાલિ. તર્ક.

સ્વભાવનઈ એકાધારત્વઈ

એક સ્વભાવ વિલાસો જી,

અનેક દ્રવ્ય-પ્રવાહ એહનઈ,

અનેક સ્વભાવ પ્રકાશો જી.

વિણુ એકતા વિશેષ ન લહિઈ,

સામાન્યનઈ અભાવઈ જી,

અનેકત્વ વિણુ સત્તા ન થટઈ,

તિમ જ વિશેષ અભાવિં જી. ૧૬૦.

સ્વભાવ-જે સકલભાવી ધર્મ, તેહનઈ-આધારત્વઈ, એકસ્વ-
ભાવઃ જિમ-રૂપઃ રસઃ ગંધઃ સ્પર્શઃ નો આધાર થટાદિઃ એક
કહિઈ. નાનાધર્માધારત્વઈ એક સ્વભાવતાઃ નાનાસણાનુગતત્વઈ
નિત્યસ્વભાવતાઃ એ વિશેષ જાણવો. ૫.

શુદ્ધાદિક દ્રવ્યનો સ્થાસ-કેશઃ કુશલાદિક અનેક દ્રવ્ય પ્રવાહ
છઈ, તેણુઈ-અનેક સ્વભાવ પ્રકાસઈ. પર્યાયપણિ આદિદ્રવ્ય
કરિઈ, તિવારઈ-આકાશાદિદ્રવ્યમાંહિં પણિ-થટાકાશાદિબેદઈઃ
એ [અનેકત્વ] સ્વભાવ દુર્લભ નહો.

એકસ્વભાવ વિના, સામાન્યાભાવઈ, વિશેષ ન પામિઈ.
વિશેષાભાવઈ અનેકસ્વભાવ વિના સત્તા પણિ ન થટઈ, તેમાટિં-
એકાનેક ર. સ્વભાવ માન્યા બેઈઈ; ૧ ૬. ૧૬૦.

પાઠા ૧. તિમ જ-વિશેષ વસ્તુનો અભાવ તોપણિ માન્યું જ નોઈએ, તે
માટે કહઈ છઈ. પાલિ ૦

ગુણુ-ગુણિનર્થ સંજ્ઞાઃસંખ્યાદિક્લેદઈ
લેદસ્વભાવોઃ જ,

અલેદવૃત્તિ સુલક્ષણુ ધારી હોઈ
અલેદ સ્વભાવોઃ જ.

લેદ વિના એકત્વ સર્વાનિં તેણું,
વ્યવહાર વિરોધો જ.

વિણુ અલેદ કિમ નિરાધારનો,
ગુણુપજ્જવનો યોધો જ. ૧૯૧.

ગુણુ-ગુણિનર્થ; પર્યાય-પર્યાયિનર્થ; કારક-કારકિનર્થ; સંજ્ઞા-
સંખ્યા;લક્ષણાદિક્લેદઈ કરી, લેદ સ્વભાવઃ જણવો. અલેદની
જ-વૃત્તિ, તે-લક્ષણુવંત અલેદ સ્વભાવ જણવો.

લેદસ્વભાવ ન આનિઈ, તો-સર્વ દ્રવ્યઃ ગુણુ. પર્યાયઃ નેઈ
અંક પણુ હોઈ. તેણુઈ કરી-“ઈદં દ્રવ્યમ્, અયં ગુણઃ, અયં
પર્યાયઃ” એ વ્યવહારનો વિરોધ હોઈ. અનર્થ-અલેદ સ્વભાવ
ન કહિઈ, તો-નિરાધાર ગુણુ-પર્યાયનો યોધ ન થયો જોઈઈ. આધા-
રાધયનો અલેદ વિના બીજો સંખંધ જ ન થઈઈ.

અત્ર-પ્રવચનસારગાથા—

પવિભત્તપદેસત્તં પુથત્તમિદિ સાસણં હિ વીરસ્સ ।

અણ્ણત્તમંતન્માવો ન તન્મવં ભવદિ કથમેગં ॥ ૨. ૧૪. ॥

॥ રૂત્તિ ॥ ૭. ૮. ૧૯૧.

શક્તિ અવસ્થિત નિજરૂપાન્તર

ભવનિ ભવ્ય-સ્વભાવોઃ જી.

ત્રિહું કાલિં મિલતા પરભાવિં

અભવન અભવ્ય-સ્વભાવોઃ જી.

શૂન્યભાવ વિણ ભવ્ય સ્વભાવિં

કટ કાર્યનઈ યોગઈ જી.

અભવ્યભાવ વિણ દ્રવ્યાન્તરતા

થાઈ દ્રવ્ય સંયોગઈ જી. ૧૬૨.

અનેક કાર્યકરણશક્તિક જે-અવસ્થિત દ્રવ્ય છઈ, તેહનઈ-
કમિક વિશેષાન્તરાવિર્ભાવઈ અભિવ્યંજ્ય-ભવ્ય સ્વભાવઃ કહિઈ.
ત્રિહું કાલિં-પર દ્રવ્યમાંકિ ભિન્નતાં પણિ-પરસ્વભાવઈ ન પરિ-
ણમહું, તે-અભવ્યસ્વભાવ કહિઈ..

અન્નોન્ન પવિસંતા દેતા ઓગાસમળમળસસ ।

મેલંતા વિષ ણિચં સગસગમાવં ણ વિજહંતિ ॥ ૧ ॥

ભવ્ય સ્વભાવ વિના, ખોટા કાર્યનઈ યોગઈ શૂન્યપણું થાઈ.
પરભાવઈ ન હોઈ, અનઈ-સ્વભાવઈ-ન હોઈ, તિવારે-ન હોઈ જ.
અનઈ-અભવ્ય સ્વભાવ ન માનઈ, તો-દ્રવ્યનઈ સંયોગઈ દ્રવ્યાં-
તરપણું થયું નેઈ ઈ, જે માટિ-ધર્માધિર્માદિકનઈ જીવ-પ્રદગલા-
દિકનઈઃ એકાવગાહનાવગાહકારણઈ કાર્યસંકર, અભવ્યસ્વભાવઈ જ
ન થાઈ. તત્તદ્દ્રવ્યનેઈ તત્તત્કાર્યહેતુતાકલ્પન પણિ અભવ્યત્વ-
સ્વભાવગર્ભ જ છઈ.

“ આત્માદેઃ સ્વરૂપનન્તકાર્યજનનશક્તિર્મવ્યયતા, તત્તત્સદ્ધકારિસમવધાનેન તત્તત્કાર્યોપધાયકતાશક્તિશ્ચ તથાભવ્યતા, તથાભવ્યતયૈવાનતિપ્રસજ્ઞઃ ” इति तु हरिभद्राचार्याः । ૯. ૧૦. ૧૯૨.

૧૨

પરમભાવ પારિણામિકભાવઃ

પ્રધાનતાઈ લીજઈ જી.

એ વિણુ મુખ્યરૂપ કિમ દ્રવ્યઈ

પ્રસિદ્ધ રીતિ દીજઈ જી ?

એ સામાન્ય સ્વભાવ ઇગ્યારહ,

સકલ દ્રવ્યનઈ ધારો જી.

આગમ અર્થ વિચારીનઈ જગિ,

સુજસ-વાદ વિસ્તારો જી. ૧૯૩.

સ્વલક્ષણીભૂત પારિણામિકભાવઃ, પ્રધાનતાઈ પરમભાવ-સ્વભાવ કહિઈ. જિમ-જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા.

એ પરમભાવ સ્વભાવ ન કહિઈ, તો-દ્રવ્યનઈ વિષઈ, પ્રસિદ્ધ રૂપ કિમ દીજઈ ? અનંતધર્માત્મક વસ્તુનઈ એક ધર્મપુરસ્કારઈ બોલાવિઈ, તેહજ-પરમભાવનું લક્ષણ. ૧૧.

એ-૧૧ સામાન્ય સ્વભાવ સર્વ દ્રવ્યનઈ ધારવા.

એહવા આગમ અર્થ વિચારીનઈ જગમાંહિ સુચશ વિસ્તારો. ૧૯૩.

હિવઈ-આગલીઠાણે ચેતનદ્રવ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવઈ છઈ, તે બણોજી:-

લાલ ૧૨ મી.

[જ હો સંભવ નામ મુદ્ધામય—એ દશી]

૧

જ હો ચેતનભાવઃ તે ચેતના,

લાલા ઉલટ અચેતન ભાવઃ

જ હો ચેતનતા વિણુ જીવનઈ,

લાલા થાઈ કર્મ અભાવ. ૧૯૪

ચતુરનર ધારો અર્થ વિચાર.

જેથી ચેતનપણનો વ્યવહાર થાઈ, તે ચેતન સ્વભાવ,
તેથી-ઉલટો, તે-અચેતન સ્વભાવઃ જો-જીવનઈ ચેતનસ્વ-
ભાવ ન ઠહિઈ, તો-રાગદ્વેષચેતનારૂપકારણ વિના જ્ઞાનાવરણાદિ
કર્મનો અભાવ થાઈ.

યત્ત વક્તૃ—

સ્નેહાભ્યક્તશરીરસ્ય રેણુના શ્લિષ્યતે યથા ગાત્રમ્ ।

રાગદ્વેષક્લિન્નસ્ય કર્મવન્ધો ભવત્યેવમ્ ॥ ૧ ॥ इति । ૧૯૪.

૨

જ હો જો ચેતનતા સર્વથા,

લાલા વિના અચેતનભાવ

જ હો ધ્યાન-દ્યેયઃ ગુરુ-શિષ્યઃની,

લાલા સો અપ શુદ્ધ સ્વભાવ? ૧૯૫. ચતુ૦.

જો-જીવનઈ સર્વથા ચેતનસ્વભાવ કહિઈ, અચેતન સ્વભાવ ન કહિઈ, તો-અચેતન કર્મનો-કર્મદ્રવ્યોપસંલેષજનિતચેતનાવિકાર વિના શુદ્ધ સિદ્ધ સદૃશપણું થાઈ, તિવારઈ-ધ્યાન-ધ્યેયઃ ગુરુ-શિષ્યઃની સી ખપ થાઈ? સર્વ શાસ્ત્રવ્યવહાર ઈમ ફેલ થઈ જઈ. શુદ્ધનઈ અવિધાનિવૃત્તઈ પણિ રયો ઉપકાર થાઈ? તે માટઈ-“અલ્પવળા યવાગૂઃ” ઇતિ વત્ “અચેતન આત્મા” ઇમ પણિ કથંચિત્ કહિઈ. ૧૯૫.

૩

જ હો મૂર્તભાવઃ મૂરતિ ધરઈ,
લાલા ઉલટ અમૂર્તસ્વભાવઃ

જ હો મૂર્તતા ન જીવનઈ,
લાલા તો સંસાર અભાવ. ૧૯૬. ચતુરં,

મૂર્તિ કં રૂપઃ રસઃ ગંધઃ સ્પર્શાદિઃ સન્નિવેશઃ તે-જીવથી ધરિઈ, તે-મૂર્ત સ્વભાવઃ તેજીવથી વિપરીત તે-અમૂર્તસ્વભાવઃ જો-જીવનઈ કથંચિત્ મૂર્તતાસ્વભાવ નહીં, તો-શરીરાદિ સંખંધ વિનાઃ ગત્યન્તરસંક્રમ વિનાઃ સંસારનો અભાવ થાઈ. ૧૯૬.

૪

જ હો અમૂર્તતા વિણુ સર્વથા
લાલા મોક્ષ ઘટઈ નહીં તાસ.

જ હો એક પ્રદેશ સ્વભાવતાઃ
લાલા અખંડ ખંધ નિવાસ. ૧૯૭ ચતુરં

અનર્થ જો-લોકદૃષ્ટવ્યવહારર્થ મૂર્તસ્વભાવ જ આત્માનર્થ માનર્થ, તો-મૂર્તઃ તે-હેતુસહસ્રર્થ પશ્ચિ અમૂર્ત ન હોઈ, તિવાર્થ-મોક્ષ ન ઘટઈ. તે માટઈ-મૂર્તત્વસંવલિતજીવનર્થ પશ્ચિ અંતરંગ અમૂર્તસ્વભાવ માનવો.

એક પ્રદેશ સ્વભાવઃ તે-તે કહિઈ, જે-એકત્વપરિણતિ અ-ખંડાકાર અર્થ કં સન્નિવેશ, તેહનો-નિવાસ-ભાગનપણું. ૧૯૭.

૫

છ હો અનેકપ્રદેશ સ્વભાવતાઃ

લાલા લિન્ન પ્રદેશ સ્વભાવ.

છ હો જે નહીં એક પ્રદેશતા,

લાલા ભેદ હુઈ ખહુભાવ. ૧૯૮ ચતુરં

અનેક પ્રદેશ સ્વભાવઃ તે કહિઈ, જે-લિન્ન પ્રદેશયોગઈઃ તથા-લિન્નપ્રદેશકલ્પનાર્થઃ અનેક પ્રદેશ-વ્યવહાર-યોગ્યપણું.

જો-એક પ્રદેશ સ્વભાવ ન હોઈ, તો-અસંખ્યાત પ્રદેશાદિ-યોગઈ ખહુ વચન પ્રવૃત્તિ-“ એક ધર્માસ્તિકાય ” એ વ્યવહાર ન હોઈ. “ ઘણા ધર્માસ્તિકાય ” ઇત્યાદિક થયું જોઈઈઃ ૧૯૮.

૬

છ હો કિમ સકંપ નિઃકંપતા ?

લાલા જે ન અનેક પ્રદેશ.

છ હો આજુ સંગતિ પશ્ચિ કિમ ઘટઈ

લાલા દેશ-સકલ આદેશ ? ૧૯૯. ચતુરં

જો-અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ દ્રવ્યનંદે ન કહિયું, તો-ધટાદિક અવયવી-દેશથી-સકંપઃ દેશથી-નિષ્કમ્પઃદેખિયું છે, તે કિમ મિલયું ? “ અવયવ કંપયં પશુ અવયવી નિષ્કમ્પ. ” ઈમ કહિયું, તો-ચલતિ એ પ્રયોગ કિમ યાદ ? દેશવૃત્તિકંપનો જિમ પરંપરા સંબંધ છે, તિમ-દેશવૃત્તિકંપાભાવનો પશુ પરંપરા સંબંધ છે. તે માટિ-“ દેશથી ચલયં છેઃ દેશથી નથી ચલતોઃ ” એ અરખસિત વ્યવહારયં અનેકપ્રદેશસ્વભાવ માનવો.

તથા-અનેક પ્રદેશસ્વભાવ ન માનિય, તો-આકાશાદિદ્રવ્યં, અણુસંગતિ કહિતા-પરમાણુ-સંયોગ, તે-કિમ ધટયં ? ૧૯૯.

એહજ યુક્તિ વિસ્તારી દેખાડય છે—

૭

૭ હો દેશ-સકલભેદયં દ્વિધા

લાલા દીઠી જગમાં વૃત્તિ.

૭ હો પ્રત્યેકયં દૂષણુ તિહાં,

લાલા બોલય સમ્મતિવૃત્તિ. ૨૦૦ ચતુરં

એકઃ-વૃત્તિ-દેશથી છેઃ જિમ-કુંડયં બદર; નંદે બીજઃ સર્વથી છે, જિમ-સમાનવસ્ત્રદ્વયની. તિહાં-પ્રત્યેકયં દૂષણુ સમ્મતિવૃત્તિ બોલય છે. પરમાણુનંદે આકાશાદિકયં દેશવૃત્તિ માંનતાઃ આકાશાદિકના પ્રદેશ અનિચ્છતાં પશુ આવય. અનંદે-સર્વતોવૃત્તિ માંનતાઃ પરમાણુ આકાશાદિ પ્રમાણુ થઈ જઈ. ઉલ્લાસાવયં તો-પરમાણુનંદે અવૃત્તિપણું જ યાઈ.

“ યાવદ્દિશેષાભાવસ્ય સામાન્યાભાવનિયતત્વાત્-” इत्यादि। २००.

જ હો ભાવ સ્વભાવહ અન્યથા.

લાલા છઈ વિભાવઃ વડ વ્યાધિ.

જ હો એ વિણુ ન ઘટઈ જીવનઈ

લાલા અનિયત કર્મ ઉપાધિ. ૨૦૧ ચતુર૦

સ્વભાવથી જ અન્યથાભાવઃ તે-વિભાવ સ્વભાવઃ કહિઈ. તે-મહા વ્યાધિ રૂપ છઈ. એ વિભાવ-સ્વભાવ માન્યા વિના જીવનઈ, અનિયત કહતાં-નાના દેશકલાદિવિપાકી કર્મ ઉપાધિ ન લાગે એઈઈ.

“ ઉપાધિસમ્બન્ધયોગ્યતા હિ વિભાવસ્વભાવઃ ” ૨૦૧.

જ હો શુદ્ધભાવ કેવલપણું

લાલા ઉપાધિકેજ અશુદ્ધ.

જ હો વિણુ શુદ્ધતા, ન મુક્તિ છઈ.

લાલા લેપ ન, વિગર અશુદ્ધ. ૨૦૨ ચતુર૦

કેવલપણું ૬૦-ઉપાધિભાવરહિતાન્તર્ભાવપરિણતઃ તે-શુદ્ધ-સ્વભાવઃઉપાધિજનિતખલ્લિર્ભાવપરિણામને યોગ્યતાઃ તે-અશુદ્ધ-સ્વભાવઃ છઈ. જો-શુદ્ધ સ્વભાવ ન માનિઈ, તો-મુક્તિ ન ઘટઈ. જો-અશુદ્ધસ્વભાવ ન માનિઈ, તો-કર્મનો લેપ ન ઘટઈ. અતઃ એવ-“ શુદ્ધસ્વભાવનઈ કદાપિ અશુદ્ધતા ન હોઈ, અશુદ્ધસ્વભાવનઈ પછઈ પણિ શુદ્ધતા ન હોઈ ” એ વેદાન્ત્યાદિ મત નિરાકરિહં. ઉભયસ્વભાવ માનિઈ, કોઈ દૂષણ ન હુઈ, તે વતી. ૨૦૨.

જ હો નિયમિત એક સ્વભાવ જે,
લાલા ઉપચરિઈ પરઠાણુ.

જ હો તે ઉપચરિત સ્વભાવ છઈ,
લાલા એ વિણુ કિમ પરનાણુ ? ૨૦૩ ચતુર૦

નિયમિત-એકસ્થાનિ નિર્હારિઈ, જ-એક સ્વભાવ, પર-સ્થાનકિ ઉપચરિઈ, તે-ઉપચરિત સ્વભાવ હોઈ. તે-ઉપચરિત સ્વભાવ ન માનિઈ, “ સ્વ-પરબ્યવસાયિજ્ઞાનવંત આત્મા ” કિમ કહિઈ ? તે માટઈ-જ્ઞાનનઈ સ્વવિષયત્વઃ તો-અતુપચરિત છઈ, પણિ-પરવિષયત્વઃ તે-પરાપેક્ષાઈ-પ્રતીયમાનપણુઈઃ તથા-પરનિરુપિતસંબંધપણુઈ ઉપચરિત છઈ. ૨૦૩.

જ હો કર્મઃસહજ બિ ભેદ તે,
લાલા મૂર્ત અચેતન ભાવ.

જ હો પ્રથમ જીવનિ સિદ્ધનઈ,
લાલા અપર પરજ્ઞસ્વભાવ. ૨૦૪. ચતુર૦.

તે-ઉપચરિતસ્વભા. ૨. પ્રકાર છઈ, એક-કર્મજનિતઃ એક-સ્વભાવજનિતઃ તિહાં-પુદ્ગલ સંબંધઈ જીવનઈ મૂર્તપણુઃ-અનઈ-અચેતનપણુઃ જે કહિઈ છઈ, તિહાં-ગૌર્વાદીકઃ એ રીતિ ઉપચાર છઈ, તે-કર્મજનિત છઈ. તે માટિં-તે કર્મજ ઉપચરિતસ્વભાવ છઈ. તે જીવને અપર કહતાં-બીજે, જ-સહજ ઉપચરિતસ્વભાવ, તે-સિદ્ધનઈ પરજ્ઞપણુ, તિહાં-ક્રામ કર્મોપાધિ છઈ.

તદુક્તમાચારસૂત્રે—

" અકમ્મસ્સ વવહારો ણ વિજ્ઞહ્, કમ્મુણા ઉવાહી જાયતિ "

તિ ॥ ૨૦૪.

૧૨

જ હો દસઠું વિશેષસ્વભાવ એ,
લાલા સખ ઇકવીસ સંભાલિ.

જ હો સપિહું પદ્મગણઃ જીવઃ નર્થ,
લાલા પત્રરમેદ છઠું ઠાલિ. ૨૦૫. ચતુ૦.

એ દસઠું વિશેષસ્વભાવ, નિયતદ્રવ્યવૃત્તિ માટઈ. એ મધ્યે
પૂર્વોક્ત ૧૧. સામાન્યસ્વભાવ લેલિઈ, તિવારઈ-સવં મિલીનઈ
એકવીસ સ્વભાવ થાઈ. પુદ્ગલઃ જીવઃ નર્થ એ ૨૧. ઈ સ્વભાવ
હોઈ. તથા—કાલ દ્રવ્યનર્થ વિષઈ ૧૫ સ્વભાવ હોઈ, ૨૧. માહિથી
૬. કાઢિઈ, તિ વારઈ. ૨૦૫.

તે કિમ છઈ ? તે-કહઈ છઈ—

૧૩

જ હો બહુ પ્રદેશઃ ચિતઃ મૂર્તતાઃ,
લાલા વિભાગ શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ.

જ હો ટાલી આદિમ સંજુઆ.

લાલા સોલ ધરમ મુખ શુદ્ધ. ૨૦૬. ચતુ૦.

બહુપ્રદેશ કહતા—અનેકપ્રદેશસ્વભાવ ૧. ચિત્ ૪૦—ચેતન-
સ્વભાવ ૨. મૂર્તત્વસ્વભાવ ૩. વિભાગસ્વભાવ ૪. શુદ્ધસ્વભાવ
૫. અશુદ્ધસ્વભાવ ૬. એ ૬. કાઢિઈ, તિવારઈ—કાલનર્થ ૧૫ સ્વભાવ

થાઈ. ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયઃ નઈ, આદિમ
કહતાં—અનેકપ્રદેશસ્વભાવઃ, તે સંયુત કરિઈ, બીજા પ. ટાલિઈ,
તિવારઈ—૧૬ સ્વભાવ થાઈ.

एकविंशतिभावाः स्युर्जीव-पुद्गलयोर्मताः ।

ધર્માદીનાં પોદશ સ્યુઃ, કાલે પચ્ચદશ સ્મૃતાઃ ॥ ૧ ॥ ૨૦૬.

૧૪

જ હો પ્રમાણુઃ નયઃનઈ અધિગમઈ,
લાલા જાણી એહ સ્વભાવ.

જ હો સુજસવિબુધજનસંગતિં,

લાલા ધરો ચિત્તિ શુભભાવ. ૨૦૭. ચતુર૦

એ ૨૧. સ્વભાવ પ્રમાણુઃ નયઃ નઈ અધિગમઈ કહતાં—જ્ઞાનઈ
જાણીનઈ, સુજસ-શોભન અનુયોગ પરિજ્ઞાન-યશવંત જ-વિબુધ-
પંડિત, તેહની-સંગતિં કરી, સર્વ શંકાદોષ ટાલી, ચિત્તમાહિં
શુભ ભાવ ધરો. ૨૦૭

હવઈ-સ્વભાવનો આધિગમ નયઈ કરી દેખાડઈ છઈ—

લાલ ૧૩.

(રાગ ઘોરણી-નયરી અયોધ્યા વતી રે. એ દેશી.)

૧

સ્વદ્રવ્યાદિકઆહકઈ રે,

અસ્તિસ્વભાવ વખાણિ.

પરદ્રવ્યાદિકઆહકઈ રે,

નાસ્તિસ્વભાવ મનિ આણિઓ રે. ૨૦૮

ચતુર વિચારિઈ. એ આંચલી.

અસ્તિસ્વભાવ દ્રવ્યનો છઈ, તે-સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યા-
ર્થિકનયઈ વખાણાઈ ૧'. નાસ્તિસ્વભાવ છઈ, તે-પરદ્રવ્યાદિ-
ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયઈ ૨. ઉક્તં ચ-

“સર્વમસ્તિ સ્વરૂપેણ, પરરૂપેણ નાસ્તિ ચ ।” ૨૦૮

૨

ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતારે,

સત્તાગ્રાહકિ નિત્ય.

કોઈક પર્યાયાર્થિકઈ રે.

જાણો સ્વભાવ અનિત્યો રે. ૨૦૯ ચતુર૦

ઉત્પાદ-વ્યયગૌણત્વઈ સત્તાગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિકનયઈ નિત્ય
સ્વભાવ કહિઈ ૩. કોઈક પર્યાયાર્થિક નય-ઉત્પાદ-વ્યય ગ્રાહક
હોઈ, તેણઈ કરી-અનિત્યસ્વભાવ જાણો. ૪. ૨૦૯

૩

ભેદ કલ્પનારહિતથી રે,

ધારે એક સ્વભાવ.

અન્વયદ્રવ્યાર્થિકનયઈ રે,

અનેક દ્રવ્ય સ્વભાવો રે. ૨૧૦. ચતુર૦

ભેદકલ્પનાનિરપેક્ષ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયઈ-એકસ્વભાવ જાણો
૫. અન્વયદ્રવ્યાર્થિકનયઈ અનેક સ્વભાવ ૬.

“કાલાન્વયે સત્તાગ્રાહકો દેશાન્વયે ચાન્વયગ્રાહકો નયઃ
પ્રવર્ત્તે ॥” ૨૧૦.

सहभूतव्यवहारथी रे,

गुणगुणयादिकभेद.

भेद उदपना रहितथी रे,

जालु। तास अलेहे रे. २११. यतुर०

सहभूतव्यवहारनयथी गुण-गुणीः पर्याय-पर्यायी नो भेद-
स्वभाव ७. भेदउदपना रहित शुद्ध द्रव्यार्थिकनयथी अभेद
स्वभाव ८.

यत्र कल्प्यमानस्यान्तर्निगीर्णत्वेन ग्रहः, तत्रैकेस्वभावः,
यथा 'घटोऽयम्' इति । यत्र विषयविषयिणोर्धैविकत्वेन ग्रहः,
तत्राभेदस्वभावः, यथा-'नीलो घटः' इति । सारोपासाध्यवसानयो-
र्निरुद्धत्वार्थमयं प्रकारभेदः ८ । प्रयोजनवत्यौ तु ते यदृच्छानिमि-
त्तकत्वेन, न स्वभावभेदसाधके, इति परमार्थः (?) ॥ २११.

५

परमभाव ग्राहकनयर्थ रे,

भव्य-अभव्यपरिणाम.

शुद्ध अशुद्धतेहथी रे.

चेतन आत्मारामो रे. २१२. यतुर०

भव्य स्वभावः अनर्घ-अभव्य स्वभाव जे-२. परम-
भावग्राहकनयर्थ जालुवा. भव्यतास्वभाव निरूपित छर्ध. अभव्यताः
उत्पन्न स्वभावनीः तथा-परभावनीः साधारण छर्ध. ते माटि-ईहां

અસ્તિઃ નારિતઃ સ્વભાવતીપરિધિ સ્વ-પરદ્રવ્યાદિગ્રાહક નય ૨.
પ્રવૃત્તિ ન હોઈ. શુદ્ધાશુદ્ધપણુઈ 'સં'મુખ જે પરમ ભાવ ગ્રાહક નયઃ
તેણુઈ કરી-આત્મારામનઈ ચેતન સ્વભાવ કહિઈ.

૬
અસદ્ભૂતવ્યવહારથી રે,
ચેતન કર્મઃ નો-કર્મઃ

પરમભાવગ્રાહકનયઈ રે,
તેહ અચેતન ધર્મો રે. ૨૧૩ ચતુર૦

અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયથી-કર્મઃ જ્ઞાનાવરણાદિક, નોકર્મઃ
મન-વચન-કાયા, પણિ-ચેતન કહિઈ, ચેતનસંયોગકૃત પર્યાય તિહાં
છઈ, તે માટઈ. “ઇદં શરીરમાવશ્યકં જાનાતિ” ઇત્યાદિવ્યવહારો-ડ
ત એવ મવતિ, ‘ઘૃતં દહતિ’ ઇતિવત્” પરમભાવગ્રાહકનયઈ-તે-
કર્મઃ નોકર્મઃ અચેતન સ્વભાવ કહિઈ, ત્રિમ-ધૃત અનુભુ
સ્વભાવ, ૨૧૩.

૭
અસદ્ભૂતવ્યવહારથી રે,
જીવ અચેતનધર્મ.

પરમભાવગ્રાહકનયઈ રે,
મૂરત કર્મઃ નોકર્મઃ રે. ૨૧૪ ચતુર૦

અસદ્ભૂતવ્યવહારનયથી-જીવઃ અચેતનસ્વભાવ કહિઈ.
અત એવ-“જહોડયમ્, અચેતનોડયમ્” ઇત્યાદિ વ્યવહાર છઈ.

એતેન ‘માં ન જાનામિ’ ‘ઇતિ પ્રતીત્યા ચિલ્મજ્ઞાનાજ્ઞાનસિદ્ધિ-
વેદાન્તિનામપાસ્તા, સદ્ભૂતવ્યવહારનયગ્રાહોનાચેતનસ્વભાવેનૈવ તદુ-
પપત્તેઃ ॥ ”

પરમભાવગ્રાહકનયઈ કર્મઃનોકર્મઃ નઈ મૂર્તસ્વભાવ
કહિઈ. ૨૧૪.

અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે,
જીવ મૂર્ત પણિ હોઈ.

પરમનયઈ પુ હ્ગલ વિનારે.

દ્રવ્ય અમૂર્ત તું જોયો રે. ૨૧૫ ચતુરં

અસદ્ભૂતવ્યવહારનયથી:જીવનઈ મૂર્તસ્વભાવ પણિ કહિઈ.
અત એવ “ અયમાત્મા દૃશ્યતે, અમુમાત્માનં પદયામિ ” એ વ્યવહાર
છઈ. એ સ્વભાવેજ “ રક્તૌ ચ પદ્મવપ-વાસુપૂજ્યૌ ” ઇત્યાદિ વચન
છઈ. પરમભાવગ્રાહકનયઈ: પુહ્ગલ દ્રવ્ય વિના, બીજા સર્વ
દ્રવ્યનઈ અમૂર્તસ્વભાવ કહિઈ. ૨૧૫.

૯

ઉપચારઈ પણિ પુ હ્ગલિં રે,
નહીં અમૂર્ત સ્વભાવ.

ઉપચરિઈ અનુગમવશિં રે,

વ્યવહારિઈ જે ભાવો રે. ૨૧૬ ચતુરં

ચેતનસંયોગઈ દેહાદિકનઈ વિષઈ જિમ ચેતનત્વ ઉપચરિઈ
છઈ, તિમ-અમૂર્તત્વ ઉપચરતા નથી. તે આટિં-અસદ્ભૂતવ્યવ-
હારથી પણિ પુહ્ગલનઈ અમૂર્ત સ્વભાવ ન કહિઈ.

“ પ્રત્યાસત્તિદોષઈ-અમૂર્તત્વ તિહાં-કિમ ન ઉપચરિ ? ”

તે ઉપાર કહઈ છઈ-

અનુગમવશિં-એક સંબંધ દોષઈ, જેહ સ્વભાવ વ્યવહ-
રિઈ, તે-ઉપચરિઈ, પણિ-સર્વ ધર્મનો ઉપચાર ન હોઈ.

તથા ચ—

જિહ્વાં અભિભૂત અમૂર્તતા રે,

મૂર્તિ અનંત્ય તેમાહિં રે. ૨૧૮. ચતુરં

જિહ્વાં-પુદ્ગલદ્રવ્યઈ મૂર્તતા અભિભૂત નથી, કિંતુ-ઉદ્-
ભૂત ઇઈ, તિહ્વાં-અમૂર્તતા સ્વભાવ ન હોઈ. તે માટિં-અમૂર્તતા
અપુદ્ગલ દ્રવ્યનો અંત્ય વિશેષ. અનહ જિહ્વાં-આત્મદ્રવ્યઈ કર્મ-
દોષઈ અમૂર્તતા અભિભૂત ઇઈ, તિહ્વાં-મૂર્તતા અનંત્ય અનુ-
ગમનનિત સાધારણ ધર્મરૂપ હોઈ. તથા ચ—

અન્યોડ્વ્યાનુગમાધિશેષેડપિ ક્વચિદેવ કિશ્ચિત્ કેનચિત્ કય-
ચ્ચિદનુભૂયતે, इति यथागम-व्यवहारमाधयणीयम्. ૨૧૮

૧૨

પુદ્ગલનઈ ઇકવીસમે રે,

ઈમ તો ભાવ વિહુત.

તેણિ અસદ્ભૂત નયઈ રે,

પરોક્ષ આણુઅં અમુતો રે. ૨૧૯ ચતુરં

“ઉપચારઈ પણિ-અમૂર્ત સ્વભાવ પુદ્ગલનઈ ન હોઈ” ઈમ
કહતાં તો એકવીસમે ભાવ લોપાઈ, તિરવાઈ-एकविंशतिभावाः
स्युर्जीवपुद्गलयोर्मताः । એ વ્યન વ્યાધાતથી અપસિદ્ધાંત થાઈ. તે
ટાલવાનઈ કાજિં-અસદ્ભૂતવ્યવહારનયઈ; પરોક્ષ ન પુદ્ગલ
પરમાણુ ઇઈ, તેહનઈ-અમૂર્ત કહિઈ.

व्यावहारिकमत्यक्षागोचरत्वममूर्तत्वं परमाणौ भाक्तं स्वीक्रियते,
इत्यर्थः । ૨૧૯.

કાલ-પુદ્ગલાશૂતણો રે,

એક પ્રદેશ સ્વભાવ.

પરમનયઈ પરદ્રવ્યનઈ રે,

ભેદ-કલ્પના અભાવો રે. ૨૨૦ ચતુર૦.

કાલાણુનઈ તથા પુદ્ગલાણુનઈ, પર ભાવ આહક નયઈઃ એક પ્રદેશ સ્વભાવ કહિયઈ. પરદ્રવ્યનઈ=એ રે. દોહી, બીજાં દ્રવ્યનઈ ભેદ કલ્પના રહિત, શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઈઃ એક પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈ. ૨૨૦.

ભેદ-કલ્પના-યુત નયઈ રે,

અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ.

આણુ વિન પુદ્ગલ આણુતણો રે,

ઉપચારઈ તેહ ભાવો રે. ૨૨૧, ચતુર૦.

ભેદ-કલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ, અણુકર પરમાણુ વિના સર્વ દ્રવ્યનઈ અનેક પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈ, અનેક પુદ્ગલ પરમાણુનઈ અનેક પ્રદેશ યાવાની ચોખ્ખાઈ, રે આટલે -ઉપચારઈ અનેક-પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈ. કાલાદુષ્ટિ ને દુષ્ટિ કરણ નથી, તેગાટઈ-તેહનઈ સર્વથા એ સ્વભાવ કહિઈ. ૨૨૧.

શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઈ રે,

જાણિ વિભાવ સ્વભાવ.

શુદ્ધઈ શુદ્ધ સ્વભાવ છઈ રે,
અશુદ્ધઈ અશુદ્ધ સ્વભાવો રે. ૨૨૨ ચતુર૦.

શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ સંબુધઈ-વિભાવસ્વભાવ: છઈ.
શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ-શુદ્ધ સ્વભાવ: અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયઈ-અશુદ્ધ
સ્વભાવ: જાણવો. ૨૨૨.

અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે.
છઈ ઉપચરિત સ્વભાવ.

એ સ્વભાવ નય યોજના રે,
કીજઈ મનિ ધરિ ભાવો રે. ૨૨૩ ચતુર૦

અસદ્ભૂતવ્યવહાર નયથી ઉપચરિત સ્વભાવ.
એ ભાવ ચિત્તમાહિ ધરી સ્વભાવ-નય યોજના કીજઈ. ૨૨૩.

એ દિગંબર પ્રક્રિયા કિહાં કિહાં સ્વસમયઈ પણ ઉપરકૃત
કરી છઈ, એહમાહિ-ચિંસ છઈ, તે દેખાડઈ છઈ—

અનુપચરિત નિજ ભાવ જે રે,
તે તો ગુણ કહવાય.

ઈક દ્રવ્યાશ્રિત ગુણ કહિયા રે,
ઉભયાશ્રિત પજાળયો રે. ૨૨૪ ચતુર૦

સ્વભાવઃ તે- ગુણ-પર્યાયથી ભિન્ન ન વિવર્ષિત, જ માટિ-એ અનુપચરિત ભાવઃ તે-ગુણ જ, ઉપચરિતઃ તે-પર્યાય જ. અતઃ એવ-એક દ્રવ્યાશ્રિત-ગુણ, ઉભયાશ્રિત-પર્યાય કહિયા, તથોક્તમ્-ઉત્તરાધ્યયનેષુ—

“ગુણાનમાસઓ દન્વં એગદન્વસ્સિઆ ગુણા ।

લક્ષણં પજ્જવાણં તુ ઉભઓ અસ્સિઆ ભવે ॥ ૧ ॥”

“યદિ ચ ‘સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહકેનાસ્તિસ્વભાવઃ, પરદ્રવ્યાદિગ્રાહકેનાસ્તિસ્વભાવઃ’ इत्यभ्युपगम्यते, तदोभयोरपि द्रव्यार्थिकविषयत्वात्, सप्तमङ्गल्यामाद्यद्वितीययोर्भेदयोर्द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकाभ्रयणे प्रक्रिया भज्येत” इत्याद्यत्र बहु विचारणीयम् ॥ २२४.

૧૮

સ્વભાવ ભેદ સહિત કહિયા રે,

ઇમ એ ગુણુહ પ્રકાર,

હવઈ ભેય પજ્જાયના રે.

સુણિઈ સુજસ ભંડારો રે. ૨૨૫. ચ૦

ઇમ-એ સ્વભાવભેદસહિત ગુણના પ્રકાર કહિયા. હવઈ-પર્યાયના ભેદ સાંભલો. સુયશના ભંડાર-એહવા શ્રોતા-પુરુષો. ૨૨૫.

હાલ ૧૪.^૧

૧

સુણો ભેદ પજ્જાયના, તે દોઈ પ્રકાર.

વ્યંજનઃ અર્થઃ વિભેદથી,

સંખેપર્થ સાર. ૨૨૬.

શ્રી જિનવાણી આદરો.

હવર્થ-પર્યાયના ભેદ^૧ સાંભળો. તે-પર્યાય: સંક્ષેપર્થ-૨. પ્રકા-
રણ હોઈ. એક-વ્યંજન પર્યાય: બીજો-અર્થ પર્યાય:^૨ સંક્ષેપર્થ
કથા. ૨૨૬.

૨

અનુગત કાલકલિત કહિયો,

વ્યંજન પર્યાય.

વર્તમાન સૂષિમ તિહાં,

અત્યહ પજ્જાય. ૨૨૭. શ્રી જિન૦

જે-જેહનો ત્રિકાલસ્પર્શી પર્યાય, તે-તેહનો વ્યંજનપર્યાય
કહિયો, જિમ-ધટાદિકનઈ મૃદાદિ પર્યાય. તેહમાં-સૂક્ષ્મ વર્તમાન-
કાલવર્તી અર્થપર્યાય. જિમ-ધટનઈ તત્તક્ષણવર્તી^૩ પર્યાય. ૨૨૭.

૩

દ્રવ્ય-ગુણઈ બિહું ભેદ તે,

વલી શુદ્ધ: અશુદ્ધ:.

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન તિહાં,

ચેતનનઈ સિદ્ધ. ૨૨૮. શ્રી જિન૦

પાઠા૦-૧ અણુના ક્રમાગતપર્યાયલક્ષણં વક્ષ્યામઃ इतिन્યાयात्.
હવે^૧ પર્યાયના ભેદ કહે છે, તે ભવિ પ્રાણી સાંભળો. પા૦ ૨. નાણુવો.
શ્રી વીતરાગવાણી ધારો. ભા૦ હે ભવિક પ્રાણી શ્રી વીતરાગ કયિત
વચન સમ્યગ્ પ્રકારે કરીને સાંભળીને આદરો. પાલિ૦ ૩. તે પર્યાય. પાલિ૦

તે પ્રત્યેકઈ-૨. પ્રકારઈ હુઈ. એક દ્રવ્યપર્યાયઃ ગુણપર્યાયઃ
ઈમ ભેદથી. તે વલી-શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ ભેદથી ૨. પ્રકારે હોઈ. તિહાં
-શુદ્ધ દ્રવ્યઃ વ્યંજન પર્યાય કહિઈ. ચેતન-દ્રવ્યને સિદ્ધપર્યાય
જાણવો, કેવલભાવથી. ૨૨૮.

૪

અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન બાહ્ય,

મનુબાદિક ભેદ.

ગુણથી વ્યંજન ઇમ દ્વિધા,

કેવલ મઘ ભેદ. ૨૨૯. શ્રી જિનં.

અશુદ્ધ-દ્રવ્યઃ-વ્યંજન પર્યાય-મનુષ્યઃ દેવઃ નારકઃ તિર્ય-
ગાદિઃ બહુ ભેદ જાણવા, જે માટિ-તે દ્રવ્યભેદ પુદ્ગલ સંયોગજનિત
છઈ. ઇમ-શુદ્ધ ગુણવ્યંજન પર્યાય કેવલજ્ઞાનાદિરૂપ. અશુદ્ધગુણ-
વ્યંજનપર્યાય-મતિજ્ઞાનાદિરૂપ જાણવા. ૨૨૯.

૫

ઋણુસૂત્રાદેશર્થ કરી,

ક્ષણુપરિણુત એહ.

કહો અર્થ પબજાય એ,

અભ્યંતર જેહ. ૨૩૦. શ્રી જિનં.

ઈમ-ઋણુસૂત્રાદેશર્થઃ ક્ષણુપરિણુત-જે-અભ્યંતર પર્યાય,
તે-શુદ્ધાર્થ પર્યાય. અનઈ-જે જહથી અલ્પકાલવર્તી પર્યાય, તે-
તેહથી અલ્પત્વ વિવક્ષાઈ-અશુદ્ધ અર્થપર્યાય કહવા. ૨૩૦.

ઈહા-વૃદ્ધવચન સમ્મતિ દેખાકઈ છઈ-

પુરુષશબ્દ જિમ પુરુષનઈ,

વ્યંજન પર્યાય.

સમતિત્રંચિં અર્થથી,

બાલાદિ કહાય. ૨૩૧. શ્રી જિન૦

જિમ-પુરુષશબ્દવાચ્યઃ જ-જન્માદિ મરણકાલપર્યંત એક
અનુગત પર્યાય, તે પુરુષનો વ્યંજન પર્યાય, સમ્મતિ ત્રંચઈ
કહિયો છઈ. તથા-બાલ તરુણાદિપર્યાયઃ તે-અર્થપર્યાય કહિયા.
તિમ-સર્વત્ર ફલાવી લેવું. અત્ર ગાથા—

“ પુરિસમ્મિ પુરિસસદ્દો જમ્માઈ મરણકાલપજ્જંતો ।

તસ્સ ઉ વાલાહિઆ પજ્જવમેયા વહુ વિગપ્પા ॥ ૧. ૩૨ ॥

“ કેવલજ્ઞાનાદિક શુદ્ધગુણવ્યંજન પર્યાય જ હોઈ, તિહાં-અર્થ
પર્યાય નથી.” એહવી-કોઈક દિક્પટાભાસની શંકા ટાલઈ છઈ—

૭

પદગુણહાણી-વુટ્ટિથી,

જિમ અગુરુલહુત.

નવ નવ તિમ ખિણુ લેદથી.

કેવલપણિ વુત્ત. ૨૩૨. શ્રી જિન૦

“ પદ્મગુણહાનિવદ્ધિલક્ષણાગુરુલહુપર્યાયા સૂક્ષ્માર્થપર્યાયાઃ ” એ
જિમ-કહિઉં છઈ, તિમ-ક્ષણલેદથી કેવલજ્ઞાનપર્યાય પણિ બિન
બિન દેખાડ્યા છઈ, પદમસમયસજોગિભવત્યકેવલનાળેઃ અપદમ-

સમયસજોગિમવત્યકેવલનાળે.” ઇત્યાદિવચનાત્ । તે માટિ’-ઋણુસ-
ત્રાદેશઈ શુદ્ધગુણના પણિ અર્થ પર્થાય માનવા. ૨૩૨

૮

શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન અણુ,

પુદ્ગલ પર્થાય.

અશુદ્ધ દ્વયકાદિક ગુણા,

નિજગુણ પજખાય. ૨૨૩. શ્રી જિન૦

પુદ્ગલ દ્રવ્યનો શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન પર્થાયઃ અણુ ૬૦-
પરમાણુઓ બાણુઓ. તે પરમાણુનો કહિઈ નામ નથી, તે બાણી.
દ્વયકાદિક દ્રવ્યઃ તે-પુદ્ગલદ્રવ્યના અશુદ્ધવ્યંજનપર્થાય. સંયોગજ-
નિત છઈ, તે માટિ’. ઈમ-ગુણા કહતાં-પુદ્ગલદ્રવ્યના શુદ્ધગુણ વ્યંજન
પર્થાયઃ અશુદ્ધ ગુણવ્યંજન પર્થાયઃ તે-નિજ નિજ ગુણાશ્રિત
બાણુવા. પરમાણુનો ગુણઃ તે-શુદ્ધ ગુણવ્યંજનપર્થાય, દ્વિપ્રદેશાદિકનો
ગુણઃ તે-અશુદ્ધગુણવ્યંજનપર્થાય કહિઈ, ૨૩૩.

૯

સૂક્ષ્મ અર્થ પર્થાય તે,

ધર્માદિક એમ.

નિજપર પ્રત્યયથી લહે,

છાંડો હઠ એમ. ૨૩૪. શ્રી જિન૦

“ધર્માસ્તિકાયાદિકના શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજનપર્થાય જ છઈ.” એહવે
-જે હઠ કરઈ છઈ, તેહનઈ કહિઈ જ-ઋણુસત્રાદેશઈ કરી-સણ-

પરિણતિરૂપઃ 'અર્થ'પર્યાય પણિ કેવલજ્ઞાનાદિકની પરિ હઠ છાંડીનઈ
તિહાં કિમ નથી માનતા ? ૨૩૪.

“ તે ધર્માસ્તિકાયાદિકમાંહિ અપેક્ષાઈ અશુદ્ધપર્યાય પણિ હોઈ,
નહોં તો, પરમાણુપર્યંતવિશ્રામઈ^૨ પુદ્ગલદ્રવ્યઈ^૨ પણિ ન હોઈ ”
એહવઈ અભિપ્રાયઈ-કહઈ છઈ—

નિમ આકૃતિ ધર્માદિની,

વ્યંજન છઈ શુદ્ધ.

લોક દ્રવ્ય સંયોગથી,

તિમ જાણિ અશુદ્ધ. ૨૩૫. શ્રી નિન૦

૧૦

‘નિમ ધર્માસ્તિકાયાદિકની આકૃતિ લોકાકાશમાનસસ્થા-
નસ્તય શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય કહઈ, પરનિરપેક્ષપણામાટઈ.
તિમ-લોકવર્તિ દ્રવ્ય સંયોગરૂપ અશુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન પર્યાય
પણિ તેહનો પરાપેક્ષપણઈ કહતાં, અનેકાંત વિરોધ નથી. ૩૩૫.

“ આકૃતિઃ તે-પર્યાય હુસઈ, સંયોગઃ પર્યાય નહોં હોઈ ” એ-
હવી આશંકા ટાલઈ છઈ—

૧૧

સંયોગઈ આકૃતિપરિ,

પજ્જય કહવાય.

ઉત્તરાધ્યયનઈ ભાષિઆં,

લક્ષણ પજ્જય. ૨૩૬. શ્રી નિન૦

સંયોગ પણિ આકૃતિની પરિં પર્યાય કહેવાઈ છે. જ
માટિ-પર્યાયનાં લક્ષણભેદરૂપ ઉત્તરાધ્યયનઃ એ રીતિ કહિયાં
છે. ૨૩૬.

એકત પૃથકત તિમ વલી,

સંખ્યા સંઠાણિ.

વલિ સંયોગ વિભાગ એ,

મનમાં તૂ આણિ. ૨૩૭. શ્રી જિન૦

‘एगत्तं च पुहत्तं च संखा संठाणमेव य।

संजोगा य विभागा य, पज्जवाणं तु लक्खणं ॥’

ઉપચારી ન અશુદ્ધ તે,

જે પરસંયોગ.

અસદ્ભૂત મનુભદ્રિકા,

તો ન અશુદ્ધ ભોગ. ૨૩૮. શ્રી જિન૦

હવઈ-એ ઇમ કહસ્યો જ-“ ધર્માસ્તિકાયાદિકનઈ પરદ્રવ્ય-
સંયોગ છઈ, તે-ઉપચરિત પર્યાય કહિઈ; પણિ-અશુદ્ધપર્યાય ન
કહિઈ, દ્રવ્યાન્યતાત્વ હેતુનઈ વિષઈજ અશુદ્ધત્વ વ્યવહર :છઈ.” તે
વતી તો-મનુભદ્રિ પર્યાય પણિ અશુદ્ધ ન કહો. અસદ્ભૂત
વ્યવહારનયગ્રાધી માટઈ અસદ્ભૂત કહો. ૩ ૩૩૮.

પાઠા૦ ૧ તેહજ વર્ણવીને કહે છે. ઉત્તરાધ્યયન ગાથા એગત્ ૨.
એ ગાથાર્થનું મનમાંહે આણિ-આર્થરૂપે કરોને ધારો, જિમ મન સદેહ
દૂરિ ટલે. પાલિ૦ ૩ પણિ અશુદ્ધ ન કહો. એ પરમાર્થ. પાલિ૦.

દિતંતુકાદિપર્યાયની પરિં એકદ્રવ્યજનકાવયવસંધાતનર્થે જ
અશુદ્ધદ્રવ્યવ્યંજનપર્યાયપણું જ કહતાં રહું લાગઈ, “તસ્માત્-
અપેક્ષાનપેક્ષાભ્યાં શુદ્ધાશુદ્ધાનેકાન્તવ્યાપકત્વમેવ શ્રેયઃ” તેહ જ
દેખાડઈ છઈ—

૧૪

ધર્માદિક પરપજ્જયઈ,

વિસમાઈ એમ.

અશુદ્ધતા અવિશેષથી,

જિઅ-પુદ્ગલિ જેમ. ૨૩૯. શ્રી જિન૦

ધર્માદિકનર્થે પરપર્યાયઈ સ્વપર્યાયથી વિષમાઈ-વિલ-
ક્ષણતા ઇમ જાણવી. જે માટિ-પરાપેક્ષાઈ અશુદ્ધતાનો વિશેષ
નથી. જિમ-જીવદ્રવ્યઃ પુદ્ગલ દ્રવ્યનર્થે વિષઈ. ૨૩૯.

હવઈ-પ્રકારાન્તરઈ અતુર્વિધ પર્યાય નયચક્રહં કહ્યા, તે
દેખાડઈ છઈ—

૧૫

ઇમે જે સન્નતિઃવિન્નતિઃથી,

દ્રવ્યઈ પજ્જાય.

ગુણઈ સ્વભાવઃ વિભાવઃથી,

એ અચાર કહાઈ. ૨૪૦. શ્રી જિન૦

ઈમ-સન્નતીયદ્રવ્યપર્યાય વિન્નતીય દ્રવ્યપર્યાય સ્વ-
ભાવગુણપર્યાય વિભાવગુણપર્યાયઃ ૪ ભેદ પર્યાયના
કહવા. ૨૪૦.

ઉદાહરણ દેખાડઈ છે—

૧૬

દ્વયણુકઃ મનુજઃ કેવલઃ વળી

મતિમુખ દિદ્ધંત.

એ પ્રાયિક જોણિ દ્રવ્યથી,

આણુપજ્જવ સંત. ૨૪૧. શ્રી જિનં

દ્વયણુક કં ક્ષિપ્રદેશિકાદિ સ્કન્ધ, તે સજ્જતીય દ્રવ્યપર્યાય કહિઈ. ૨. મિલી એક દ્રવ્ય ઉપનૂ, તેમાટિં.

મનુજાદિપર્યાયઃ તે-વિજ્ઞતીય દ્રવ્યપર્યાયમાહિં. ૨. મિલી પરસ્પર વિજ્ઞતીય દ્રવ્યપર્યાય ઉપનો, તે વતી.

કેવલજ્ઞાન-તે સ્વભાવ ગુણપર્યાયઃ, કર્મરહિતપણમાટઈ.

મતિજ્ઞાનાદિક-તે વિભાવ ગુણપર્યાયઃ કર્મ પરતંત્રપણમાટિં.

એ ચાર જોડ પણિ-પ્રાયિક જાણવા, જે માટઈ-પરમાણુરૂપ-દ્રવ્યપર્યાયઃ તે-એ ચારમાહિ ન અતર્કવઈ. પર્યાયપણુ તેહનઈ વિભાગજત શાસ્ત્રિં કહિઈ છે.

તદુક્તમ્ સમ્મતૌ—

અણુદુઅણુઈ દન્વે આરદ્ધે “તિઅણું”તિ તસ્ત વવણસો ।

તત્તો અ પુણ વિમત્તો, અણુ ત્તિ જાઓ અણુ હોઈ ॥૩.૩૯॥

इत्यादि २४१.

૧૭

ગુણવિકાર પજ્જવ કહી,

દ્રવ્યાદિ કહંત,

સ્યૂં જાણું મનમાંહિં તે.

દેવસેન મહંત. ૨૪૨. શ્રીજિનં

“ગુણવિકારાઃ પર્યાયાઃ” ઈમ કહીનઈ, તેહના ભેદનઈ અધિકાર-
રઈ-“તે પર્યાય દ્વિભેદઃ-દ્રવ્યપર્યાયઃ ગુણપર્યાયઃ” ઇત્યાદિક કહતો.
નયચક્રકર્તા દિગંચર દેવસેન મનમાંહિં સ્યૂં જાણું છઈ? અર્થાત્
-કાઈ જાણતો નથી, પૂર્વાપર વિરુદ્ધ ભાષણથી. તે માટિં-દ્રવ્યપર્યાય
જ કહવા, પણિ-ગુણપર્યાય જુદો ન કહવો. એ પરમાર્થ. ૨૪૨.

૧૮

ઇમ દ્રવ્યાદિક પરખિઆ,

રાખી ગુરુઆણ,

ઊવેખી બહુ તનુમતિ,

અવગણિઅ અજાણ. ૨૪૩. શ્રીજિનં

ઇમ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ પરખ્યા, સ્વરૂપઃ લક્ષણઃ ભેદાદિકઃઈ
કરી. ગુરુઆણ કં-પરંપરાની આજ્ઞા રાખીનઈ, ઘણા તનુમતી
જે-તુચ્છ બુદ્ધિના ઘણી, તેહનઈ-ઊવેખીનઈ, અજાણ-જે કદા-
અહી, તેહનઈ-અવગણીનઈ-નિરાકરીનઈ. ૨૪૩.

૧૯

જે દિન દિન ઈમ ભાવસ્યઈ,

દ્રવ્યાદિ વિચાર.

તે લહસ્યઈ જસ સંપદા,

સુખ સઘલાં સાર. ૨૪૪. શ્રીજિનં

જેહ એ અર્થ દિન દિન પ્રતિં દ્રવ્યઃ શુભઃ પર્યાયઃ વિચાર-
રૂપ ભાવસ્યઈ, તે-યશની સંપદા પ્રતિ પામસ્યઈ. તથા-સઘલાં
સુખ પ્રતિ પામસ્યઈ નિશ્ચયે. ૨૪૪.

દ્વિહા.

૧

ગુરુ-શ્રુત-અનુભવબલયકી,

કહિઓ દ્રવ્યઅનુયોગ.

એહ સાર જિન વચનનું,

એહ પરમપદભોગ. ૨૪૫.

ગુરુ ક૦-ગુરુપદેશ શ્રુત-શાસ્ત્રાધ્યાસ. અનુભવબલ-
સામર્થ્ય યોગઃ તેહથી એ દ્રવ્યાનુયોગ કહિઓ. એ સર્વ જિનવ-
ચનનું સાર છે. એહ જ પરમપદ કહિઈ-મોક્ષ, તેહનો-ભોગ
છઈ. જ માટિ-એ દ્રવ્યાદિ વિચારઈ શુક્લધ્યાનસંપદાઈ મોક્ષ
પામિંઈ. ૨૪૫.

૨

મધ્યમ દિરિચારત હુઈ,

બાલક માનઈ લિંગ.

પોઢશકઈ લાપિઉં ધુરઈ,

ઉત્તમ જ્ઞાન સુરંગ. ૨૪૬.

“ એહ દ્રવ્યાનુયોગમાંહિ જ રંગ ધરઈ, તેહજ પંડિત
કહિઈ. ” એહવું અભિયુક્ત સાખિં સમર્થઈ છે. પોઢશક-
વચનં ચેદમ્—

શાલઃ પડ્યતિ લિંગં મધ્યમબુદ્ધિર્વિચારયતિ વ્રતમ્ ।
આગમતત્ત્વં તુ બુધઃ પુરોક્ષતે સર્વયત્નેન ॥ ૧ ॥

૩

નાશુરહિત જે શુભ ક્રિયા,
ક્રિયારહિત શુભ નાશુ.

યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય કહિઉં,
અંતર ખળૂઆ-ભાણુ. ૨૪૭.

જ્ઞાનરહિત જે શુભ ક્રિયા: ક્રિયારહિત શુભ જ્ઞાના યોગ-
દૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં અન્યનઇં વિષઇં કહિઉં છઇં, જે-આંતરઉં
જેતલઉં-ખળૂઆ, અનઇં-ભાણુ કહિઉં-સર્થ. ૨૪૭.

૪

ખળૂઆસમી ક્રિયા કહી,
નાશુ ભાણુ-સમ જોઇ.

કલિયુગ એહ પદંતરો,
વિરલા ખૂઝઇં કોઇ. ૨૪૮.

તાત્ત્વિકઃ પક્ષપાતશ્ચ માવશ્યન્યા ચ યા ક્રિયા ।

અનયોરન્તરં જ્ઞેયં માનુસચોતયોરિવ ॥

इत्यादि योगदृष्टिसमुच्चये ॥^૧

પાઠાં ૧. કલિયુગ માંદે પદંતર દોષ, વિરલા કોઈ નાજે,—
બુદ્ધિવંત પ્રાણીજા બળુઈ, નિબુંદિ નૈર્વજાનાતિ इति પરમાર્થઃ પાલિ

ક્રિયામાત્રકૃત કર્મખય,

દ્વુરયુગ્મ સમાન.

ગ્યાન કિંઉ ઉપદેશપદિ,

તાસ છાર સમ જન. ૨૪૯.

મંદુકશુભ્રકવ્વો કિરિયાજણિઓ સ્વઓ કિલેસાણં ।

તદ્દૃષ્ટુભ્રકવ્વો નાણકઓ તં ચ આણાણ ॥ ૧ ॥

इति उपदेशरहस्ये एतदर्थसंग्रहः ॥^૨

૬

મિથ્યાત્વાદિકકર્મથિતિ,

અકરણુ નિયમઈ ભાવિ.

અપ્રતિપાતી ગ્યાનગુણુ,

મહાનિસીયહ સાખિ. ૨૫૦ .

જ્ઞાન, તે—સમ્યક્દર્શનસહિત જ આવઈ. તે પામ્યા પછી મિથ્યા-
ત્વમાંહિ આવઈ, તો પછિ ઠાઠાડિ ૧ ઉપરાંત કર્મખંધ છવ ન
કરઈ. “ વંધેણ ન વોલહ કયાવિ ” તિ વચનાત્. એ અસિપ્રાયઈ—
નંદિવેણુનઈ અધિકારઈ—મહાનિસીયઈ જ્ઞાનગુણુઈ અપ્રતિપાતી
કહિએ. છઈ.

उत्तराध्ययनेष्वप्युक्तम्—

सर्वं जहा समुत्ता, न नस्सई कयंवरमि पदिआवि ।

इय जीवो वि समुत्तो, न नस्सइ गओ वि संसारे ॥१॥

૨. ઉપદેશપદ્ધતિ ગ્રન્થ જોતાં, જ્ઞાન એવ પ્રધાનભિત્યર્થઃ પાશ્વિ૦

ગ્યાનવંતનઈ કેવલી,

દ્રવ્યાદિકઅહિનાણિ.

વૃહત્કલ્પગાથાના માણ્યમાં,

સરિખા ભાખ્યા જાણિ. ૨૫૧.

વૃહત્કલ્પગાથા ચેયમ્—

કિં ગીયત્યો ? કેવલી ચરન્વિદે, જાણણે ચ કહણે ચ ।

હુલ્લે રાગદોસે, અણંતકાયસ્સ વજ્જણયા ॥ ૧ ॥ इति. ૨ ૨૫૧

૮

નાણુ પરમ ગુણુ જીવનો,

નાણુ ભવત્રવપોત.

મિથ્યામતિ તમભેદવા,

નાણુ મહા ઉદ્યોત. ૨૫૨.

જ્ઞાન તે જીવનો પરમગુણુ છઈ, અપ્રતિપાતીપણા માટે.
જ્ઞાન તે ભવાણુવર્મા-ભવસમુદ્ધર્મા પોત-વદાણુ સમાન છઈ,
તરણુ-તારણુ સમર્થ. મિથ્યાત્વમતિરૂપ જ તિમિર-અધકાર,
તેહને ભેદવાને અર્થે જ્ઞાન તે મહાઉદ્યોત છઈ, મોટા અનુઆણા
સરખો કદ્યો છે. ૨૫૨

પાઠાંત ૧. જ્ઞાનવંતને કેવળી મરિખો કહ્યો છઈ, “શ્રુતકેવળી”
મતિ. ૨. કેવલી: ને-શ્રુતકેવલી: એ ને મરિખા કહિયા છઈ. પાલિ

હિવધ, આગલી ઢાલે—જ્ઞાનાધિકાર દઢ કરઈ છધ, દષ્ટાન્તે કરીને—
ઢાલ ૧૫ મી

[ઋષભનો વંશ રવણાવરો—એ દેશી.]

૧

નાણુ સહિત જે અ મુનિવરા,
કિરિયાવંત મહંતો રે.

તે મૃગપતિ જિમ પાખરિયા,
તેહના ગુણુનો ન અંતો રે. ૨૫૩.
શ્રી જિનશાસન સેવીઈ. આંકણી.

*જ્ઞાન સહિત જે મુનિવર—સાધુ, ચારિત્રીયા—ક્રિયાપાત્ર, છે.
મહંત—તે મોટા ચિતના ધણી છઈ; તે મૃગપતિ જિમ—સિંહ:
અને—પાખરિયા—તે—જિમ—મહા પરાક્રમી હોય, તેહના ગુણુનો
અંત નથી, પરમાર્થ—બહુ ગુણુના વાજન છઈ. તેહની પ્રશંસા
કહી ન જાય, એ પરમાર્થ:

એહવા જ્ઞાનારાધક સુસાધુ જેહમાં છઈ, એહવું—શ્રી જિન-
શાસન સેવીઈ, વાકિત—વાવપૂર્વક આરાધિયે. ૨૫૩.

૨

વશ નિરુપકમ કર્મનઈ,
જે પશિ જ્ઞાનવિહીના રે.

× જેના ઉપરથી પ્રેમકામી કરવામાં આવેલી છે, તેમાં અહીંથી સ્તબ-
કાર્ય નથી. માત્ર વાંળો પ્રતમાં પણ ક્યાંક ક્યાંક સ્તબકાર્ય નથી.

તે પણિ મારગમાં કહિયા,

જ્ઞાની ગુરુપદલીના રે. ૨૫૪. શ્રીજિન૦.

તાદૃશ સત્ ક્રિયા^૧—વસત્યાદિક, દોષ સહિત છઈ, તે પણિ—અ-
જ્ઞાનક્રિયા સહિત છઈ. તાદૃશ જૈન પ્રક્રિયાનો અવબોધ નથી પામ્યા,
તે પણિ-માર્ગ માંહે કહ્યા છઈ. સ્વા પરમાર્થે ? જ્ઞાની—તે જ્ઞાન-
વંત, જે ગુરુ, તેહના અરણ્ય કમલને વિષે એકાન્તે રહત પરિણામ
છઈ, તે માટઈ—શ્રી જિનમાર્ગનેહિ જ સેવીયે. ૨૫૪.

૩

નાણુરહિત હિત પરિહરી,

અજ્ઞાન જ હઠરાતા રે.

કપટ ક્રિયા કરતા યતી.

ન હુઈ નિજમતિમાતા રે. ૨૫૫. શ્રીજિન૦

જે પ્રાણી જ્ઞાનરહિત છઈ—સ્વહિત દશા ચિંતન પરિહર્યો છે,
જેણે. અજ્ઞાનરૂપ જે હઠવાદ, તેહમાં—તે રાતા છઈ, એકાંતે સ્વાલિ-
અહીત હઠવાદમાં રહત પરિણામી છઈ. બાજુ કપટ ક્રિયા કરીને
અનેક લોકને રીઝવઈ, એહવા—જે યતિ—સાધુ, વેશ ધારીયા, ન હોઈ-
નિજમતને વિષે—તે જૈન મતનઈ વિષઈ, માતા ન હોઈ—પુત્ર ન
હોઈ. ૨૫૫.

૪

કપટ ન જાણુઈ રે આપણું,

પરનાં ગુણ તે ખોલઈ રે.

ગુણુનિધિ ગુરુથકી બાહિરાં.

વિરુઠિં નિજમુખિં બોલઈરે. ૨૫૬. શ્રીજિનં

જે પ્રાણી પોતાની કપટ દશાને બાણતા નથી, સ્વા પરમાર્થે ?
—અજ્ઞાનરૂપ પડલઈ કરીને. અને વલી-પરનાં ગુણ-પારકા અવ-
ણવાદ મુખથી બોલઈ છઈ. ગુણુનિધિ-ગુણુનિધાન, એહવા-જે
ગુરુ, તેહથી-બાહિર રહીને, વિરુઠો તે-કહેવા યોગ્ય નહિ,
એહવું-નિજમુખથી બોલઈ છઈ, અસમંજસપણું બાપે છે,
તે પ્રાણીનઈ. ૨૫૬.

૫

બાહિર બકપરિ ચાલતાં.

અંતર આકરી કાતી રે,

તેહનઈ જેહ ભલા કહઈ,

મતિ નવિ બાણુઈ તે જાતી રે. ૨૫૭. શ્રીજિનં

જે બાહ્યવૃત્તિ 'બકની પર ચાલતાં રહે છે.

શનૈર્મુચ્યતિ પાદાન્ જીવાનામનુકમ્પયા ।

પश्य लक्ष्मण ! पम्पायां वकः परम-धार्मिकः ॥ १ ॥ इति वचनात् ।

सहवासीव्र जानाति सहजं सहवासिनाम् ।

मन्त्रं प्रच्छद्यसे राजन् येनाहं निष्कुलीकृतः ॥ २ ॥

અને-અંતરંગમાં આકરી કાતી-ભાયારૂપ રાખે. તેહને-જે
ભલા કહઈ છઈ, તે પણ-દુર્બુદ્ધી બાણવા. પણ-તેહની મતિ,
તેણે જાતી ન બાણી, અત્ર એવ-“ નિર્વુદ્ધિકો પુરુષો જ્ઞેયઃ ”
इति भावः २५७.

વળી-એહજ દ્રઢઈ છઈ-

૬

બહુવિધ બાહ્ય ક્રિયા કરઈ,
જ્ઞાનરહિત જેહ ટોલઈ રે,
શત જિમ અંધ અદેખતા,

તેતો પડિઆ છઈ ભોલઈ રે. ૨૫૮. શ્રીજિનં

બહુ વિધ-ધણા પ્રકારની, બાહ્યક્રિયા કરઈ છઈ, જ્ઞાનરહિત-
જ અગીતાર્થ, તેહને-ટોલે-સંધાડે, મીલીનઈ, તે, જિમ-શતઅંધ
અણદેખતા જિમ મિલ્યા હોઈ, તે જિમ-શોલા ન પામઈ, તિમ-તે
તો ભોલઈ પડ્યા છઈ, “આત્માર્થ-સાધને અકુશલા.” इति
परमार्थः ૨૫૮.

૭

નિજ ઉત્કરષથી હરષિયા.

નિજઅવગુણુ નવિ દાખઈ રે.

જ્ઞાનજલધિગુણુ અવગણી,

અવગુણુલવ બહુ ભાપઈ રે. ૨૫૯ શ્રીજિનં

જે-નિજ કં-પોતાનો, ઉત્કર્ષ-હઠવાદ, તેહથી-હર્ષવંત
છઈ, કેમ-તે“જેઅમ્હે કહું છું, તે ખરું; બીજું-સર્વ ખોટું.” નિજ
કં-પોતાના, અવગુણુ-ક્રિયા રહિતપણું, તે તો દાખતા પિણુ
નથી. જ્ઞાન રૂપ જે જલધિ કં-સમુદ્ર, તે પ્રત્યે-અવગણીને
પ્રકર્ષે, જ્ઞાનવંતના અવગુણુ, તદ્વરૂપ જે લવ, તે પ્રતે બહુ ભાખે
છઈ. ૨૫૯.

ગુણુપ્રિય આગઈં અણુછૂટતા,

જે ગુણુ અદ્વૈત્યો ભાષઈં રે.

તે પણિ અવગુણુ પરિણુમઈ,

માયા-શલ મનિ રાખઈં રે. ૨૬૦. શ્રીજિન૦

વક્ત્રી-જે ગુણુપ્રિય પ્રાણી છે, તે આગેં અણુછૂટતા થકાં-
અવકાશ અણુ-પામતાં, જે અદ્વૈત્યો-યોગોઈક ગુણુ ભાષણુ કરેઈ
છઈ, તે પણિ-તે હવે અવગુણુ રૂપ થઈને પરિણુમઈ છઈ, જણુ-
માયા-શલરૂપ આત્મ પરિણામ રાખ્યો છઈ, તે પ્રાણીનઈ. ૨૬૦.

જ્ઞાનરહિત જેહ એહવા,

જિનશાસન ધન ચોરઈં રે.

તેહ શિથિલપરિ પરિહરું,

ગચ્છાચારનઈં જોરઈં રે. ૨૬૧. શ્રીજિન૦

એહવા જે જ્ઞાનરહિત પ્રાણીને-અજ્ઞાનવંત પ્રાણી જે છઈ,
તે જિનશાસનનું ધન-તે સત્ય ભાષણુ: ક્રિયા બ્યવહારરૂપ: ચોરે છે.

ગચ્છાચારવચનં ચેદમ્—

અગીયત્યકુસીછેદિં, સંગં તિવિદેણ વોસિરે ।

મુચ્ચત્તમગ્ગસિમે વિગ્ધં, મગમ્મિ તેણગો જહા ॥ ૧ ॥

इतिवचनात् ते-शिथिलताने परिहरुं છું, ગચ્છાચારને જોરે
કરીને. ૨૬૧.

જ્ઞાનીવચન વિષ અમૃત છઈ,

ઉલટી મૂરખવાણી રે.

આગમવચન એ આદરી,

જ્ઞાન ગ્રહો ભવિ પ્રાણી રે. ૨૬૨. શ્રીજિનં

મીયત્યસ્સ વચણેણં, વિસં હાલાહલં પિવે ।

અમીયત્યસ્સ વચણેણં, અમિયં પિ ન ઘુણ્ટણ ॥ ૧ ॥

ધત્યાદિ વચન શાસ્ત્રઈ છઈ, જ્ઞાની વચન તે અમૃત સમાન
છઈ, મૂર્ખની વાણી તે વિપરીત પ્રફુલ્લૃપ ઉલટી છઈ. તે માટિ-
ભવ્ય પ્રાણી-ધર્મર્થી જ્ઞાનપક્ષ દૃઢ આદરે. જમાટિ-જ્ઞાનપક્ષનો
હવણા દૃઢાધિકાર છઈ. “ પદમં નાણં તત્તો દયા ” इति वचनात्
‘ભવિ પ્રાણી આદરવું જ્ઞાન.

૧૧

ચરણ-કરણગુણહીણુડા,

જ્ઞાનપ્રધાન આદરિઈ રે.

ઈમ કિરિયાગુણ અભ્યાસી,

ઈચ્છાયોગથી તરિઈ રે. ૨૬૩. શ્રીજિનં

જ્ઞાન: ને—ચરણ—તે ચારિત્ર: તેહના ગુણથી જે હીણા પ્રાણી
છે, તેહને સંસાર સમુદ્ર તરવો દુર્લભ છઈ, માટઈ જ—જ્ઞાનનું પ્રધા-
નતાપણુ આદરીઈ. યત:

કત્તુમિચ્છોઃ શ્રુતાર્થસ્ય. જ્ઞાનિનોઽપિ પ્રમાદિનઃ ।

કાલાદિવિકલો યોગઃ, ઇચ્છાયોગઃ ૧સ ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

ઇતીચ્છાયોગલક્ષણં લલિત-વિસ્તરાદૌ ।

૧ધમિ ક્રિયાનો ન યોગ, તદ્રૂપ ન શુણુ, તેહનો અભ્યાસ કરીને
ઇચ્છાયોગે તરધ-ભવાણુવ પ્રતર્થે. ૨૬૩

૧૨

ચરણુપતિત વલી શ્રાવકો,

તનુધર્મા વલી જોહો રે.

તેહનર્થ જ્ઞાન પ્રધાન છર્થ,

મુનિનર્થે શુણુ જોહોરે. ૨૬૪. શ્રીજિન૦

ચરણુ પતિત-ચારિત્ર સહિત, એહવો શ્રાવક, વલી, તે તનુ-
ધર્મા હોઈ-લધુ ધર્માભ્યાસી હોઈ, તેહને પણિ-જ્ઞાન, તેહિજ-
પ્રધાન છર્થ, મુનિને તો-એધ-ચારિત્ર ક્રિયા સહિત અને જ્ઞાન :
એ એહ, પદાર્થ મુખ્ય છર્થ.

અગ્ર-આવશ્યક-ગાથા—

દંસણપવલો સાવય, ચરિત્તભટ્ટે ય મંદધમ્મે ય ।

દંસણચરિત્તપવલો, સમણે પરલોગકંચિમ્મિ ॥ ૧ ॥

૧૩તિ વચનાત્-જ્ઞાન-પ્રધાનત્વમાદરણીયમ્, ઇતિ ભાવઃ॥૨૬૪

૧૩

આવશ્યકમાંહિ ભાષિઉં,

તિણિ ગહી જ્ઞાન પ્રધાનો રે.

આચરણપથિ ચાલતાં,

લહિઈં જસ બહુમાનો રે. ૨૬૫. શ્રીજિન૦.

આવશ્યક સૂત્ર માહે-કહીઈં છધ-પ્રવચનદારે પ્રરૂપું છે. તેણે-અર્થુ જ્ઞાને પ્રધાનત્વપણું, “જ્ઞાન મેવ પરં મોક્ષઃ” इति वचनात्. આચરણ-પથ, તે-શુદ્ધ માર્ગો, તે આચરણ ક્રિયા વ્યવહારરૂપ માર્ગો ચાલતાં, લહીયે-પામીઈ, યશ અને બહુમાન ઈહલોકે : પહલોકે-સર્વથાનીકે : અનેક જ્ઞાનનો અવ્યાસક પ્રાણી સધલે પૂજાઈ. યતઃ શ્લોકઃ—

विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन ।

स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ ૧ ॥

बली-पलितकायोपि कर्तव्यः श्रुत-संग्रहः (?) ।

न तत्र धनिनो यान्ति यत्र यान्ति बहुश्रुताः ॥ ૨ ॥ ૨૬૫

હોલ ૧૬ મી.

[સમરવી સમરથ સારદા ય વર દાયક દેવી--એ દેશી]

૧

આતમ અર્થિનઈં અર્થિ પ્રાકૃત વાણી,

ઈમ એ મઈં કીધી હિયડઈ ઊલટ આણી;

મિથ્યાદૃષ્ટિનઈં એહમાં મતિ મુંઝાણી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિને લાગે સાકરવાણી, ૨૬૬

હિવે-શિષ્ય પ્રશ્ન કરઈ છધ-જ-“હે સ્વામિ ! એહવો જ્ઞાન-માર્ગ દેઢ્યો, તો-પ્રાકૃત વાણીઈ કિમ અન્ય કીધો ? ”

ગુરુ કહે છે-પ્રશ્નોત્તર પ્રત્યે:—

આત્માર્થી-જે પ્રાણી જ્ઞાનરુચિ, અતઃ એવ-મેહાર્થીને અર્થી-
અર્થે, એ મેં પ્રાકૃત વાણીય સ્થના કીધી છંઈ, સમ્યગ્ પ્રકારે
બોધાર્થે ચતઃ—

કાવ્યં ગીર્વાણ-માપામ્ણ વિશેષબુદ્ધિસ્તયાપિ માપારસલમ્પટોઽહમ્
યથા મુરાણામમૃતં પ્રધાનં દિવ્યાન્નનાનામધરાસવે રુચિઃ ॥ ૧ ॥

પુનરપિ—

વાલ-સ્ત્રી-મન્દ-મૂર્ખાણાં નૃણાં ચારિત્રકાલ્પિણામ્ ।

અનુવૃદ્ધાર્થે તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાન્તઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ ॥ ૧ ॥

પ્રકૃતિઃ સસ્કૃતમ્, તસ્માદ્ ભવમ્—પ્રાકૃતમ્, इति व्युत्पत्तिः

મિથ્યાત્વી-તે અસાની પ્રાણી, સમકિત દૃષ્ટિને એ સાકર-
વાણી-સાકર સમાન મિઠાસની દેણહારી, એહવી વાણી છઈ.

મિથ્યાત્વીઃ તે-રોગ સહિત છઈ, તેહને-રોગકારી, રુચિવંતને
હિતકારી. ૨૬૬.

૨

ગુરુ પાસઈ શીખી, અર્થ એહના જાણી,
તેહનઈ એ દેજ્યો-જેહની મતિ નવિ કાણી.

લઘુને નય દેતાં. હોઈ અર્થની હાણી,
યોગ દૃષ્ટિ સમુચ્ચય એહવી રીતિ વખાણી. ૨૬૭

એતલા માટે-સદ્ગુરુ પાસે-ગીતાર્થ સંગે, એહના અર્થ
સમજીને લેવા, જિમ-ગુરુ અદત્તઃ એ દોષ ન લાગઈ. શુદ્ધ વાણી, તે
-ગુરુ સેવાઈ પ્રસન્ન થાઈ.

તેહને-તેહના પ્રાણીને, એ-શાસ્ત્રાર્થ આપવો, જેહની મતિ
કાણી-છિદ્રાળી, ન હોઈ, છિદ્ર સહિત જે પ્રાણી, તેહને-સૂતાર્થ

ન દેવો. કાણું ભાજન, તે^૧-પાણીમાં રાખીઈ, તિહાં સુધી-ભર્યું દિસઇ,
પછે-ખાણી થાઈ.

અને-લધુને પણ નયાર્થ દેતાં અર્થની હાણી થાઈ.

તે માટે-સુરચિ શાનાર્યિનેજ દેવો, પણ-મૂર્ખને ન જ દેવો.
એહવી રીત યોગદષ્ટિસમુચ્ચયગ્રન્થે વખાણી છઇ-વર્ણવી
છઇ, હરિભદ્ર સૂરિજીયે. ૨૬૭.

૩

સામાન્ય મ જાણો, એ તો-જિન બ્રહ્માણી,
ભણી પરિ સાંભણો તત્ત્વ રચણીની ખાણી.
એ શુભમતિ માતા, દુર્મતિ-વેણી-કૃપાણી,
એ શિવ-સુખ-સુર-તરુ-ફલ-રસ-સ્વાદ-
નિસાણી. ૨૬૮.

અને એ નયાર્થ વ્યાખ્યાનને “સામાન્ય” એમ મ-જાણો.
એ તો જિન પ્રણિત બ્રહ્માણી. યતઃ-“ભગવતા શ્રી ઋષભદેવેન
બ્રાહ્મણા દક્ષિણકરેણોપદિષ્ટા, સા “બ્રહ્માણી” ઇત્યુચ્યતે.

ભણીપરિ સાંભણો-ધારો, તત્ત્વરૂપ જે રત્ન, તેહની એ-
ખાણી છઇ-ઉત્પત્તિ સ્થાનકે છઇ. એ શુભમતિ-ભણી જે મતિ,
તેહની-માતા છઇ-રૂડી મતિની પ્રસવનહારી. દુરમતિ-મિથ્યા-
ત્વાદિ, તદ્દૂપ જે-વેણી, તેહને છેદવાને કૃપાણી-તુલ્ય છઇ.

એ શિવસુખ તે-મોક્ષ સુખ, તદ્દૂપ જે-સુર-તરુ-ફલપત્રક,
તેહના જે-ફળ, તેહનો જે-સ્વાદ, તેહની-નિશાની છઇ, યાદગારી
છઇ મોક્ષ સુખની. ૨૬૮.

એહનઈં સુપસાયઈં ઉભા જોડી પાણિ,
 સેવઈં નર-કિન્નર-વિદ્યાધર-પવિ-પાણિ.
 એ અમિય દૃષ્ટિથી જોહની મતિ સિંચાણી,
 તેમાંહિ ઉલ્લસઈં સુરુચિ વેલી કરમાણી. ૨૬૯.

એહને સુપસાયઈં-એહના-વાણીના, પ્રસાદથી, ઉભા, પાણિ
 જોડી-હાથ જોડી, સેવા કરે છે; સેવામાં ભક્તિવંત-નર તે-ચક્રવ-
 ર્તાદિક, કિન્નર-તે-વ્યંતરાદિ, વિદ્યાધરાદિક, અને પવિ-
 પાણિ-ઈન્દ્ર પ્રમુખ, કેઈ દેવતાની કોડાન કોડી. એ અમૃતદૃષ્ટિથી
 જો-ભવ્ય પ્રાણી શ્રાવ્યંતની, મતિ સિંચાણી, તે મતિ: નવ પદ્મવ-
 પણાને પામી, તેહ માંહે-તેહના હૃદય કમળમાંહે ઉલ્લાસ પામી.
 ભલી રુચિ રૂપ જ-વેલી, આગે-મિથ્યાત્વાદિ સંસર્ગે કરમાણી
 હુંતી, પણિ-શુદ્ધ નૈયાયિકી વાણી સાંભળીને ઉલ્લાસ પામીઈ
 છઈં. ૨૬૯.

ખહુ ભાવ એહના જાણુઈં કેવલનાણી,
 સંખેવઈં એ તો ગુરુમુખથી કહવાણી.
 એહથી સંભારી જિનગુણુ શ્રેણિ સુહાણી,
 વચનાનુષ્ઠાનઈં સમાપત્તિં પરમાણી. ૨૭૦.

એહના ખહુ-ભાવ છઈં, તે-કેવળ જ્ઞાની: તેહિજ એહના
 ભાવ સંપૂર્ણ જાણુઈં; પણિ-સામાન્ય હૃદયસ્થ જીવ એહના ભાવ
 સંપૂર્ણ ન જાણુઈં. તે માટઈ-સંક્ષેપથી એ મેં ગુરુ મુખથી

સાંભળી હતી, તેહવી-કહવાણી કહતાં-વચન વર્ગણાં આવી, તિમ
કહઈ છઈ.

એહિજ-દ્રૌયાનુ યોગ વિચારે-ક્રિયા માર્ગમાંહે પશુ-આદિ
પ્રવર્તક ભગવંત ધ્યાને ભગવંત સમાપત્તિ હુઈ, તેણે કરી-ક્રિયા
સાક્ષ્ય હોઈ. ઉક્તં ચ—

અસ્મિન્ હૃદયસ્યે સતિ હૃદયસ્યસ્તત્ત્વતો મુનીન્દ્ર. ।
ઇતિ હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્ નિયમાત્સર્વાર્થસિદ્ધિઃ ॥૧॥
ચિન્તામણિઃ પરોઽસૌ તેનેયં ભવતિ સમરસાપત્તિઃ ।
સૈવેહ યોગિ-માતા નિર્વાણ-ફલા [બુધૈઃ] પ્રોક્તા ॥ ૨ ॥

સમાપત્તિલક્ષણં વેદમ્—

મળેરિવામિજાતસ્ય ક્ષીણવૃત્તેરસંશયમ્ ।
તાત્સ્થ્યાત્તદક્ષનત્ત્વાચ સમાપત્તિઃ પ્રકીર્તિતા ॥ ૧ ॥
વચનાનુઘાનઈ સમાપત્તિપણે પ્રમાણ ચઢી [?] ૨૭૦,

૬

એહથી સવિ જઈ પાપશ્રેણિ ઉભાણી,
ગુણશ્રેણિ ચઢતાં લહઈ મુગતિ પટરાણી.
ઘન ઘાતિ કર્મનઈ પીલઈ જિમ તિલ ઘાણી,
નિરમલ ગુણ એહથી પામિઆ બહુ ભવિ
પ્રાણી. ૨૭૧.

એહથી સર્વ જ-પાપની શ્રેણિ, તે-ઉભાણી-નાઠી જઈ.
ગુણશ્રેણિ ચઢતાં લહઈ-પામઈ, મુગતિ રૂપ પટરાણી-પ્રતેઃ

ધનધાતી સકલ કર્મને પીલે, જિમ-ધાણી તણ પીલાઇ,
તિમ-કર્મક્ષય થાઈ.

અનેક દાન્યાદિક નિર્મળ ગુણ પામઈ, ભવિ માણી-નિર્મળ
વીતરાગ વચનનો આસ્થાવંત જે-જીવ. ૨૭૧.

૭

ખલ જન જો એમાં દ્રેષ ધરઈ અભિમાણી,
તોપણિ-સજ્જનથી એહની ખ્યાતિ મચ્યાણી.
ગુણ-મણિ-રયાણાયર જગિ ઉત્તમ ગુણઠાણી,
જસ દિઘ ગુણિ સજ્જનનઈ સંઘ અનંત
કલ્યાણી. ૨૭૨.

ખલજન-તે-નીચ જન, એહમાં દ્રેષ ધરયે; યત:-સ્વલ-

લક્ષણમ્—

નોથ સ્વલ-જિહ્વા ચ પ્રતિકૂલવિસર્પિણી ।

જનઃ પ્રતારણાયેવ દારુણા કેન નિર્મિતા ? ॥ ૧ ॥

इति स्वल-लक्षणम्.

જે અભિમાની છઈ: પોતાનું બોદ્યું મિથ્યાત્વાદિક ખૂંકતા નથી,
તોપણિ-સજ્જનની સંગતિથી એહ વાણીને ખ્યાતિ-તે પ્રસિ-
દ્ધતાપણું, મચ્યાણી-વિસ્તારપણાને પામે છે.

ગુણ-મણિ-ગુણરૂપ જે મણિ, તેહનો-રત્નાકર તે-સમુદ્ર,
જગમાંહે તે ઉત્તમ ગુણ યાનક છે. ગુણિ જણ-જે સત્સંગતિક
માણી, તેહને યશને દેણહારી, એહવી જે વાણી, તે સજ્જનના
અને અનંત કલ્યાણી સંઘને મહારીયશ સુસોભાગ્યની આપણ-
હારી, એહવી ભગવદ્ વાણી છઈ. ૨૭૨.

હિવઈ-આગલી ઢાલે પરંપરાગત માર્ગની પ્રપ્તિ દ્વારે
દાણે એ બેડયો ? કેહા આચાર્યની વારે ? તે કહઈ છઈઃ—

ઢાલ ૧૭ મી

[હમચડીની-દેશી]

૧

તપ-ગચ્છ નન્દન-સુર-તરુ,

પ્રકટિઓ હીરવિજય સૂરિંદો.

સકલ સૂરિમાં જે સોભાગી,

જિમ તારામાં ચંદો રે. ૨૭૩. હમચડી.

તપગચ્છ રૂપજે નંદનવન, તેમાંહે સુરતરુ સરિખો પ્રગટયો
છે. શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વર. તે કેહવા છે ? સકલ સૂરીશ્વરમાં
જે સોભાગી છે—સોભાગ્યવંત છે.

સુમગાઓ સવ્વજન-રૂઢો. इतिवचनात्.

જિમ તારાના ગણમાં ચંદ્રમા સોભે, તિમ-સકલ સાધુ
સમુદાયમાંહે દેદીપ્યમાન છે.

कस्मात् ?

સૂરિમન્ત્રારાધકત્વાત્. ૨૭૩

૨

તાસ પાટિં વિજયસેનસૂરીસર,

જ્ઞાન રચણુનો દરિયો.

સાહિ સભામાં જે જસ પામિયો,

વિજયવંત ગુણુ ભરિયો રે ૨૭૪, ૬૦

તાસ-પાટે તેહનો પદ પ્રભાકર-શ્રી વિજયસેન સૂરીશ્વર,
આચાર્યની છત્રીશ છત્રશીર્ષ વિરાજમાન, અનેક જ્ઞાનરૂપ, જે રત્ન,
તેહનો અગાધ સમુદ્ર છે.

સાહિ, તે-પાતસ્યાહ, તેહની સભામાંહે વાદવિવાદ કરતાં,
જયવાદ રૂપ ન જસ, તે-પ્રત્યે પામ્યો-વિજયવંત છે, અનેક
ગુણે કરી ભર્યો છે. ૨૭૪.

૩

તાસ પાટિ વિજયદેવ સૂરીસર,
મહિમાવંત નિરીહો,
તાસ પાટિ વિજયસિંહ સૂરીસર,
સકલ સૂરિમાં લીહો' રે. ૨૭૫. હ૦

તાસપાટકં તેહને પાટિ શ્રી વિજયદેવ સૂરીશ્વર થયા,
અનેક વિધાનો સાજન. વળી મહિમાવંત છે, નિરીહ-તે નિઃ-
સ્પૃહી, ન છે.

તેહને પાટિ આચાર્ય શ્રીવિજયસિંહ સૂરીશ્વર થયા, પદ
પ્રભાવક સમાન. સકલ સૂરીશ્વરના સમુદાય માંહે લીહવાલી (૧)
છઈ,-અનેક સિદ્ધાન્તઃ તર્કઃ જ્યોતિઃ ન્યાયઃ પ્રમુખ અન્યે મહા
પ્રવીણ છે. ૨૭૫.

૪

તે ગુરુના ઉત્તમ ઉદ્યમથી,
ગીતારથ ગુણુ વાઢ્યો.
તસ હિત સીખતાણુઈ અનુસારઈ.

જ્ઞાન યોગ એ સાઢ્યો રે. ૨૭૬. હ૦

તે-જ શ્રી ગુરુ, તેહનો ઉત્તમ ઉદ્યમ-જ ભલો ઉદ્યમ, તેણે
કરીને ગીતાર્થ ગુણુવાઢ્યો—

મોયં જાનન્તિ, इति गीतार्थः, गीतं शास्त्राभ्यास-लक्षणम्

તેહની જ-હિતશિક્ષા; તેહને-અનુસારે, તેહની-આજ્ઞા માફ-
કપણું, તેણે કરી-એ જ્ઞાન યોગ-તે દ્રવ્યાનુયોગ^૧-એ શાસ્ત્રાભ્યાસ,
સાધ્યો-સંપૂર્ણ રૂપે થયો. ૨૭૬.

૫

જસ ઉદ્યમ ઉત્તમ મારગનો.

બલઈ ભાવથી લહઈ,

જસ મહિમા મહીમાંહે વિદિતો,

તસ ગુણુ કેમ ન ગહિઈ રે. ૨૭૭. ૬૦

જસ ઉદ્યમ, તે ઉત્તમ મારગનો જ ઉદ્યમ, તે કિમ પામિ
યે ? બલે ભાવ-તે શુદ્ધાધ્યવસાય રૂપ, તે-લહીયે કહતાં પામિયે.

જસ મહિમા-જેહનો મહિમા, તે મહીમાંહે-પૃથ્વીમાંહે,
વિદિતો છે-પ્રસિદ્ધ છે. તસગુણુ-તે તેહવા આચાર્ય જ સુગુરુ,
તેહના ગુણુ કેમ ન કહિયે ? એતલે-અવશ્ય કહવાઈ જ. ઇતિ
પરમાર્થઃ ૨૭૭.

૬

શ્રી કલ્યાણવિજય વડ વાચક,

હીરવિજય ગુરુ સીસો.

ઉદ્યો જસ ગુણુ સંતતિ ગાવઈ,

સુર કિંતર નિસ દીસો રે, ૨૭૮. ૬૦

શ્રી કલ્યાણ વિજયનામા વડ વાચક-મહોપાધ્યાય વિરદ
પામ્યા છે, શ્રી હીર વિજયસૂરીશ્વરના શિષ્ય જ છે, ઉદ્યો-જ
ઉપના છે. જસ ગુણુ સંતતિ-તે શ્રેણિ, ગાઈ છે. સુર કિંતર
પ્રમુખ નિસદીસ-રાત્રિ દિવસ, ગુણુ શ્રેણિ સદા કાલે ગાય છે. ૨૭૮.

ગુરુ શ્રી લામવિજય વડ પંડિત,
તાસ સીસ સોભાગી.

શ્રુતઃ વ્યાકરણદિકઃ બહુ ગ્રંથિ,
નિત્યઈં જસ મતિ લાગી રે. ૨૭૯. ૬૦

તેહના શિષ્ય ગુરુ શ્રી લામવિજય વડ પંડિત છે-પંડિત પર્ષદામા સુખ્ય છે. તાસ શિષ્ય-તેહના શિષ્ય મહા સોભાગી છે. શ્રુત વ્યાકરણદિક બહુ ગ્રંથમાંહિ નિત્ય જહની મતિ લાગી છઈ-એકાંતે-વાચનાઃ પૃચ્છનાઃ પરાવર્તનાઃ અનુપ્રેક્ષાઃ ધર્મકથાઃ હક્ષણ પંચવિધિ સન્નિધિ ધ્યાન કરતાં રહે છે. ૨૭૯.

૮

શ્રી ગુરુ જીતવિજય તસ સીસો,
મહિમાવંત મહંતો.

શ્રી નયવિજય વિવુધ ગુરુ બ્રાતા,
તાસ મહા ગુણુવંતો રે. ૨૮૦. ૬૦

ગુરુ શ્રી જીતવિજય નામે તેહના શિષ્ય પરંપરાયે થયા. મહા મહિમાવંત છે, મહંત છે. “ જ્ઞાનાદિગુણોપેતા મહાન્તઃ ” इति वचनात्.

શ્રી નયવિજય પંડિત તેહના ગુરુબ્રાતા-ગુરુભાઈ સંબંધે થયા, એકગુરુ-શિષ્યત્વાત્. ૨૮૦.

જે ગુરુ સ્વ-પર-સમય-અભ્યાસઈ

બહુ ઉપાય કરી કાસી,

સમ્યગ્દર્શન સુરુચિ સુરભિતા,

મુઝ મતિ શુભ ગુણ વાસી રે. ૨૮૧. ૬૦

જેણે-ગુરુએ, સ્વ-સમય. તે-જનશાસ્ત્ર, પર સમય; તે-
વેદાન્ત-તર્ક પ્રમુખ, તેહના અભ્યાસાર્થ:

બહુ ઉપાય કરીને કાસીએ સ્વશિષ્યને બાણવાને કાળે મૂક્યા.
તિહાં-ન્યાય વિશારદઃ એહવું વિરુદ્ધ પામ્યા.

સમ્યગ્દર્શનની જે સ્વરુચિ, તદ્રૂપ જે સુરભિતા-મુગંધ,
જસ સેવાપણું, તેણે મુઝ મતિ-મારી જે મતિ, શુભ ગુણે કરીને
વાસી-આસ્તિક્ય ગુણે કરી અગોચર પ્રણમી, તેહની સ્વેચ્છા
રુચિ રૂપેઈ છઈ. ૨૮૧.

૧૦

જસ સેવા સુપસાયઈ સહજિં,

ચિંતામણિ મેં લહિઉં.

તસ ગુણ ગાઈ શકું કિમ સઘલા ?

ગાવાનઈ ગહ ગહિઓ રે. ૨૮૨. ૬૦

જસ સેવા-તેહની સેવા રૂપ જે સુપ્રસાદ, તેણે કરીને સહજ
માહે ચિંતામણિ-શિરોમણિ નામે મહા ન્યાય શાસ્ત્ર, તે લઘા-
પામ્યો, તસગુણ-તેહ જે મારા ગુણ, તેહના સપૂર્ણ ગુણ, એક

જિહ્વાએ કરીને કિમ ગાઈ સકાઈ ? અને માહરું મન તો ગાવાને
ગહગહી રહ્યું છે,—આતુર થયું છે. ૨૮૨.

૧૧

તે ગુરુની ભગતિ શુભ શક્તિં,

વાણી એહ પ્રકાશી.

કવિ જસવિજય ભણુઈ—“ એ ભણિયો,

દિન દિન બહુ અભ્યાસી રે.” ૨૮૩. ૬૦

તે ગુરુની ભક્તિ—ગુરુ પ્રસન્નતા લક્ષણે શુભ ભક્તિ, તે—
આત્માની અનુભવ દશા, તેણે કરીને એહ વાણી દ્રવ્યાનુયોગ રૂપ
પ્રકાશી—પ્રરૂપી; વચન દ્વારે કરીને. કવિ જસવિજય ભણુઈ ૬૦
કહે છે. “એ ભણુજ્યો, હે આત્માર્થિયો । પ્રાણિયો । એ ભણુજ્યો.
દિન દિન—દિવસે દિવસે બહુ અભ્યાસ કરીને, ભણુજ્યો—અતિ
અભ્યાસે.” ૨૮૩.

કલશ:

૧

ઈમ દ્રવ્ય ગુણ-પર્યાયે કરી જેહ વાણી વિસ્તરી,

ગતપાર ગુરુ સંસાર સાગર,

તરણુ તારણુ વરતરી,

તે એહ ભાળી સુજન-

મધુકર રમણુ સુરતરુ મંજરી;

શ્રી નય વિજય વિબુધ ચરણ-

સેવક જસ વિજય બુધ જય કરી. ૨૮૪.^૧

ધમિ-દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાયિ : કરીને જે વાણી-દ્રવ્યનું લક્ષણ :
શુણનું લક્ષણ : અને પર્યાયનું લક્ષણ : તેણે કરીને જે વાણી, વિ-
સ્તારપણે પામી છે,

ગત પાર તે-પ્રાપ્ત પાર, એહવા ગુરુ, તે-કહેવા છે ?
સંસાર રૂપ સાગર, તેહના-તરણુતારણુ વિષે, વર કહેતાં-
પ્રધાન, તરી સમાન છધ.

“તરી” એહવેા નામ બિહાજનો છધ.

તેહ-મેં ભાખી, તે-કેહને અર્થે ? તે કહે છે-સુજન જે લલા
લોક, સત્સંગતિકં આત્મદ્રવ્યે પદ દ્રવ્યતા ઉપલક્ષણુ આલખ-
ણહાર, તેહને-રમણિક સુરતરુ-જે કદપવૃક્ષ, તેહની-મંજરી
સમાન છે.

શ્રી નયવિજય પંડિત-શિષ્ય-ચરણ સેવક સમાન-જસ-
વિજય બુધને જયકરી-જયકારણી-જયની કરણહારી-અવશ્ય
જસ-સૌભાગ્યની દાતા છે. એહવી-“ભગવદ્ વાણી ચિરં જીયાવ”
ઈત્યાશીર્વાદવચનમ્. ૨૮૪.

કાવ્યમ્.

ઇયમુચિતપદાર્થોલ્લાપને શ્રવ્યશોભા

બુધ-જન-હિત-હેતુર્માવના-પુણ્ય-ચાટી ।

૧ ઇતિથ્રી દ્રવ્યગુણ-પર્યાય-રાસઃ, ઉપાધ્યાય જસવિજય પण्डित
કૃતઃ સંપૂર્ણઃ 'ભા०' ઇતિથ્રો દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસઃ સંપૂર્ણઃ, ઉપા-
ધ્યાય શ્રી યશોવિજયમણિકૃતઃ સ્વોપસ્ટયાર્થરાસઃ સર્ગમ્ [:]
લિખિત ઋલિખિત (૧) ભારમલ્લ. સ. ૧૮૦૧, વર્ષે, માસ ચેત્રે, વદિ ૩, ગુરવાસરે,
અવરંગાબાદમધ્યે લિખિતોઽસ્તિ. શ્રીસ્તુઃ કવ્યાજમસ્તુ શ્રમ મઘવત્. પાલિ०

अनुदिनमित एव ध्यानपुष्पैरुदारै-

र्भयतु चरण-पूजा जैन-चाग्देवतायाः ॥ १ ॥

इति श्री उपोपाध्याय श्री जसविजयगणि कृत
द्रव्य-गुण-पर्यायना रास संपूर्ण.

संवत् १७२६ वर्षे साद्रवा वदि २ दिने विधि

साक्षा-कपूर सुत, साक्षा-सुरयदे विभावितम् ॥छा॥

१. इति श्री द्रव्यः गुणः पर्यायः रास-टवार्थः संपूर्णः । प्रन्याप्तं सर्व-
मिलने सहस्र-३०००, न्यूनाधिक जिनो वेत्ति.

लि० पं. लक्ष्मीमाणिक्यमुनयः । स. १८४१ रा मिते मृगशिर
शुद्धि चतुर्दश्यां गुरौ ।

श्री नवलम्बा-पार्श्व-प्रासादकृष्णमस्तु लेखक-पाठकयोः, इति श्रीः
स्तात् । भा०

परत द्रव्य-गुण-पर्याय रास. पत्र ६१. अभाक्षाक्ष
मुनिज्ञाक्षना ज्ञान भंडारनी
इति पद्यम् ।

इति श्री महोपाध्याय श्री यशोविजयगणिना कृतः

सूत्र-टवार्थरूपरास संपूर्णतामगमत् ।

प्रन्याप्त श्लोक-सख्या-३८६३ सूत्र-अर्थ मिलने.

यादृश पुस्तके दृष्ट तादृशं लिखितं मया ।

यदि शुद्धमशुद्धं वा मन दोषी न दीयते ॥१॥

सैलाद्रक्षेजलाद्रक्षेक्षेच्छिथिल-वन्धमात् ।

परहस्तगताद्रक्षेदेव वदति पुस्तिका ॥ २ ॥

शाह सवानीदासल शाह श्री तापीदासल पुत्री शुभकुंवर
विभावितम्-इदं शास्त्रं पुण्यार्थम्, श्रीरस्तु.

सं. १८०६ वर्षे भास त्रैत्र वदि ११, रविवासरे, संपूर्णं बभूव. पालि०

परत द्रव्य-गुण-पर्याय-रास, पत्र ६६, अभाक्षाक्ष
मुनीज्ञाक्षना ज्ञानभंडारनी. पालि०

શ્રી મન્મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણિવર વિરચિત—

દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયના રાસના

છુટા ખોલ

૧

૧. ત્રિશ્વ—જગત્—

૧ કથચિત્ : દ્રવ્ય : પર્યાય : ૩૫ છે.

અથવા

૨ ઉત્પાદ : વ્યય : પ્રૌવ્ય : ૩૫ છે.

૨. એ ત્રણેય કથચિત્ પરસ્પર—

૧ કિત્ : અને ૨ અકિત્ : છે.

૨

૩. દ્રવ્ય :—સ્કન્ધ : દેશ : અને પ્રદેશ : એ ત્રણ પ્રકારે છે.

૪. દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાય : એ ત્રણેય ઉપચારથી—

સ્કન્ધ : દેશ : અને પ્રદેશ : ૩૫ હોવાથી નવ પ્રકારે છે.

૫. દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાય : એ ત્રણેય ઉત્પાદ : વ્યય : પ્રૌવ્ય :
૩૫ લક્ષણ વાળા છે.

૩

૬. ૧ દ્રવ્ય : સામાન્ય ધર્મ છે. ૨ ગુણ : પર્યાય : વિશેષ
ધર્મ છે.

૪

૭. સામાન્ય :—

૧ ઊર્ધ્વતા પ્રયય સામાન્ય ધર્મ. ૨ નિર્ધૃત પ્રયય સામા-
ન્ય ધર્મ.

૮. ઉર્ધ્વતા પ્રત્યય સામાન્ય ધર્મ :—

૧ ઓપ શક્તિ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય : ૨ સમુચ્ચય શક્તિ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય :

૫

૯. કેટલીક પરસ્પર ભિન્નતા :—

- ૧ દ્રવ્ય તે સામાન્ય છે. ગુણ : પર્યાય : તે વિશેષ છે,
- ૨ એક દ્રવ્યમાં-ગુણો : અને પર્યાયો : અનેક હોય છે.
- ૩ દ્રવ્ય : આધાર છે. ગુણો : અને પર્યાયો : આધેય છે.
- ૪ ગુણો : અને પર્યાયો : એકેક ઈન્દ્રિય આશ્વ પલ્લ હોય છે.
- દ્રવ્ય : બે ઈન્દ્રિયથી પલ્લ આશ્વ હોય છે.
- ૫ દ્રવ્યોના-જીવ : વિગેરે, અને ગુણોના : જ્ઞાન-વિગેરે, પર્યાયોના દેવાદિ : નામો છે.
- ૬ દ્રવ્યો : છ છે. ગુણો : અને પર્યાયો : અનંત અનંત છે.
- ૭ ગુણ અને પર્યાય યુક્ત-દ્રવ્ય :

સહભાવી ધર્મ-ગુણ :	{	આમ લક્ષણો પલ્લ ત્રણેયના જુદા જુદા છે.
કમ ભાવી ધર્મ-પર્યાય :		

૧૦. કેટલીક પરસ્પર અભિન્નતા :—

- ૧ ગુણ-ગુણિભાવ અખંડ રહે છે.
- ૨ અનવસ્થા હોય લાગતો નથી.
- ૩ એક દ્રવ્યના અનેક અવસ્થા ભેદ પડી શકે છે.
- ૪ દ્રવ્યમાં ભાર વધતો નથી.
- ૫ અનેક દ્રવ્યના સમૂહ રૂપ પર્યાય પલ્લ એક તરીકે બજાય છે.
- ૬ ત્રણેય એક આકારે મળી ગયેલા બજાય છે.
- ૭ કારણમાં કાર્યની ઉત્પત્તિ અભેદથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૧. ભેદઃ અભેદઃ અને ભેદાભેદના પક્ષકાર દર્શનોઃ—

નૈયાયિકોઃ—એકાન્ત ભેદ : માને છે.

સાંખ્યોઃ—એકાન્ત અભેદ : માને છે.

જૈનોઃ—ભેદઃ અને અભેદઃ બન્ને ય કથયિન્વત્ માને છે.

૬

૧૨. જગત્માં નયવ્યવસ્થાનું બીજઃ—

દ્રવ્યઃ શુભઃ અને પર્યાયઃ એ ત્રણેયની પરસ્પર ભેદ અને અભેદની અપેક્ષાએ જુદા જુદા દ્રવ્યોઃ ક્ષેત્રોઃ કાળોઃ અને ભાવોઃ તે આશ્રયીને અનેક અભિપ્રાયભેદો—વિચારણાના ભેદો પડે છે, તે સમજના નય પ્રકારો ગણાયઃ

૧૩. દરેક નયોવાર સમ્મલંગીઓ પણ કરોડો ઉત્પન્ન થાય છે.

૭

૧૪. સમ્મ લંગીઓ બે પ્રકારે છેઃ—

૧. નય સમ્મલંગી.

૨. પ્રમાણ સમ્મલંગી.

૧૫. નય સમ્મલંગીઃ—

વસ્તુના કોઈપણ એક અંશી જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતી સમ્મલંગી.

૧૬. પ્રમાણ સમ્મ લંગીઃ—

વસ્તુના સર્વાંશી જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતી સમ્મલંગી.

૧૭. પદાર્થના મુખ્યઃ અને ગૌણઃ તરીકે વિચારવા ધારેલા ધર્મોની વક્તવ્યતા અને અવ્યક્તતાની એકી સાથે અને અનુક્રમે અર્પણા કરવાથી સમ્મલંગી ઉત્પન્ન થાય છે,

૧૮. સમ્મલંગીના પ્રસિદ્ધ બે દષ્ટાન્તોઃ—

સત્ સમભંગી:-

- ૧ સ્યાદ્ સત્
- ૨ સ્યાદ્ અસત્
- ૩ સ્યાદ્ સદ્ અસદ્
- ૪ સ્યાદ્ અવસ્તવ્ય
- ૫ સ્યાદ્ સદ્-અવસ્તવ્ય
- ૬ સ્યાદ્ અસદ્-અવસ્તવ્ય
- ૭ સ્યાદ્ સદ્-અસદ્-અવસ્તવ્ય

ભેદ સમભંગી:-

- ૧ સ્યાદ્ ભિન્ન
- ૨ સ્યાદ્ અભિન્ન
- ૩ સ્યાદ્ ભિન્ન અભિન્ન
- ૪ સ્યાદ્ અવસ્તવ્ય
- ૫ સ્યાદ્ ભિન્ન અવસ્તવ્ય
- ૬ સ્યાદ્ અભિન્ન-અવસ્તવ્ય
- ૭ સ્યાદ્ ભિન્ન-અભિન્ન-અવસ્તવ્ય

૮.

૧૬. નયો:-

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૧ મુખ્ય વૃત્તિથી - અભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ ઉપચાર વૃત્તિથી - ભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ મુખ્ય વૃત્તિથી - ભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ ઉપચાર વૃત્તિથી - અભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨. દિગંબર પ્રક્રિયાયા નયના ભેદો :

૧ તર્ક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી. ૨ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી.

૧ તર્ક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી:-

૧ નયો :

૨ ઉપનયો :

અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી

૧ નિશ્ચય :

૨ વ્યવહાર :

૧. નથો નવ:-

૧ દ્રવ્યાર્થિક-૧૦	૪ સંગ્રહ-૨	૭ શબ્દ-૧
૨ પર્યાયાર્થિક-૬	૫ વ્યવહાર-૨	૮ સમશિરઠ-૧
૩ નૈગમ-	૩ ૬ ઋણુચ્ચ-૨	૯ એવંશૂત-૧

૧ દ્રવ્યાર્થિક-૧૦

૧ શુદ્ધ :

- ૧ કર્મોપાધિ રહિત :
- ૨ સત્તા આહક :
- ૩ લેદ કલ્પના રહિત :

૨ અશુદ્ધ :

- ૧ કર્મોપાધિ સાપેક્ષ :
- ૨ કૃત્પાદ : અને વ્યય : સાપેક્ષ :
- ૩ લેદ કલ્પના સાપેક્ષ :

૩ મિશ્ર :

- ૧ અન્વય :
- ૨ સ્વદ્રવ્યાદિ આહક :
- ૩ પરદ્રવ્યાદિ આહક :
- ૪ પરમભાવ આહક :

૨ પર્યાયાર્થિક : ૬

૧ શુદ્ધ :

- ૧ અનાદિ નિત્ય :
- ૨ સાદિ નિત્ય :
- ૩ અનિત્ય :

૨ અશુદ્ધ :

- ૧ નિત્ય :

૨ કર્મોપાધિ રહિત નિત્ય :

૩ કર્મોપાધિ સાપેક્ષ નિત્ય :

૩ નૈગમ : ૩

૧ ભૂતનો વર્તમાનમાં આરોપ :

૨ ભાવિનો ભૂતમાં આરોપ :

૩ ભૂત અને ભાવિનો વર્તમાનમાં આરોપ :

૪ સંગ્રહ : ૨

૧ ઓધ સંગ્રહ :

૨ વિશેષ સંગ્રહ :

૫ વ્યવહાર : ૨

૧ સામાન્ય સંગ્રહ બેઠક : ૨ વિશેષ સંગ્રહ બેઠક :

૬ ઋણુ સૂત્ર : ૨

૧ સ્વલ્પ ઋણુસૂત્ર :

૨ સૂક્ષ્મ ઋણુસૂત્ર :

૭. શબ્દ. ૮. સમલિપ્ત. એવંભૂત. કુલ ૨૮

૨. ઉપનયો ત્રણ :

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ શુદ્ધ :

૨ અશુદ્ધ

૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૬

૧ દ્રવ્યનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર : ૫ પર્યાયનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર :

૨ ગુણનો ગુણમાં ઉપચાર : ૬ દ્રવ્યનો ગુણમાં ઉપચાર :

૩ પર્યાયનો પર્યાયમાં ઉપચાર : ૭ દ્રવ્યનો પર્યાયમાં ઉપચાર :

૪ ગુણનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર : ૮ પર્યાયનો ગુણમાં ઉપચાર :

૯ ગુણનો પર્યાયમાં ઉપચાર :—

૩ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૬

૧ શુદ્ધ ઉપચરિત : ૩

૧ સ્વભાવિ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ વિજ્ઞતિ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૩ સ્વજ્ઞતિ-વિજ્ઞતિ-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ ઉપચરિતોપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૩

૧ સ્વજ્ઞતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ વિજ્ઞતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૩ સ્વજ્ઞતિ-વિજ્ઞતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ આધ્યાત્મિક નયો : ૨

૧ નિશ્ચય : ૨

૧ શુદ્ધ નિશ્ચય નય : ૨ અશુદ્ધ નિશ્ચય નય :

૨ વ્યવહાર : ૨

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨ ૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ ઉપચરિત સદ્ભૂત : ૨ અનુપચરિત સદ્ભૂત :

૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત-૨ ૨ અનુપચરિત-અસદ્ભૂત :

૧ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત : ૨—

૧ અસંશ્લેષિત યોગ. ૨ સંશ્લેષિત યોગ.

૩. શ્વેતામ્બર પ્રક્રિયાથી નયના ભેદો :

૧ પાંચઃ   અને   પાંચસો :

અથવા—

૧ સાતઃ   અને   સાતસો :

૧ નયના ભેદો :—

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો :— ૨ પર્યાયાર્થિક નયો :

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો :—

૧ તાર્કિક ભતે :—

૧. નૈગમ : ૨. સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર :

૨ સૈદ્ધાન્તિક ભતે :—

૧. નૈગમ : ૨ સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ પર્યાયાર્થિક નયો :—

૧ તાર્કિક ભતે :—

૧. ઋજુસૂત્ર : ૨. શબ્દ . ૩ સમભિરૂઢ : ૪ એવંભૂત :

૨ સૈદ્ધાન્તિક ભતે :—

૧. શબ્દ : ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

નયોના સંબંધમાં કેટલીક વિશેષ સમજ.

[૧. અર્થ નયો : ૨. શબ્દ નયો :

૧ અર્થ નયો :—૪

૧. નૈગમ : ૨. સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ શબ્દ નયો :—૫

૧. શબ્દ : ૨. સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

સામાન્ય વિશેષ ઉભય સંચારી :— નૈગમ :

સામાન્ય સંચારી નય :—સંગ્રહ :

વિશેષ સંચારી નય :—

વ્યવહાર : ઋજુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

ત્રૈકાલિક નય : નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર :

વર્તમાન કાલિક નય : ઋજુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

સર્વ નિક્ષેપ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

ભાવ નિક્ષેપ ગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પાંચ ભાવ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

એક ભાવ ગ્રાહી :—એવંભૂત નય :

શબ્દ : અર્થ : ઉભયગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

ત્રિંગાદિ ભેદે ભેદગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પર્યાય ભેદે ભેદગ્રાહી :—સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

યથાર્થ, તથા ગ્રાહી :—એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર વિસ્તૃત વિષય ગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ, શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સંક્ષિપ્ત વિષય ગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર સ્થૂળતાગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ : શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતાગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રને આધારે નયોના ભેદો :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ :

નૈગમ :—

૧ દેશ સંગ્રહી :

૨ સર્વ સંગ્રહી :

શબ્દ :—

૧ સામ્પ્રત : ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

પ્રમાણ-નય-તત્ત્વાલોકાલર્પણને આધારે નયોના ભેદો :—

૧ નયો :—૨.

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૨ પર્યયાર્થિક :

૧ દ્રવ્યાર્થિક:—૩

૧ નૈગમ: ૨ સંગ્રહ: ૩ વ્યવહાર:

૧ નૈગમ:—૩

૧ જે ધર્મની પરસ્પર ગોણુ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા

૨ જે ધર્મની પરસ્પર ગોણુ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા.

૩ ધર્મ અને ધર્મની પરસ્પર ગોણુ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા.

૨ સંગ્રહ:—૨

૧. પર સંગ્રહ.

૨ અપર સંગ્રહ.

અર્થ નયો:—

નૈગમ: સંગ્રહ: વ્યવહાર: ઋજુસૂત્ર:

શબ્દ નયો:—

શબ્દ: સમભિરૂઢ: એવંભૂત:

નયાભાસ દર્શનો—

૧ નૈગમ નયાભાસ દર્શન:— નૈયાયિક: અને વૈશેષિક:

૨ સંગ્રહ નયાભાસ દર્શન:— અદ્વૈત દર્શનો: અને સાંખ્યદર્શન

૩ વ્યવહાર નયાભાસ દર્શન:—આર્વાક દર્શન:

૪ ઋજુસૂત્ર નયાભાસ દર્શન:—ઐશ્વર્ય દર્શન:

૫ શબ્દ નયાભાસ દર્શન:— [શબ્દાદ્વૈત વાદી]

૬ સમભિરૂઢ નયાભાસ દર્શન:— [પ્રતિ શબ્દ વ્યુત્પત્તિ વાદી]

૭ એવંભૂત નયાભાસ દર્શન:—

નય: ઉપનય: ઉપચરિત: સફલૂત: અસફલૂત: વિગેરે પ્રકારે
મૂળ ભેદોમાં સમાતા હોવાથી શ્વેતાંબર પ્રક્રિયાએ જુદા જતાવ્યા
નથી. તેમજ—

દ્રવ્યાર્થિક: પર્યાયાર્થિક: એ જે પ્રકારના મૂળનયો બહેંચાતા

હોવાથી નયોના જુદા ભેદો તરીકે તે બેને ગણાવવા નકામા છે, તેથી—
પાંચ કે સાત નયો છે, નવ નયો નથી.

૨૦ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ક્રોવ્યઃ

૧ ઉત્પાદના ભેદો :—

૧ પ્રયોગજનિતઃ ૨ વિશ્રસાજનિતઃ

૧ પ્રયોગજનિત

૧ સમુદયવાદઃ ૨ અવિશુદ્ધઃ

૨ વિશ્રસા ઉત્પાદઃ—

૧ સમુદય જનિતઃ ૨ ઐકત્વિકઃ

૨ વ્યયના ભેદો :—

૧ રૂપાન્તર પરિણામ વ્યયઃ ૨ અર્થાન્તરગમન વ્યયઃ
[સમુદય વિભાગ વ્યવ્ય.]

૩ ક્રોવ્યના ભેદો :—

૧ સૂક્ષ્મ દ્રુવ ભાવઃ ૨ સ્પૃહ દ્રુવ ભાવઃ

૨૧ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ના ભેદોઃ—

૧ દ્રવ્યના ભેદોઃ—

૧ અસ્તિકાય દ્રવ્યઃ ૨ ઔપચારિક દ્રવ્યઃ

૧ અસ્તિકાય ૨ઃ—

૧ અજવાસ્તિકાયઃ ૨ અજવાસ્તિકાયઃ

૨ અજવાસ્તિકાય ૪ઃ—

૧ ધર્માસ્તિકાયઃ ૨ અધર્માસ્તિકાયઃ

૩ આકાશાસ્તિકાયઃ ૪ પૃથ્વ્યસ્તિકાયઃ

૨ ઔપચારિક દ્રવ્યઃ—૧ કાળ દ્રવ્યઃ

૧ ધર્માસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૨ અધર્માસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૩ આકાશાસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૨ દેશ આકાશાસ્તિકાયના ભેદો :—

૧ લોકાકાશ દેશઃ ૨ અલોકાકાશ દેશઃ

૩ પ્રદેશના ભેદો —

૧ લોકાકાશ પ્રદેશોઃ   ૨ અલોકાકાશ પ્રદેશોઃ

૪ જીવાસ્તિકાયના ભેદો—

૧ જીવાસ્તિકાય વ્યક્તિઃ ૨ જીવાસ્તિકાય સમુદાય

૧ વ્યક્તિ જીવાસ્તિકાયના ભેદો —

૧ રક્ષ ૨ દેશ ૩ પ્રદેશ

૨ જીવાસ્તિકાય સમુદાયના ભેદો—

૧ ભેદ ૨ ભેદઃ ૩ ભેદઃ ૪ ભેદ ૫ ભેદ ૬ ભેદઃ ૭ ભેદઃ
૮ ભેદ ૯ ભેદઃ ૧૦ ભેદઃ ૧૧ ભેદ ૧૨ ભેદઃ ૧૩ ભેદઃ ૧૪
ભેદ ૧૫ ભેદ

૩૨ ભેદ ૫૬૩ ભેદઃ વિગેરે—સંખ્યેયઃ અસંખ્યેયઃ અનંતઃ
૧. ચેતન્યવાળા.

૨. સંસારીઃ અને સિદ્ધ   સયોગીઃ અને અયોગીઃ
જ્ઞાનસ્થઃ અને ઠેવળીઃ   જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીઃ

૩ ભવ્યઃ અભવ્યઃ દુર્ભવ્યઃ ત્રસઃ સ્થાવરઃ સિદ્ધઃ
સૂક્ષ્મઃ ખાદ્યઃ આરૂપઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ મિશ્રદૃષ્ટિઃ મિથ્યાદૃષ્ટિઃ
અવિરતિ દેશવિરતિ સર્વવિરતિઃ

૪ પુદ્ગલ સ્ત્રી લિંગ. નપુસક લિંગ અલિંગઃ

૫ ક્રોધી માનીઃ માયીઃ લોભી અક્રપાયીઃ
દેવઃ નારકઃ મનુષ્યઃ તિર્યચઃ સિદ્ધઃ

૬ એકેન્દ્રિયઃ દ્વીન્દ્રિયઃ ત્રીન્દ્રિયઃ ચતુરિન્દ્રિયઃ પચેન્દ્રિયઃ
અનિન્દ્રિયઃ

૭ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય,
ત્રસકાય, અકાયઃ વિગેરે—

૫. પુદ્ગલાસ્તિકાયના ભેદો —

૧ રક્ષઃ ૨ દેશ. ૩ પ્રદેશ. ૪ પરમાણુઃ

૧ રકંધના ભેદો :—

૧ જઘન્ય રકંધ : ૨ મધ્યમ રકંધ : ૩ ઉત્કૃષ્ટ [મહા] રકંધ :

૨ દેશના ભેદો :—

૧ જઘન્ય દેશ : ૨ મધ્યમ દેશ : ૩ ઉત્કૃષ્ટ દેશ :

[દ્વયણુકઃ] [જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની વચ્ચેનાઃ] [મહારકંધર્માઃ]

૨. ઔપચારિક દ્રવ્યઃ—કાળના ભેદોઃ—

૧ નૈશ્વર્યિકકાળ ૨. વ્યાવહારિકકાળ.

૧ નૈશ્વર્યિક કાળના ભેદો :

૧ વર્તના : ૨ ક્રિયા : ૩ પરિણામ : ૪ પરત્વ : ૫ અપરત્વ :

૧ વર્તના :—

૧ ઉત્પત્તિ : ૨ રિથિતિ : ૩ પ્રથમ સમયની ગતિ :

૨ પરિણામ :—

૧ આદિમાનુઃ ૨ અનાદિઃ

૩ ક્રિયા :—

૧ પ્રયોગગતિઃ ૨ વિસ્તસાગતિઃ ૩ ભિન્નગતિઃ

૪-૫ પરત્વ-અપરત્વ :—

[પ્રશંસાકૃત] [સેવકૃતઃ] કાળકૃતઃ

૨ વ્યાવહારિક કાળના ભેદોઃ—

૧- સમય :

પદ્યોપમઃ

આવસિ :

સાગરોપમઃ

મૃદુર્ત :

હૃત્સર્પિણીઃ અવસર્પિણીઃ

દિવસ :

કાળચક્રઃ

માસ :

સંખ્યેય કાળચક્રઃ

વર્ષ :

અસંખ્ય કાળચક્રઃ

યુગઃ વિગેરે :

અનંત કાળચક્રઃ

૨. ૧ ભૂતઃ

૨ ભવિષ્યઃ

૩ વર્તમાનઃ

૨ ગુણના ભેદો :—

૧ સામાન્ય ગુણો :

૨ વિશેષ ગુણો :

૧ સામાન્ય ગુણો :

૧ પરસ્પર અવિરોધિ.

૨ પરસ્પર વિરોધિ :

૧ પરસ્પર અવિરોધિ :—

૨ પરસ્પર વિરોધિ :

૧ અસ્તિત્વ :

૧ ચેતનત્વ :

૨ વસ્તુત્વ :

૨ અચેતનત્વ :

૩ દ્રવ્યત્વ :

૧ મૂર્તત્વ :

૪ પ્રમેયત્વ :

૨ અમૂર્તત્વ :

૫ અસંગુરુદ્ધત્વ :

૬ સપ્રદેશત્વ :

૧ પરસ્પર વિરોધિ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો :—

જીવોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના—૮

પુદ્ગલોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ શિવાયના—૮

ધર્માસ્તિકાયમાં—ચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના—૮

અધર્માસ્તિકાયમાં—,, ,, ,, ૮

આકાશાસ્તિકાયમાં—,, ,, ,, ૮

૨ પરસ્પર વિરોધિ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો :—

જીવોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

પુદ્ગલોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ હોય,

ધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

અધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

આકાશાસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

૨ વિશેષ ગુણો—

૧ જ્ઞાન ૫ વર્ણ.

૯ અતિહેતુતા. ૧૩ ચેતનત્વ.

૨ દર્શન. ૬ મંધ.

૧૦ સ્થિતિહેતુતા. ૧૪ અચેતનત્વ.

૩ સુખ. ૭ રસ.

૧૧ અવગાહનાહેતુતા ૧૫ મૂર્તત્વ.

૪ વીર્ય. ૮ સ્પર્શ.

૧૨ વર્તનાહેતુતા. ૧૬ અમૂર્તત્વ.

વિશેષ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો:—

	આત્મ દ્રવ્યમાં	જ્ઞાન સ્વરૂપ	મમં	અધર્મ	આકાશ	કળી	કુલ દ્રવ્યો
૧ જ્ઞાન	૧	×	×	×	×	×	૧
૨ દર્શન	૧	×	×	×	×	×	૧
૩ સુખ	૧	×	×	×	×	×	૧
૪ લીલ	૧	×	×	×	×	×	૧
૫ વર્ણ	×	૧	×	×	×	×	૧
૬ ગંધ	×	૧	×	×	×	×	૧
૭ રસ	×	૧	×	×	×	×	૧
૮ સ્પર્શ	×	૧	×	×	×	×	૧
૯ ગતિહેતુતા	×	×	૧	×	×	×	૧
૧૦ સ્થિતિ હેતુતા	×	×	×	૧	×	×	૧
૧૧ અવગાહના હેતુતા	×	×	×	×	૧	×	૧
૧૨ વર્તના હેતુતા	×	×	×	×	×	૧	૧
૧૩ ચેતનત્વ	૧	×	×	×	×	×	૧
૧૪ અચેતનત્વ	×	૧	૧	૧	૧	૧	૫
૧૫ મૂર્તત્વ	×	૧	×	×	×	×	૧
૧૬ અમૂર્તત્વ	૧	×	૧	૧	૧	૧	૫
કુલ ગુણો	૬	૬	૩	૩	૩	૩	૨૪

દરેકમાં મળીને કુલ ગુણો ૨૪:—

૧૦ સામાન્ય ગુણો

૧૬ વિશેષ ગુણો

ચેતનત્વ: મૂર્તત્વ:

અચેતનત્વ: અમૂર્તત્વ:

૨૬ ગુણો:—તેમાંના ચેતનત્વ, અચેતનત્વ, મૂર્તત્વ અને અમૂર્તત્વ: એ બધે બેઠકામાંના ગમે તે એક હોય, બન્નેય સાથે ન હોય. માટે તે બે બાદ જતાં ૨૪ ની સંખ્યા થશે.

સ્વભાવો:—

૧૧ સામાન્ય સ્વભાવો:—

૧ અસ્તિ સ્વભાવ.	૬ અનેક સ્વભાવ.
૨ નાસ્તિ સ્વભાવ.	૭ ભેદ સ્વભાવ.
૩ નિત્ય સ્વભાવ.	૮ અભેદ સ્વભાવ.
૪ અનિત્ય સ્વભાવ.	૯ લઘ્ય સ્વભાવ.
૫ એક સ્વભાવ.	૧૦ અલઘ્ય સ્વભાવ.

૧૧ પારિણામિક સ્વભાવ—જનું બીજું નામ—પરમભાવ સ્વભાવ

૧૦ વિશેષ સ્વભાવો:—

ચેતનત્વ સ્વભાવ

અચેતનત્વ સ્વભાવ

મૂર્તત્વ સ્વભાવ

અમૂર્તત્વ સ્વભાવ

એક પ્રદેશિત્વ સ્વભાવ

અનેક પ્રદેશિત્વ સ્વભાવ

વિભાવ સ્વભાવ

શુદ્ધ સ્વભાવ

અશુદ્ધ સ્વભાવ

ઉપચરિત સ્વભાવ

કર્મજન્ય:

સ્વભાવજન્ય:

(સંસારીને)

(સિદ્ધને)

કુલ ૨૧ સ્વભાવોના આશ્રય સ્થાનોનો કોડો.

	જીવ	પુદ્ગલ	વર્મા	અર્ધર્મ	આકાશ	કાળ	કેટલા દ્રવ્યમાં
૧ અસ્તિત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૨ નાસ્તિત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૩ નિત્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૪ અનિત્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૫ એક સ્વભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૬ અનેક સ્વભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૭ ભેદત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૮ અભેદત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૯ ભાગ્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૦ અભાગ્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૧ પરમભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૨ ચેતનત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૩ અચેતનત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૪ મૂર્તત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૫ અમૂર્તત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૬ એક પ્રદેશતા	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૭ અનેક પ્રદેશત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	+	૫
૧૮ વિભાગત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૯ શુદ્ધત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૨૦ અશુદ્ધત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૨૧ ઉપચરિતત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
કેટલા સુખ ?	૨૧	૨૧	૧૬	૧૬	૧૬	૧૫	૧૦૫

સ્વભાવો ઉપર ન્યાયતા.

સ્વભાવોના નામ	
૧ અસ્તિત્વ	સ્વ-દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી
૨ નાસ્તિત્વ	પર દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૩ નિત્યત્વ	ઉત્પાદવ્યવની ગૌણતા કરીને સત્તાગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી
૪ અનિત્યત્વ	ઉત્પાદવ્યવની મુખતાએ સત્તાગ્રાહક પર્યાયાર્થિક નયથી
૫ એકત્વ	ભેદ કલ્પનારહિત-શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૬ અનેકત્વ	ભેદ કલ્પનાથી અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૭ ભેદત્વ	ગુણ-ગુણિના ભેદની અપેક્ષાએ સદ્ભૂત વ્યવહારથી.
૮ અભેદત્વ	ભેદ કલ્પનારહિત, શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૯ ભવ્યત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી.
૧૦ અભવ્યત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી.
૧૧ પરમભાવત્વ	શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૧૨ ચેતનત્વ	અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયથી કર્મોત્તે ચેતન સ્વભાવિ આત્માને ચેતનત્વ પરમભાવ ગ્રાહક નયથી.
૧૩ અચેતનત્વ	અસદ્ વ્યવહાર નયથી જીવમા અચેતનત્વ છે. અને પરમભાવ ગ્રાહક નયથી પુદ્ગલાદિ અચેતન છે.
૧૪ મૂર્તત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી અજીવની મૂર્તતા. અને અસદ્ભૂત વ્યવહારથી જીવની મૂર્તતા.
૧૫ અમૂર્તત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી જીવાદિ અમૂર્ત છે. અસદ્ભૂત વ્ય- વહાર નયથી પુદ્ગલ પરમાણુ વિગેરે અમૂર્ત છે
૧૬ એક પ્રદે- શિત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી કાળ અને પુદ્ગલાણુની એક પ્રદેશતા. ભેદ કલ્પનારહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ બાકોના ચારમાં એક પ્રદેશતા
૧૭ અનેક પ્ર- દેશિત્વ	શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી જીવાદિ ૪ અનેક પ્રદેશી, અને પુદ્ગલ પરમાણુ અસદ્ભૂત વ્યવહારથી અનેક પ્રદેશી.
૧૮ વિભાગત્વ	શુદ્ધ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી વિભાવ.
૧૯ શુદ્ધત્વ	શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૨૦ અશુદ્ધત્વ	અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૨૧ ઉપચરિત્વ	અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી.

૩ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય:—

પરમાણુના ગુણો.

૪ અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય:—

૨ દ્વયલુકાદિકના ગુણો:

ધર્માસ્તિકાયાદિકમાં:—

૧ શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય—

૧ લોકાકાશમાન સંસ્થાનાકૃતિત્વ:

૨ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય:—

૧ લોકવર્તિદ્રવ્યસંયોગત્વ:

બીજી રીતે પર્યાયના ચાર પ્રકાર—

[નવ ચક્રના અભિપ્રાયથી—]

૧ સન્નતીય દ્રવ્ય પર્યાય—દ્વિપ્રદેશાદિક સ્કંધો.

૨ વિન્નતીય દ્રવ્ય પર્યાય—આત્મ-પ્રદગ્ધ સંયોગે-મનુષ્ય-
ત્વાદિ પર્યાય.

૩ સ્વભાવ ગુણ પર્યાય:—કેવળ જ્ઞાન.

૪ વિભાવ ગુણ પર્યાય—મતિજ્ઞાન વિગેરે.

આ ચાર ભેદ પણ ખરી રીતે તો પ્રાયઃ જણવા, કેમકે:—

પરમાણુરૂપ દ્રવ્યપર્યાય—આ ચારમાં સમાતો નથી. કેમકે—પર-
માણુપણને પણ શાસ્ત્રમાં વિભાગ જાત [મેદાદણ:] પર્યાયપણું કહ્યું છે.

द्रव्य शब्दानी व्युत्पत्तिभ्यो अने लक्षणौ।

१ सङ्गः-द्रव्यम्—

सोदति स्वकीयान् गुण-पर्यायान् व्याप्नोति इति सद्.

उत्पाद-व्यय-धौव्ययुक्तं सत्

अर्थ-क्रियाकारि च सत्.

यदेवार्थ-क्रियाकारि, तदेव परमार्थ-सद्.

यच्च नार्थ-क्रियाकारि, तदेव परतोऽप्यसद्-इति.

निज-निज-प्रदेश-समूहैरखण्डवृत्तात्स्वभाव-विभाव-पर्यायाद्-
द्रवति, द्रोष्यति, अदुद्रवत, इति-द्रव्यम्.

गुण-पर्यायवद् द्रव्यम्, गुणाश्रयो द्रव्यं वा ।

द्वय दूयते दोरवयवो विकारो गुणाण ॥

संदावो द्बवं भव्वं भावस्स भूयभावं च जोगं ॥ १ ॥

द्रवति तौस्तान्यपर्यायान् प्राप्नोति मुञ्चति वा ।

२-दूयते स्वपर्यायैरेव प्राप्यते मुच्यते वा ।

३-४ द्रुः-सत्ता. तस्या एव अवयवो विकारो वा, इति द्रव्यम् ।

५-अवान्तरसत्तारूपाणि द्रव्याणि महासत्ताया अवयवो विकारो
भवत्येवेति भावः

६-भवनं भावसत्तिर्भविष्यति इति भावः, तस्य भाविनः पर्याय-
स्य योग्यं यद्द्रव्यं तदपि द्रव्यम्, राजपर्यायाईकुमारवत् ।

७-तथा-भूतं हि पश्चात्कृतो भावः पर्यायो यस्य, तदपि द्रव्यम्,
इति दिक् ।

तदेव द्रव्यमर्थः प्रयोजनं यस्यासौ द्रव्यार्थिकः

ત્રથો-ગ્રંથકારો અને મતોની યાદી.

૧ ગ્રંથ-સૂચિ.

આકર.	૭૯	નિશિથસૂત્ર	૮
આગમ.	ચેઈજ	નિશિથ દ્વાનિશિકા	૧૧૨
અનુયોગદ્વાર સૂત્ર	૭૪, ૭૮	પ્રત્યાપના રૂતિ	૧૦૦
અનેકાન્તઅવસ્થા	૪૧	પ્રવચનસાર	૭, ૧૨૮
અન્યયોગઅવસ્થાદેહદ્વાનિશિકા	૩૧, ૩૨, ૮૩	પ્રસરતિ	૬, ૧૦૪
આત્મારોહગ સૂત્ર	૩, ૩૩	પંચકરૂપ ભાષ્ય	૫
આવશ્યક	૭૨, ૧૬૭, ૧૬૮	ગૃહકરૂપ	૮૬, ૧૬૦
ઉપદેશપદ	૫, ૧૫૮	ભાષા રહસ્ય	૧૨૪
ઉપદેશરહસ્ય	૧૫૯	ભગવતીસૂત્ર	૧૧૧, ૧૧૫
ઉપદેશમાલા	૬	મહાનિશિથ	૧૫૯
ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર	૧૧૦, ૧૪૭, ૧૫૨, ૧૫૩, ૧૫૯	યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય	૧૫૮, ૧૬૯
કરૂપ	૮	યોગસાત્ત્વ	૧૧૩, ૧૧૬
જ્વાલિગમ	૧૧૦	વિંશિકા	૧૬, ૧૦૪
મણિતસાત્ત્વ	૧૯	વિશેષાવશ્યક	૪૬, ૭૩, ૮૦
મચ્છાચાર	૧૬૫	વ્યવહાર સૂત્ર	૮
ગીતા	૧૬	રત્નાકરારવતારિકા	
ચન્દ્રમંદપ્તિ	૩	લલિત વિસ્તાર	૯, ૧૬૭
ચિંતામણિ	૧૭૭	પેાશક	૫, ૧૫૭
તર્કશાત્ત્વ	૪૮, ૧૭૮	શિરોમણિ	૧૭૭
તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર	૩, ૧૯, ૧૧, ૭૧, ૭૨, ૭૯, ૯૦, ૧૧૧, ૧૧૨	શ્રીતા	૩
દષ્ટિવાદાધ્યયન	૮	સૂત્રકૃતાંગ-ખીલુચ્ચય	૩, ૫
દ્રવ્ય સંમિદ્ધ	૪૮, ૧૧૩	સમ્મતિ	૩, ૪, ૮, ૯, ૧૮, ૧૯, ૩૫, ૪૬, ૮૧, ૯૩, ૯૪, ૯૬, ૯૭, ૯૮, ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૪૩, ૧૫૦, ૧૫૫
દ્વાદશારન્ય ચક્રવાલ	૩૭	સમ્મતિવૃત્તિ	૧૩૪
દ્વાનિશિકા	૩૧, ૩૨, ૮૩	સૂત્ર	૭૮, ૧૦૮, ૧૧૫, ૧૧૫
ધર્મસંમિદ્ધ	૧૧૧	સિદ્ધાન્ત	૮૧
નયચક્ર	૭૦, ૭૧, ૮૨, ૧૫૪, ૧૫૬,	સત્તારનયચક્રાધ્યયન	૩૭, ૩૨, ૮૩

૩. વિશેષ નામો.

અરમાલિ:	૧૨૪	શ્રી છનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ૭૩, ૧૫૬
શ્રી નાપભદ્રેવ લગનાન	૧૪૦	શ્રી નયવિજય પંડિત ૩
કવિજ્ઞાનવિજય	૧૭૬	શ્રી પદ્મપ્રભ ૧૪૨
કારી	૧૭૭	બુદ્ધ ૨૯
શ્રી કદમાણુ વિજયવાયક	૧૨૬	ધ્યાહરી ૧૭૦
શ્રી છત્તવિજય પંડિત	૩, ૧૭૭	દેવસેન ૭૧, ૭૨, ૭૭, ૮૨, ૧૫૬
શ્રી મલ્લ વાદી	૭૩	શ્રી વિજયસેનસુરિ ૧૭૪
શ્રી મહાવાર	૫૭	શ્રી શિવપુર ૫૩
શ્રી રત્નપ્રભાચાર્ય	૫૪	શ્રી સિદ્ધસેન ૧૧૨
શ્રી લાભવિજય	૧૭૭	શ્રી સિદ્ધસેન દીવાકર ૭૩
શ્રી વાસુપૂજ્ય	૧૪૨	શ્રી હરિભદ્રસુરિ ૧૧૨, ૧૩૦, ૧૭૦
શ્રી વજ્રમહેવસુરિ	૧૭૪	શ્રી હીરવિજય ૧૭૪, ૧૭૬
શ્રી વિજયસિંહસુરિ	૧૭૪	

૨. મતોની સૂચિ.

અદ્વૈતવાદ	૧૩	નૈયાયિક મત ૨૨, ૨૮, ૩૧, ૮૩, ૮૬, ૯૮, ૧૧૮
એક આચાર્ય	૧૪૦	
ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધ	૧૩	પરવાદી ૫૧
જિનરાજ	૮૩	આચીન નૈયાયિક ૩૫
જિનવાણી	૧૦૮	બોદિક ૭૬
જૈનાભાસ	૧૧૩	બૌદ્ધ ૨૬, ૮૭
જૈનશાસન	૮૩, ૧૦૪	ભાષ્યમિક બૌદ્ધ ૮૮
જૈન	૩૧, ૩૬, ૪૨, ૫૪	યોગાચાર ૨૬
તપાગચ્છ	૧૭૬	વેદાન્ત દર્શન ૮૧, ૧૩૫, ૧૭૮
દિગંબરાનુ-સારિ-યામિનુ	૧૪, ૧૭	શૂન્યવાદ ૮૮
દિગ્પટાભાસ	૧૫૦	સ્વેત્યંબર ૭૧-૮૨
દિગંબર	૪૭, ૪૯, ૫૮, ૧૧૩, ૧૧૨, ૧૫૬	સ્વેત્યંબર પ્રમાણુચાર ૪૭
દિગંબર પક્ષ	૧૧૪	સદ્દેશવાદ ૧૩
દિગંબર-પ્રક્રિયા	૧૧, ૧૧૨, ૧૪૬	સિદ્ધાન્તવાદી ૭૪
દ્વ્યાદેશ પક્ષ	૨૨	સર્વ શૂન્ય વિદ્યાનવાદી ૮૮
નયવાદી	૪૩	સાંખ્ય ૩૧
નવાનૈયાયિક	૨૫	સ્પાદવાદી ૩૧, ૮૮

સ્થાવ્રાદ અને સર્વજ્ઞતા

["જૈન સત્ય પ્રકાશ." અંક ૭મા ઉપરથી]

લેખક

શ્રીચુત પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ

“ જૈનદર્શન બહુ જ ઉંચી કોટીનું દર્શન છે. આનાં મુખ્ય તત્ત્વો વિજ્ઞાન-શાસ્ત્ર [સાયન્સ-Science] ના આધાર ઉપર રચાયેલાં છે. આ મારું કેવળ અનુમાન જ નથી, પણ મારો સંપૂર્ણ અનુભવ પણ છે. જેમ જેમ પ્રદાર્થ વિજ્ઞાન આગળ વધતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો પણ સિદ્ધ થતા જાય છે.”

—સ્વર્ગરથ ડૉ૦ એલ૦ પી૦ ટેસીટરી [ઇટલી]

“ જૈનધર્મ એક વૈજ્ઞાનિક ધર્મ છે. ”

—દરબારી લાલજી.

ઉપર જણાવેલા બન્ને જૈનધર્મના અભ્યાસીઓના અભિપ્રાય કરતાં જૈનધર્મના એક અભ્યાસી તરીકે મારો અભિપ્રાય કંઈક જુદો પડે છે. તે આ લેખમાં વિદ્વાનો સમક્ષ નમ્રતા પૂર્વક રજુ કરવા રજા લઉં છું.

જૈનધર્મને એક સામાન્ય આચાર વિચારવાળો ધર્મ માની લઈ જેઓ તેને જમતો એક અમૂલ્ય વારસો નથી સમજતા. તેઓને તે બન્ને લેખકો સમજાવવા માગે છે કે—“ જૈનધર્મ એક સામાન્ય વસ્તુ નથી, પરંતુ તેનું ચણતર વિજ્ઞાનના વિચારો ઉપર રચાયેલું છે.” પરંતુ આ સ્વરૂપ પણ ખરી રીતે જૈનધર્મ માટે ન્યૂનોક્તિવાળું જણાય છે. જૈનધર્મ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રસિદ્ધ નથી એટલે વૈજ્ઞાનિક નથી, પણ “ તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રસિદ્ધ છે, તત્ત્વજ્ઞાનમય છે.”

તત્ત્વજ્ઞાન શબ્દ: અને વિજ્ઞાન શબ્દ: નીચે પ્રમાણે જુદા જુદા અર્થમાં પ્રયોજિત છે. એટલે બન્નેમાં અર્થ ભેદ છે: તે નીચે પ્રમાણે—

વિજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ કોઈ ખેતુ એક સાયન્સ—કોઈ પણ એક વિષયનું પદ્ધતિસર શાસ્ત્ર, એવો થાય છે. દાખલા તરીકે:—યંત્ર વિજ્ઞાન, શબ્દ વિજ્ઞાન, ભૂમીતિ વિજ્ઞાન, સૂક્તર વિજ્ઞાન, ભૂતલ વિજ્ઞાન, ભૂગર્ભ વિજ્ઞાન, ખગોળ વિજ્ઞાન, સુતારી સિદ્ધ વિજ્ઞાન, ખાંધકામ સિદ્ધ વિજ્ઞાન, ચિત્ર વિજ્ઞાન, આરોગ્ય વિજ્ઞાન, પ્રમાણ વિજ્ઞાન, માનસ વિજ્ઞાન, અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન; વિગેરે નાના મોટા વિજ્ઞાનોનું એક મોટું લિસ્ટ થવા જાય, પરંતુ આમાં દરેક વિજ્ઞાન મુખ્યપણે સ્વતંત્ર હોય છે. અને એવા સંખ્યાગ્રંથ વિજ્ઞાનો જમત્માં હોય છે.

તત્ત્વજ્ઞાન તો જમત્માં એક જ હોઈ શકે, કેમ કે—તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય જ એટલો બહોળો છે, કે જે આખા વિશ્વ ઉપર ફરી વળે છે. તત્ત્વજ્ઞાન જમતના સર્વ વિજ્ઞાનોનો પરસ્પર સંબંધ, સમન્વય, અને ગૌણ મુખ્ય ભાવનું પ્રતિપાદન કરે છે. સંપૂર્ણ વિશ્વદર્શનનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન [ફિલોસોફી—Philosophy] છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે—તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનમાં મોટા તફાવત છે, તત્ત્વજ્ઞાન વ્યાપક છે, અને લાખો વિજ્ઞાનો તેના પેટામાં મમાય છે.

હાલના સંશોધકો અનેક વિજ્ઞાનોની શોધો ચલાવી રહ્યા છે. અને દરેકમાં દરરોજ નવું નવું શોધ્યાની જાહેરાત કરે છે, છતાં એટલું તો કહે જ છે કે—“ હજુ કોઈ પણ વિજ્ઞાન પૂરું શોધી શકાયું નથી. દરેકમાં નવી શોધ થાય છે, કે જુની શોધ ખોટી પડે છે. અથવા કેટલીક જુની શોધ વધારે સ્પષ્ટ પણ થાય છે. પરંતુ દરેકનો છેડો આવી ગયો છે, એમ સમજવાનું નથી. હજુ પાશ્વેશમાં પહેલી પુણી કંતાઈ છે. શોધાયું માનીએ છીએ, તેના કરતાં કંઈક ગણું હજુ અણશોધ્ય રહ્યું છે. ”

આ ઉપરથી આપણે એમ તો સમજી શકીશું જ કે—જ્યારે એક પણ વિજ્ઞાન સંપૂર્ણ શોધાયું નથી, ત્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધવાની તો વાત જ શી ? અને જ્યારે અંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધાયું નથી, તો તત્ત્વજ્ઞાન શોધવાની તો વાત જ શી ? અને જ્યારે તત્ત્વજ્ઞાનના સંશોધનની વાત પણ યથા શકતી નથી, તો પછી જગત્ માટે અગ્રાધ્ય: સાંગેષાંગ: અને શુદ્ધ: જીવનમાર્ગ શોધી આપવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ?

છતાં “ક્રાન્ટ” વિગેરે શીલસુદ્ધેએ તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસની પાઠ-
શાળામાં પાઠી ઉપર ધૂળ નાંખી જ છે, એમ કહેવું જ પડશે. અને બીજા
પણ અનેક આધુનિક વિદ્વાનો એ દિશામાં પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે.

પ્રાચીન કાળના દર્શનો અને ધર્મ તરફ જોઈએ, તો તે પણ બધા
વૈજ્ઞાનિક ધર્મો જણાશે. આગળની ભૂમિકા ઉપર કોઈ ચડેલા જણાતા નથી.
એટલું ખરું છે કે કેટલાક ધર્મો સામાન્ય ભૂમિકા કરતાં ઉપરની ભૂમિકા
ઉપર હશે. ત્યારે કેટલાક એક કરતાં વધુ વિજ્ઞાનોના પાયા ઉપર રચાયેલા
માલૂમ પડશે.

દાખલા તરીકે:—વેદાંત, “જગતમાં કેવળ એકલું બ્રહ્મ છે—જગત
માત્ર બ્રહ્મમયજ છે,” એમ કહીને જગતના એકીકરણનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે.
ત્યારે વૈશેષિક દર્શન વિગેરે પૃથક્કરણ સમજાવે છે. ન્યાયદર્શન પ્રમાણુશા-
સ્ત્રનું વિજ્ઞાન સમજાવે છે. ત્યારે મીમાંસકો શબ્દપ્રમાણના વિજ્ઞાનને દબ કરે
છે. સાંખ્ય પ્રકૃતિ પુરુષમાં જગતને વહેંચે છે. અને યોગદર્શન યોગવિધાનું
વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. બૌદ્ધદર્શન જગતની અનિત્યતા અને વૈરાગ્ય લાવ-
નાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે વેદાન્ત માત્ર જગત નિત્ય જ છે, એમ
કહીને નિત્યતાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે ચાર્વાક સાંસારિક જીવનનું
વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. જૈન અવેસ્તા મન વચન કાયાની પવિત્રતા ઉપર
બાર મૂકે છે. ત્યારે ખ્રિસ્તીધર્મ સહનશીલતા અને પરદુઃખલજન
પરોપકારની નીતિનું માત્ર જ્ઞાન આપે છે. કુરાનેશરીફ અલ્લા અને
મક્કમતા દબ કરે છે.

આણક્યનું અર્થશાસ્ત્ર, ચરકનું આરોગ્યશાસ્ત્ર, પાણિનિનું
વ્યાકરણશાસ્ત્ર; મગ્ધનું કાવ્યપ્રકાશ, હરતનું નાટ્યશાસ્ત્ર, વિશ્વકર્માનું
શિલ્પશાસ્ત્ર, એ વિગેરે પણ જુદા જુદા વિજ્ઞાનો જ છે, એ તો
સ્પષ્ટ જ દેખાય છે. એક વિજ્ઞાનને બીજા વિજ્ઞાનનો કેટલોક આધાર હોય
છે. એક વિજ્ઞાન સાથે બીજું વિજ્ઞાન અત્યુક જતનો થોડો ધણો સંબંધ
ધરાવતું હોય છે. એક વિજ્ઞાનના પેટા વિજ્ઞાનો ધણાં હોય છે. અને એક
મુખ્ય વિજ્ઞાન પણ બીજા કોઈ મોટા વિજ્ઞાનનું પેટા વિજ્ઞાન હોય છે.

પરંતુ જગતમાં કોઈ પણ એવો ધર્મ—એવું દર્શન, કે એવી શોધ
થી કે જે તત્ત્વજ્ઞાનરૂપે હોય.

આ જગતમાં તત્ત્વજ્ઞાન તરીકે કોઇ પણ દર્શન હોય, તો તે કેવળ જ્ઞેનદર્શન છે. એટલે કે જગતમાં સંભવિત સર્વ વિજ્ઞાનોના સમન્વયમય જે તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે જિનોએ બતાવ્યું છે, માટે જ્ઞેન તત્ત્વજ્ઞાન કહેવાય છે. જ્ઞેન શબ્દ કાઢી નાંખીએ તો પણ તે તત્ત્વજ્ઞાન જ છે, તે જ તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે સિવાય કોઇ કાંઈ બીજું તત્ત્વજ્ઞાન સંભવી શકતું નથી, સંભવી શકશે નહિ, સંભવી શક્યું નથી. આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની તો શક્તિ બહારનુંજ એ કામ છે. અને તેને સંપૂર્ણ કરતાં કેટલો વખત ગાય, તે કહી શકાય તેમ છે જ નહિ. માટે કોઇથી હાલમાં સંપૂર્ણ સોધી શકાય તેમ છે જ નહીં કેમકે કોઇ પણ દુન્યવી સાધનો સંપૂર્ણ સોધને માટે-હમ્મેશને માટે અપૂર્ણ જ છે.

આ બાબતની સાબીતી માટે નીચેની વિચારસરણી ઉપયોગી થશે.

આજે સર્વ વિદ્વદ્ મંડળમાં એ તો પ્રસિદ્ધ છે કે—જ્ઞેનોનો સિદ્ધાંત સ્વાહાદ છે. સ્વાહાદ એટલે શું ? આ જગત એવું અટપટું છે કે—તે કેવું છે ? તે સંપૂર્ણપણે કહેવું મુશ્કેલ છે, એટલું જ નહિ પણ અશક્ય છે. ઉપ-નિષદ્ધારો પણ નેતિ નેતિ કહીને જગતનું નિરૂપણ અશક્ય છે—એમ કહે છે. જ્ઞેનો પણ એમ જ માને છે—છતાં તે એટલું તો કહે જ છે કે—જગતનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કહેવાને માટે અશક્ય જ છે, છતાં કેટલુંક સ્વરૂપ આપણે સૌ બોલીએ છીએ, માટે તેનો સ્વાહાદ થઈ શકે છે. સ્વાહાદ એટલે કથંચિત્ વાદ, અને પણે કથંચિત્ અવાદ રહે છે. અર્થાત્ જગત્ સ્વાહ વક્તામ્ય છે, અને સ્વાહ અબ્યક્તામ્ય છે. જગત્ સર્વ વિજ્ઞાનોમય કેવો રીતે છે, તે જાણવામાં આવવા છતાં સ્વાહ [કથંચિત્] વાદ કહી શકાય છે. જે કાંઈ બોલાય છે તે મૂળ વસ્તુનો કોઇ અમુક જ ભાગ હોય છે. જે કાંઈ બોલાય છે, તેના સિવાય પણ એ વસ્તુ વિશે બીજું કાંઈક હોય છે ખરું. પણ બોધાર્થ નથી. અથવા એ બોધાર્થ હોય તે વખતે પણ પ્રથમ મનું જે બોધાયલું છે તે પણ એ વખતે બોલી શકાયું નથી. તેથી આ જગતનો સ્વાદ્યો જ વાદ થઈ શકે છે. સ્વાહ વિના વાદ થઈ શકતો નથી. બોલી શકાતું નથી.

આ રીતે જ્ઞેનદર્શનમાં જગતનું નિરૂપણ સ્વાદ્યો કરવામાં આવ્યું છે, તે પણ ધણું જ વિવિધ છે. એકાકરણની દૃષ્ટિથી, પૃથક્કરણની દૃષ્ટિથી, વિશેષ, નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક, બેદ, અબેદ, સત્, અસત, વિગેર દૃષ્ટિબિંદુઓથી એ ઉપરાંત એક રીતે, બે રીતે, ત્રણ રીતે, ચાર રીતે, પાંચ

રીતે, ૭ રીતે, સાત રીતે. આઠ રીતે, નવ રીતે, એમ અનેક રીતે જગત સમજાવ્યું છે. અને તે દરેક રીતમાં પરસ્પર એક-બીજી પદ્ધતિને ગૌણ-મુખ્યભાવ આપેલો છે. ઉપરાંત, ચૈતન્ય વિજ્ઞાન, પ્રાણિ વિજ્ઞાન, પરમાણુ-વિજ્ઞાન, જૂતલ, જૂસ્તર, વિગેરે વિજ્ઞાનો, રાજ્યનિતિ, સિદ્ધ, જ્યોતિષ, ગણિત, શબ્દશાસ્ત્ર, યોગ, વિગેરે લાખો વિજ્ઞાનો જતાવ્યા છે. તેના પરસ્પર સંબંધ જતાવી, જીવનમાં ઉપયોગ, અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં સમન્વય જતાવેલો છે. માટે બહુ જ સારી રીતે અભ્યાસ કરનારને આ દર્શન તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન જ લાગશે, જ્યારે બીજાને કોઈ પણ દર્શન જ્ઞાન સંગ્રહે વિજ્ઞાનરૂપ લાગશે. વેદાન્ત એટલે વેદાનો સાર, પણ વેદો તત્ત્વજ્ઞાનમય નથી. મીમાંસકો પણ માત્ર "વિચારકો જ છે, અર્થાત્ સંગોપાંગ તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી." વિગેરે.

જૈનોના નથો તે તે વિજ્ઞાનના અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરે છે. અને જૈનોનું પ્રમાણ તત્ત્વજ્ઞાનદષ્ટિનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે. બીજાની પ્રમાણ વ્યવસ્થા કરતાં જૈનોની પ્રમાણ વ્યવસ્થા આ રીતે જુદી પડે છે. આ ઉપરથી જોતાં વેદાન્ત દર્શન, ન્યાય દર્શન વિગેરે દર્શન શબ્દો નય દષ્ટિથી એકાદ બે કે તેથી વધારે વિજ્ઞાનો સૂચવે છે. ત્યારે સ્યાદવાદ શબ્દ તત્ત્વજ્ઞાન સૂચવે છે. સ્યાદવાદ શબ્દનો પ્રયોગ તત્ત્વજ્ઞાનની દષ્ટિથી છે. અને તે દષ્ટિથી જ પ્રયોગ થઈ શકે, માટે સ્યાદવાદ શબ્દનો પ્રયોગ જ તત્ત્વજ્ઞાનપણ સૂચવે છે.

એ શબ્દ તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે. તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રને જ નથો હોઈ શકે. બીજા દર્શનો તો એક એક નય રૂપ જ છે, એટલે તેમનામાં નય સંબંધિ વિચાર ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે. તેઓના પ્રમાણની વ્યાખ્યાઓ પણ એકદેશીય જ હોય છે.

આ ઉપરથી જુદાં જુદાં વિજ્ઞાનોના ગ્રાંથો સર્વગ્રંથ ન હોઈ શકે, એ દેખીતું જ છે. અને જ્યાં સુધી જૈનદર્શનને પણ વૈજ્ઞાનિક માનીએ ત્યાં સુધી તેના પ્રતિપાદક સર્વગ્રંથ હોઈ જ શકે, એમ કહેવું વધારે પડતું છે. થીયેરીઓ (Theory) નો ગ્રાંથ પોતાના વિજ્ઞાન વિષે થીયેરી (Theory) થી સદૃશ દર્શકતા સમજાવી શકે ખરો, પણ એટલા પુરતો તેને સર્વગ્રંથ કહી ન શકાય. અતઃજત, માત્ર આપણા માટે આશ્ચર્યકારિક બાબમાં તેઓને ઉપમાથી સર્વગ્રંથ કહેવામાં વાંધો નથી. જેમ કે-જ્ઞા સર્વગ્રંથ, કપિત્ર સર્વગ્રંથ, વિગેરે. અને એટલી વાત સાચી પણ ખરી કે-પોતાના વિવરણના બીજા બધા વિજ્ઞાનો કરતાં તેઓ વધારે-સર્વ જનજન્યારા, માટે-સર્વગ્રંથ ખરા.

પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનનું-સ્વાદ્વાદ્યું નિરુપણ સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ વિના થઈ જ ન શકે. જો જૈનદર્શનને વૈજ્ઞાનિક દર્શનને અદ્વૈત તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન માનીએ તો તેના બતાવનારા સર્વજ્ઞ સિવાય સંભવી શકે જ નહીં. સર્વ વિજ્ઞાનો ધ્યાનમાં આવે, તેના સંબંધો ધ્યાનમાં આવે અને તે ઉપરથી છાવન માર્ગ સમજાય, ત્યારે તત્ત્વજ્ઞાનનું સંપૂર્ણ પ્રતિષ્ઠાપન કરી શકાય. એટલે સર્વ વિજ્ઞાનોના અને તત્ત્વજ્ઞાનના યાતા તે જ સર્વજ્ઞ. એટલે કાં તો જગતમાં સ્વાદ્વાદ નથી, અનેક વિજ્ઞાનો નથી, તત્ત્વજ્ઞાન નથી, અને સર્વજ્ઞ પણ નથી; અને જો લાખો કરોડો વિજ્ઞાનો હોય, અને તે સર્વનો સમન્વય કરનારું તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્ર હોય, અને તે સ્વાદ્વાદ્યો ગોચર કરાવનાર પણ હોય, તો અવશ્ય જગતમાં સર્વજ્ઞ સંભવિ શકે છે.

એટલે કે:-તત્ત્વજ્ઞાનને જાણનારા સિધાપના માત્ર વૈજ્ઞાનિકો સર્વજ્ઞ ન જ હોઈ શકે. સર્વજ્ઞ હોય તે જ તત્ત્વજ્ઞાની હોઈ શકે, અથવા તો-તત્ત્વજ્ઞાની હોય તે સર્વજ્ઞ હોય જ. અને તેથી હું માનું છું કે જૈન દર્શન તત્ત્વજ્ઞાનમય છે; કેવળ વિજ્ઞાનમય નથી.*

* આ જ વાત આચાર્ય મહારાજશ્રી હરિભદ્રસૂરિ પણ કહે છે :—

વૃદ્ધશાસ્ત્રાઽવિરુદ્ધાર્થં સર્વસત્યસુસાવદમ્ ।

મોક્તં ગમીરમાહલાદિ વાક્યં યસ્ય, સ સર્વવિદ્ ॥ ૧ ॥

एवं भूतं तु यद्वाक्यं जैनमेव, ततः स वै ।

सर्वज्ञो, नान्यः, एतच्च स्याद्वावोक्त्यैव गम्यते ॥ २ ॥

पक्षपातो न मे योरे, द्वेषो न कपिलादिषु ।

शुक्तिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ ૩ ॥

જેનું વાક્ય જગત અને શાસ્ત્રો (થીએરીઝ-Theory), કરતાં વિરુદ્ધ અર્થ ન સમજાવતું હોય, સર્વ પ્રાણીઓને દિતકર હોય, માપસર હોય, ચંપીર અને આનંદદાયક હોય, તે સર્વજ્ઞ સમજવા. ૧.

એવા પ્રકારનું જે વાક્ય તે તો કેવળ જૈન વાક્ય જ છે: તેથી તે જ સર્વજ્ઞ છે, બીજા હોઈ સર્વજ્ઞ હોઈ શકે જ નહિ. આ વાત સ્વાદ્વાદની વસ્તિથી જ સાબિત કરી શકાય છે. ૨.

મને મહાવીર ઉપર પક્ષપાત નથી, અને કપિલ વગેરે ઉપર દ્વેષ નથી. છતાં એટલું તો ખરું જ છે કે—જેની વાત શુક્તિયુક્ત હોય, તેના તો સ્વીકાર કરવો જ પડે ને? ૩.

સ્વાદાદને આજે ખરા અર્થમાં સમજવો એ સ્વાદાદની પહેલી પૂજા છે. તેમ જ “જેમ જેમ આધુનિક વિજ્ઞાન ખીલતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન સિદ્ધાન્તો સાબિત થતા જાય છે,” તે પણ અર્ધ સત્ય કે ખોટું છે. કેમકે એક નક્કી થઇ ગયેલી બાબતને ફરીથી શોધવા માટે શક્તિ, ધન અને સમયનો વ્યય કરવો એ જગતને સત્યથી વંચિત રાખે છે. એટલે કે જગતમાં તેટલું નુકશાન થાય છે, એ દેખીતું જ છે. એટલે હાલની શોધોથી જૈન સિદ્ધાન્તનાં કેટલાંક તત્ત્વો સાબિત થતા હોય, તેટલા ઉપરથી જૈન દર્શનનું તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનનું-માન સચરાતું નથી. મી. ટેસીટરી એ વાક્યો ઉચ્ચારીને જૈનોને પણ હાલના વિજ્ઞાનની ખીલવણીમાં સામેલ કરવાની યુક્તિ વાપરે છે. “પોતાના શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો સાબિત કરવાની લાલચથી પણ જો તેઓ આકર્ષાય તો હાલના વિજ્ઞાનને સારો ટેકો મળે.” એ આશયથી જૈનદર્શનના વખાણુ કરે છે, બાકી તેમાં કશી ખાસ વિશેષતા નથી. અને એવા વખાણુથી આપણે ભોળવાવાનું થે નથી જગતે મિથ્યા પ્રવાસ છોડીને એ “સિદ્ધ” મતને વળગીને આગળ ચાલવું જોઇએ, તેને બદલે આજની યુરોપીય દુનીયા ભાંગફાટમાં પડેલી છે. અને તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનને વળગેલાઓને પણ વિજ્ઞાનની આકર્ષક અને ઉત્તેજક વાતો કરીને તત્ત્વજ્ઞાન: અને તેને અનુસારતા યોગ્ય આર્થ શ્રવનથી દૂર કરે છે.

૧ સિદ્ધે મો ! પયયો જમો જિજ્ઞમપ્—

પુષ્પરાયરદોમ્મ.

દે લોકા ! સિદ્ધ-ચોક્કસ વરીકે સખિવ ચર્ધ ચૂકેત્રા મી જિનમતને પ્રવ.ન-પૂર્વક નમો.

આધુનિક વિજ્ઞાનઃ અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની

અભ્યાધ્યતાઃ

જૈન શાસ્ત્રોમાં ૭ દ્રવ્યો અને તેના સ્વભાવોઃ ગુણોઃ વિગેરે જે વર્ણવ્યા છે, તે ત્રણ ક્ષણને માટે એક સરખાજ હોય છે, તેમાં કદો ફેરફાર થઈ શકતો નથી. ૭ દ્રવ્યમાંના જીવઃ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યઃ એ બે દ્રવ્યોના કાર્યો દરેક માણસો મોતાના અનુભવમાં લઈ શકે છે. બીજા ૪ દ્રવ્યોની અસર એકાએક સામાન્ય માણસના ખ્યાલમાં આવી શકે તેમ નથી.

પુદ્ગલ દ્રવ્યના અનેક પરિણામો, અને એ ચેતનશક્તિના અનેક કાર્યો સૌ સમજી શકે છે.

ચેતનાશક્તિની વિવિધતા વિષે તો હાલનું વિજ્ઞાન લગભગ અંધારામાં આપડે છે. વિવિધ પ્રાણીઓ ઉપરથી ચેતનાની પ્રાણી વિદ્યા તેમણે ઉત્પન્ન કરી છે, અને તેના ઉપરથી ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાન યાત્રા પણ ઉત્પન્ન કર્યું છે. તથા માનસશાસ્ત્રના પણ અનેક પ્રયોગોની તોંધિ રાખવા માંડી છે. એ બધાની પાછળ રહેલી ચૈતન્ય નામની વ્યાપક શક્તિ શું છે ? તેનો પત્તો હજી લાગેલો જ નથી. ત્યારે ચૈતન્ય અને તેના અધિષ્ઠાનરૂપ આત્માઃ તથા તેના કાર્યોનાં ત્રિશાળ વૈવિધ્ય વિષે પ્રશ્નોન્ન પ્રશ્નો જૈન દર્શનમાં લખાં છે. અને તે પણ માત્ર છુટક નોંધરૂપે નથી, પરંતુ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ ઉપર રચાયેલ યોગ્ય પદ્ધતિમર તેનું વિસ્તૃત-અતિવિસ્તૃત વર્ણન છે. અનુભવમયઃ અતિવિપુલ ધન હોય તો-પ્રયોગમયઃ અને બુદ્ધિમયઃ કરી શકાય તેવું પણ વર્ણન છેઃ

પુદ્ગલ દ્રવ્ય વિષે પણ હાલનું વિજ્ઞાન મધ્ય આગળ વધ્યું હોય એમ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાનના ઈતિહાસના લેખકો જ તેને "પાશેરામાં પહેલી પૂણી" કહીને તેની અત્યસ્થતા બજાવે છે. અને વાત પણ ખરી છે કે-એ ક્ષેત્ર પણ એટલું બધું વિચારણ છે કે-તેનો પાર સામાન્ય બુદ્ધિથી કરોડો વર્ષો પણ માનવજાત લાવી શકે એમ નથી જ.

જૈન દર્શનમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યના પાંચ વર્ણોઃ બે બધઃ પાંચ રસઃ આઠ સ્પર્શ. વિગેરે પરમાણુ અને સ્કન્ધગત પરિણામોઃ તથા ૬ પ્રકારના શબ્દઃ ત્રણ પ્રકારનો બધઃ બે પ્રકારનું સૌન્દર્યઃ બે પ્રકારનું સ્યૌલ્યઃ અનેક પ્રકારની આકૃતિઓઃ પાંચ પ્રકારનો બેદઃ અંધકારઃ જાયાઃ આતપઃ અને ઉદોતઃ વિગેરે સ્કન્ધગત પરિણામો બતાવેલા છે.

પુદ્ગલમાંથી શરીર બંધાય છે. ભાષા: મન: અને આસોઆસ:માં પુદ્ગલ દ્રવ્યો ઉપયોગી છે. મરણ: શુવન: સુખ: દુઃખ: પણ તેને લીધે થાય છે.

આ કહ્યા પછી તે દરેકના એટલા બધા પેટા ભેદો સમજાવે છે કે- જ્યાં આપણી પુદ્ધિ કામજ ન કરે. દાખલા તરીકે: પાંચ વર્ષુ એટલે રંગ તો સમજ્યા. હવે કોઈપણ એક લાલ વિગેરે રંગ લઈએ. તેનો એક નાનામાં નાનો અંશ, તે-વર્ણુ પરિચ્છેદ કહેવાય. એવા અમુક રંગના પરિચ્છેદો ભેગા થાય, ત્યારે એક વર્ગણા ગણાય. અને એવી અનંત વર્ગણાનો એક રંગ-સ્પર્ધક થાય. એવા વર્ણુસ્પર્ધકો જગત્માં અમુક સંખ્યામાં કુલ છે. વ્યવહારમાં તેનો વિચાર નૈન શાસ્ત્રિકારો આ પ્રમાણે કરે છે:-જગત્માં જેટલી લાલ ચીજો હોય, તેને એકઠી કરો. લાખો કરોડો બલકે અનંત એવી લાલ ચીજો આપણને મળી શકશે. દરેક ચીજો એક લાલ રંગની જ ગણાવાની. પરંતુ તે દરેકનો લાલ રંગ પણ એક સરખો હોય જ નહીં. કોઈમાં ઘેરો લાલ હશે, કોઈમાં સામાન્ય લાલ હશે, કોઈમાં ખુલતો લાલ હશે, કોઈમાં ઝાંખો લાલ હશે. તેનું કારણ શું? તેનું કારણ એટલું જ કે-લાલ વર્ણુના સ્પર્ધકોની સંખ્યા ઓછીવતી. જેમાં લાલવર્ણુના ઓછા સ્પર્ધકો હોય, તેમાં લાલાશ ઓછી હોય, અને વધુ સ્પર્ધકો હોય, તેમાં લાલાશ વધારે હોય. એજ પ્રમાણે ગંધ વિગેરે વિષે પણ સમજી શકાય.

આમ કરવાથી, જગત્માંની ત્રણેય કાળની તમામ લાલાશનું માપ અને ઓચાવતાપણાનું શાસ્ત્રીય ધોરણ નક્કી કરી આપ્યું. શું બાકી રહે છે, કે જેથી તે શોધવા બુદ્ધિ મહેનત કરવી પડે? હાલનું વિજ્ઞાન આ પ્રમાણે: પોતાની સ્વતંત્ર શક્તિથી સાંગોપાંગ ત્રણેય કાળના રંગનું તો માપ આપી શકશે જ નહીં.

આ પ્રમાણે જ બાકીના બીજા બધા પુદ્ગલ પરિણામો વિષે મમજનું સંશ્ધાન વિષે-ગોળમટોળ, અંતરગોળ, મમચોરસ, ધનચોરસ, ત્રિકોણ, વિગેરે આકૃતિઓની રચનાત, પરમાણુને બિંદુ તરીકે રાખીને પરમાણુવૃદ્ધિથી એટલા બધા અસંખ્ય પ્રકાર પાડી બતાવ્યા છે, કે જગત્માંની કોઈ પણ આકૃતિ તેની બહાર રહી શકતી નથી. તમામ સંભવિત આકૃતિઓનો તેમાં સમાવેશ થઈ ગય છે. હવે બીયારાં આધુનિક ભૂમિતિ શાસ્ત્રનો તેની આજગ શો દિમાગ?

યથાયોગ્ય યોજના સ્થાન, પથારી, બોજન, વિગેરે સામગ્રી શુવનકર અને આયુષકર રહે છે, અને એ બધા વિપરીત હોય, તથા ઝેર, શસ્ત્ર, અગ્નિ વિગેરેથી મરણ નીપજે છે. ઈદ વર્ણોદિ સુખ આગે છે, અને અનિદ દુઃખ આપે છે.

આ દરેક વિષે એટલા બધા વિગતવાર શાસ્ત્રીય વર્ણનો કે-જેમાં કંઈ પણ બાકી રહેતા પામતું નથી.

પરમાણુઓ ભેગા કેમ થાય છે ? છુટા કેમ પડે છે ? એક પરમાણુમાં અનંત શક્તિઓ કેવી રીતે છે ? તેનું વર્ણન ૨૮ વર્ગ વર્ગણાઓઃ આણ-અઆણ વર્ગણાઓઃ અચિત્ત મહાસ્કન્ધોઃ પરિણુઓઃ તેની જુદી જુદી અનંત અસરોઃ એતન સાથેના સંબંધોથી પુદ્ગલો ઉપર યતા નવા નવા પરિણુઓઃ આ બધાનું શાસ્ત્રીય વર્ણન એટલું-બધું વિસ્તાર પૂર્વકઃ પદ્ધતિસરઃ સૂક્ષ્મ વિચારથી બરેલુંઃ જૈનશાસ્ત્રોમાં છે કે-જે જગત્પ્રા કોઈ પણ અંશમાં નથી. કોઈ પણ વૈજ્ઞાનિક રોધી શકે તેમ નથી. તેમાં આજની ઈલેક્ટ્રી, રેડીયમ, ટેલીવીઝમ, ફોનોગ્રાફ વિગેરેના તત્ત્વોનો ક્યાંયનો ક્યાંય સમાવેશ થઈ જાય છે. કોઈ બાબતમાં સંજ્ઞાભેદઃ નામભેદઃ બ્યાખ્યાભેદઃ ઉપયોગભેદઃ જથ્થાવ, તેટલા ઉચરથી તેની શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થાને ક્ષતિ આવતી નથી. વખત જતાં હાલનું વિજ્ઞાન પણ એવા ઘણા ભેદોમાંથી પર થઈ ઘણી બાબતમાં એકમત થતું જાય છે.

પ્રાચીન અંશોમાં મોટા મોટા સિદ્ધાંતો-વૈજ્ઞાનિક નિર્ણયો, ઘણા જ ટુંકાણમાં અને સૂત્રાત્મક રીતે લખેલા હોય છે. સારે હાલના પુસ્તકોમાં એક સૂત્ર જેટલી વાતને માટે મોટું ચાલીશ પગ્યાસ રૂપિયાનું વોલ્યુમ હોય છેઃ એવા સૂત્રાત્મક વાક્યોના પણ જ્યાં સંખ્યાબંધ દૃશ્યોથી વસ્તુઓનું વર્ણન કરેલું છે, તેમાં કેટલો બધો બાબતો સમાતી હશે ? જરૂરી નકશાઃ જરૂરી ચિત્રોઃ જરૂરી સમજનાં દર્શાવતોઃ પણ તેમાં સંખ્યાબંધ હોય છે. પાંચમા વિના, વિચાર્યા વિના, તુલના કર્યા વિના, સમજ્યા વિના, “આવું કંઈ છે જ નહીં.” એવું બોલતા, માત્ર હાલના વિજ્ઞાન પર શીદા થતા આ દેશના સુવાનેને જોઈને બહુ જ ગ્લાનિ થઈ આવે છે કે-“અરે ! આ બિચારા પોતાના ધરની વસ્તુ સમજ્યા વિના બીજી તુલ્ય વસ્તુ ઉપર કેવા મુગ્ધ બની ગયા છે ?” બાળક, જેમઃ માત્ર-અળકતા રમકડા ઉપર રાજી રાજી થાય, અને ઉંચું નીચું થાય, તેમાં ઊંચર લાગકને માત્ર હાસ્યવિનોદ સિવાય કંઈ પણ ન જણાય. અહીં તો હાસ્યવિનોદનો પણ અવકાશ નથી. કારણ કે પોતાના બધુંએનો જુદિસ-શ થવાથી તેઓ અવલે માર્ગે દોરાઈ જઈ પોતાનું હિત બગાડે છે, તેની ગ્લાનિ થાય છે.

પ્રારતના જૈનઃ બૌદ્ધઃ વૈદિકઃ તથા બીજા છુટક સાહિત્યમાં વર્ણ-વાચેલ વિજ્ઞાનનો જ બરાબર ખ્યાલ કરી લે, તેને પછી આધુનિક વિજ્ઞાન તરફ જરા પણ આશ્ચર્ય રહેતું જ નથી. બાકી તો કારીગરોની કરામતો

અનેક હોય, તે કાંઈ વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાન્તો ગણાતા નથી. એલ્યુમેન્યુમનો, કાલસાનો, વીજળાનો હઝર હઝર રીતે ઉપયોગઃ એતો કારીગરની કરામત છે. ધનઃ સંપત્તિઃ અનુકૂળ સાધનોઃથી કારીગરો જેવી ધારે તેવી કરામતો બનાવી શકે છે. એમાં વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર શે ? જાપામાં રોજ નવા નવા અખતરાઃ પ્રયોગોઃ ચમત્કારિક વર્ણનોઃ વાંચવા છતાં અમારા દિલ ઉપર તેથી લેશ માત્ર પણ આશ્ચર્ય થતું નથી. પરંતુ એજ વાતોને જ્યારે જ્ઞાનિઓના વચનોમાં લબ્ધ સ્વરૂપે જોઈએ છીએ, ત્યારે જરૂર આશ્ચર્ય થાય છે, અને તેવા મહાજ્ઞાનિઓ તરફ પૂજ્ય ભાવ પણ જરૂર થાય છે. કેટલાક લોકો જૈન ભૌગોલિક પદાર્થોઃ પ્રાણીઓના આયુષ્યોઃ અને ઉંચાઈઓઃ ઉપરથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદાસ કરે છે. પરંતુ તે ઉપદાસ કરનારા સમગ્ર લોકોની દષ્ટિમાં સવિશેષ ઉપહસનીય છે, ચા તો દયાપાત્ર છે.

કેમકે-વિશ્વરચના કેવા પ્રકારની છે ? પ્રાણી જ સૃષ્ટિ કયારની છે ? વિશ્વરચનાના એક ભાગ રૂપ જૂરચના કેવા પ્રકારની ભૂતકાળમાં હતી ? હાલ કેવી છે ? હાથી કરતાં કોઠા બમણા જેટલી જાતના પ્રાણીઓના હાડકાની શોધ ઉપરથી મોટામાં મોટું પ્રાણી કેવડું હોઈ શકે ? દક્ષિણ અમેરિકાથી માંડીને મધ્ય હિંદ સુધિના અર્ધ ચન્દ્રકારના સમુદ્રમાં દબાઈ ગયેલા દેશની શોધઃ વિગેરે ઉપરથી કોઈ પણ બાબતમાં હાલતું વિજ્ઞાન કોઈ પણ ચોક્કસ ધોરણ ઉપર જ નથી. જ્યાં સુધી તે કોઈ પણ ચોક્કસ ધોરણ ઉપર ન આવી શકે, ત્યાં સુધી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસર વર્ણવાયેલા જૈન શાસ્ત્રના વિધાનો કયા આધારથી કયા આધારથી મોટા કરાવવા ? વિજ્ઞાન વિષે પ્રસિદ્ધ થતા જુદા જુદા લેખો વાંચતાં તો કેટલીક એટલી બધી વિચિત્ર વાતો આવે છે કે શાસ્ત્રની વાતો માનવાને કાંઈ પણ આનાકાની કરવાની રહેતી જ નથી. એક તારાનું અમુક વર્ષે તેજ અહીં આવે છે, એક તારો અમુક કરોડ વર્ષે અમુક પ્રમાણમાં આપઘાત કરતો જાય છે. એક પરમાણુ એક રજકણનો અમુક કરોડમો ભાગ છે. વિગેરે.

સારાંશ કે—ત્યાં પણ કરોડો, અબજો અને સંખ્યાત-અસંખ્યાત તથા અનંતથી વાતો કરવી પડે છે.

હાલના વૈજ્ઞાનિકો વિષે પણ ઉપર ચોટીયું સમજનારાઓને અહીંના શાસ્ત્રમાંના વિરાજતા પ્રતિપાદક અરા વર્ણનો વાંચીને આશ્ચર્ય થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જો બન્નેયનો અને બન્નેયની ખુશીયોનો ખ્યાલ હોય, તેઓને બેમાંથી એકમાં આશ્ચર્ય થાય તેમ નથી.

૬૩૫ આપણી હાલની ઉચ્ચરતી પ્રજ્ઞને આપણા વિધાનો ઉપર જે અશ્રદ્ધા થાય છે, તેનું કારણ શાસ્ત્રના વિશાળ વર્ણનો નથી, હાલના વિજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા પણ નથી. તેઓની મનોવૃત્તિ પણ નથી. પરંતુ કારણ ગાન એક જ છે કે-શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં વર્તમાન પત્રોમાં, અને જાહેર સભાઓમાં અહીંના જ્ઞાન-વિચાર તરફ અણગમો ઉત્પન્ન કરવાની અને ત્યાંના વિજ્ઞાન તરફ આકર્ષણ ઉત્પન્ન કરવાની યુક્તિયુક્ત યુગી ભરેલી ગુમ કે પ્રગટ, સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ અવશ્ય ગોઠવણ હોય છે. એ ગોઠવણ શાળા-કોલેજોનું શિક્ષણ લેતા યુવાનો ઉપર અજળ અસર કરે છે, જેને પરિણામે એ વર્ગ કાયમ અહીંના ઘટક તત્ત્વોની સામે રહે છે, અને ત્યાંના ઘટક તત્ત્વોની કાયમ તરફેણ કરે છે. તેમાંના જ જે વધારે મોટી ઉમ્મરના અને દેશ સેવાને નામે બહાર પડેલા હોય, તેજ દેશનાયકો. તેની અને તેના સૈન્ય રૂપ યુવકોની પ્રગતિમાં વેગ એટલે આધુનિક વિજ્ઞાનને વેગ. આધુનિક વિજ્ઞાનને વેગ એટલે ગૌરાંગ મુરોષી પ્રજ્ઞની પ્રગતિને વેગ, અને જગતમાંની કાંઈ પણ પ્રજ્ઞની વિશેષ પ્રગતિ એટલે કાંઈ પણ બીજી પ્રજ્ઞોની વિશેષ અવનતિ. એ તેઓ બૂલી ગય છે.

યુવકોને આગળ વધારવાની હિલચાલનું મૂળ આ રીતે ગોઠવાયેલું છે. એ સૂક્ષ્મ છુદ્ધિથી જ સમજાશે,

અહીં એક એ પ્રશ્ન થશે કે-હાલે મોધમ રીતે દરેક પદાર્થનું વિગતવાર વર્ણન જૈન શાસ્ત્રોમાં કરેલું હોય, પરંતુ તેટલાથી તે વ્યવહારોપયોગી ન થાય. દરેક દરેક વસ્તુને વ્યવહારોપયોગી બનાવ્યા વિના તે બધું નકાસું પડે છે. વળી વ્યવહારોપયોગી વસ્તુઓમાં પણ હલકી જાત તથા ચડીયાતી જાત હોય છે. તેના કરતાં પણ સારી જાતની વસ્તુ જોમતી હોય, તે શોધખોળથી મેળવી શકાય છે. માટે શોધોની જરૂર પડે છે. શાસ્ત્રોમાં બતાવેલું શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાન વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ શકતું નથી.

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં પહેલાં તમારી સાથે એક વાત નક્કી કરી લઈએ કે-શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાનની શોધની તો આપણને જરૂર ન હતી. કેમકે આપણા શાસ્ત્રોમાં તે સંતોષાંગ છે. એ તો તમે કબૂલ કરી લ્યો છો.

હવે તમારા વ્યવહારોપયોગીતા માટેના પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ. એ વિશે પણ શાસ્ત્રમાં બહુ સુંદર ઉલ્લેખો છે. જૈન શાસ્ત્રના સૂત્રોની વર્ણન શૈલી એવી સુંદર છે કે-જગતમાં કોઈપણ તે એક ગીજ ઉતરતામાં ઉતરતી કેવી હોઈ શકે ? અને ચડીયાતામાં ચડીયાતી કેવી હોઈ શકે ? તેનું વર્ણન આપેલું છે.

હાજસા તરીકે:-શ્રી કલ્પસૂત્રમાં-સિદ્ધાર્થ મહારાજ ન્હાવા

જાય છે. ત્યારે ન્હાવામાં કેવી કેવી ચીજો વાપરે છે ? અને કેવી રીતે ન્હાય છે ? તથા કેવી રીતે તેમને ન્હવગ્નવવામાં આવે છે ? તથા દેવોના સ્નાન, તીર્થકરોના સ્નાન, એ વાંચતા અને તેનો વિચાર કરતાં આપણા મનમાં થાય છે કે—આથી ઉંચી રીતે ન્હાવાનું જગત્માં સંભવિત નથી.

આજ પ્રકારે સુંદરમાં સુંદર પુરુષ કેવો હોય, સુંદરમાં સુંદર સ્ત્રી કેવી હોય, સુંદરમાં સુંદર શરીર કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર મોઢું કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર મહેલ કેવો હોય. સુંદરમાં સુંદર ચિત્ર કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર સંગીત કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર નાટક—નૃત્ય કેવું હોય ? (હાખલા તરીકે સૂર્યોદય દેવના કચ્છ-વિગેરે અક્ષરોના આકારના તથા ખીજા અનેક પ્રકારના નૃત્યના વર્ણનના જાનાના પાના બરેલા છે.) તે ફરેક વર્ણનના વ્યવસ્થિત સૂત્રો છે. જેમાં તે તે વસ્તુનું સર્વોત્કૃષ્ટ વર્ણન કરેલું હોય છે, તેમજ હલકામાં હલકી વસ્તુના પણ વર્ણનના જુદા સૂત્રો હોય છે. એ પ્રકારે રચાયેલા સૂત્રોના ટુકડાઓ જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં જઘા કઢીને જોડી દે છે. એમ કરીને આખા વિશ્વની ઘટનાને વર્ણવવાને સૂત્રાત્મકતા ઉત્પન્ન કરી લીધી છે. એમ કરીને સાહિત્યમાં જે ખુબી દેખાય છે, તેનો તો વિચાર અહીં નહીં કરીએ. પરંતુ વ્યવહારમાં આવતા, આવી શકતા, આવી શકે તેવા અનેક પદાર્થો ધણીજ જાન્ય બાધામાં બતાવ્યા છે. જેમાંના અનેક પ્રકારો આજનું વિજ્ઞાન પણ વાપરી શકતું નથી, વાપરી શકશે પણ નહીં.

એટલે વ્યવહાર ઉપયોગ વિષે પણ આ રીતે આપણને જૈન શાસ્ત્રોમાંથી અનેક પ્રયોગો મળી શકે તેમ છે. પ્રજ્ઞના જેવા દેશઃ કાળઃ અને સ્થિતિઃ તે પ્રમાણે તેનો તે ઉપયોગ કરી શકે છે.

એ વાત પણ તમારી ખરી માની લઇએ, પરંતુ એ વર્ણન તો શાસ્ત્રોમાં છે ને ? તેથી રંધાય શું ? એવી ચીજો કાઢી બનાવી જાણતું ન હોય, કાઢને ત્યાં મળે નહીં, કાઢ તેનો ઉપયોગ જાણે નહીં, તો શા કામતું ?

એ બરાબર છે, તેનો જવાબ પણ આપતાં પહેલાં એટલું તો તમારી પાસે કબૂલ કરાવી લેવુંજ પડશે કે—અમારા પૂર્વ પુરુષોની જાણ બહાર એ વસ્તુઓ નહોતી જ. એટલું કબૂલ કરો, એટલે તમને તમારા એ પ્રશ્નનો પણ જવાબ આપવા તૈયાર છીએ. અને જવાબ એ છે કે—

એવી વસ્તુઓ મેળવવાનો આધાર કરીગરો અને તે તે બાબતના ધંધાર્થીઓ ઉપર છે.

ઇતિહાસ પાકા સાક્ષી પૂરે ■ કે—આ દેશમાં પરદેશીઓના આવવા પહેલાં દરેકે દરેક વસ્તુઓના બનાવનારા અને વેચનારા દુનિયાના કોઇ પણ

લાગ કરતાં મોટી સંખ્યામાં અને સારી કુશળતાવાળા અહીં હતા. આ દેશમાં રહેતા પ્રજાજનોની જરૂરી દરેક દરેક ચીજો તેઓ બનાવતા હતા. એટલું જ નહીં પરંતુ દેશાવરના લોકોની રુચિ અનુસાર તેઓને વપરાશની ચીજો પણ તેઓ બનાવતા હતા. કારીગરોમાં ચડતા ઉતરતા દરજ્જાના પણ અનેક વર્ગો હતા. એકજ ધંધાને લગતા સામાન્ય કળાવાળા કારીગરો જેમ હતા, તેમજ એજ ધંધામાં પારંગત અને પરમ નિષ્ણાત કાર્યકરો પણ હતા. ગડાં ખાદીના વેળ વણનારા હતા, ત્યારે બીજી તરફ ઢાંકાની મલમલ વણનાર પણ હતા. ગામડાઓમાં પૂતળીઓ વાળા કોર છેડા નાંખનારા હતા, ત્યારે બીજી બાજુ પટોળા વણનાર પણ હતા. એમજ સુતાર, દરજી, લુહાર, સોની, તથા બીજા અનેક કારીગર વિધે હતા. જમ્પુર, દિલ્હી, પંગાળના અમુક શહેરો કારીગરોમાં પ્રખ્યાત હતા. જુદી જુદી કારીગરી માટે જુદા જુદા ખાસ મથકો હતા, અને મત્થક રૂપ રચણો આખા ભારતમાં અનેક હતા. એ રીતે પ્રજાને વ્યવહારોપયોગી અનેક ચીજો મળતી હતી. જો કે આ દરેક ચીજો પ્રાચીન કાળના વર્ણુન કરતાં ઉતરતા પ્રકારની હતી. કારણ માત્ર પ્રજાની શક્તિ ઉત્તરોત્તર એટલી ઘટી હતી તેના પ્રમાણમાં કળા અને કારીગરીમાં ફેર પડતો ગયો હતો. પરંતુ આજના કરતાં પગ્દેસીઓના આવવા પહેલાં ધણીજ ચીજો દરેક દરેક દેશો કરતાં ઉત્તમ ઉત્તમ મળતી હતી. આખી દુનિયા કરતાં ચડીયાતી વસ્તુઓ હતી, અને પ્રજા જીવન પણ એ ચીજોથી પોતાની જરૂરીઆત પૂરીને ચલાવી શકાય તેવું વ્યવસ્થિત અને મર્યાદિત હતું. આ બાબતમાં થોડા સૈકા પહેલાનો પ્રજાજીવનો ઇતિહાસ જોવાથી એ વાત કોઈપણને કબૂલ કરવી પડે તેમ છે.

પગ્દેસીઓના આગમન પછી તેઓએ સુક્તિપ્રયુક્તિ કરીને આ વિશાળ દેશમાં એવી રીતે પ્રવેશ કર્યો કે-જેથી કરી અહીંની કળા-કારીગરીને કદી ન લાગેલો અસાધારણ ફટકો પડ્યો.

જો એ ફટકો પડ્યો ન હોતો, આજે પણ આ આર્થપ્રજાની કળા કારીગરી અને જરૂરીઆતની ઉત્તમ ચીજો ઉત્પન્ન કરવાનું કીશળ અનોઙ્ગ હોત.

પગ્દેશના કારીગરોને ઉત્તેજન આપવા માટે પ્રથમ અહીંના માલ માટે ત્યાં વિચિત્ર જકાતી ધોરણ ગોઠવવામાં આવ્યા. અહીં જેમ જેમ રાજકીય લાગવગ વધતી ગઈ, તેમ તેમ અહીં પણ જકાતી ધોરણ બદલાવી નાંખવામાં આવ્યું. જેમ જેમ સત્તા વધી તેમ તેમ અહીંના કારીગરો વધુતેવધુ મુશ્કેલીમાં મૂકાતા ગયા. ત્યાંના કારીગરોને વધુ ઉત્તેજના મળતી ગઈ ને તેઓ

પગભર થતા ગયા. તે તે કારીગર પોતપોતાના ધંધામાં વગર હરીફાઈએ નહું નહું શોધતા ગયા. અને જેમ જેમ વકરાનું ક્ષેત્ર તેમને મળતું ગયું, તેમ તેમ તેઓ આગળને આગળ વધતા ગયા. અને સાથે સાથે શોધખોળને નામે આપણી ધણીખરી કળાઓના હેવાલો ત્યાં પૂરા પાડવામાં આવતા ગયા, તેમ તેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા. પરંતુ એમને એમ એ દેશોમાં પણ એકાએક મહાન કારીગરો ઉત્પન્ન થતા ગયા છે, એમ સમજવાનું નથી.

જેમ મુતાર, લુહાર, સોની, રંગારા, ચિતારા વિગેરે અહીં હતા. તેમજ ત્યાં પણ હોય જ, એ સ્વાભાવિક છે. તેમાં પણ ચડતી ઉતરતી હેંશીધારીવાળા હોય, એ પણ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ એટલું ચોક્કસ છે કે તેઓ ભારતવર્ષના કારીગરો કરતાં તે વખતે ઉતરતી સક્રિયતાવાળા હતા. પરંતુ તેને પુષ્કળ-અતિપુષ્કળ ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું છતાં તેઓ આગળ વધી શકે તેમ નહોતું, પરંતુ રાજકીય અને ખીજી લાગવગ વધારીને અહીંના કારીગરો ઉપર સીધો કે આડકતરો અંકુશ મૂકાતો ગયો. પછી ત્યાંના એ ધંધાધીંઓ પૂરા જોરમાં આવી ગયા. ખસ, હવે એક વખત હરીફાઈમાં આગળ વધી ગયા પછી ઉપર પ્રમાણે બન્નેય તરફના રાજકીય રક્ષણને લીધે તેઓની પ્રગતિ ખૂબજ વધી ગઈ. વકરા વધતા ગયા. નવાનવા અખતરા થતા ગયા. અને તેમાંથી વિજ્ઞાન જન્મતું ગયું. વિજ્ઞાન માત્ર વિચારમાર્ગ વધ્યું હોત અને તે કારીગરો મારફત વ્યવહાર ન બનાવ્યું હોત, તો તે માત્ર સમજવા વાંચવા પૂરતુંજ રહેત.

આ હરીફાઈમાં પડેલા માનુસોમાંના કેટલાકો જેમ જેમ વધારે બુદ્ધિ મલાવતા ગયા તેમ તેમ તેના ધ્યાનમાં જે નવાનવા અખતરા આવતા ગયા, તેમ તેમ તે લખી રાખતા ગયા. તેને માટે પછી રાજ્યે સંસ્થાઓ સ્થાપી આપી. એવા લખાણોનો સંગ્રહ વધતો ગયો. ઉતરોત્તર શોધકો થતા ગયા. દારખાનાઓ થયા. એમ ચંત્રવાદ ઉત્પન્ન થયો. અનેક દેશમાં ફરતા મુસાફરો નવાનવા અનુભવોનો ઉમેરો તેમાં કરતા ગયા. આ દાલના વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું મૂળ છે. થોડા ધણા ગ્રામીન વિચારકોના વિચારોને વિશેષ પ્રુષ્ટિ આપી સિદ્ધાંત તરીકે નક્કી કરી એટલે વિજ્ઞાન ઉત્તું થયું.

ઇન્ડિયન અને યુરોપની સામાન્ય બુદ્ધિની પ્રજા ભારત અને ચીન જેવી સંસ્કૃતિવાળી મોટી મોટી પ્રજાઓ સાથે એકલે દાથે દરિફાઈ કરી શકે તેમ હતું જ નહીં. એટલે ચંત્રોની મદદ વિના તેઓને ચાલે તેમ હતુંજ નહીં. આ દરિફાઈમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી ચંત્રવાદની તીવ્ર જૂખમાંથી ચંત્રવાદ ઉભો થઈ ગયો. અને તે શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ લેતો ચાલ્યો. તેની માથે જોડાયેલ અનેક વસ્તુઓમાં શોધખોળ ઘર ઘર, કુનિયાની ડાઈપજી બજારવાની એવી સાખા નદી નોય,

કે જે એક એકમાં તે જાણવા માટે તે ગૌરાંગ પ્રજના માણસો તે વખતથી રોકાઈ ગયેલ ન હોય.

હવે તમે સમજી શકશો, કે વિજ્ઞાન અને યંત્રવાદ એટલે સુરેખતા કળા અને કારીગરોને આગળ વધવાનું અને આ દેશના કળા અને કારીગરોને પાછળ વધવાનું એક સાધન.

આ દેશમાં સુધારકે શબ્દ ધારણ કરનાર એક વર્ગ પરદેશીઓએ ધણા વખતથી ઉત્પન્ન કરેલો છે. તે વર્ગ મારફત તે પ્રજાઓ આ દેશમાં પોતાના કારીગરોની જાહેરાત ફેલાવી શકે છે, અને તેઓના માસના વકરાના ક્ષેત્રો ઉઘાડી શકે છે. એ વર્ગમાં તેઓની પ્રતિષ્ઠા ટકી રહે માટે નવું નવું આકર્ષક તત્ત્વ મૂક્યે જાય છે, તેમ તેમ એ વર્ગ કાયમ ત્યાંની કળાના ટેકામાં ઉભો રહે છે, તેમાં કાણુ કાણુ માણસો હોય છે, એ સમજવું જરૂર નથી. પણ એક સંખ્યા જાણ્યે અજાણ્યે કાયમ તે વર્ગ તરીકે ટકી રહેલી છે. અને તેનો વિરોધ કરનાર એક વર્ગ પણ ઉત્પન્ન થતો જાય છે. જેમ જેમ વિરોધિ વર્ગ ઉત્પન્ન થતો જાય છે, તેમ તેમ સુધારક વર્ગ વધારે વધારે સ્થાયી રહે છે, અને તે હરિક્ષામાં ઉભો રહી વધુ આગળ વધવા તત્પર રહે છે. પરદેશી લોકો બન્નેયને ઉતેજે છે. સુધારક વર્ગ જેમ જેમ જાહેરમાં આવે તેમ તેમ પોતાના માંસનો વકરો વધે અને વિરોધિવર્ગ જોટલા જોરથી વિરોધ કરે તેટલા જોરથી સુધારક ગણાતો વર્ગ વધુ વધુ મજબૂત થવા મહેનત કરે. બસ. આ બે વર્ગની હરિક્ષા આત્મા કરે. એટલે પરદેશી ઉસ્તાદો નિશ્ચિંત-પણે ગણતરી કરીને વચ્ચેથી પોતાનો ધંધો વધાર્યો જાય. તેઓને માત્ર આ બે વર્ગની હરિક્ષા છાપાંઓ મારફત હમેશાં ટકાવી રાખવી પડે, એટલે પછી બંડો પાર.

હાખલા તરીકે—એક વખત સુધારક વર્ગ એવો હતો કે “વિલાયતી માલ જોઈએ, અસલ વિલાયતી જોઈએ. નકલ નહીં. બસ ફેન્સી જોઈએ. ફેશનેબલ જોઈએ.” ત્યારે વિલાયતી માંગનારા સારા ગણાતા હતા, વિલાયતી વેચનારા સારા ગણાતા હતા, અને વધુ પૈસા પેદા કરી શકતા હતા. વિલાયતી પસંદ કરનારા સમગ્ર ગણાતા હતા. અને તેની વાત કરનારા વિદ્વાન ધિરોમણિ ગણાતા હતા. આ આખું વાતાવરણ વિદેશી માલના વકરા માટે બસ હતું.

હવે, ભારતભૂમિમાંજ પરદેશી મૂડીના કારખાના ઉભા કરી, તે મારફત આગળ વધવાની યોજનાને અમલમાં મૂકવા અહીં સ્વદેશીની જાવના ફેલાવવામાં આવી. અને પરદેશી જાવનાને ધિક્કારાવવામાં આવી. “સ્વદેશી” “સ્વદેશી” ની ખૂમ ઉઠી રહી. પરદેશીનો બોયકોટ થવા લાગ્યો. એટલે પેલા સુધારક ગણાતા વર્ગનો ઉપયોગ સ્વદેશી હીલચાલમાં કરવામાં આવ્યો.

આજ સુધી જે માલ બનાવવા માટે કારખાના વિલાયતમાં હતા તેવોજ માલ બનાવવાનાં કારખાનાં આ દેશમાં કરવાં. તેમાં પરદેશી મુડી, દેશી કાચો માલ, દેશી મજૂરી, અને પરદેશી શોધના યંત્રોથી માલ ઉત્પન્ન કરવો. પરંતુ એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ક્યાંથી કાઢવું? એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ઉભું કરવા સ્વદેશી હિલ-ચાલને મોટા પ્રમાણમાં ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું. એટલેત્યાંની વધી પડેલી મૂડીને રોકવાનું અહીં ક્ષેત્ર ખડું થઈ ગયું. ત્યાંના કારખાનાઓની જમીન છુટી થઈ, ધણી મૂડી છુટી થઈ, કામ કરનારા છુટા થયા, જેથી હવે પછીના નવા નવા અખતરાઓ માટે તે બધું રોકવા માટે તે ગોઠવણ ત્યાં થઈ શકે. અને ઉતરતા દરજ્જાના કારીગરો, વધારાની મૂડી, વિગેરે અહીં રોકવાની ગોઠવણ પણ થઈ શકી. ખેડારીની જમ્મ ઉપાડીને ત્યાંના કારીગરો અને મજૂરોને અહીં પણ આપાત કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો. દેશી લોકો તેનાં યંત્રોના ધંધામાં ભળે તેવી સગવડો થઈ. વ્યવસ્થિત મજૂરો મળે માટે મજૂર મંધો સ્થપાય છે. મોટી સંખ્યામાં સસ્તા મજૂરો મળે માટે સ્ત્રીવર્ગને આર્થિક સ્વતંત્રતાને નામે દેશનાપકો મારફત ઉચ્ચરવામાં આવે છે. જેમ જેમ આ દેશની જમીન ઉપર ચાલતાં યંત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલા માલ બજારમાં આવતો જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી કઢીને પ્રજા “મેઈડ ઇન ઇન્ડિયા” નો-ધણીજ દૃષ્ટિઓથી નક્કી કરેલો-માર્કો જોતી જાય ને ખરીદ કરતી જાય,

હવે અહીં કેટલાક કહેશે કે-“તમારી આ કલ્પના બૂલબરેલી છે. કેમકે દેશના આગેવાનોએ તો શુદ્ધ સ્વદેશી માલ વાપરવાની જ બક્ષામણ કરી છે. આપણા દેશના લોકો એવા અણુમુમણુ છે, કે મીસનો માલ સ્વદેશી સમજીને ખરીદે છે.”

અમારી કલ્પના બૂલ બરેલી નથી. દેશના આગેવાનો શુદ્ધ સ્વદેશીની બક્ષામણ કરે, અથવા તેમની પાસે એવી બક્ષામણ કરાવવામાં આવે, તોજ શુદ્ધ કે અશુદ્ધ પણ કોઈપણ પ્રકારના સ્વદેશી ઉપરજ પ્રભુનું મન કેન્દ્રિત થાય. “મોતને વળગવામાં આવે તો તાવ આવે” એવી આપણી કહેવત છે, તે અહીં ખરાબર લાગુ પડે છે. મુત્સદ્દીઓ દરેક કામ એ રીતે જ કરે છે.

અર્થાત્ “પરદેશથી આવતા માલને બદલે આપણે આપણા દેશમાં બનતો શુદ્ધ સ્વદેશીજ માલ વાપરવો જોઈએ” એવી દેશમાં ધોળાણ કરના જાય, તેમ તેમ એક વર્ગ એવો તેમાં બળતો પણ જાય, કે-“એવો વર્ગ ઉત્પન્ન કરવો પણ જોઈએ” જે સ્થળે સ્થળે શુદ્ધ સ્વદેશીનો સંદેશો પહોંચાડે, પરંતુ તે વર્ગ પણ કાપડ શિવાય કોઈપણ વસ્તુ શુદ્ધ સ્વદેશી વાપરતો હતોજ નહીં, કેમકે તેમની પણ જરૂરીઆતો અને માનસ તો વિલાયતી જ હતા. માત્ર તેમનો

વિલાપતી હોકાએ આ રીતે ઉપયોગ કર્યો. પેન્સીલને બદલે તેઓએ કલમ વાપરી નથી. મોટર: રેલ્વે: ને બદલે તેમણે ગાડાનોજ ઉપયોગ કર્યો નથી. બહારના ચરમાને બદલે તેમણે ખંભાતના ચરમાનો ઉપયોગ કર્યોજ નથી. ઈત્યાદિ. અને કદાચ દેશની ચીજોનો ઉપયોગ કર્યો હશે, તો તે આ દેશમાં ચાલતા દેશી કે પરદેશી માલિકાના પત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા માલનોજ કર્યો હશે. આથી આ પ્રજાની અંદર સહેજસાજ જે યત્રવાદ ધુસ્યો હતો, તે વધારે પગભર થયો. આજે ઈન્ડસ્ટ્રી માટે, ઔદ્યોગિક ખીલવણી માટે, કાચા માલને પાકો બનાવવા માટે આ દેશમાં યુક્તજન હોલચાલ ચાલી રહેલી છે. આના પુરાવા માટે સરકારી ઔદ્યોગિક ખાતાઓ, કાર્મિયાવાડ ઔદ્યોગિક પરિષદ વિગેરેના હેવાલો વાંચો. અહીંના ઉદ્યોગો ગુંગળાવવા કરેલા કાયદા હવે કાઢી નાંખવાના છે, પ્રજા તરફથી પરિષદો દ્વારા તેની માંગણીઓ કરાવવામાં આવે છે. શુદ્ધ સ્વદેશી તો માત્ર નામનો ચાખ્ખજ રહ્યો છે.

પરદેશી બુદ્ધિશાળીઓને મન શુદ્ધ સ્વદેશીની ધોપણા ઇષ્ટ હતી, તેમાં જે હેતુ સમાયેલા હતા. “શુદ્ધ સ્વદેશીની દિલચાલ દેશનાયકોએ પોતાની સમજથી અને બુદ્ધિથી ઉપાડેલી છે, અને આપણી મૂળ પ્રાચીન કારીગરીની ખીલવટ માટે છે.” એવી પ્રજામાં બ્રમણા દેહાવ અને પ્રજા એ દિલચાલ તરફ વિશ્વાસ કરતી થાય. દેશ નાયકો દંડાતા જાય, લાકી ખાતા જાય, જોલમાં જાય, તેમ તેમ એ દિલચાલમાં વેગ આવતો જાય, પ્રજા તેના તરફ મોટા પ્રમાણમાં વળતી જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી માટે વકરા ક્ષેત્ર સારા પ્રમાણમાં તૈયાર થતું જાય. પરંતુ તેઓના ખ્યાલમાજ હતું કે “બસે હમણા શુદ્ધ સ્વદેશીની લાવના દેલાવ, તેમાંથી આપણે સ્વદેશીની “મેઈડ ઇન ઈન્ડિયા”ના માફા ઉપર પ્રજાનું મન કેન્દ્રિત કરી દઈશું. અને એ બાબતનું સ્પષ્ટ બીજ આપણને “નેહરુ યોજનામાં” મળશે.

અર્થાત્ “દેશનાયકો વિગેરે સુધારક વર્ગ એટલે-પરદેશીઓના હેતુઓ પાર પાડી આપનાર પરદેશીઓએ ગોઠવવા ધારેલ લાવિ કાર્પેકમોની જાહેરાત દેલાવનાર-તેઓએ જ આ દેશમાં ઉત્પન્ન કરેલ-એક વર્ગ” આ વ્યાખ્યા એટલી બધી વ્યાપક છે કે-તેને જ્યાં લાગુ પાડવી હશે ત્યાં લાગુ પાડી શકાશે. પરદેશીઓ આ દેશમાં આવ્યા પછી અનુક્રમે પ્રજાજીવનના અનેક અંશોમા પોતાના સ્વાર્થો ગોઠવે જાય છે. તેની જાહેરાત કરનારો કાયમ એ વર્ગ તેને મળી રહે છે તેનું નામ સુધારક: દેશનાયકો: સ્વયંસેવકો: કો-એસ વાદીઓ: પ્રધાનો: કોમ્યુનિસ્ટ: સામ્યવાદી: વિગેરે જુદા જુદા વખતે પડેલા જુદા જુદા નામો છે, મૂળ વર્ગ એકજ છે. પરદેશી વ્યાપાર

કેળવણી, રહેવે, મ્યુનિસિપાલિટીના જમાનામાં તેને ટેકા આપનારા એક વખત દતા. તેજ વર્ગ આજે ખેતી, ગ્રામ્યોદ્યોગ, ડેરી કંપનીઓ, વિશ્વધર્મ વિગેરે પ્રોત્સાહનો માટે પ્રધાનો અને દેશનાયકોના સ્વરૂપમાં પરદેશીઓને મળી ગયો છે.

લંબાણ બધથી ખેતી, હસ્તોદ્યોગની ખીલવટ, કેળવણી, ગ્રામ્યોદ્યોગ વિગેરેમાં તે કેવી રીતે મદદગાર છે, તે અત્રે લાગુ પાડી બતાવતા નથી.

સારાંચ કે-શુદ્ધ સ્વદેશી એટલે “એઈડ ઈન ઇન્ડિયા” ના માલની જાહેરાત માટેનું ઉત્તમોત્તમ સાધન. આ હીસાએ—

૧ મારવાડ વિગેરે પ્રદેશના ખેડુતો હાથે કાંતીને જે ખાદી પહેરે છે, તે શુદ્ધ સ્વદેશી.

૨ વિલાયતી માલ શુદ્ધ પરદેશી.

૩ દેશની ખીલનો માલ દોઢ શુદ્ધ પરદેશી.

૪ અને કેમ્બ્રિસની ખાદી, તે ડબલ શુદ્ધ પરદેશી.

આવે વિચિત્ર અર્થ થાય છે. આ ધણેજ વિચિત્ર કાયડો છે. ન સમજાય તેવો, ન ધ્યાનમાં આવે તેવો, ન મળે ઉતરે તેવો છે, પરંતુ બરાબર સમજાવવામાં આવે, તો સમજાય તેવો છે. અને અર્થશાસ્ત્રના નિયમોથી સમજ્યા પછી માણસ અજબ ચમ્પ જાય તેવો છે. [આને સ્પષ્ટ સમજાવવા માટે એક સ્વતંત્ર નિબંધ લખવો જોઈશે.]

આ શુદ્ધ સ્વદેશી ફેલાવનારા શરૂઆતમાં આપણા દેશનાજ આગેવાનો નથી. પણ તેમની સાથે, પરદેશીઓ બળેલા છે. તેમના મિત્ર તરીકે તેમની સાથે રહ્યા છે, તેમની સાથે આ દેશના ગરીબોના ઉદ્ધારની વાતો લાગણી પૂર્વક કરી છે. અને છેવટે તેમને “રેડીયો એન્ડ પ્રજાની સ્વતંત્રતાનું હથિયાર” ઠસાળ્યું છે. અને દેશ નાયકના ધ્યાનમાં એ વાત ઉતર્યા પછી-ઠસ્યા પછી તેઓ સાહેબો ખીલ કામમાં પડ્યા છે. પછી ગતિ મળી ગઈ. ભારતમાં યંત્રવાદનો વિશેષ પ્રવેશ કરાવવા માટે આ યોજના વિના તત્કાળસ્થિતિનું તેઓની સામે તે વખતે ખીલે ઉપાય નહોતો. તે સમજીને જ એવી ભાષનધીઓ વધારવામાં આવી હતી, તે હવે સમજાશે. આ ભાષનધીમાં અને લાગણી-ભરી હિલચાલમાં દીનબંધુ એન્ડ્રુઝ, મી. પૉલૉક વિગેરે-પોતાના દેશના ભક્ષા માટે અસાધારણ પ્રયત્ન કરનારા અને એ દેશના જાહેરાત સેવકોના નામ લખ શકાય તેમ છે.

આ ચર્ચા આટલે રહેવાદમ્મ હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીશું:—

સ્વદેશી એટલે આ દેશમાં યંત્રથી ઉત્પન્ન થયેલ માલનો વપરાશ, એ સિદ્ધાંત સ્થિર થાય છે,

સારાંશ કે-પરદેશમાં દર દર રહેશે જે યંત્રવાદ આજસુધી આ દેશની હસ્તોઘોગની પ્રાચીન કારીગિરીને રૂંધતો હતો, તેની સાથે સાથે હવે આ દેશની છાતી ઉપર સ્વદેશીને નામે ચડી બેઠેલો તે યંત્રવાદ વધુને વધુ તેને રૂંધી નાંખશે, તેમાં આશ્ચર્ય શું? તેનું આખરી પરિણામ એ છે કે-રૂઝના ખડકા પણ પ્રાચીન હસ્તોઘોગ જાગીનદોસ્ત. જે કે પ્રથમના એ કારીગરો પણ પ્રથમના જેવી ચીજો બનાવી બાંધે તેવા હવે તો રહેવા દીધા નથી. તેઓની કાંઈ સ્થિતિજ સ્થિર રહી નથી. એટલે તેઓ ન ટકે, એ પણ સ્વાભાવિકજ છે. સાથુંદ વિગેરે પ્રદર્શનોમાં દેશી કારીગરીને કિત્તેજન આપવાની વાતો કરી તેવા પ્રદર્શનો તાલુકાઓમાં પણ વ્યાપક કરીને પછી તેને યંત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલા માસોની જાહેરાતના મતલબો બનાવવાની યુક્તિઓ છે.

હવે જે વસ્તુ મોટા કારખાનાથી બનાવી ચક્રાય તેમ ન હોય, તેમાં યંત્રવાદનો શી રીતે પ્રવેશ કરાવી ચકાય? તેને માટે જુહોઘોગની-હસ્તોઘોગની, પ્રાચ્યોઘોગની હિલચાલ ચર્ચ કરવામાં આવી છે.

દાખલા તરીકે-શાક સમારવું હોય, છાશ ઝેરવી હોય, સોપારીનો બૂંદો કરવો હોય, બીડી સળગાળવી હોય, નખ કાપવા હોય, એવા પ્રસંગમાં પણ યંત્રથી જ કામ લેવું. અને તેવા યંત્રો ઉત્પન્ન થઈ ચૂકેલા છે. તેનો મોટા પ્રમાણમાં પ્રચાર કરવા માટે જુહોઘોગ અને હસ્તોઘોગની ખીલવણીની હિલચાલ છે. અને આ હિલચાલને મોખરે તો રેંટીયા હાલજ બેસવાના. સરકારી ઉદ્યોગશાળાઓમાં પણ રેંટીયા હાલને સરકારો પ્રધાનો પણ સ્થાન આપવાનાજ. તેની પ્રતિષ્ઠાની આડ નીચે મોટા પ્રમાણમાં પરદેશી યંત્રવાદ સ્થાન પામવાનો છે. અને રેંટીયા હાલ બેઠા બેઠાં બેઠાં ખાધા કરશે, કે એકાદ ખૂણા સંભાળીને ખૂણો પાગલ બેઠા હશે. તેનું પૂજન પણ થઈ હશે, તેને રંગ બેરંગી કદાચ શણગાર પણ પહેરાવવામાં આવ્યા હશે. કારણ કે-હવે પછીના યંત્રવાદને પગબર કરનાર એ હાલનો પાતાના ઉપર ઉપકાર છે. એટલું તેનું માન જરૂર એ યંત્રવાદ રાખવાનોજ. આરીતે હવે પરદેશી યંત્રવાદને આ દેશમાં મજબૂત સ્થાન આપવા છતાં આ દેશના શુદ્ધ સ્વદેશી વાદી સુધારકો આ વાત કબજાકરશે નહીં. જરૂર તેઓ પરદેશી વસ્તુઓના કદા વિરોધિ રહેવાના, એ વાત તો સ્પષ્ટજ છે. પરદેશી માલના વિરોધિ રહેવાના, પણ પરદેશી માલના આત્માના વિરોધિ નહોજ રહેવાના. પરદેશી માલ કે પરદેશી યંત્રવાદનો આત્મા: તે હાલનું વિજ્ઞાન: પરદેશી માલના કે પરદેશી યંત્રવાદના વિરોધિઓ છતાં હાલના વિજ્ઞાનના તે ભક્ત રહેવાનાજ. હાલના વિજ્ઞાનના ભક્ત તે પરદેશી માલના અને પરદેશી યંત્રવાદના મોટામાં મોટા ભક્ત: એ વાત જરા સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારો જોવાથી તરતજ સમજાઈ જશે.

પરદેશી વિજ્ઞાનના ભક્ત તેના ગુણ માવાનાજ. એ ગુણગાવામાંજ પરદેશી માલ અને પરદેશી યંત્રવાદની અબજબ જાહેરાત પડી છે. માલની જાહેરાત કરતાં પણ એ સીધી વધારે સજ્જડ આડકતરી જાહેરાત છે.

“હાલનું વિજ્ઞાન સુંદર છે, સરસ છે, ઉત્તમ છે, ઉપકારક છે.” આ ભાવના. નો એ અર્થ થાય છે કે-તે ખીલવું જોઈએ. તે ક્યારે વધે ? તેના જોર ઉપર ઉત્પન્ન થતો માલ વધુ પ્રમાણમાં અપે. તેમાંથી નફો મળે, મૂડી વધે અને તે મૂડી વિજ્ઞાનની વધુ ખીલવટમાં રોકાય, તોજ વિજ્ઞાન આગળ ખીલે ને ? એમને એમ તો ખીલી શકેજ નહીં. આ રીતે હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાત કરનારા પરદેશી સંસ્કૃતિ, માલ, અને કારીગરીનાં ઉરતાદી પૂર્વક જાહેરાત કરનારા છે. આ દેશમાં આવો વર્ગ પોતાને માટે ઉત્પન્ન કરી લેવાનું માન તો એ કુશળ પરદેશીઓનેજ આપવું જોઈએ. એવા માણસો જાહેર સભાઓમાં, છાપાઓમાં, મ્યુનિસીપાલિટીઓમાં અને અનેક ઠેકાણે માન પામે, એ પણ એટલુંજ સ્વાભાવિક છે. આ ઉપરથી દેશનાયકો, સુધારકો, અને હાલનું વિજ્ઞાન, એટલે શું ? “મેઇડ ઇન ઇન્ડિયા” એટલે શું ? તે બરાબર વાચકોનાં સમજવામાં આવ્યું હશે. એક ડોક્ટર થાય એટલે ત્યાંના દવાના કારખાનાને રોજનો વાર્ષિક પાંચ-પંદર હજારનો વકરો, એક મ્યુનિસીપાલિટી એટલે નળ, મટરો, ઇલેક્ટ્રીકના સામાનના લાખોનો વકરો, પછી પમારો માનપાન આપવા કેમ ભારે પડે ?

તમારા પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે-સુધારક ગણાતા વર્ગે-આ દેશની કારીગરીને મોટો દગો દીધો છે. એ વર્ગ કાયમ પ્રજાની વસ્તુ સ્થિતિથી અગાથ રહ્યો છે. અને છાપાઓના વલણ ઉપર દોરાયે ગયો છે. કેમકે-નેઓએ શિક્ષણ એવું લીધું છે, અને બહારના સંજોગો પણ તેઓને તેવાજ આપે રાખવામાં આવેલા છે. દેશનાયક તરીકે ગણાતો વર્ગ પણ વિદેશી જીવવણી પામેલોજ વર્ગ છે. તેને દેશના જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, સાચા અર્થ સાત્ત, સાચા સમાજ સાત્ત, સાચા ઇતિહાસ, સાચી ભૂગોળનું જ્ઞાનજ મળ્યું નથી. એટલે એ બાલુજ તેઓને માટે તદ્દન અગણ્ય છે.

આજે પણ તે લોકોમાંના ભુદ્ધિમાન માણસો જૈન-જૌદ અને વૈદિ સાહિત્યમાં પ્રવેશ કરે, તેનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરે, અને દેશમાં વારસા રાં પણ જે છુટું છવાયુ વેરાયેલું પડ્યું છે, તેનાયે સંગ્રહ કરે. ધણું મિલકત તેમાં રોકવામાં આવે, તો આધુનિક વિજ્ઞાન કરતાં લાભોગર્થ મિલકત મેળવી શકે તેમ છે. પરંતુ આ તરફ કોઇનું જ્ઞાન જન્ય તેમ નથી. જન્ય તો તેને માટે પૈસા મળે તેમ નથી. કેમકે-રાજ્ય મહારાજાઓની મૂડી પણ પરદેશી યંત્રવાદ અને કારીગરીના ઉપયોગમાં અને હાલના વિજ્ઞાનની ખીલવટમાં ગોઠવાઇ ગઈ છે. શિખવા-શીખવવાના રથનો પણ નથી. જે છે,

તે બીજું જીવીએ છે. કળવણી અને દેશસેવાને નામે મૌ ખર્ચ કરે છે, પણ તે બીજી રીતે. એટલે પણ દેશની મૂકી તેમાં કામમા આવતી નથી. બુદ્ધિમાન વર્ગ પણ ખગરદાર તરીકે-ચેન્ચનર તરીકે કે સુધારક તરીકે પરદેશીઓથી ખરીદાઈ ગયેલો છે. લાખો કરોડો વર્ષે ધડાચેલી આ દેશની બુદ્ધિ અને શોધો કાઈ પાચ પચ્ચીસ વર્ષમાં હાથ ન કરી શકાય, તેમાં વળી તેની સાથે પાછી આવી જન્મર મર-દેશી હરીદાઈ. એટલે ભારતીય વિજ્ઞાનનો અમતકાર ન દેખાતો હોય, તેનું કારણ પરદેશી સ્વાર્થો અને તેની સાથે સંકળાયેલ સુધારક, દેશનાયક વિગેરે વર્ગો છે. જેથી કરીને અહીંના મૂળ ધંધાર્થીઓ તૂટતા જાય છે. તેમ તેમ અહીંના વિજ્ઞાનની ખુબી અદૃશ્ય થતી જાય છે. પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે પ્રથમ અહીંની મૂળ કારીગરીને મદદ કરી લીધા પછી જ યુરોપ તે મૂળ ધંધાનો અહીંથી નાશ કરે છે. અને પાછી એજ વસ્તુ પોતાની મારફત પોતાના વિજ્ઞાન તરીકે ખીલવી પ્રચાર કરી તેમાંથી ધન કમાય છે.

દાખલા તરીકે-કથકલિક નૃત્ય-એ અદ્ભુત કળાવાળું નૃત્ય છે. આ જાતની કળા જાણનારો એક વર્ગ દક્ષિણ ભારતમાં જીવે છે, અને અમુક પ્રજાજનોમાં પોતાની કળા જાતાવીને આજીવિકા ચલાવે છે. આ તરફથી કેટલાક કળવાચેલા માણસો તેમાં રોકાયા તેઓએ યુરોપમાં તે કળા જાતાવી; તેની સાથે યુરોપના પણ શિષ્યનારા થયા. લાગવગ, સમવડ, પૈસા વિગેરે સાધ-નોથી એ તૈયાર થાય એટલે સ્ત્રીઓની ફીલ્મોમાં તે મોટા પ્રમાણમાં દેખાય. એ ફીલ્મો જે પ્રદેશમાં કથકલિક નૃત્યના મૂળ ધંધાદારીઓ રજીખાય છે, ત્યાં પહેલે, એટલે એ વર્ગની દશા જોયા જેવી થાય. અત્યારે એ નૃત્ય કરનારાઓને છાપાઓમાં માન મળે, ગહેરાત મળે, સુધારકો પણ એ નૃત્યની કદર પીછાણે-એટલે ધીરે ધીરે હાલનું વિજ્ઞાન તેને પડખે મૂકે, સોએ વર્ગો તો-હજારો વર્ષ સુધી જીવીને એ કળાને જીવતી ગણનારો મૂળ વર્ગ તો-જોવા જ મળે નહીં. તેઓની અત્યાગની વાદ વાદ અને વખાણનું આ ભાવિ પરિણામ.

હજુ પણ સુધારક ગણાતો વર્ગ સમજે હાલના વિજ્ઞાનની ગહેરાત મૂકી દે. ખોટા શુદ્ધ સ્વદેશીને બદલે વાસ્તવિક રીતના મદા શુદ્ધ સ્વદેશી તરફ વળે. તોજ ભારતના તત્ત્વ જ્ઞાનની ખુબી મમમય.

પરંતુ વાસ્તવિક સ્થિતિ જ એવી છે કે-એ વર્ગ એવા સંજોગોમાં ફસાયેલો છે કે-તેઓમાં તે છુટી શકે તેમ નથી. એટલે હજુ પણ પ્રજાજનો જે કાંઈ મૂળ જીવન મોટી સંખ્યામાં જીવી રહેવ છે. તેમાંજ ભારતીય સમ્યતા, કળા, કારીગરી, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાનનો આત્મા છુપાયેલો છે.

ન્યારે-સ્વદેશી, હાલના શુદ્ધ સ્વદેશી, હાલનું વિજ્ઞાન, દેશ નામકો, સુધારકો, કેળવાયેલા, એ વિગેરેમાં પરદેશી લાગવગતો આત્મા ગોઠવાયેલો છે

પ્રાચીન કળા-ખરું શુદ્ધ સ્વદેશી ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન-ચાલુ ભારતીય આર્થ જીવન વિગેરેમાં ભારતનો આત્મા છુપાયેલો છે

શાસ્ત્રોમાં જે-જેવું વર્ણન છે, તેને વ્યવહારમાં જીવંત રાખવાનું કાર્ય કારીગરો અને તે તે ધર્માર્થીઓનું છે અને તે તે ધર્માર્થીઓ ટકી શકવાનો આધાર પ્રજા તરફના ઉત્તેજન ઉપર જ વિજ્ઞાનને નામે વ્યવહારમાં પોતાના કારીગરો અને ઉદ્યોગોને પ્રગતિમાં મુશ્વતી યોજના દિવાય ખીળે કાંઈ પણ અર્થ હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાતમાં નથી વિજ્ઞાનની ખાખ તમાં ખરી રીતે ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનને અને વિજ્ઞાનોને તે કદી પહોંચી શકે તેમ છેજ નહીં. પરંતુ માત્ર વ્યવહારમાં તે વચ્ચે પ્રવેશ કરવાને આજની બધી તૈયારીઓ છે વળી વિજ્ઞાનના મૂળ સિદ્ધાંતો તે બહુજ થોડા હોય છે. પરંતુ કૃત્તીક કારીગરોની વિશિષ્ટતા હોય છે જેમ કે-લોખંડ પદાર્થની સિદ્ધિ થયા પછી, ખાણમાંથી તે કેમ મેળવવો, અને તેના વિવિધ ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો? એ તેના નિષ્ણાત કારીગરો ઉપર આધાર રાખે છે

પ્રજા જીવનમાં-મહાકાવ્યો-રાજાઓ, વ્યાપારીઓ વિચારકો, વિગેરે વર્ગો હોય છે, તેમનો એક કારીગર વર્ગ પણ હોય છે તેનું સ્થાન કાંઈ સર્વોત્તમ નથી હોતું સંશોધકોને જે માન મળે છે, તે માન કારીગરોને નથી પણ મળતું પરંતુ આખી પ્રજામાં સૌ સૌને સ્થાને સૌને મહત્ત્વ આપવામાં આવે તેજ બાજબી મળાય છે, અને દરેક પ્રજામાં એમ જ હોય છે અનેક ધર્માર્થીઓની પોત પોતાના કાર્યોમાં વિશિષ્ટતાઓ હોય છે, તેટલા ઉપરથી કાંઈ તેઓ પ્રજાને સર્વોપયોગી વર્ગ મળાતો નથી

વિનાયકી માલ ખરીદ કરાવવાના જમાનામાં ત્યાંના કારીગરોની પ્રતિષ્ઠા આદેશમાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવી હતી આજે સ્વદેશી માન ખરીદવાના વાતાવરણનો જમાનો ઉત્પન્ન કરવામાં, તથા તે દેશના વિજ્ઞાનને પ્રતિષ્ઠા આપવામાં આવે જ આ દેશનો આમુક વર્ષ જાહેરમાં વિજ્ઞાનનો બક્ષા રહે એટલે બસ છે, વિજ્ઞાનની પાછળ અનેક વસ્તુઓનો વકરો ચાલુ રહે જ વળી વિજ્ઞાન સાથે ત્યાંના ધર્મા અને સત્તાને જ ઉત્તેજન છે અહીંની પ્રજાની સત્તા, ઉત્તેજન, અહીંના વિજ્ઞાનને મદદ વિગેરે બધે જ પડતા જાય, તેમ તેમ અહીંની પ્રજા નાનળી પડતી જાય

આ પ્રમાણે આધુનિક વિજ્ઞાનને જાહેરાત આપનારા આ દેશના પ્રજાની મુશ્કેલીને આડકતરી રીતે વધુ નોતરે છે તેનો તેઓને ખ્યાલ પણ રહેતો નથી

અને તેઓ ગણ્યા છે દેશનેતાઓ. તેનો અર્થ એમજ સમજવો જોઈએ કે-આ દેશને વધુ પરતંત્ર કરવા માટેના નેતા, તે દ્વાલના દેશનેતા. કેમકે-વિદ્યાનની ગુલામી એ પણ ત્યાંની પ્રજાની ગુલામીજ છે. ઘરમાં ઇલેક્ટ્રીકની લાઈટ કરવાનો સામાન બસે દેશમાં બનેલો હોય, પરંતુ તેમાં થતી શોધની ગુલામી કાયમ મટિ આપણી પ્રજાને તેમાં રાખી જ મૂકે. દારૂપાનાં દોનો કેમ કરવો ? એ બાબતમાં આપણે તેમને પૂછવું જ પડે તેમ નથી.

પરંતુ ઇમેક્ટ્રીક દીવાની વપરાશમાં કાયમ એ દેશ જ આપણા આ-ચાર તરીકે રહેવાનો જ. ગાડું બનાવવામાં આપણે વૈજ્ઞાનિક સ્વતંત્ર રહેવાનો. પરંતુ મોટર બનાવવામાં પરતંત્ર રહેવાનો જ. પેટ્રોલથી ચાલતી મોટર આપણે અહીં બનાવીએ, ત્યાંતો જીજ્ઞાસુ ધાવરથી ચાલતી મોટર ત્યાં ઉત્પન્ન થાય, વેગ વધે, સમવડ વધે, એટલે વળી એ વિદ્યાન જાણવું પડે. જાણ્યા પછી અહીં બનાવી શકાય. તે પણ આપણે બનાવીએ, એટલે વળી એ આગળ વધે. પરિણામે આપણી ગુલામી વધતી જ નાવ. માટે વિદ્યાનની પ્રતિષ્ઠા કરનારા આ દેશની પ્રજાનો મોટામાં મોટો અપકાર કરે છે. એ, બહુ જ સૂક્ષ્મતાથી સમજ્યા વિના સમજાય તેમ નથી.

મી. ટેસીટરીએ જે વાક્ય કියાર્થુ છે, તેમાં આપણા જૈન વિદ્યાનની પ્રશંસા કરી છે. એમ આપણને ઉપર ઉપરથી દેખાય છે, પરંતુ વારત્તવિક રીતે તેમણે પોતાની ઝાંઝાં પ્રજાની એ વાક્ય મારફત અજ્ઞાત રોવા કરી છે. એ પણ સૂક્ષ્મતાથી સમજીશું તો જ સમજાયે. એ ઉત્તરાર્ધમાં એમ કહેવા માંગે છે કે “જેમ જેમ આધુનિક વિદ્યાન શોધાતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન શાસ્ત્રકથિન વૈજ્ઞાનિક તરવો સાબિત થતા જાય છે.” સારાંશ કે-

“તમારે જૈનોએ પણ તમારા શાસ્ત્રોની અંદરની વાતો સાબિત કરવી હોય, તો આધુનિક વિદ્યાનની શોધો આગળ વધારવામાં તમારે પણ ટકા આપવો જોઈએ.” એ જાન ઉત્પન્ન કરીને-“આ આ જગતમાં ઈર્ષદૃષ્ટિ ભરી ખુદ્ધિયુક્ત જે જૈન વર્ગ છે, કે જોએમાંનો મોટો ભાગ આધુનિક વિદ્યાન તરફ ઉદાસીન છે, તેમાંનો જેટલો ભાગ આવી દલીલોથી પણ તેના તરફ ખેંચાઈ આવે તો ઠીક,” એવો તેને ખેંચવાનો તેમાં પ્રયત્ન છે. એમ કહીને જૈનોમાં પણ આધુનિક વિદ્યાનની પ્રતિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ તેના વાક્યમાં ખુબી ભરેલી છે.

“બસે-આધુનિક વિદ્યાન એ દેશની પ્રજાઓને આગળ વધારતું હોય, અને આપણને પાછળ પાડતું હોય, તોપણ એટલું તો કણુલ કરવું જ પાશે

કે-જ્યારે અદ્ભુત સોધખોળથી બરેહું વિજ્ઞાન કુદરતી રીતે ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યું છે, આપણે તેની સામે ટકી શક્યા નથી, ટકી શકીએ તેમ નથી, તો પછી તેના લાભથી વંચિત રહેવું એ કેટલી મૂર્ખતા છે ?

એ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે આપણે પ્રયત્નથી જ કંઈ પણ કરી શક્યા નથી. અને જાપાન વિગેરે તેની મદદથી અસાધારણ પ્રગતિ કરી રહેલ છે, તો પછી આપણા જાપના કુવામાં જુડી મરવાનો જ વિચાર રાખીશું તો શું બૂઝી મયાં વિના રહીશું ? માટે જો આપણે આપણી પ્રગતિના ઉદ્ધાર આદતા હોઈએ, તો આપણે પણ દાલતા વિજ્ઞાનનો સ્વીકાર કર્યે જ છુટકો છે, તેમજ તેણે પણ આપણા જીવનમાં ધણી રીતે પાકેપાયે પ્રવેશ કરેલ છે, તે કાંઈ રીતે હવે નીકળી શકે તેમ નથી. ગમે તેટલા ધમપછાડ કરવામાં આવે, પણ તમારું કંઈ પણ હવે વળે તેમ નથી, શાહમુગને ધીકારી મારવા આવે, ત્યારે બચાવ માટે રેતીના ઢગલામાં માથું ધાસે, તે શી રીતે બચી શકે ? “અમારું સાઈ છે,” “અમારું જીવું સુંદર હતું,” “ધણું ઉત્તમ છે.” “તેમાં ધણી અદ્ભુતતા છે.” એવાં એવાં ગાણાં ગાવાથી હવે શું વળવાનું છે ? તમે પોતે પણ જીવનની ધણી ખરી જરૂરીઆતો હાવના વિજ્ઞાનની મદદથી પૂરી કરો છો. એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. તો પછી તેની સામે બખાળા કાઢવા અને-“એ ખોટું, એ ખોટું” એમ બોલ્યા કરવું એમાં કહાપણનો ક્યા અંશ છે ? તે સમજી શકાતું નથી. વધારે સ્પષ્ટ ભાષામાં કહીએ, તો એ મૂર્ખાઓનો જ પ્રભાવ છે. તે સિવાય ખીજું કંઈ પણ નથી. ”

તમારા આ સંજોગ તમોએ પોતે ઉપજાવી કાઢેલા નથી, પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાનની આ દેશમાં પ્રતિકા ઉત્પન્ન કરવાને પ્રયત્ન કરનારા વર્ગે કાલેજોમાં, વર્તમાન પત્રોમાં, જાહેર ભાષણોમાં, પાકચ પુસ્તકોમાં, આજ સુધી ફેલાયે રાખેલી દલીલોની ધીરે ધીરે થયેલી એક સામગ્રી અસરને પરિણામે તમે આમ બોલી શકો છો. તમારા આ દરેક સંજોગ ઉછિના લેવાયેલા છે. સ્વયં વિચાર શક્તિથી જન્મેલા નથી. એ પ્રચાર કરનારા પ્રચાર કરે, તેની સામે અમારે કાંઈ પણ કહેવાનું હોય જ નહીં, તેનો જવાબ પણ આપવાનો હોય નહીં. પરંતુ અમારા ભાઈઓ ઉપર તેની અસર થઈ હોય છે, એટલે તેમાંના જે કોઈ નિષ્પાલસ દિલના હોય, તેની સમજ માટે અમારે જવાબ આપવો પડે છે. પરંતુ જો તમે ૩૬ વિચારના અને માત્ર ચુરત બની બેઠેલા અધજ્ઞાણ હોય છે, તેને માટે કાંઈ પણ

પ્રયત્ન કરવો નહોતો થાય છે.

પરદેશી પ્રજાઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે જે કાંઈ પ્રયત્નો કરે, તે ક્ષમ્ય છે, અને તેની અસર નીચે અમારા થોડા ધણા જે બાંધાઓ આવી ગય, તેથી જે કાર્ષી નુકસાન આ મહા પ્રજાને થતું જોઈએ, તે થવાનું જ છે. તે અમે કદાપિને જ બેશ છીએ એવા થોડા ધણા આ દેશની સંસ્કૃતિ, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કળા, ધર્મ અને તેને અનુસંગતા રીતરીનાજની નિંદા કરવાના જ છે. રૂઢિને નામે, ખોટા જોમોને નામે, જુનમને નામે, સામાજિક જુનમને નામે, ધાર્મિક જુનમને નામે, ધર્માનુષ્ઠાને નામે તેઓ પરદેશીઓની સાથે ઉભા રહેવાના જ છે અને આ પ્રયત્નથી જ તેઓને સાસ પગારો, મોટી આવકો, આ જમાનાની ઉંચા પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા, એકાદાકામ અને મુખ્ય સમવક મળી રહ્યા છે, અને મળશે. પરદેશીઓની સેવાઓનો એ બહોલો છે પરંતુ પરદેશીઓની ખુબી એ છે કે-તે વર્ગ એ વાત સમજી શકે નહીં, તેઓ તો એમજ સમજે છે કે-“અમે તો અમારા દેશનો ઉદ્ધાર કરીએ છીએ” પરદેશી લોકો આ દેશમા પોતાની લાગવગ અનેક ગીતે ઉભી કરી શકે છે. પ્રથમ પ્રજામા સારી લાગવગ ઉભી કરી. ૧૮૫૭ ના બળવા પહેલાં રાજાઓમા લાગવગ સારી ઉત્પન્ન કરી લીધી હતી. પછી અમલદાર સ્વરૂપના આ દેશના પ્રજાઓની લાગવગ ઉભી કરી કામ ચલાવ્યું હતું અને દાનમા દેશનાયક તરીકે ગણી કાઢેલા પ્રધાનોના સ્વરૂપમા પોતાની લાગવગ ઉભી કરીને આગળ વધવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આ બધી પરિસ્થિતિને અમે જે કાર્ષી નુકસાન આ દેશની મૂળ પ્રજાને થવાનું હશે, તે થવાનું જ છે તેના બચાવની આશા પણ અમે રાખી નથી.

પરંતુ, આવો વર્ગ તેત્રીશ કરોડમા ગણ્યો ગાણ્યો છે, હાપાઓમા જે મોટા હેનાલો આવે છે, તે ઉપર બરમાવાને કારણ નથી. આના કેટલાક વર્ગ શિનાય બાકાનો પ્રજાનો મોટો ભાગ કરોડોની સંખ્યામાં રહેલો આ દેશની સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવે છે તેગાથી ચલિત કરવાને પરદેશીઓને અનેક પ્રયત્નો કરવા પડે છે તેજ સાબિત કરે છે કે-“હજી અહીંના વિજ્ઞાન તથા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રજાના જીવન ઉપર મોટામા મોટી અસર છે. ભારત વર્ષ એવો એક દેશ છે કે જેની પ્રજાનો મોટો ભાગ હજી પોતાનું મૂળ જીવન જીવી રહેલ છે. અને પોતાની પ્રજા તરીકેની મહત્તા ટકાવી રહેલ છે.”

જાપાન, હટાલી વિગેરે યુરોપીય રાષ્ટ્રોની મદદથી લગભગ ઉતરે છે, તેનો અર્થ એ છે કે-તે પોતાની સ્વયં શક્તિ ગુમાવી બેઠે ન છે. અને એશિયાના સ્ત્રીઓ અંદર લડીને નાનજા પડે, તેમાં યુરોપને નુકસાન થયું એવી સીનીયા ઉપર ઘટા-

લીનો છાપો એ તો માત્ર પ્રાથમિક શરૂઆત હતી. પરંતુ એશિયામાં લગ્ન-
 ધના બીજો નાંખીને સામસામી યુરોપવાસીઓએ મદદ કરીને, તે તે કાળી
 પ્રજાઓની સત્તાઓ જોખરી કરી નાખ્યા પછી હાથમાં આવે, તે બ્લેચી લેવાની
 છુપો યુક્તિરૂપે ઇટલી, જર્મની, પ્રજાસંઘથી છુટા પડેલ છે, છુટા પડવા
 દીધેલ છે, અને પ્રજાસંઘ ખાલી ધુંધવાટ કરીને બેસી રહે છે. વખત જતાં
 જાપાન, ઇટલી વિગેરેના પૃષ્ઠબળથી, અને ચીન, ઇંગ્લાંડ વિગેરેના પૃષ્ઠબળથી
 થોડું ધણું બેર કરશે. પરંતુ આખર એ બંનેય એશિયાના રાષ્ટ્રોને યુરો-
 પનાજ મુત્સદ્દીઓના હાથમાં રમવાનું રહ્યું. એ આગ સળગતી સળગતી
 ભારતમાં પણ કાંઈ જુદાજ રૂપે કદાચ આવે, તો ભારતની પ્રજામાં જે કાંઈ
 સ્વતંત્રતા, જીવનની સ્વતંત્રતા ટકી છે, તેના ઉપર ફટકો લાગશે.
 આ દેશમાં રાજા તરીકે, જાગીરદાર તરીકે, ધર્મગુરુઓ તરીકે કે ધનિક
 સહુરથો તરીકે થોડા ધણા જે હિંદુ પ્રજાજનો સત્તામાં ટકી રહેવા પામ્યા છે,
 તેના ઉપર ફટકો કદાચ લાગે. એ બધું પાર પડ્યા પછી પ્રજાસંઘ ઇટલી
 વિગેરેને શાંત કરે. અને જાહા યુરોપીય રાષ્ટ્રોને બેગા મેળવી લે. પરંતુ એવી
 ધમાચકડીમાં કાળી પ્રજાના રાષ્ટ્રો જોખરા થયા હોય, તે મજબૂત નજ થાય.
 અને એકની યા બીજાની કાંઈપણ યુરોપીય રાષ્ટ્રની જ સત્તા આજ કરતાં
 કેટલેક વધુ અંશે એ દેશોમાં સ્થાપિત થઈ ચૂકી હોય, પછી તે ઇટલીની કે
 જર્મનીની, કે-રશિયાની કે ક્રા-સની કે ફ્રાન્સાંડની હોય. માત્ર પ્રજાસંઘના
 ગૌરાંગ આગેવાનોને એટલું જ જોવાનું હોય કે-“યુરોપીય રાષ્ટ્રોની એકંદર
 સત્તા આગળ વધી કે નહીં ?” ગુરુઓ, રાજાઓ, જાગીરદારો, અને ધનિ-
 કોની સત્તા તોડવા પરદેશીઓએજ કોમ્યુનિસ્ટોને છેટે રહીને ગોઠવ્યા છે,
 તે એ મારફત એ ચાર સત્તા તુલ્યા પછી, તે સત્તાઓ કોમ્યુનિસ્ટોના
 હાથમાં ગ્રહેવાની નથી એ સ્પષ્ટ છે. એ સત્તા પરદેશીઓનાજ હાથમાં
 આવવાની. પણ જ્યાં સુધી એ કામ પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી અથડામણી
 ચાલવા દેવાની અને પરદેશીઓએ તટસ્થ બાવે બેડા બેડા જોવાનું. સત્તાઓ
 તુલ્યા પછી માત્ર સત્તા સ્થાપિત કરવાનુંજ કામ બાકી રહે.

ચીનની અંદર તો રાજાની સત્તા અને પ્રજાસત્તાક એ બે બાગ તો
 આજ સુધીના પરિચયથી પાડી દીધેલા છેજ. છતાં એ દેશની પ્રજા સ્વતંત્ર
 રહી છે. હવે તેને જોખરી કરવા જાપાનને ઉરકેયાં વિના કેમ ચાલે ? અને
 ઇંગ્લાંડ તો દરેકને સમતોલ રાખવાની પોલીસી બહાર પાડનારું રહ્યું, એટલે
 લડાઈને સીધી ઉત્તેજના કેમ આપે ? આ સ્થિતિમાં-ઇટલી વિગેરેને આ કામ
 કરવા દેવામાં તેમને હરકત આવે નહીં. એટલે ચીનને ઇંગ્લાંડ વિગેરેનું યરણ

લેવું પડે, એ સરણુ આપવાના જાદુલામાં ઈંગ્લેંડ કાંઈ પણ સરતો કરાગ્યા વિના, ભવિષ્યનો પોતાને લાભ જોયા વિના, આજે સરણુ આપે ખર્ચ કે ? વ્યવહાર બુદ્ધિથી એ સમજાય તેમ છે. હિંદુસ્થાન ઉપર તો કબજો યુરોપ વાસીઓનો છે. પણ તેની જોડની મહાપ્રજા ચીન ઉપર કબજો નહોતો. હવે યુરોપની પ્રગતિને ધ્યાનમાં રાખીને આ કબજો લેવાને માટે યુરોપના પ્રયાસો છે. અને તેમાં છુપી રીતે પ્રજાસંઘ સમ્મત ન હોય, એમ માનવાને કાંઈપણ વાસ્તવિક કારણ નથી.

ઈટલી અને જર્મની વિગેરે ઈંગ્લાંડથી બંને વિરુદ્ધ દેખાતા હોય, પરંતુ આધુનિક પ્રગતિના કાર્યમાં સૌનો એકધારો સાથ છેજ. આપણે મુદ્દા રાક્ષસ નામના નાટકમાં વાંચીએ છીએ કે-આર્થ આલ્યાકય છુપી પોલીસની કાયરીઓ મંગાવે છે, અને તેમાંથી લઘુભટ્ટાદિક સુભટોના ગુન્હાઓ વાંચે છે. વાંચીને તેઓને સજા ફરમાવે છે, શકેટલાસને શુળીની સજા ફરમાવે છે. તેને તેના પક્ષના શુળી ઉપરથી નસાડી જાય છે. અને તે બધા નંદોના રાક્ષસ નામના મંત્રીના અંગત નોકરી તરીકે રહે છે. વાસ્તવિક રીતે તે બધા આર્થ આલ્યાકયના જાસુસો જ હતા. પરંતુ આવી રીતે ગુન્હેગાર ઠરાવીને તેઓને કાઢી મૂકી સામા પક્ષમાં ભરવી કરારી ને સામા પક્ષને ઉધે રસ્તે દોરવવામાં તેનો ઉપયોગ કરે છે, ને આખર સામા પક્ષને નબળો પાડી, રાક્ષસ જેવા નંદના બુદ્ધિસાળી મંત્રીને સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તના મંત્રી બનાવી, પોતાની તથોવન તરફ જવાની તૈયારી કરવાની-પોતાની ધારણા પાર પાડે છે. રાજનૈતિક ભાષામાં એવા છુપા ચરોને બનાવટી શત્રુઓ તરીકે જાહેર કરેલા હોય છે, તેમને કૃત્ય કહેવામાં આવે છે.

મારી સમજ પ્રમાણે પ્રજાસંઘથી ઇટલી વિગેરે છુટા પડેલા જણાય છે, તે રાજનૈતિક પરિભાષા અનુસાર કૃત્ય વર્ગ હોવાનો સંભવ છે. પાછળથી બધા મળી જવાના ખરા. આ જો આખી કૃત્ય પોલીસી હોય, તો તેનો છેવટનો મોરચો ભારતની પ્રજા ઉપર છે, તેમાં પણ ભારતની સંસ્કૃતિ ઉપર છે, તેમાં પણ જૈન સંસ્કૃતિ ઉપર છે. અને તેમાં પણ શ્વેતાશ્વર મૂર્તિ પૂજક સંઘ ઉપર છે. કારણકે-આર્થ સંસ્કૃતિને ટકાવવાનો, વિશ્વની કદયાણુ ભાવનાનો, અને એકંદર ભારતના દરેક ધર્મોના ટકાવનો વાસ્તવિક આધાર તેના ઉપર છે.

આ બધું થવાથી આધુનિક વિજ્ઞાન આજ કરતાં થાણું જ આગળ વધી ગયું હશે. પરંતુ વિજ્ઞાનનો ખબરો એટલો બધો ઉડો છે કે-એક એક બાબતમાં તેનો પાર પામવાને લાખો વર્ષ જોઈએ છીએ. વૈજ્ઞાનિક

સંશોધકો પણ આ વાત સમજે છે. પરંતુ હાલમાં વ્યાપારી હરીફાઈ વિગેરે કારણોથી તેમાં આગળને આગળ તેઓ વધે જ નથી. અને દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ ઉપર પોતાની સરસાઈ વધાર્યે જાય છે. જો છેવટ સુધી તેઓ એમને એમ ચાલુ ગણે, તો અંદરને અંદર કાપાકાપી ચાલે. આ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પરાપકાર બુદ્ધિમાંથી જન્મેલ નથી, પરંતુ પ્રજાકીય સ્વાર્થમાંથી જન્મેલ છે. એ બાબતમાં યુરોપના પણ મી. ગ્રેગ તથા ટાલ-રટોય અમારા વિચારને સમ્મત છે. એટલે આ વિજ્ઞાન નિર્મૂળ છે, અને શુભ છેડાવાળું જ નથી, માત્ર કામચલાઉ અને હાણિક છે. એટલે અમુક વખત પછી તેને બંધ થવા વિના ચાલે તેમ છેજ નહીં.

અલગત, વચલા ક્ષણમાં દુનિયાની ગેરી પ્રજાઓને વસવાટ માટે-એતી માટે-પણા દેશો અપાવી દેશે. આ બૂમિમાં પણ જેમ તેઓએ બીજા ટાપુ-ઓમાં સંસ્થાનો સ્થાપેલા છે, તેમ સંસ્થાન સ્થાપશે. આ દેશના ધણા ભોક્ષ કદાચ તેઓના હાથ નીચે ચાલ્યા ગયા હશે. છતાં-આ દેશના તત્ત્વ-જ્ઞાનમાંથી જન્મેલો સમ્યગ્દર્શન: સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યક્:ચારિત્રનો માર્ગ ચાલતો જ હશે. આજે એ લોહા-કેળવણી અને ઉદ્યોગ એ બે શબ્દો મારફત પ્રજા-ઓને આકર્ષે છે. પરંતુ તેમાં સ્વાર્થ પડેલો છે-એટલે તે બહાર આવી જતાં તેના ઉપર પ્રજાઓનો વિશ્વાસ રહેશે જ નહીં. આ બધા ધોંધાટ બંધ પડતાં, ત્રણ રત્ન અને તેને અનુસરીને ગોઠવાયેલું તત્ત્વજ્ઞાન અને બીજા વિજ્ઞાનો તે વખતે પણ જીવત રહેલા જોવામાં આવશે, અને એ રીતે તે અબાધ્ય છે. એમ વધારે સ્પષ્ટ સાબિત થઈ ચૂકશે.

હાલનું વિજ્ઞાન પ્રજામાં લોકપ્રિય કરવા માટે અનેક ચીત્તેશ્વરે પ્રજાના ઉપયોગમાં આવડું દેખાય છે, પરંતુ તેના આખર ઉપયોગ લડાઈઓ અને લશ્કરી તત્ત્વોમાં છે. જ્યાં સુધી પ્રજાઓના કેટલાક તત્ત્વો હાથમાં ન આવ્યા હોય, ત્યાં સુધી જીવનની સગવડ માટે એ વપરાય છે પછી તરતજ લશ્કરી સ્વરૂપમાં એકી અખાટે પ્રજાઓના દાળાવટો કાઢી શકે છે. હરિફાઈ વિના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં વિકાસ ન થાય. અને વૈજ્ઞાનિક લડાઈઓ એ હરિફાઈનું ક્ષેત્ર છે, ગમે તેવું મુંઝવે મશીન કે સાધન, સામે હરિકે તોડી નાંખે. એટલે તે નખળું સાબિત થાય. એટલે નળનાવાળો સામાન્ય અનુકરણ કરીને તેના કરતાં સરસ બનાવવાની મહેનત કરે. આજે ડૉક્ટરો સંહારક જંતુઓની શોધો કરે છે. એક સ્વર્ગસ્થ મિત્રે તો ત્યાં સુધી શંકા જતાવી હતી કે-“હાથલા ચોરના નાશમાં કે મેનીનજમ્પટીસ વિગેરે રોગોના જંતુઓ કેમ જાણે કોઈ તરફથી ફેલાવવામાં આવ્યા હોય ?”

સારાંશ કે—જો પ્રજાઓ આધુનિક વિજ્ઞાનનો દરેક રીતે સારું સમજીને ઉપયોગ કરે છે—તેઓ તેને આગળ વધારી, વકરેા કરાવી તેને મજબૂત બનાવે છે, અને એમ મજબૂત બનેલું આધુનિક વિજ્ઞાન લશ્કરી સ્વરૂપમાં દેખાવ દઈને ક્યારે તે ટેકો આપનારનો જ કે તેના બીજા લાભોનો કચ્છર ધણ નહીં વાળી નાંખે ? તે કહી શકાય તેમ નથી. તેના અનેક ફાયદા જન્મે કરતાં ઉપર જણાવેલું એક જ તુકશાન એવડું મોટું ઉધાર ચાય તેમ છે કે—જો લાભ કરતાં વધી જાય તેમ છે. હાલતું વિજ્ઞાન સંહારક અને મહા હિંસક છે. તેમાં અસાધારણ હિંસા પડેલી છે. આ ઉપરથી બરાબર સમજી શકારી કે આ દેશના જે વર્ગને પરદેશીઓએ સુધારક નામ આપેલું છે, તે વાસ્તવિક રીતે આ દેશનો વ્યગ્રડેસો વર્ગ છે. અને એવો જો કે થોડો વર્ગ છે, છતાં વધશે, ખરે, છતાં પણ તે એટલો બધો નહીંજ વધી શકે—તેવા આ દેશની સંસ્કૃતિમાં ઘણા મજબૂત તત્ત્વો છે.

આજે જાપાન ચિન ઉપર છાપો મારી રહ્યું છે. પરંતુ જે દેશી ચીનને મદદ કરશે, તેના હાથમાં ચીનને રમતું પડશે, અને કાંઈક ભાગ જાપાન-પક્ષના ગૌરાંગો પણ પડાવી જશે. છતાં ચીનની સંસ્કૃતિ એકાએક નાશ કરી શકશે નહિ. એવા ઘણા હુમલા તેના ઉપર કરવા પડશે. અને બહુ લાંબા કાળ સુધી એ પ્રજા જીવંત રહી શકશે. એ જ એ પ્રજાનું જીવન છે.

અહીં દાખલો આપી શકાય તેમ છે કે—“જાપાનની જેમ ચીને હાલના વિજ્ઞાનની મદદ લીધી હોત, તો જરૂર સામનો કરી શકત, અને પોતાનો ખચાવ પણ કરી શકત.”

આ દલીલ ઘણી જ સુદ છે. ચીનના દેટલાક પ્રદેશો જશે. દેટલાક જીવન તત્ત્વો જશે. પણ સર્વ તત્ત્વો જશે નહીં, સર્વ તત્ત્વોનો એકદમ નાશ કરી શકશે નહિ.

પરંતુ જાપાન પોતાના મૂળ જીવનથી જેટલું ખસ્યું છે, તેના પ્રમાણમાં અત્યારે પરદેશીઓ આગળ વાહ વાહ પામે છે. પરદેશીઓના વખાણ સ્વાર્થ પૂર્વકના છે. પરંતુ જ્યારે જાપાન બરાબર આધુનિક વિજ્ઞાનના હાથમાં ફસાર્થ ગયા પછી આધુનિક વિજ્ઞાનના આચાર્યોની સામે જ્યારે તેમને હરિદ્વાદમાં એકલે હાથે ઉતરવું પડશે, ત્યારે તેની દશા ચીનની પ્રજા કરતાં પણ વધારે ખોબરી થઈ જવાની. કારણ કે—જાપાન યુરોપનું વૈજ્ઞાનિક ગુલામ છે. યુરોપે જેવી ચેન્સીવ, જેવો કાગળ, જેવું હોઈકર કાઢ્યું, તેના જ આકારનું તે કાઢે છે. તેની વૈજ્ઞાનિક શોધો સ્વતંત્ર નથી. નહીતર કાંઈ જુદું જ કરવું જોઈએ. શું કુદરતમાં યુરોપના વૈજ્ઞાનિકોએ

શોધ્યું છે, તેના કરતાં ખીણું નથી જ ? ધણું છે. પરંતુ તદ્દન સ્વતંત્ર વિચાર અને સાધનો ઝાઝવવાની જાપાન પાસે એ શક્તિ નથી. યુરોપના રાષ્ટ્રો પોતાના વિજ્ઞાનને ભારત અને ચીન જેવા દેશોમાં પ્રતિષ્ઠા આપવાને જાપાનને વખાણે છે, અને વિજ્ઞાનમાં આગળ વધવા દેહે; પરંતુ ન્યારે આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની હરિદ્વાસ થવાની તે વખતે જાપાન સ્વતસ્વકેટલું ટકાવી રહેશે કે ટકાવી રહેલ હશે ? તે વખતે ખરી કસોટી છે. આજના વખાણથી અને ભવિષ્યમાં ક્ષયકર આજની દેખોતી ઉન્નતિથી જાપાનની પ્રજાએ રાજ થવા જેવું લાગતું નથી. એ જ સિધ્ધિ, તુકુંની અત્યારની ઇસ્લામનીતિ વિષે પણ સમજવાની છે.

જે પ્રજાઓ આધુનિક વિજ્ઞાનને રસ્તે ચડી નથી, તેમની સાથે જુદી જાતની લડાઇઓ લડવી પડે, અને વિજ્ઞાનને રસ્તે ચડેલ સાથે વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી લડાઈ ચાલે છે. એ હરિદ્વાસમાં આજ કરતાં પણ કાળી પ્રજાઓ અંદરખાનેથી વધારે જોખરી ચઢ જવાની એ. વખત પણ એક વખત આવશે. માટે આધુનિક વિજ્ઞાનને રસ્તે નહીં ચડેલી સ્થાન પ્રજા હાટે હાટે કપડે પણ આખર લાંબો કાળ જીવંત રહેશે. કારણ કે—

લશ્કરી દોરથી મારી મારીને પ્રજાને કેટલીકને મારી શકાય ? તેમજ જીલમથી સંસ્કાર પણ કેટલાક બદલી શકાય ? ગમે તેમ કરે, તો પણ કાંઈને કાંઈ રહી જ નાથ. આમ આખર ચાકતાં ચાકતાં જે કાંઈ રહી જશે, એજ ભારતનો વિજય, ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનનો વિજય. ભારતની સંસ્કૃતિનો વિજય. આ બધી ધમાલ વચ્ચે અને પછી પણ જે કાંઈ થોડો ધણો વર્ગ પણ ભારતીય જીવન પ્રમાણે જીવતો રહેશે, એજ તેનો વિજય છે.

માત્ર આમાં ધીરજની ધણી જ આવશ્યકતા રહેશે. ખરી ધીરજ રાખી શકશે તેજ વિજયી થશે. બાકી આધુનિક વિજ્ઞાનને જેઓ ટેકો આપી રહ્યા છે. તેઓ આ દેશના લોકોનો પ્રજાદ્રોહ, દેશદ્રોહ, સંસ્કૃતિદ્રોહ, ધર્મદ્રોહ, કરે છે. તેમાં સંશયને અવકાશ નથી.

અનિવાર્ય સંજોગોમાં ઉપયોગ કરવો એ જુદી વાત છે, અને હાર્દિક સાથે માનવું, એ જુદી વાત છે.

૧. આર્થ સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવવું એ આદર્શ હોય, જતાં કાંઈ કાંઈ વિદેશી વૈજ્ઞાનિક વસ્તુનો ઉપયોગ ન છુટકે કે દેખાદેખીથી કરવો પડે, તે નુકસાન તો કરેજ છે, પરંતુ એટલું નુકસાન તેથી નથી, થતું કે જોટલું—

૨. “ આર્થ સંસ્કૃતિમાં હવે કાંઈ રહ્યું નથી. અથવા તેને તોડવા પ્રયત્ન કરવો.” અને આધુનિક વિજ્ઞાન વિષે મનમાં પરમ આદર રાખવાથી પરિણામે જે નુકસાન થાય છે. આ નુકસાન વધી જાય તેમ હોય છે.

મનથી નેએ આધુનિક વિજ્ઞાનના ગુલામો છે, તેઓ મને તેવી ઉંચી છાતીએ ચાલતા હોય, પણ તેઓ પરદેશી પ્રજાઓના વિશેષ ગુલામો છે.

અને નેએ આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જે પ્રમાણુમા સાગોપાંગ જીવન જીવે છે, અને પોતાના કોઈ સ્વાર્થ માટે પરદેશીઓની ખુશામત કરતા હોય, તેમને રાજી રાખવા પ્રયત્નો કરતા હોય, છતાં પણ તેઓ તો એટલા ગુલામ નથી, એ તો સહજ રીતે સમજાય તેમ છે

સુધારો નહુ ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ નથી નહુ ઉત્પન્ન કરી શક્યા નથી તેઓ “ફિલિ યૂસ્તો” “જીનવાણી” “પ્રજાલીને વાગી રહેવા” વિગેરે રીતે દેશીઓને નિરીને પરદેશી વસ્તુઓની જાહેરાત માટેની વધી-ચાત કરે છે.

માટે એ વર્ગનો લેશ માત્ર વિશ્વાસ કરવો જરૂરનો નથી. તેઓને નથી અહીંની સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન, નથી તેઓને પરદેશીઓની પ્રગતિની જાણની વિશાળતાની માહિતી તેઓ પ્રજાના કેટલાક ભાગનો વિશ્વાસ મેળવીને જે જે સરચાઓ ચલાવે છે, તે દરેક પણ આખર તો ગુરુજ્ઞાનમાં જ પરિણત થવાની છે.

શહામુગનું દષ્ટાત પણ જમ ફેલાવનાર છે આપણે તેઓને કહીશું કે-એ દષ્ટાત આપી તમે એમ કહેવા માગો છો કે-“શિકારી જ્યારે સામે ઉભો છે, ને શાહમુગ રેતીમાં માથું ધાલે, એટલે શું તે જયી શકવાનું છે ?”

નરખર છે કે-જયી શકે નહિ, પણ તો પછી શહામુગે શું કરવું ?

એમ અમે તમને પૂછીએ છીએ ?

તમે કહેશો કે “જયવા માટે નહાસી છુટવું કે બીજા મજબૂત સ્થાનનો આશ્રય લેવો”

તેમ બની શકે તેમ ન હોય તો શું કરવું ? શું શિકારીની સામે ગાળી ખાવા જવું કે-મીજી જે બને તે કરવું ?

એક શહામુગ સામે ગાળી ખાવા જાય છે, અને બીજી રેતીમાં માથું ધાલીને જયવાની એટા કરે છે જેમાંથી વધારે કીક પ્રપાત ફાળે છે ? જો કે બન્નેય મરી જવાના છે પણ જેમાંથી અંશત પણ વધારે છુદ્ધિ કાઢી ચલાવે ?

તમારે કહેવું જ પડશે કે-“સામે ચાલનાર કરતા રેતીમાં માથું ધાલનારને મારવામાં શિકારીને કાંઈક વધારે મહેનત પડશે સમય વધારે જશે, કે-લક્ષ્ય ભેડવામાં તેને કંઈક વધારે સાવચેત રહેવું પડશે”

આ રીતે જોતા તમારે દષ્ટાત કેટલું વિષમ છે ? તે તમેજ વિચારો અમારા પ્રજાજનો આધુનિક વિજ્ઞાનના આશ્રય ન લેતા અમારી આર્ય સંસ્કૃતિનો આશ્રય લઈ રહ્યા હોય છે, તેને-“આખર તો અમે તમને

અમારી સંસ્કૃતિના ઝપાટામાં લેવાના હોય, તો પછી શાં માટે ન્યાંત્યા બરા-
ઓ હો? મેદાનમાં સામા આવી ગયો: " આ દલીલો પોતાની મહેનત ઓછી
કરવા માટે શીકારીઓ કરે, તેને આપણા સુધારક બાઇઓએ વગર સમજ્યે
ઉપાડી લીધેલી છે.

એઓ જાણે છે, કે "આર્ય સંસ્કૃતિની હુંકમાં ન્યાં સુધી ભારતની
પ્રજા બરાયેલી હશે, ત્યાં સુધી તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિજય અચક્ય છે,
એટલે આવી દલીલથી બોળવાઇને પણ જે કાંઈ તેના આશ્રય છોડી દે,
તેટલો આપણને લાભ થાય." એ દૃષ્ટિથી એ દલીલ તેઓ ફેલાવે છે. અને
જરૂર તેઓ તેમાંથી પણ કાંઈક ફાયદો તો મેળવેજ છે. અનેક પ્રયત્નોમનિ આ
પણ તેઓનો એક સ્વપ્રગતિમાટેનો પ્રયત્ન જરૂર છે.

ખરી રીતે આર્ય સંસ્કૃતિ રેતીનો ઢગલો નથી. તેને રેતીનો ઢગલો
માનનારા મારા દેશ બંધુઓની મનોદશા જ કેટલી વિચિત્ર છે? તે આ
ઉપરથી સમજાય છે.

તેઓ દેશ અને પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવાની, પ્રજાને સ્વતંત્ર કરવાની,
સંસ્કૃતિ ખીલવવાની વાતો કરે છે. તે પણ માત્ર પ્રજામાં પ્રતિષ્ઠા ટકાવી,
આધુનિક વિજ્ઞાનના પ્રચાર માટે છે. તેમને પોતાની વસ્તુઓ, બાઇઓ,
ઉપર સાચો પ્રેમ જ રહ્યો નથી. માત્ર પરદેશી સંસ્કૃતિના શુભામ-હથિયાર
તરીકે કામ કરી રહેલા છે.

આર્ય સંસ્કૃતિ રેતીનો ઢગલો નથી. આજ સુધી આ પ્રજાનું તેણે
રક્ષણ કરેલું છે. અને હજી અનેક વર્ષો સુધી તે જ રક્ષણ કરશે.

તેનાં કાંઈ પણ પ્રયોગ, વિજ્ઞાન અને વિચાર વિજ્ઞાનના પાયા ઉપર નથી
રચાયેલો એમ નથી. કાંઈ પણ રૂઢિચુક્રે કુરૂઢિચુક્રે નથી. પરંતુ દરેક દરેક પ્રવૃત્તિ
વિજ્ઞાનના પાયા ઉપર રચાયેલી છે. માત્ર તેના ખરા અભ્યાસીઓ નથી. અથવા જે
કાંઈ અભ્યાસીઓ થાય છે, તે પરદેશી અભ્યાસીઓની આંખે અભ્યાસ કરે
છે. એટલે શુદ્ધિશાળી વર્ગ પમાર, પેન્શનો અને કમીશનોથી વેચાણ થઇ જાય
છે. પ્રજાકીય તથા રાજ્યકીય નાણાના માધનો પણ જીન જ સિસણ તરફ
ખેંચાઇ જાય છે. ત્યાંના વિજ્ઞાન ઉપરથી પડેલા એક એક રીવાજનો હેતુ
શાળા કોલેજોમાં બાળકોને જાણવા મળે છે. ત્યારે અહીંના દરેક રીવાજોને
શુદ્ધિ, કુરૂઢિ કહી નિંદાનો રીવાજ ત્યાં વર્ષોથી ચાલુ છે.

ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગોએ પ્રજાના દ્રવ્ય: ક્ષેત્ર: કાગ:
અને લાય: પ્રમાણે પકડેલું અચુક પ્રકારનું સ્વરૂપ, તે પ્રજાનું હાલનું જીવન.
પરંતુ તેને શુદ્ધિ અને કુરૂઢિ કહી નિંદા વિના, પરદેશીઓથી નવા તરીકે
ગણાવેલા જીવનને સ્થાન શી રીતે આપી શકાય ?

ભણીને બહાર પોતાને છાપામાં એ જ વાંચવા મળે, સભામાં એ જ સાંભળવા મળે. તેથી તેઓ શી રીતે આર્થ સંસ્કૃતિની ખૂબી સમજી શકે ? આ વિષમતા યદ્યપિ છે, છતાં પ્રજાનો મોટો ભાગ આર્થ સંસ્કૃતિ પ્રમાણે આજે જીવે છે—અને ફેગવાયેલા મણાતા વર્ગને પણ અમુક અમુક બાબતમાં કાંઈને કાંઈ વખતે તે પ્રમાણે જીવવું પડે છે. એ જ આજે પણ આર્થ સંસ્કૃતિ જીવંત હોવાનો પુરાવો છે.

માટે તેના આશ્રય એ રીતોનો ઢગમો નથી, પરંતુ ખરેખર જ્યાંવળું સાધન છે.

આર્થ સંસ્કૃતિ પ્રમાણે પ્રજાને લાંબો કાળ જીવતી ટકી રહેશે, તો યોગ્ય પાયાપર ખડું થયેલું હાથનું વિજ્ઞાન આખર યાકી જશે. શિકારી-ઓને હાગી જવું પડશે, અને આશ્રય સ્થાન છોડી દેવાની શિકારીઓની વતીજ શિખામણ આપનારા દેશબંધુઓને પણ ચૂપ થવું પડશે.

[મહોદયનું આપરેશન થયા પછી તે ભાગ કાયમ માટે નાશ પામે છે. અંગ્રા કુદરત શિવાય કાંઈ ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. ત્યારે ચરક વિગેરે આધુર્વેદિક વિજ્ઞાન કાય ચિકિત્સાથી તેમનો રોગ કાઢી નાંખે છે. સર્જરી એટલે વાદ-કાપ, પણ કાય ચિકિત્સા—રીઝીઝસન તેનાથી વધારે ચડીપાતી વિદ્યા છે, જેને કાય ચિકિત્સા નથી આવડતી તે વાદકાપ કરે છે. વાદકાપ એ હાડવૈદ્યોનો ધંધો છે, યુરોપના એ ધંધાદારીઓને વિશેષ મોડું સ્વરૂપ આપવા માટે મોટી જાહેરાત કરી. પણ વિજ્ઞાનમાં તેનું સ્થાન ધણું જ નજીવું છે. છતાં તે વખતે વકરા માટે મોડું સ્વરૂપ આપ્યું, અને તેને ટેકા આપનાર વર્ગ અહીં પણ ઉત્પન્ન થયો. ચરકની અદ્ભુત કાયચિકિત્સા હજી તેઓને સમજાતી જ નથી. ત્યાંની કાયચિકિત્સા હજી બાલ્યવયમાં છે. આર્થવિજ્ઞાન આગળ આધુનિક વિજ્ઞાન બાળક છે, તેના આવા અનેક પૂરાવા છે.]

જે પ્રજા શિકારીઓ અને તેના ભક્તો ઉપર વિશ્વાસ રાખી પોતાનું ખરૂં આશ્રય સ્થાન છોડશે નહીં, તે પ્રજાનો લશ્કરી દોરથી નાશ કરી શકાશે નહીં. વારંવાર એમ કરી શકાતું નથી. અસાધારણ જા્ય જતાવવામાં આવે, તેથી ચલિત થાય, તે થાય, ને બાકીના ટકી રહે, ને વળી લશ્કરી દોર મુદતથી રાખવો પડે. પ્રજાનું મન ભાવનાથી જોડાયું સંજ્ઞા રીતે પછટી શકાય છે, તેટલું લશ્કરી દોરથી પકડી શકાતું નથી. માટે શિકારીઓથી આર્યોને બીવાને ખાસ કારણ રહેતું નથી.

માટે આર્થ સંસ્કૃતિને વળગી રહેનારા મૂર્ખ નથી, હાપણ વગરના નથી. પરંતુ દુનિયામાં સર્વોચ્ચ કાજા છે, અને સંપૂર્ણ સમજદાર છે. અલખત, આજના છાપાંઓ અને કૃત્રિમ સાહિત્ય આ વાતની નોંધ લેતું નથી.

પણ તેઓ પ્રતિષ્ઠા પૂર્વક જન્મતમાં જીવી રહ્યા છે, તેજ તેમની ખરી નોંધ છે. પ્રધાનો અને દેશનાયકોને વશ કરવા જેટલા મુશ્કેલ નથી, તેટલા આર્યસંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવનારાઓને જીતવા મુશ્કેલ છે. પરદેશીઓનું ધ્યાન તેમના ઉપરજ હોય છે. બાકી પોતે હિંમત કરેલા સોગડાઓને તો ક્યાં બેસાડવા અને ક્યાંથી ઉડાવવા એ હસ્તગત વાત છે. કેમકે તેઓ વાસ્તવિક રીતે શુભામ જ હોય છે. આનંદીઃ સ્વતંત્રતાની ખૂંચો પાડવા કરે, અને દેશમાં ધુમ્મા કરે. પરદેશી તંત્ર પ્રજામાં કાયદા કાનૂનોથી વધુને વધુ મજબૂત બન્યે જાય, ને પ્રજા આઝાદીની ખોટી ધુનમાં રહે જાય, તેના જેવી સત્તા આગળ વધારવાની પરદેશીઓને બીજી મળી કઈ ?

આર્ય સંસ્કૃતિમાં માનનાર વર્ગને ખસેડીને કોંગ્રેસમેનોને પ્રધાન બનાવવાનો હેતુ આ ઉપરથી બરાબર સમજાશે. અને ત્યારપછી આ દેશમાં વસવાટ કરી રહેલા પરદેશી પ્રજાજનોને તેજ રચાનો સુખેથી આપી શકાય, અને તેઓ ધારાસભાઓનો કબજો કરે, એટલે અહીં પાર્લામેન્ટ અને સંપૂર્ણ-પરદેશી-પ્રજાકીય સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય. સારોય કે-ભારતીય પ્રજા ભારતીય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવનારી છે, અને રહેવાની, તેને પલટવાના અનેક પ્રયોગોમાં કોંગ્રેસ વિગેરેનું સ્થાન છે. આર્યસંસ્કૃતિની સામે જેમ પરદેશીઓ છે, તેમજ કોંગ્રેસવાદીઓ છે. બન્નેય તોડવામાં એક સામટા સામેલ છે. કોંગ્રેસમેનો તોડી રહે, એટલે તેઓ તો ઘેર બેસે, પરંતુ સત્તા તેનો લાભ લે. તોડવા ખાતર બળ કરવા માટે તેઓને પરદેશીઓ બળવાન અને કૃત્રિમ સત્તાધીશ બનાવે, એ સ્વાભાવિક છે. એ રીતે સત્તાધીશ બનાવાયેલા દેશીઓ, તે આજના પ્રધાનો.

જ્યાં સુધી પરદેશી પ્રગતિવાદનું જોર દુનિયા ઉપર રહેશે, ત્યાં સુધી આમ ચાલ્યા કરશે. પરંતુ પ્રાચીન ભારતના મહાત્માઓના પ્રતાપથી તથા રત્નને આરાધનારા એકાદ એ પણ આખર સુધી નીકળ્યા કરશે, એટલે તેનો વિજય જ છે.

માટે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન ત્રણેય કાળ માટે સદા અખાધ્ય જ છે. કેમકે-તેનો રત્નત્રયમય જીવન માર્ગ અખાધ્ય છે. તેમાં શંકાને સ્થાન છેજ નહીં. જુદા જુદા કાળક્રમે જુદા જુદા મગજના માણસો જુદી જુદી શોધો અને પોતાના વિચારો ઉર્જા કરે છે, પરંતુ વખત જતાં એ અદક્ષ થાય છે, અને મૂળ તત્ત્વજ્ઞાન જગતમાં ચાલુ રહે છે. જૈન દર્શનના ઇતિહાસની સાથે વખતોવખત ધણા વૈજ્ઞાનિકો પોતપોતાની અસરો મૂકતા ગયા છે. તેમ આધુનિક વૈજ્ઞાનિકો પણ થોડું ઘણું પોતાનું મૂકતા જશે. અને એ સાંત થયે, પરિણામે મૂળ વસ્તુ જ કાયમ રહેશે.

એકાન્ત શાસનભક્ત નરવીરને—

યુરોપની પ્રજા પોતાની પ્રગતિ અનેક રીતે કરી રહેલ છે, અને તેને દુનિયાની પ્રગતિ ઠી, તેમાં બીજી પ્રજાઓનો પણ સહકાર જેવી સ્વાર્થ-મિદ્ધિ કરે છે. યુરોપ શિવાપના પ્રદેશોમાં પણ પોતાના સંસ્થાનો સ્થાપ્યા છે, અને જ્યાં સંસ્થાનો સ્થાપી શક્યા નથી, ત્યાંની પ્રજા ઉપર રાજા તરીકે સત્તા ધરાવે છે, જ્યાં તેમ પણ જની શકે તેમ નથી, ત્યાં સહાહકાર અને દિતચિંતક મિત્રો તરીકે રહે છે. અને તેમ પણ જ્યાં જની શકે તેમ નથી હોતું, ત્યાં પરદેશી સનંદો બ્યાપારી તરીકે પોતાનું કાર્ય આગળ વધારે છે.

સંસ્થાનો અથવા તો સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવા એટલે મૂળ પ્રજા ધીમે ધીમે નાશ પામતી જાય, અને યુરોપીય પ્રજા ત્યાં જેમ જેમ વસતી જાય, તેમ તેમ ત્યાંના વતની યથા ગયા પછી સંપૂર્ણ રાજ્યતંત્ર પોતાની પાલામેન્ટ દ્વારા ચલાવે, અને માત્ર યુરોપના મુખ્ય રાષ્ટ્ર સાથે ઉપરી સત્તા તરીકે સંબંધ રાખે. તે પણ ખાસ મુશ્કેલી વખતે એક બીજાને મદદ કરવા માટે, બાકી જરૂર નહીં.

તાબાનું રાજ્ય એટલે : મૂળ પ્રજાનો નાશ કરી શકાય એવી સ્થિતિમાં એ પ્રજા જ્યાં સુધી ન આવી હોય, ત્યાં સુધી માત્ર તેના ઉપર રાજ્યસત્તા તરીકે દેખરેખ રાખતી, તેના હિત જાળવવા, અને ધીમે ધીમે પોતાના હિત સિદ્ધ કરવા, અને પ્રજા નબળી પડ્યા પછી તેને પણ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના રસ્તા ઉપર મૂકીને યુરોપીય લોકોથી એ પ્રદેશ વસાવી, પછી તેને સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય અપાય, તેનું નામ સંસ્થાનિક સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય પાડવું.

હિંદુસ્તાન આજ સુધી તાબાનું રાજ્ય હતું, અને છે. ન્યુઝીલેન્ડ વિગેરે દેશોમાં તો સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થપાઈ ગયા જેવું છે. પરંતુ બારતને સંપૂર્ણ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના પાયા ઉપર હવે સરકારે મૂક્યું છે, અને તેમાં કોંગ્રેસ તથા દેશનાયકોની ઘણી મહેનત અને મદદ પણ મળેલ છે.

હિંદની સંસ્કારી પ્રજામાં એકદમ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવું મુશ્કેલ હોવાથી આજ સુધી તેને તાબાનું રાજ્ય ગણવામાં આવેલ છે. હવે તેને સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના માર્ગમાં મૂકવામાં આવેલ છે, ગ્રામીણ સમજ પ્રમાણે તાબાની પ્રજા તરીકે રહેવું વધારે સાઈ છે. પરંતુ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે—મૂળ પ્રજાના મોટા ભાગનો નાશ અને જૌરાંગ પ્રજાનો વસવાટ અને સત્તા-એમ થતાં આ દેશની મૂળ પ્રજાને તે વધારે નુકશાનકારક થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ સ્વરાજ્યની ધૂનમાં ચડેલાઓમાંના કોઈનેય, સુત્સદ્દીઓએ સ્વરા-

ન્યની આગળ સંસ્થાનિક શબ્દ મૂકી રાખ્યો છે, તેનો તેમજ તેના અર્થનો, અને તેના પરિણામનો પણ ખ્યાલ નથી. અસ્તુ.

આ દેશ ને આજ સુધી તાબાનું રાજ્ય મણુવામાં આવ્યું, તેનું કારણ માત્ર આ દેશની પ્રજા ઉપર અંકુશ મૂકવામાં અને તેમના જીવનનો પલટો આણવામાં અહીંની સંસ્કૃતિ-જેને શ્રી મુન્ધી પ્રણાલિકાવાદ કહે છે, -તેનું મોટું નડતર છે. અને સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર ધર્મો છે. અને ધર્મોમાં જૈન ધર્મ અને તેમાં પણ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંધ બહુજ મજબૂત જડાયે છે.

એક વખત એવો હતો કે ધર્મોમાં જરા પણ હાથ નાખવાથી પરદેશી પ્રજા અહીંની પ્રજાનો વિશ્વાસ ગુમાવે તેમ હતું. જેથી તેઓને તાત્કાલીન રાજ્યનીનિને અનુસરીને જાહેર કરવું પડેલ છે કે-“અમે કાઈના ધર્મોમાં હાથ ધાલીશું નહીં. સૌને પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાની છુટ રહેશે.” અને આજે પણ બહારથી એ નીતિનું પાલન બરાબર કરવામાં આવે છે.

આમ જાહેર કરવા છતાં ધર્મોમાં આડકતરો પણ હાથ ધાળ્યા વિના એ પ્રજા રહીજ નથી. બહુજ ધીરજથી, ખુબીપૂર્વક, દુરદેશીપણાથી, વિશાળ કાર્યક્રમની યોજનાથી, જેના ભાવિ પરિણામ વિષે તત્કાળ કશી કંપના ન કરી શકાય તેવી રીતે હાથ ધાલવામાં આવેલ છે, તેમાં સંશયને અવકાશ નથી.

હારણકે-સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર તોડ્યા વિના સંસ્કૃતિ મરે નહીં, અને મૂળ સંસ્કૃતિ તોડ્યા વિના સીવીલાઇઝની સંસ્કૃતિનું રથાન જમાવી શકાય નહીં, અને તેના વિના યુરોપની પ્રગતિ થઈ શકે નહીં. યુરોપની કે ગૌરાંગ પ્રજાની વિશેષને વિશેષ પ્રગતિ કરવી હોય, તો સીવીલાઇઝની સંસ્કૃતિને આગળ વધારવી જોઈએ. અને તેને આગળ વધારવા હરીફ સંસ્કૃતિને ખસેડવી જોઈએ. અને તેને ખસેડવા તેના મૂળ મત્યકો પણ તોડવા જોઈએ.

તોજ યુરોપ પ્રગતિ કરી શકે, એ સ્વાભાવિક છે. તે રચનાત્મક યોજનાઓ મારફત કરવા માટે સૌથી પહેલાં અહીં કેળવણીનું ધોરણ બદલવામાં આવ્યું. ૧૮૧૩ માં ખ્રીસ્તી ધર્મના પ્રચારને પાલોમેન્ટે કાયદો કરીને છુટ આપી. આર્યસમાજ વિગેરે, મૂળ યુસ્તતાથી ખસી ગયેલા વર્ગો ઉભા થયા, તેને આડકતરો રાજ્યાશ્રય મળ્યો. અને તેણે એકે જગતે “વેદો શિવાય, ભારતીય જુદીથી રચાયેલા તમામ સાહિત્યોને જાહેરમાં ખોટું” ઠરાવ્યું, અને મહા પાપ બોલ્યું. આ દેશમાં થઈ ગયેલા લાખો સાચા જુદીશાળી પુરુષોનું અપમાન થયું. એ રીતે પ્રાચીનને જદલે પોતાની યાગા ક્ષેત્રોમાં પણ ‘નવી વિદ્યાના પુસ્તકોના પ્રચારને જગ્યા મળી. જુઓ સ્વદેશીપણું !!

પ્રાર્થનાસમાજ, આર્ચસમાજ, થીઓસોફીસ્ટ વિગેરે ખ્રીસ્તી ધર્મના કંઈક અનુકરણ રૂપ સિદ્ધિતાના પ્રચાર કરનારા પશુ એકઠાએક ઉત્પન્ન થયા.

"બધા ધર્મેતિ સરખું માન આપવું:" એ ભાવના ઉભી કરી પ્રજામાંથી પોતપોતાના ધર્મ વિષેની ચુસ્તતા ટીલી કરવામાં આવી છે. છતાં પ્રજાને ધર્મરહિત રાખવાની ઇચ્છા છે એમ માનવાને કારણ નથી. "જુદા જુદા ધર્મોને બદલે જગતમાં એક ધર્મ હોય તો ઠીક" એવી ભાવના ઉભી કરી અમેરિકામાં ૧૮૬૩માં વિશ્વધર્મ પરિષદ ઉભી કરવામાં આવી હતી. એ પરિષદનું ખોય-"આખી દુનિયાના તમામ ધર્મોવાળાઓ પાસે ધીમે ધીમે "જગતમાં એક જ વિશ્વધર્મ હોવો જોઈએ, અને માત્ર ખ્રીસ્તી ધર્મ જ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે. એવી કલુષાત કરાવવી," એ છે.

એ કલુષાત કરાવવા મુધીમાં યુરોપીયન લોકોએ જુદી જુદી સ્થાપેલી: અને તેના અનુકરણ રૂપે તે તે ધર્મવાળાઓએ પણ પોત પોતાના ધર્મની ઉત્પત્તિના ઉદ્દેશથી કોન્ફરન્સો વિગેરે સ્થાપેલી: એ જન્મેય પ્રકારની સંસ્થાઓ મારફત ધીમે ધીમે પ્રચાર કાર્ય કરીને એ ખ્યેવની સિદ્ધિ કરવાની છે. એટલે એ પરિષદનું કાર્ય હાલમાં ઘણું જ ધીમું દેખાય છે. પરંતુ તેનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરનારી એ અવાન્તર સંસ્થાઓ તો ઝપાટાખંધ કામ કરેજ નાચ છે.

ખ્રીસ્તી ધર્મમાં ઉંચું તત્ત્વજ્ઞાન નથી. તેમજ તેમાં આધ્યાત્મિક જીવન વિષે ખાસ કંઈ તત્ત્વો નથી. એટલે સામાન્ય રીતે પ્રજાને તેનીતિનો ઉપદેશ આપે છે. તેથીજ ભારતની આધ્યાત્મિક જીવનવાળી પ્રજાને પણ નૈતિક જીવનમાં વધારે આકર્ષવામાં આવે છે. કેવળ નૈતિકની પ્રતિષ્ઠા એટલે આધ્યાત્મિકનો હ્રાસ. ખ્રીસ્તી ધર્મ પાસે તત્ત્વજ્ઞાન જેવું પણ કંઈ છેજ નહીં. એટલે હાલના વિજ્ઞાનની મદદ લેવા માટે વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા ખાસ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

વળા ખ્રીસ્તી ધર્મ પાસે તાત્ત્વિક ઉપદેશ નથી, એટલે સંખ્યાબળ ઉપર ધર્મની શ્રેષ્ઠતા કરાવવામાં આવે છે. પ્રજાકીય લાગવગ, ફેલાતી બેકારી, વિદેશી કેમવણી, પોતાના યાઓ વિષે અજ્ઞાત લોકોને દરેક ધર્મ વાળાઓમાંથી જેવવાની તેઓએ ગોઠવી રાખેલી યુક્તિઓ,થી તેઓ પોતાની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધારે જાય છે. આને વધારીને ૫૫ કરોડની સંખ્યા કરી છે. અને તેઓ એમ કહે છે-"આ ધર્મ એટલો સારો ॥ કે-લોકો સુખેથી તે ગ્રહણ કરી રહેલેલો છે, તેની સંખ્યા સદૃજમાં વધે જાય છે, ને વિશ્વમાં ફેલાઈ જશે. માટે તે ધર્મ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે."

“ ધર્મોમાં સડો પેઠો છે ” એવી વાતો અહીંના લોકો મારફત ફેલાવાતી જાય છે. તેમ તેમ તે તે ધર્મોના બળને તોડવાનો માર્ગ મળે છે.

અને બંધુભાવની ભાવનાથી ઉદારતા બતાવાય, અને તે તે ધર્મ વાળાઓને આકર્ષી પણ શકાય, બંધુ બનાવી શકાય. બંધુથી જીવદા ખાવાનું કેમ બને ? બેગા ખાવાપીવાનું થાય, એટલે હિંદુઓ તો—જેને વટલાવું માને છે—તે રીતે બંધુભાવની ભાવનાથી તેઓ સહેજે વટલાતા જાય. એમ લોકોની અને સંસ્કારની શુદ્ધિ જાળવવામાં દીક્ષા થતાં બેટી અને રાટી વ્યવહારમાં પણ દીક્ષા થાય. એમ સામાન્ય સિદ્ધાંતના સ્વીકાર માન્યતા ખ્રીસ્તી સંસ્થાઓ તેઓને ખ્રીસ્તી ધર્મના મેંબર માની લે. અને સંખ્યાની વૃદ્ધિમાં ગણે.

૧૮૯૩ માં ભરવામાં આવેલી પ્રથમ વિશ્વધર્મ પરિષદ્ જો કે અમેરિકામાં ભરાય છે, પરંતુ તેમાં ઇંગ્લાંડનો મુખ્ય હાથ છે. તે કેટલાક પુરાવાથી નક્કી થાય છે. ઇંગ્લાંડનું રાષ્ટ્ર ભારતમાં બે રીતે કામ કરી શકે છે. ૧ તો વિશ્વધર્મ પરિષદ્ વિગેરે વ્યાપક સંસ્થાદ્વારા પ્રજાનો લોકમત એક વિશ્વધર્મ તરફ ફેળવે છે. અને ૨ અહીંના લોકોમાં લાગવગ, કાપદા, વિગેરેથી વિશ્વધર્મને અનુકૂળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવા તે તે ધર્મોમાં સંસ્થાઓ સ્થાપે છે, આડ-કતફાળે ઉત્તેજન આપે છે, તેવા તેવા માણસોનો સુધારક વર્ગ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેને ઉત્તેજે છે. મૂળ વર્ગને પણ હાથમાં રાખીને પોતાને માટેનો માર્ગ સરળ થાય તેવા માર્ગ ઉપર લઈ જઈ શકે છે. સારાંશ કે—અંદરથી અને બહારથી: એમ બન્નેય રીતે કામ કરી શકે છે.

પ્રથમ તો તે પરિષદ્ના ચેરમેન રેવરંડ (ખ્રીસ્તી પાદરી) છે, એ સજા કોણે જોડવી ? કયા કયા ધર્મના ગુરુઓએ મળીને એ સંસ્થા જોડવી ? તેમને ચેરમેન કોણે નીમ્યા ? એ બધું અધારમાં છે. પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજને મેંબર થવાનું આમંત્રણ આવે છે, તેથી તેઓ ઉપરના પ્રશ્નો વગર પૂછ્યે મેંબર થઈ જાય છે. શ્રી જૈન શામનને તન, મન, સર્વસ્વ અર્પો ચૂકેલા એ મહાત્મા એ સંસ્થાના મેંબર શી રીતે થવાને પ્રેરયા ? તેઓ જૈન મુનિ તરીકેના ધર્મો વિચારતાં સમજી શકાતું નથી. તેઓ પ્રતિનિધિ મોકલે છે. પણ તે મોકલવામાં પણ મુબઈમાં સુધારક વર્ગ અને ચૂસ્ત વર્ગને મારામારી થઈ હતી. તે વખતે સુધારક વર્ગના આગેવાન સુરતના વતની રતનચંદ આસ્તર તરીકે જાહેર થયેલા કોઈ જૈન ગૃહસ્થ હતા. જૈન એસોસીએશનમાં પણ તે આગેવાન હતા. તે અંગ્રેજી ભણેલા હતા એટલે કે આપણી સમાજમાં સુધારાના કામો કરાવી લેવા માટે પરદેશી પ્રજાને તે વખતે તે બધું ઉપયોગી હતા. જેથી સરકારી મોટા મોટા ગવર્નર સાહેબ સુધીના અમલદારોમાં તેમનું માન બહુ

સાફ રાખવામાં આવતું હતું. સાંભળવા પ્રમાણે તે મારામારીને બીજે દીવસે યુરોપીય ઑફીસોમાં તેમને પૂછવામાં આવ્યું હતું કે—“આમ તમારા નરક મારામારી ચકાવનારાઓ ઉપર તમે કામ કેમ ન ચલાવ્યું ?” ત્યારે સાંભળવા પ્રમાણે તેમણે એ જવાબ આપ્યો હતો કે—“મારા ભાઈઓનો માર હતો. ને ?” કેમકે—જો કે તે સુધારાને પંથે ગડી ચૂક્યા હતા. પણ તે વખતે તેમનામાંથી એટલા બધા સંસ્કાર લોપ નહોતા પામ્યા, કે—આજના સુધારકો તો સાધુ મુનિરાજ કે સંધની બીજી મદાન વ્યક્તિઓ સાથે યદ્વાતદ્વા બોલવા, લખવા કે ગમે તેમ વર્તવા સંકેચાતા નથી. જો કે એટલી સુધારાની આપણા સમાજમાં થયેલી પ્રગતિની એટલે કે પરદેશીઓની ચોજનાઓના વિજયની નિશાની છે, એમ તો કબૂલ કરવું જ પડશે.

હિંદમાંથી પ્રતિનિધિઓ મોકલીને ખ્રીસ્તી ધર્મને વિશ્વધર્મ તરીકે અવિશ્વમાં બનાવનારો એ વિશ્વધર્મ પરિવર્તને ટેકા આપી, વધુ લોકપ્રિય કરવાની બાબતમાં ઈંગ્લંડની સરકારનો હાથ હતો જ. અને ઈંગ્લીશ્વંદ રાષ્ટ્ર ગાંધી તથા સ્વામી વિવેકાનંદ વિગેરે તેમની સહાયથી જ ત્યાં જઈ શક્યા હતા.

એ પ્રથમ વિશ્વધર્મ પરિવર્ત પિપેનું પ્રથમ પુસ્તક પણ લંડનમાં જ બહાર પડે છે. પૂ. આત્મારામજી મહારાજની રુતિ વિગેરેનું તાત્પર્ય પણ જૈન કોષને તેમાં ભાગ લેતી કરવાના ધ્યેયથી હતું. એ હવે બરાબર સમજાય છે. અહીંથી અથેલા પ્રતિનિધિઓ વળતાં ઈંગ્લંડ ગયા છે. અને ત્યાં તો જૈનધર્મ અંગીકાર કરવા થી. હર્બટ ચૌરન જેવા તૈયાર બેઠા હતા. તે જંટ જૈન ધર્મી બની બેસે છે. તે થા માટે એ વખતે જૈન બનવા તૈયાર થયા ? તેનો ખુલાસો મધુભાઈ મહાવીર સંઘ સ્થપાતાં આપણને બરાબર મળી રહે છે.

આ અવસરમાં થીઓસોફીસ્ટ સંસ્થાઓ સ્થાપનાર મી. બ્લેવેરકી (એનું નામ યાદ છે) તે હાલિક બૌદ્ધ યાત્ર છે. ભારતમાં પાંચ વર્ષ રહે છે, ને પોતાની સ્થાયી સંસ્થા સ્થાપી ગયા છે. એ સંસ્થાના પ્રચારકાર્મ માટે મીસી. એનીએસેન્ટ શ્રદ્ધાની માળા પહેરે છે, હિંદુધર્મના વખાણ કરે છે. તારક સંધ સ્થાપે છે, ને એ સંસ્થાનું પ્રચાર કાર્મ કરે છે, મેંબરો બનાવે છે, સંસ્થાઓ સ્થાપે છે. ગીતાનું ભાષાંતર તથા શ્રદ્ધાની માળા તો માત્ર હિંદુ શ્રોતાઓનો વિરોધ ન રહે, અને પોતાના બાળણે સૌ ખ્રીસ્તી સાંભળે, ત્યાં તેમાંથી થોડા થોડા મેંબરો મળી રહે, તે માટેની યુક્તિ હતી. ત્યારપછી કૃષ્ણ મૂર્તિ જગદ્ગુરુ બની પુદના ભગત બનવાનો દેખાવ કરે છે, ને ધર્મોની ગુલામીમાંથી નીકળી જવાનો યુવકને બોધ કરે છે.

એ થોઓસોશીસ્ટોના બે ત્રણ સિદ્ધાંતો પણ લગભગ એવાજ જણાયા છે.

૧ અંધુભાર ફેલાવવો

૨ વિદ્યાનની મદદથી ધર્મોનું સંશોધન કરવું.

૩ સદાચારમાં પ્રગતિ ગમત્ કરવી. બ્હેમો ટાળવા વિગેરે.

તે દરમ્યાન ક્રીમેશન વિગેરે ધણી સંસ્થાઓ, કલબો, સોસાયટીઓ, વગેરે ખ્રિસ્તી સંસ્થાઓ આ દેશમાં સ્થપાયેલી છે. તેઓ ધીમે ધીમે એ કામ શરૂ રાખે છે.

૧૮૫૭ ના બળવા પછી મૂકેલી રાજદારી રકીમને રદ કરી ફેડરેશન નામની નવી રકીમનો અમલ કરવા પ્રજાપાસેજ તેની માંગણી કરાવવા અસહકારની હિલચાલને બહારથી દબાવવાના પગલાં જરીને વેગ આપવામાં આવ્યો, ત્યારે એક શંકરાચાર્યને પણ પકડવામાં આવ્યા હતા. અને તે અરસામાં એક હોમ મેંબર સાહેબ એવું બોલ્યા પણ હતા કે—“દેશના સામાન્ય હિતની વચ્ચે ધર્મ” આડે આવશે તો જગવા કપડાનું માન રહેશે નહીં.” લગભગ આવા તેમના શબ્દો હતા. ત્યારથી ધીમેધીમે કંઈક પ્રત્યક્ષ રીતે વિશ્વધર્મ પરિષદને ટેકો અને અહીંના ધર્મો તરફ આકર્ષક દબાણ શરૂ થયેલ જોવામાં આવે છે.

૧૮૭૭માં મિડગોમાં બીજી વિશ્વધર્મ પરિષદ થાય છે, તે પહેલાં ઇંગ્લાંડથી ઇંગ્લાંડના વડાપ્રધાન મેકડોલન સાહેબ અમેરિકામાં થોડા દિવસ ગયા હતા. તે વખતે માફ અનુમાન ચોક્કસ હતું કે “હિંદ માટેની કોઈ વિચિત્ર યોજના માટે ગયા હશે.”

પહેલી યોજનાના બાબતમાં પણ “ધર્મના ઝબકા બંધ પડો.” એવું એક તેમનું સૂચક વાક્ય પણ પ્રાયઃ હતું એમ યાદ આવે છે.

અહીં શ્વેતાશ્વર મુનિઓની સત્તા તોડવા માટેની હિલચાલ-દીક્ષા પ્રકરણના નામ નીચે શરૂ હતી. નામદાર ગાયકવાડ સરકારને મળવા જૈન આચાર્યો તથા મુનિઓ જાય છે. તેવામાં તેમને અતિ અગત્યના કામ માટે પૂર્વદાઢ જવું પડે છે. અને તે અગત્યનું કામ તે જીલ્લો કંઈ નહોતો—પણ અમેરિકામાં મિડગોની વિશ્વધર્મ પરિષદ તેમને હાથે ખુલી મૂકાવવાની હતી.

કોઈ ધર્મશૂર નહોતો, ને એક સત્કર્મી ધર્મપરિષદ ખુલી મૂકે, એ આશય ઘટના નથી ! છે, પણ બીજી રીતે નથીજ. નામદાર ગાયકવાડ સરકારને નાન-પણથી તેવું શિશુ આપેલું છે. પરિષદ ખુલ્લી મૂકનાં તેઓથી સામાન્ય રીતે વેદાંતની સ્તુતિ કરે છે. જૈનોની અહિંસા પર જોકે જૈનોના નામ નિર્દોષ વિના પણ ઠટાક્ષ કરે છે. અને ખ્રિસ્તી ધર્મ તથા તેના પ્રચારકોની પ્રશંસા કરે છે.

તેમની પાસે વાંચનાર રહે છે, તે પણ પ્રાપ્ત : હાલમાં ખ્રિસ્તી છે. એ બધું આગળ વધારવા માટે-જેનોને દીક્ષા પ્રકરણમાં પાછળ પાડવામાં આવે છે, અને તેમાં જેનોની જ નવા સ્વરૂપે સ્થપાયેલી સંસ્થાઓને ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

“જગતમાં એક ધર્મ કરી શકાય, માટે પૂર્વ દેશના મુત્તરને શી મદદ કરી શકે ?” એ વિષય ઉપર નિર્બંધ લખનારને ૫૦૦ ડોલરનું ઇનામ આપવાનું અમેરિકાથી એ વખતે જાહેર થાય છે. મુંબઈ વિગેરે વિશ્વધર્મ પરિષદના એક્ઝીક્યુટિવિસિ આવી જાય છે. લગભગ તે વખતથી ને તેની પહેલાં કેટલાકજ વર્ષોથી આ દેશમાં પણ સર્વધર્મ પરિષદો બરાબ છે. અને એ જગતનું એકંદર વાતાવરણ દેશમાં ફેલાય છે. સંપ્રદાયો તોડી મૂળ ધર્મોની એકતાના વાપરા પણ ત્યારથી વાય છે.

“અંદર અંદરના ધર્મોવાળા પોતેજ પ્રથમ સંપ્રદાયો તોડે, તે પછી મૂળ ધર્મોને તોડીને એકજ મૂળ ધર્મને કાયમ કરવાનું કામ તો વિશ્વધર્મ પરિષદ કરવાની છે. પણ જ્યાં સુધી સંપ્રદાયો ન છુટે, ત્યાં સુધી મૂળને તોડવાની વાત શી રીતે બને ? સંપ્રદાયો છુટે એટલે મૂળ તોડવાનું સહેલું થઈ પડે.”

મૂળ ધર્મોની ખાન્ય ઓફીસો તે સંપ્રદાયો, સંપ્રદાયોમાં મૂળ ધર્મો મનુષ્યોની સગવડ પ્રમાણે બહેંચાયેલા છે. એટલે સંપ્રદાયો એ મૂળ ધર્મની વિશેષ શક્તિઓ છે. વધારે જળવાન મૂળ પેઢીજ ખાન્યો કાઢી શકે. ખાન્યો સંકેલવી પડે, એજ મૂળ પેઢીની નખખાઈ. ખાન્યો સંકેલવા પછી બીજી મોટી હરીફ પેઢી મૂળ પેઢીને સહેલાઈથી ઉખેડી શકે. એવીજ સંપ્રદાયોના નાશની હીલચાલમાં નીતિ ઓઠવાયેલી છે.

સુધારક વર્ગને આડકતરું માનવાન અને આર્થિક ઉત્તેજન તો પરદેશીઓ તરફથી રહેજ છે. અને તેઓ પોતપોતાના ધર્મની ઉત્પત્તિની તવીન સંસ્થાઓ કાઢીને, તે મારફત એકતા વિગેરેની પ્રથમ વાતો કરીને પછી સંપ્રદાયો તોડવાની વાતો કરીને મૂળને વધારે આજળ લાવવાની લાલચો આપે રાખે છે, ને વિનાશનો ખંચ સરળ કરે છે.

આવું અનેક વિધ પ્રચારકર્તા વિશ્વધર્મ પરિષદની તરફેણમાં થઈ રહ્યું છે. ત્યારપછી ત્રણજ વર્ષમાં ખ્રુદ પ્રેસિડેન્ટમાં છઠ્ઠેકના ધર્મોધિકારીની દેખરેખમાં નામદાર ગાયકવાડ સરકારના પ્રમુખપદે વિશ્વધર્મ પરિષદ બરાબ છે.

એ ધર્મોધિકારીને બધા ધર્મોના તત્ત્વોનું તો સામાન્ય જ્ઞાન હોય છે, પરંતુ દુનિયામાં કેટલા ધર્મો છે ? તેના પાળનાર કેટલા છે ? કયા વધારે મજબૂત છે ? કયા વધારે મુસ્ત છે ? કયો ધર્મ વધારે પ્રગતે આકર્ષો રહ્યો

છે ? કોની વધુ લાગવગ છે ? કોને કંઈ લાગવગ વધુ આપવાથી તેના કેટલાક અનુયાયિઓ આપણને વિશ્વધર્મ પરિવર્તના કાર્યમાં મદદ કરે ? કોણ કોણ એવા માણસો છે ? સામે પક્ષ કેવો બળવાન છે ? અને તેમાં કોણ કોણ મજબૂત માણસો છે ? ખીજા હાથ ઉપર તેમને પણ કેવી રીતે રાજી રાખવાથી વિવનરૂપ ન થઈ શકે ? વિવનરૂપ થવા જતાં તેમના આર્થિક ધાર્મિક વિગેરે હક્કોની ચિંતા તેને કેમ ઉભી થાય ? વિગેરે વ્યવહાર પ્રશ્નોની આબતોનું તેને વધારે સંગીન યાન હોવાનો સંભવ છે.

નામદાર ગાયકવાડ સરકાર જેવા સત્તાધીશ રામની લાગવગથી પરિવર્તના ખોચોનો વધારે સારી રીતે પ્રચાર કરી શકાય, વળી જૈન ધર્મનું કેન્દ્ર ગુજરાત, તેમાં સત્તા નામદાર ગાયકવાડ સરકારની. તેમાં પ્રવેશ કરવા માટે જૈનોને દબાવ્યા પછી ઉછરતી પ્રજામાં સર્વધર્મના યાનનો ફેલાવો નિશાળો મારફત કરવાને લાગવગવાળું દેશી રાજ્યજ્ઞ નેહએ. ખ્રીસ્તીય સરકાર એકદમ એવી શરૂઆત કરી શકે નહીં. ધારાસભામાં પસાર કરાવવું પડે. વિશાળ લોકમત ફળવાયા વિના હાલ ગુરતમાં એમ બની શકે નહીં. નામદાર ગાયકવાડ સરકાર પોતાની નિશાળોમાં એ શિક્ષણ પ્રચારવાનું લગભગ વચન આપી ચૂક્યા જેવું છે. અને અહીં આખ્યા પછી ગુરતજ જગતના વિદ્યમાન ધર્મો નામના ખ્રિસ્તી પાદરીના પુસ્તકનું ભાષાન્તર પણ બહાર પડાવી દીધું છે !

એ ખ્રિસ્તી પાદરીએ વિવિધ મૂળ પુસ્તક લખ્યું છે. કેળવળજે દરેક ધર્મનું તરવ સમજાવવાનો કરેલ છે. અને સર્વધર્મ તરફ સમભાવ બતાવતા હોય એવો દેખાવ કરેલો છે. જે ધર્મ સહેલાઈથી તોડી શકાય તેવા છે, તેનો તો તેણે ઉલ્લેખજ કર્યો નથી. પણ જે તોડવા મુશ્કેલીવાળા છે, તેવા અગ્યાર ધર્મોના વખાણ કરી તેના તરવો સમજાવ્યા છે, અને શુણ્દોષની ખીમાંસા કરી છે. પરંતુ આખર-સંખ્યા, વિશ્વધર્મને લાયકના શુણ્દો, વિગેરે તરવોધી-

૧ ખ્રીસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે.

૨ હંસુખ્રીસ્ત એજ એક સર્વશુણ્દ સંપન્ન દેવ છે.

આ બે તરવોને ખૂબ રિચર કરેલ છે.

પ્રસ્તાવનામાં જગતમાં એક ધર્મ હોય તો મારું. પછી મને તે હોય, તેની સામે કેમ બળે વાંધો નહોય, તેમ તટસ્થતા બતાવી છે. અને પ્રસ્તાવના-કાર દેશીજંધુએ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજીની દાત્રિંચિકામાંનો સર્વસિન્ધવઃ-એ શ્લોક ટાંક્યો છે. એટલે કે-“એક મહાધર્મમાં ખીજા ધર્મોરૂપી સર્વ નદીઓ આવી મળે છે.” તે મહાધર્મ કયો ? અંચ લેખકને મહાધર્મ-તરીકે ખ્રીસ્તી ધર્મ અભિપ્રેત છે, શ્લોકકારને રચાહામય તરવયાન.

ત્રીજી પરિપદમાં મીઠલાલન પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા. પણ તેમાં તેમને પ્રથમ ભાગ લેવા ન દીધો. લાગવગથી ધુસતું પડ્યું. લાગ લેવા ન દેવાનું કારણ માત્ર—“જૈનોની નાની સંખ્યા” જાહેરમાં બહાર આવ્યું હતું.

કેવું વિચિત્ર કારણ ! પૂ. આત્મારામજી મહારાજને આમલ દરીને ખોલાવાય છે, ત્યારે ત્રીજી પરિપદ વખતે પ્રતિનિધિ પણ માંગવામાં આવતો નથી. પેસરા જાય છે, તેને પણ નકારવામાં આવે છે, ત્યારે તેમને લાગવગ લગાડવી પડે છે. સંખ્યાનું ખઠાનું શા માટે આગળ ક્યું હશે ? એ એક કાયડો છે. ત્યારે શું નાની સંખ્યાને લીધે જૈનોને ન પેસવા દેવાનો તેઓનો પાકે પાચે વિચાર ખરો ?

ખત્તે થ નહીં.

સંખ્યાનું જાનું આગળ ધરવાનું કારણ તો “જૈનો પોતાની સંખ્યા વધારવાની બૂલ બૂલામણીમાં પડે.” “જો આપણે સંખ્યા વધારી શું નહીં તો, આપણું વિશ્વધર્મ પરિપદમાં સ્થાન રહેશે નહીં.” એવી ખીકથી કેટલાક ભોળા જૈનો સંખ્યા વધારવાની હરિફાઇમાં પડે.

અને વિશ્વધર્મ પરિપદનું જ્યેષ્ઠ “હિવટ કાષ્ઠપિણુ એકજ ધર્મ” હુનિયામાં સ્થિર કરવો. અને તે પણ ખોસ્તીજ.” કેમકે—સંખ્યા ઉપર આધાર સૂઝવામાં જ અહીં તેમની પોલીસી પણ સ્પષ્ટજ થઇ જાય છે.

એ કામમાં જે જે ધર્મવાળા સહકાર આપે તે લેવામાં વધી શો ? ન આપે તો પણ લેવો જોઈએ. “એક ધર્મ કરવો એટલે બીજા છુટક નષ્ટ કરવા” એ અર્થ સ્પષ્ટજ છે. “જૈનો જીવિશાળી વર્ગ છે. તેઓ એક ધર્મ કરવાની હિલચાલમાં જોડાય, તો તેણે પોતાના ધર્મના નાશમાં પણ સહકાર આપ્યો તો ગણાયજ. એવું પમણું એ લારે નહિ. પરંતુ ખરી વસ્તુસ્થિતિથી અચાન એક સુધારક વર્ગ ઉભો કયો છે. તે આગળ પડવા ભરાતો ધરે છે, તેને ના પાડે, એટલે વધારે ધુસવા તે પ્રયત્ન કરે. એટલે ભવિષ્યમાં કહી શકાય, કે “અમે તો ના પાડતા હતા, પણ તમે લાગવગથી આવ્યા, માટે પેસવા દીધા, એટલે કે—તમે તમારી ઇચ્છાથી આવ્યા છો.” એક વાત પકડ્યા પછી છોડાય નહીં, એટલે પછી એ સંસ્થાના ઉદ્દેશને એ વર્ગ ભરાજર વેગ તો આપેજ. એટલે સુસ્ત વર્ગ જોર કરો શકે નહીં, અને જેમ જેમ તે નબળો પડતો જાય, તેમ તેમ ધર્મ પણ નબળો પડતો જાય.

આ બધું થયા પછી, પાછા ચી. હર્બર્ટ વૉરન વિગેરે આગળ આવી મી. લાલનને આગળ કરીને, ત્રણજ મહાત્માને જૈન સંઘ સ્થાપે છે. એટલે જૈન ધર્મને નામે વચેજ પ્રચારકાર્ય માટે એક સંસ્થા તેઓએ ઉભી કરી લીધી.

હવે ભારતમાં પ્રજા મહાવીરે સ્થાપેલો પરંપરાનો સંઘ, અને યુરોપનો ઋષભ મહાવીર સંઘ બન્નેની અચકામણી ચાલુ રહેવાનીજ, એ સંઘ નવા જોનો દાખલ કર્યે જશે, સંખ્યા વધારશે. અને જોનોની મોટી સંખ્યા લઈને ભવિષ્યમાં વિશ્વધર્મ પરિપક્વમાં જશે અને ત્યાં બહુમતીમાં હારીને આવશે. ને ખ્રીસ્તી વિશ્વધર્મ તરીકે દુનિયાના જોનોને પણ બંધનકર્તા થાય, તેવી રીતે સ્વીકાર કરતા આવશે. ને પછી અહોના સંધનો વાંક કાઢશે કે-“તમેજે જોનોની સંખ્યા વધારી નહીં, એટલે અમારે હારી જવું પડ્યું. જોનોની જેમ એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થ મી. જોરામદાસ નામ ધરીને હિંદુ થયા છે. મી. ધર્મપાલ (ઈટાલીના ગૃહસ્થ છે) જે બોદ આચાર્ય થયા છે. યુરોપના ગૃહસ્થો તે તે ધર્મમાં પેસીને તે તે ધર્મને નવું સ્વરૂપ આપીને તે તે ધર્મનો પ્રચાર કરશે. જુનું સ્વરૂપ આપોઆપ ટુટેજ, અને નવું સ્વરૂપ જમાનાને એટલે ખ્રીસ્તી ભાવનાને, વિચારને, કૃત્રિમ બંધુભાવનાને અને માત્રનીતિમય જીવનનેજ અનુકૂળ ધકકતા જશે. તેમ તેમ ખ્રીસ્તી ધર્મનું વિશ્વધર્મ તરીકેનું કાર્ય વધારે સફળ થાય, એ સંકળ જ છે.

દરેક ધર્મવાળાના મુખ્ય પુરુષોની આતરિક ઇચ્છા ન હતી, તે તે ધર્મમાં દાખલ થયેલ વિદેશી હિતચિંતકો તે તે ધર્મના ચોડા સુધારકોની સહાયથી વધુને વધુ પોતપોતાનો ધર્મ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરશે. અને તેથી ખ્રીસ્તી ધર્મવાળાઓને પણ એ હલ્લ રહેવાનો જ. તે તે ધર્મમાંથી ખ્રીસ્તીમાં કેમ ખેંચાઈ આવે, તેને માટે તે તે ધર્મનો અભ્યાસ કરનારા, તેમાંજ તદનુકૂળ રહીને પ્રચાર કરનારા, કયા તત્ત્વ ઉપર વધારે ભાર મૂકવાથી તે ધર્મોવાળા ધીરે ધીરે મૂળ ચૂસ્તતા ઉપરથી ખસશે ? વિગેરે પ્રકારની ચોક્કસ કડી લીધી છે. એટલે દરેક ધર્મવાળા પોતપોતાની સંખ્યા વધારવાની ધમાચકડીમાં પડે, અને પછી એ કાર્ય બંધ કરવામાં આવે. કેમકે “જગત્માં વિશ્વધર્મ એકજ નોંધએ.” એ ભાવનાજ ધમાચકડી બંધ પાડી દેશે. અને “તે માટે કયો ધર્મ લાયક ?” એ પ્રશ્ન પછી આવીજ રીતે નવી હીલચાલનું અંગ બની જતાં- ધમાધમી બંધ પડનાં-ખ્રીસ્તી ધર્મમાં મોટો સંખ્યા ચાલી ગયેલી માલૂમ પડશે. બીજા ધર્મમાંથી તે તે બીજા ધર્મોમાં ચોડા ચોડા કે ધણા કામચલાઉ દાખલ થયા હોય, પરંતુ તે તે ધર્મોના ચૂસ્ત લોકો ખ્રીસ્તીમાં કે બીજા જેમાં દાખલ થઈ ગયા હોય, તે બધું હીલું ચતાં દરેક ધર્મોમાં ખરા ચૂસ્ત લોકો ધણાજ ઓછા રહે, એ સ્વાભાવિક છે. લાગવગ, બેકારી, પૈસાની છુટ, કાયદા, પ્રચારની સુકિત, બહોળા સાધનો, જાહેરસભાઓ વિગેરેથી ખ્રીસ્તી ધર્મવાળા ખુબ વધી જાય, એ સ્વાભાવિક છે. રાજમહારાજઓ, મોટા

અમલદારો વિગેરે પણ એ તરફ દોરાય. એવા લોકો ખાસ અમલદાર બને, કેટલાક બ્યામૂઠ ધર્મશુરુઓ પણ મનથી તો દોરાયા હોય, એટલે પ્રગ્નતો કેટલોક ભાગ પણ દોરાયજ.

માટે સંખ્યા વધારવાની ધર્માધર્મમાં પડવું એટલે “ વંશવારસાથો અસ્થિમનનત-ચુસ્તોની સંખ્યા ગુમાવવી, ને અચુસ્તોની અનુવર્તિત સંખ્યા ઉમેરવી.” સગવડીયા દૃષ્ટિથી ધર્મમાં દાખલ થયેલા બીજેથી સમવક મળે, તો બીજે ચાલ્યા જાય, એ પણ સ્વાભાવિક છે.

એમ થોડા પણ ચુસ્ત રહે તો શો વાંધો ? એ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે.

વાધો એ છે કે-બહુમતીવાદ એવો છે, કે પછો તેમાં લઘુમતી કામદેસર ટકી શકે નહીં. રાજસત્તાઓ અને રાષ્ટ્ર પણ બહુમતીને ટેકા આપવાના. “લઘુમતી એટલે કાંઈ નહીં, એવો અર્થ થાય, એટલે તે તે ધર્મોના ચુસ્તોને પણ પોતપોતાનો ધર્મ છોડવો પડે અથવા મહા મુશ્કેલથી ધર્મ પાળી શકે.

તે તે ધર્મોના સારા તરવો એકઠા કરીને નવો વિશ્વધર્મ ઉત્પન્ન થાય તો પછી તેમાં વાધો શો ?

જો કે તે તે ધર્મવાળાઓને આકર્ષવા તે તે ધર્મોના સારા તરવોનું પ્રથમ મિશ્રણ કરવામાં આવશે. પહેલા તો એવી રીતે સુતરવોમય નવો ધર્મ ઉત્પન્ન થતો લાગશે, પણ આખર એ તરવો ભેગવેલા તો હશે મુખ્ય ખ્રીસ્તી ધર્મમાંજ. એટલે પાછળથી તેનેજ મુખ્ય કરી નાંખવાનો છે.

અને દેવ તો ધનુ ખ્રીસ્તજ સર્વશુણ્ણસ પન્ન તરીકે, આરાધ્ય તરીકે ઠરાવવાના છે, એટલે એ બધા તરવો સાથેનો પણ મુખ્ય તો ખ્રીસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ તરીકે રાખવાના નિર્ણય હિપર તેઓ મજબૂત છે. તેના પ્રચારના અંગ તરીકે આકર્ષવા માટે વચલી અનેક ચોળના જો કે તેઓ સ્ત્રીકાન્તો, પણ તે માત્ર પ્રચારના અંગ તરીકેજ હશે કેળવણી ફેલાવવા માટે રાગઓનું રાગઓના માતા પિતાનું, ધર્મોવાળા દેવોનું નામ જોડીને તે તે સરથાઓ નીકળી, પણ કામ તો સૌ સરકારની નીતિ પ્રમાણેજ કરે છે, પછો તે શ્રી કૃષ્ણવિદ્યાલય હોય, કે મહાવીર વિદ્યાલય હોય, કે સયાજી વિદ્યાલય હોય, કે નદકુંવરના શાળા કે ગોધીયા કન્યાશાળા હોય, જે નામ હોય તે ભણે હોય, પણ સર્વની કાર્યદિશા તો પરદેશી નીતિ પ્રમાણે સ્થપાયેલી યુનિવર્સિટીએ નક્કી કરી પ્રમાણેજ હોય છે.

માટે “ આપણા ધર્મના સારા તરવો તેઓ સમજવા માગે છે, માટે તેમને સમજાવીએ.” એ વિચાર પણ ખોટો છે. કેમકે, તેના ભવિષ્યમાં દુરપયોગ કરવાનો છે.

“ખીજા ધર્મોમાં પણ સત્યના અંશો હોય છે. માટે તેને પણ સાંભળવા જોઈએ” એ જાતની ગીતાર્થો માટે શાસ્ત્રમાં છુટ છે. પણ બાળજીવો માટે તો “ખીજા ધર્મવાળા સાથે પરિચય ન કરવો, તેની વાતચીત ન સાંભળવી. તેનો ઉપદેશ ન સાંભળવો.” વિગેરે નિષેધોને સમ્યક્ત્વ શુદ્ધિ કહેવ છે. એમ કહેવામાં સંકુચિતતા નથી, પણ બાળજીવોનું દિત છે. બાળજીવો સારાસાર જુદો પાડી શક્તા નથી. માટે તેમને ચેતવવામાં આવે છે.

“બધા ધર્મોવાળાનું સાંભળવું” એવા ઉપદેશકો હાલમાં બધે ફરે છે. તે મૂળ તો વિશ્વધર્મ પરિષદનું પ્રચારકાર્ય છે. સર્વનું માંભળવાની વૃત્તિ સામાન્ય પ્રજામાં ઉત્પન્ન કરવાથી તેની ચુસ્તતા રહેતી નથી, અને એ રીતે બાલિય-કાળમાં ખોરતી વક્તાઓને સાંભળનારો મોટો શ્રોતાગણ ઉત્પન્ન કરી આપવાની જાહેરાત થાય છે એ રીતે બાલિયમાં મોટો શ્રોતાગણ મળી ગયા પછી એ લોકો એકજ વખતના ઉપદેશથી સંખ્યાબધ લોકોને ખોસ્તી કરી શકશે.

ખીજું, હમણાં સો વર્ષ પહેલાં રક્તપીતીઆઓની સેવા કરનાર ખોસ્તી પાદરીના હાકલો મોટા હાકથી યુરોપની મધ્યમાં થઈને ઈંગ્લંડ લાવવામાં આવ્યા અને તેને મોટું અસાધારણ માન આપવામાં આવ્યું. આ ઉપરથી, તથા ઈંગ્લેન્ડના હાલના બંને રાજ્યોએ પણ પોતાની ધર્મ વિશેની પ્રતિજ્ઞા હાલમાં જેવા જોરથી કરી છે, તેવા જોરથી અગાઉ જોવામાં આવેલ નથી. આ બધા ઉપરથી ઈંગ્લંડની રાજનીતિ “હવે સીધી રીતે ધર્મ તરફ વળી હોય,” તેમ જોવાય છે.

“તીર્થ” પ્રભુ વિગેરે મહા બાવવૈદ્યોના હાકલોએ વિગેરેની દેવો પૂજા કરવા દેના” એમ આપણા શાસ્ત્રમાં આવે છે, તેની આ ફરીકાષ છે. જોટલે “રાગીની સેવા કરનારાઓ અને એવા લોકસેવાના કામ કરનારા બગ મહાત્માઓ છે માટે તેઓ પણ પૂર્વના ભારતીય મહાત્માઓની દુસતાના છે, અથવા તેથી વધારે છે.” એવા બાવ ઉત્પન્ન કરીને લોકપ્રિય કરવાની યુક્તિ છે. અને બહારથી અમો અમારા ધર્મના મહાત્માઓને રજાભાવિક રીતે માન આપીએ છીએ. એવો બાસ પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. આમ એવડી રીતે કામ લેવામાં આવેલું છે.

જો કે-તીર્થ” પરમાત્માઓ વિગેરે બાવ વૈદ્યો દત્તા અને તેઓએ અનેક રીતે જમત્વ દેવાથી કર આધ્યાત્મિક જીવન બતાવ્યું છે. ત્યારે “ આ જમાનામાં આધ્યાત્મિક જીવન, એ તો નવમળું જીવન છે. લોકસેવા એજ ધર્મશુરુઓનું ખરું કામ છે,” એ બાવના ઉત્પન્ન કરવામાં પણ બાગતના ત્યાગી વર્ગની આકલતરી નિંદા જ છે. અને “પરબત કે પુનર્જન્મને

માટેની તૈયારી કરવી, એ પણ નકામા પ્રયત્ન છે. સારે લોકસેવા એજ ખરો ધર્મ છે. અને એજ ધર્મનું કે ધર્માત્માના જીવનનું ખરું ધ્યેય હોવું જોઈએ." એ ભાવના ઉત્પન્ન કરવી, એ ખરેખર હિંદના ધર્મો ઉપર આધાર કતરો ફટકો છે. "સાધુઓએ મહેનત મજુરી કરવી પડશે, લોકસેવા કરવી પડશે, માળા ગપ્પે નહીં ચાલે." વિગેરે અહીંના યુવક માનસમાં એ વિચારનો પ્રયોગ સ્પષ્ટ દેખાય છે. અહીં દેશી રાજ્યો પણ ધર્માધિકારીઓ રાખીને દરેક ધર્મવાળાઓના વ્યાખ્યાનો કરાવે છે, અને પ્રગળે સાંભળવા ગ્રેરે છે. એમ ધીમે ધીમે રાજ્ય સહાયથી જ ગમે તે ધર્મવાળાના સ્થાનમાં ખ્રીસ્તી પાદરીઓ ધર્મોપદેશ આપવાની સમ્મત કદાચ મેળવશે.

આ તરફ-ધર્મસ્થાનો અને તેના વહીવટકર્તાઓ ઉપર અંકુશ મુકનારા કાયદા, દરેક ધર્મોના સ્થાનોના વહીવટ બહાર પાડવા, ધર્માધિકારીઓ હસ્તક પૂળરીઓ વિગેરેના દરજ્જા તથા પગાર નક્કી કરવાની સત્તા વગેરે તથા સર્વ ધર્મ પરિષદોનું મોટા રૂપમાં પ્રચાર કર્યાં પ્રાચીન શોધખોળને નામે ધર્મ સિદ્ધાંતો અને માન્યતાઓમાં અમલદાર, વિદ્યાનના પ્રચારથી ધર્મના તરફો ઉપર અમલદાર, વિગેરે પ્રચાર પણ મૂળ ધર્મોનો ધાતક છે.

હમણાં જ—“ઈડિયન રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ” જેવી પ્રાચીન શોધખોળ કરવાનો દેખાવ કરનારી (આયઃ) સરકારી સંસ્થા પં. માલવીયાજીના પ્રમુખપણામાં એકાદ બે મહિનામાં સર્વ ધર્મ પરિષદ બરવાની છે. રાજ્યો ધર્મમાં માધું મારે, પ્રાચીન શોધખોળ કરનારી સંસ્થા પણ ધર્મમાં માધું મારવા ઉભી થઈ. દરેક કોમોની કોન્ફરન્સો વિગેરે પણ ભવિષ્યમાં એ સ્વરૂપમાં ફેરવી નાંખશે અને ફેરવાઈ પણ જશે. કેમકે-એ સંસ્થાઓ એમની છે. શેઠ આજુદજી કલ્યાણજી જેવી પેઢીમાં પણ એ તરફો સો વર્ષથી જ રહેજ રહેજ દાખલ થઈ ગયા છે, તો પછી બીજાની તો વાતજ ॥૧॥ કોઈ કોઈ સાધુ મુનિરાજો અને આચાર્યો ઉપર પણ એજ અસર થઈ છે. તો પછી બીજાની તો વાતજ શી ? માટે સર્વ ધર્મ પોરપોના કોઈ પણ કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવો, એટલે પોતપોતાના ધર્મો ઉપર ધા મારવાના કાર્યમાં મદદ કરવી, એ અર્થ થાય છે. સાધુઓના દાખલા તરીકે કર્મચીમાં સર્વ ધર્મ પરિષદના પ્રમુખ પદાધિષ્ઠા થઈ મહારાજ થયા. ગવર્નર સાહેબને મળેલા દીક્ષાનો કમરો કરાવ્યો. રાજ્યવહીવટ પ્રધાનિને સોંપ્યા પછી મોટા અમલદારોનું હવે ધર્મો અને સમાજોમાં પ્રવેશ કરવાનું મુખ્ય કામ છે. જે મહારાજજી સમજી થકા નહીં. મોટું માન સમજીને દોરવાઈ ગયા જણાય છે.

જો સમ્યક્ત્વ જેવી કામપણુ વસ્તુ હોય તો તે ગુણની તેવા કામથી મહામહીનતા થાય છે, અને જો સમક્તિ જેવી વસ્તુ ન હોય તો પછી કાંઈ પણ વાંધો નથી. અને જો હોય તો એ પરિણામે ટેકા આપવામાં વીતરાગ ધર્મ, વીતરાગ ધર્મના ધર્માઓ, અને તેના સંધનો લોપ કરવા બરાબર છે.

જાતિઓની લોહીની પવિત્રતા જળવાશે નહીં, તોપણ એજ પરિણામ છે. જાતિઓની મૂળ પોલીસી કરનાં જુદીજ રીતે કામો કરવાને માટે પોરવાડ સમ્મેલન, ઓસરાળ સમ્મેલન વિગેરે પ્રથમ તો હિતની વાતો કરીને મંડળો બરાવા લાગ્યા છે. તે પણ સુધારાને અનુસરી કરાવે કરશે. તે કરાવે જો કે કોઈ માનશે નહીં. પણ એકાદ એવા મુદ્દા માટે કેટલોક સોંકમત કેળવાઈ ગયો હશે, કે—સરકાર કામ એવો કામદો કરે, તેમાં એ લોકો ટેકા આપવાના, અને જાતિના મૂળ આગેવાનો આંખો ઓળીને બેસી રહેવાના, અને કાયદો “અમુક જાતિના અમુક માણસોની સહાનુભૂતિથી” ઠેકાણ જવાનો, જેમ કેન્દરન્સની જૈન સંઘમાં ખાસ કશી અસર ન પડી હોય, પણ રાજપસત્તાએ દીક્ષાનો કાયદો કરવામાં તેની મદદ લઈ લીધી. જો કે એ કામ પુરતો જ તેનો જન્મ હતો. હવે વિશ્વધર્મના વિચારો ફેલાવવામાં તેનો, યુવક સંઘ, કોંગ્રેસના પ્રધાનો વિગેરેનો ઉપયોગ થશે, અને તે પ્રમાણે ઘર્ષ રહ્યો છે. માટે જાતિઓની પવિત્રતા ટકાવી રાખવામાં સંઘની પણ રક્ષા છે. આવા સમ્મેલનો જાતિઓને ફટકા મારશે. ધર્મનાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો સમજનારા પરદેશથી આવશે, પાળનારા આવશે, અભ્યાસીઓ આવશે. પણ તમારું વહન્ય સમજવા અને તેના ઉપર ક્યાંથી ધા કરી શકાશે, તેનો અભ્યાસ કરવા. પ્રો. ગ્લાઝેનાપતું પુસ્તક જૈનીઝમ પણ આજ દરિયા લખેલું છે. “ક્યાં ક્યાં જૈનોનું જળવાન પામ્યું છે ? ક્યાં નબળું પામ્યું છે ? આપણને મદદ કરનાર કાણ કાણ જૈનો ?” વિગેરે પોતાના રાષ્ટ્રીય હિતના મુદ્દા ખ્યાનમાં રાખીને એ લખવામાં આવેલું છે.

વળા એક બીજે સો થાનાનો નિર્જન લખીને તેણે છેવટે સાબિત કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે “જૈન ધર્મ હિંદુ ધર્મનું એક સ્વરૂપ છે, અને સો વર્ષમાં તે પોતાના મૂળ ધર્મમાં બળી જશે.”

જગતના વિવિધ ધર્મોના પુસ્તકમાં પણ એ ખતિ મૂકેલ છે.

પરમાણુદ કપડીયાના અમદાવાદના બાપજીમાં પણ એ ખતિ છે.

હમણાં એક જૈનેતર વિદ્વાનના બાપજીમાં પણ “જૈનોને પૂજારી તરીકે હિંદુ ધર્મનો રાખવા પડે છે, માટે જૈન ધર્મને મૂળ હિંદુ ધર્મમાં બળી જવું પડશે.” એ ખતિના બાપજીની સમાવેશના જૈન પત્રના અમરેખમાં જ હતી.

શા. મનુષ્ય સ્વજીએ જૈન ક્રોમનો મૃત્યુદંટ નામને લેખ લખ્યો હતો. આપણા યુવાનો મારફત સંપ્રદાયોનો નાશ કરે. હિંદુઓ, જૈન: બૌદ્ધ: વિગેરેનો નાશ કરે. અને ખ્રીસ્તીઓ બધાનો નાશ કરે. અને વિશ્વધર્મ પરિપક્વ થયે સિદ્ધ થાય.

માટે હે એકાન્ત શાસનલક્ષ નરવીર ! તારું શું કર્તવ્ય છે ! તે આ ઉપરથી તું સમજી લેજે.^૧

૧. વિશ્વધર્મ પરિપક્વતા કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૨. સર્વધર્મ પરિપક્વતા કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ. તે તેની પેટા સંસ્થાઓ છે.
૩. અસ્વાભાવિક રીતે નવા જૈનો બનાવવાના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ. સ્વાસ્થ્ય વિગેરે જાતિઓને જૈન બનાવવાનું કાર્ય નવા જૈનો બનાવવા તરફ ધસડી જશે.
૪. ચતુર્વિધ સંધની અને તેના પ્રતિનિધિત્વવાળી સંસ્થાઓ શિવાયની મોટાપણ સંસ્થાના કાર્યને ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૫. જાતિઓની રીતસર સમાજો શિવાય, તેના સમ્મેલનો અને મંડળોને ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૬. સર્વધર્મના તત્ત્વો સમજવાની વાત બાળજીવોને ન સમજાવવી જોઈએ.
૭. સમજી સ્વધર્મો બંધુઓને આવા અદ્વાન બરેલા તુલ્યતાનકારક વિચારોની સમજ પાડવી.
૮. તીર્થંકર પરમાત્મા, ત્યાગી ગુરુઓ, અને આગમોક્ત ધર્મની પ્રતિષ્ઠા ટકાવી રાખવા આકાશ પાતાળ એક કરવા.
૯. સંધમાં ફેલાતી બેઠારીના ઉપાય તરીકે જે જે હાલના સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે, તેમ તેમ વિશ્વધર્મ પરિપક્વતા થયે સિદ્ધ થવાના, માટે બેઠારી ન ફેલાવ તેને માટે સાવચેત રહેવું. તેવા કાયદા ન થાય, તેવા કાયદેસર પચાઈ લેવા.
૧૦. બેઠાર જૈન બંધુઓ માટે કુંડો કરી તેમને આશ્રિત બનાવવાને બદલે દુનિયાના વિશાળ ક્ષેત્રમાં સ્વપુરુષાર્થથી આગળ આવે તેવા માર્ગ તેમને

૧. ગોરી પ્રજાઓ રાજ્યસત્તા મારફત આડકતરી રીતે સી રીતે ધર્મોમાં પ્રવેશ કરવા પ્રયત્નો કરી રહેલ છે, અને તેનું ઉપદ્રવું શું પરિણામ છે ? તે વિષે પ્રમાણભૂત લેખ લાંબો થવાથી અને વખતસર બહાર પાડવા રોનસર તૈયાર થઈ શકે તેમ ન હોવાથી દુંડામાં સ્થિત રહે અથવા સામાન્ય નિમિષ અને મુકવામાં આવેલ છે.

- માટે ખુલ્લો રાખવો. મદદની સંસ્થાઓ ખોલાવી તેઓને પુરુષાર્થ કરતાં આડે આવવું નહીં જોઇએ.
૧૧. દરેક ધર્મોના ધર્મગુરુઓ સાથે આ બાબતનો સહકાર સાધી તેમને આ તરફો સમજવી તેમના ધર્મો ટકાવવાના પશુ માર્ગો બતાવવા અને પરસ્પર સહાયક થવું.
૧૨. ગીતાર્થપરંપરાપ્રાપ્ત સામાયારી ઉપર સ્વચ્છિદારક અને તેના પાલક ધર્મગુરુઓના માર્ગમાં વિધનબૂત યતા કાયદા કાનુનો ન થાય, તેવા પ્રયત્નો કરવા. જોજ અબાધ્ય જૈનશાસન છે, અને તે જ સદા જમતું અનન્ય સરણુ છે.
૧૩. રીતસર પ્રતિનિધિત્વવાળી ભારતની જગતશ્રેષ્ઠની સંસ્થાને ઢાંકી દેવા ખીનકાયદેસર પ્રતિનિધિત્વથી પરદેશીઓએ ઉત્પન્ન કરેલી અને આગળ વધવા દીધેલી કોંગ્રેસ વિગેરે સંસ્થાઓના કાર્યોમાં ટેકો ન આપવો જોઇએ.
૧૪. બ્રીટીશ સરકારની રાજ્ય બ્યવસ્થાનો વિરોધ ન કરવો. પશુ આપણા જીવનમાં પ્રવેશ કરનારી ચેજનાથી સાવચેત રહેવું.
૧૫. દુનિયામાં સીધી કે આડકતરી રીતે જમતુ કલ્યાણકર જૈન શાસનને તુકશાન કરનાર ક્યાંય પશુ કાંઈપશુ તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તે જાણવાની સાવચેતી રાખવી, અને તે વધુ પ્રસારે નહીં તેને માટે પ્રયત્નો કરવા.
૧૬. બેકારીમાં પશુ ધર્મ ધૈર્ય ન છોડવાની સ્વધર્મોબધુઓને ધીરજ આપવી, ને મક્કમ બનાવવા.
૧૭. સમાજવાદ, સામ્યવાદ, કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષ વિગેરે તત્ત્વો આખર તો ગારી પ્રજાને આગળ વધારનારા છે. માટે તેઓથી પશુ તટસ્થજ રહેવું.
૧૮. કોઈ પક્ષ સાથે વિરોધ ન કરવો પાલવે, તો ન કરવો, પરંતુ ધર્મ-હાનિકર સહકારમાં તો પૂરો સંયમ રાખવો.
૧૯. આપણા માર્ગબૂલેલા કેટલાક યુવકો અને દેશ નાયકો તરીકે ગણાયેલા દેશબાધવો અને ધર્મબાધવોને દેશહિત, પ્રજાહિત, ઐતિહાસિક, આર્થિક, રાષ્ટ્રીય, ચારીરિક, ધાર્મિક, સામાજિક, વિગેરે સત્ત્વ દષ્ટિ-બિંદુઓથી સત્ત્વ સમજાવવા પ્રાપ્ત પ્રયત્ન કરવો.
૨૦. પરચુરણ પ્રવૃત્તિઓ અંધ પાડીને એક ધર્મરક્ષા તરફજ દરેક શક્તિઓને હવે કેન્દ્ર કરવાની અતિ અગત્યની જરૂર છે.
૨૧. મહાવીર જન્મતી વિગેરે બ્રહ્માઓય અને આધુનિક ઉત્તરવો આ ધર્મ વિષાતક પ્રવૃત્તિઓને વધુ વેગ આપશે, માટે તેથી દૂર રહેવું જોઇએ.

ત્રન્થાન્તરોના વાક્યોનું સરળ ભાષાન્તર.

પૃષ્ઠ ૪.

સ્વ સિદ્ધાન્ત અને પરસિદ્ધાન્તમાં જોએતો શુદ્ધ વ્યાપાર પ્રવેશ પામ્યો નથી, અને જાન જોએ ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરિની પ્રધાનતા-વાળા છે, તેઓ નિર્ણયક્રમક રીતે [ગીતાર્થની આદ્ય અનુસાર] શુદ્ધ થયેલ ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરિનો સાર જાણતા નથી.

પૃષ્ઠ ૫.

[લઘ્વકરણ ને ચલ્લે લઘ્વકરણ અથવા સૈષ્વકરણ પાઠ સમ-જવો.] નાના દોષો લાગવા ન દે, પરંતુ શાસનનીહેલના વિગેરે મોટા દોષો આપ્યે જમ, તેથી, અને સંતોની નિંદાથી, કાલા માણસો તેના અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાનને ચોક્કસ સમજ લે છે.

જેમ “આધાકર્મોક્તિનો ઉપયોગ કરે છે, તે પરસ્પર ચેતાના કર્મોથી લેપાયેલા છે, જેમ જાણવું.” જેમ તેમ “કર્મોથી લેપાયેલ નથી.” જેમ: બન્નેમ રીતે ન જોણવું.

[આ બેનેમ વાતને જો એકાન્તથી વળગી રહેવામાં આવે, તોપણ બ્યવહાર ન ચાલે, અને જો બન્નેમને એકાન્તથી વળગી રહેવામાં અનાચાર જાણવો.] જો બે રથાનો વડે બ્યવહાર હોતો નથી, અને જો બે રથાન વડે કરીને અનાચાર જાણવો.

પૃષ્ઠ ૬.

૧. પિંડ, શય્યા, વસ્ત્ર, પાન, અથવા ઔષધ વિગેરે શુદ્ધ કંઈક કદમ્બ અને કંઈક અકદમ્બ હોઈ શકે.

૨. અકદમ્બ પણ કદમ્બ હોઈ શકે.

દેશ: કાળ: પુરુષ: અવસ્થા: ઉપયોગ: શુદ્ધિ: પરિણામ: વિગેરેની અપેક્ષાએ કદમ્બ થઈ શકે છે.

કદમ્બ પણ એકાન્તેજ કદમ્બ હોતું નથી.

પૃષ્ઠ ૬.

હીન છતાં પણ પ્રવચનની પ્રભાવના કરતો જ્ઞાનાધિક પુરુષ બધા કરતાં એક છે, અદુષ્ટર આચરણ કરવા છતાં અસ્થામ્ય પુરુષ બધા કરતાં એક નથી. ૪૨૭

હીન છતાં જ્ઞાનદાય શુદ્ધ પ્રવચના કરવા જોઈએ, [પ્રતિપતિ વિગેરે ?] ૪૨૮

પૃષ્ઠ ૭.

જે દ્રવ્યત્વઃ શુણ્ણત્વઃ અને પર્યાયત્વઃ વડે કરીને અરિહતોને જાણે છે, તે આત્માને ઝોળખે છે, અને ખરેખર, તેનો મોહ નાશ પામે છે. ૧.૮૦

પૃષ્ઠ ૮.

એક ગીતાર્થ વિહારઃ અને બીજો ગીતાર્થ નિશ્રાનો વિહારઃ એને શિવાય ત્રીજો વિહારઃ જિનેશ્વર પરમાત્માએ સમ્મત ગણેલો જ નથી. ૨-૩૦

પૃષ્ઠ ૯.

આગમમાં કલા પ્રમાણે વર્તવાની ઇચ્છાવાળા પ્રમાદી જ્ઞાનીને પણ જેવો તેવો પણ જે ધર્મયોગ હોય છે, તેનુંજ નામ ઇચ્છાયોગ કહેવાય છે. ૮

નિર્ધનીઓ ધન પામે, એટલે આખા જગતને તથુખલાને તોલે ગણે છે.

પૃષ્ઠ ૧૧.

શુણ્ણઃ અને પર્યાયઃ જેને હોય, તે દ્રવ્ય. ૫-૩૭

પૃષ્ઠ ૧૬.

અસત્ત્વની વિવિધતા નથી હોતી. ૨-૧૬

છેલ્લાની પહેલા પુદ્ગલપરાવર્તોનો કાળ સંસારનો બાહ્યકાળ કહ્યો છે. અને છેલ્લું પુદ્ગલ પરાવર્તન ધર્મનો ચાવનકાળ છે. અને તે, તે તે પ્રકારે વિચિત્ર વિચિત્ર ભેદોવાળો હોય છે. ૪-૧૯

આદિમાં અને અંતમાં જે ન હોય, વર્તમાનમાં પણ તે તેમજ હોય, (અચીત્ત્વન જ હોય)

પૃષ્ઠ ૧૮.

પરિગમનઃ પર્યાયઃ અનેક કરણઃ શુણ્ણઃ એ સમાનાર્થક શબ્દો છે, તોપણ શુણ્ણ એમ જુદો કહેવાતો નથી, કારણ કે-દેશના પર્યાયનયની કહી છે.

પૃષ્ઠ ૧૯.

પ્રભુએ-દ્રવ્યાર્થિકઃ અને પર્યાયાર્થિકઃ એ બે નયો નક્કી કર્યા છે. જો શુણ્ણ નય પણ હોત, તો શુણ્ણાર્થિક નય પણ કહેવો જોઈએ.

અને ભગવાને તે તે મુત્રોમાં ગૌતમાદિ મુનિઓની આગળ પર્યાય-સંસાર નક્કી કરી છે, તેથી પર્યાયોનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે.

વણ્ણપર્યાયોઃ ગંધપર્યાયોઃ

એક ગણું કાળું.

આગમમાં વણ્ણન આવે છે કે-“એકચણ્ણો, દસચણ્ણો, અનંતચણ્ણો, રૂપાદિ પરિણામ છે. માટે શુણ્ણ વિશેષ કહેવો જોઈએ.”

ગુણ શબ્દ વિના પણ તે તો પર્માયોની માત્ર સંખ્યા જ છે. અને તે કેવળ સંખ્યાન ચાતુર (ગણિતશાસ્ત્ર)નો જ ધર્મ સાબિત છે, તેથી ગુણ એ ભુલો પદાર્થ નથી.

પૃષ્ઠ ૨૦.

જેમ ગુણ શબ્દ વધારે હોવા છતાં “દશ વસ્તુ” શબ્દમાં અને “દશ-ગુણી એક વસ્તુ” એ શબ્દમાં અર્થ મુરખો છે, વસ્તુમાં ફેર પડતો નથી, તેમ અહીં પણ સમજવાનું છે.

પૃષ્ઠ ૩૧.

પરસ્પર વાદી પ્રતિવાદી રૂપે બીજા પ્રવચનો જેમ પરસ્પર એકબીજાનું ખાંડન કરે છે, તેમ-હે પ્રભો! સર્વનયોને સમાનભાવે જોતો આપનો સિદ્ધાંત નિષ્પક્ષપાતી છે.

પૃષ્ઠ ૩૨.

નિત્યપક્ષમાં જે દોષો છે, અનિત્યપક્ષમાં પણ તેજ પ્રમાણે છે. સામ-મામા કાંટા તરીકે ગોઠવાઈને એક બીજાને તોડતા અન્ય સર્વ દર્શનો વચ્ચે હે નાય! તારી આઠાઓ બિન દરિદ્ર છે. ૨૬

પૃષ્ઠ ૩૩.

વિચિકિત્સા [સંકિત ઉદય] યુક્ત આત્માવકે સમાધિ=શાંતિ મેળવી શકાતી નથી. ૫-૫

પૃષ્ઠ ૩૪.

પ્રત્યક્ષ જોયેલી વસ્તુમાં વિરોધ હોય જ નહીં.

એ બીજો ક્યાં જોવું છે? તું પણ ગડો ચતુર જણાય છે, કે પ્રત્યક્ષ-સિદ્ધમાં પણ અનુમાન માલ્ય પ્રમેયની માફક દષ્ટાન્તની મીમંષી કરે છે.

પૃષ્ઠ ૩૫.

જન્મથી માંડીને મરણ સુધીના એક પુરુષ માટે પુરુષ શબ્દ લાગુ રહે છે, છતાં તેના પણ બાળભાવ વિગેરે અનેક પ્રકારના પર્માયોનો હોય છે. ૧-૪૨

પૃષ્ઠ ૩૬.

કાળો ચતો નથી.

પૃષ્ઠ ૪૧.

સર્વ નયોના વિષયોને પ્રતિપાદન કરતા તાત્પર્યવાળું હોવાથી અધિકરણ વાક્ય હોય, તે પ્રમાણવાક્ય ગણાય છે. (૧)

એ પ્રમાણે અર્થપર્યાયમાં સાત પ્રકારનો વચન માર્ગ હોય છે.
અને બ્યંજન પર્યાયમાં સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ હોય છે.
તેથી એ રીતે—

એક વિષયમાં પોતપોતાના અનેક નયોનો ગુચ્ચવાડો જણાય,
ત્યારે સ્વાત્મર ભેડીને જેટલા તેના નયો હોય, તે સર્વ નયોના સર્વ
અર્થપ્રકારોના સમ્પ્રદાયજન ગ્રાન ઉત્પન્ન કરનારો એક ભાંગો ગણવો ઇષ્ટ
છે, જેમ-બ્યંજન પર્યાય રચણે બે ભાંગો ગણીએ છીએ, તેમ.

અને જો “દરેક ઠેકણે સમજાવીને જ નિયમ લખાડવોજ જોઈએ”
એજ સમાધાનનો માર્ગ હોય તો,
ચાલણીના ન્યાયેકરીને—

તેટલા સર્વ નયોના નિષેધનો બોધક બીજો પણ ભાંગો સમજવો. અને
એજ આધાર ઉપર તેજ બીજાના બીજા પણ પાંચ ભાંગો ગોઠવી દેવા.

ક્રમકે—એજ રીતે—આકાંક્ષાની શાંતિ થાય, તેવી રીતે સર્વ ભાંગો ધટી
શકે છે. અને અમને એ યોગ્ય લાગે છે.

પૃષ્ઠ ૪૫.

પૃષ્ઠ ૪ ની ગાથાનો અર્થ જુઓ.

પૃષ્ઠ ૪૬.

ગંગામાં માંછલા અને રખારીનો વાડો છે.

પૃષ્ઠ ૪૭.

એક બોધવાળા શબ્દ પ્રમાણમાં અર્થ સંબંધી એક બોધ હોય છે (૧)

પૃષ્ઠ ૪૮.

ઉદ્ધુકે (વૈશેષિક દર્શનવાળાએ) બે નયો વડે પોતાનું શાસ્ત્ર ખીલવ્યું
છે, તો પણ તે મિથ્યાત્વ છે. ક્રમકે—

પૃષ્ઠ ૪૯.

તે બન્નેજ પોતપોતાના વિષયોમાં સ્વતંત્ર હોવાથી પરસ્પર નિરપેક્ષ છે.
પોતાનો અર્થ અદ્દલ્ય કરે, પણ બીજાને હાલવે નહીં. તે સુનય. એ સુનયનું
લક્ષણ છે. પોતાનો અર્થ અદ્દલ્ય કરે, અને બીજાને હાલવે, તે દુર્નય, એ
દુર્નયનું લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૪૯.

કર્મની ઉપાધિ વચરનો શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નમ છે.

પૃષ્ઠ ૪૯.

સૌદમાર્ગણા અને સૌદગુણકાણાઓ વડે અશુદ્ધ નયો હોય છે. પરંતુ સર્વ સંસારીને શુદ્ધનયથી શુદ્ધમાની થકાય છે.

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ને ઔણ રાખીને સત્તામાત્ર આદક શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનય.
મેઠ કલ્પના રહિત શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક.

પૃષ્ઠ ૫૦.

કર્મોની ઉપાધિની અપેક્ષાએ વિચારે તે અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ સાપેક્ષ સત્તા આદક અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક.

પૃષ્ઠ ૫૧.

“એમ કરવાથી તો-તણ લક્ષણોએ કરીને આદક થવાથી આ વાક્ય પ્રમાણ વાક્યજ ગણાશે, પરંતુ નય વાક્ય રહેશે નહીં, તેનું કેમ ?”

એમ નથી.

આ નય, મુખ્યઃ અને ઔણઃ બાવે કરીને તણ લક્ષણવાળા પદાર્થને મહણ કરે છે.

અને પોતપોતાના અર્થને મુખ્યપણે મહણ કરનારા નયોની પ્રવૃત્તિ સખ બંગી દ્વારાજ થક થકે છે.

વિદ્યુર્નુજ માત્ર.

મેઠ કલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક છઠો.

અનવય દ્રવ્યાર્થિક સાતમો.

પૃષ્ઠ ૫૨.

પોતાના દ્રવ્યાદિને મહણ કરનાર દ્રવ્યાર્થિક આઠમો.

પરના દ્રવ્યાદિકને મહણ કરનાર-દ્રવ્યાર્થિક નવમો.

પૃષ્ઠ ૫૩.

પરમભાવ આદક દ્રવ્યાર્થિક દશમો.

પૃષ્ઠ ૫૪.

એક માત્રથી ન માપે, તે નૈકમનઃ તેમાંથી ક નો લોપ થવાથી નૈયમ.

એમ વ્યુત્પત્તિ કરવી.

પૃષ્ઠ ૫૭.

ગંગામાં રખારીનો વાડો.

પૃષ્ઠ ૫૮.

અવિધ્યકાળમાં બૂતકાળ પ્રમાણે ઉપચાર કરવો.

રાધે છે, રાંખું.

કંઈક રાંધાયું છે, કંઈક રાંધાયું હું.

૫૦૪ ૫૮.

સર્વે દ્રવ્યો વિરોધ વગરના છે.

સર્વે જીવો વિરોધ વગરના છે.

જીવઃ અજીવઃ દ્રવ્ય છે.

જીવોઃ—અંગારાં અને સિદ્ધ છે.

કિનારોઃ કિનારીઃ તટઃ

પાણીઃ પાણીઃ

૫૦૪ ૬૧.

નયો સાથે નજીકનો સંબંધ રાખે, તે ઉપનયો.

૫૦૪ ૬૩.

ધડાનું રૂપઃ ધડાની રતાયઃ ધડાનો સ્વભાવઃ આદી વડે ધડો બનાવ્યો.

૫૦૪ ૬૪.

દ્રવ્યમાં ગુણનો ઉપચારઃ દ્રવ્યમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ ગુણમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ

૫૦૪ ૬૫.

પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ ગુણમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ પર્યાયમાં ગુણનો ઉપચારઃ

૫૦૪ ૬૬.

મતિશાન મૂર્તિમાન છે—

પોતાની જાતિના અંશમાં આ સદ્ભૂત કેમ નથી ? એ પ્રશ્ન હોય, તો જવાબમાં ઠીઠીએ ઠીઠીએ કે—એમ નથી. કેમકે—ઉપચારિત વિષયના સંબંધનોજ અનુભવ વિજ્ઞાતીય અંશની માફક થાય છે.

૫૦૪ ૬૮.

જીવનું મતિશાન.

૫૦૪ ૭૧.

જો કે અધેડો પારકો દ્રાક્ષ ચરી જાય, તેમાં આપણને તો કાંઈ પણ તુકશાન થતું જ નથી, પરંતુ, જો અયોગ્યધટના જોઈને મનમાં દુઃખતો થાય જ. સાત મૂળ નયો છે, અને “ પાંચ ” એ બીજી આઠા છે.

૫૦૪ ૭૨.

એક એકના સો સો ભેદ થવાથી આ રીતેજ સાતસો નયો થાય છે. બીજો પણ આદેશ છે કે—નયો પાંચસે પણ છે.

અર્પિતથી અને અનર્પિતથી સિદ્ધિ થવાથી. ૫. ૩૩.

પૃષ્ઠ ૭૪.

દ્રવ્યાર્થિકને મતે.

દરેકે દરેકે પર્વાયો કલ્પિત છે. જેમ કુંડલાદિકમાં સોનું વ્યાપક છે તે તે દરેકે પર્વાયોમાં દ્રવ્ય જ ગ્રંથાગ્રંથ છે. ૧

પર્વાયર્થને મતે

દ્રવ્ય: પર્વાર્થિક કરતાં જુદું છે જ નહીં. કેમકે-પર્વાયો વડે હરમેશ જણાતી અર્થ ક્રિયા ખીજે ક્યાં જોડી શકાય ?-૨

" દ્રવ્યાર્થિક અને પર્વાર્થાર્થિક નવોના લક્ષણ ઉપરથી, અતીત અને અનાગત પર્વાયો તરફ ખ્યાલ ન આપતો ઝલુસૂત્ર શુદ્ધ અર્થ પર્વાયને માને છે. એટલે એ દૃષ્ટિથી દ્રવ્યાર્થિક શી રીતે હોઈ શકે ? "

આ નવોનો આશય છે.

ઝલુસૂત્ર-

એક અનુપયોગવર્તમાં એક દ્રવ્યાવસ્થક જુદું માનતો નથી. અનુપયોગ દ્રવ્યના અંશને જ સૂત્રમાં સ્થિત કરેલ છે. એમ સમજીને ઉપરના સૂત્રને તાકિદાના મતે પ્રતાવી લેવું. એમ અમે વિચારીને નહીં કરેલો એક રસ્તો છે.

પૃષ્ઠ ૭૫.

" ઔ " બળદીયો. સ્યાદ્ અસ્તિ જ. સ્યાદ્ નાસ્તિ જ.

પૃષ્ઠ ૭૬.

હવે તથા પાંચનો, તથા પાંચ પ્રકારનો આદેશ છે. બજનીય છે, તે પશુ-તે તો પ્રેર છે, તે નૈયમનય છેજ, અને સાતનો આદેશ નથી. (!)

હવે બે પ્રકાર:-સંસારી અને સિદ્ધ.

સંસારી હવે પૃથ્વી કાયાદિક છ પ્રકારે છે.

સિદ્ધ પંદર પ્રકારે છે.

નવ બે પ્રકાર છે. દ્રવ્યાર્થિક અને પર્વાર્થાર્થિક જોડથી. દ્રવ્યાર્થિક નૈગમાદિક ત્રણ પ્રકારે છે. અને ઝલુસૂત્રાદિક ચાર પ્રકારે પર્વાર્થાર્થિક છે. નવ નવો છે.

પૃષ્ઠ ૭૭.

હવે ગ્રંસારી અને સિદ્ધ છે.

જી અને અજીવ તત્ત્વ છે.

દ્રવ્યાર્થિક અને પર્વાર્થાર્થિક નવો છે.

સાત ગ્રંથ નવો કલ્યા છે.

નવ નયો છે.

૫૫૪ ૭૮.

દ્રવ્યાર્થતાએઃ પર્વાર્થાર્થતાએઃ દ્રવ્યાર્થતા પ્રદેશાર્થતાએઃ

૫૫૪ ૭૯.

જેમાં ઉપચાર વધારે પ્રમાણમાં હોય, જેના વિષયો ઘણા જ બહોળા પ્રમાણમાં છે, લગભગ લૌકિક જેવો છે, તે વ્યવહાર નય.

“ પોતાને અને બીજાના વિષે ઉપયોગાત્મક જ્ઞાન તે પ્રમાણ. ”

૫૫૪ ૮૦.

તત્ત્વાર્થને ગ્રહણ કરનારો નિશ્ચય નય છે. અને લોક સમ્મત અર્થને ગ્રહણ કરનારો વ્યવહાર નય છે.

૫૫૪ ૮૧.

સમાધિ=પુત્રઃ, ધૈર્ય=વજ્રઃ, સમતા=ઈદ્રાણીઃ, જ્ઞાન=મહાવિમાનઃ, આ બધો મુનિનો ઈદ્ર વૈભવ છે. શ્રી પુંડરીકાધ્યયનનો અર્થ પણ આ પ્રમાણે સમજવો.

આત્મા નથી.

આત્મા સામાયિક છે. આત્મા સામાયિકનો અર્થ છે.

અનેક દ્રવ્યો છે. અનેક જીવો છે.

નિશ્ચયનયથી પાંચ વર્ણનો ભરો છે, વ્યવહાર નયે કાળા રંગનો છે. આયુ એટલે ધી.

પર્વત બળે છે. કુંડે ઝલે છે.

૫૫૪ ૮૩.

ઉત્પન્ન થાય, વ્યય પામેઃ અને ક્રુવ રહે.

હીવાથી માંડીને આકાશ સુધી સરખા સ્વભાવવાળી વસ્તુ સ્વાહવાદ સિદ્ધાંતને ક્ષતિ કરતી નથી. તેમાંની “ કોઇ નિત્યજ છે, અને કોઇ અનિત્ય જ છેઃ ” આ પ્રલાપો તમારી આજ્ઞાના વિરોધિઓના છે.

૫૫૪ ૮૫.

સત્તાનો નાશ ન થયોઃ તે નિત્ય.

૫૫૪ ૮૬.

કથંચિત્ ઉત્પન્ન થાય છે, કથંચિત્ નાશ પામે છે. અને કથંચિત્ ક્રુવ રહે છે.

“ ઉપન્ને દ્વ ઘા ” એ ઠેકણે ઘા ચબ્દ બ્યવસ્થાવાચી છે, અને તે સ્થાદ ચબ્દના પર્વાય તરીકે સમજવાનો છે. માટે જ કાળો સર્પ.

૫૫૪ ૮૮.

અને એક સુદ્ધિમાં શું વિચિત્રતા હોય કે ન હોય ? જો એ જનતેજ પદાર્થોને અમે છે તો અમે કોણ માત્ર ?

પૃષ્ઠ ૮૯.

જેમાં કંપનાનું ઝોરવ હોય, તે પક્ષને જાઓ સહન કરતા નથી, અને કંપનાની લઘુતા જ્યાં હોય, તે પક્ષ અને સહન કરીએ છીએ.

પૃષ્ઠ ૯૦.

દૂધ પીવાનું વ્રત લીધું હોય, તે દહીં ખાતો નથી અને દહીં ખાવાનું વ્રત લીધું હોય, તે દૂધ પીતો નથી. ગોરસ ન ખાવું એવું વ્રત લેનારો ખેત્રાંધી એકેય વસ્તુ ખાતો નથી. માટે ફરેક વસ્તુ ત્રણરૂપ છે, ઉત્પાદ; વ્યય દ્રોવ્ય સુકતસત્ છે.

પૃષ્ઠ ૯૧.

ધડો ઉત્પન્ન થયો. નાશ પામ્યો. એ પ્રમાણે સર્વ પ્રયોગો થાય છે. હમણાં ધડો ઉત્પન્ન થયો. હમણાં નાશ પામ્યો.
હમણાં ઉત્પન્ન થયો.

પૃષ્ઠ ૯૨.

કરાતું હોય તેને કપું કહેવાય છે.
ઉત્પન્ન થતું હોય, તે ઉત્પન્ન થયેલું છે.
ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયું, ઉત્પન્ન થયો. નાશ પામે છે, નાશ પામ્યું, નાશ પામશે.
ઉત્પન્ન થાય છે. નાશ પામે છે.
ઉત્પન્ન થયું. નાશ પામ્યું.
ઉત્પન્ન થયો. નાશ પામશે.

પૃષ્ઠ ૯૩.

નાશ પામે છે, નાશ પામ્યું, ઉત્પન્ન થયું, ઉત્પન્ન થતું, તે ઉત્પન્ન થયું. અને નાશ પામતું, તે નાશ પામ્યું. હમણાં ધડો નાશ પામ્યો. ઉત્પન્ન થતા કાળને ઉત્પન્ન થયો, અને નાશ પામતાને નાશ પામ્યો. દમ્યતું પ્રતિપાદન કરતો ત્રણ કાળ વિષયક વિશેષાવસ્થક છે.

અમત્તરપન્નત્વ ઓરતે—

પોતાના અધિકરણના ક્ષત્રુત્વના વ્યાપક સ્વાધિકરણ ક્ષત્રુના ધ્વંસની અધિકરણતા જેમાં હોય, તે.

પૃષ્ઠ ૯૪.

સમયણ વિગેરે ભવસ્થ દેવળગાનીના જે વિશેષ પર્વાયો છે, તે મોક્ષ પામવાને સમયે નથી હોતા. તેથી બધા નક્કી થાય છે અને સિદ્ધપણે પણ એ અર્થ પર્વાય ઉત્પન્ન થાય છે. અને દેવળભાવને આશ્રયીને સૂત્રમાં દેવળ ખતાવેલું છે.

કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહેલા છે.

૧ ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન. ૨ સિદ્ધકેવળજ્ઞાન.

પૃષ્ઠ ૯૭

એક સમયમાં એક દ્રવ્યના ઘણા ઉત્પાદો થાય છે, અતે ઉત્પાદ જોડા-
ધાન નાશો થાય છે, અને ઉત્સર્ગથી સ્થિતિપણ્ય ચોક્કસ હોયજ છે.

ઉત્પાદ બે પ્રકારે છે. પ્રયોગજ અને વિશ્લેષજ. તેમાં પ્રયોગજ સમુદ-
યવાદ અને તે અપારશુદ્ધ છે.

પૃષ્ઠ ૯૮.

સ્વાભાવિક પણ્ય સમુદયકૃત અને ઐકત્વિક એ બે પ્રકારે છે. કેટલાક-
ખીજ દ્રવ્યના સંયોગે કરી નવા દ્રવ્યનો ઉત્પાદક કહે છે, એવી રીતે
વિભાગથી દ્રવ્યનો ઉત્પાદ નથી માનતા. તે ઉત્પાદ અર્થમાં અકુશળ છે.

એક અણુ અને દ્વયણુકવડે કરીને જે ત્રીણું દ્રવ્ય બને, તે ત્ર્યણુક નામનું
દ્રવ્ય કહેવાય, એજ પ્રકારે ત્ર્યણુકમાંથી કોઈ પણ્ય અણુ જુદો પડે, તો એક
" અણુ " નામનું દ્રવ્ય ગણાય અને એક દ્વયણુક નામનું દ્રવ્ય ગણાય,
એ સહજ છે.

પૃષ્ઠ ૯૯

(ઐકત્વિક). આકાશાદિક ત્રણને ઉત્પાદાદિ ખીજ દ્રવ્ય નિમિત્તક
નિયમે અથવા અનિયમે હોય છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૦.

પરિણામ એટલે સર્વથા એક સ્વરૂપે રહેવાનું નહીં, તેમજ સર્વથા
નાશ પામવાનું પણ નહીં. પરંતુ રૂપાન્ત પામવું, એ પ્રકારે પરિણામનો
અર્થ તેના વાદીઓને માન્ય છે.

સત્પર્યાયનો નાશ અને અમત્ પર્માવની ઉત્પત્તિઃ આ રીતે પર્યાય
નવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યનો પરિણામ કહેલો છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૧.

વ્યયને માટે પણ એજ વિધિ છે કે-

સમુદયજનિતમાં તે બે પ્રકારે છે. સમુદય વિભાગ માત્ર અને અર્થાન્તર
ભાવમતન.

પૃષ્ઠ ૧૦૪.

એ હોય ત્યારે દાનાદિક ક્રિયાઓ સફળ થાય છે. અને જોથી એ દાના-
દિક ક્રિયાઓ પણ મોક્ષ ફળ આપનારી થાય છે, અને એજ થાય છે. સુંદર
બુદ્ધિથી બહુ ઠંઠા છતાં પણ સુંદર ન હોઈ શકે. અસ્તિ એટલે પ્રદેશો, તે
વડે કરીને બોધાવાય, તે-અનુત્પત્તિથી-કાય.

પૃષ્ઠ ૧૦૯.

ધર્મ અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણ એક એક છે. અને ત્યારપછીના ત્રણેય અનન્ત અનન્ત છે. કાળ વિનાના પાંચ અસ્તિકાય છે. અને છવ્ઠ વિનાના બાકીના અક્તી છે.

“આકાશપણને અંગે એજાની હેતુભૂત ઇચ્છા ન હોવાથી સ્થલ ઉપર માણસાની ગતિ થતી નથી. પણ પાણી નથી માટે નથી થતી એમ ન સમજવું. માટે ગતિમાં અપેક્ષા કારણની જરૂર પડે છે. એમ કહેવામાં કાષ્ઠપણ પ્રમાણ નથી.” એવી સંકાના ઉત્તરમાં કહી શકારો કે—અન્યથા અને વ્યતિરેકથી સોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહારથીજ માણસાની ગતિમાં જળની હેતુતા સિદ્ધ છે, જો એમ ન હોય, તો અત્યંતકારણની હાજરીમાં બીજા બધા કારણો અન્યથા સિદ્ધ કરી શકવાનો પ્રસંગ આવી જશે. છતાંદિ દિશા માત્ર વચ્ચારણા અતાવી છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૬.

અધર્માસ્તિકાય સ્થાન લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૭.

ધર્માસ્તિકાય વિશિષ્ટ આકાશ, તેજ સોકાકાશ. તેજ ગતિનો હેતુ હોવાથી ધટ વિગેરેમાં પણ કંઈ મુક્ત આકાશસ્થ હેતુતા થશે. એ વાતમાં કંઈ સાર નથી.

પૃષ્ઠ ૧૦૮.

અહીં પક્ષી છે. અહીં પક્ષી નથી.

તે તે સ્થળના હિંચા ભાગ સહિત મૂર્તના અભાવ વિગેરેથી, તે બ્યવહાર ધરી શકશે.

એમ વર્ધમાને કહ્યું છે. તે નિર્દોષ નથી. કેમકે—

તે અભાવાદિકમાં નિષ્ઠ થવાથી અનુભવાતા દ્રવ્યના આધાર અંશનો અપેક્ષા કરવાનો પ્રસંગ આવી પડશે.

તેટલાથી અપ્રતિસંધાન છતાં પણ લોક વ્યવહારથી આકાશના દેશ ભાગને લક્ષ્યમાં લઇને હિંચા વ્યવહાર ચાલ રાકે છે, માટે પણ વર્ધમનોક્ત નિર્દોષ નથી.

આકાશ જે પ્રકારે કહેલ છે. સોકાકાશ અને અલોકાકાશ.

પૃષ્ઠ ૧૧૦.

ધર્મ અધર્મ આકાશ એ દ્રવ્ય એક એક કહ્યું છે. કાળ; પુદ્ગલ અને જંતુઓ અનન્ત દ્રવ્યો છે. એજ વાતને અનુસરીને બીજે પણ કહ્યું છે કે—

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એકેક છે, અને ત્યારપછીના ત્રણ અનન્ત છે. જીવાભિગમ સ્વર્ગમાં કહ્યું છે કે—

“ભગવન્ ! આ કાળ તે શું કહેવાય છે ?”

“ગૌતમ ! જીવોજ અને અજીવોજ”

પૃષ્ઠ ૧૧૧.

"ભગવન્ ! કેટલા દ્રવ્યો કલા છે ?"

"ગીતમાં ૭ દ્રવ્યો કલા છે ધર્માસ્તિકાયથી માંડીને અદ્વાસમય સુધી

પૃષ્ઠ ૧૧૨.

તે ગાથા આ પ્રમાણે છે—

દ્રવ્યનો વર્તનાદિરૂપ જે પર્માય, તે કાલ

અથવા જે કાળનો હેમંતાવાદિ ધર્મ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે કાળ સંબધી ધર્મ, તે કાળધર્મ.

આકાશ અવગહના માટે છે, અને તેથી જુદી નહીં એવી દિશાની દ્રવ્ય તરીકે ગણના નકામી છે. એ પ્રકારે અનુચ્છેદથી તે બે પણ છે. તે બે શિવાયનું બીજું કહેવામાં આવેલ છે (?)

તેથી કાલચેત્યેક એ સૂત્ર દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાને ગૌણ રાખીને મૂકવામાં આવેલું છે. એમ સદ્ધર્મશુદ્ધિથી વિચારવું.

પૃષ્ઠ ૧૧૩.

દ્રવ્ય સંબંધમાં

રાતોના ઢગલાની માફક અસંખ્ય કાળાણુ દ્રવ્યો છે.

તે પાઠ આ પ્રમાણે છે—

લોકાકાશના પ્રદેશોમાં પદાર્થોના પરિવર્તન માટે મુખ્ય જુદા જુદા જે કાલાણુઓ છે, તે કાળ કહેવાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૧૫.

૭ જ દ્રવ્યો છે.

પૃષ્ઠ ૧૧૬.

"કાળ મુખ્ય છે" એટલે કે—એનો—અનાદિકાળથી અપ્રદેશત્વ વ્યવહારનો નિયામક ઉપચારનો ભવ્ય છે.

આથીજ—એઓ "મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ કાળ દ્રવ્ય છે." એમ કહે છે, તેઓને પણ—મનુષ્ય ક્ષેત્ર સુકત આકાશાદિમાં કાળ દ્રવ્યોનો જ ઉપચાર કરીને જ કામ લેવું પડશે. બીજો આધાર નથી, "

આ ચર્ચા પણ દિશામાત્ર જ અર્થ કરી છે.

૨૨-૩૫-અંધ રહિતઃ અવ્યક્તઃ ચેતના ગુણવાનો; ચન્દરહિતઃ અનુમાનથી ભણી શકાય તેવો; અને અચોક્કસ આકારવાળો જીવને સમજાવો.

પૃષ્ઠ ૧૧૮.

સાથે ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મોઃ તે ગુણો.

અને અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મોઃ તે પર્માણો.

"દ્રવ્યપણું જે ગુણ યાવ, તો રૂપાદિની માફક તેમાં વધારો ઘટાડો થવો જોઈએ." એ પ્રશ્ન નકામો છે. બીજાના મતે પણ—એકત્વાદિ સં-

ખામા બ્યભિચાર જોવામા આવે છે અને તેવા પ્રકારની બ્યાપ્તિ પણ હોતી નથી માટે એ પ્રશ્નનો જવાબ મની જાય છે

જીનેશ્વર સત્ત્વતોએ કહેલું ચક્રમ તત્ત્વ દલીલોથી ખોટું પાઠી શકાતું નથી ને તે આશાસિક પણે પણ માની લેવું કેમકે-જીનેશ્વર પરમાત્માએ જીવ જોવાનારા હોતા નથી અચુરુ લઘુ પર્વાયો સક્ષમ છે અને તે શબ્દોથી શકી શકાય તેવા નથી "

પૃષ્ઠ ૧૧૯

હું સુખ દુઃખાદિ જાણુ છું "

" અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ એતનત્વ અને મૂર્તત્વ ના અભાવ રૂપ હોવાથી તે ગુણ તરીકે ગણી શકાશે નહીં "

એવી શકા ન કરવી, કેમકે—

અચેતન અને અમૂર્ત દ્રવ્યમાં રહેતા કાર્યના ઉત્પાદક હોવાથી, તથા વ્યવહાર વિશેષના નિષ્કામક હોવાથી, તે જન્મેપને સુદા ગુણો માનવામાં હરત નથી.

વળી નજ્ એટલે તે એ શબ્દોમા રહેલા જ નો પર્યુદાસ અર્થ સમજવો

વળી ન્યાયિકોને જેમ-અનુબધ્વાથીતરપર શકવો પડ્યો છે ત્યાં નજ્ નો અભાવ અર્થ કરવામા બ્યભિચાર દોષ છે

ખીજા મતવાળા પણ જ નો અર્થ અભાવ જ કરવો એમ ચોક્કસ રહેતા જ નથી જેમકે—

‘કોઈ અપેક્ષાએ અભાવ એટલે “ખીજા વસ્તુ” પણ થાય છે ’ એ પ્રમાણે ન્યાયાદનો આશ્રય લેવાથી અને નિર્દોષતા હોવાથી એ જન્મેપને ગુણ માનવામા વાધો નથી

પૃષ્ઠ ૧૨૧

પર અને અપર સામાન્યની માદક સામાન્ય અને વિશેષ ગુણાણુ એઓને છે

આઠ સિદ્ધના ગુણો, એકવીશસિદ્ધોના ગુણો એકે ગુણો કાઠો વિગેરે અનત પુદ્ગળો છે

પૃષ્ઠ ૧૨૨

તેથી—

ધર્મોસ્તકાય વિગેરેના—

ગતિહેતુતા રિમતિહેતુતા અવચાહના હેતુતા વર્તના હેતુતા ઉપયોગ અને પ્રદણ નામના ૭ જ, અને અસ્તિત્વ વિગેરે સામાન્ય ગુણો વિવક્ષા ને અનુસરીને અપરિમીત છે, ” એજ ન્યાયસર છે

છ લક્ષણવાળા પદાર્થોના લક્ષણો પણ જ ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે, એ વાત કોણ ન કહી શકે ?

જ્ઞાનઃ દર્શનઃ ચારિત્રઃ તપઃ વીર્યઃ અને ઉપયોગઃ એ છવતું લક્ષણ છે.

રાખ્દઃ અધિકારઃ ઉદ્યોતઃ પ્રભાઃ છયાઃ આતપઃ

તથા વર્ણઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શઃ એ પુદ્ગલોનું લક્ષણ છે. ૨

એ જે લક્ષણો બતાવેલા છે, તે તો સ્વભાવ લક્ષણ અને વિભાવ લક્ષણનું પરસ્પર આતરીયકત્વ સમજાવવા માટે બતાવેલા છે.

એ વિદ્વાનોએ ખાસ વિચારવું.

પૃષ્ઠ ૧૨૪.

બ્યંજકની અપેક્ષા રાખનારા પરાપેક્ષી ગુણો છે, પણ તે નથી એમ નથી. શરાવ અને કપૂરના ગંધમાં આ જાતની વિચિત્રતા દેખાય છે જ.

પૃષ્ઠ ૧૨૫

તદ્ભાવાબ્યયં નિત્યમ્ એ સૂત્ર છે.

અર્થ-સામાવયુ પ્રતિયોગીપણું, તે નિત્યપણું : એ નિત્યત્વનું લક્ષણ પણ આમાંજ સમાય છે. તેના લક્ષણની વ્યવસ્થા પણ કોઈ એક સ્વરૂપ-થીજ માત્ર કરવામાં આવેલી છે, માટે.

હડા રૂપે માટી નાથ પામી એવી પ્રતીતિ થાય છે, માટે.

પૃષ્ઠ ૧૨૮

આ દ્રવ્ય, આ ગુણ, આ પર્માણુ.

અહીં અવચન-સારની ગાથા—

પ્રવિભક્ત પ્રદેશત્વ તે પૃથક્ત્વઃ એવું શ્રી વીર પરમાત્માનું હરમાન છે. અને—

અન્યત્વ એટલે સંજ્ઞાઃ સંખ્યાઃ લક્ષણઃ પ્રયોજન વિગેરે ભેદરૂપ અ-તદ્ભાવઃ, તદ્ભાવ પણે ન થતું એક કેમ હોઈ શકે ૧૨-૧૪.

[અર્થાત્ દ્રવ્યોમાં પ્રવિભક્ત પ્રદેશત્વ હોવાથી પૃથક્ત્વ છે. પરંતુ એક દ્રવ્યગત ધર્મોમાં ગુણઃ પર્માણુઃ લક્ષણઃ સંજ્ઞા વિગેરેમાં પરસ્પર ભેદ છે. માટે એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ભેદ છતાં દરેક ધર્મો પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન છે. તેને અન્યત્વ સંજ્ઞા શાસ્ત્રમાં આપેલી છે. તે પરસ્પર એક રૂપ થઈ જતા નથી.]

પૃષ્ઠ ૧૨૯.

અન્યોન્ય પ્રવેશ કરે છે. એક બીજાને અવકાશ આપે છે. હંમેશાં સાથે મળેલા રહે છે, છતાં (દ્રવ્યો) પોત પોતાનો સ્વભાવ ઉપાત્તાં જ નથી.

પૃષ્ઠ ૧૩૦.

આત્માદિક દ્રવ્યોમાં—

પોતાનામાં રહેલા અનન્ત કાર્ય ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ, તે ભવ્યતા.

અને તે તે સહકારિ સંબોધને લીધે તે તે કાર્યપણે પરિણત થવાની શક્તિ તે, તથાભવ્યતા.

તથાભવ્યતાને લીધે જ અતિ પ્રસંગ દોષ લાગી શકતો નથી " એમ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે.

૫૫૪ ૧૩૧.

તેસથી ખરડાયેલા શરીરના અવયવોને જેમ રજ લાગે છે, તેમ રાગ-દેવથી ખરડાયેલા આત્માને કર્મબંધન થાય છે.

૫૫૪ ૧૩૨.

" મીઠા વગરની રાખડી છે, " એ વાક્યની જેમ.

૫૫૪ ૧૩૩.

" ચાંદો છે. "

" માવદ્ વિશેષાભાવોઃ—એટલે સઘળા વિશેષાભાવો સામાન્યાભાવ તો છે જ " એ વિગેરે.

૫૫૪ ૧૩૪.

ઉપાધિ સાથે સંબંધની મોખ્ખતા, તે વિભાવ સ્વભાવ.

૫૫૪ ૧૩૬.

" હાકનારો (યિ) બળદીયો છે. "

૫૫૪ ૧૩૭.

તે વાત શ્રી આચારાંમ સૂત્રમાં કહી છે—

કર્મરહિત આત્મા બ્ધવહાર કરી શકતો નથીઃ આત્માને કર્મો વડે ઉપાધિ થાય છે.

૫૫૪ ૧૩૮.

જીવને અને પુદ્ગલને ૨૧ સ્વભાવો માનેલા છે. ધર્મોસ્તિગ્રપાદિને ૧૬ હોય છે, અને કાળને પંદર કહેલા છે.

૫૫૪ ૧૩૯.

" દરેક પદાર્થો સ્વરૂપે છે, અને તે દરેક પરસ્પરે નથી. "

કાળાન્વયપર્માન્સત્તાગ્રાહક નય પ્રવર્તે છે, અને દેશાન્વયપર્માન્અન્વય ગ્રાહક નય પ્રવર્તે છે.

૫૫૪ ૧૪૦.

કર્મમાન પદાર્થનો અંદર સમાવેશ કરીને વિચાર કરીએ, તો એક સ્વભવ સમજવો. જેમ " આ વડો છે. " અને નર્મ વિષય તથા વિપયિને

જુદા પાડીને વિચારીએ, સારે અભેદસ્વભાવ છે. જેમ “લીલો ઘડો” સારોપ અને સાધ્યવસાનના નિરુદ્ધાર્થપણા માટે આ પ્રકાર બદ સમજવો.

સારોપ, અને સાધ્યવસાન, એ બેનું પ્રયોજન તો ગમે તે નિમિત્તને લીધે સિદ્ધ થાય છે, છતાં તે બન્નેય સ્વભાવ બેદના સાધક નથી.

આ પરમાર્થ સમજવો.

પૃષ્ઠ ૧૪૧.

“ આ શરીર આવસ્યક જાહે છે. ” એવો જેથી વ્યવહાર થાય છે, “ ધી બળે છે, ” ની માફક. માટે જ—

“ આ જડ છે, ” “ આ અચેતન છે. ”

એમ કહેવાથી હું મને જાણતો નથી. એવી પ્રતીતિ થતી હોવાથી વિલક્ષણ અજ્ઞાનસિદ્ધિ વેદાન્તીઓ માને છે, તે ખોટી કરે છે, કેમકે તે-સદ્બ્રૂત વ્યવહાર નયથી મદ્દલું કરી શકાય એવા અચેતન સ્વભાવે કરીને જ સિદ્ધ થાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૨.

માટે જ—

આ આત્મા દેખાય છે, આ આત્માને હું જોઉં છું.

શ્રી પદ્મપ્રભ સ્વામી અને વાસુપૂત્ય સ્વામીઃ એ બન્નેય તીર્થંકર પર-માત્માઓ લાલ રંગના છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૩.

“ આરોપ કરવામાં નિમિત્તનો આધાર ક્ષેત્રે પડે છે, નિમિત્તને ધ્યાનમાં લીધા વિના આરોપ કરી શકાતો નથી. ” એ ન્યાયનો આશ્રય ક્ષેત્રમાં આવેલ છે, એવો ભાવાર્થ સમજવો.

“ ઔદારિકાદિવર્ગણ્યથી બનેલા શરીરથી જ્ઞાનધન અને અસંખ્ય પ્રદેશી આત્મા જુદા જ છે. ”

અહીં ગાથા—

અન્યોન્ય મઘી ગયેલા પદાર્થોમાંથી “ આ ” અને “ તે ” એમ જુદા પાડવાનું યોગ્ય નથી. જેમ-કુધઃ અને પાણીઃ વિશેષ પર્વાય વિના જુદા સમજી શકાતા નથી.

પૃષ્ઠ ૧૪૪.

“ અન્યોન્ય મળી જવામાં જરા પણ ફરક ન હોવા છતાં કાષ્ઠક ઠેકાણે, કાષ્ઠક, ઠેકક વડે, કયાંયિત્ અનુભવ કરી શકાય છે. ”

એ આગમ વ્યવહાર પ્રમાણે સ્વીકારી લેવું.

“ એકવીશ ભાવો પ્રુદ્ગલ અને જીવને માનેલા છે. ”

બ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને અંગ્રેયર હોય, તે અમૂર્તતા, એ બ્યાખ્યા
પરમાણુઓમાં અબ્યાખ યશે.

પૃષ્ઠ ૧૪૭.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સુત્રમાં કહ્યું છે કે.

ધણા ધણા ગુણોનો આધાર તે દ્રવ્ય છે, અને ધણા ગુણો એક જ
દ્રવ્યમાં રહી શકે છે. અને પર્વાયનું લક્ષણ તો: જન્મેયને આશ્રયે, રહે તે.
અનેજ્જને-સ્વદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક વડે-અસ્તિત્ત્વ લાવ, અને પરદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક
વડે નાસ્તિત્ત્વ સ્વભાવ સ્વીકારતો હોય. સારે જન્મેય દ્રવ્યાર્થિકતા વિષયમૂલ
હોવાથી સંપત્તિગીમાં મહેલા અને બીજા ભાગમાં દ્રવ્યાર્થિક અને પર્વાયા-
ર્થિકતા આશ્રયમાં પ્રક્રિયા ભંગ થાય છે. " એ વિગેરે અહીં ધણું વિચાર-
વા જેવું છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૦.

જન્મથી માંડીને મરણ પર્વત પુરુષ વિષયક પુરુષ સબ્દ પ્રવર્તે છે,
અને તેના બાળ વિગેરે અનેક પ્રકારના પર્વાય બેઠો છે.

છ ગુણુ હાનિ વૃદ્ધિ લક્ષણુ અગુરુ લણુ પર્વાયો સૂક્ષ્મ અર્થ પર્વાયો છે.

પ્રથમ સમયનું સંભોગીવવસ્થાનું કેવળ જ્ઞાન: અને અપ્રથમ સમયના
સંભોગી લવસ્થાનું કેવળ જ્ઞાન: ઇત્યાદિ વચનથી.

પૃષ્ઠ ૧૫૩.

એકત્વ: પૃથકત્વ: સંજ્ઞા: સસ્થાન: સંભોગો: વિભાજો: એ પર્વાયોનું
લક્ષણુ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૪.

તેથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ વડે શુદ્ધ અશુદ્ધ અનેકાન્તાનું વ્યાપક
પણું જ બરાબર છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૫.

આગળ પૃ. પર પર આવી ગયેલ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૬.

ગુણના વિભાજે તે પર્વાયો.

પૃષ્ઠ ૧૫૭.

પોષણકનું વચન આ પ્રમાણે છે.

બાળક બાલવેશ જીવે છે. મધ્યમ બુદ્ધિશાળી આચારનો વિચાર કરે
છે, અને બુદ્ધ પુરુષો તે સર્વ પ્રવર્તનો વડે કરીને આગમ તત્ત્વનો વિચાર
કરે છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૮.

તત્ત્વનો પક્ષપાત અને ભાવ વગરની જે ક્રિયા: એ જન્મેનું અંતર
ભાનુ અને અદ્યોત જેટલું સમજવું.

પૃષ્ઠ ૧૫૬.

ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મેના ક્ષય મંદુકના ચુર્ણ જેવો છે. અને [આઝાયુક્ત] જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મેના ક્ષય બળી ગયેલા મંદુક ચુર્ણ જેવો હોય છે.

કોઇપણ વખતે બંધ વડે આક્રમણ કરાતો નથી.

ઉત્તરાધ્યયનમાં પણ કહ્યું છે કે—

દોરા સાથેની સોય કચરામાં પડી ગઈ હોય, તો પણ તે ખોવાતી નથી, એમ જીવ પણ શાસ્ત્રયુક્ત હોય, તો સંસારમાં રખડવા છતાં આખરે નિસ્તાર પામે છે—

પૃષ્ઠ ૧૬૦.

શ્રી બૃહદ્ગદપની ગાથા આ પ્રમાણે છે.

શું ગીતાર્થ ચાર પ્રકારના કેવળી છે ?

જલ્પનાર ? ઉપદેશનાર ? અને અનંતકાપનું વર્ણન કરવાથી રાગ અને દેવમાં પણ સરખા હોય છે ? (૧)

પૃષ્ઠ ૧૬૩.

આરે લક્ષમણ ! પંખા સરોવરમાં પેલો ધર્મિષ્ઠ બગલો જીવો ઉપરની દ્વાથી ધીમે ધીમે કેવા પગલાં ભરે છે, તે તું જોતો ખરો.

હે રાજન ! જાણે કે સહવાસીઓમાં સહજ ને સહવાસી જેવો જે છે. તને શુભ વાત પૂછું છું કે મને જેણે માળા વિનાનો કરી નાખ્યો, તે તે છે ?

માટે તે પુરૂષને સમજ વગરનો સમજવો જોઈએ. એ બાવાર્થ છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૪.

આત્માર્થનું સાધન કરવામાં મંદ સમજવા. એ પરમાર્થ છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૫.

ગાંધાર્યાદનું વચન આ પ્રમાણે છે.

અગીતાર્થ અને કુશીજનો સંગ મન વચન કાયાથી તણુ પું. જેમ માર્ગમાં ચોર વિસ્મરે ચાય છે. (તેમ ધર્મમાર્ગમાં તે વિસ્મરે છે.)

પૃષ્ઠ ૧૬૬.

ગીતાર્થના વચને કરીને દળાહળ ઝેર પીવું સારું, પરંતુ અગીતાર્થના વચને કરીને અમૃતપણુ ન પીવું જોઈએ.

પૃષ્ઠ ૧૬૭.

શાસ્ત્રની આદ્ય પ્રમાણે વર્તવાની ઈચ્છા હોવા છતાં જે પ્રમાદી એવા જ્ઞાનીનો કાળાદિક વિકળયોગ જોવામાં આવે છે, તેજ ઈચ્છાયોગ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે લક્ષિતવિસ્તારમાં ઈચ્છાયોગનું લક્ષણ છે.

આવશ્યક આયા—

દર્શન પદ્ધતિનો આવક ચારિત્રી બ્રહ્મ હોય, અને મંદ ધાર્મિક હોય, અને પરલોક કાંક્ષામાં દર્શન અને ચારિત્રનો પદ્ધતિ હોય. એ વચનથી જાનનો પ્રધાનપણે આદર કરવો.

પૃષ્ઠ ૧૬૮.

“જાન એ ખાસ મોક્ષ છે” એ વચનથી.

વિદ્યાનપણું અને રાજ્યપણું કયાંય સરખું નથી, રાજ્ય સ્વદેશમાં પૂજ્ય છે, અને વિદ્યાન સર્વ દેશોએ પૂજા પામે છે.

ધોળા વાળ આવી જવા છતાં જાનાબાસ ચાલુ રાખવો નોંધએ, ધન-વાળા ત્યાં પહોંચી શકતા નથી કે જ્યાં જાનિએ પહોંચી શકે છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૯.

નો કે વિશેષ બુદ્ધિશાળીએ કાવ્ય સંસ્કૃત ભાષામાં રચવું નોંધએ, તોપણ હું તો લોકભાષાના રસનોયે શોખીન છું:

નોકે દેવોની ખાસે ઉત્તમ અમૃત હોય છે, છતાં તેઓને દેવાંગનાઓના ઝોખે રસ પીવાનો શોખ હોય છે.

જળા ચારિત્રી ઇચ્છાવાળા બાળક સ્ત્રી મંદ અને અજ્ઞાન મનુષ્યોના ઉપર કૃપા કરીને તત્વજ્ઞ પુરુષોએ સિદ્ધાન્તને પ્રાકૃત ભાષામાં મુદ્દો છે. પ્રકૃતિ તે સંસ્કૃત, તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ, તે પ્રાકૃત. એવી વ્યુત્પત્તિ અહીં સમજવી.

પૃષ્ઠ ૧૭૦.

શ્રી ભગવાન ઋષભદેવ પ્રભુએ આહીપુત્રીને જમણે હાથે ઉપદેશ આપ્યો માટે તે “અહી” એમ કહેવાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૭૨.

હું છે કે—

એ હૃદયમાં હોય તો ખરી રીતે પરમાત્માજ હૃદયમાં છે, એમ સમજવું. અને પરમાત્મા હૃદયમાં હોય તો પછી મર્મ ઇષ્ટોની સિદ્ધિ ચોક્કસ જ સમજવી. એ ઉત્તમ ચિંતામણિ રત્ન છે, તેણે કરીને સમતાપી રસની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેજ યોગીઓની માતા કહેવામાં આવે છે, અને મોક્ષ તેનું ફળ છે.

સમાપત્તિનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

જેની વૃત્તિઓ ક્ષીણ થયેલ હોય, એવા ઉત્તમ મણિની મારફતે ઉત્તમ પુરુષને ચોક્કસ તેમાં પરમાત્મામાં-દ્રવ્યાનુભોગમાં પ્રવેશ હોવાથી અને તેનું પરમાત્માનું પોતામાં મિથણ હોવાથી સમાપત્તિ કહેલી છે. (?)

પૃષ્ઠ ૧૭૩.

હુઆનું લક્ષણ.

ઉલટું ચાલનાર હોય અને હુઆઓની જાણ એ બેષ લોકોને

તારવા અને છેતરવા માટે લાકડાનું અને ભયંકર કોણે બનાવેલ છે. (દોરુણા એટલે ભયંકર અને લાકડામાંથી) એ લુચ્ચાનું લક્ષણ છે.

૫૪ ૧૭૪.

" સૌભાગ્ય નામ કર્મના ઉદયથી માણસ સર્વ લોકોને જ્ઞાસો લાગે છે " એ શાસ્ત્ર વચનથી.

શાથી ?

સરિમંત્રના આરાધક હોવાથી.

૫૪ ૧૭૫.

ગીત=મદાપુરુષોએ કહેલ. તેને બરાબર સમજે, તે ગીતાર્થો. ગીત એટલે અહીં શાસ્ત્રાભ્યાસ સમજવો.

૫૪ ૨૭૭.

તાનાદિગુણો વડે મુક્ત હોય, તે મદાપુરુષો કહેવાય.

એક ગુણના શિષ્ય હોવાથી.

૫૪ ૧૮૦.

" શ્રી ભગવાનની વાણી બહુ લાંબા કાળ સુધી જમવંતીવર્તો " એ આશીર્વાદ વચન છે.

ઉચિત પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરતી વખતે જેની ખુબી સંભળવા યોગ્ય છે. એવી આ ટાની લોકોને હિતકારી બાવનારૂપી પુલવાડી છે.

તેમાનાજ ધ્યાનરૂપી ઉચ્ચ કુલો વડે જિનેશ્વર પરમાત્માની વાણીરૂપી દેવના ચરણોની ખુબ રાજ રાજ હો ।

૫૪ ૨.

દુદ્રોની શ્રેણીઓ વડે નમસ્કાર કરાયેલા તત્ત્વાર્થની દેશના આપનારા શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને આ દ્રવ્યગુણ પર્યાયના રાસ નામના પ્રખંધની લોક બાપામાં જ નાની વ્યાખ્યા રૂપ (ટંખાર્થ) કરું છું.

[કાંઈ કાંઈ રથે વખતને અભાવે કે પુસ્તકને અભાવે મન્યો જોવામાં આવેલ નથી. અને તેથી જેનો અર્થ બરાબર કરવામાં નથી આવેલો ત્યાં (?) ચિન્હ મુકવામાં આવેલ છે.]

માઁ પ્રતિમા જિનોવેસિ. પછી નીચે પ્રમાણે લખેલું છે. તે રહી જવાથી અત્રે આપેલ છે.

સંવદ્નેત્ર-હુતાશનૈન્દ-ચન્દ્ર-શુમે (?) માર્ગશર [શીર્ષ] શુક્લ પક્ષે ધોમ-માહ્ય-ચિદરે સત્તમ્યા કર્મવાટયાં શર્કવારયુતાયાં લિખિતં ટ્વાર્ય પૂર્ણકૃતં [પૂર્ણકૃતમ્] પં. જ્ઞદસારેગ ધી ચિન્તામણ્યોપાધયે ચરતર ગચ્છે. શુભં મૂવાત.

ૐ નમઃ

ચરમ કેવળી

શ્રી જમ્બૂ સ્વામિ રાસ

રચયિતા--

ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય, મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવર

૨૨મી મેવન ૧૯૩૯

ખંભાતનગર

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

દુહાં

શારદ સાર દયા કરો, આપો વચન સુરંગ,
તું તઠી સુજ ઉપરે, ભાપ કરત ઉપગંગ. ૧

તર્ક કાવ્યનો તે તદા, દીધો વર અભિરામ,
ભાષા પણ કરી કદપતરૂ, શાળા સમ પરિણામ. ૨

માત ! નથાવે કુઠવિ તુજ, ઉદર ભરણને કાજ,
હું તો સદ્ગુણ પદ ઠવી, પૂણું છું મત લાજ. ૩

તખૂ ધર્મ સુસાધનો, કંખૂ દક્ષિણાવત્ત,
અંખૂ ભવદવ ઉપશમે, જંખૂ ચરિત્ત પવિત્ત. ૪

પવિત્ર કરે જે સાંભળ્યું, ત્રિભુવન જંખૂ ચરિત્ત,
આંખેલ પણ સુજ વાણીને, કરશે રસે પવિત્ર. ૫

અમૃત પારણું કાનનું, ભવિજનને હિત હેત,
કરતાં સુજ મંગળ હોળે, એ ભારતી સંકેત. ૬

શ્રી નય વિજય વિબુધ તણું, નામ પરમ છે મંત,
તેહનું પણ સાન્નિધ્ય લહી, કીજે એ વૃત્તંત. ૭

લાળ ૧ લી

[સીમંધર જિન ત્રિભુવન લાળ—એ દેશી.]

સમવસરણુ તું હુઓરે મંડાણ, માણિક્ય હેમ રજત સુપ્રમાણ,
સિહાંસન બેઠા જિનવીર, દીએ દેશના અર્થ ગંભીર. ૧

વિદ્યુન્માલી સુર તિહાં આવે, જિન વાંદી આનંદ બહુ પાવે,
“ચરમ કેવલી કોણુ પ્રભુ ! યારો, ?” શ્રેણિક પૂછે મન
ઉદ્ધાસે. ૨

પ્રભુ કહે સુણુ શ્રેણિક ! નૃપચંદ, !-“બ્રહ્મલોક સામાનિક ઇંદ,
ચક્રદેવી સુત વિદ્યુન્માલી, સાતમે દિન એ ચવી શુભચાલી. ૩

ઋષભદત્ત સુત તુજ પુરકામે, ચરમ કેવલી જંખૂ નામે,
હોશે” તે મુણી દેવ અનાદી, હરખે પરખે નિજકુલ આદી. ૪

નૃપ પૂછે “એ કીમ મદ ભારી ?” સ્વામી કહે “એ પુરી વ્યવહારી,
હુઓ ગુપ્તમતિ સુત દોય તાસ, ઋષભદત્ત એકે જિનદાસ. ૫

ન્યાય અન્યાય ચરિત્રે તેહ, પ્રથમ ચરમ સુગ માનું સદેહ,
એક જનિતને અંતર તેતું, અમૃત હલાહલને હુઓ જેતું. ૬

ઋષભદત્તે અન્યાયી બાણી, કાઢીયો અનુજ તે બાહિરતાણી,
ઘુતે હાગો, આયુધે માર્યો, ધર્મ સુણાવી બાઘએ તાયો. ૭

અંતે જખી નવકારે ઉદાર, જંખૂદ્વિપ અધિપ હુઓ સાર,
નિજ કુલ સુણી ઉત્તમ અવતાર, તે હર્ષે પાખી અધિકાર.” ૮

ફરી પૂછે નૃપ “વિદ્યુન્માલી, સુર હુઓ રશુ દેઈ ? રશુ પાલી ?
તેણે તેણે દશ દિશિ અબુઆલી, જે આગે અંખો ક્રુતિમાલી. ૯

એહવો બીએ કોઈ ન દીઠો, જિમ ભેઈએ તિમ લાગે મીઠો,
સુજસ વિલાસ મહોદય પાયા, રથે પુણ્યેતિ કહો જિનરાયા !” ૧૦

દ્વંદ્વા

અમૃત મધુર વાણી વદે, તવ જલધર ગંભીર,
 વીર ભવિક હિત કારણે, સમરથ સાહસ ધીર. ૧
 “સાંભલજો શ્રોતા સર્વ, કહેશું સરસ તે વાત,
 સાંભળતા મત ઉંધજો, મત કરજો વ્યાધાત. ૨
 ઉઘે તે યુંઘે મહી, યુંઘે નહિ રસ ધૂંટ,
 સાકર દ્રાણને પરિહરે, કંટક રાતો ઉંટ. ૩
 નિદ્રા વિકથા પરિહરી, શુરુ સુખ સાહસું ભેય,
 સુષ્ણે જે હિયડે ઉલ્લસી, શ્રોતા સાચો સોય.” ૪

દાલ ૨ છ

[ભોલુડા હસારે વિષય ન રાગિયે—એકશી]

“મગધ દેશમાંહિ ગ્રામ સુગ્રામ છે, જેવ ભરત સુનિવેશ,
 રાખૂંદ ધનપતિ તસ ગેહિની, રૈવતી અદ્ભુત વેષ.
 પુણ્ય પ્રમાણે રે સવિ સુખ પામિયે. ૧
 પુત્ર હુઆ હોય તસકુળે બહા, ભવદત્ત ને ભવદેવ,
 દીક્ષા લેઈ રે ભવદત્ત શ્રુત ભણ્યો, વિહરે કરત શુરુસેવ. પુણ્ય ૨
 તે ગચ્છમાંહેરે સુનિ એક અનુજને, દીક્ષા દેવારે કાજ,
 અનુમતિ માગેરે શુરુની તેણે દિવ્ય, શ્રુતધર સાધુ સમાજ. પુણ્ય ૩
 ગીતારથનો એક વિહાર છે, ખીજો મિશ્રિત તેણે,
 ત્રીજો વિહાર જિને નવિ ઉપદેશ્યો, એકમ ત્યજિયેરે કેણ? પુણ્ય ૪
 ધામ પિતાનેરે જઈ તેણે દેખિયો, માંડીયો અનુજ વિવાહ,
 વિવાહ ગ્રહિલેરે અગ્રજ નવિ નમ્યો, દ્વરે વ્રતનો ઉચ્છાહ. પુણ્ય ૫
 તિહાંથી આવ્યોરે સુનિ વિલખો યઈ, જિમ મગશેલથી મેહ,
 આલોઈ કહે સવિ શુરુને કથા, ભવદત્ત કહે સસનેહ. પુણ્ય ૬
 “વિવાહ કીતુક નિજશુરુ ભકિતનો, ન લહે સોમો રે ભાગ,
 અગ્રજ સુનિને અનુજ ન આદરે, તો તે કઠિન અલાજ.” પુણ્ય ૭

તવ કોઈ બોલેરે-“તુમે નિજ અનુજને, તત દેશ્યો તો પ્રમાણ,
આરા કહેરે વારો આવશે, જોઈ જોલે તે જાણ.” પુણ્ય ૮

એણે વચણેરે ભવદત્ત વેધીઓ, કહે-“જે મગધવિહાર,
શુરનો હોશ્યે તો અમે પૂરશું, કૌતુક એહ ઉદાર.” પુણ્ય ૯

મગધે વિચર્યો રે શુર અનુમતિ તદા, માગે મુનિ ભવદત્ત,
“એક જ મેલ્હોરે તે શ્રુતધર વશી, સ્વજન પ્રબોધ નિમિત્ત.” પુણ્ય ૧૦

ભવદત્ત પહોત્યોરે સંસારિક ઘરે, અનુજને દીક્ષાને હેત,
તે તવ પરણ્યોરે નામદત્ત વાસુકી-પુત્રી પુણ્ય સમેત. પુણ્ય ૧૧

વિવાહ બોમ્બલ કરી તસ આવીયા, મુનિને સામેરે બંધુ,
“ઉત્સવ ઉપરી ઉત્સવ આવીઓ,” માને આનંદ સિંધુ. પુણ્ય ૧૨

પ્રાસુક ઉદકે રે મુનિ પદ ધોઈ તે, વંદે ચરણનું નીર,
મુનિ પદ લાગેરે આગે બોલગે, માને લહીઓ ભવતીર. પુણ્ય ૧૩

“વિવાહ બ્યાકુલ તમે છો અગે જશ્યું, ધર્મલાભ” મુનિ રેઈ,
મુનિ પડિલાભેરે તે તવ સુમતા, જાજ્ઞાદિક કરે લેઈ. પુણ્ય ૧૪

તવ મંડે છેરે કુલ આચારથી, નવજીહા ભવદેવ,
કિઓ ચંદ્રિકારે સમ ચંદનરસે, અંગ શાગ તતજેવ. પુણ્ય ૧૫

કેશ પાશ મુખ પુરીત બાંધીઓ, ચોસ્તિ ધનચુત જોર,
નાઠો દેખીરે ઉગ્યો મુખ શશી, અંધકાર માનું ચોર. પુણ્ય ૧૬

તિલક બનાવ્યું રે કેમરનું ભલું, સોહે લાલ વિશાલ,
અંકુર ઉગ્યોરે માનુ મદન તણો, જેહ દગ્ધ હરલાલ. પુણ્ય ૧૭

અમલ કપોલોરે પત્ર લતા કરી, કસ્તૂરીની વિચિત્ર,
માનું એહ પ્રચલિત મદનતણી, જગ જયકારી ચરિત્ર. પુણ્ય ૧૮

કુચ મંડન જળ કરે તે કામનું, મડપભક્ષુટ જય નામ,
તવ મુનિ ક્ષાતારે આવ્યો સાંભળ્યો, હુઓ વંદન પરિણામ. પુણ્ય ૧૯

અર્ધ મંડિતારે મૂકી નાગિલા, “વહેલો આવુંરે વંદિ,”
ધમ વિનિવારીરે સખી તસ વારવી, વંદે જ્ઞાત આનંદિ. પુણ્ય ૨૦

મુનિ ધૂત જાજન અનુજ કરે દિઓ, મત દેવા મંચકાર,
 ભવદત્ત તિહાંથીરે ભક્તી પરે પાંગ્યાં, આબ્યા બહુ નરનાર. પુણ્ય ૦ ૨૧
 સાધુ વિસજેરે નવિ તે ઢોધને, એ મુનિનો રે આચાર,
 ફર જઈને રે નારી-નર કમે, વળીયા આપ વિચાર. પુણ્ય ૦ ૨૨
 ભદ્ર આત્મારે ચિતિ ભવદેવ તે, ચતુર વિચિતે રે એમ,
 “જન અવિસજ્યોરે ફરિયા તે મુખે, ફિરોહું ભાઈ ફરું કેમ?” પુણ્ય ૦ ૨૩
 ભાર ભણી ધૂત-જાજન મુજ દિઓ, ભાઈએ કર્યો એ પ્રસાદ,
 કામે ન મુકું રે અણ વાહ્યો વળું, સગપણનો રયો સવાદ. પુણ્ય ૦ ૨૪
 “એ મત વળજેરે” એમ ચિંતવી, મન આશ્વેરે રે તાસ,
 ગૃહીપણ વાર્તા રે કાઢી મૂલગી, ભવદત્ત મુજસવિલાસ.
 પુણ્ય પ્રમાણે રે સવિ મુખ પામિયે. ૨૫

ફૂંડા

“ગામ સીમ એ રૂણકાં, મોહનગારાં હુંત,
 વાનર પરે ચઢતા જિહાં, આપણ બેઉ રમેત. ૧
 તેહ એ સરવર, તેહ જલ, તેહજ તીર મનોહાર,
 કંઠે આરોખ્યાં જિહાં, તાલ નલીનના હાર. ૨
 સોઢે એહ જ વાહુકા, ઉજવલ જેસી કપૂર,
 બાલ લીલાએ આપણે, કર્યાં જિહાં ઘર ભૂરિ.” ૩
 વાત લગાવી ઈમ અનુજ, ભવદત્ત ભેટે ગ્રામ,
 જે આચારજ-પદ-કમલ, પવિત્ર કિયો અભિરામ. ૪

ઢાલ ૩ છ

[અહો મતવાલેરે સાજના—એદેશી]

અનુજ સહિત હવે આવીયા, ભવદત્ત વસતીને દ્વારેરે,
 પુણ્ય-ધર્મ બેઉ એકઠા, માનું પુષ્ટિ-શુદ્ધિ અધિકારે રે.
 પુણ્ય કરો ભવિ પ્રાણિયા. ૧

પુણ્ય કરોરે સવિ પ્રાણિયા, પુણ્યે સવિ મુખ હોય રે,
 પુણ્ય વિહુણા માનવી, તેહનું નામ ન જાણે કોઈરે. પુણ્ય ૨
 વાંકી કોટિ કરી જુએ, તિહાં મોહનવેલા ચેલા રે,
 “જો આવે ભવદત્તજી, જેઉ મિલિયા ગયા થા જોડીલારે. પુણ્ય ૩
 મુનિને મિલીજો મુનિ હુએ, મન્યામીને સંન્યાસીરે,
 હાથે આંચો કેમ છૂટશે?”, માંહે માંહે કરે જોમ હાંસીરે. પુણ્ય ૪
 “કવણ તરણ છે એ આણીયો,” ઈમ શુરજીએ જળ મોલાંચોરે,
 ભવદત્ત કહે—“હું માહરો, ભાઈ દીક્ષા દેવા લાંચોરે”. પુણ્ય ૫
 શુર તેહને પૂછે—“તુઠે, મત અર્ધાં છો વડ ભાગીરે?”
 “ભ્રાતા જુઠો મત હુએ”, કહે—“આયું-હું વૈરાગીરે”. પુણ્ય ૬
 તતખીણ દીક્ષી મોકલ્યો, મુનિ સાથે તે પર ઠાણેરે,
 અંધવે આવી પુછીજો, ભવદત્ત કહે “કોણ જાણેરે?”. પુણ્ય ૭
 “ધર્મતાણે અરથે કહે, જુઠી પણ મુનિવર વાણીરે,”
 સ્વજન તે સવિ ખાજા ચલ્યા, મુનિની કાંઈ શંકા નાડડણીરે. પુણ્ય ૮
 મત પાળે ભવદેવ તે, કેવળ ભાઈની ભક્તો રે,
 ચિત્તથી ન ત્યજે નાગીલા, તે તો જુઠે ન જોડિયો જુગતેરે. પુણ્ય ૯
 મુનિ ભવદત્તે તપ તપી, આયુ પાલી અનશન કીધું રે,
 સૌધર્મ સુર તે થયો, આતમાનું કારજ સીધું રે. પુણ્ય ૧૦
 હવે ભવદેવ તે ચિતવે, “નાગીલા છે મારે ખ્યારીરે,
 હું છું તેહને વલ્લહો, એ તો રંગ જાન્યો છે કશરીરે. પુણ્ય ૧૧
 મત પાળું દિન જોડલા, મેં કેવળ ભાઈની લાજેરે,
 તે તો સ્વર્ગે ગયો હવે, મત આવે મુજ રથે કાજેરે? પુણ્ય ૧૨
 તરુણી વિરહે ચિત્ત દહે, મત શુણુ નવિ આલ્યા લેજેરે,
 અગ્નિ જાળે તરુ કોટરે, નવ પલ્લવ તે કુણુ દેજેરે. પુણ્ય ૧૩
 બહુ વિધ જાણ-ક્રિયા કરી, મન જન્યે જાયે તે ફાકરે,
 આધિ વિના કેમ આપીએ, માગ્યું નાણું રોકા રોકરે. પુણ્ય ૧૪

જન જાણે કાંઈ દુખળા, પણ વિરહની પીડ ન જાણે,
 ખાધું - પીધું નવિ ગમે, નિદ્રા પણ નાવે ટાણે. પુણ્ય ૧૫
 મોઢલી મહવી અગ્નિની, પણ દોહિલી વિરહની જાલા, રે,
 તે જોલાએ નીરથી, એ તો નયણ જળે અસરાલા. પુણ્ય ૧૬
 અંક ન છે એ ચંદ્રને, કોઈ વિરહે હૃદય છે દાધું, રે,
 વિરહ લિખિત લાલે જવલે, હરને ન ત્રિલોચન જાધું. પુણ્ય ૧૭
 અધર મુખા મુખ ચંદ્રમા, વાણી સાકર, ખાંડ મૃણાલી, રે,
 તે પેઠી મુજ ચિત્તમાં, તેણે કાયા કહો કિમ જાલી. પુણ્ય ૧૮
 મત કપે હું નવિ તથા, જિમ વિરહે છું અતિ પીડયો, રે,
 શટલ હૃદય પ્રિયાતણું, કુચ બંધ ન હોત જો લીડયો. પુણ્ય ૧૯
 શું જાણું શું તે થઈ? એ યૂથ બ્રાહ્મ જિમ હરણી, રે,
 હિમ દાધી જિમ પગિની, મુગધા મેં મેલી પરણી. પુણ્ય ૨૦
 હજીયે ન કાંઈ મુજ ગયું, હું જઈ માંડું ઘરવાસો, રે,
 સા મુજ હો પ્રાણેશ્વરી, હું થઈ રહું તેહનો ઘાસો. પુણ્ય ૨૧
 પાંખ હુએ તો ઉડી મિલું, હવે ક્ષણ એક મેં ન ખમાય, રે,
 પંચખાણુ જો! પાપીજો, ઉત્તણે કેટે ધાય. પુણ્ય ૨૨
 ઈમ ચિંતી તે ચાલીયો, કાંઈ સ્થવિરને નવિઅ જણાવ્યું, રે,
 જાહિર આયતને રહીયો, જળ ગ્રામ સુગ્રામ તે આવ્યું. પુણ્ય ૨૩
 કુલ-માલ્યધર-કામિની એક, બ્રાહ્મણીયુત તિહાં વંદે, રે,
 ભવદેવે પૂછીયુ “ઈહાં, આર્યવાન દેવતી નંદે?” પુણ્ય ૨૪
 સા કહે, “પરલોકે ગયા, તે અમથ થયો બહુ” પૂછે, રે,
 “મુનિ ભવદેવે જે ત્યજી, નાગીલા નવપરણી કિમ છે?” પુણ્ય ૨૫
 સા જાણે “ભવદેવ એ” કહે-“આવ્યાનો શો ટાણો?”
 મુનિ કહે-“મિલત્રા નાગિલા”, સા કહે-“તેહજ હું જાણો.” પુ. ૨૬
 “કાળે મુજ મોખન જતે”, ગયું લાવણ્ય હૃદય વિચારો, રે,
 મુજ કોડીને કારણે, રૂડાં ત્રણ રતન મત હારો. પુણ્ય ૨૭

ભાઈએ તુજને હિત કર્યું, કપટે પણ આશિર્ આપીરે,
 ધંતુરાની વાડી ડું, મ કર સુર તરને કાપી રે. પુ૦ ૨૮
 યંબણિ સુત આવી કહે, “ધરી લાજન પાયસ વમીએરે,
 દક્ષિણ લેઈ બીજ તણી, શી લાજ વમ્યું નીજ જમીએરે.” પુ૦ ૨૯
 મા કહે—“નિહિત મત કરે,” ભવદેવ કહે— “વંતાશીરે,
 પુરૂષ શુનકથી પણ ખૂસે,” નાગીલા કહે— “જો ને વિભાસીરે. પુ૦ ૩૦
 માંસ મૂવ રૂધિરે ભરી, હું વમન થકી પણ ભૂંડીરે,
 તે નિહિત શું રાચતો, શું આહે છે નરગની કુંડીરે. પુ૦ ૩૧
 પર શીખવવા પરવડા, તે તો પુરૂષ માંહે નવિ ગણીયેરે,
 જે નિજ છવને શીખવે, તે પુરૂષ પુરંધર ભણીયેરે.” પુ૦ ૩૨
 કહે ભવદેવ—“ભણી પરે, હું પંચે આવ્યો સુશીલારે,
 ઉત્પથ જતો વારીયો, તુજ હોલો સુજશની લીધારે.” પુ૦ ૩૩

હૂંહા

આજ સ્વજન દેખી કરી, જાઉં ગુરુની પાસ,
 અતિચાર આલોઈ તપ, તપુ હૃદય ઉદ્ધાસ. ૧
 કહે નાગિલા—“તુજ કિસ્થો, બધવશું પ્રતિબધ,
 વર હિત જાણે જેહને, તે બાંધવ તુજ બધ. ૨
 જાઓ શુરૂ ચરણે ચિત્ત દમી, પાળો શુદ્ધ આચાર,
 હું પણ શુરૂનીને કને, મત લેઈશ નિશ્ચાર.” ૩
 હવે જિન-જિન નમી ગયો, શુરૂ પાસે ભવદેવ,
 પાલે નિશ્ચિતચાર મત, કરી આલોચણ સેવ ૪
 પાલો સંયમ સુર થયો, શકે સામાનિક તેહ,
 સૌધર્મ અબુઆલતો, દસ દિશિ અનુપમ દેહ. ૫

દાલ ૪ થી

[છરછ—એ દેશી]

છરે મારે, હવે ભવદત્તનો છવ, સ્વર્ગથી ચવીયો સુર થયો;
 છરેમારે, મહાવિદેહ મઝાર, વિજય પુખલાવઈબલો, છરેછ ૧

- હરેમારે નયંત્રી પુંડરિકિણીસાર, ચક્રી વજ્રદત્ત ગુણભયો, હરેજી
 ,, રાણી યશોદા નામ, તેહની કૃપે અવતર્યો. ,, ૨
 ,, તેણે અવતરી એ કૃપા, દોહદ ધરે યશોધરા, ,,
 ,, કીકું સમુદ્ર મઝાર, તો મનોરથ પુગે ખરા. ,, ૩
 ,, સીતા સમુદ્રમાં રાય, કીકાવી તે પૂરવે, ,,
 ,, દીપે સા ળહુ તેજ, પૂર્ણ ળિળ શશી પરે. ,, ૪
 ,, સમયે પ્રસવીયો પુત્ર, સાગરદત્ત અલિધા કરે, ,,
 ,, બાલ લીલા બહુ ભાતિ, ખેલાવ્યો નવ નવ પરે. ,, ૫
 ,, સમયે મેલે રાય, ગુરુ પાસે ભણવા કલા, ,,
 ,, ગુણ ધારી સવિ લેઈ, તેહ કૃપ જલ નિરમલા. ,, ૬
 ,, સ્વયંવર આવી અનેક, પરણે કન્યા તે યૌવને, ,,
 ,, તેહશું વિલસે ભોગ, કરિણીશું જિમ કરી વને. ,, ૭
 ,, દેખે તે એકદા અશ્વ, નારીશું ધરે ખેલતો, ,,
 ,, મારું મેરૂ આઠાશ, ભૂમિના મેરૂને ઠેલતો. ,, ૮
 ,, મેઘ મેરૂસમ દેખી, ન વલે તસ દગ્ લરી સુધા, ,,
 ,, સુંદર વસ્તુ ન દીક, નયન જનમ તેહનો સુધા. ,, ૯
 ,, તે દેખત તતખેવ, પવને સર્વ પરો કર્યો, ,,
 ,, પિશુન ને પવન પઈક, મિત્ર મેઘ ન રહે ધર્યો. ,, ૧૦
 ,, કુમાર વિચિતે ચિત્ત, “ક્ષણિક એહ જેમ, તેમ સવે, ,,
 ,, સંપદ આપદ અંત, જનમ મરણ અંત લેખવે. ,, ૧૧
 ,, નિત્ય એક સ્થિર ધર્મ, તે પ્રત લઈને પાળીએ, ,,
 ,, શાશ્વત સુખ હોય જેણે, આતમશક્તિ અનુઆળીએ.” ,, ૧૨
 ,, સાગરદત્ત કુમાર, આપ હુઓ વૈરાગીઓ, ,,
 ,, અનુમતિ માગે માત, તાત તણી ચિત્તે ભાગીઓ. ,, ૧૩
 ,, સ્નેહ તંતુ તસ છેદી, અનુમતિ લેઈ પ્રત આદરે, ,,
 ,, અમૃતસાગર ગુરૂ શિષ્ય, અવધિદ્વાન શ્રુતધર વરે. ,, ૧૪

- „ હવે ભવદેવનો જીવ, કાલે સ્વર્ગ થકી ચલી, „
 „ તિહાં પુરી વીતશેક, રાય પદમરથ મહાછવી. „ ૧૫
- „ દેવી તસ વનમાલ, શિવકુમાર તેણે સુત જણ્યો, „
 „ લાલ્યો ખાલ્યો તેહ, ગુરુ સામે વિદ્યા ભણ્યો. „ ૧૬
- „ થોવન વય નૃપવંશ, કન્યા પરણ્યો સુહામણી, „
 „ તેહશું વિલસે લોગ, તારાશું નિમ નિશિમણી. „ ૧૭
- „ ફેલી કરે સકલત્ર, માસાદે તવ ગુણ ભયો, „
 „ સાગર ઝપિ પુર ખાદા, ઉપવન માંહે સમોસયો. „ ૧૮
- „ હામસમૃદ્ધ સથવાહ, માસખમણને ચારણે, „
 „ પહિલાલે વસુધાર, વૃદ્ધિ હુઈ તસ અંગણે. „ ૧૯
- „ શિવકુમાર તે ફેખી, વિદિમત વદે સુનિ પ્રત્યે, „
 „ બેસે તસ પદ પાસ, રાજહંસ નિમ સુવિગતિ. „ ૨૦
- „ ચૌદ પૂરવી તે ધર્મ, સપરિવાર શિવને કહે, „
 „ વદે “સંસાર અસાર”, સ્ફટિક ચિત્ત તે સવિગ્રહે. „ ૨૧
- „ શિવ પૂછે તેણી વાર,—“ તુજ બેતા ત્યત ઉદલસે, „
 „ નયણ સુજશ સસનેહ, પૂરવ ભવ કહો કિમ હુસે ?” „ ૨૨

ફંકા

- અવધિરાને સુનિ કહે,—“ અતુજ હતો તું મુજ,
 વહાલો પૂરવ ભવ દિગ્યો, તવ કપટે મેં તુજ. ૧
- સૌધર્મ સુર દોય થયા, પ્રીતિવંત વડલાગ,
 ઈહભવ નિર્મમ હું થયો, તું તો હજી સરાગ. ૨
- સાધવ ઈતર અધ્યાસની, ઈહાં પરિણતિ છે મૂલ,”
 શિવકુમાર વિનવે વદા, કરી હૃદય અતુક્કળ. ૩

ઢાળ પ મી

[હો સાહેબ, બાહુ—જિનેસર વિનવું—ઐ દેશી]

“સુંદર, ઇંદ્રજવ પૂરવ ભવપરિ, વ્રત દેઇને તાર હો,

,, માત પિતા પૂછી આર્જુ, તારહ તું નિરધાર હો.

સુંદર, પુણ્યે શુભ સંગતિ મિલે.” ૧

,, શિવ જઈ માતપિતા તણી, માગે અનુમતિ સાર હો,

,, તે કહે—“ભગત બે અમ તણો, તો માને વ્રતનો નકાર હો.” પુ૦૨

,, વ્રત લેવા અસમર્થ તે, માતપિતા વિષ્ણુ આણુ હો,

,, ભાવ યતિ હુઓ નિશ્ચયી, સાગર શુરુ સુપ્રમાણ હો. પુ૦૩

,, ભોજન વેળાએ નવિ જમે, “ન રૂચે” ઉત્તર દેઈ હો,

,, રાજા ઇમ ઉદ્દેજિયો, દંડધર્મને કહેઈ હો. પુ૦૪

,, “નિમ તિમ શિવને વશ કરો, હુંભવો ઇન્દ્રિયુત્ર! હો,

,, તત્તુ પિન્જરથી નીકળે, ભવ ધંખી દિઓ યત્ર હો.” પુ૦૫

,, દંડધર્મ હવે આવીઓ, શિવ પાસે અખંત હો,

,, “નિસીડી” કહી ઘરમાં જઈ, ઇરિયાવહી પડિકત હો. પુ૦૬

,, દાહશાવર્ત વદન દઈ, પૂંછ ભૂમિ બેઠ હો,

,, “આણુનાણુહ સુજ” ઇમ કહી, શિવ મનચિત્ર પેઠ હો. પુ૦૭

,, “સાગર પાસે મુનિ તણો, એહવો વિનય મેં દીઠ હો,”

,, ઇમ કહે શિવ—“તું માહરો, વિનય તે કિમ કરે સિદ્ધ હો.” પુ૦૮

,, ઇન્દ્રિય કહે—શુભ ભાવ તે, નિશ્ચય વદન હેત હો,

,, ભાવયતિ તું, માહરો, [તેણે વંદન સકેત હો. પુ૦૯

,, પણ એક તુમને પૂછવું, ભોજન ન કરો કેમ હો,

,, નિરવધ તે કિહાં મળે, ઇન્દ્રિય કહે આણુ એહ હો. પુ૦૧૦

,, તું શુરુ સુજ તુજ શિષ્ય હું, એ નિશ્ચય સુપ્રમાણ હો,

,, વય-પયાય બે શ્રુત કહ્યા, તે વ્યવહારના ઠાણ હો. પુ૦૧૧

,, તિહાં દિન પક્ષ ન માસડા, સંવત્સર ન ગણાય હો,

,, મૂલ-ઉત્તર શુણ નવિ ચલ્યા, તે તો સમય ભણાય હો. પુ૦૧૨

- „ નવિ મુંડીએ મુંડીતપણું, શિર મુંડન ન એકાંત હો,
 „ વ્યવહારે હુંએ તિસ્થા, નિશ્ચય નિજ વિશ્રાંત હો. પુ૦૧૩
 „ ઘર રહેતો તું પણ ચતિ, જ્ઞાન યોગ વ્યવહાર હો,
 „ તેણે એ નય છે પ્રમાણીયા, સાચો એ સૂત્ર વિચાર હો. પુ૦૧૪

ન વઓ इत्थ पमाणं, नय परियाओ विणिछियनयेणं ।

ववहारओ ल कीरइ, उभयनयमयं पुण पमाणं ॥ १ ॥

—इतिश्री आवश्यके ।

વપતું છઠાં પ્રમાણુ નથી. પર્યાયતું પણ પ્રમાણુ નથી. નિશ્ચય નયને વિને. વધી વ્યવહાર નયતું પ્રમાણુ કરીએ. ઉભય નયનો મત વળી પ્રમાણુ છે.

- „ શિવ કહે—“આંખિલ અંતરે, તો હું છઠું કરીશ હો,”
 „ સામાચારી પદુ કરે, ઈલ્ય તે તસ ઉપદેશ હો. પુ૦૧૫
 „ તપ કરતાં ઈમ તેહને, વરસ વીત્યાં જાર હો,
 „ માતપિતા અનુમતિ ન દિયે, લેવા સંયમ જાર હો. પુ૦૧૬
 „ આયુ પૂરી શિવ ઉપનો, ક્ષણલોકે એ દેવ હો,
 „ હમણાં એહની છવી ઈસી, પહેલા ઈદ્ર સ્વયમેવ હો. પુ૦૧૭
 „ સાતમે દિન સુર એ ચવી, હોશે જંજૂ નામ હો,
 „ છેલ્લો રૂપભ્રુત કેવલી, સુગણ સુજશ અભિરામ હો. પુ૦૧૮

દ્વિહા

તવ વિદુ-માલી નમત, પ્રસન્નચંદ્ર ઋષિ રંગ,
 પ્રિયા ચાર પૂછે ફરી, “કિહાં હોશે પ્રિય સંગ ?” ૧
 ઋષિ કહે—“ઈહ પુરે સસુદ્ર, વલી પ્રિયસસુદ્ર, કુખેર,
 સાગર, ચાર એ ઈલ્ય તસ, પુત્રી હોશે સમેર. ૨
 સિહાં નરભવ તુમે એહગું, હોશે સંગમ રંગ,
 મંગળમાળા તે લહે, જન્મ મન ધર્મે સંગ.” ૩

इति श्री जयस्यामिप्रवृत्तमदन्धे महोपाध्यायश्रीवशोचिजयगणि-
 समर्थिते प्रथमोऽधिकारः ।

ઢાલ ૬ ઠી

[ઋષભનો વંશ રચણામૃ—એ દેશી.]

હવે રે રાજગૃહ નગર છે, સકલનગર શણગારે,
ઉજળવલ જિન-ગૃહ મંડળી, જિહાં હિમગિરિ અનુકારે.

અરિત્ર સુણે। શુણ્વંતનું.

૧

અરિત્ર સુણે। શુણ્વંતનું, પવિત્ર હોયે જિમ કાનરે,
ચિત્ત અમઠે આવે આતુરી, વાધે મતિ વલે વાનરે. અરિત્ર૦ ૨

જિહાં જિન ચૈત્યમાં ધૂપનો, દેખી ધૂમ આકાશેરે,
મઠલ ગર્જિત ધન ભમે, શિખિ-તતિ નૃત્ય ઉલ્લાસેરે. અરિત્ર૦ ૩

જેહમાં શૌધ સ્ફટિક ધુતિ, છળી મરકતની લાધીરે,
માનું ગંગા એ આવી ઝીલવા, યમુના રવિ અંક દાધીરે. અરિત્ર૦ ૪

જેણે હરવી માનું જલનિધિ, દુઃખભર લંકા અંધાવીરે,
સુખ નવિ દાખે અમરાવતી, અલકા નામે જગ્યાવીરે. અરિત્ર૦ ૫

રાજ કરે તિહાં નરપતિ, શ્રેણિક જસ શુણ્વ શ્રેણિરે,
ત્રણ ભુવન માંહે વિસ્તરી, પાવન જેહવી ત્રિવેણિરે. અરિત્ર૦ ૬

જેહને તેજે પરાભવ્યો, ભાનુ ભમે માનું ગગનેરે,
ઉધળ હુઆ તસ કિરણ તે, તાસ અમર્ષને અગનેરે. અરિત્ર૦ ૭

તાસ સભા માંહે ચોલતો, ઋષભદત્ત હુઆ શ્રેષ્ઠિરે,
ધનદ તે તેહજ ધનપતિ, ખીળે કુખેર તે હેઠીરે. અરિત્ર૦ ૮

પથ-તરૂ-ફલ સર-જલ પરે, તસ ધન સવિ હિતે આવેરે,
જેહશું સુરતરૂ તોલિઓ, ઉચો ગયો લધુ ભાવેરે. અરિત્ર૦ ૯

ઈદ્ર તે જેહને નિત્ય રહે, કર અગ્રે શત કોટિરે,
ચંદ્ર તે સકલ કલા વર્ચો, પદવી તસ સવી મોટીરે. અરિત્ર૦ ૧૦

ધારિણી સધર્મચારિણી, ચિત્ત-ઠારણી હુઈ તાસરે,
કારણ સુખ દુઃખ વારિણી, મનોહારિણી સુવિલાસરે. અરિત્ર૦ ૧૧

રૂપે તે રંભા હરાવતી, ભાવતી ચિત્ત જિન-વચણારે,
 સુલલિત શીલ સોહામણું, સહજ સલુણકા નયણારે. ચરિત્ર૦૧૨
 મિલીત રહે નખમાંસ જિહ્વ, તે દંપતી સસનેહોરે,
 નવનવ રંગલરે રમે, એકજ છવ દો દેહોરે. ચરિત્ર૦૧૩
 એક દિન ધારિણી ચિતવે, “સુત વિણુ રથો જમવારોરે,
 સીંચે હૃદય જસ સુત અમી, તેહનો ધન અવતારોરે.” ચરિત્ર૦૧૪
 ચિતાએ તિણે હુધ દૂખલિ, નિર્જયે પ્રિય પૂછેરે,
 તેહ ચિતા પ્રિય મને ઠવે, પણ નવિ હુધ નિજ આછોરે. ચરિત્ર૦૧૫
 એ ચિત્ત દુઃખને વિસારવા, શેઠ વૈભારે તે પોહતારે,
 વાયુ આરોહી ગગને ચઢ્યા, રથ-ઘોષે મૃગ ખીહીતારે. ચરિત્ર૦૧૬
 ગિરિ પ્રિય-હસ્ત આલંબને, ધારિણી ચઢી અલોભારે,
 અંગુલિયે કરી હાખવે, પ્રિય ઉપવન તણી શોભારે. ચરિત્ર૦૧૭
 “એહ ખીજોરડી ફલ નમી, દાઢિમ એ રાતે કુલેરે,
 મદન વિશિષ્ઠે હૃદયે ગઠે, જગત્રયને માનુ અમૂલેરે. ચરિત્ર૦૧૮
 એ સહકારની મંજરી, કૌકિલ કલરવ ગુરૂણીરે,
 વિદસીત એહ કુસુમલતા, માનું હસિત તરૂ પરણીરે. ચરિત્ર૦૧૯
 જંખૂ કંદંબ પ્રિયાલ એ, તાલ તમાલ વિશાલરે,
 જાઈ જૂઈ મચકુંદ એ, કંદ એ હવંના શાલરે. ચરિત્ર૦૨૦
 મોટાં એ દ્રાખના માંડવા, મુઅડલા રૂઅડલા આવેરે,
 મધુર એ મધુકર રણુએ, સ્વાગત માનું જણાવેરે. ચરિત્ર૦૨૧
 શાહ ચરોઆમિત્ર દેખિયો, ત્રકપલે તિહાં સિદ્ધપુત્રોરે,
 “જાશે કિહાં” પૂછયું તવ કહે “ઈહાં સોહમ છે પવિત્રોરે. ચરિત્ર૦૨૨
 આવો તો થાઉં અએસરી, વંદનનો ધરો ભાવેરે,”
 દંપતી તેહ સાથે અલ્યા, દીઠા મુનિ સુપ્રભાવોરે. ચરિત્ર૦૨૩
 ક્રોધ-જલન શમ-જલધરૂ, માન મહા તરૂ હસ્તીરે,
 દંભ ઉરગ વિષ જોગુલી, લોભ સમુદ્ર અગસ્તીરે. ચરિત્ર૦૨૪

ઇદ્રિય સકલ તે વશ કર્યાં, વશ કર્યો મનનો સંચારોરે,
 આતમ ધ્યાનમાં ઝીલતાં, પામ્યા ભવતણા પારોરે. ચરિત્ર૦૨૫
 તેહની દેશના સાંભળી, ત્રિહ્ન જંબૂ રૂપ પૂછેરે,
 ધારિણી પણ અવસર લક્ષી, કહે-“સુજ સુત છે કે નવિ છેરે?” ચરિત્ર૦૨૬
 “સાવધ મુનિ નવિ પૂછીયે,” ત્રિહ્ન કહે-“જંબૂ નામારે,
 એ અવસર પૂરે સુત હોર્યે, સિંહસ્વમ સુર ધામારે. ચરિત્ર૦૨૭
 ધારિણી કહે-“જંબૂ દેવતા, ઉદેશે તો હું કરશુરે,
 આંખિલ એકસો અઠાતરા, ઈમ મનવંછિત વરશુરે.” ચરિત્ર૦૨૮
 હવે મુનિ વંદી તે દંપતી, આંખ્યા નિજ ધરખાદેરે,
 સિંહ સ્વમ દેખી અન્યદા, ધારિણી ચિત્ત ઉદ્ધારે. ચરિત્ર૦૨૯
 કુખે વિંધુ-માલી અવતર્યો, દોહદ હુઆ શુભ પૂરારે,
 સમય પુરે સુત જનમીયા, સુજસ વિલાસ પંડારે. ચરિત્ર૦૩૦

ફાહી

- સ્વર્ણ-પાત્ર અક્ષત ભર્યાં, મંદિર મંડપલા પધઠિ,
 નાદપૂર હુઓ તૂરનો, નાચે ગાલા ઈઠિ. ૧
 કુલ-વધૂ કર હુવાકુરે, હરિત હુઆ પદ-ઠાણુ,
 ધવલ મગલ ઓતસવ ભરે, મોટા હુઆ મંડાણુ. ૨
 કરે દેવ-શુર-પૂજના, મંડપભદ્ર સવિશેષ,
 યાચક દાન દિએ ધણા, માને સ્વજન વિશેષ. ૩
 જંબૂતર નાચે દિએ, “જંબૂ” ઇતિ સુત નામ,
 વાધે સાથે મનોરથે, હુઓ મધ્યમ યુવધામ. ૪

લાલ ૭ મી

[ચદનખાલા ખારણેરે લાલ—એ દેશી.]

તેહજ પુરી વ્યવહારીઓરે લાલ, સસુદ્રદત્ત હુઓ ચંગ, ગુણધારીરે,
 પદમાવતી તેહની પ્રિયારે લાલ, લાવણ્ય શોભિત અંગ, સુખકારીરે,
 પુણ્યે સુખ જથ પામીએ હો લાલ. ૧

ખીજે સસુદ્રદત્ત ચોખતોરે લાલ, સંપદાયે તે સસુદ્ર શું
 કનકમાલા તેહની પ્રિયારે લાલ, કમલારૂપ સસુદ્ર શું પું ૨
 ત્રીજે સાગરદત્ત તસપ્રિયારે લાલ, વિનયશ્રી અભિરામ શું
 ચોથો કુખેરદત્ત ભામિનીરે લાલ, તાસ ધનશ્રીનામ શું પું ૩
 એ દંપતીથી સુતા હુધરે લાલ, વિદ્યુન્માલી નારી શું
 ચારે રૂપે સોહામણીરે લાલ, પૂરવણવ અનુચાર શું પું ૪
 સસુદ્રશ્રી પહેલી જાણીયેરે લાલ, ખીજ પદમશ્રી ઉદાર શું
 પદમસેના ત્રીજી જાણીરે લાલ, ચોથી કનકસેના સાર શું પું ૫
 ઈલ્યકનકસેન તસ પ્રિયારે લાલ, કનકવતી અભિરામ શું
 અમણદત્ત ધનીને હુધરે લાલ, શ્રીવેણુ રતિધામ શું પું ૬
 બીરમતી વસુવેણુનેરે લાલ, વસુપાલિતને જયસેન શું
 ચાર સુતા એ ચારનેરે લાલ, હુધ વિશુદ્ધ વિનયેન શું પું ૭
 નજસેના બહુ ગુણુભરીરે લાલ, કનકશ્રી પુણ્યવંત શું
 કનકવતી જયશ્રી જાણીરે લાલ નામ ધામ ઉલ્લસંત શું પું ૮
 માતું મન્મથ જયવજ્રરે લાલ, આવેદીમની જોહ શું
 રણકં તીમણીગણુ ઠીંકણીરે લાલ, સુંદરતનુ સસનેહ શું પું ૯
 તે અડ કન્યાના પિતારે લાલ, ઝડપભને કહે કરનેહ શું
 “માશું હું એક તુમ પ્રતેરે લાલ, પુરો મનના કોડ શું પું ૧૦
 તુમ સુત જોહો કન્યાતણારે લાલ, દક્ષજનો જિમ ચંદ શું
 મહાનદીનો જેમ સાગરરે લાલ, ભર્તા યાઓ અમંદ” શું પું ૧૧
 ઝડપલે વચન તે માનિયુરે લાલ, “જે તો ખીર ખાંડનો યોગ શું
 સરખા સરખી જોડણીરે” લાલ, સૌજી પ્રયંસે લોગ શું પું ૧૨
 “જંખૂને દીધી અગરે લાલ, બહુરે ક્રીધું કીરતાર” શું
 કન્યા હંપે ધરે ઘણારે લાલ, “પામ્યો ભલો ભરતાર” શું પું ૧૩
 જોલે અવસર તિહાં આપિયારે લાલ, શ્રી સોહમગણુધાર શું
 જંખૂ કુમાર ગયા વાંદવારે લાલ, સાંભળી દેશનાસાર શું પું ૧૪

જંબૂ મને તેહ દેશનારે લાલ, ચંદ્ર ઉદયધી તુગ શું
 સાયરે સમ વધેતા હુઆરે લાલ, ભવ વૈરાગ્ય તરંગ સું પું ૧૫
 પ્રણમી સોહમને કહેરે લાલ, “ઈહાં રહેવું તુમે તામ સું
 પુછી આયું માતતાતનેરે લાલ, મત લીલ આતમરામ” સું પું ૧૬
 ગણધરવર તેહ પડિવજેરે લાલ, જંબૂ આવે નગરદાર સું
 હયગૃય રથ સંકુલ તિહારે લાલ, ન લહે માર્ગ લગાર સું પું ૧૭
 ચિતે—“ઈહાં ને પરખિયેરે લાલ, તો અતિવેલા થાય” સું
 ખીજે દારે આવીયોરે લાલ, તિહાંવપ્રે ચંત્ર સભાય સું પું ૧૮
 ચંત્ર આલંખી મહા શિવારે લાલ, પડતી વજ્ર સમાન શું
 ચિતે—“પરચક્ર ભય થદીરે લાલ, ન ચળ્યા એ હૃદ્યાન સું પું ૧૯
 ઉપર ને એ શિલા પડેરે લાલ, બતાં ધણે મગ્ગ, શું
 તો કુમરણ હુએ જવનેરે લાલ, તો સદ્ગતિ તરુઅગિ સું પું ૨૦
 દંવારથ બ્રહ્મ ન હું કિમેરે લાલ, કરી જઈ સોહમ પાસ” શું
 યાવજિવ પ્રજ્ઞ મત લિઓરે લાલ, તિહાંજયમન ઉલ્લાસ સું પું ૨૧
 ધર જઈ માતપિતા પ્રતેરે લાલ, કહે—“સુજ અનુમતિ દિઓ, શું
 એ સંસાર અસાર છેરે લાલ, હઃખરૂપી હઃખ હેઉ” સું પું ૨૨
 શોતા માતપિતા કહેરે લાલ, અમ આશા તરુવાય શું
 ધણ અવસર વછ કાં થયોરે લાલ, તુજ વિરહો ન ખમાય સું પું ૨૩
 યૌવનવય માંહે ભોગવોરે લાલ, ભામિની કેસ ભોગ શું
 વયવીતે સાથે અમેરે લાલ, આદરશું મત યોગ સું પું ૨૪
 કદલીદલ કોમલ કિહારે લાલ, યૌવનવય તુજ દેહ શું
 કિહાંમત કહિન મેલાવડોરે લાલ, કેલિકંથેરનો એહ સું પું ૨૫
 પુરૂષ કહિન સંવિ સાંસહેરે લાલ, તોયે આઈકંઆ તુજ હેત શું
 આવી તે પરણી કરીરે લાલ, પુરો સુજશ સંકેત” સું પું ૨૬

દૂધા

- કુમર કહે બુદ્ધિવંત તેવ,—“કરું હું તુમ આદેશ
મત દેતાં મતવારજો, પછે તુમે - લવલેશ ૧
- સ્વામી શરૂ માતાપિતા, ત્રણે : દુઃપ્રતિકાર,
તિણે તુમ અતુમતિ માગીએ, એહ ઉચિત વ્યવહાર ૨
- બૂખ્યાને લોજન થકી, જિમ વારબું ન હોય,
મત અર્થાને મતથકી, તિમ વારબું ન જોય.” ૩
- માતાપિતા એમ પડિવજે, કન્યા તાતને વાત,
કહે—“તુરત પ્રરણ્યા પછી, સત લેશે અમ જાત. ૪
- વિવાહ અણુવિવાહનો, પૂર્વ પક્ષ કરો દૂર,
જે સિદ્ધાંત હુએ તેહ કહો, કરી ચિંતના ભૂરિ.” ૫
- આઠ ઈલ્ય મુંઝી રહ્યા, “રથો કરવો આલોચ?”
તે સાંભળી કન્યા કહે, “એ ન ઘટે સંકેચ. ૬
- એકવાર જોલે નૃપતિ, ન કરે તિમ મુનિવાણ,
એકવાર કન્યા દિએ, પિતા ! એ નીતિ પ્રમાણ. ૭

સકૃત્ જલ્પન્તિ રાજાનઃ સકૃત્ જલ્પન્તિ સાધવઃ
સકૃત્ કન્યાઃ પ્રદીયન્તે ત્રિણ્યેતાનિ સકૃત્ સકૃત્ ॥૧॥

- જંખૂને દીધી અમે, તેહજ ગતિ, તે ત્રાણ,
કાયાને છાયા પરે, એકજ રીતિ પ્રમાણ.” ૮
- કહે વાત સવિ અપભ્રમે, તે કન્યાના તાત,
“ચાઓ સહુ વિવાહને, માની પહેલો વાત.” ૯

લાલ ૮ મી

[ત્રિગડે પ્રભુ સોહેરે—એ દેશી]

- પૂછ્યા જોયી અપભ્રમે, હવે ધનપતિવૃષભેરે,
દિન સાતમે વિવાહ લગન પ્રમાણીયોરે. ૧

એક ચિત્ત જિમ ભાઈરે, કરે સળલ સળઈરે,
વિવાહ વડાઈ શુચિ મંડપ રચે રે. ૨

ચંદ્રુઆ તિહાં રાજેરે પંચ વરણા દિવાળે રે,
સંધ્યા અશ્ર સમા જે માનું મંડીરે. ૩

તિહાં મોતી માલારે, સોહે ઝાક ઝમાલારે,
માનું ન્યાસ વિશાલા ચંદ્રાતપ તણારે. ૪

જલ પલ્લવ પવનેરે, સોહે તોરણ ભવનેરે
માનું મંડપ તેડે વરને ઉતાવલોરે. ૫

સાથિયડે ધરિયારે, તિહાં મોતી વિસ્તરીયારે,
માનું બીજ એ ભરિયા મંગલ તરુતણારે. ૬

વચ્ચે મણી છર્ખો રાતીરે, આવી લખમી ઉભતીરે,
પદ યાવ કથા તે શોભા તે બનીરે. ૭

જંબૂ ઘાલ્યો વાનેરે, પટ કુમુંભ વિધાનેરે,
નવ આતપ માને રવિ જિમ સોહીઓરે. ૮

તે કુંઅરને કુંઅરીરે, ભાણે અમરને અમરીરે
વર મંગળ સ્નાન કરાવ્યા શુભ ફણેરે. ૯

નીચોઈનું પાણીરે, નાહ્યા જંબૂ શિર ભાણીરે,
“ લોચ દુકડો માનું એ કેશ આંધુ ઝરેરે ” ૧૦

ગંધકારી અધિવાસેરે, જંબૂ કેશ ઉડલામેરે,
ઘરે ધૂપ કપૂર અગરનો ઉત્તંસતારે. ૧૧

ધમિત્રલને બાંધ્યોરે, મુદામ પ્રાસાઘોરે,
શૃંગાર આરાધ્યો માનું રોએ રૂપથીરે ૧૨

મુખ કમળ તે પામેરે, હંસ યુગલ વિલાસેરે,
મોહે કુંડલ મોતીના જંબૂ પહેયોરે. ૧૩

પહેયો હાર મોતીનોરે, સોહે જંબૂ નગીનોરે,
લાવણ્ય નદીનો ફેન જિસો બન્યોરે. ૧૪

ચંદન શુચિ અંગોરે, મૌક્રિતક સર્વોગોરે,
જાણે તારાશું રંગે ચંગે શશી બન્યોરે. ૧૫

દોય વસ્ત્ર તે પહેરેરે, વિવાહ મંગળ ગહરેરે,
દસીયાવડ પડવડ અંગજ ઝડપબનોરે. ૧૬

જાત્ય અન્ધ આરોહેરે, છત્ર મધુર સોહેરે,
જન મોહે જગ કોહિ બીભે તસ સમોરે? ૧૭

ગાયે જઈ મંગલરે, વાળે લેરી ભુંગળરે,
સરણાઈ તે સરણી સઘલે અહઅહેરે. ૧૮

બાલરી બંકારેરે, માહલ હઉકારેરે,
વર તુરીય પ્રકારે ગગન રવ પુરીઓરે. ૧૯

લૂણ ઉતારે પાસેરે, દોય વધુ ઉલ્લાસેરે,
બંદી બિરૂદ ભણે તે મંડપ આવીયારે. ૨૦

સુવાસની દિવ્યે અયોરે, દષિ આશિષ હયોરે,
તિહાં જ'ખૂકુમારે કુમાર સમાનનેરે. ૨૧

ચંદન શુભ સંદર્ભિતરે, પગ અગની ગાંભિતરે,
જાળે શરાવ સપુદ તે માનું ગૃહે ગયોરે. ૨૨

તે કુમરી સાચેરે, તિહાં બેસે હાથેરે,
જ'ખૂ કૌતુક વિવાહ મંગલ અનુગૃહેરે. ૨૩

હુઈ લગનની વેળારે, થયા ચોરી લેળારે,
જ'ખૂ પરણ્યા તે કુમરી ચિત્ત ઉપરોધથીરે. ૨૪

તારામેલે હરખીરે, કૌતુક સુખ વરથીરે,
શુચિ મંગલાવર્ત ઈમ અપકે હસ્તરે. ૨૫

અવહિત સુત દાનેરે, અંચલ મોક્ષ વિધાનેરે,
અસુવાલી નતી સુદિત તે અંકારોપણેરે. ૨૬

ઈમ સુતને વિવાહેરે, ધારણી ઉત્સાહેરે,
સુખ પામી સુત પરણે રમણી જસ વરેરે. ૨૭

ફૂલા

૧. દાન વધૂવરને તિહાં, કનકતણેા હુઓ ઢેર,
જે દેખી - પ્રભુપદ ફરસ, ચરિત અનુભવ મેર. ૧
૨. મંગલ દીપ કયાં હુઆ, ધવલ મંગલ મેરગીત,
જંબૂ-પરણી સી સહિત, પહોત્યા સ્વધરે વિનીત. ૨
૩. નમે પ્રથમ કુલદેવતા જિનવરે શિવ તરૂ મૂલ,
તવ કંકણ મોક્ષણ હુઓ, વધૂ-વરનું અનુકૂલ. ૩
૪. ઋષભદત્ત ધારિણી પછે, પૂજે જંબૂ પતિસાર,
જંબૂ અલકૃત સી સહિત, આવ્યા વાસાગાર. ૪
૫. અહો રહત જંબૂ તિહાં, નિર્વિકાર પ્રિયાપાસ,
ગોરો કોરો કોણ રહે, મશી ઓરો કરી વાસ? ૫

ઢાળ દ મી

[રાંખવળન વજ્રધર સ્વામિ એ દરશી.]

હવે છે એક જમ્બુર દ્રગ, વેંધ્યાચલ પાસે ઉત્તંગરે જંબૂ
જમ્બુકારી.

તિહાં વિંધ્યનામા છે રાય, સુત પ્રભવને પ્રભુ દોય ભાચારે
જંબૂ જમ્બુકારી ૧

વડો પ્રભવ હતે પણ પ્રાજ્ય, લણુ ને તેણે દીધુ રાજ્યરે જં
નીકળ્યો પ્રભવો અભિમાની, વેંધ્ય વિષયે કરી રાજધાનીરે જં ૨

તે ખાત્ર ખણે, બહી બલે, પથપાઠે, રહે ઉભો ભાલેરે જં
તેહના ચર દસદિશ હેરે, એકદિન આવી પ્રેરેરે. જં ૩

“જંબૂની ઋદ્ધિ છે મોટી, તે આગે ધનદની ખોલીરે, જં
વિવાહ મંગલ વ્યવહારી, મિલીયા જં બહુ ધનધારીરે. જં ૪

તિહાં જંબુએ આપણ સ્વામિ ! તે અંપહાં બણો પામીરે” જં
ધ્રમ મુણી પ્રભવો તિહાં આવે, દોય વિદ્યા મનમાંહે ભાવેરે જં ૫

વિદ્યા અવસ્થાપિની એક, તાણુ ઉઘાડણી બીજી વિવેકરે જં
તે બલ ગર્વિત અસરાલે, જિમ મૃગપતિ હાલને ફાલેરે જં ૬

કરી અવસ્થાપિનીએ પ્રયોગ, ઉઘાવે સઘલા લોકરે, જં૦
જંખૂપ્રતે બેર નુ ચાલે, ધન પવને ગિરિકિમ હાલેરે? જં૦ ૭
દેખી ભૂપણ મણિ જલા વાઘા, સૂતાના લેવા લાજારે, જં૦
ચોર ઉપરે તે નવિકોપે, નવિ મેનમાં શોભ આરોપેરે, જં૦ ૮
લીલાએ કુમાર તે જાલે, “વિદ્યાસી એકળકિમ જોલેરે, જં૦
હું જાશું પોહરીઓ, મતં દરસો એહોને અરીઓરે” જં૦ ૯
મહાપુત્ર કુમારનો શોર, સુણી શંખ્યા સઘળા ચોરરે, જં૦
પદલીચુકત પ્રભવો કેજે, જંખૂ કરે કરણી લેખેરે, જં૦ ૧૦
“હું વિંધ્યરાય સુત પ્રભવો, નામે આપ જણાવે વિભવોરે જં૦
સુજ શુ મિત્રાઈ કીજે, અણમિલતે ન મિલીએ જીજેરે જં૦ ૧૧
ધંભણી, મોક્ષણી દાયવિદ્યા, સુજને લોમિત્ર અનિધારે જં૦
તુમે લો સોવાણી મિદ્યા, તાલ ઉઘાડન સજ્જારે.” જં૦ ૧૨
જંખૂ કહે “લછી છડી, મેં મત લેવા રહ મંડીરે જં૦
એ વિદ્યાનુ શુ કામ, મારે આબુ છે મન ઠામરે” જં૦ ૧૩
સંહરી અવસ્થાપિની નામ, પ્રભવો પ્રણમે શુભધામરે જં૦
મૃત અજલિ જંખૂ આગે, હવે જોલે બહુલે રાગેરે, જં૦ ૧૪
“વરમિત તરૂણવય માણો, એ વયમાં લોગ પ્રમાણોરે જં૦
અનુકંપો આઠ નવોઠા, તુમે નિપુણ કહાવો છો પોઠારે, જં૦ ૧૫
પછે લુક્તાલોગ ફલ દીક્ષા, લેલો માનજે સુજ શિક્ષારે, જં૦
કોણે નકહિઓ ઈમગત કહેશો, ઈમ સુખ જસલીલાલેશોરે” જં૦ ૧૬

ફુહા

જંખૂ કહે “સુખ વિષયનુ-અતપ, અપાય અનંત, ૧
શુ તેણે? શમ સુખ જલું, આતમરામ રમત. ૨
‘સર્વ વિષય કપાય જનિત, જે સુખ લહે સરાગ, ૩
તેહથી કોટિ અનંત ગુણ, સુધા લહે ગતરંગ. ૪
સરસવંશી પદ્મ વિષયસુખ, અતિ થોડું દુઃખ કોડ, ૫
ઈહાં મધુગિર્દુ રસકથા, સાંભળી આજસ” છાંડ.” ૬

લાળ ૧૦ મી

[હો રાખો દેશ રળીયામણો—એ દેશી]

“હો એક પુરુષ દેશાંતરે, લાલા ભાગે તિહાં સાથ હુંટાય,
હો પેઠા અટવીએ સાથ તે, લાલા ચોર તિહાં ધાય જાય
ચતુરનર! વિષમ વિષય રમ જોય ૧

હો ચોર તે વાઘ સમા સવે લાલા હુંટવા ધાયારે સાથ,
હો મૃગ પરિનાઠા સાથના, લાલા બહુલા લોક અનાથ. ચં ૨

હો સાથાંહીન તે મહાટવી, લાલા પેઠા કંઠગત પ્રાણ
હો ધાયે તે પ્રત્યે હાથીઓ, લાલા સાથીઓમાનું ચમરાણ ચં ૩

હો મદગરતો અણુમાયતો લાલા માનુ નિજ વનુબહારસંપૂર,
હો ઉંચી સૂંઢ કરે ઘણું, લાલા પાંચે અશ્વ સસૂર, ચં ૪

હો ચાંપતો ભૂંઈ અરણે કહે, લાલા માનું કાંતું ધરે દિશિનાગ
હો સજલ જલદ પરે ગાજતો, લાલા ત્રેવડે હરિગજ છાગ, ચં ૫

હો કુંકારે તે જલકણે લાલા પૂઠે હણ્યો ગજ તેહ,
હો લડયડતો કદ્દક પરે, લાલા પહોંચ્યો કૃપ અછેહ ચં ૬

હો ગજ અવશ્ય અવિત હરે, લાલા કૂંચે નોચું કીમેક
હો ઈમ ચીંતી અંખા દીએ, લાલા આશા ન ટલે છેક, ચં ૭

હો અવટ તટે વટ એક છેરે, લાલા લાંબો કુએ તસપાદ,
હો તેહ આલખી તે કરે, લાલા રબળુગદ્ધ ઘટવાદ ચં ૮

હો કરી કૂંચે સૂઢે કરી, લાલા મસ્તક ફરસે તીસ,
હો પણ તે લઇનવિ શકે, લાલા જિમનિધિ અપુણ્યપ્રકાશ ચં ૯

હો કુઆમાંહે ખીજે કુઓ, લાલા વદન વિકાસી રહંત,
હો તે ફેંખે અજગર તિહારે, લાલા જોતાં હેઠે મહંત, ચં ૧૦

હો ચિહું પાસે ફેંખે અહિરે, લાલા સહી ચમ મહીપતિ મિત્ર
હો રોચે ધમની પરે ધમધમે, લાલા માંહે કણ ગણ, છત્ર, ચં ૧૧

હોહો સ્વામી સ્વેત મૂષક બેહુ, લાલા છેદવા તે વટ પાદ,
 હોહો દંત કંકય ગોચર કરે, લાલા ચટચટ ઉપજે નાદ. ચં ૧૨
 હોહો વન ગજ તે અણુ પહોંચતો, લાલા હલ્લોલે વટશાખ,
 હોહો ઉડી મધપુકા યકીરે, લાલા કરડે તે માંખ લાખ. ચં ૧૩
 હોહો લક્ષ મહિકા રૂદ્ધ તે, લાલા સર્વાંગે કૃત પક્ષ,
 હોહો નીકળવા તે રૂપથી, લાલા માનું સર્જી હુઓ પ્રત્યક્ષ. ચં ૧૪
 હોહો વટ લખિત મધુકોશથીરે, લાલા વદને પડ્યો મધુબિંદુ
 હોહો લાગી લલાટે છુટી કરી, લાલા ગળણીએ જિમજલબિંદુ ચં ૧૫
 હોહો તેહ આસ્વાદ તે સુખ ગણે, લાલા ઉપનય ઇડાં સુણોસાર,
 હોહો “પુરૂષ તે સંસારી કલો, લાલા અટવી તે સંસાર ચં ૧૬
 હોહો મરણ ને વન વારણ ગણો, લાલા મનુજ જનમ તે રે રૂપ,
 હોહો નરક તે અજગર ભણીએ, લાલા કોષાદિક અહિરૂપ. ચં ૧૭
 હોહો વડવાઈ તે આઉખું, લાલા મૂષક તે દોષ પક્ષ,
 હોહો કાલોને પોલો મળે, લાલા વડવાઈ ક્ષય દક્ષ. ચં ૧૮
 હોહો વ્યાધિતે બાણો મહિકા, લાલા વિષયનું સુખ મધુબિંદુ,
 હોહો તિહાં કોણુ રાગ ધરે કૃતી, લાલા મુકૂત કુમુદવન ઇંદુ. ચં ૧૯
 હોહો દેવ વિદ્યાધર કોઈ વડો, લાલા રૂપથી ઉદ્ધરે તેહ,
 હોહો કહો તે તસ ઇચ્છે નવા ?” લાલા પ્રભાવ કહે—સસનેહ ચં ૨૦
 હોહો “ઉપકારી ઇચ્છે નહિ, લાલા કોણુ આપદ જલ નાંવ,”
 હોહો જ’ણુ કહે “કિમ હું ત્યજુ, લાલા તો ગુરુ સુજશ પ્રભાવ, ચં ૨૧

કુંહા

ડુઃખ ઘણું લવ રૂપમા, સુખ મધુબિંદુ સમાન,
 ઉદારશે આવી મળ્યો, સદ્ગુરુ ધરી વિમાન. ૧
 રૂપચક્રી નવિ નીકળે, ગુરુ ધરે જ્ઞાન વિમાન,
 તે અભાગ્ય શેખર તણું, બાણો બૂઠ ગુમાન.” ૨

- અસવ કહે—“માતા પિતા, સ્નેહલ તુજ છે મિત્ર,
 નાગિણી એ ગૃહિણી ત્યજીશ, કિમ તું નિહુર ચિત્ત.” ૩
- જંબૂ કહે—શો બધુનો, સંસારે પ્રતિબંધ
 કુબેરદત્ત કથા સુણો, તેહથી છે બહુ બધ. ૪

ઢાળ ૧૧ મી

[ઝાઝરીયા મુનિવર—એ રૂશી]

- મધુરા નગરીમાં હુઈલ, ગણિકા એક ઉદામ,
 સેના મનમથ રાયનીલ, કુબેરસેના તસ નામ.
 સુવિવેક વિચારો, સ્થો બાંધવ પ્રતિબંધ. ૧
- માહે મુઝયા નવિ લહેલ, તત્ત્વ ફિરે જિમ અંધ. સુ૦ ૨
- પામી પહેલા ગર્ભથીલ, ખેદતણું તેહ પુર,
 માત દેખાવે વેધનેલ, નાકી ભુજે તે અદ્ધર સુ૦ ૩
- નાકી રાને તેહનેલ, વેધ કહે—“એ અરોગ,
 દુઃખહ કારણ કલેશનુંલ, ઉદર મુગલનો ચોગ. સુ૦ ૪
- પ્રસવ અવધિ એ વ્યાધિ છે લ” મા કહે—“ગર્ભને પાઠ”
 વેશ્યા કહે—“ક્રીમ પાકીયેલ, ગર્ભ જે લખ્યોરે નિલાડ” સુ૦ ૫
- ગર્ભ કલેશ સહી અતિ ધણોલ, દારક દારિકા દોષ,
 તે પ્રસવી માતા બણેલ, “નાઓ એ વેરી બોય. સુ૦ ૬
- ઉદર થકે જેણે દુઃખ દિયોલ, ઉદરથી પડિયોરે તેહ,
 મુગલ બાહિર નાખીયેલ, મલિખરે મ ધર નેહ.” સુ૦ ૭
- વેશ્યા કહે—“દશ દિન રહોલ, પોપું સ્તન્યેરે એહ,”
 જિમ તિમ માને ઈચ્છારમોલ, દિન આવ્યો બયનેહ. સુ૦ ૮
- કુબેરદત્ત . કુબેરદત્તાલ, નામ સુદા કરે દીધ,
 પેટી રતનબરી તિહાંલ, બાલક ચાપણ કીધ. સુ૦ ૯

- પેટી યસુનામાં ધરીલ, તરતી ગઈ જિમ હંસ,
નયનાંજલી જલ જાતનેલ, દેવી ફરી વેશ-વતંસ. સું ૧૦
- સૌરીપુર ખારે ગઈલ, પેટી પ્રજાતે ઉદાર,
ધ્રુવ મુતે દેખી ગઈલ, તે નિજ ભાગ્ય સેભાર. સું ૧૧
- એક ખાલ એક બાલિકાલ, તે દેખી તેહ લહત,
બાત્ર ભાંડ તે બોલખેલ, નામ મુદ્રાક્ષર તંત. સું ૧૨
- ધ્રુવ ધરે દોચે વધેલ, લાલ્યા પાલ્યારે ચતન,
કલા જાણ અનુક્રમે હુઆલ, પામ્યા યૌવન રતન. સું ૧૩
- જાણી સરખી જોડલીલ, પરણાવ્યા માંહોમાંહ,
અતુષાઈ શુર યોવનેલ, રમર ધર્યો અમે ઉત્સાહ. સું ૧૪
- સુત રમે તે અન્યદાલ, વધુ વર પ્રેમ તરંગ,
કુબેરદત્તની મુદ્રિકાલ, આવી વધુ સખી ઉત્સંગ સું ૧૫
- કુબેરદત્ત તે જુએલ, નાણા પરે પરખંત,
દોય મુદ્રા પરિ જાટકલેલ, “ભાઈ બેન અમે તત સું ૧૬
- બાત્ર ભાંડ અમે તે જાણીલ, નાવે કંપતિ મુખ”
દોય કુબેર કરે દિયેલ, મુદ્રા ધમ કરી શુદ્ધ. સું ૧૭
- કુબેરદત્ત પણ તે દોય મુદ્રા, દેખી પામ્યારે ખેદ,
કુબેરદત્તાને મુદ્રા આપી, માને પૂછેરે ભેદ. સું ૧૮
- “ઉવરસ સુત અપવિદ્ધ તથા હું, દ્વિત્રિમ કૃત્રિમ તુજે,
કે બીજે સુત કેવો માતા, સુતનું છે જાહુ શુદ્ધ.” સું ૧૯
- આગ્રહ ગણિલે તેણે ધમ પૂછી, સા કહે મૂલ વૃત્તાંત,
કહે કુબેર-“તો શું ધમ કીધું,” સા કહે-“સરખા અત્યંત સું ૨૦
- જુગતી જોડી અવર નથીલ, તેણે અમે રચ્યો એ વિવાહ,
હૃદય સંબધ થયો નહિ બીજે, કરો તુમે ઉચિત ઉછાહ.” સું ૨૧
- કુબેરદત્તાને એ સર્વ જણાવી, “તુમે કરી આવો વ્યાપાર,
એમે કુશળે તુમે ઘર-આવ્યે, બીજે કરશું વિચાર” સું ૨૨

કુબેરદત્તાને તેણે કહ્યું-“માત પિતા ઘર જાઓ,
ડાઘાં છે તુમે ડાઘું કરજો, કર્મેના કઠિન ઉપાય.” સુ. ૨૩

કુબેરદત્ત ઇંમ તેહનેજી, શીખવી મથુરા જાય,
વ્યાપારે ધન અર્જિત ઇચ્છાયે વિલાસે, કુબેરસેના કરી નાર. સુ. ૨૪

કુબેરદત્તા પણ માને પુછી, તિમ જાણી મત લેઈ,
સુદ્રા સુત ઠવી તપ તપતા, અવધિજ્ઞાન લહેઈ. સુ. ૨૫

કુબેરદત્તભાઈ સા દેજે, સખલ અકળ્યું કરંત,
પુત્ર હુઓ તસ કુબેરસેના નિજ, નારીશું રંગ રમંત. સુ. ૨૬

તે પ્રતિ બોધવા મથુરા નગરીયે, આવી સાધવી સમેત,
કુબેરસેનાને “ધર્મલાભ” દેઈ, માગે વસતી સંકેત સુ. ૨૭

કુબેરસેના કહે-“હું ‘પણુનારી’, પણ હમણા એક ભણ્યું,
કુલધધુ સરિખો ઉચિતાચારે, ભલોરે પ્રસાદ કીયો અણ્યું. સુ. ૨૮

નિજધર પાસે વસતી વર દેઈ, કુબેરસેના કરે સેવ,
અનન્ય ચરણ કમળને આગે, બાળક હવે નિજ હેવ. સુ. ૨૯

બોધિ લહે જેહ જેહ પ્રકારે, તે પ્રતિબોધીએ તેમ,
ક-ખ, ક-ધને દષ્ટાંતે અનન્ય, હુલસાવે સુત એમ. સુ. ૩૦

“ભાઈ તું બેટો તું માહરો, દેવર, સુત, તું ભત્રીજ,
પીતરીઓ, પોત્રો, ગુજશ્યુ; ખટ સંબંધના બીજ. સુ. ૩૦

ભાઈ, પિતા, પિતામહ, ભત્રી, બેટો, સસરો તેહ,
ખટ સંબંધ ધરું છું તાહરા, જનકશું હું સસનેહ. સુ. ૩૧

માતા, પિતા-મહી, ભોભઈ, વહુ, સાસુ, વળી ચોક,
ખટ મળેધ ધરે છે સુજશ્યુ, માતા ગુજ અવલોક.” સુ. ૩૨

કુબેરદત્ત કહે તે નિમુણી, “શું બોલો છે વિરૂદ્ધ,
ભાંતે ભ્રમ આતે દગ્ગ જાને, તુમે છે સુજશ્યુ વિરૂદ્ધ.” સુ. ૩૩

દૂધા

અટપટ વયણે એહવે, અટપટ ધરે કુબેર,
અર્જુન અટપટ ભાજશે; લટપટ ન રહે મેર, ૧
ગુણ બાંધ્યો ઘટ જિમ લહે, કૃપ ચક્રી વરનીર,
કવિ વયણે લાગ્યો લહે, તિમ મન અર્થ ગંભીર. ૨

હળા ૧૨ મી

[જિનવર પૂજારે ભાવયુ.—એ દેશી]

સાધ્વી ભાષે સોહામલું,— “ સાંભળો એહનો વિચારકે,
માતા એકજ અમતણી, તેણે ભાઈ નિરધારકે. સા. ૧
બેટો મુજપતિનો જણ્યો, પતિ લઘુભાઈ તે માય કે,
દેવર, બ્રાતાનો બેટો, તેણે ભગીજ કહાય કે. સા. ૨
ભાઈ માતાના પતિ તણા, પીતરીઓ તેણે હોય કે,
બેટો માહરી શોકે જણ્યો, શું જીવું કહીયે જોય કે? સા. ૩
ભાઈ એ એ બાળકનો પિતા, મુજતસ જનની છે એકકે,
મુજ માતા પતિ તે લણી, બાપ કહીજે તે છેક કે. સા. ૪
પિતરીઆનો જે છે પિતા, કહુંઅ પિતામહ એકે તો.
હું પણ પરણી તેણે પતિહુઓ, શોકે જણ્યો મુત દેહતો. સા. ૫
સસરો દેવરનો પિતા, માતા એહની મુજ માતતો,
એક કુખેથી દોય ઉપન્યા, ખોટી નહિ એહ વાતતો. સા. ૬
પિતરીઆની માતા લણી, માહરે પીતામહી એહકે,
ભાઈની ભગિની ભોભાઈ તે, શોક મુત સી વહુ બેઈકે, સા. ૭
સાસુ પતિજનની લણી, શોક બીજી પતિ નાર કે,
મગટ અઢારે એ નાતરા, ત્રિહું પાસે નિરધારકે.” સા. ૮
ધમ કહે આપે કુબેરને, કરે મુદ્રા રાખી ગૂઢ કે,
જાણી ઝિગાડ સંજગનો, લિએ દીક્ષા તેહ અમૂઢકે. સા. ૯

તપ તપી છેડે રે તે વરે, સુર વધૂની વરમાળ કે,
 કુબેરસેના હુધ શ્રાવિકા, પાલે શીલ રસાળ કે. સાં ૧૦
 ઈમ જે કમ્મે- બંધાઈએ, તિહાંશી બંધુની બુદ્ધિ કે,
 જગ ઉપકારિણી ને મિલી, ગુરૂણી તો હુધ શુદ્ધિ કે. સાં ૧૧
 અંતરબંધુને જે મિળ્યો, કુણુ તેહને પર બંધુકે,
 કુઆ રજગુઆ કહો કિહારહે, ઉમગ્યો આનંદ સિધુકે. સાં ૧૨
 બંધ છોડાવે જે બંધુ તે, ગણુ પૃથોદરનું એ રૂપ કે,"
 બંધુ સુજશ ગુરૂ તે બહો, બીજા બંધ સ્વરૂપ કે. સાં ૧૩

ફૂલ

પ્રભવ કહે—"વહી પિતરને, પડતા રાખે પુત્ર,
 તે બિપલવો ઘર વસી, પછે મત લેલો મિત્ર ! ૧
 અવગતીયા થાએ નરક, બાએ પિતર અપુત્ર,
 પિતરતણું ઋણ છોડવા, રાખો ધરનું મુત્ર." ૨

ઢાલ ૧૩ મી

[ઐહિક રવામી ચક્રો—એ દશી]

જંબૂ કહે—"શ્યો પિતરને, તારે પુત્ર તે તુજ મોહ,
 સંબંધ મહેશ્વરદત્તનો, ઈહાં સાંભળીરે ટાળો અંદોહ,
 પ્રભવરાય, બૂજો વિષમ ગંમાર.
 મત મૂંજોરે કરી બૃહ વિચાર, પ્રભવરાય, બુજો. ૧
 તામચિમ્નિ નગરી હુઓ, સાર્યપ મહેશ્વરદત્ત,
 હુઓ અમુદ્ર નામે તસપિતા. તેતો લોભનોરે આથો મમુદ
 (અવદત્ત). પ્ર૦ ૨
 બહુલા કપટ બહુ લાભે, તમમાત્ર અધની માત,
 લોભાવ કરે બેગો હુઓ, મરી તેહનોરે મગ્ય પર તાન. પ્ર૦ ૩
 બતોર મરજુ ફૂંજે દરી, હુધ કુતરી તલ આન,
 મર્મ મહેશ્વર તારી હવેર, એકાદીલી બલિયારે વિજવાત. પ્ર. ૪

પતિ વંચી પર પુરૂષે રમેરે, ગાંગીલા તેહ સ્વચ્છંદ,
અસતી કહે નવિ'તરુણેરે, કાંઈવરસેરે જલધર જલખિંદ. પ્ર૦ ૫

એકદા તે પર પુરૂષ શું, રમતી મહેશ્વરદત્ત,
દેખે સદન નિજ આવીઓ, કોઈકારણુરે મન્મથ ઉન્મત્ત. પ્ર૦ ૬

શ્વપ કેશ, રત શ્રમ, કપ, વીણુ-ઓઢણુ ચલદ્રગતાર,
પહરણુ પલટે નગ્ન સમ, ડગમગરે હુઆ અસતી જાર. પ્ર૦ ૭

કેશે તે આદ્યો જાર તેણુ, જિમ લૂંચકે ભલ્લક,
માંત્રિકે જિમ ભૂતાતને અડખોથેરે માયો નિશક. પ્ર૦ ૮

મધો તે યગ શુ જહુ પરે, જિમ કુલાલે મૃતપીડ,
જિમ ઘર પેઠો કુતરે, તિમ માયોરે લેઈ સળલો દંડ. પ્ર૦ ૯

અધ મુખો તે નાઠો કામુક, પડ્યો થોડે જમને જાર,
“અતુચિત કરીઓ તેહલું હુંઓ,” કઠાગત પ્રાણુ કરે વિચાર. પ્ર૦ ૧૦

શુભ ચિત્ત પુરૂષોદયે ઈશ્યે, નિજળીજ ઉપન્યો તેહ,
ગાંગીલા કુખે જે ધર્યો, ગતિ કર્મનીરે છે આકલ અછેહ. પ્ર૦ ૧૧

સમયે તે પ્રસવે ગાંગીલા, હરખે તે મનમાહે શ્રેષ્ઠિ,
મતિ મૂઢ ફડ તે નવિગણુ, લલે પાલેરે ધરી નિજસુત દ્રેઠ. પ્ર૦ ૧૨

પુત્રને પ્રેમે નારીનો, વિમયો અસતી દોષ,
મૂખ્યા તખ્યા અવશુણુ કોણુ ગણુ, જિહા યાયરે ફલ ધાન્યનો પોષ. પ્ર.

જાર જીવ સુતને અતિધણુ, લાલે મહેશ્વરદત્ત,
વધતો તે તાણુ કૂચ્ચ કચ્ચ, ધરે હૃદયેરે ધન જેમ અદત. પ્ર૦ ૧૪

પિતૃ મરણુ વાસરે અન્યદા, આણી મહિષ પિતૃ જીવ,
મારી ખાય તસમાંસ તે, વળી સુતનેરે દિએ સુદિત અતીવ. પ્ર. ૧૫

દિએ હાડતેહના માંસચુત, જનતી ચની તે ખાય,
નચવે તે ઉચું પૂછને, મનમાંહીરે તસ હરખ ન ખાય. પ્ર૦ ૧૬

મુનિ માસખમણી આવીયા, તિહાં તામ સિદ્ધા હેત,
જાનાતિશયે સવિ બાણુતા, શિર ધૂણુરે નિર્વેદ સંકેત. પ્ર૦ ૧૭

નીકળ્યા તેહના ઘરથકી, દોડીને વાંદે શેઠ;
 “લિહ્યા અણુ લીધે જાઓ કાં, કહે આવીરે ઈમ ગ્રહીજન હેઠ. પ્ર. ૧૮
 અણુગ્રહી જિહાંથી નિકળે, તે સ્યાં ગ્રહસ્થના ગેહ ?
 લીએ એક આપે કોડી શુભ, તે મુનિનારે ઉપકારી દેહ.” પ્ર. ૧૯
 મુનિ કહે—“માંસ ભક્ષીતણે, કુલે અમે ન લેવું અન્ન,
 સંવેગ કારણ એક થયું, વલી તેહમાંરે ખુંતું મુજમન્ન.” પ્ર. ૨૦
 પૂછે કહી સઘળી કથા, હાએ ચની તે નિધાન,
 વિશ્વાસભર મત આદરે, મત પાળીરે પામે શ્રેષ્ઠ વિમાન. પ્ર. ૨૧
 તારે કુગતિથી પિતરને, સુત પ્રભવ કહે કુણ્ણભણ,
 દુર્ગતિ નિવારક મુજશ હિત, જાણો તારક હો એક ધર્મપ્રમાણ. પ્ર. ૨૨

દુહા

કહે—“અપુત્રને ગતિ નહિ,” વલી કહે “બ્રહ્મચારી,
 બ્રાહ્મણ સુત સીધ્યાં ધણા,” એ વિરૂદ્ધ મન ધારી. ૧
 મધ માંસ મૈથુન થકી, જે નિર્વૃત્તિ તે ધર્મ,
 તે પ્રવૃત્તિ તિહાં ધર્મ કીમ, એ જાણો યો મર્મ. ૨

શ્લોક

વેદાનધીત્ય સ્નાયાદ્ યત્, તત્રૈવાધીત્ય સંગતઃ ।
 વ્યાખ્યાતો ગૃહમેધિત્વં, તન્નાત્યંતોચિતં સતામ્ ॥
 ઇતિથો જંબૂ પ્રાહુત પ્રયગ્ધે જંબૂત્પત્યાદિ પ્રમય પ્રવોષ
 પર્યન્ત ઘર્ષનો નામ દ્વિતીયોઽધિકારઃ ॥

દુહા

આગે હવે કથા કહું, મુણે મુજન ચિતલાય,
 નવ નવ રસ મુરધેનુ એ, કોણને નાપે દાય. ૧
 પૂર્ણ ભાવ હુએ કવિ કથા, સદૃદ્ય જાણણા જોગ,
 મૂરખ મુણી શું રીઝશે, શું વાંચશે અજોગ, ૨
 મોડાને હિત તોય એ, સત્કવિકથા પ્રમાણ,
 અમૃત તે દેવજ સેવશે, કિમ પામશે અજાણ. ૩

અગટ ન ગુર્જરી કૂચપરે, છત્ર ન અંધિ સંકાશ,
સુલભ અર્થ 'હુએ મરહટિ, કુચ પરિ છત્રપ્રકાશ. ૪

નાન્નિપયોધર ઇવાતિતરાં નિગૂઢઃ, નો ગુર્જરીસ્તન ઇવ પ્રકટપ્રકાશઃ ।
અર્ધોઽસ્તિ કિંચિદપીહિતઃ પીહિતશ્ચ, સૌભાગ્યમેતિ મરહટ્ટવધૂકુવામઃ ॥

વક્તા શ્રોતા એહુ એ, સહૃદય એસે પાસ,
મીઠાં લાગે અમિય પરે, કવિજન વચન વિલાસ. ૫

કાળ ૧૪ મી

[નામ તુમારે સોહામણું -એ દેશી]

- જંભૂ પ્રતે હવે વિનવે, સમુદ્રશ્રી મન રગરે, મોરા વાલાલ. , ૧
- “આપ હઠી નવિ હોઈ જે, કીજે ખલનો દંગરે, , ૧
- તુજ વિરહો! સુજ મત હુએ, વિરહ તે મેં ન ખમાયરે, , ૨
- તુજ વિષુ પલક દિવસ સમો, દિવસ તે સાગર થાયરે. , ૨
- છટકી છેહ ન દીલયે, કોલે ચિત્ત વિચારરે, , ૩
- પછે પડશે! પસ્તાવડે, જિમ પડિયો કરપણુકારરે. , ૩
- ગ્રામ સુસીમે હુએ વડો, કર્પક એક ખડ નામરે, , ૪
- વાવે તે કાંગને કોઢુઆ, વર્ષા સમય સુહામરે. , ૪
- ઉગે ધાન્ય શામલદલે, શોભે ક્ષેત્રની ભૂમિરે , ૫
- દેખી રાજ્ય સુભિક્ષર્તુ, સુદિત માતું રોમરોમરે. , ૫
- કંચુ કોદ્રવ ધન વાધર્તુ, દેખી તે નિત્ય તુષ્ટરે, , ૬
- જધને સ્વજન અતિથિ થયો, કોઈ ગ્રામ દવિષ્ટરે. , ૬
- સ્વજને લોજન તસ દિવા, ગુહ-મંડક તે અપૂર્વ રે , ૭
- અતિ હરખ્યો કહે “એહરે લોજન અમૃતનો ગર્વરે” , ૭
- નાતીને કહે “અમે એહવુરે સ્વપ્ને પણ નવ દીકરે , ૮
- ઉદર ખળીયુ કંચુ કોદ્રવે, ધિગ અમે, તુમે છો ગરીકરે. , ૮
- પૂછે “કહો કિમ નિપળે, એ આહારની વસ્તુરે ?” , ૯
- તે કહે-“અરહટ્ટને જલે, સીંચીએ ક્ષેત્ર સમસ્તરે. , ૯

વાવીજે તિહા ઘઉં ભલા, પાકા લૂણીએ તેહરે, મોરા વાલાળ
 પીશી પછી તેહના કચો, માડા હુએ સમનેહરે. „ ૧૦

સેલડી પણ ઈમ વાવીએ, વાધે, પીલીયે ચત્રરે, „
 તેહના રસનો તે ગુડ હોએરે, ગુડમડક એણે તત્રરે „ ૧૧

ગુડમડકની ઉત્પત્તિ એ, જાણી બક જાય ગેહરે, „
 કશુ ઠોઢવ ખેન ફલી રહીએ, લૂણવા માડે તેહરે, „ ૧૨

સુત કહે—“ એ તુમે કા હુણો ? કુટુળને જીવન હેતરે. ” „
 બક કહે “ ઈંધુ ઘઉં વાવશુ, ગુડમડકને સહેતરે, ” „ ૧૩

સુત કહે—“ થાશે થોડે દિને, કણ એ તે લહી તાતરે, „
 ઘઉં ઈંધુ પછી વાવજ્યો, નિપજ્યુ ગમીએ, તે શી વાતરે ? „ ૧૪

કડીનુ છાડીને પેટનોરે, કરવો ખોટો આલોચરે, „
 ઈમ વાયો પણ નવિ રહેજે, કીધો ક્ષેનનો લોચરે, „ ૧૫

કુવો ખણાવે પાગથી, તિહા નવિ નીકળે નીરરે „
 દીસે ગહર પાતાળને, કચરો પણ નાવિ તીરરે, „ ૧૬

કાગ ને કોઢુઆ નવિ હુઆ, નવિ હુઆ ઈંધુ ગોધૂમરે, „
 નિસાસે પછતાવડે, હુઓ એક અગની સધૂમરે, „ ૧૭

તિમ તુમે સ્ત્રી ધનસુખ ત્યજી, શુ વછો પરલોકરે „
 મુજસ વિલાસને આદરો, તો છોડો સશય શોકરે „ ૧૮

કુંહા

જંબૂ કહે ક તણુતે, ઘોતિતદિશા વિભાગ,
 “ તુચ્છ ફલે મન નવિ ધરૂ, ફવ મોટે મુજ રાગ ૧
 વિષયામીય લપટ જિકે, તે ન લહે ભવ યાગ,
 જન સમ ગારવ રસિક હુઈ, નવિ વિણસુ જિમ કાગ ૨

ઢાળ ૧૫ મી

[વીંછિયાની—દેશી]

વિંધ્યાટવીએ એક ગજહુઓ, ધણી યુતયુથનો નર્મદા તીરરે,
 સ્વચ્છે તે યાવન ગમી, પાયો આઉતુ તીરરે, ૧

કહે જંબૂ વિષય ન રાચીયે, વિષય રાચે તે ગમારે,
 કિંપાક ફેલોપમ તે કહ્યા, નિજહિત તિહાં નહિ ચ લગારે, કહે. ૨
 ખુદો તે બલ હીણો થયો, ન કરી શકે દંત પ્રહારે,
 ગત નિર્જર ગ્રીધ્ર ગિરિ યથા, મદરહિત તદા નિરધારે, કહે. ૩
 શાલરી તરુ પ્રમુખના ભંગથી, વિરમ્યો ખાતો અતિઅલ્પરે
 દંત પાતે ભૂખી ફૂખડી, ધરે ચર્મ કૌચલીકલ્પરે, કહે. ૪
 કરી ઉતરતાં ચૂકી નદી, લડયડ પગ પડીયો તેહરે,
 ઉઠી બેસી નવી શકે યથા, પાદપોગમન મુનિ દેહરે, કહે. ૫
 મુખ્યો તે. તસ ખાવા આવીયા, માંસ કુક્કર નકુલ શિયાલરે,
 કિઓ તાસ અપાન તેવાપદે, ગિરિ કંદર સમવિકરાલરે, કહે. ૬
 સત્રશાલ સમાન અપાનમાં, કાક દ્વિજપરે નીકચે બાયરે,
 તસ લોજનઅર્થી બહુ પરે, બિહુ સદૃશ સ્વભાવ ગણાયરે, કહે. ૭
 પેસે એક વાધસ અતૃપ્તો, બહુ મધ્ય, ન બાણે વિભાગરે,
 સંકુચાએ કરિ તનુ આતપે, રથો માંહિ, કરડીએ જિમ નાગરે ક. ૮
 કરી-કાય તે વર્ષાકાલમાં, ભરી નર્મદાચે વહી બાયરે,
 આવ્યું ભીમ ભયંકર સમુદ્રમાં, જિહાં ગગનને જલ જ દેખાયરે ક. ૯
 તે હસ્તી કલેવર ભેદીયુ, જલપુરે કીધું બારરે,
 તેવારે વાયસ નીકલી, રહીયો ઉપર, કરે વિચારરે, કહે. ૧૦
 આગે પાસે ને પાછે જલભયો, ઉડી બાઉ તો પામું તીરરે,
 ઉડી ઉડી બેસે કરી ઉપરે, કિહાં એ છેહ ન પામે નીરરે, કહે. ૧૧
 કલેવર મીનાદિકે આંખીયો, તે ખૂડે ખૂડ્યો કાકરે,
 કામ વંછત મરં અકામ તે, તેહને એ વિષય વિપાકરે. કહે. ૧૨
 મૃતગળ કલેવર સરખા વિષયો, સસાર તે સાગર પ્રાયરે,
 કામી નર વાયસ સારીખો, એ ઉપનય ઈહાં કહેવાયરે. કહે. ૧૩
 હું કાગપરે નવિ ખૂડ્યું, સવિ છોડ્યું બંધ ઉપાયરે,
 તું લોખી સુજ શું લોખવે, નર સુજશ ન લોખવ્યો બાયરે." કહે. ૧૪

કુંડા

- વામા વયણુ વિલાસથી, ચૂક્યા ચતુર અનેક;
જસ ચિત્ત આગમ-વાસીયો, તેહની ન ટળી ટેક. ૧
- મૃગતૃષ્ણાજળસમવડે, વનિતા વયણુ વિલાસ,
પહેલા લાલચ લાયકે, પછે કરે નિરાશ. ૨
- વામા વયણુ વેધીયા, વીસારે જે સઘ્ય,
તે મૃગપરે પાસે પડ્યા, પામે બહુ અનઘ્ય. ૩
- વહે પુરમે માછલી, હીસે તેહ :અનેક,
સાહમે પુરે વિષયને, ઉતરે તે સુવિવેક. ૪

ઢાળ ૧૬ મી

[લોહારણુ નયો દીકરા લોહારી હે—એ દરશી]

પદ્મશ્રી રાણીવદે “સુણો રાયજીરે, તમે કહેવાઓ ચતુરસુબણુ,
શુણુગણુ ગાણુયારે.

- અમ વયણુ પલળો નહિ, સુણો, કાં થાઓ મુગચેલ પાપાણુરે ? શુ ૧
- હિતવંછક હિત વાતડી સુ. કહેશે વારેવાર કે શુ ૨
- ઇમ કરતાં હઠ તાણુશ્યો સુ. તો જાણુશ્યો તેહ પ્રકારકે શુ ૨
- અધિકા અધિકું વાંછશે સુ. પામ્યો ન કરશે સંતોષકે શુ ૩
- તેવા નર જિમ પામીયો સુ. તેમ પામશે તુમે દોષકે શુ ૩
- અટવી એકમાં રાગીયા સુ. વાનર વાનરી દોષ કે બહુ ૦
- સુખ વિલસે એકચિત્ત રૂયું સુ. તેહને વિઘન કરે નહિ કોયકે જા ૪
- સાથે ચઢે તરૂ રૂખડે સુ. સાથે ઉતરે તેહકે જા ૫
- એક દોરે જેમ દોરીયા સુ. સાથે દોડે સસનેહકે જા ૫
- ગંગા તીરે એકઢા સુ. વાનીરે રમે રંગકે જા ૬
- ભૂંઈ પડ્યો કપિ દોડતો સુ. નર હુઓ તીરથ સંગકે જા ૬
- પછી પડી તે વાનરી સુ. વાંછતી નારી બાવકે જા ૭
- તીર્થ પ્રભાવે નારી સુઈ સુ. વિલસે પૂર્વ સ્વભાવકે જા ૭

- સરખા સરખી બેઠલી સુ. બે સરજી કીરતારકે બ૦
સરખે રંગે નવિ રમે સુ. તો વિહલો અવતારકે બ૦ ૮
- વાનર નર કહે નારીને સુ. “હવે આપણુ થઈએ દેવકે” બ૦
નારી કહે—“સર્યુ એટલે સુ. શી અધિકા લોલની દેવકે ?” બ૦ ૯
- દેવથકી પણ અધિક છે સુ. ગુણ માનવને રવામિકે બ૦
શર્મ ધર્મ નિવિધ જે સુ. લહે રાખી મન ઠામકે” બ૦ ૧૦
- વાયો તો પણ નારીએ સુ. વાનર ચઢી વાનીરકે બ૦
અંપા દિએ પૂરવ પડે સુ. પામીયો કપિનું શરીરકે બ૦ ૧૧
- તિહાં તિર્યચ મનુજ હુએ સુ. દેવ હુએ નર જેહકે બ૦
તીર્થ સ્વભાવે મૂલગા સુ. પ્રીરી પડતાં હોય તેહકે બ૦ ૧૨
- કોકિલકંઠી શશીમૂખી સુ. ઉર કુચ કસરી મધ્યકે બ૦
પીન જઘન કર ચરણથી સુ. જીતે કમલની ઝલકે બ૦ ૧૩
- ગંગમૃત્તિકા તિલક રચું સુ. સોહતી સંચત કેશકે બ૦
વન કેતકસેહર કામલ બન્યા સુ. ફુંકલ તાલ નિવેશકે બ૦ ૧૪
- હરિણાક્ષી ધરતી ગલે સુ. નલિની નાલનો હારકે બ૦
વાનર નારી એકલી સુ. દેખે જ્રમત નૃપ ચારકે બ૦ ૧૫
- આણી આપે તે રાયને સુ. કરે તે અંતેહર સારકે બ૦
પાડોશિણી લક્ષણુ તણી સુ. લક્ષ્મી હોએ નિરધારકે બ૦ ૧૬
- વાનર પણ જાણ્યો નરે સુ. નાલ્ય શીખાવ્યું શુદ્ધકે બ૦
રાજાની પાસે લઈ ગયા સુ. નટ તે નચવે લુદ્ધકે બ૦ ૧૭
- કપિ રાયો દેખી પ્રિયા સુ. નૃપ અધોક્ષન નિવિદ્યકે બ૦
રાણી કહે “ન સંભારીએ સુ. વંચુલ પતન જે દીઠકે” બ૦ ૧૮
- તિમ તુમે પામ્યું સુખ તજી સુ. કપિ પડે પથાતાપકે બ૦
ધરશે વરશે સુજશ તો સુ. કરશે બેચિતન આપકે” બ૦ ૧૯

ફૂંછી

- જંબૂ કહે, “ અનુશય ધરે, આતમ જ્ઞાની કેમ ?
પદમથી ! હું તૃપ્ત છું, ધરી અધ્યાતમ પ્રેમ. ૧
- આતમ રતિ આતમ તૃપ્ત, આતમ શુણ્ણ સંતુષ્ટ,
જે હુએ તે સુખીયો સદા, કિશ્યું કરે અરિદુષ્ટ ? ૨
- મંગલ જંગલમે લહે દૃષ્ટિ અધ્યાતમવંત,
પૂરું પણ સૂનું કરી દેએ જડમતિ તંત, ૩
- તનહી જલે મનહી જલે, વિષય તૃપા ન જુગાય,
જ્ઞાન અમૃત રસ સિંચતા, તૃપા સકલ મિટ જાય. ૪
- નવરસ ખટ રસ તૃપ્તિ જે, તે ઈત્વર સાપાય,
તૃપતિ લહી મેં એક રસ, આવી કહી ન જાય. ૫
- લેવું તે સઘળું લણું, ઘટે પ્રકટ સવિ ઝલિ,
સાધન બાધન બાધવા, ધરું ન અધિકી ગૃહિ. ૬

ઢાળ ૧૭ મી

[ખટાઈની—૨૨શી]

આતમ જ્ઞાને જેહનુરે, ચિત્ત ચોક્કસ ઠંઠરાત,
તેહને હુખ કહિએ નહિ, બીજાના દીન હુએ જાસુરે;
સુણો લીલાલાકારક વાતરે, તે તો શાસ્ત્રે છે વિખ્યાતરે,
તૃષ્ણા છે હુઃખની માતરે, તૃષ્ણા એ લહે બહુ ઘાતરે,
બલિહારી મીઠે બોલટે મેરે લાલ. ૧

લિહાલા કરવા કોઈ ગયોરે, અટવીએ અંગારકાર,
ગ્રીષ્મ યતુ બહુ જલ લેઈ, તે તો બહુજા કરે અંગારરે,
તાપે લાગી તરસ અપારરે, તતુ સીંચે પીએ બહુ વારરે,
નીઠાવે જલ અવિચારરે, નપિ જાંજે તરસ લગારરે. ૭૦ ૨

તેલે અગ્નિ લડકો હુએરે, તિમ તસ પ્રકટીયો દાહ,
જલ ખૂટે જલ આશ્રયે આદ્યો ધરી પાનની આહરે,

અર્ધ માર્ગે પડે તે અનાહરે, નવિ પામ્યો તૃપાનો થાહરે,
 પડતો લહે તરુની છાંહરે, હુઓ વાયુ અમૃત ઊછાહરે ૫૦ ૩
 તરતલ શીતલ છાયથીરે, નિદ્રા આવી તાસ,
 સુખ જલ સ્મમ તરંગિણી તિહાં દેખે સ્વપન વિલાસરે,
 વાપી કુવા તલાવ પ્રકાશરે, સવિ શોપે જલના વાસરે,
 નવિ ટળે તૃપા અભ્યાસરે, આબ્યો જીરણ કૂપની પાસરે. ૫૦ ૪
 ભમતા કૂપને પામીયોરે, લેઈ ન શકે તસ નીર,
 ચાટે જીભે તૃપ્તિ તે, કીમ પામે સકલ શરીરરે,
 વેષાસ (?) કરે તે અધીરરે, માને “હું પીઈ રહી તીરરે,”
 માયા છે વડ જંજીરરે, રહે ખાંધ્યા તેણે કૂકીરરે. ૫૦ ૫
 લીહાલાકારી સારિખારે, સંસારે સવિ જાણ,
 સુખ સુર અસુર વ્યંતરતાણા, નદી વાવ કૂપમન આણુરે,
 તેહથી ન થઈ તરસની હાણુરે, નરભોગની તો શી તાણુરે?
 તે તો છીલ્લર જલને ઠાણુરે, પૂરું સુખ છે નિર્વાણુરે. ૫૦ ૬
 અતિ વિયોગ સંયોગનેરે, લોગ કૂપિત અહિભોગ,
 મરણ જનમ આગે સહી, પરિણામે એ દુખ યોગરે,
 ખલે ઇંદ્રિય તાપે લોગરે, સંસ્કારે પણ દુઃખ જોગરે,
 સંકેતર ભાર ઉપલોગરે, પડી આસ્તે સઘલા દેગરે, ૫૦ ૭
 ત્રિહું લેટે સુખ દુઃખ કરી, જોગાચારજ દિઠ,
 તેહ વ્યાધિ પ્રતિકારમાં, મન રાખે કુણ ગરિઠરે,
 વ્યાધિ મૂલ ઉચ્છેદે સિઠરે, રહે વ્યાધિ જે અવસિઠરે,
 તે તો આનંદધન ઉક્લિઠરે, અધ્યાતમ મુજશ વિસિઠરે” ૫૦ ૮

ફૂલ!

એ હવે જંબૂ વયણમે, ચિત્ત ચમકે નહિ ભસ,
 નિયમ નિર્સી ગુદારતે (?) કઈવલી કેવલ વાસ, ૧
 જેહનું મન ભેદે નહિ, સુચિ સદ્ગુરુ વાચ,
 ગુણ પ્રવેશ તિહાં ક્રિમ હુઓ, મોતી નહિ તે કાચ. ૨
 સર્જન વયણે વેધીયો, મન હોએ શુદ્ધ રતન,
 ભાંગા તો દોચ નવિ મળે, એક મોતી જીભું મન. ૩

ઢાળ ૧૮ મી.

['સાંતિ સદા દિવસે વસે—એ દેશી]

- સેના મનમથ રાયની, પદમસેના કહે બોલ, સલ્લુણા
 “શીશુથી પણ હિત લીજીએ, વાળે એ નીતિનો ઢાલ. સલ્લુણા ૧
- સ્વામિ સુણે મન દહ કરી, શીખ કહું એક સાર, સલ્લુણા
 નારી જાણી ન ઉવેખીએ, નારી તે ધર શણુગાર. સલ્લુણા ૨
- ફેરને નુપૂર પંડિતા, ચરિત્ર સુણી બ્રહ્મચૂર, સલ્લુણા
 છે દષ્ટાંત પ્રવર્તકા, વલી અનિવૃત્તક બૂર. સલ્લુણા ૩
- નગર રાજગૃહમાં હુઓ, દેવદત્ત સોનાર, સલ્લુણા
 દેવદિગ્ધ તસ સુત ભલો, નારી દુર્ગિલા સાર. સલ્લુણા ૪
- ચતુરાઈની ચાતુરી, સૌભાગ્યનું સોભાગ, સલ્લુણા
 મોહનગારી મલપતી યૌવન સુરતરુ ગાગ. સલ્લુણા ૫
- વચ્ચ આભરણ અલંકારી, અલંકરે તે નદી તીર, સલ્લુણા
 માનું મૂરત જલ દેવતા, સરસ સુગંધ સમીર. સલ્લુણા ૬
- ઉર કૂચકુંભ દેખાવતી, ઉતારે કંચૂક તેહ, સલ્લુણા
 ઉત્તરીય સુત સખી કરે, તે દિગ્ધે સુંદર દેહ. સલ્લુણા ૭
- પહેરણ અર્ધ કૂચેઠવી, જલ પેઠી કીડા હેત, સલ્લુણા
 મનમથ દગ્ધ જીવાડતી, સખી મધુરાલાપ સંકેત. સલ્લુણા ૮
- આલિંગે તેહને નદી, વિસ્તારી વરકરવીથી, સલ્લુણા
 રિનગ્ધસખીપરિ દોય મિલે, તે હીયડે હિયડું ભીથી. સલ્લુણા ૯
- નીર વિદારી કરે તરે, તિહાં જિમ નૌ દંડ નાવ, સલ્લુણા
 હંસ ચક્રવાક ઓસરે માનું ગતિ કુચ કૃત લઘુભાવ. સલ્લુણા ૧૦
- નહાતા નીર વિખેરેતા, વલી કેલ કરત ચિરકાલ, સલ્લુણા
 ચંચલ કર તેહના કરે, વર કમલ નૃત્ય અનુકાર. સલ્લુણા ૧૧
- સ્લથ એક વસન સવેષયુ, પરિધાતઅધર ચ્યુતકેશ સલ્લુણા
 જલ કીડા કરતી તે જની, રત ઉત્થિત સંગત વેષ સલ્લુણા ૧૨

દેખે એક તે કીકતી, નલીમાંહે દેવીસમલીલ સલ્લુણા
 કામી ફીરતે આવીઓ, નાગર જન અતિદુઃશીલ સલ્લુણા ૧૩
 ફોળ પામ્યો તે તેહના; દેખતો અંગ પ્રત્યંગ સલ્લુણા
 મદિરાથી દિઓ દૂરથી મન પેઠી પછુ મદરંગ, સલ્લુણા ૧૪
 બોલ્યો તે “પૂછે તુજ પ્રતે, એ તટિની “તે” સુસ્નાત ?” સલ્લુણા
 પૂછે એ તરુઅર ફલ નમ્યા, હું પછુ કરતો પ્રણિપાત” સલ્લુણા ૧૫
 સા કહે—“નધને સુખ હોજો, તરુઅર નંદો ત્રિહુકાલ સલ્લુણા
 પૂછે મુજ સુસ્નાત જે, હું પુરીશ તેહની આશ.” સલ્લુણા ૧૬
 આશાવદલી વિપીનમાં, જલધાર વચન સુણી તાસ, સલ્લુણા
 રૂઢ્યો તિમજ રહીઓ યુવા, નરનાથ હુકમે જિમ દાસ સલ્લુણા ૧૭
 “એ કોણ ?” ઈમ ચિત્ત ચિત્તતો, એક તરૂ હોઠે બહુબાલ સલ્લુણા
 દેખે ફલને વાંછતા, કરી ઉચું વદન વિશાલ સલ્લુણા ૧૮
 પાહાણે ફલ પાડી ઘણા, કરે તેહની મનોહારી સલ્લુણા
 તૂમ કરી ફલ બાલને, કહે—“બાપ છે એ કુણ નાર ?” સલ્લુણા ૧૯
 તે કહે—“વહુ દેવદત્તની એ, ઈહાં એહનું છે બેહ” સલ્લુણા
 દુર્ગાલા પછુ નિજ ઘર ગઇ, ધરતી તેહ શું અતિનેહ સલ્લુણા ૨૦
 “કોણ કણ ? કોણ વેળા ધડી ? કોણ વાસર ? નીસી ? ભમ ? સં
 સંગમ જિહાં અમને હોર્યે ?” ચિતે તે—“ભલો કુણ કામ ?” સં ૨૧
 સરખા સાથે વેધીયા, પંચ બાણે તે યુવાન સલ્લુણા
 ભાગ અર્ધ સુમની ક્રિયા, રમર બાણે કવણુ નિદાન ? સલ્લુણા ૨૨
 હોય વિયોગે તે હૂખળા, તબ માતો થાય કામ સલ્લુણા
 હુજન મિત્ર જે તેહના, એહવા છે લક્ષણ વામ સલ્લુણા ૨૩
 અસતીની કુલદેવતા, તાપસી તે યુવા હવે એક સલ્લુણા
 આરાધે અશનાદિકે, કાગે સ્ત્રીખાંચો વિવેક સલ્લુણા ૨૪
 આરાધી તેહને કહે, “દેવદત્તવધૂનો સંગ સલ્લુણા
 કથ” યુજને, અગે બેઠને, માહોમાંહે છે રંગ અલંગ; સલ્લુણા ૨૫
 “સ્વયંદૂત દુર્ધ મે” પુરા, ગંગીકાર કરાંચો છે ભોગ, સલ્લુણા
 સુજસ રંગ મંગળ કરૂ, તાહરે છે સુકર એ યોગ.” સલ્લુણા ૨૬

હવે કૃષ્ણ પંચમીએ તિહાં ગયો, રજની મુખ તેહ યુવાન મેં
 દીડી તે જોતી વાટથી, હુઓ તારામેલ પ્રધાન મેં ૧૮
 લોચન પાણી, ખાહું પસારતા, સર્વાંગ ધરત રોમાંચ મેં
 તે બેહુ રંગે ધાએ મિલા, મીલીઓ સરખો સવિ સંચ મેં ૧૯
 તે પહેલા પણ એકચિત્ત હોતા, એક તબ્બ હુઆ તેણીવાર મેં
 આર્ણંગન ખીડન ભયથકી, સવિ નાઠો વિરહ વિકાર મેં ૨૦
 બહુ પ્રેમ સુજસ વાતે કરી, નવ નવ રત વિવિધ વિનોદ મેં
 બે પહોર ગયા તેહને છકયા, અનુભવતા મનમથ મોદ મેં ૨૧

દુંડા

ભુજ ઉસિએ તેહોને, કરતાં સુરત પ્રયાસ,
 નયણે નિદ્રા સંકમી, કમલે રજની વિદાસ. ૧
 કાય ચિતાર્યે ઉઠીઓ, તિહાં આબ્યો દેવદત્ત,
 બેહુ અશોકવનિકાંતરે, સુતા દીઠાં મત્ત, ૨
 ચિતે—“ધિક્ પાપિણી વહુ, કરે જે પર લારતાર,”
 ધરમાં સુતો દેખી સુત, નિશ્ચય કિયો—“એ ભર.” ” ૩

ઢાળ ૨૦ મી

[નાભિરામાકે દરબાર—એ દેશી]

ચિતી “ જાણે પુત્ર, અસતી જિમ ચમકીરી,
 કાહું એહનું મંદ, હુપૂર ખાયચકીરી ” ૧
 ઇમ ચિતી દેવદત્ત, કાઠે ચોર પરીરી,
 નેહર ખાય ચકી પેઠો લેઈ ધરીરી. ૨
 નેહર કાઢી તેહ, જાગે સોનાર વધૂરી,
 સલય સુતાને લીત, ન રહે નિદ બહૂરી. ૩
 નેહર કાઢીયો જાણી, સસરે સા અસતીરી,
 જારને કહે—“જા વેગ, અવસરે થા સુમતીરી.” ૪

- પહરણુ પહેર્યું આધ, તે ગયો સભ્ય પરોરી,
સુતી જઈ પતિ પાસ, વેગે સા ઇતરીરી. ૫
- અસતી અરિત્ર સમુદ્ર, મછલીપતિ જગવેરી,
ગાઢ આલિંગન પૂર્વ, સા કહે એમ' હવેરી. ૬
- “આર્ય પુત્ર ! ઈહાં ધામ, મુજ મૃદુ કાય દહેરી,
આવો અશોક વનિકાએ, તન દુઃખ કોણ સહેરી ?” ૭
- તિહાં ગયો દેવદિન્ન, નારીપ્રધાન ઉઠીરી,
કંઠે વિલગી નારી, સુધ સા પતિએકઠીરી. ૮
- તિહાં તેહનો ભરતાર, પામે નિહ ખરીશી,
ચિત્ત પ્રસન્ને નિહ, આવે અતિશયરીરી. ૯
- નાચિણી ગોખી આકાર, ધૂત સા વિવહેરી,
“તુમ કુળ કોણ આચાર, મુજને એ ન સહેરી. ૧૦
- સુતી તુજ આલીંગ, કાઠ્યુ નેઉર સસરેરી,
ફરસે સુતી પૂજ્ય, કિમ વહુ મુરત ધરેરી ” ૧૧
- પતિ કહે-“દેશું જોલંભ, પ્રાતઃ પિતાને સહીરી,
સાઠે નાઠી બુદ્ધિ, દાખીસ ” એમ કહીરી. ૧૨
- સા કહે-“હવણા તાત, તેહી સાચ કરોરી,
સુતી કહેશે પ્રાતઃ, લેઈ અવર નરોરી. ૧૫
- તે કહે-“માનું ન અન્ય, તે સમબળ્યુ ખરેરી,
કીધી શપથની કાઠી, તાહરી હું ભીરી કરેરી ” ૧૪
- દેવદિન્ન તે પરભાત, તાતને કૃપિત કહેરી,
“વહુનું તુપૂર કાઠી, શું કુલ શીલ દહેરી ? ” ૧૫
- યવીર કહે-“એ કુશીલ, દીઠી અવર રમીરી, ”
સુત કહે-“ન હુતો જોર, તે નિજ લાજ ગમીરી. ૧૬
- “તું તવ દીઠા મુક્ત, ઘરમાં ” યવીર કહેરી,
દુગિગલ કહે-“કરું ધીજ, સતી ન કલંક સહેરી. ૧૭

- કુલવતીને કલંક, વચનનો પણ ન ઘટેરી,
નિમ મશી કેરો બિંદુ, ઉન્નવલ' ઘાત પટેરી. ૧૮
- ઈહાં છે શોભન યક્ષ, જાંઘમાં તસ નીસરંરી,
તિહાં નવી નીસરે કોઈ, જસ નહિ શીલ ખરંરી." ૧૯
- નિર્વિકલ્પ સુત તેહ, તાત વિકલ્પ ધરેરી,
" ધીજ કખૂલ તાસ જેહ, સુર સામે ભરીરી. " ૨૦
- નાહી પહેરી પટ ઘાત, ધૂપશું પુષ્પ કરેરી,
ચાલી પૂજવા યક્ષ, ખંધુ સહિત સુપરેરી. ૨૧
- યક્ષ પૂજતા તાસ, જાનર સંકેત ગહેરી,
વળગ્યો અળગો કીધ, ગહિલો જન સઘહેરી. ૨૨
- દુગ્ધિલા વિનયથી યક્ષ, ફરી નાહી પૂજરી,
" સુજ છે ભરતાર એક, વિકલ મિલે ધૂજરી. ૨૩
- પહેલો શહિલો ટાળો, જો કોઈ કંઠે લગોરી,
લીચી રાખી તો પાય, નહિતર રહે અલગોરી. ૨૪
- શિર ચઢીયો ઉન્નમત, હર પણ નવિ વરજ્યોરી,
બીજાની કુલુ માત્ર, હોય તે જે સરજ્યોરી. ૨૫
- શ્વસુર સમો મત હોય, તું છે સુર સખરોરી,
નૃપ પણ ન દિગ્ધે દંડ, કહેતાં વચન ખરોરી. ૨૬
- ભાવ ન જાણે બુંછ, ચતુરતા વચન તણોરી,
વિબુધ અબુધ પણ ફેર, ઓતામાંહી ઘણોરી. ૨૭
- સાચાને કીજે સાચ, જૂઠાને જૂઠ કરોરી,
સુમતિ નાવાએ પ્રવાહ, સાચર આપ તરોરી. " ૨૮
- ઈમ સુણી યક્ષ વિચાર, કરવા લાગો જિસેરી,
જાંઘ ને અંતર તામ, વેગે સા નિકસેરી ૨૯
- " શુદ્ધ સતી એ શુદ્ધ " હરખે લોક સ્તવેરી,
પુષ્પ દામ ગલે તાસ, નૃપ નર સુજશ ઠવેરી. ૩૦

ફૂલ

- સસરાને ઘેરે સા ગઈ, ગાજત વાજત તૂર,
ભરતારે ભલી આદરી, ગંધવ આનંદ પૂર. ૧
- નુપૂર આકર્ષણ તણું, ઉતારું ને કલંક,
તેણે સા “નુપૂર પંડિતા” ઘોલે રાયને રંક. ૨
- વહુની બુદ્ધે પરાભયો અનિદ્ર હુઓ દેવદત્ત,
અંતેઉર રક્ષક કરે, તેડી નૃપ અગ્રમત્ત. ૩

ઢાળ ૨૧ મી

[સતી સુભદ્રા સાંભરી—એ દેશી]

આગે હવે પિયુ સાંભળો, ને વીવી બહુ વિધ વાત,
અંતેઉર રક્ષક હુઓ, દેવદત્ત અનિદ્ર વિખ્યાત,
મારા પીઉછને જાઉં હું વારણે,
પીઉછ ! પીઉછ ! છે હિંમતાના હાર,
જીવનજીવ આધાર, શીખ સાંભળો કરીને વિચાર. માં૦૧

રાણી રાતે જોકે જુઓ, “જો સોવે કે નહિ સોવે ?”
કપટ નિદ્રાએ તે સોવે, તળ ઉડી તળ ઉડી નિદ્રાભર જોઈ. માં૦૨

ગોખને સન્મુખ સા ગઈ, હેઠે ખાંધ્યો છે ગજરાજ,
કુંવાર તેહશું આસક્ત તે, કાઠી પાટીયુ પાટીયું ખાહિર જોઈ. માં૦૩

સૂંઢે લઈ તે શીખવે, ગજરાજે મૂકી જામિ,
કુંવાર કહે કોધે ચઢ્યો, “રચું આવી રચું આવી અસૂરી ધૂમી ?” ૪

ઈમ કહી હાથી સાંકલે, મારી દાસી પરે, સાચ
કહે—“વાંક એ ન માહરો, રખવાલ રખવાલ નવો કર્યો રાય. ૫

આવી નિદ્રા છીદ્ર તસ લહી,” તળ રમે કુંવાર નિઃશંક,
પછીમ યામે ગજ ચઢી, નીજ મંદિર નિજ મંદિર જાય રાપંક. ૬

“વિધિ પણ ન લહે સ્ત્રીચરિત્ર, ચિત્ત ચિતે તવ સોનાર,
“રાજદાસ નવિ રવિ જુઓ, તો ખીલ્ય ખીલ્યનો કવણ આધાર ૭

પાણી ભરવા નીકળે, વળી બાહિર કાજ અનેક,
 નગરમાંહે સંચરે, તેહને કીમ રહે કીમ રહે શીલની ટેક ?” ૮
 વાંક વિસારી વધૂતણા, તે સોવે નિર્ભર નિદ,
 પ્રાતઃ જગાવ્યો જાગે નહિ, કહે ચેટી ચેટી તે નૃપને છીદ્ર. ૯
 નૃપ કહે—“કાંઈ કારણ હોશ્યે, મત જગાવો એહને કાચ,
 આપ જાગે તવ આણુજે,” સાત રાત સાત રાત તે સુતો સોય ૧૦
 જાગ્યો પછી ગયો નૃપ કને, નૃપ પૂછે—“હુઓ કુણ હેત ?
 અભય છેતુજને, સવિ કહે” તેહને માંડીને માંડીને કહ્યો તે સંકેત ૧૧
 નૃપ સુમસન વિસર્જિયો, તે હુઃખ સહી હુઃખ સહી ધર રહે સોય,
 ભૂખ સદ્યા નિમ ઢોર છે, તિમ હુઃખ સદ્યા હુઃખ સદ્યા માણુસભ્ય. ૧૨
 રાણી કુશીલિણી પરજવા, નૃપ હાથી કરાવે કિર્લીઅ,^૧
 રાણીને કહે—“એ આરોહીએ, થઈ નગન થઈ નગન સ્વપનનો એ સંચ”
 સરલ રાણી સવિ તિમ કરે, પતિ દેખત શી તસ લાજ ?
 વક કહે—“હું એહથી બિહુ,” કમલે કમલે હલે તે રાજ ૧૪
 લીલા કમલે સા હણી, પડી મૂળા ખાઈ હેઠ,
 નૃપ જાણે—“ડાસે કહી, તે એહજ એહજ દેખી પૂઠ” ૧૫
 નૃપ હસી કહે—“બહીહે એહથી ? ઈલ મત ચઢી તિહાં જાય ?
 હરયે સાંકલ ધાતથી ? મૂળાએ મૂળાએ કમલ તે કાંય ?” ૧૬
 કોખ્યો નૃપ કુંતારને, તેડાવે હસ્તી સમેત,
 રાણી બેસાડી તિહાં કહે,—“ગીરી કૂટથી ગીરી કૂટથી પડીએ સંકેત.” ૧૭
 આઘોરણ ગિરિ મસ્તકે, ઈલ ધારે ત્રિપદે તેહ,
 લોક પોકાર કરે ઘણો, “નૃપ ! રત્ન ઈલ રત્ન ન હણીએ એહ.” ૧૮
 જન પોકારે નૃપ ઘણે, “કહો—તુમે જાણો તિમ હોય,”
 માંગી અભય દોયને કરી, ઉતારે ઉતારે તિહાંથી સોય. ૧૯
 રાણી કુંતાર નાસી ગયા, દીધે દેશવટ્ટે ઈલ છોડી,
 સાંજે ગામ એક પામીયો, સૂઈ સુને સૂઈ સુને દેવકુલ જોડી. ૨૦

અર્ધ રાત્રે એક આવીઓ, તિહાં ગામથી નાઠા ચોર,
વારે દેવલ વીંટીઓ, આંચો, ઉઘે આંચો ઉઘે મિંઠ જિહાં ઘોર. ૨૧
તે ફરસ્યો પણ નવિ બાંચો, બાળી રાણી, કરવા લાગી વાત-
“લોગવે તો હું ઉગારી હતું,

કહું “ભરવાર કહું ભરવાર માહરો” એ ખ્યાત.” ૨૨

ચોર જાણે “મેં પામીઓ, - “એક સોનું ખીજૂં સુગંધ,” ”
કામિની તે નીચ ગામિની, તેણે પડવણ પડવણ મનમથ ગંધ. ૨૩

પેઠા પ્રભાતે ગામના, તિહાં સુલટ ઉઘત તરવાર,
કોધે પૂછે-“ત્રણમાં કુણ ચોર ? કુણ ચોર ?” કહે તવ નાર. ૨૪

“ભાઈ ! અમે ગ્રામાંતરે, જાતા ઇંહા વસિયા સાંજે,
એ માહરો ભરવાર છે,” ઇંમ ચોર ને ઇંમ ચોરને દાગે વાજે. ૨૫

ગામડીઆ મન ચિંતવે, “જસ લખમી નારી સુકંઠ,
તે તો ચોરી નવિ કરે,” પરિશેવે પરિશેવે ચોર કરે મીંઠ. ૨૬

શૂળ આરોખો, તે જેહને, જેએ તેહને માગે નીર,
કેઈ ન પાવે નૃપ ભગે, નિજરક્ષ નિજરક્ષ ધરમ કરે ધીર. ૨૭

આંચો તે મારગ આવતો, શ્રાવક જિનદાસ તે કાલ (?)

“નમો અરિહંતાણુ” કહે-

“પાણી આણું પાણી આણું સહી દુઃખ જાલ.” ૨૮

રાજસુલટ અનુમત લેઈ, પાણી આણે ઇંમ કહી તેહ,
લહી આશા જલ આણુતો, દેખી લણુતો દેખી લણુતો મુકે દેહ. ૨૯

શીલ રહિત નવકારને મહિમાએ અમર હુઓ તેહ,
જઈવિ અકામહ નિર્જરા, અન્યકૃત અન્યકૃત સમાધિ એહ. ૩૦

અસતી ચાલી ચોરશ્યું, નહી આવી વચમાં એક.
ચોર કહે-“તટ ધરી ફિરે, તુજ વચ તુજ વસાદિક ભાર અનેક. ૩૧

“શરયંલે લીલી રહે, મત ખીલે, આણું હું જાઈ.”
ઇંમ કહી એ સવિ લેઈ ગયો,
“જે નવિ હુઈ જે નવિ હુઈ પતિની કેહની તે ચાઈ ?” ૩૨

જાતો દેખી તે ઈમ કહે, — “સુજને મૂઝી કાં જાઈ ? ”
 તે કહે — “નાગી એકલી, તું રાખસી તું રાખસી જિહું મ ખાઈ.” ૩૩
 મીંઠા જીવ હવે દેવતા, દેખી તે વિકુવે શીયાલ,
 માંસ પેશી મુખ તે ત્યજે, ખાવા મીનને ખાવા મીનને હુઓ વિકરાલ.
 પેઠા મીન નદી જલે, સીંચાણે લયે તે મંસ,
 સા કહે — “ચુકો દોઈથી, સ્યુ જંબુક સ્યુ જંબુક જોઈ કુવંશ.” ૩૪
 તે કહે — “પતિ ત્યજી જારને, તું વંચી દોઈથી ચૂક,
 નાગી જીવે સ્યુ અરીપરિ ? હતરીલ ! હતરીલ ! મુખે તુજ ધુંક.” ૩૫
 રૂપ દેખાવી તે નિજ, કહે — “જિન ધર્મે હુઓ હું દેવ,
 પાપિણી પાપ પખાલવા, કર સુજસ કર સુજસ ધર્મની સેવ.

ફુહા

ઈમ પ્રતિબોધિ અમર તે, મેલહે સાધવી પાસ,
 લેઈ દીક્ષા શિક્ષા ગ્રહે, શુદ્ધિ ધર્મ અભ્યાસ. ૧
 ઇશ્યા પ્રવત્તિ—નિવૃત્તિકર, છે બહુવિધ દૃષ્ટાંત,
 ભલા વિષય મુખ લોગવો, સમજ્યું કીજે કંત. ૨
 અણ પામ્યાની લાલ એ, પામ્યું મૂકે જેહ,
 જંબુક નુપૂર પંડિતા, વચન વિષય હોય તેહ.” ૩
 જંબૂ કહે — “હું નહિ ઇશ્યો, રાગ ઘણેલો નાર,
 વિદ્યુ-માલી જિમ હુઓ, તાસ કથા મનધાર. ૪

ઢાળ ૨૨ મી

[ઝનેરી સાચો અકબર હીરજીરે—એ દેશી.]

ગોટો નગ વૈતાલ્ય છે રે, હોય ભરતારધ ધરે પાંખરે,
 નગ ખગમાં સ્યો આંતરોરે, લિપિ ભ્રમ હોય વચનની પ્રાંખરે. ૧
 ચતુર વિચારો ચિત્તમારે, છાંટો વિષયનો રાગરે,
 જેહને વિષયની વાસનારે, તેહને મારગનો નહિ લાગરે. ૨

ગગન વદલભપુર તિલક છે, વર ઉત્તરઐશિને ભાલરે,
 તરુણ વિદ્યાધર તિહાં હુઆરે, દોય મેઘરથ વિદ્યુન્માલીરે. ચ૦ ૩
 ચિતે-“જમજો ભૂયર કનેરે, નિજ વિદ્યા તિહાં જ સધાયરે,
 નીચ કન્યા પરણી વિધિરે, પ્રદામત બે વરસ ધરાયરે.” ચ૦ ૪
 શુરુ અનુભતિ માગી કરીરે, આન્યા તે વસંતપુર દ્રંગરે,
 ચંડાલાસાધન કરેરે, કહે-“કાંઈ આન્યા ઇહાં રંગરે ?” ચ૦ ૫
 તે કહે-“ઇહાં તુમે સુખે રહોરે, અમે કન્યા આપું દોયરે,
 અમ સરખું કારજ કરોરે, તુમને કાંઈ ન કહેશે દોયરે.” ચ૦ ૬
 સવિ કીધું જે ચંડાલે કહુંરે, દોય કન્યા તેહને લીધરે,
 કાણુ દંતુર. વિદ્યા વિધિરે, વિદ્યુન્માલીનેન સિધરે. ચ૦ ૭
 તેહ કુરૂપા શું રમેરે, તેણે સાધન કાંઈ ન લીધરે,
 ગૃહિણી ગર્ભવતી હુધરે. મેઘરથ વર્ષે હુચો સિધરે. ચ૦ ૮
 વિદ્યુન્માલીને તે કહેરે, “ઘર જમજો ચંડાલ કુલ છાંડીરે,
 પરિકરી શી એ માતંગીનીરે, વિદ્યા ધરી શું રતિ માંડીરે.” ચ૦ ૯
 લક્ષ્મિ તે કહે-“પાખીયેરે, મેં ઉન મૂલીયો મત રૂપરે,
 વિદ્યા ફલ કિહાંથી લહુંરે, તું સિદ્ધ છે, બા ઘર સુખરે. ચ૦ ૧૦
 શંકિણી ગર્ભવતી ત્યજુરે, કીમ આલું વિદ્યાએ વિહીનરે ?
 વર્ષાતે તું આવજોરે, હું સાધીશ વિદ્યાશ્રી લીનરે.” ચ૦ ૧૧
 મેઘરથ એકાકી ઘર ગયોરે, મૂકી તે ચાંડાલીનો સંગરે,
 ખંધુને પૂછે સવિ કહીયોરે, “તે નાન્યો કરી મત ભંગરે.” ચ૦ ૧૨
 માતંગી કુરૂપા તે સુત જણેરે, તે માને વિદ્યાસિદ્ધિ સુખરે,
 જ્યેષ્ઠરના સુખ તસ વિસયોરે, જિહાં લાગ્યો તિમાં લાગ્યો મૂર્ખરે ચ૦
 રમતી તે વિદ્યુન્માલી શુરે, ધરે બીજી વેલા ગર્ભરે,
 મેઘરથ વર્ષાતે આવીયોરે, તેહને પીરે વિરહ સંદર્ભરે, ૧૪
 કહે “ભાઈ! આવો વૈતાલ્યમાંરે, વિલસો ખગસુખ વિખ્યાતરે”,
 વિદ્યુન્માલી વિલજો હસેરે, કહે-“બાલવત્સા એ શ્રાવરે ! ચ૦ ૧૫

ફરી ભારિણી, એ હું કીમ ત્યજુંરે ? માહરું હૃદય ન એવું કઠોરરે,
 તું બા સમયાંતરે આવજે રે,” તે ગયો. “જડશ્યું કિશ્યુ જોર રે ?” ૧૬
 થયો ખીજો સુત ચંડાળનુંરે, કુલ સ્વર્ગ અધિક ગણે તેહરે,
 સુતમૂત્ર તે અધોદક લણેરે, ચંડાલી તાલ્યો ધરે નેહરે, ચ૦ ૧૭
 ફરી આવી મેઘરથ ઈમ કહે રે, — “તું મલિન કરે કાંઈ વંશરે ?
 શી રતિ ઇહાં ? માનસ ઉપન્યોરે, ખેલે ખાલ જલે નવિ હંસરે. ચ૦ ૧૮
 ફરી નવિ આવું.” ઈમ કહી ગયોરે મેઘરથ, નવિ બ્રાતાબુદ્ધિરે,
 રાજ્ય પાલી સુજશ મત ઉચરેરે, સુસ્થિત પાસે તે શુદ્ધરે. ચ૦ ૧૯

ફૂંડા

- લહીઓ મેઘરથ બુદ્ધિધન, ઈમ સુખનો સંભાર,
 વિદ્યુન્માલી ભવ ભગ્યો, મહામોહ અંધકાર. ૧
- પદમસેના તું સાંભળે, હું નહિ વિષયમાં લીન,
 વિદ્યુન્માલી જિમ હુઓ, ભવસાયર જલ મીન. ૨
- બહુ અંતર વિષ વિષયમેં, ઇક ખાયો દુઃખકાર,
 એક ધ્યાયો હી દુઃખ દિયે, પંકિત કરોરે વિચાર. ૩
- બહુ અંતર વિષ વિષયમેં, વરણ અધિક અધિકાત,
 એક મરણ દિયે વિષ, વિષમ વિષય મરણ બહુ ભાત.” ૪
- જંબૂ ભાવ ફૂંડા સુનત, છુડા તરસ મિટ જાય,
 છોટી તુકમેં અસ્થ બહુ, લબ્ધિ અખીન નિપાય. ૫
- જાને સો તનમય હુજો, ફૂંડા અસ્થ અનુમાન,
 ફૂંડા પદત તનમય હુજો, હરિગંધર્વ સુજાન. ૬
- છોટી તુકમેં અસ્થ બહુ, ફૂંડા કવિતકો રાય,
 વિસ્તર પદ બલી છલનક, માનું વામન ઠાય. ૭
- છોટી તુકમેં અસ્થ બહુ, ફૂંડા કરે કવિરાય,
 પંચાલી કે ચીર જેવું, ભાવ વધંત વધી જાય. ૮

इति श्री जम्बुरासे नारीत्रयकथा-तदुत्तरदानो नाम तृतीयोऽधिकारः

દૂહા

- ઉજમાલ થઈ સાંભલો, શ્રોતા સરસ કહાય,
કયા વૃથા તુમે મત કરો, યથા તથા મન લાય. ૧
- જક ઓપધ શુર કાનનું, કરે વૈધ મુત બેઈ,
અવિચારે તિમ મત મુલો, રીઝ વિચારે હોય. ૨
- સત્કવિ અન્ય વચન તણો, બે નવી જાણ્યો ફેર,
હંસ-કાક સંશય પતિત; કુલી શું હોયે ભેર? ૩
- અક્ષર તેહજ, તેહજ પદ, કવિ રચના કાઈ અત્ર,
દગ તિલાગ નાગરી જુએ, પામરી લોચણ પુત્ર. ૪
- જિનવાણી કવિ ચાતુરી, રંગે સહૃદય ચિત્ત,
છદ વૈધ ઉપદિદ તે, કોણ નાદરે પવિત્ર? ૫

ઢાળ ૨૩ મી

[કપૂર હોવે અતિ ઉજળુ ર—એ દશી]

કનકએના કહે કામિની ર, “ માનો વચન મુજ કંત !
શંખધમકે પરે મત હુએરે, અતિશય કારી અત્યંતરે,
પીઉકા રાજો નારી શું રંગ—

- તેહની વાત મુણી ને ચંગરે પિઉકા,
મત મેલ્યું હું મ કરો ભંગરે? પિઉકા, રાજો નારી શું રંગ. ૧
- શાલિગ્રામ એક કર્ણણીરે, હુએ તે રાજો ખેત્ર,
આપ્રભાત દીન વિગમચીરે, લે સંભાળ મુનેત્ર ર. પી૦ ૨
- મંચ ચલ્યો ધમે ચંખનેરે, નાસવે ભથક જીવ,
ચૌર ગોધન લેઈ આવીયા, તિહાં મુલે નાદ અલીવ. પી૦ ૩
- વાહર આવી જાણી તેલેરે, આગે મુણી ચંખનાદ,
નાઠા ગોધન છોડીને રે, દહદિશ ગયા સવિષાદરે પી૦ ૪
- ગોધન ચરતું આવીયું રે, શેત્ર સમીપ પ્રભાત,
ગોધન લઈ દિયે ગ્રામને રે, જાણે—“થાયે મુજખ્યાતિરે” પી૦ ૫

“બહીતા મુજ શંખ સાદથીરે, નાશી ગયા સવિ ચોર,”
 ગ્રામે પૂજ્યો. જે નિત્ય કરેરે, શંખનાદ નિશિ ભેરે પીં ૬
 એક દિન ચોર તે આવીયારે, તેહજ દેત્રને પાસ,
 ગોધન લઈ અન્ય ગ્રામથીરે, સૂણે શંખ સત્રાસરે, પીં ૭
 ઘેર્ય ધરી તે ઇમ કહે રે, “પ્રથમ સુણ્યો છંડાં જેહ,
 શંખનો ધ્વનિ સુણીએ કિશ્યોરે, તે કર? મીંડક તેહરે. પીં ૮
 છવ થકી ખેત્ર રાખવારે, કોઈ વળવે છે શંખ,
 ધિક્ આપણુ વંચીઆ પુરારે, વાહારની જુઠી અંખરે” પીં ૯
 ધસતા હાથ તે બહુપરે, સજ્જલ વાટિ કરંત,
 ગોસ્તનને જેમ વાછડરે પીડતા હોઠને હંતરે, પીં ૧૦
 વિકટ તે લક્ષ્ટ ઉપાડતારે, ગજ જિમ શુંડા હંડ,
 ખેત્ર માંહે જિમ વૃષલ ગયારે, પાડતા ધાન પ્રચંડરે, પીં ૧૧
 શંખ શબ્દ અનુસારથીરે, ચોર જઈ તોડી મંચ,
 શંખધમક પાડી ભૂંધરે, કરે તસ સવિ વિપમ પ્રપંચરે પીં ૧૨
 તાણ્યો મુધા પરે લાકડેરે, અંગુલી દિએ મુખ પંચ,
 દીઠા તદા તે તેહવોરે, કરતો ભોજન સંચરે. પીં ૧૩
 કરભીડી બાંધ્યો લખ્યોરે, બદ્ધાંજલિ નતિહેત,
 ખેત્રપાલ ખેત્રપ લહોરે, મૂક્યો નાગો કરી પ્રેતરે. પીં ૧૪
 ગોપી પ્રભાતે તિહાં મળ્યારે, પૂછે દેખી તે હંવાલ,
 શંખધમક કહે—“સાંભલોરે, અતિશય કૃણ એ લાલરે” પીં ૧૫
 ધમોરે ધમો નહિ અતિ ધમોરે, અતિ ધમ્યું નાવે કામ,
 જે અરણ્યું પહેલા ધમોરે, અતિ ધમે ન રહીયો ઠામરે પીં ૧૬
 મધ્ય વૃત્તિ તેણે ચાલીયે, કાંઈ ન કીળે અત્યંત,
 મુજસ વિલાસ બે અલિલયોરે, તો માનો વચન ગુણવંતરે” પીં ૧૭

ફુંડા

જંબૂ અંબુ શીતલ વચન, વદે ન જૂઠું થાપી,
 “કનકસેના ! બંધન તણો, ન છું અલ્પ કદાપી. ૧

- ખંધ મોક્ષ ગતિ નવી લહે, કરે ક્રિયા અજ્ઞાન,
શ્રમ કરતો પણ નવિ ત્યજે, તેહ પ્રથમ શુભકાન. ૨
- ખંધન બાણ્યા વિનુ ક્રિયા, ઘરમાંહીજ રજક્ષેપ,
જ્ઞાનક્રિયા સમ પરિણતે, મુગ્ધતિભાવ નિર્લેપ. ૩
- પ્રકૃતિ દ્વિદક્ષા વાસના, અંતર મલ લવ ખીજ,
કર્મ અવિદ્યા સકલ એ, ખંધન ઉક્તિ લણી જ, ૪
- પરિણામી જીવ ચોખ્ખતા, ચિત્ર ખંધન જો સાચ,
તો સધળી ક્રિયા સફલ, નહિતો મોરનો નાચ. ૫
- જ્ઞાન વિના બ્યવહારકો, કહો બનાવત સાચ,
રતન કહે કોઈ કાચકુ, અંત કાચ સો કાચ. ૬
- ખંધ મોક્ષ બને નહી, આઠ ન લાને દોષ,
કીરિયા માની તે કરે, આર્ત ધ્યાનકો પોષ. ૭
- અંતરવાત એ જ્ઞાનની, બાહિર પણ મુણી મુઘ,
વાનરપરે હુઝા પામીએ, અલહવ ખંધન શુઘ. ૮

ઢાળ ૨૪ મી

[સુણજો સીમંધર સ્વામિ—એ ૨૨ી]

- ગિરિ વિંદ્યે હુઝો કપિ એક, બહુ યૂથ ધણી બલ છેક,
માનુ વિંદ્યાચલનો કુમાર, કરે યૂથ શું મહન વિહાર. ૧
- વાનરીશું રમે તે એક, ન સહે ખીબની ટેક,
એમ નવરસ રંગે મૂઠો, વિલસત હુઝો અનુકમે ખૂટો. ૨
- એકદિન એક વાનર આવે, વાનરી રમવા મન લાવે,
ન ગણે તે મન્મથ માતો, જૂઠાને તરુણ અતિ તાતો. ૩
- કોઈકિનું વદન તે ચૂંબે, કોઈકે સું રતરસ જુંબે,
વિકિરે કેતહી રજ વાશું, શુંબહાર ધરી કરે હાંમુ. ૪
- ગિલપત્ર ખીડી કરી આગે, હાંચિએ કાંઈકે થાપે,
વાનરી શું રમત નિઃશંક, યૂથપતિ તેણે ગણીયો રંક. ૫

ઉચ્ચ શૃંગ થકી તિહાં આવે, યૂધપતિ તે સામે ધાવે,
હલે તેહને પાહાણને ગોળે, કોધે નિજ પુછ વિદોલે. ૬
કપિ સિંહ તે પાહણે માર્યો, ધુર ધુરત ધાયો મદ ધાયો.
કુહદય પણ સાદુદય રીતે, દોય મળીયા ન ટળીયા ભીતે. ૭

(દાંત) રદમે ત્રટ ત્રટ કરતાં, ચટ ચટ નખ અગ્ર પ્રહરતાં,
અંગે વહે રૂધિર વિદોલ, પહેયો માનું રાતો ચોળ. ૮
ક્ષણ ગંધે ને ક્ષણ સુક્તિ, સુખયા તે નવ નવ સુક્તિ,
વેગે વેગે ઓમરે વૃદ્ધિ, મંદ મંદ હુકે નખવિદ્ધ. ૯

યુવ કપિ લેઈ પથર દોડે, કપિ વૃદ્ધનું મસ્તક ફાડે,
ગયે! નાસી દેખે એક ઠામે, શીલાનિત તે તરસ્યો ધામે. ૧૦
જલ ખુદે તિહાં સુખ થાપ્યુ, રહીયુ વળગ્યુ બાણે કોરી આપ્યું.
શીલાનિતથી સુખ ઉધરવા, બાહુ ધાલે તે જડ મરવા. ૧૧

તે વળગ્યા ઇમ દોય ચરણ, વાનર પામ્યો મરણ,
પદ કર અખદ્ધ શ્રમ કરતો, તિહાંથી સુખ ઉધરતો. ૧૨
એમ રસના રસમાંહી લગ્ન, નારી શૈલજ (સીલાજીત) સુમગ્ન,
પાંચે ઇદ્રિય વિણસે દેહ, જે નવિ હુએ ધરમ સનેહ. ૧૩
હું ક્રિમ વિણસું બ્રહ્માચારી, બંધન ગતિ મેં નિરધારી,
મેં બ્રહ્મ સૂધા ઉ આખી, હું બાણ સુજસ યુધ રાખી.” ૧૪

હુહા

હવે નિજ કરજોડી કહે, નભ સેના શુચિ ખોલ,
“રહો પામ્યે સતોષ કરી, મન ધરી અચલ અડોલ, ૧

પરિણતવયે મત આદરો, હમણાં ગૃહી મત લાગ,
ક્રીમ અણ પહેયો પહેરણે, સોહે અભિનવ પાગ. ૨

અકર્પિત લોજન તણી, ઇચ્છા કર્યે શું હોય,
ધર સંપત્તિ સરખે સુખે, વર્તે દુઃખી ન સોય. ૩

જિમ થવીરા અતિ લોભથી, આપહી આપ વિણકું,
તિમ અતિ ઇચ્છા મત કરો, મુણો સંબંધ તે ઇકું. ૪

લાળ રપ મી

[ખેડે ભાર થણે છે રાજ, વાતાં કેમ કરો છો ?—એ દેશી.]

એક ગામે સખીઓ હુઈ થવીરા, બુદ્ધિ સિદ્ધિ દોય નામે,
અતિ દુઃખણી તિહાં બુદ્ધિ આરાધે, યક્ષ તે ભોળાકે નામે
માનો વચન અમારો રાજ, અધિકો લોભ ન કીજે. ૧
અમથી બુદ્ધિવદ્ધ રી અધિકી, સિદ્ધ અનંતે રમી જે ? માનો ૨
ગામ બાહિર છે સાધિકાયક, નિત્ય ફેઉલ તસ પૂજે,
પૂજને નેવેઘ ઢાચે વળી, વિનય વિશેષ પ્રયુજે. માં ૩
તૂઠો યક્ષ કહે—“શું માગે, ?” સા કહે—“જિણે સુખ જિણું,”
યક્ષ કહે—“દિનાર તું પામીશ, પાય તળે મેં છે દેવું.” માં ૪
હેમ દિનાર તે દીનદીન લહતી, બુદ્ધિ ઋદ્ધિ શુણુ પોસી,
જનપદ લોક સગા સઘલાથી, આપ અધિક હુઈ ડોસી. માં ૫
સુહણે પણુ જેણીએ નવિ દીઠા, વેપ વિભૂષણુ સાર,
હુઈ પહેરતી તે નવ નવલા, રાણી જેમ ઉદાર. માં ૬
પહેલા જેહની કદીયે ન પૂગી, આછણુની પણુ આશા,
હુઈ હજાર ધનૂ ધર તેહને, દેખે લોક તમાસા. માં ૭
તૃણ કુટિર ઊરણુ જે રહેતી, જન્મ થકી પણ હુહલે,
તે પોઢતી હુઈ સુખ સર્જી, સાત ભૂમિયે સુહલે. માં ૮
જે સુવતી હુતી પરધરમાં, છાણુ પૂજે બહુ કરતી,
હુઈ સેવતી તેહને દાસી, કર સિત આમર ધરતી. માં ૯
હુઈ ગ્રાસ ચિંતાએ જે દુઃખણી, માંગ્યા શત્રુકાર,
તેણીયે પોખ્યા ચાચક સઘળા, વિરથી દીનોદાર. માં ૧૦
અશન ઉત્તર જેણીયે નવિ પામ્યો, પૂગીનો પણ કટકો
વાસે તસ મુખે મૃગમદ વાસિત, લાલ તંબોળે લટકો. માં ૧૧

કાંસા ભાજન સાંસા જિમતી, ભાજન માટી વાળે,
 શાક પાક રમવતી હુઈ રસતી, સા નવસોવન થાળે. માં ૧૨
 સિદ્ધિ યુદ્ધિની દેખી તે રીધી, ચિંતે મત્સર ધરતી,
 “એ સંપદ કિહાંથી એ પામી ? પૂછું ચાહુ ઉચ્ચરતી.” માં ૧૩
 એમ ચિંતી સા ગઈ યુદ્ધિ પાસે, તેણીએ આદર દીધો.
 પૂછે—“અદ્ધિ કિહાંથી એ ભગિની ?” મંતરાજ કોઈ સીધો ? ૧૪
 શબ્દ પ્રસાદ ? કે દેવતા તુઠો ? કે નિધાન તે લાધું ?
 તુજ ધનથી માહારા ગયા હુજડા, મહોળત ૧તો શું બાધું.”
 તાસ ભાવ અણુ લહેતી ભાંખે, યુદ્ધિ—“મેં યક્ષ આરાધ્યો.”
 ચિંતે સિદ્ધિ—“ઉપાય એ લાધ્યો, હુશે વિશે વાધ્યો.” માં ૧૬
 સિદ્ધી તે યુદ્ધિ દેખાડી રીતે, લોળકે યક્ષ આરાધે,
 દેહલના સોપાન તે ઘોળી, રસ્તવના બહુ વિધ સાધે, માં ૧૭
 યક્ષ આંગણે સાથીવડા પુરે, ભગતિ કરે બહુ ભાંતિ,
 પાણી આણી યક્ષ નવરાવે, આલીસન કરે ભતિ. માં ૧૮
 બીલવપત્ર તુલસી કરવીરે, કુકડા^૧ દીક બહુ કુલે,
 પૂજે યક્ષ તે ત્રિહું સંધ્યાયે, નીજ આનીત અમૂલે. માં ૧૯
 એક ભક્ત ઉપવામાદિકપર રહે, નિત્ય સા યક્ષ ઠામે,
 તઠા યક્ષ પ્રતિતે માગે, “બમણું, જે યુદ્ધી પામે”. માં ૨૦
 “ભલુ” કહી ભોલકે યક્ષ પહોતા. સીદ્ધી યુદ્ધીથી વાધી,
 યુદ્ધી પણ બગણો આરાધ્યો, સ્પર્ધા ઇમ દહ બાંધી. માં ૨૧
 સિદ્ધી ચિંતે—“જે જે હું માણું, જિમણું યુદ્ધિ તે માગે,
 એહને વિરઉ હોય તે માણું, યુગ લગે પાડું ઠાગે.” માં ૨૨
 ઇમ ચીંતી યક્ષ પાસે માગે, “કર તું દગ એક કાણી,”
 તે તિમ થઈ, જિમણું યુદ્ધિ માગે, દગ હોય તાસ ગમાણી. માં ૨૩
 મનુજ લોગ પામી અતિ ઇચ્છા ધરશ્યો તો ઇમ થાશે,
 સંતોષે રહેશે તો સ્વામિ ! સુજશ વિલાસ ગવાશે.” માં ૨૪

કુહા

- કંબુકંઠ જંબૂ વદે, “એ સપિ ૧આલમ ઝંખ,
ભવ સુખથી હું ઉભાગ્યો, એક મુક્તિની ધંખ. ૧
- મોટા મોટા હુંથે હુંથે, લગે ન અણુ અનુકૂળ,
અંસભીતી ગજ કેમ ધસે, અદ્ય ખંધ તરૂં મૂળ. ૨
- હંસ ન ખેલે ખાલ જળ, ગંગા ઝીલણુ હાર,
જેણે વ્યાખ્યું પીયૂષ તે, ઇચ્છે જલ કેમ ખાર. ૩
- પુગે ફલ સહકારની, આંગણીયે કેમ હોંશ,
હુંખરે વહી વરકુરની, ઠાકું ભરીયુ હુંસ. ૪
- કોઠીયે કેમ કોઠીની, મણીની પાહાણે કેમ,
ઇચ્છા ખૂગે ભવ મુખે, સિવની સુજ નવિ તેમ. ૫
- સોનાતું જિમ જાડપણું, વધનું મંડન જેમ,
ભવોન્માદ વિષય વિષમ, ભાસે મુજ મન તેમ. ૬
- મીકું લાગે તેલ તસ, ધૂત નવિ હીકું જેણુ,
ભવ સુખ તેમ રાચે મ કો, શિવ સુખ સભરે તેણુ. ૭
- હુઃખથી વિરમે જન સકલ, સુખથી વિરમે બુધ,
સુખ હુઃખ સરખા લેખવે, ભવના તે મુનિ શુદ્ધ. ૮
- ધતિ મુર પતિ મુર નર મહીત, ઉત નિર્યય અભણુ,
પુણ્ય પાપ ફલ તિહાં નહિ, નિશ્ચય લેહ નિદાન. ૯
- હય જેમ દેવાણુચિયે જાતિવત ગુણવાસ,
ઉત્પય ગામી તેમ ન હું, સુણુ તસ કથા વિલાસ. ૧૦

ઢાળ ૨૬ મી

[મારી મહીત સોહામણી—એ દેરી.]

જિતશત્રુ નામ વસંતપુર રાજ, હુંથો જગ જસ ગુણતાજરે
મુણે સજ્જન વાણી,
શેઠ તાસ જિનદાસ સોભાગી, ધર્મે જસ મતિ લાગીરે. મુ. ૧

સજ્જન વાણી તે અભિય સમાણી,
પીઓ ગટ ગટ લાવિ પ્રાણીરે.

સુ૦ ૨

એકદિન અશ્વપાલ અશ્વ લાવે, નૃપને સકલ દિખાવેરે,
નૃપ કહે “એહમાં જે શુણધારી, તે કહો ચિત્ત વિચારીરે.” સુ૦ ૩

કહે—“વૃત્તપુર સંધીમુખદો, જંઘલરંતર શુદ્ધોરે,
જાનુ જંઘ મુખકૃષ્ણ કોટિ ઉંચો, કેસર લંબ પ્રપંચોરે. સુ૦ ૪

રિનગ્ધ રામ નિસાસ સુગંધી, પંચ લદ્ર પૃથુ ખંધિરે,
દશ આવર્ત શુભે સોહંતો, લઘુ શ્રુતિ મનમોહંતોરે. સુ૦ ૫

એહ કિશોર સ્વામિની પોષે લક્ષ્મી, રહિત છે દોષેરે,”
શુણ જાણી નૃપપણુ તે અર્ચે, કેસરનીરે અર્ચેરે. સુ૦ ૬

પુષ્પે વસ્ત્રે તે પૂજાવે, લવણ ઉતાર કરાવેરે,
“અશ્વરત્ન રાખો” નૃપ જંપે, શેઠ રત્નને મુપેરે. સુ૦ ૭

કયો આદેશ પ્રમાણુ તે શેઠે, તે નવિ કોઇથી હેઠે રે,
નિજધર આપ્યો શુણુનિધિ વાળ, દીધી વસતી મુખ તાલરે. સુ૦ ૮

કોમલ વેણુ તિહાં પથરાવે, આણી હરિયા જવસ ચરાવેરે,
ધરી મુખ રજજી અઠંટક દેશે, ખેલાવે મુનિવેશેરે. સુ૦ ૯

આપ ન્હાચે તવ હય ન્હવરાવે, પાણી સુગંધ અણાવેરે,
આપ આરોહીને સરવર જાવે, પ્રતિદિન પાણી પીઆવેરે. સુ૦ ૧૦

સરવરને ગૃહ અંતર શિવમંદિર, એક છે જિનવર મંદિરે,
હય આરૂઠ તણુ પ્રદક્ષિણા, કરે તિહાં શેઠ વિચક્ષણુરે. સુ૦ ૧૧

તે હયને તેણીપેરે અભ્યાસે, શીખવે શેઠ વિલાસેરે,
વિષ્ણુ સર-ધર-જિનમંદિર ઠાયે, જિમ અન્યત્ર ન જાયેરે. સુ૦ ૧૨

જિમ કિશોર વાઘે તેમ લચ્છી, નૃપ ધરે વાઘે અચ્છીરે,
તસ પ્રભાવે સઘળા રાય રાણા, માને નૃપની આણારે. સુ૦ ૧૩

સેવા ઉલગ્યા નૃપ તે ચિંતે, “અમે છુલ્યા હય તંતેરે,
હરવો કે હણવો એ મંત્રી,” કહે એક સામંત મંત્રીરે. સુ૦ ૧૪

“હું ઉપાય કરું, શો છે દોહિલો ?” સામંત કહે-“જા વહેલો રે.”
 જિન-સુનિ વંદે વસંતપુર આઈ, હુઓ તે શ્રાવક માયીરે. સું ૧૫
 દહેરાસર જિનદાસનું વંદે, શ્રાવકવંદી આણુંદેરે,
 સામીભગતી શેઠ તે પૂછે, “કિહાંથી આબ્યા ? શું છેરે ?” સું ૧૬
 તે કહે-“હું છું ભવ વૈરાગી, ગૃહ સુખ છોડું ત્યાગીરે,
 તીર્થયાત્રા કરી મન ઉલ્લાસે મત લિઈ સદ્ગુરુ પાસેરે,” સું ૧૭
 કહે જિનદાસ “થયું એ વાર, સામી મિલિયા તારે,”
 ધર્મ ગોઠી સુખ આપણુ લેશું, સરખે રીલે રહેશું રે,” સું ૧૮
 “વાર” કહે તે. તિણે નહવરાબ્યો, શેઠ બંધુપરે ભાબ્યોરે.
 કસ્તુરી પંકે કચ અર્ચે, અંગે અંદન ચર્ચેરે. સું ૧૯
 ધર્મખુદી કસ્તુરી વાસે, વચ પહેરાવીઓ પાસેરે,
 હંસરોમાસન તે બેસાવે, રસવતી વિવિધ જિભાવેરે સું ૨૦
 ભોજન કરી તે શ્રાવક દાંલી, ધર્મકથા આરંભીરે,
 મન જિનદાસતણા રીઝાવે, “કપટ પાર કણ પાવેરે ?” સું ૨૧
 એહવે એક સગો તિહાં આવે, કહે શુભમહાપ્રસ્તાવેરે
 “રહો રાત્ર સુજ ઘર તુમે રહેવું, કાલ ન પાછું કહેવુંરે.” સું ૨૨
 “હા” કહી તેણે સ્વજન શ્રાદ્ધ વિસાજ્યો, કપટ શ્રાવક આવન્યોરે
 “કાલ તુમે હુએ ઘર રખવાલા, નહિ છે અંતરવાહારે.” સું ૨૩
 તેણે તેમ માન્યે, ગયો જિનદાસો, જિહા ધાય છે બોચવ ખાસોરે
 લેઈ અશ્વ રજનીયે નાઠો, શ્રાવક કપટે કાઠોરે. સું ૨૪
 સર ભઈ, ચૈત્ય પ્રદક્ષિણા દેઈ, હય નવિ મારા ગણેરે,
 સરથી ફરતો ચૈત્યે આવે, તિહાંથી ઘર ભણી ધાવે રે, સું ૨૫
 એમ કરતાં સવિ રાત્રી વિહાણી, નાઠો દુષ્ટ અપ્રાણીરે,
 પ્રાતઃ આવત જિનદાસ સુણેઈ, હય નિશિ કષ્ટ સહેઈરે. સું ૨૬
 હય દીઠોને ધર્મે ધરશ્યો, હપ વિષાદે તે ફરશ્યોરે,
 આર્ણગે હય હિત ઉલ્લેખે, રાખે તવથી વિશેષે રે સું ૨૭

પ્રેયો જે ઉન્નાર્ગ ન જાયે, તે અતિ વાલ્હો થાયેરે
સેવનિક હુઓ શેઠને વાળ, મુજમ્મ મુમાર્ગ સમાજરે,” મુ. ૨૮

હૂહા

જંબૂ કહે—“તે અશ્વપરે, હું નવિ ઉત્પથ ચાર,
દીઠા માર્ગ ન છાંડશું, જે શિવમુખ દાતાર. ૧
દીઠાથી નિર્વેદ જે, તે અશ્રુત મતિ દીઠ,
યોગદષ્ટિ જે દેખિયે, તે અનુભવ રસમિઠ. ૨
સજ્જન શીખે દીઠ જે; લહી અવંચક યોગ
તેહજ દીઠ પ્રમાણ છે, અવર વિપર્યય ભોગ. ૩
મેં તો સદ્ગુરુથી લહ્યો, અંજન આતમ નાણુ,
દીઠા મારગ, કિમ કહું, અણ દીઠડે પ્રયાણુ ?” ૪

ઢાળ ૨૭ મી

[છોટી છોટી તુતીયારે લાલા, હું સરખા ગાતરે,
કાઠ અમર ભમર લટકાજો ભોગી,
ભમરહો દિલાડો આછો લાગે—એ દેશી]

કનકેશ્રી વાણી વહેરે “લાલા, ! મુજમન તુજ શુભલીનરે,
કાંઈ સયણા ! નયણુ લટકાળા, ભોગી ભમરા ! તેરી યુવાની નીકી લાગે
નીકી લાગેરે કેસરીઆ રસ જાગે, રમ જાગેરે મોહનીયા ! દુઃખ લાગે,
ભોગી ભમરા ! મનધરો તુમે ઓરશુંરે; અમે છું ચરણ અધીનરે,
કાંઈ સયણા ! નયણુ ૧

ભોગ લહ્યા ભલા ભોગવોરે લાલા, યૌવન લહેરે જાયરે કાંઈ,
ચૂકે નર અવસર જાનેરે લાલા, કુણને અણેખ ન ધાયરે કાંઈ, સ. ૨
આદ્યું તે નવિ છાંડ્યોરે લાલા, કર્યો જાણ્યું આપરે કાંઈ,
આમકૂટ સુતનીપરે રે લાલા, તો પડ્યો સતાપરે કાંઈ, સ. ૩
આમકૂટ સુત એક હુઓરે લાલા, તાત રહિત દુખવંતરે કાંઈ,
રૂઢંતી માતા તસ કહેરે લાલા, “તું શું રહે નિચિતરે કાંઈ. સ. ૪

વ્યવસાયે તારો પિતારે લાલા, કરતો ઘરની સારરે કાઈ,
 મુજ દારિદ્રે ઉદર ભરે લાલા, તુજ તો નહિ વ્યાપારરે કાઈ” ૫
 તે કહે “અતિ ઉઘમ કડરે લાલા, ત ત પડે હવે માત’ રે કાઈ,
 શુ અસાધ્ય છે પુરૂષને લાલા, જે ઉઘમ અવદાતરે” કાઈ સં ૬
 આમ સભામા એકદારે લાલા, બેઠો તે દેખતરે કાઈ,
 ભામ’ ખર નાસી ગયોરે લાલા, ત્રીકી બધન તતરે કાઈ સં ૭
 ભામહ નવિ બાલી શઢરે લાલા, ડહે કોઈ આવો લોકરે કાઈ,
 આમકૂટ સુત તિહા ગયોરે લાલા, બળયુ પામીશ રોકરે ઝાલ સં ૮
 ક્ષણ જેમ ઘીંટિ બાલીયેરે લાલા, તેમ તેણે બાલ્યો પુછરે કાઈ,
 જન વાર્યોરે પશુ નવિ રહેરે લાલા, ખરની લાતે પકયો પુકરે કાઈ ૯
 તિમ જે પિઉ હઠ ન તજેરે લાલા, ક્ષણ લેશો તે રીતીરે કાઈ,
 સજ્જન બોલ જે માનશેરે લાલા, લહેશો મુજસ પ્રતીતરે કાઈ” ૧૦

ફૂલ

હસિત પ્રભા ધવલિત દિશા ભાગ કહે તવ જંખૂ
 “હુ નિજ કારજ સજ્જ છુ, સખી જાણુ જંખૂ ૧
 ચૌદ જાણુ તેહને ચારનુ, કહેવુ લોખી કુણ ?
 જેહને નિજ મન સાખિઓ, ક્યા જોવા તસ શુણુ ૨
 હુ નિજ કારજ સજ્જ છુ, વણુ છુ એક મોકખ,
 સોટલાક પડે નિજ કાર્યને, થેલો પામે હ બ ૩

લાળ ૨૮ મી

[સ્વામી સીતમન મિતિ—એ દર્શી]

ભુખ્તિપાલને પ્રિય એકને, થોડી છે પુત્રિકા પ્રાયરે,
 તે દિવે સોટલાક પુરૂષને, સાર સભાલ જેમ થાયરે ૧
 સાલજો વચન જળૂ કહે, મન દહે અશુભ ગતિ કર્મરે,
 નર સહે વચના ફલ મવે, નવિ લહે જેહ શ્રુતી મર્મરે માં ૨

મીઠું મીઠું લોભ્ય જે, ઘોડીને થાડું તે દેયરે,
 આપ સવિ ખાય ખીજું તેણે, કરમ અભિયોગ અરજેઈરે. સાં ૩
 વંચના કર્મથી તે મરી, ફરીય તિર્યચ ગતિ યંત્રે,
 ક્ષિતિ અતિઠે હુઝો ગંભીરો, સોમશ્રી સોમદત્ત પુત્રે. ૪
 અરવતી^૧ પણ બહુ ભવ ભમી, તેહજ નગરે હુઈ વેશરે,
 પુત્રિકા કામ પતાતિકા, વેશની સુભગ નિવેશરે. સાં ૫
 માતપિતાએ બહુ લાલીઓ, બહુક હુઝો યૌવનવંતરે,
 પુત્રિકા પણ તે ગણિકા તણી, યૌવને સુભગ અત્યંતરે. સાં ૬
 યૌવનરૂપનું તેહને, ભૂધ્ય ભૂપણ ધણું તુલ્યરે,
 સ્મિત સુભગતાએ વિધુ છળિ હસી, અનુપમ વદન અમૂલ્યરે. ૭
 ઉર્વશી જાસરૂપે હસી, મનવસી રતિ તિસી નેવરે,
 લલ્લછી પણ લાજતી રડવડી, યડવડી તે ઘડી દેવરે. સાં ૮
 મદન ગુણ ચોરડી ગોરડી, જોરડી તરૂણ મન તે હરે,
 કામી પગ ખંધન દોરડી, લવણિમાલિંગિત દેહરે, સાં ૯
 આમના તરૂણજન તેહના, હુઆ તે આસક્ત ધનવંતરે,
 માલતી જેમ ભમર નવિ તજે, તેહનું પાસ સેવંતરે. સાં ૧૦
 તેહ પણ દિજ તનય તેહનું, નવિ તજે રાગવશ દારરે,
 શનક પરે તે રહે તિહાં સદા, અર્વ હર કામ નિરધારરે. સાં ૧૧
 તૃપ મચિવ ઇન્દ્રિયસુત પ્રમુખ શું, જેલતી નવિ ગણે તેહરે,
 તોયે પણ તે રહો જીવતો, નિરજતો તાસ દ્યુતિ દેહરે, સાં ૧૨
 તેહ નિર્ધન ભણી નવિ દિએ, નિજ ગંણિકા સુતા સારરે,
 તોયે કરે આકરી આકરી, ચિત્ત ખીટે સળળ મારરે. ૧૩
 તાસ જલ ભરણ કણ પેપણું, ક્રીધ સારથી કૃષિ કર્મરે,
 ભૂખ તૃપ શીત આતપ ખમ્યા, તાડના તર્જના મર્મરે. ૧૪
 તિમ તુમે છા વછેરી ખરી, કિમ કરી કોઈ ધરી ચિત્તરે,
 કર્મ અભિયોગ હું કિમ કરું, સુજસ સુખ વંછતો નિત્યરે ? ”. ૧૫

કુંડા

કમળવતી વળતું વહે—“સુણ કમલાનન નાહ,
તું મા સાહસ પંખી પરે, સાહસ મકર ઉત્સાહ. ૧
મોઢે સાથે ચાલિયો, દેશાંતર નર એક,
એક અટવી વચ્ચે ઉતર્યો, સાથ આવાસ વિવેક ૨
તૃણ કાષ્ઠાદિક આણવા, નર એકલો તે જાય,
મુતો દીઠો વાઘ તેણે, વન ગહવર ગહરાય. ૩
એક પંખી તસ દંત, લેઈ મંસના ખંડ,
“મા સાહસ” ઇમ બોલતો, તરુવર ચઢે ઉદ્ડ, ૪
બોલી “મા સાહસ” મુખે, ખાચે વાઘ મુખ મંસ,
“કહણી-કરણી એ કિશી ?” બોલ્યો નર અવતંસ. ૫
તેમ તુમે ભવ મુખ છાંડતા, ઇચ્છા ધરત અદીઠ,
તપ રસિયા તેહવા સહી, મુજસ બોલ મુણે મીઠ.” ૬

ઢાળ ૨૯ મી

[મુરત મંડળ પાસ નિષ્કંદ—એ દેશી]

જંખૂ “કહે તુમ વયણ ન મુંડું, લાવ શત્રુ સામે ધર્મ બુંડું,
સાંભળો મોરી મીઠડી વાણી, લાગશે રસ અભિય સમાણી,
ત્રણ મિત્રની જાણી મેં વાત, ન કંઈ કહીએ સ્વાસ્થ ધાત,
સાંભળો ૧

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠ નગરે હુઝો રાય, જિતશત્રુ જગે જમ ગુણ ગવાય,
તાસ પુરોહિત સવિ અધિકારી, સોમદત્ત નામે સુવિચારી. સાં ૨
નિત્ય મિત્ર તેહનો હુઝો એક, ખાનપાનાદિક મિલીત વિવેક,
પર્વ મિત્ર બીજો તે કહી જે, ઉત્સવ આબ્યે જે માગી જે. સાં ૩
ત્રીજો પ્રણામ મિત્ર હુઝો તાસ, દર્શન આલાપે જ વિશ્વાસ,
એકદિન રૂઠો તેહને ભૂપ, લઈ અપરાધ હુઝો યમરૂપ. સાં ૪

નૃપ આશય જાણી તે જાણે, રાતે નિત્યમિત્ર ઘર ઠાણે,
કહે દીન હુઈ—“રાજા રૂકો, તુજ ઘરથી કિહાં જાઉં અપૂરો. સાં ૫
છાનો સુજ ઘર રાખ વિચારે, “મિત્ર પરીક્ષા આપત કાલે,”
અવસર પામે જે કામ ન આવે, મિત્રાઈ કુણ મૂલ વિકાણે ?” ૬

નિત્યમિત્ર કહે—“મૈત્રી નાહી, રાજ્ય ભયે તે ન રહી કાઠી,
એક કાળે કુણ કુટુંબ વિણાસે, બળતી ગાડર નાણું પાસે. સાં ૭
ઈશ્વરુ કળ જિમ વિકળ વખાણે, રાજ્યભયે મૈત્રી તિમ જાણે,
કળ મૈત્રીનું સ્વારથ સિદ્ધિ, કોક કરે તે કવણ કુખુદ્ધિ ?” સાં ૮

ઈમ કહી નિત્યમિત્ર અપમાન્યો, પર્ત્ત મિત્ર ઘરે ગયો તે છાનો,
રાજા કોપનો કહિયો ઉદંત, જાણેવા તસ આશય તંત. સાં ૯

પર્વામિત્ર નિરણીયો થાવા, દાખે સેવાભાવ તે આવા,
કહે—“તુમે પર્વ અનેક અછેહે, વેચાતો લીધો હું નેહે. સાં ૧૦
જો હું તાહરું વ્યસન ન ભાળું, તો અકુલિનપણે જગ લાળું,
પણ તુજ કાળે સુજ દુઃખ સહતાં, ઘર કુટુંબ સવિભયે વહંતા. ૧૧

પ્યારો તું, ને કુટુંબ પણ ખ્યારું, દ્વિધા ચિત્ત હું કેમ નિવારું,
ઈહાં વ્યાધ, ઈહાં મોટી ખાઈ, સંકટ આવી પડીયું એ ભાઈ! ૧૨

હું છું સકીટ પલાસની રીતે રૂંધ્યો બાલ કુટુંબની પ્રીતે,
તેહને અતુકંપા પરિણામે, સ્વસ્થિ હુઓ, જાઓ મીજે ઠામે.” ૧૩

નિરાકારીઓ એમ તેણે સત્કારે, ચિતે સોમદત્ત ચિત્ત મઝારે,
“કિરણ મહસ અવલંબન થાયે, રવિને અસ્ત દશા જવ આવે. ૧૪

સંકટ આવે રાહુને ગ્રાસે, કલા સકલ વિધુ કેરી નાસે,
વિદ્યાવૃદ્ધ ન તેથી ઉગાર્યો, દુદૈવે દસમસ્તક હાર્યો. સાં ૧૫

જે બેહુને ઉપગાર મેં કીધો, તેહોનો તો પરિણામ એ સીધો,
એક પદ એક ન સાથે આવ્યો, બીજે ચત્વરતાએ વોળાવ્યો. ૧૬

હવે કહો કુણને પામે જાણું, અતિથિ પ્રણામમિત્રના થાણું,
વચન માત્રના હુંતારે વિલાસા, તેહની પણ શી સળગી આશા. ૧૭

અથવા એ શી મુજને ચિતા, તે પણ મિત્ર લગારેક હુંતા,
કોઇને કોઇથી હોએ ઉપગાર, તેહનો બેઉ કવણ પ્રકાર ?” સાં ૧૮
આંચો સોમદત્ત ઈમ ચિતી, ઘરે પ્રણામમિત્રને નિભરંતી,
ઉઠ્યો કૃત અંજલિ તે પૂછે, —“સ્વાગત, કહો કારણ મુજ શું છે ?” ૧૯
કહે પુરોહિત રાજ વૃત્તંત, “છાંડું સીમ, સહાય કરે તંત,”
“મીઠડા બોલનો હું છું રણીયો, કરું સહાય” કહે તે શુભીચો. ૨૦
“સંતને સમપદી હુએ મૈત્રી” કરું હવે હું તેહ પવિત્રી,
પૂઠે રક્ષો હું છું, મત ખીહો, વિરૂઓ ન થાએવા દીઉં કોઈ દીહો” ૨૧
પૂઠે ખાંધી બાણનો લાથો, આપ અધિજ્ય કરી ચલ્યો સાથો,
પ્રણામમિત્ર પુરોહિત કેડે, રહે તો સઘળો વિધન વિહોડે. સાં ૨૨
તે સાથે ગયો ઇચ્છિત ઠામે, સોમદત્ત તિહાં ગહુ સુખ પામે,
ઈહાં ઉપનય લાએ ભગવંત, —“સોમદત્ત તે હવજ તંત. સાં ૨૩
નિત્ય મિત્ર તે દેહ કહાવે, નિત્ય પાળ્યો, પણ સાથે નાવે,
પર્વમિત્ર તે ણંધવ મિલીયા, રમશાન ચત્વર જઈ પાછા વળીયા ૨૪
પ્રણામમિત્રસરખો એક ધર્મ, સાથે આવે, ને આપે શર્મ,
દાખિણ પણ કીધો તે મીઠો, સુખસ વિલાસ કરંતો દીઠો. સાં ૨૫

ફૂંડા

તિણ કારણ પરલોક હિત, ધર્મ ન છંડું જાણુ,
નવિ મંડુ રતિ ત્રિપય શુ, ધર્મ તે ત્રિભુવન ત્રાણુ. ૧
વિશ્વાધાર વસુંધરા, રહે જેહને આધાર,
નિરાલંબને આધાર વિભુ, ધર્મ તે હીત નિરધાર. ૨
તિછો અગ્નિ ન જે જળે, ઉર્ધ્વ વાય ન વાય,
વાવા પૃથ્વી નવિ ધડે, તે સવિ ધર્મ ઉપાય. ૩
જળધિ મહી રેલે નહિ, આસાસે જે મેહ,
તે પ્રલાવ સવિ ધર્મનો, જાણો અતુલ અછેહ. ૪

ઉગે સૂરજ ચંદ્રમા, કરે વિશ્વ ઉપગાર,
 ઋતુ ગતિ જગ થિતિ જે ચલે, ધર્મ નિયોગ તે સાર. ૫
 પડતો રાખે તાતપરે, અખય મિત્ર પરિ મગ્ગ,
 પોષે નિજ માતાપરે, ધર્મ તે અચલ અભગ્ગ.” ૬

શિત્ત્રી-જમ્બૂ-સ્વામિ-અધીકારે ચતુર્થઃ સર્ગઃ સમાપ્તઃ ।

હુહા

આગે હવે સુષ્ટિયે કયા, પૂરણ તે દિગ્ધે પ્રેમ,
 અર્ધ કયા તો મન દહે, અર્ધ દગ્ધ નય જેમ. ૧
 મુગ્ધા પ્રાઠા પરે હુએ, અથવા સવિ મુવિલાસ,
 હૃદયગમ પતિ સમ મિલે, જો કવિ ઉચિત અભ્યાસ. ૨
 તર્ક વિષમ પણ કવિનું વયણ, સાહિત્યે મુકુમાર,
 અરિ ગજ ગંજન પણ દયિત, નારી મૃદુ ઉપચાર. ૩
 કરે મુકવિ પદ યોજના, તે વાણી વ્યાપાર,
 શોભા તેહને હાથ છે, તે મોટો આધાર. ૪

ઢાળ ૩૦ મી

[મણુરા ઢોલા—એદેશી.]

હવે જમસિરિ વાણી વહે રે,—“મુણુ પિઉ સાચા સિદ્ધ,
 મુણુરા સાતા,
 નાગથી પરે શું ઠહેરે, ફૂટકથા અપ્રસિદ્ધ—રંગરા રાતા
 આવો આવોરે મુણુણુ સંગ કીજે,
 નરલવનો તે લાહો લીજે, પ્રેમ ખ્યાલા ગટ ગટ પીજે,
 દુઃખ દોહગ દૂર ગમીજે, ચૌવન સમય છે જોર, મુણુરા સાતા ૧
 પુરરમણીય તણો ધણીરે, હુઓ કથાપ્રિયભૂપ, મુણુરા.
 વારે વારે તે કથા મુણુરે, નાગર મુખથી અનૂપ. રંગરા રાતા ૨
 તે પુરી એક દરિદ્રી હુઓરે, કણ આલવી વિપ્ર, શું
 તેહ નિરક્ષર મૂખનો, વારો આંચો ક્ષિપ્ર, રં. આ ૩

શી તેહને કહેવી કયારે, જીલ ખલાયે નામ શું
 તે ચિતે—“મુજ શું હોશેરે રજો દિએ કારા કામ,” રં. આં ૪
 બેટી પૂછે કુંઆરદીરે, દેખી ચિતા ગ્લાન, શું
 હેતુ કહ્યો, તવ સા કહે રે, “જાઉ હું તુજ કાન,” રં. આં ૫
 નાહી તે ગઈ નૃપ કનેરે, પહેરી ધોળાં ચીર, શું
 આશિષ દેઈ કહે કયારે “સુલિયે સાહસ ધીર !” રં. આં ૬
 તેહની તેહવી અક્ષોભતારે, નિરિમત રાજ દેખી, શું
 કાન માંડે સુણવા કયારે, બીજી વાત ઉવેખી રં. આં ૭
 તે માંડે કહેવી કયારે, “એહજ પુરી છે એક, શું
 નાગશર્મા અગ્રિહોત્રીઓરે, ધરે કણુ લિલ્લા ટેક, રં. આં ૮
 સોમશ્રી તેહની ગિયારે, તેહની પુત્રી હું એહ શું
 નાગશ્રી નામે ભલીરે, પામી યૌવન સસનેહ, રં. આં ૯
 હું એક ચટ દિજ પુત્રનેરે, દીધી માતાપિતાય, શું
 મૂકી ગયા ઘર એકલીરે, પામી પ્રયોજન કાંચ, રં. આં ૧૦
 એહવે તે દિજસુત આવીયોરે, એકાકિણી મુજગેહ, શું
 સામશ્રી અણપહુંચતેરે, સાચવહું તે નેહ, રં. આં ૧૧
 સ્નાન અશન વિધિ સાચવીરે, દીધી ખાટ તે એક. શું
 સર્વ સ્વજન ઘર ન હુઓરે, કીધો ઉચિત વિવેક, રં. આં ૧૨
 બૂંચે સોઈ કિમ શકું રે? ફિરે બહુલા જિહાં સાપ, શું
 એક શર્યાએ સૂતી ચિર મનારે, તેહને હુઓ સ્મર ંચાપ, રં. આં ૧૩
 વિપય વિરોધે લાજથીરે, શ્રોલથી મુઓ દિજ તેહ, શું
 શૂલ રોગે મેં ચિતબુંદે, “મુજ દોષે મુઓ એહ,” રં. આં ૧૪
 કહું વાત કુણુ આગળેરે, કરશે કવણુ ઉપાય, શું
 ખંડ કરી ઘાલ્યો ખાકમારે, તિમ કરિયો જિમ ન જણાય. આં ૧૫
 પૂપ પુષ્પની વાચનારે, દીધી મહી મહકાય, શું
 માતાપિતા પણુ આવીયારે, સાને કામ સુકાય, રં. આં ૧૬

રાજા પૂછે કુમારિકારે ! “કહિયો તે જૂઠું કે સાચું ?” ગુઠ
સા કહે—“જેમ સઘળી કથારે, સાંભળો તિમ જો વાચ,” ૧૭
જેમ નૃપને વિસ્મય કયોરે, નાગશ્રીએ કહી વાત, ગુઠ
ભોળવો પિઉં તુમે અમ તથારે, મુજસ કહી અવદાત. રં. આઠ ૧૮

ફૂલ

જંબૂ કહે “સુણો સર્વિ પ્રિયા, ન છું વિષય રસ લીન,
નિમ લલિતાંગ કુમર હુઓ, ભવ સાચર જલમીન. ૧

ઢાળ ૩૧ મી

[ચોપાઈ]

નગર વસંતપુર છે અતિવડું, આખંડલ પુર હુએ તેવડું,
આણાએ વજ્રયુધ નિશ્યો, ભૂપ શતાયુધ નય ઉત્સર્યો. ૧
લલિતાદેવી લલિતાકાર, તેહની હુઈ સુંદર શૃંગાર,
કામધામ લીલા ઉદામ, સકલ કલા કેરો વિશ્રામ. ૨
સહસ નેત્રનું પલ્લ મન હરે, નેત્ર ત્રિભાગ પ્રસાદજ્યું કરે,
કલા ચોસડ તસ અંગે વસે, ચાર ચંદ સેવે તે મિસે. ૩
મતવારણે ચઢી અન્યદા, નયન વિનોદ કરેવા મુદા,
દેખે હેઠી સંચરતો લોક, દીઠો એક યુવાન અશોક ૪
ધમ્મિલે મસ્તકદિક ધાર, મૃગમદ પંકિલ મુગ્ધી ઉદાર,
જાણે મદ ઝરતો હાથીઓ, લીલાએ ધનપતિ સાથીઓ, ૫
વૃષભાંધ ઉરવિકટ વિશાલ, ચરણ પાણી પંકજ મુકમાલ,
ઝીવા કર ચરણે વિન્યસ્ત, કાંચન ભૂપણ અતિહ પ્રશસ્ત. ૬
નવ કર્પૂર સહિત તંબોલ, અરુણિત સુખ સૌરભરંગરોલ,
લાલ તિલક માનું મદન પતાક, અંગરાગ છલ લવણિમ પાક. ૭
ધૂપાર્પિત અંશુક આમોદ, ગેદુર મારગ વિહિત વિનોદ,
પ્રથમઅનંગ અદશ્ય નિમડયો, શ્રીમુત માનું બીભે વિધિ ઘડયો. ૮

શકર ભાલ હુતાશ નિકાશ, સ્મર હોમમથી તેણે એ ભાવ,
 યાઈ શીશી નવિ ઉપમા સભવે, તે દેખી લલિતા ચિતવે ૯
 તખ તેહને સ્મર શાસન પાઠ, સાત્તિક ભાવ પ્રગટ હુઆ આઠ,
 “જાણે દિઉં આલિંગન ઘણુ, નાગી જનમ સફલ તો ગણુ ૧૦
 મહમ સદેશો, લાખે લેખ, પ્રેમ સભાષણ કોઠિ વિશેષ,
 નિર્જર આલિંગન તે અમૂલ, જાણીયે જેહવુ મુરતરુદુલ ૧૧
 પખિણી હોઈ તો ઉડી મળુ, સ્વયદ્વતી હોઈ હેરે હણુ,
 સઈ હુતી જો મુક્તામાલ, લાગી કંઠ રહત મુકુમાલ ૧૨
 વેદ જડા વિધિ શુ પાતરે, સુભગ કિશુ રાખે આતરે,
 જોડે શું જોડુ કિરતાર, વિસાડ તો નવિ ઉપકાર ૧૩
 કાયા શુભ છાયા તો રહે, રાગશુ જોડે જો ગહગહે,
 ચઢા વિષુનિશ હુઈ સામળી, નિશવિષુ વિધુ તનુરૂચિ આખળી ” ૧૪
 ચતુર ચેટિકા જાણે ભાવ, કહે “સ્વામિની ! એ છે ઉચિત બનાવ,
 જોહ તરુણ શુ તુજ ચિત્ત રમે, ચદ્ર કુમુદિની પર તે ગમે ૧૫
 ઘન દેખીને નાથે મોર, વલી આનદે ચદ ચકોર,
 ચતુર દેખી ચતુરા ઉડલમે, નિજ સ્વભાવથી કહો કુણુ ખસે ? ” ૧૬
 લલિતા કહે “તુજ છે મનસાન, તો જીવુ જો એ મળે યુવાન,
 મન હરી લીધુ મૂની કરી, કરને ખબર જોહની તું ખરી ૧૭
 કુણુ એ ? કુણુનો સત ? કિહા રહે ? માહરૂ હૃદય મદન અતિ દહે,
 મેળવી જોહને, તાપ ગમાવ, પહેલા ખબર સકલ જઈ લાવ ” ૧૮
 ખબર લેઈ આવી ચેટિકા, વિનવે ધૈર્યની ચેટિકા,
 “જોહજ નગરનો વાસી જોહ, નામે છે લલિતાંગ સુદેહ ૧૯
 સાર્થવાહ સસુદ્રવિજય નામ, તેહનો સુત શુણુગણ અભિરામ,
 ખોતેરે કલા લાણીયો કુલીન, તરુણ, સુઠામે તુજ મન લીન ૨૦
 ઇંદા લીનુ તુજ મન સોહીએ, હારથેણિ જિમ તરુણી હીએ,
 હેમ મુદ્રિકા રતને જડી તસ યોગે સોહે શી પરવડી ૨૧

નારી માંહે તું ગુણવંત, પુરૂષ સોભાગી તે અત્યંત,
 ગિહું સંયોગ કહે તો કરું ? ” સા કહે—“વચન કરેા નિજ ખરું” ૨૨
 ઈમ કહી રાણી દિએ કર લેખ, પ્રેમ અંકુર અલોદ વિશેષ,
 શ્લોક લખ્યો છે તેહમાં એક, જેહથી જાગે મનમથ ટેક. ૨૩
 દાસી તે દિએ લક્ષ્મીતાંગને, કહે મુખ વાચીક બેસી કને,
 અદુ ઉપચાર થયો તે ખુશી, વાંચે લેખ હૃદય ઉલ્લસી. ૨૪

यदा दृष्टोऽसि सुभग ! तदाद्यपि वराक्यहम् ।

पश्यामि त्वन्मयं सर्वं, योगेनानुगृहाण माम् ॥१॥

હે સુભગ ! મેં તારાંજો જાણ્યો તને જોયો છે, ત્યારથી બધું મેં જગત્ હું તારા
 સ્વરૂપ જ જોઈ છું, માટે મારી સાથે જોડાઈને મારા ઉપર મહેરબાની કર.

વાંચી શ્લોક તે એટિ પ્રતે, કહે—“મુજ મન છે તેહને મતે,
 પણ કિહાં સા અંતે ઉર વાસ, વણિગ માત્ર કિહાં હું વડ આશ. ૨૫
 મેરૂ શિખર જે છે સુરલતા, તે ફરસે કુણ જૂમિ છતા,
 ઈમ મેં નૃપ રમણીનો ભોગ, કિમ પામીજે શુભ સંયોગ ? ૨૬
 હુંશ કરે હેડા તેહવી, જે પરે હુએ ધૃતિ રતિ નવનવી,
 જે હૃલ્લભ જન દૂર અંદેશ, તેહ તેહનો આપ કિલેશ. ૨૭
 ચંદ્ર મંડળે છે સારી મુધા, વસુધાગત વાંછે તે મુધા,
 નરને નવિ લાગે પાકુઆ, પણ કિમ જિમે સ્વર્ગ લાકુઆ ? ” ૨૮
 દાસી કહે—“જે હુએ અસહાય, તેહને દુક્કર વિકટ ઉપાય,
 ચિતા તું મત કરજે કદા, હું સહાય છું તાહરે સદા. ૨૯
 તુજને અંતે ઉરમાં આણેશ, કોઈ નહિ જાણે તિમજાંવેશ,
 કુલમાંહી રહીજો જિમ સંચરે, તેડયો આવે, ભય મત કરે,” ૩૦
 જઈ ચેટીએ તે કહીજો ઉદંત, રાણી પામી હર્ષ અત્યંત,
 સા ચીંતે તસ સંગમ સદા, કૌમુદી મહ આબ્યો અન્યદા. ૩૧
 દુગ્ધ શુદ્ધ સખર ભર નીર, દોષ કળ્યાને સુરભિ સમીર,
 નગર બાદ્ય જૂમિ તવ જાય, આખેટક લીલાએ રાય. ૩૨

નૃપ ધૈર્ય દેખી વિજન ઉત્તંગ, દાસી આણે તે લલિતંગ,
 નવી ચક્ષુ પ્રતિમાને મિત્રે, લલિતા ચિત્ત વિનોદન તિસે. ૩૩
 લલિતા ને લલિતાંગ તે મિત્ર્યા, મનના વંછિત સધલા ફળ્યા,
 આલંગિન દિએ માંહામાંહી, વહી-વૃક્ષપરે અધિક ઉચ્છાંહી. ૩૪
 અનુમાનાદિ કલા કાવિદા, સોવિદહૃ તે જાણે તદા,
 “અંતે ઉરમાં પરપુરુષનો પ્રવેશ હુઓ છે, નહિ શંકા લવલેશ. ૩૫
 હુંટાણા આપણ હું” એમ, તે ચિતેતા પૂરણ પ્રેમ
 પુરી આખેટક અભ્યાસ, રાજા આંખો લીલ વિલાસ. ૩૬
 તેણે ભૂમિપતિ વિનંયો, “અંતેઉર છે પરનર ઠંયો,
 અંતેઉર તસ્કર પરે જાય, અણહાણે પાયે તવ રાય. ૩૭
 દત્ત દગ દેખે તવ સા ય, દાસી દૂરથી આવત રાય,
 રાણીને કહે. બિહુ મીલી હવે ઉપરથી જાહિર પરકવે. ૩૮
 ઘર પાછળ તે ફવે પડ્યો ગુફામાંહી કૌશિક જિમ નડ્યો,
 અશુચિ નરકાવાસે દુઃખ સહ્યો, પૂર્વ સુખ સંભારત રહ્યો. ૩૯
 ચિતે-“ જો છડાંથી નીકળું, એવા લોગમાં તો નવિ કળુ,
 દીઠો લોગનો એહ ઉદક, કરું હું કુશીલનો નવિ સંપક.” ૪૦
 રાણી દાસી ફરે નિત્ય, નાંખે એંઠ અનુકયા નિમિત્ત,
 શનકપરે તેણે એવે તીહ, “હી હી કર્મે વિપાક અછેહ.” ૪૧
 વધાં આવે ખળખળ ખાળ, વહા મંદિરના અતિ અસરાળ,
 ફરે જરાણે તે જળે વહ્યો, વપ્રદાર જાહિર જઈ રહ્યો. ૪૨
 હુંબીફળ પરિ પરિખા નીર, નાખ્યો ઉલાળી પરિખા તીર,
 તીરે પીડ્યો મૂર્છા લહે, શખ પરે પડિયો ખહુ દુઃખ સહે. ૪૩
 આવી ધાવિ તસ પુણ્યે તિહાં, જાણે કુલદેવી ગહગહા,
 દીઠો આણ્યો તેણે ગોપવી, પાચ્યો હરખ નિજ મંદિર ઠવી. ૪૪
 પાળી તો તે કુહુંએ ખરે, સ્નાન અભ્યંગ અશન આશરે,
 છિન્નરૂઢ શાખી પરે તેહ, ફરીને નવો હુઓ સુંદર દેહ. ૪૫

કહ્યાં ઉપનયન-લલિતાંગ સમાન, ધરે કામલોગે બહુમાન,
જીવ તે સર્વ શરીરી તણો. લવાલિનંદી લક્ષણ મુણો. ૪૬
કુદ્ર, લોભરત, સકલ અધીન, મત્સર-ભયયુત, શઠ, અતિહીન,
નિષ્ફળ આરંભી, અજ્ઞાન, ભવ અલિનંદી હુંએ સનિદાન. ૪૭

શ્લોક

ક્રુદ્ધો લોભરતિર્દીનો, મત્સરી મયવાન્ શઠઃ ।

અજ્ઞો મવાભિનન્દી સ્યાન્ નિષ્ફલારમ્ભસંગતઃ ॥૧॥

કામલોગ મુખ મીઠાં પુરા, પરિણામે, દારૂણ પરી પરી,
તેતો લલિતા દેવી રૂપ, ગર્ભાવાસ જાણો ભવ રૂપ. ૪૮
અશનાદિક માત્રાએ કરી, ગર્ભ ચોપણ ફેલા ઉચ્ચરી,
અશુચિ રૂપથી ખાલે જેહ, યોનિ ગર્ભ નીકળવું તેહ. ૪૯
કોટ બાહિર પરિખા ઉત્સંગ, તેહ પતન તસ જાણો રંગ,
નિપતન-ચતન સુતિકા ઘરી, ગર્ભવાસથી હોય બહુ પરી. ૫૦
પરિખા તીરે મૂઠાં કહી, કોશ બાહિર નીકળવે સહી,
કર્મ તણી પરિણતી તે ધાવી, પોષ્યો પૂર્વભવ સરખી બાવી. ૫૧
કહો ફિરી તે કહીએ લલિતાંગ, કરે દેવી લલિતાનો સંગ ?
તો કિમ જન્મ વિપાકતાનો જાણ, કરે વિવિધ મુખ હું મુખભાણ પર
દેખી વિપાક જે પાણે શીલ, તે અજ્ઞાનનો આચાર છે સલિલ,
ધરે શીલ જે વચન અમંગ, તે તો યોગ મુજસનો રંગ.” ૫૩

દૂહા

૬૬ નિઘ્રય જાણી કરી, હવે જંબૂની નારી,
આઠે કર જોડી વહે, “તું તરિયો અમ તાર. ૧
છાયા જિમ કાયા થકી, અલગી કદી ન હોય,
તિમ અમે તુજથો કિમ રહું, અજગા વાલિમ જોય ? ૨
પાંચ સાખી પ્રેમે દિયો, હાય ઉપર જે હાય,
લોગે જો પિઉ નવિ જન્યો, જોગે હો તુજ સાથ.” ૩

દાળ ૩૨ મી

[બીજી વહુઅર વિનવે હો, અવગી રહી પીઠ પાસ,
મહેર કરોને સાંભળો હો કાંઈ, લહુડીની અરદાસ,
મોરા વાલંભ રહા કુન ઝુનાહી ? એ દર્શી]

આઠે વહુઅર વિનવેરે, હવે પામી પ્રતિભાધ,
“લહારા માને લીજીયેરે, થેં છો વડવર નોધ,
માકા વાલંભ છાંડયા કિઉ જવાશી,
આપણકા કથું છોડા હો, અવરા શું રતિ ભેડા હો,
છાંડા કિઉ જવાશી—માકા વાલંભ છાંડયા ૧
થેં સિદ્ધ, તો મેં સિદ્ધિ છાંરે, હર, તો મૂર્તિ આઠ,
થેં અંબર, મેં દિશિ લક્ષીરે, વાસ, તો અંદન કાઠ. માંકા-૨
થેં આંદા, મેં આંદણીરે, થેં તરૂઅર, મેં વેલિ
સૂકાં, પણુ સુકાં નહિરે, લાગી રહું રંગરેલિ. માંકા-૩
થેં વન, તો મ્હેં કેતકીરે, થેં દીપક, મેં જ્યોતિ,
થેં યોગી, મેં ભૂતિ છાંરે, અધિકારી, તો દોતી. માંકા-૪
થેં આંખા, મેં માંજરીરે, થેં પંકજ, મેં ખાગ,
થેં સૂરજ, મેં પક્ષિની, થેં રસ, તો મેં રાગ. માંકા-૫
થેં ધરણીધર, મેં ધસરે, ખેત્ર ફળ્યા, તો વાક,
થેં પુણ્ય, તો મેં વાસનારે, ભાગ્ય, તો રેખાનિલાક. માંકા-૬
થેં સાયર, તો મેં નદીરે, થેં ઘન, તો મેં વીજ,
શત શાખાએ વિસ્તર્યારે, થેં વડ, તો મેં ખીજ. માંકા-૭
થેં કંચન, તો મેં વર્ણીકારે, નંગ, તો સુદા સાર,
થેં અંપક, મેં પાંખડીરે, મળીયા થેં ભેહાર. માંકા-૮
ભે પ્રાસાદ, તો મેં વિદિકારે, સૌખ, તો ધ્વજ લહકંત,
દીપ હુંતા, જગતી હું શ્યારે, મેળ જ્યું રસના દંત. માંકા-૯
ભે સંયમ, તો ધારણારે, ભે રૂપી, તો રૂપ,
સાકારે સાકારવારે, અનુલવમાંહી અનૂપ. માંકા-૧૦

અંતર નદી જાણ્યો, અંતરંગ રસગોઠ,
 દષ્ટાંતે જે ભાખવું, હૃદયે તે આવે હોઠ. માંકા-૧૧
 સંયમ લેતા સાથ છે, પ્રથમ દશાયે સરાગ,
 ધર્મ સંન્યાસ પ્રગટ હુએ, એમ તેહનો પણ ત્યાગ. માંકા-૧૨
 કેતા કહીયે જોલકારે, તુમે છો ચતુર સુજાણ,
 છેહ મેં દેને સાહિબારે, મુજશ વિલાસ પ્રમાણ” માંકા-૧૩

ફૂડા

માત-પિતા, સસરા, સગા, હવે પામ્યા પ્રતિબોધ,
 જંબૂ પ્રતે કહે “તું લલે, પામ્યો આતમ શોધ. ૧
 અમને પણ દીક્ષા હુએ, આદરશું તુમ સાથ,
 ધીર સરખા ને સાથે હુએ, અરિશું દીને માથ. ૨

ઢાળ ૩૩ મી

[ચંદન ઠાકરો દલીઓ જાતા, વયો કાંઈ કસ્તુરી ખાત નખાવ્યો,
 ગોરી વાલભા, હું ભરી પાઉરે પીઠે રંગ પ્યાલા—એ દેશી]

“સંજમ શીલરા શકેટ ને તરાવને, પુણ્ય કરિયાણા ભરાવને,
 બ્યાપારીજન સાથે ખુલાવને, ભવ અટવી વોળાવને,
 જ્ઞાનીરા સાથમાં અમ આહેરે, દહારાહી લેવા. ૧
 સાર્થવાહ તુમે નામ ધરાવને, ભાવના પેટી ભરાવને,
 ભાગે ભાગે લાભ કરાવને, ચોરીરી લીલી વરાવને. ૨
 ચારિત્ર ધર્મરા સુલટ રખાવને, સાથરા જનને શિખાવને,
 વિષમ વિષયકુળ લોગ દિખાવને, અનુભવ જમૂત ચખાવને. ૩
 અધ્યાત્મ કેરા દેવાવને, વૈરાગ્યરી વાડી જનાવને,
 ધ્યાન સંગીતરા ખેલા ખેલાવને, રંગ મેં રંગ જમાવને. ૪
 જંગલ મેં પણ મંગલ લાવને, પ્રણિધિ પ્રવૃત્તિ વિજાવને,
 વિધન જ્યે સવિ વિધન ઠળાવને, સિદ્ધિ સુખદ પાવને. ૫

જે જસ ન હુએ, તે તસ આપજો, અર્થાની આપદા કાપજો,
નીજ કીર્તિ ભરે ત્રિભુવન વ્યાપજો, અપ્પા ગુણુમાંહિ આપજોરે. ૬
ગણુધર પદ વિનિયોગ સંભારજો, મુગતિ પાટણમાં ધારજો,
સાર્યવાહ પદ મુજસ વધારજો, વિનતિ એ અવધારજોરે.” સ્તા. ૭

દુહા

માત પિતા પુછી પ્રત તુજ મહાય મુપવિત,
થાઈશ હું ઉતાવળો, પ્રસવ દહે “મુલો મિત!” ૧

ઢાળ ૩૪ મી

સ્વજન કુટુંબમાં ભતાં સાચામિત્ત ! ધર્મ ધૈર્ય ધરવું છે ને,
 તરૂંપંખી મેળો એ સાચા મિત્ત ! એહમાં કાંઈ ન તરવું છે ને. ૯
 રાગ કરતાં એહનો સાચા મિત્ત ! અંતે જુરી મરવું છે ને,
 નિઃસ્નેહી નિર્મોહી ગાચા મિત્ત ! હુઈલવ હુઃખ ઉદ્ધરવું છે ને. ૧૦
 નેહ તેલ પિલાયે સાચા મિત્ત ! વેણુ નવિ પીલાયે છે ને,
 સસનેહુ દધિ મથીએ સાચા મિત્ત ! યંત્રે ઇચ્છુ ગળાએ છે ને. ૧૧
 નેહ ન કીજે કોઈશું સાચા મિત્ત ! કીજે તો એક સાહુશું ને,
 સાચરતરીયે નાવાએ સાચા મિત્ત ! કીમ તરીએ નિજ બાહુ શું ને.

વિધન મ હોને તુમને સાચા મિત્ત ! એ આશિય અમારી છેને,
 હિતવંછક દિએ આશિય, સાચામિત્ત ! મુકુતનગરીનીળારી છેને. ૧૩
 ધર્મધ્યાનની ધુરા સાચા મિત્ત ! વિધન જયે નિરધારી છેને,
 મૃત્યુજ રને જાયે સાચા મિત્ત ! તુજને સિદ્ધિ કહારી છે ને. ૧૪
 ત્વરિત સમાગમ કરને સાચા મિત્ત ! સહાય કરવા ઇચ્છા છે ને,
 ધર્મ સગાઈ તે ચાચી સાચા મિત્ત ! બીજી સઘલી મિથ્યા છે ને. ૧૫
 મોટે કાજે મોટા સાચા મિત્ત ! પૂઠે પંરાક્રમ પુરે છે ને,
 મુજશવિલાસ મુહૂર્તી સાચા મિત્ત ! તો અરિ મેના ચૂરે છે ને." ૧૬

ફુહા

ઈમ સવિનય પ્રતિબોધ કરી, ધરી વિશુદ્ધ સંકેત
 જંબૂ વિમળ પ્રભાત હુઓ સર્જી હુવો દીક્ષા હેત, ૧
 દીક્ષા મહોત્સવ ભલી પદે, આપ સંવાહે કુમાર,
 લેશ્યા શુદ્ધે તે જન્યો, અનુયમ તેજે અંગાર. ૨

દાળ ૩૫ મી

[તુક-બાહિનીની-એ દેશી]

શુભ તીરથ ઉદકે સ્નાન કરી મનોહાર,
 અંગરાગ તે. કીધા બાવતા અંદન સાર

- ચિત્તમાંડી અણુમાતૃ શુકલ ધ્યાનનું પૂર,
ળાહિર આવી લાગ્યું ઉજ્જવલ માનું કપૂર. ૧
- મણીકંચન ભૂપણ, સળલ જલામલ તેજ,
સોહે તનુ પહેર્યા હિયરે હાર મહેજ,
સર્વાંગ અલંકૃત કલ્પવૃક્ષ પદે છાજે,
મનમાં નિરાગી પણ એહ કલ્પ ન લાંજે. ૨
- વરદેવ અનાદૃત સાનિધ્ય પૂરણહાર,
શણગારે સઘળે પૂરણ જંબૂકુમાર,
શિર છત્રવિરાજે રજનીકર અનુકાર,
ખિહું પાસે લહકે ચામર ચંચળ ચાર. ૩
- ખહું મૂલ રતનમય મંગલરંગ અલંગ,
શિખિકા આરોહે ભિમ મૃગપતિ ગિરિશૃંગ,
દાન ખહુવિધ દીજે, કીજે સખલ મંગાણ,
પંચ શબ્દ વાજે ગાજે ઢોલ નિશાન. ૪
- ભૂંગળ ભેરી નદેરી, વાજે વંશ ને વીણ,
તાલ તવીલ કંઝાલને, નાદે સુર પણ લીન,
સરસી સરણાઈ ચહચહે ચિહું દિશિ ચાવી,
ગુણ મદલવદલશ્રી મંડળી છવિ કાવી. ૫
- તત થાથા થેથે શૃંગન શૃંગન નાથે,
શુદ્ધાંત સંગીતે પગ પગ ચથ રસ માથે,
ખિરદાવલિ બોલે, ગુણ અવદાતે ભાટ,
“જયજય” સહુ બોલે મિલિયા તે લોકના થાટ. ૬
- આગે તેજ તુરંગમ કંચન જડિત પલાણ,
એસકી આરણી કંબોજ કંકાણ,
તુરકી ખુસસાણી પાણી પંચા નવરંગ,
કસમેરી અનોપમ પંચલદ્ર અતિચંગ. ૭

મદ ઝરતા કુંજર જાણે સનિર્જર શૈલ,
 ઝંખર લાગી ઝંખાંડી સુરજન શું કરે મેલ,
 ધવલ ધોરી જોતરીયા રથનો કીધી તૈયારી,
 શેણુગાયા સાંભેલા, ધવલ મંગલ દિએ નારી. ૮

ગાયત્રી સુહાસણિ પહેરી નવલા વેષ,
 મદ સુદિત હુઆ સવિ ગામ અને સન્નિવેશ,
 કેઈ ચઢચારે સુખાસન, કેઈ ચઢચા ચક્રોળ,
 અતિ અતુર વિચક્ષણ કરે ઘણાં રંગરોળ. ૯

અષ્ટ મંગળ ચાલે આગે વળી ચાકુકાર,
 અસિ, કુંત, ફલક, ગૃહ, નર્મકાર, રતિકાર,
 તિલ નાંખ્યા, ન તળે આવે તેમ હુઆ પંથ,
 ધરણીનો કણ પણ, ન રહ્યા કોઈ અપંથ. ૧૦

ઉચ્છવ જુએ નરનારી જારી ચઢી ચાખારી,
 વ્યાકુલ થઈ વાદિત, શબ્દ મુણી સવિ નારી,
 તુર, કુંધ, જામાતા, કલિ, કળજલ, સિંદુર,
 ખટહોય એ વલ્લભ, શીને સહજ મનૂર. ૧૧

ગાનવાળ મુણીને અર્ધ તિલક કરી એક,
 અધ્ધાન્નિત દગ એક, જોવા ચાલી છેક,
 એક નેહર પહેરે, એકજ ચરણ પખાલે,
 આધિ કંચુકી પહેરી, જોવા કાંઈક ચાલે. ૧૨

ધંસમસતી કાંઈક, કળજલ ગલે ધાલે,
 કરતુરી લોચન, દવતી આધી ચાલે,
 જાવના ચંદન રસ, પાએ લગાડે જાલા,
 અળતો હૃદય સ્થળ, લાએ કરે ચક્રચાલા. ૧૩

કટિમેખલ કોઠે ધાલતી ઉતાવળે દોડે,
 એકદાર એકાવલિ શ્રોણિ તટે નિજ જોડે,

મુજવલિ નેઉર, કંકણ ઘાલે માથે,
 પહેરણુ ઓઢણના વસ્ત્ર વિપર્યય થાયો. ૧૪
 ડણતા ધીના ગાડુઆ મૂકે તે પોડુઆ લાગે,
 લાડુઆ સમ નારીને જોવાનો રસ નાગે,
 ખાલ રોતા મૂકે મારગે, પરના ખાલ
 રોતા નિજ ખાલક બ્રાંતે લિચો મુકુમાલ. ૧૫
 પરિધાન શિધીલ હુઓ, ગાઢ બંધન ન કરાયે,
 વાધુ વેરો મસ્તક ઓઢણ ઉડી નાય,
 એમ જોતાં વધૂજન હુઓ કુમારો રૂપ,
 કૌતુકને પણ તવ કૌતુક લાગ્યું અનૂપ. ૧૬
 ઈમ કૌતુક ઉત્સવે ઉપવને આવે કુમાર,
 થાયો “જય જય નંદા” “જય જય ભદ્રા” ઉચ્ચાર,
 શિળિકાથી ઉતરે મારું સંસારથી તેહ,
 ગુરુ સ્વામિ મુદ્ધર્મા વંદે મુજશ સનેહ. ૧૭

લાળ ૩૬ મી .

[જયમાળાની દેશી]

શ્રી સોહમગણધર નમીરે લાલ, જ'બૂ કહે-“જગમિતરે સનેહી !
 લોક અલિત મલિતરે સનેહી ! આતમ ઉદ્ધરણુ નિમિત્તરે સનેહી !
 તુમ શરણુ ઈર્ધ્ય મેં પવિતરે સનેહી ! હવે તારો થઇ એક ચિત્તરે સનેહી !
 જય જય ગુરુ જગબંધુરે સનેહી !

ગુરુ દીવારે ગુરુ દેવતારે લાલ, ગુરુ બંધવ ગુરુ તાતરે સનેહી !
 ગુરુના છે શ્રુતિ અવદાતરે સનેહી ! યોગશાસ્ત્રે અતિ વિખ્યાતરે સનેહી !
 જેહધી પ્રગંઠે અનુલવ વાતરે સનેહી ! તેતો કેવળ ભાણુ પ્રભાતરે સનેહી !
 તે ગુરુ-મેં તુમે પામિયારે લાલ, તારણુતરણુ જહાજરે સનેહી !
 દિઓ દીક્ષા-મુજ આજરે સનેહી ! શિવદાત આશિષ ક્ષયકાજરે સં ૦ જ ૦

એ અર્થ છે શબ્દ સમાજરે સનેહીકરે 'સકલ તે ગરીબ નિવારે' સં ૪૦
 શ્રીગણધર એમ વિનવેરે લાલ, દિએ જંબૂને દીક્ષા સારરે સં ૪૦
 સાથે દિયે તે સવિ પરિવારરે સં તેતો માને સકલ અવતારરે સં ૪૦
 ભવિ પ્રાણીને હુએ ઉપકારરે સંપત્યો જગમાંહીરે જયકારરે સં ૪૦
 આંચો પ્રભવ પણ અન્યદારે લાલ, પૂછી માતને તાતરે સં ૪૦
 જંબૂ અનુસાર સોહતારે સં દીક્ષા લિએ પાપ વિઘાતરે સં ૪૦
 પણસય પરિવાર વિજ્યાતરે સં હુઈ સંઘ હૃદય સુખશાંતરે સં ૪૦
 પ્રભવ ભવન ગુણનો હુએરે લાં જંબૂ પદ કમલ મરાલરે સં ૪૦
 શિક્ષા દિએ તે સુગુરુ કૃપાળરે સં ખીનને સ્થિર હિતકાલરે સં ૪૦
 લહી પ્રત્યય ત્રિવિધ વિશાલરે સં કર્મબંધ હરે દુઃખજલરે સં ૪૦
 યશ અરોગ ધ્રુવપદ દિએરે લાલ, નામ યાપન દ્રવ્ય ભાવરે સં ૪૦
 સંબંધ તે ભવજલ નાવરે સં કરે જાણી ગુરુ પ્રસ્તાવરે સં ૪૦
 શિવપદ પામે તાસ પ્રભાવરે સં અવિચલ ગુહ સ્વભાવરે સં ૪૦
 શ્રી સુધર્મ ગણુરાયનારે લાલ, સેવતો પદ અરવિંદરે સં ૪૦
 અણગણુતો પરિપદ વૃંદરે સનેહી ! જંબૂ વિચરે શમકંદરે સં ૪૦
 ભવિકુમુદ વિકાસન ચંદરે સં લહે મુજશ વિલાસ આનંદરે સં ૪૦

લાળ ૩૭ મી

[ધનાગ્રીની દેશી]

વરસ પંચાસ મનહ ઉલ્લાસે, વ્રત લેઈ દુરિત નિવારેલ,
 સ્વામિ સુધર્મા પંચમ ગણુધર, સુખ જલધર જગતારેલ,
 ત્રીસ વરસ કરી વીરની સેવા, પછે વીર નિર્વાણુલ
 ગાર વરસ છગ્રસ્યજ વિચર્યા, આઠ તે કેવળ નાણુલ. ૧
 પૂર્ણ વર્ષ શત આયુ પ્રમાણે, નાણી નિજપદ ચાપેલ,
 જંબૂ ગણુધર તિહુઆણુ સુખકર, કીર્તિ દહ દિશિ બ્યાપેલ,
 જિન શાસન મોહે મન મોહે, ભવિ પ્રાણી પરીબોહેલ,
 શમ રતિ કામ ગવીર્યો દોહે, ગુણ પદવી આરોહેલ. ૨

વીર નિર્બાણથી ચોસઠ વર્ષ પ્રભવસ્વામિ પટ થાપીલ,
 અક્ષયપદ પામ્યા ગુરુ જંખૂ અટ કરમતરુ કાપીલ,
 હોયે સમાધિ ઉપાધિ ન આધે આધિ બ્યાધિ સવિન્નયેલ,
 ગુણુ ગાતો એહવા મુનિવરના, ન્યોતિસ્થું ન્યોત મિલાયલ. ૩
 એહવા ગુરુના ગુણુ કેમ વિસરે, જે જગમાં તાનલ,
 ગુરુ ગુણુ ગાતાં સવિ સિદ્ધિ લહીએ, નિત્ય નિત્ય મંગળ દિવાનલ,
 જંખૂ ગુણુનો એ રાસ રસાળો, યુગતાયુગતી ઢાળોલ,
 ભણ્યો તે નિજ પાતક હણ્યો, લેશે મંગળ માળોલ. ૪
 કમલવદન સુખ સદન વિચક્ષણુ, આતમ અથી પ્રાણીલ,
 પૂરણુ જિનશાસન શ્રદ્ધાશુણુ, નિર્મળ કોમળ વાણીલ,
 રચ્યો રાસ એ ભણણુ સુણણુથી, તેહ તણે હિતકાળેલ,
 શ્રીવિજયદેવ સૂરીસર પટધર, વિજયપ્રભસૂરિરાજેલ ૫
 શ્રીકલ્યાણવિજયવર વાચક, સુંદર હીર શિષ્ય શિર હીરાલ,
 તાસ શિષ્ય શ્રી લાભવિજયબુધ, સાચર પરે ગંભીરાલ,
 તાસ શિષ્ય શ્રીજિતવિજયબુધ, શ્રીનયવિજયગુરુ ભાયાલ,
 વાચક જસવિજયે તસ શિષ્યે, જંખૂ ગુણુ એ ગાયાલ. ૬
 નંદ^૯ તત્વ^૯ મુનિ^૯ ઉડુ^૧ પતિ સંખ્યા, વરસતણી એ ધારોલ,
 ખંભનયર માંહી રહીય ચોમાસું, રાસ રચ્યો છે સારોલ,
 ભાવ એહના મનમાંહી આણી, હિત ભણી ભવિ પ્રાણીલ,
 નિત્ય અભ્યાસે સુજસ વિલાસે, આદરજો જિન વાણીલ. ૭

इति श्री-जम्बू-स्वामिरासे महोपाध्याय-श्री जसहृत-प्राकृत-
 ब्रह्मणे पञ्चमः सर्गः ॥

ॐ नमः

ॐ કાગળો

કાગળ ૧૯૭૦

[કર્તાના હસ્તાક્ષરની પ્રતિ ઉપરથી]

॥ ૐ ॥

શ્રીજેસલમેરદુર્ગેત—

શ્રીજશવિજયગણિદત્તોત્તરપ્રશ્નઃ ॥

થેં લિખ્યો છે, જ-“કવલી કવલાહાર કરધ. પશુ-તિશુરી
યુગતિ ઠિલ નથી લિખી?”

તે-નાખતાં અંથાંતર થાઈ, તે જાણી ન લિખીતી. ખીજાં સર્વ
પ્રસનરી યુગતિ તો યાંનઈ પુટ્ટતી, યાંહરું ઠિલ પ્રસન્ન હુઈ. હવે-તે
યુગતિ જાણ્યારી ઇચ્છા છઈ, સા ગદાધરમહારાજ હસ્તે અધ્યાત્મ-
મત પરીક્ષારો ચાલાવચોષ લિખાવી આપસ્યાં. તેથી સર્વ પ્રીછયો.

ઇહ મતી જણો, જ-“શ્રીજિનમદ્રગણિક્ષમાશ્રમણઃ શ્રી-
હમાસ્વાતિવાચક પ્રમુખે દિગંબર ન નિષેધું છે. શ્રીહેમાચાર્ય
પ્રમુખ અર્વાચીન આચાર્યઈજ નિષેધું છઈ.”

જે માટે-વિશેષાવશ્યક મધ્યે ૭ નિર્ણવ દેશ વિસંવાદી કહ્યા
છઈ. આઠમે નિર્ણવ-સર્વવિસંવાદી દીગંબર કહીઉ છઈ.

“છન્વાસસર્પિઃ નવૃત્તરેહિં સિદ્ધિમયાઓ વીરસ્ત ।

તો ઘોડીયાણ દિટ્ટી રહવીરપુરે સમુપ્પન્ના ” ઇત્યાદિ ઉત્પત્તિ
કહી છઈ. તે-વિશેષાવશ્યક શ્રીજિનમદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ-

કૃત્ત છઈ. તથા શ્રીઝમાસ્વાનિવાચકેં શ્રીપ્રશમરાતિ અંથમધ્યે
સાધુને ધર્મોપગરણ થાપ્યા છઈ, કિં બહુના ? શ્રીસૂત્રમધ્યે ધણી સ્ત્રી
દીક્ષા લેઈ મોક્ષે ગઈ કહી છઈ. શ્રીમહિનાથ સ્ત્રી પર્યાયેજ કહ્યા
છઈ. ૮૪૦૦૦ સ્પાઠાદરત્નાકર અંથ હુંતો, તે મધ્યે ૪૦૦૦ અંથ
મહાતર્ક યુક્તિસહિત સ્ત્રી યુક્તિ ઉપરિજ હુંતો. ઉવણાં-સકલ શ્વે-
તામ્બર તર્ક અંથ દિગંબરમત નિર્દલકજ છે. એ મોટો અંતર છે.
ઈણમેં જો સંદેહ થીજઈ, “ એ ચેતાંબર યુક્તિ છઈ, એ દિગંબર-
યુક્તિ છઈ, પછિ-જિન જાણે ” તો પરીક્ષકલોકને બડી ખામિ છઈ.
રાગદ્વેષી નામ ધરાવણો ટલેં છઈ, પછિ-મિથ્યાત્વ આવઈ છઈ.

“ છાગમપનયતઃ ક્રમેલક-પ્રવેશઃ ” ન્યાયઃ ।

ઉક્તં ચ હેમાચાર્યવરયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિશિકાયામ્-

સુનિશ્ચિતં મત્સરિણો જનસ્ય ન નાથ ! સુદ્રામતિશેરતે તે ।

માધ્યસ્થ્યમાસ્થાય પરીક્ષકા યે મળૌ ચ કાચે ચ સમાનુવન્થાઃ

॥ ૨. ૨૭ ॥

અર્થઃ:-હે નાથ ! હે વીતરાગ દેવ ! એ મહં સુનિશ્ચિત છે, જ-

તે લોક મત્સરીરી સુદ્રા અતિક્રમતા ન છઈ, એતાવતા-મત્સરી જ છે. જ

માધ્યસ્થ્ય કંઠ મધ્યસ્થપણ પ્રતિ, આસ્થાય કંઠ-આદરી-શ્રદ્ધાનકરી

પરીક્ષક હુંતા, મણિમાં અને કાચમાં સમાનુબંધ કંઠ સરખેં પરણામે

છઈ, કાચ-રતનરો અંતર ન દેખાવઈ. મધ્યસ્થ રહઈ, પરીક્ષકલોક

અવિષય અર્થઈ જિનનેં લલાવઈ. બીજે-જિનરો નિર્ણય થાઈ

ઈતરો નિર્ણય કરી પરીક્ષક ગીતાર્થરી આજ્ઞા પ્રમાણ કરઈ. અનિશ્ચિત

અર્થ-સાચોઈ કહઈ, તો-પરીક્ષક અપવાદમાં પડઈ,-

ઉક્તં ચ સમ્મતિમહાતર્કે-

एयंतासबभूयं सबभूयमणिच्छिष्यं च वयमाणो ।

હોઈઅપરિચ્છયાણં વયણિજ્જપહે પડઈ વાઈ ॥ ૨. ૧૧ ॥

અર્થ:-એકાંતમાં અસહ્યૂત અર્થ દૂર રહો, સહ્યૂત અર્થ પશ્ચિમે એ અનિશ્ચિત કંઈ સંદેહાકાન્ત કહ્યું, તો-વાદી, લૌકિક અને પરીક્ષક ન લોક, તેહનો-વચનીય પથકં નિંદામાર્ગ, તેહમાં-પડે. તે માટે-સંદેહ ન કરવો.

ખીન્નું,-

જ લિપ્યો છઈ-“લાભાંતરાય કર્મરા ક્ષયથી કેવલીને દિવ્ય-પરમાણુચયોપચય રામરામ હુઈ રહ્યો છે”. તે માટે-આહાર કહ્યો છઈ, કેવલીને-પશ્ચિમે કવલાહાર નથી,”

એ વાત થારા દિલમાં જ કિહ પછસેં ? એ આહાર તો ક્ષાયિક હુઈ બઈ, ક્ષયરો કાર્ય તો સિદ્ધને પશ્ચિમે છળઈ. “ક્ષયરો કાર્ય: અનઈ” પ્રફલવિપાદી । ઈસડો તો દિગંબર જ યુક્તિ શૂન્ય સદ્કઈ ।

ખીન્નું,-

લાભાંતરાય કર્મક્ષયથી લાભજ હોઈ, તો-ઉપચય જ હોઈ. તદિહ-કહઈ અથોપચયાંતરાય કર્મ જે દીહું હુઈ, તો-તિણરે ક્ષયઈ અથોપચય કહો સકિઈ.

ખીન્નું,-

રામાહાર કહે છે, તેણિ દિગંબર પ્રક્રિયા પશ્ચિમે સમગ્રી ન છે. દિગંબર બ્યંજનાવચહ વિના કેવલીને-સ્પર્શઈ આહાર લેવો ન માંનઈ-

“રહિદં તુ સ્મગ્ધાદિહિ” ઈત્યાદિ પ્રવચનસારવચનાત્.[૧. ૫૯]

“કેવલિનામનવરતલોકાલોકાવલોકનકેલિસમુપનૃમ્ભમાણકે-વલજ્ઞાનમહિમ્ના મનસોપનીતા ઇવાહારવર્ગણા દૃદ્ધિષોપદાયિન્યઃ” ઇતિ ચેત્ ?

“ન, પ્રનોષસિણાં દેવાનાં વૈક્રિયશરીરાનુમતાનામેવ તાસાં થવણાદ્.”

ભગવત્વૌદારિકશરીરાનુગતા અપિ તાઃ પરિકલ્પ્યન્તે” ઇતિ ચેત્ ?

“ કિમર્થમ્ ? ”

“ ભગવચ્છરીરસ્થિતિવૃદ્ધિવાચ્યર્થમ્ ”-ઇતિ चेत् ?

“ ન, ઔદારિકસ્થિતિવૃદ્ધિવાદેઃ કવલાહારનિમિત્તાયા એવ દૃષ્ટવાદ, અદૃષ્ટપરિકલ્પનાયાં પ્રમાણાભાવાત્, ભગવદૌદારિકસ્થિતિ-ત્વાવચ્છિન્નેપિ તદ્વ્યભિચારાચ્ચ । કેવલજ્ઞાનોત્તરભગવતૌદારિક સ્થિતૌ તદ્દેતુત્વે શૈલેશ્યાં તત્પ્રસન્નઃ, “ સયોગિજિનશરીરસ્થિતૌ દ્રવ્યમનોઽવદૃષ્ટમ્બોપનતદિવ્યાહારાણુસંક્રમો હેતુઃ ”

इत्यपि रिक्तं वचः—केवलज्ञानोत्तरं प्रतिक्षणं जायमानस्य तस्य फालंनियमे मानाभावात् । एतेन—परमौदारिकत्वावच्छिन्ने हेतुत्वम-प्यपास्तम्, अन्योन्याश्रयाच्च,

किंच—एवम्—अन्यव्यतिरेकाभ्यां केवलज्ञानस्यैव दिव्याहार-हेतुत्वमसक्तौ कारणकार्योपचारादिना मतिज्ञानादेरिव पौद्गलिकत्व-मसद्गः, इति । न किंचिदेतत् ।

इत्यादिकम्—अस्मत्कृतशान्त्रिवार्तासमुच्चयवृत्तौ स्याद्वाद-कल्पलतानान्ध्याम् ॥ ૧૦ સ્ત૦ ॥

ટખાર્થઃ—કેવલ જ્ઞાન બલદર્શન આવી આહાર વર્ગણાન્ને કિંવ-લિશરીરવૃદ્ધિયોપદેતુ કહીસિ, તે—જૂઠું, એહકું તે—મનોમક્ષી દેવતા-નય જ હોઈ. કેવલીને ઈમ કલિપદ, તે—અદૃષ્ટપરિકલ્પના થાઈ, જે માટે—ઔદારિકશરીરની સ્થિતિ—વૃદ્ધિ—પ્રુષ્ઠિ કેવલાહારમં જ દીઠી છઈ. ભગવંતના ઔદારિકશરીરની સ્થિતિ પહિલાં તેહ વિના ન છઈ, માટે—વ્યભિચાર થાઈ. કેવલજ્ઞાનપછી જે ઔદારિકશરીર સ્થિત્યાદિક, તિહાં દિવ્યાહારવર્ગણાનયં હેતુપણું કહીઈ, તેહને—ન ધટે. જે માટે—નિરંતર આવતા દિવ્યાહાર પરમાણું શરીર છઈ, તિહાં તાઈ ૧૪ મે ગુણુકાણુમં પંચુલાગી નય, એણું કરી—પરમૌદારિકશરીરમં તે હેતુ, તે પંચુ નિરાકર્યુ. જે માટે—દિવ્યાણુસંક્રમસિદ્ધિ પરમૌદારિકતી સિદ્ધિ,

અને તેહની સિદ્ધિ દિવ્યાણુસંક્રમસિદ્ધિ, એ અન્યોન્યાશ્રયરોપ થાઈ. તથા, ઈમ કરતાં-અવયવ્યતિરેકે ઢવલજ્ઞાનને જ દિવ્યાહાર હેતુપણું હોઈ; તિવરિ-ઢવલજ્ઞાન પૌદ્ગલિક હુઈ બઈ, તો-નિયતદાસવેદનીયો-દ્યજ્જનિતકવલાહાર ઢવલીને માનતાં સ્યું બઈ છઈ? જ સર્વતન્ન-વિરુદ્ધ અદૃષ્ટ કલપના કીજે ? .

उक्तं च रत्नाकरावतारिकायाम्-

आहारपर्याप्तिनामकर्मोदयवेदनीयोदयप्रबलप्रज्वलदौर्दयज्वल-
नोपतप्यमानो हि पुमानाहारमाहारयति, इति ॥

અને ઢવલ જ્ઞાન ઊપના પછી મંદાગ્નિપણાનો દોષ હોઈ, એહવું તો-સંભવે નહીં.

ઢવલીને ૧૧ પરીસહ શ્રીમગવતીસૂત્રમધ્યે પણિ કહિયાં છઈ. તથા-તત્ત્વાર્થમધ્યે પણિ કહ્યા છે:

“एकादश जिने” ॥૧. ૧૧. ઇસ્યું સૂત્ર છઈ.

પણિ-“एकादश जिने न” ઇસ્યું સૂત્ર ન છઈ.

અને શ્રીસિદ્ધસેનાચાર્યકૃત ટીકા મધ્યે ઇસ્યું વ્યાખ્યાન પણિ નથી. દિગમ્બર કૃત સર્વાર્થસિદ્ધિ ટીકામાંહિ “न संति” ઇસ્યું બાહિરથી લેવું કહીઈ છઈ, તે સૂત્રવિરુદ્ધ વ્યાખ્યાન કરતાં તો દુર્મત-આહી મહાલોકને હપહસનીય છે.

ખીજું-

થેં ઇતરે વિચારી દેખો—

બાદરસંપરાયે ૨૨, સૂત્રમસંપરાયે ૧૪, ઇત્યાદિ અનુક્રમે—
“एकादश जिने” એ સૂત્ર ચાલ્યું, તો-વિધિ અધિકારઈ નિષેધ વ્યાખ્યાન, પંડિત હોઈ, તે-કિમ કરેં ?

વલી-મતવાસનાઈ દિગમ્બર પ્રમેયકમલમાર્તણ્ડ મધ્યે ઇસ્યું વ્યાખ્યાન કરિઈ છઈ, જ-

એકેનાધિકાન દશ એકાદશ. પતાવતા-એક નહીં, દશ નહીં, તે-
૧૧ થી પરીસદ નહીં. તે ઈસ્યો સમાસ વ્યાકરણ વિરુદ્ધ છે, તે-
શ્રીસ્યાદ્વાદરત્નાકરમધ્યે કહિલ છે.

‘કવલીને’ કવલાહાર માન્યા વિના એ સૂત્ર દિગમ્બરને મિલતું
ન છે.

માટે-એ સર્વ ખૂડતે ખાહલ છે વળગતું છે. ૮૪ થોલ
ધિચારમધ્યે મ્હે લિખ્યો છે.

મૂત્રનમઈ પરિસદ કહે વૃત્તિ લેડ નકાર ।

જો સંસો ઉપજત નહીં તો તુઝ અમકો ભાર ॥૧॥

“ મોહનીય વિના વેદનીય કર્મ સ્વવિપાક ન દેખાવઈ. ”

ઈસ્યું કહે છે, તે પણિ-યુક્તિશૂન્ય. ઈમ કહતાં-નામકર્મોદય-
જનિત વિહાર દેશનાદિક કવલીને કિમ ઘટે ? એ કહસ્યો-“તે નિયત
દેશઃ નિયતકાલઃ કવલિનઈ સ્વભાવે જ હોઈ, પણિ-ઈચ્છાઈ ન હોઈ,
તે માટે-મોહનીયકર્મની અપેક્ષા ન છે, ઉક્તંચ-પ્રવચનસારે—

ઠાણ-ગિસેજ-વિહારા ધમ્મવદેસો ય ગિયદિણાં તેસિ ॥

અરહંતાણં કાલે માયાચારોન્વ ઇત્થોણં ॥ ૧. ૪૪ ॥ ”

તો-કવલાહારે પણિ નિયતદેશ કાલ ઇચ્છા વિના કવલીને
માનતાં સ્યુંજય છે ?

કોઈક કહસ્યે-“ ધાતીમધ્યે ગણિયા, માટે-ધાતીસમાન વેદનીય
કર્મજન્ય કહિયું છે, તે-ધાતિકર્મ ગયા પછીઈ કવલિને સ્વવિપાક
કિમ દિખાવઈ ?

વક્તં ચ-કર્મકાણ્હે-

ઘાદિવ વેદનીયં મોહસ્મૃદણ ઘાદદે જીવં ઈત્યાદિ.

ઘાદીણં મજ્ઞે તહ્મા ગણિદં દુવેદણિયં. ”

તે પણિ-યુક્તિશન્ય બણુવું. જે માટે-જ્ઞાનાવરણીય-દર્શના-
વરણીય-મોહનોયઃ મધ્યે જિહ્વં વેદનીય કહિહ્વં, તિહ્વં આયુ-નામ-
ગોત્ર-કર્મ પણિ-મોહ-અંતરાય મધ્યે જ કહિયાં. તિવારધં-તે પણિ-
યાતિવત્ હુધ બધં. તે માટે-એ સર્વપક્ષપાત કલ્પના બણવી.

ઈણધં કરી-“બળી દારડી સરખા ૪ કર્મ કેવલીને કહે છે,” તે
પણિ-પરમાર્થરા અબણુ કહેવા. ઈમ કહતાં-તીર્થકરનામકર્મવિપાક
પણિ તિસ્થા હુધ બધં. “વેદનીયકર્મ જ કેવલીને દગ્ધરજ્જુસમ.”
એ પક્ષપાત માત્ર, શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે.

उक्तं च-सूत्रकृताङ्गवृत्तौ-

यदपि दग्धरज्जुस्यानिकत्वमुच्यते वेदनीयस्य,

तदप्यनाમિકમયુक्तिसंगतं च । आगमे ह्यन्यथोदयः सातस्य
केवलिन्यभिधीयते । सातासातयोश्चान्तर्मुहूर्तं परिवर्तमानतया यथा-
सातोदयः, एवमसातोदयोऽपि, इति ॥

“કેવલીને હુધાઃ તૃષ્ઠાઃ માનિધં, તો-અનન્તમુખનો વ્યાધાત
થાઈ.”

ઈસ્થિ કહે છે, તે પણિ-શન્યવચના. જે માટે-અનન્ત મુખ
બવસ્થકેવલીને તો કેવલ જ્ઞાન રૂપ ઉપયોગાવ્યાધાતઈ ઉપચરી
કહીહ્વં છઈ.

जादं सयं सम्मतं नाणमणंतच्छर्विच्छिदं विमलं

रहिदं हुं समगदाईदिं मृदंति एयंतियं भणिदं ॥ ૧.૫૬॥

પણિ-શાયિક અવ્યાખ્યાધ મુખગુણ તો સિદ્ધનઈ જ હોઈ,
પરમાર્થથી.

उक्तं च-अनंते सुखवीर्ये च वेद्यविघ्नसयात् क्रमात् ।

પહાનતર. ૧. તત્ત્વ. ૨. ત્વિ. ૩. ત્. ૪. રિદિ. મુક્તિ પ્રપચનસારમાં

ને પ્રવચનસારમધ્યે—

“પુણ્ણફલ્લા અરહંતા તેસિં કિરિયા પુણ્ણો હિ ઓદશ્સા ।

મોહાદીહિં વિરહિદા તહ્મા સા સ્વાદ્ગચિ મદા ॥૧.૪૫॥

પ્રકૃષ્ઠ પુણ્ણફલ્લરૂપે અરિહંત છે, તેહને-સ્થાનઃ નિષધાઃ વિહારાદિ ક્રિયા ઉદ્યમાવની ને કહી 'છે, તે-મોહાદિકરહિત, માટે ક્ષાયિક ન કરી ગણિયું. " ઈસી પરિભાષા કહી છે, તે યુક્તાહાર ક્રિયામાંહિં પણિ ખાવની ન છે.

જે કોઈ કહી છે. “અનંત-વીર્ય કેવલી છે, તેહનઈ' ક્ષુધા ન ખાઈ.”

તેહને કહીય-ક્ષુધાદિકે વીર્યહાનિ ન હોઈ, પણિ બલાપચય હોઈ. માટે-કેવલાહાર ઉદ્યનિયત કરઈજ.

वलं शारीरम्, वीर्यं चान्तरशक्तिविशेषः, इति शास्त्रसिद्धम् ।

“આહાર પ્રમાદરૂપ છઈ, તે માટે-છટ્ટા ગુણુઠાણુ ન લગે' હુઈ.”

ઈહં ને કહે' છે, તિણે સ્થાનનિષધાવિહારાંદિ ક્રિયા કેવલીને' કિહં કરિ કહેવી? તે-ક્રિયા જિહં-પ્રમાદપ્રમાદરૂપ હોઈ, તિહં-આહારક્રિયા પણિ વિવરી કહેવી. “આહાર હોઈ-તિહાં-નિદ્રા હોઈ ન ” એ વ્યાપ્તિ ન છઈ, વેદનીય કર્મઉદ્યયથી કેવલાહાર હોયે', અનઈ-દર્શનાવરણીય કર્મ ગયાથી નિદ્રા નહો' હોઈ.

तस्माद्विपरीतवाचकतर्कभावान्न व्याप्तिः ।

કોઈ કહસ્યય-“આહાર સંજ્ઞા સાતમઈ ગુણુઠાણુ નથી, તે-આગણિ કિહાંથી? આહારસંજ્ઞા વિના આહાર કેવલીને' કિમ હોઈ?”

તે જૂઠું.

ને માટે-

आहारसंज्ञा-स्वल्पाहाराभिरूपाः ।

ઈસ્યુ' ગોમટસારટીકા ધુરિં જ ડમઠ પત્રઈ જ છઈ. તે માટે—અભિલાષ રહિત આહાર અપ્રમત્તસાધુનઈ હોઈ, તિહાં દૂપણ નાછે. ફિં વહુના ? આવરયકાદિ ક્રિયા પણિ અપ્રમત્ત સાધુને' વિકલ્પરહિત અસંગક્રિયારૂપ છે. પણિ—વીતરાગવચનપ્રણિધાન-સંકલ્પપૂર્વવચન ક્રિયારૂપ ન છે, તો—આહારક્રિયા પ્રમત્તસાધુથી વિલક્ષણ હોઈ, તેહનુ કંઈ કહિવું ? અતઃ—શિક્ષાટનાદિ ક્રિયા પણિ કેવલીવ્યવહારાનુગત છદ્મસ્થ વ્યવહારથી ભિન્ન દેખીહું. આસન કરવો વચનાસંગાનુષ્ઠાન ભેદ જણવા. પોઢશોકગ્રન્થમધ્યે શ્રી-હરિમંત્રસૂરિણ આર્થા કહી છઈ.

ચક્રભ્રમણં ઢઠાત્તદમાચે ચૈવ યત્પરં ભવતિ ।

ઘષનાસક્કાનુષ્ઠાનયોસ્તુ તદ્ઘાપકં જ્ઞેયં ॥

એ યોગદૃષ્ટિઅથ શ્રોતાને' અગોચર ન રહઈ, તે અંયરે ભાવ સજ્જાય રૂપે બાંધ્યો છઈ, તે પણિ—મોહકસ્યુ'.

વલી કોઈ વાહુમાત્ર અધ્યાત્મી કહે છે—“સાતાવેદનીયની ઉદીરણા સાતમા ગુણકાણથી ટલી છઈ, તો કેવલીને' કવલાહાર કિમ હોઈ ? તેહથી તો સાતા ઉદીરાઈ છઈ.”

તે મિથ્યા. જ માટે—ઉદીરણા કરણ આન્તર શક્તિ વિશેષ છે. બાહ્યોગાનુગત ન છે. નહીં તો—સ્થાન-નિષઘાદિ ક્રિયાછં પણિ સાતા-વેદનીયની ઉદીરણા હુઈ જઈ, તે—કેવલીને સ્વભાવઈ છે, ઉદીરણારૂપ ન છે. એ વચન તો—કવલાહારઈ સમાન, પણિ—કેવલ સ્વભાવવાદ માનિઈં બૌદ્ધમત્ત યાઈ. તે હવો—

“હેતુભૂતિનિ'પેષો ન સ્વાનુપાસ્યવિચિર્ન ચ ।

સ્વભાવવર્ણના નૈવમવધેર્નિયતત્વતઃ” ॥ ૧ ॥ ઇત્યાદિ ન્યાય-કુસુમાજ્જલિ અન્થે ઉદયનાચાર્યઈં નિપેધ્યો છઈ.

૧. હેતુભૂતિનિવેષો ન—એવો પાડ હોનાનું સ્મરણમાં છે.

ઇણરો અર્થ:-“અકસ્માત્કાર્યં યત્તિ” ઈત્યેા વૌદ્ધ કહે છે. તિણને-આચાર્ય કહે છે-અ સખદરો કુંણ અર્થ? પ્રસન્ન પ્રતિપેદ છે? કોઈ કારણથી ન હોઈ. એ અર્થ-૧? કઈ હોઈજ નહીં. એ અર્થ ૨? કઈ સ્વથી હોઈ. એ અર્થ ૩? કઈ અનુપાખ્યકો અનિર્વચનીયકારણ, તેહથી-હોઈ. એ અર્થ ૪? કઈ સ્વભાવથી હોઈ ૫? એ પાંચમું અર્થ ન સંભવઈ, જે માટે-પૂર્વપશ્ચાદ્ધભાવ૩૫ અવધિ નિયત છે, તે માટે.

અનન્યથાસિદ્ધનિયતપૂર્વવર્તિ કારણમ્ । અનન્યથાસિદ્ધનિયતપ-
શ્ચાદ્ભાવિ કાર્યમ્

એ લક્ષણ લોકોન્યવહારે અવશ્ય માનવાં. તો-સ્વભાવવાદ્યુક્તિ સ્થ છઈ, એ ચિન્તામાણિતર્કરો માર્ગ.

“સર્વવસ્તુ કથંચિત્ સ્વભાવજનિત છઈ, કથંચિત્કર્મોદિજનિત છે” એ-સ્યાદ્વાદતર્કમાર્ગ, “ ણિયયણિયયં સંતં ” ઇતિ શ્રીસૂત્ર-
કૃતાન્ન-વચનાત્.

તે માટે-કેવલોરી આહારવિહારાદિક્રિયા કથંચિત્કર્મજનિત, કથંચિત્ ઉચ્ચમજનિત-પણિ સદ્દેવી. કેવલ સ્વભાવ માને, તે ઘૌદ્ધ-
મતમાંહિ પર્થસર્થ.

જે કહે છે-“કેવલોને આહાર માનતાં અર્થોપત્તિસિદ્ધિનિહારાદિ વિડંબના આવઈ, તે દેવદેવને કિમ ઘટે?”

કર્મજનિતભાવમાં જે ઈમ લાજઈ છે, તેણે-યોનિજન્મનિષ્ક્રમણુ પણિ ન માંનઈ. સદા શુદ્ધ પરમેશ્વર પરે માન્યો છઈ, તિત્યેાજ માંનવો. જિહ્-લાજ ન લાગઈ. કેવલો હુઆ પછી સપ્ત ધાતુ રહિત પરમૌદારિક શરીર માને છઈ, તો અશરીર જ કિહ ન માંનઈ? તો-શરીરનામકર્મ રહિઓ છે, જેમાટે-સશરીર જ હોઈ, સંહનન નામકર્મ પુદ્ગલવિપાકી રહિઈ છે, તે માટે-સપ્ત ધાતુ રહિત કિમ ઘટેઈ?

“સંદર્શનમદ્વિનિચયો” इतिवचनात् ।

તથા—“કેવલજ્ઞાનમહિમાનં ૭ ધાતુ ધર્મ.”

તો—મનઃપર્યાયજ્ઞાને કેતા ધાતુ ધર્મ? ૭ ધાતુ રહિત જિનશરીર હોય તો કેતા ધાતુરહિત ગણધર શરીર હોય? ઇત્યાદિ બોલશે કિસ્યો હત્તર હોય?

તે માટે—જિસ્યાં કર્મ રહ્યાં છે, તેસ્યો વિપાક કેવલીને પશ્ચિ સદ્દેતાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને કિસીં છાજ લાગતી ન છે. તે પૃચ્છ્યો.

એમ—આવક નિરાકરિ નહં, સાધકવચન દેખાવઈ છંદા—

‘શ્રીમગલતીસૂત્રમધ્યે સીહઈ અણુગારઈ શ્રીમહાવીરને સ્પષ્ટ આહાર(પાણી)આંણી આપ્યો છઈ. તથા—સ્વંદારે અધિકારે કહીહં છે.

તે જાં કાલે જાં તે જાં સમય જાં સમણે મગવં મહાવીરે વિચદ-મોઈ આચિ હોત્યા

હહાં—વિચદમોઈ સમ્પદશે એ અર્થ છઈ. વ્યાવૃત્તે સૂર્યે મુદ્ધક્તે, इत्येवं શીકો વ્યાવૃત્તમોજી પ્રતિદિનમોજી, इत्यर्थः

એ અક્ષરથી તો દિનર પ્રતિ કવલાહાર કેવલીને આવઈ, કારણાડભાવઈ આહારવિચ્છેદ નથી. તથા—શ્રીસમવાયાંગમધ્યે ૩૪ અતિસય કેવલીનઈ કહ્યાં છે, તે ૩૪ તો ૧૩મેં ગુણાણુ મિલે. તે મધ્યે આહાર—નીહાર—વિધિ અદરય. તે—સહજાતિસયમધ્યે કહિઓ. તે વિના તો ૩૩ અતિસય થઈ બઈ.

તે માટે—જેહવો આહારનીહારપૂર્વઈ હું તો, તેહવો કહેવો.

તથા—છેહકઈં જક્તચ્છેદ કહિઓ છે. તે પૂર્વઈં જક્તવિધ માન્યા વિના કિમ મિલઈ?

લોમાહારવિચ્છેદ તો તો ન છે.

દિગંબર કેઈ કહે છે—“છેહડે” નિયતદિન સમાધિના છઈ.”

તે પ્રકટ જૂહું, જે માટે—સમાધિ કહતાં ધ્યાન કહિઈ, તે તો કેવલીનેં એતું ન છે. શુદ્ધ ધ્યાનના ૨. પાયા ધ્યાયા પછી ધ્યાનાંતરિ કાઈ કેવલ જ્ઞાન ઊપજે? બે પાયા રહ્યા છે. તે તો—છેહડઈ અંત—મુહૂર્તઈ હોઈ, પક્ષ—માસાદિ માન ન હોઈ.

જે કહસ્યઈ—“તાવદિનમાન મૌન કરી બધસઈ, એહ જ સમાધિ”

તેહ તો—પ્રયોજનશૂન્ય તાદૃશ કર્મ કારણ વિના કિમ મનાઈ? બોટો અર્થ બનાવી કહિઓ. પણિ—સાચો ન પ્રતિભાસઈ. ઇહાં તો હેતુ સહજ દખાડેઈ છે. પણિ—આપણિ મતિરઈ લેહપણઈ હેતૂ—દાહરણ ન સ્કુરઈ. તો પણિ—સૂત્રવચન યુક્તિ રિકત ન કહીજે. ઉક્તં ચ—

શ્રીઆવશ્યકાનિયુક્તૌ—

હેહદાહરણાસંભવે વિસદ્ સુદુ જં ન યુજ્ઞિજ્ઞા ।

સન્વન્નુમયમચિત્તહં તદાચિતં ચિન્તણ મતિમંતિ

કેવલી કેવલવ્યવહારઈ સ્વયં ભિક્ષા કરઈ, તિહાં—અંતરાય ન હોઈ. ઉક્તં ચ—ચિદોપાવશ્યકે—

દિંતસ્સ લખંતસ્સ વ મુજંતસ્સ વ જિણસ્સ एस गणे ।

સ્વીળંતરાઈઅત્તે જં સે વિગ્ગં ણ સંભવેઈત્તિ ॥

યતના પૂર્વક અછદ્રસ્થાનીત આહારઅહણ કરઈ, તે પણિ—શ્રુતવ્યવહાર પ્રામાણ્ય કરી, કેવલ વ્યવહાર જ છઈ. દ્રવ્યદોષનો દોષ નથી. નહીં તો—સમવસરણુમધ્યે શબ્દઃ ૩૫ઃ રસઃ ગંધઃ પ્રવીચારે તો મૈથુનાતિકમ હઈ બઈ.

તે માટે—કવલાહારનિમિત્ત ભિક્ષાવ્યવહારઈ આગમવ્યવહારી-નઈ દોષ ન હોઈ.—૧.

જ ય તદ્વો અત્થિ જઓ, જ ય સમ્પત્તં જ તે સુપહિપુણં ।
જેજ દુવેગંતો વિ મજ્જમાણા અજેગંતો ॥ ૧.૧૪ ॥

અર્થ-દ્રવ્યઃ પર્યાય રહિત નથી, પર્યાયઃ દ્રવ્ય રહિત ન. ઉત્પાદઃ
સ્થિતિઃ ભંગઃ એ દ્રવ્યલક્ષણ. એ પણિ-પ્રત્યેકિરનું લક્ષણ નથી. તે માટે-
એક આહી-રમૂલનય મિથ્યાદૃષ્ટિ, ત્રીજો તો નય નથી. તે માટે-રનયમાં
પૂર્ણ સમ્યક્ત્વ નહીં, ધમ ન કહેલું. જે માટે-એ-ર એકાંત સ્વાત્કારધં
ભજનાદાન્ત થકા અનેકાંત.

એ પ્રક્રિયાધં-સર્વ જ સ્વાભાવિક ઉત્પાદઃ વ્યયઃ પ્રોવ્યઃ કહવા.

“ આગાસાઈઆજે સિહં પરપચ્ચઓઽણિયમા ” ॥ ૩.૩૩ ॥

જ સંમતિ ગાથા પ્રતિકે અકાર પ્રશ્લેષ-અનિયમાત્ એ
પણિ વ્યાખ્યાન દીકાકારધં કયું છધં.

તે માટે-પરપ્રત્યયઃ તે પણિ-કથચિત્ સ્વપ્રત્યય કહિધં.

“ યુક્તં ચૈતત્ત્વ-દ્વયોરેકૈકાનતિરિક્તત્વાદ્ ” ઇતિ અસ્મત્કૃતાને-
કાન્તવ્યવસ્થાયમા.

આત્મખ્યાતિમાંહિ પણિ-એ અર્થ સિદ્ધ છધ. ધમ-અણુસંયુક્ત-
વિહિતલોક પ્રદેશાવધિક પરાદ્દાદિસંખ્યાપર્યાયધં તત્ત્વદ્વિષયતા પર્યાયધં
પણિ અલોકાકાશ પ્રદેશમાંહિ શુદ્ધ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ વખાણવા-સાપેક્ષપર્યાય
મિથ્યા જ. એ પણિ-એકાંત ન છે.

“ કથંચિત્ સાપેક્ષમ્, કથંચિન્નિરપેક્ષં સર્વમ્ ” ઇત્યાદિવ્યવસ્થિતેઃ

એ રીતિ-એક સમયે એક દ્રવ્યધં ધણાધં ઉત્પાદઃ વ્યયઃ હોધં.

તદનુગત તાવત્ દ્રવ્ય પણિ કહવાં. તથા ચ સંમતિઃ-

જગસમર્પણિ જગદવિયસ્મં વહુઆ વિ હંતિ ઉપ્પાયા ।

ઉપ્પાયમમા વિગમા ટિડ ચ હંસમગ્ગો ણિયમા ॥ ૩.૪૦ ॥

અગુરુલધુપર્યાય-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ તો સર્વ જ આજ્ઞાજ સિદ્ધજ છધ. ૨

પાદાન્તરે ૧ દુવે જગન્ના. જાપેત્ત પ્રસ્તકમાં.

તથા જ સિખ્યો—

“ કાલ દ્રવ્ય સમયરૂપ શ્વેતાંબર માને છઈ, નિહાં-ઉત્પાદ-
વ્યયઃ દ્રોવ્યઃ કિમ સધાઈ ? ”

તે તો—હલય રૂપ કીજૈ, તદી જ સધાઈ. પર્યાય અર્પણાઈ—
ઉત્પાદઃ વ્યયઃ, દ્રવ્યાર્પણાઈઃ—દ્રોવ્ય, હસંયવિવક્ષાઈઃ—ધર્મત્રય. उक्तं
चं श्रीतत्त्वायेंसूत्रे—अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥ ६. ३१ ॥ ઇતિ.

હવઇ—હહરયો—“ તે સમય કિણુઈ આધારઈ છઈ ? ”

તો કહિઇ—જીવાજીવદ્રવ્યરૂપ આધારે. જીવાજીવદ્રવ્યરો
કાલ, તે—વર્તનારૂપ પર્યાય છે. દ્રવ્ય ન છે. તે વર્તના પર્યાયરા
ભાજન દ્રવ્ય—જીવાજીવ છઈ, તથા ચ સૂત્રમ્—

“ કિમયં મંતે ! કાલુત્તિ પચુચ્છ ? ગોયમા ! જીવા ચેવ અજીવા
ચેવ ” ઇતિ.

અત્ત ઇવ—પર્યાયરૂપ દ્રવ્યોપચાર કરી, અનંત કાલદ્રવ્ય સૂત્રે
બાધ્યાં. તથા ચ—શ્રીઉક્તરાધ્યયનસૂત્રમ્—

धम्मो अधम्मो आगास दब्बं इक्किमादियं ।

अणंताणि य दब्बाणि कालो पुग्गलजंतवो”ति ॥

મશમરતિગ્રન્થે શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકૈરપ્યુક્તમ્—

“ ધર્માધર્માકાશ્ચાએકૈકમતઃ પરં ત્રિકમપનન્તમ્ ” ઇતિ ।

ત્રિકમ્ જીવણુંદગલાસ્તિરૂપાયાદાસપયજ્જ્ઞણમ્ ।

હાઈ કહેસ્યે જ—“ અવગાહનાદિહેતુતાણુણે” જિમ આકાશાદિ
પૃથક્ દ્રવ્ય હોઈ, તિમ—વર્તનાહેતુતાણુણે—કાલદ્રવ્ય પણ પૃથક્
કિમ નાવઈ ? ”

તેહને કહીધું—અવગાહનાદિહેતુતાઈ અવગાહનાધનાશ્રયદ્રવ્ય કલિપઈ, તિમ-વર્તનાહેતુતાઈ વર્તનાનાશ્રયદ્રવ્ય કલપાઈ, તે તો-નથી. અવૃત્ત દ્રવ્ય:-સશયુંગ પ્રાય છઈ. તે માટે—“ધર્મિકલ્પનાતો ધર્મિકલ્પના લઘોયસી” ઇતિ ન્યાયે:-કાલ તે-જીવાજીવ પર્યાય જ યુક્ત. એ અસ્મત્કૃત સિદ્ધાન્તતર્કપરિષ્કાર-ન્યાયાલોકાદિ અંથ પ્રસિદ્ધ છઈ.

જે દિગંચર:-“મંદ ગતિ પરમાણુને જ આકાશ પ્રદેશ વ્યતિક્રમણ, તદવગ્નિજ્વલપર્યાયસમય. તદનુરૂપદ્રવ્યસમયાણુ લોકાકાશપ્રદેશ-પ્રમાણ રત્નરાશિ સમ” કહઈ છઈ.

તેણે:-પ્રદેશ વ્યતિક્રમણાવગ્નિજ્વલદિગ્દ્રવ્યાણુ પણ કિમ ન માંનવા ?

“તાદૃશ આગમ નથી.”

તો આગળ જઈનઈ આગમ પ્રમાણ કરવો, તો-પહિલો કિમ ન કરીઈ ? તે આગમ તો-જીવાજીવાત્મક કાલપ્રતિપાદક દેખાડયો છઈ. કાલિક-પરત્વાપરત્વનિમિત્ત જિમ કાલ, તિમ-દૈશિકપરત્વા-પરત્વનિમિત્ત દિગ્ દ્રવ્ય પણ તાન્ત્રિકપ્રસિદ્ધ છઈ.

હવઈ કહસ્યો “દ્રવ્યશક્તિવૈચિત્ર્યે દિકાર્યહેતુતાઃ અને-અવગાહનાહેતુતાઃ આકાશદ્રવ્યને જ કલિપઈ છઈ, કાઘવાત્. તથા ચ-ગન્ધહસ્તી-દ્વાત્રિંશિકાયામ્—

“આકાશમવગાહાય તદનન્યા દિગન્યથા”ઈતિ ।”

તો સ્વસ્વયુલ્કારી જીવાજીવદ્રવ્યને જ વર્તનાહેતુતા કલપતાં કુણ નિવારે ? જિહા-સહાય આગમ બલિઓ છઈ.
ખીજું—

મંદગતિઅણુસંક્રમાનુસારઈ કાલાણુ કલિપઈ, તો-મંદપરમા-ણુવગાહનાદિહેતુતાઈ આકાશાદિ અણુઆ પણ કલિપયા જોઈઈ. સાધારણઅવગાહનાદિહેતુતાઈ :-આકાશાદિસ્કંધકલ્પનોત્તરતદણુ-

કલ્પના જે સકંધાજહ્નુત્તિ પ્રદેશકલ્પના પર્યવસન્ન હોઈ, તે—એ
ન્યાયઃ કાલ દ્રવ્યે પશુ સમાન સાધારણવર્તનાદેતુતાનુસારઈ એક
કાલરૂકંધ આવઈ, પછઈ—તત્પ્રદેશ આવઈ. સિદ્ધાન્ત વિરોધથી જે
એ કલ્પના ન કરવી, તે ઉક્ત સિદ્ધાંત જ યુક્તિ સિદ્ધ માનો.

જે મતાંતરે—મનુષ્યક્ષેત્રમાન કાલ દ્રવ્ય કહિએ છઈ, તે—જ્યોતિ—
શ્વક્યારવ્યાપકવર્તનાપર્યાયસમૂહને વિષે દ્રવ્યનો ઉપચાર કરીને.
ઉક્તં ચ નયન્ત્રકે—

“ પર્યાયે દ્રવ્યોપચારઃ ” ઇતિ.

એ-૨. મત શ્રીહરિમદ્સૂરિકૃત ધર્મસંગ્રહણી મધ્યે છઈ,
તથા ચ તત્પાઠઃ

જં વત્તનાદિરુવો કાલો દવ્વસ્સ ચેવ પજ્જાઓ ।

સો ચેવ તત્તો ધમ્મો કાલસ્સ વજસસ જો છોણ્ણિ ॥

અર્થ—જ'કં જે કારણ માટે, વર્તનાદિરૂપ કાલ છઈ, તે—
દ્રવ્યનો જ પર્યાય છઈ. તતઃ કં તે માટે—સો એવ કં તે વર્તના-
રૂપ જ પર્યાય જ કાલધર્મ કહીઈ. અથવા—કાલ જે લોએ કં મનુષ્ય-
ક્ષેત્રમાહિ જ્યોતિશ્વક્યારાશિવ્યંચ્ય છઈ, તેહનો ધર્મ, તે કાલ.

ઈહાં—કાલદ્રવ્ય, તે પર્યાયસમૂહને જ કહિએ. એ દ્રવ્ય અન-
પેક્ષિત છઈ. પૃથિવ્યાદિસમૂહરૂપ એક રાજગૃહ નગરસમાન, તે
પારમાર્થિક દ્રવ્યના છે. પશુ—કલ્પારૂપ છે. અતઃ એવ “કાલકથેત્યેકે”
એ તત્ત્વાર્થસૂત્રે એકીયમતે કાલદ્રવ્ય કહિહ. તે—અનપેક્ષિત દ્રવ્યા-
ર્થિકને મતે વૃત્તિકારે એકયું છઈ. અતઃ એવ—અનાદિ ઉપચારે
કાલદ્રવ્ય લેઈને, સૂત્રદ્વં પદદ્રવ્ય કહ્યા છઈ. તે માટે—સૂક્ષ્મપર્યાયમાં
ઉત્પાદઃ વ્યયઃ તે પ્રથમાપ્રથમાદિભાવઈ સહજ હોઈ. સમયદ્વયધારાંશ
જીવાજીવ, તેહજ દ્રવ્ય. ઈમ—રૂપત્રયે ભાવના કરવી.

એ અતિ સૂક્ષ્મ અર્થ છઈ. દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસમધ્યે અહ્યો
વખાણ્યો છઈ, તિય સહજો. કાલદ્રવ્યના અણુઆ દેખાવઈ છઈ,
તેહને ગદે દિગ્ દ્રવ્યના અણુઆ પશુ પડઈ. ૩.

તથા જ લિખ્યો છઈ:—

“થાપિઈ, તે થાપના એ તો—પુરુષવ્યાપાર છે. તે આદિ—અંત હુવે છે. તે-શાશ્વતપ્રતિભા:—ઋષભ ચદ્રાનન વારિપેણ વર્ક્ષમાન: નામઈ છે, તહે કિહું સંભવઈ? શાશ્વતા ભાવમાંહિં પુરુષવ્યાપાર ન છે, તે માટે.”

તિણુરો—હત્તર એ જ—

શાશ્વતમાંહિં અનાદિપ્રવાહઈ પુરુષવ્યાપાર છઈ જ. અત્ત એવ—દ્વાદશાંગી પણિ અવિચ્છિન્નિતિનયાર્થતાયાં શાશ્વત કહી છઈ,—

“એસા જો દુવાલસંગી અવ્યુચ્છિન્નિયદ્વયાપ્ સાસયા”ઈતિ સૂત્રાત્.

સ્થાપનં સ્થાપના, એ ભાવવ્યુત્પત્તિ અભિપ્રાયરૂપ પુરુષવ્યાપાર: તે સ્થાપના, તે પ્રવાહાનાદિતાર્થ—અનાદિ. “સ્થાપ્યતે” ઇતિ સ્થાપના. એ—કર્મવ્યુત્પત્તિ વ્યાપારાશ્રય, તે—સ્થાપના. તે—સ્વત અનાદિવ્યાપારોપરાગે પ્રવાહઈ અનાદિ. ઇહાં કાઈ દૂષણ નથી. વિહિતતદભિપ્રાય-વિપંયા,ઈત્યેતત્ સ્થાપના. અત્ત એવ—ગુર્વભિપ્રાયવિપયાક્ષાદિગુરુ-સ્થાપના, જિનાભિપ્રાયવિપયપ્રતિભા, તે જિનસ્થાપના કહિઈ, સંસ્કાર-સ્થાપના, અસંસ્કારસ્થાપના. વિશેષ—અનુયોગદ્વારસૂત્રે પ્રસિદ્ધ જ છે. અશાશ્વતઅર્થ—ઇતિકર્તવ્યતાશુદ્ધપ્રતિષ્ઠાવિધિ અભિપ્રાયધાન હોઈ, શાશ્વતસ્થલે—પૂર્વપૂર્વાભિપ્રાયજ્ઞને જ કુશલાનુબંધ જ હોઈ શાશ્વતાશાશ્વતસ્થાપના ઉભયવંદન—જ ધાત્યારણાદિ-કનઈ સૂત્રઈ કહીઈ છઈ.

“તર્હિ—વેદ્યાઈ વંદઈ, તઓ પઢિનિયત્તઈ, રૂપમાગચ્છઈ, રૂં વેદેઆઈ વંદઈ” ઇત્યાદિપાઠાત્.

• ઋષભાદિ નામનો વિરહ ૧૫ કર્મભૂમિમધ્યે ન હોઈ, તે માટે-
શાસ્ત્રવતપ્રતિમા મધ્યે તદભિપ્રાયપ્રવાહાવિચ્છેદે હોઈ. એ-પરમાર્થ.

“નામનિરોપની પરિ સ્થાપનાનિરોપ ભાવસ્મારકપણઈ” હિતા-
વહ. ” ઈમ-ધણ કહઈ છઈ, આહાર્યઅભેદારોપે-પ્રતિમા: તેહ
જ-જન. ઈમ જાણી-આત્મ-પરમાત્માનુ અભેદ ધ્યાન ઊપજવી
સમાપત્તિ રૂઢઈ જ મહાહિત હોઈ. એ-દરિમદ્રાદિગ્રન્થાનુસારી
અસ્મદીયાનુભવ છઈ. નામ-વાચ્યવાચક ભાવસંબંધઈ, સ્થાપના:-
પ્રતિકૃતિ-સંબંધઈ, દ્રવ્ય-સમવાય સંબંધઈ, ભાવસંબંધ છઈ.
ભાવ-તે સાક્ષાદ્ ગુણાવહ છઈ એ-૪ નિરોપની ભાવના.

“જમો વંખીઈ છિવીઈ”

એ-મગવતી પ્રતીક પરમાર્થવિચારતાં જ શ્રીમેઘજીક્ષપિનઈ
ગુણ થયો છઈ.

છહાં-શિષ્યજનના હિતને અર્થઈ અસ્મત્કૃતજૈનતર્કભાષા-
નુસારે નિરોપ નય-યોજનિકા કહીઈ છઈ-

• નામાદિ ૩ નિરોપ દ્રવ્યસ્થિતિક નય જ માને. યથોચારિતિક નય:
ભાવ નિરોપ ને જ માનઈ. દ્રવ્યાસ્થિતિકનયનાભેદ.-સંગ્રહ ૧.
વ્યવહાર ૨. નૈમગ-સામાન્ય આહી. સંગ્રહમાં જ અંતર્ભવઈ. નિરોપ-
આહી વ્યવહારમાં જ માટે-ત્રીજો ભેદ નથી.

પર્યાયાર્થિકના ૬ ભેદ

સિદ્ધસેન-મત વિશેષાવશ્યકઈ કહિઉં.

જામાદિતિયં દન્વદ્વિયસ્સ યાવો અ વજ્જવણ્યસ્સ ।

સંગદે વવદારા પદમગ્ગસ્સ સેસા ષ્ચ દ્યપરસ્સ ।

એ ગાથાઈ-સ્વભતે: નમસ્કાર નિરોપ વિચારસ્થલઈ કહિઉં.

“માર્વ ચિય સદ-ળયા, સેસા ઇચ્છંતિ સન્વા ણિચ્છેવે. ।”

શબ્દ નયઃ શુદ્ધપણમાટમ-ભાવનિક્ષેપ વાંછ્યં, ઋણુસૂત્રાંત ૪
અશુદ્ધપણમાટિ-સર્વ નિક્ષેપ વાંછ્યં.

એહનો અર્થ-“ઋણુસૂત્ર-નામ નિક્ષેપઃ ભાવનિક્ષેપઃ એ-૨.
જ વાંછ્યં.” ઇમ કામ કહ્યં છ્યં,
તે જુહું. જ માટમ-—

“વજ્જુસુઅસ્સ एगे अणुवउत्ते एगं दव्यावस्सयं”

એ સૂત્ર્યં જ-ઋણુસૂત્રનયં દ્રવ્યાવ્યુપગમ દેખાડયો છ્યં.

અનય-પિંડાવસ્થાઈ સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય અનાકાર, ભવિષ્યત્
કુંડલાદિ પર્યાય-ભાવહેતુપણ્યં વાંછતો, વિશિષ્ટ ઇંદ્રાદિભિલાપ-
હેતુજૂત સાકારસ્થાપના પ્રતિ એ નય ન માંનઈ, તો એ નય
સક્ષમદર્શી કિમ થાઈ ?

નયા-ઈંદ્રાદિ શબ્દમાત્રઃ અથવા તદર્થરહિત ઇંદ્રાદિ શબ્દ-
વાચ્ય ગોપાલદારકઃ ને ભાવકારણપણાને અવિશેષે-નામેંદ્ર
વાંછતો, એ નય-નામઃ સ્થાપનાઃ ૨ નિક્ષેપને કિમ વાંછ્યં ? જ આગસિ
જઈ યુક્તિ દર્શી થાઈ સાહ્યુ વાચ્યવાચકભાવસંબંધસંબદ્ધ
નામથી ઈંદ્ર, મૃત્તિલક્ષણુદ્રવ્યવિશિષ્ટતાકારસ્થાપનાનય ઈંદ્રપર્યાય-
રૂપભાવને વિષય તાદાત્મ્ય સંબંધ રહ્યા. માટમ-વિશેષ છ્યં. તો
એ ૨ નિક્ષેપા ઋણુસૂત્ર કિમ ઉત્થાપઈ ?

વલઈ, એહનય મનાવવા “સંત્રહઃ વ્યવહારઃ એ ૨. નય-
સ્થાપના વર્જ ૩. નિક્ષેપા માને છઈ.” એહવું કેતલાઈક કહ્યં છઈ.

તે પણિ-જુહું.

જ માટઈ-સંત્રહિક ૧, અસંત્રહિક ૨, અથવા-અનર્પિતભેદ-
પરિપૂર્ણભેદ ૩-નૈગમ સ્થાપના વાંછ્યં, તે તો અવરય માનવું.
સંત્રહઃ વ્યવહારઃ ન્ય (ઈ) દ્રવ્યાર્થિકનયે સ્થાપનાનિક્ષેપનું વર્જન નથી.

તે માટે—આઘ પક્ષઃ—સંત્રહનયે' સ્થાપનાનિષેધ બલે' આવર્ધ',
જે માટે—તન્મત—સંત્રહિક નૈગમમતથી જિત્ર ન છે.

દ્વિતીય પક્ષે:—વ્યવહારનયધ' સ્થાપનાસ્થુપગમ બલધ' આવર્ધ',
જે માટે—તન્મત—અસંત્રહિક નૈગમમતથી અવિશિષ્ટ છે.

તૃતીયપક્ષઃ:—નિરપેક્ષ—સંત્રહ: વ્યવહાર: ન માંનર્ધ, તે પશ્ચિ—
સંપૂર્ણનૈગમપસમુદિત ૨. નયનર્ધ' સ્થાપનાપક્ષ ફુર્નિવાર છે. જે
માટે—અવિભાગસ્થનૈગમથી પ્રત્યેકર્ધ એકેકભાવ ગ્રહર્ધ છર્ધ'.

ખીજું:—

સંત્રહ: વ્યવહાર: નૈગમમાહિ આવર્ધ, તે—તન્મત સ્થાપના
સંત્રહ: વ્યવહાર:માહિ કિમ નાવર્ધ? ઉભયવિષયકત્વરૂપ નૈગમધર્મ
એકેકમા ન પર્ધસી સકર્ધ, પશ્ચિ—સ્થાપનાવિષયકત્વરૂપ નૈગમધર્મનર્ધ
સંત્રહ: વ્યવહાર: એ ૨. નયમા પ્રવેશધ—બાધક નથી. જિમ—સહસ્ર-
પર્ણ શત સંખ્યામાહિ ન પર્ધસર્ધ', પશ્ચિ—તદ્ગત દશકાદિ સંખ્યા
મુખે પર્ધસે'.

કેવલ સ્થાપના સામાન્ય: અનર્ધ તદ્ગત વિશેષ: માનવર્ધ—
સંત્રહ: વ્યવહાર: નયને' વિશેષ બલ્થવો.

ધત્યાદિ વિશેષાવશ્યકાદિ મહાઅથાનુસારર્ધ' અહો જૈનતર્ક-
માપામાહિ વિખ્યુ'છર્ધ. તે પ્રાકૃતમાપાહ લેસમધ્યે લુપ્તને' સિખી
જણાવ્યું'છર્ધ. એ લેખનર્ધ' મહાશાસ્ર કરી બલ્થવું યુક્ત જ'છર્ધ'.

કિં નામ—સ્મરણેન ન પ્રતિપયા કિં વા મિદા કાનયો:

સંવન્ધ: પ્રતિયોગિના ન સદશો ભાવેન કિં વા દ્વયો: ।

તદ્વન્ધં દ્વયએવ વા જદમતે! ત્યાજ્યં દ્વયં વા ત્વયા

સ્વાત્તર્કાદત એવ લુપ્તમુલ્કે દત્તો મપીર્ચક: ॥

અસ્મત્કૃત-પ્રતિમાશતકે ॥

ખીજું--

સ્થાપ્યતે, इति स्थापना । એ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત જ છે. પશ્ચિ-તદાકારત્વાત્ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત તે છે. માટઈ-શાશ્વતપ્રતિમામાંહિ સ્થાપના શબ્દાર્થ ધટઈ. જિમ-“ગચ્છતિ”इति गौः એ ગો શબ્દ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે, ઇમ કહતાં-ખઠી ગાયમાંહિ ગોપદાર્થ નાવઈ, માટઈ-સાસ્નાધસિવ્યંગ્યગોત્વજાતિગોપદપ્રવૃત્તિનિમિત્ત કહિઈ છે, તિમ-ઇહાં જાણ્યો, સૂઘું સદહયો.

૫

વહી-જે તુમ્હે લિખ્યો છે "સ્પષ્ટ શ્રાવકકરણી મધ્યે જિત-પૂજાવિધિ કિહાં કહીઉં છે?"

તે તો-ત્રૌપદી પ્રમુખ પૂજાવિધિ સ્પષ્ટ જ છે, તદીય પ્રાસાદાદિ-કૃત્ય શ્રુતાર્થાપત્તિસિદ્ધ જ છે. તથાપિ-વિધિવાદઈ સ્પષ્ટાક્ષરઃ શ્રીમહામિશીયસૂત્રતૃતીયાધ્યયન મધ્યે છે, તે લિખિઈ છે.

अकसिणपवत्तमाणं विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो
जे कसिणसंजमविऊ पुष्फाईअं न कप्पए ॥ १ ॥

તેસિં ફિં મન્ને ગોયમા! એસ વત્તીસિંદાણુદ્વિણ જમ્હા, તમ્હા ઉમયંપિ અણુદ્વેજ્જા.

न बुझसि विणिओगमेअं? तिसिं भावत्यवाऽसंभवो. तहा भावघणाइ उत्तमं दसण्णभेदेण उदाहरणं, तदेवय-चक्रहर-भाणु-ससि-दत्त-दमगादीहि

પુચ્છંતે વિ વિહિસે ગોયમા! તાવ-જં સુરિદેહિં મત્તિઉ સન્નિવદ્ધિણ અણ્ણસામણ્ણપૂઆસન્નારે ફણ.

તા ફિં તં સચ્વસાવજ્જવિરણ્હિં અણુદ્વિયં? ઉચાહુ-સચ્વહા
અવિરણ્હિં છુમ્મચીણ પૂઆસક્કારે કણ ?

તા જઈ એવં તઓ વુજ્જ ગોયમા ! ણીસંસયં દેસવિરય-અવિરયાણં
વિણુપોગમ્મયત્થં વિવણિયં (?)

એ અક્ષરો તો ચોથા તથા પાંચમા ગુણુસ્થાને નિઃસંશય દ્રવ્ય-
સ્તવક્ષણ પશ્ચિ દેખાડ્યું છે.

ફાક્કણ જિણાવયણેહિં મંદિયં મયલ્લમેઙ્ગીવટ્ટં ।

દાણાહવજ્જકેણવિ સુદ્ધવિ ગચ્છિજ્જ અચ્ચુઅં ॥ ૧ ॥

ગુણ સ્થાનભાઈક ભક્તિયતના પરિણામે જલ-પુષ્પાદિ વિરા-
ધના તો દોષાવહ નથી, સાદરું ગુણાવહ છે. નહીં તો,
અભિગમનવંદનાદિ વિધિ પશ્ચિ ઉચ્છિન્ન થાઈ. ઉષ્ણ જલાદિદે
સ્નાત્રઃ હીરકૂલ પ્રમુખે પૂજઃ તથા-સ્તોકજલપુષ્પાદિદે પૂજઃ તો
ભક્તિને ઠામે અભક્તિ પરિણામવધારતાં બોધ બીજનો જ નાશ કરે.

ઉક્તં ચ પચ્ચાશકે-

અણ્ણત્યારંભઓ ધમ્મેણારંભઓ અણાભોગો ।

લોપ પવયણસ્થિસા અવોહિવીયંતિ દોસાય ॥

એ સાધુને અસત્કારી-અસન્માની સૂચ્યું અથવા અસૂચ્યું હતાં
એકાંત પાપ બંધ કહ્યો છે, તો ભક્તિપરિણામવંચનાઈ સ્તોક-
પુષ્પાદિપૂજાઈ શકિયાનઈ બોધિ બીજનો નાશ કિમ ન હોઈ ?
ખલિટ્ઠાકનઃ પુષ્પપૂજઃ ૧૭ ભેદઃ અનેકવિધિ સૂત્રે હુંતો, તેહજ પર-
પરાઈ કહવાઈ છે, ઉક્તં ચ-શ્રીમદ્દાનિશીથે-

તં સચ્વં મહયા વિત્થરેણં અરહંતચરિયામિદાણે અંતગદ-
દસાણં અજ્જપણે કસિણં વિન્નેયં

સિદ્ધાંત પૂર્વઈ હુંતો, તે તો હવણા ન છે. હવણાં-છિન્ન-પટ-

સંધાન ન્યાયધં દેવદ્વિગણિક્ષમાશ્રમણવાચનાનુગત પંચાંગી શુદ્ધ
આલંબતાં કિસી ન્યૂનતા નથી. તથા—કોઈક સિદ્ધાંતધં થોડું કહિઉં
હોઈ, કિહાંઈક ઘણું કહીઉં હુઈ. તિહાં—સંદેહ ન કરવો. એ સિદ્ધાંત
શૈલી જ છે. ઉક્તં ચ—

કત્યઈ દેસમ્મહણં કત્યઈ ઘિપ્પંતિ નિરવસેસાઈં ।

ઉક્કમવડ્કમાઈં સહાવવસજ્ઞ ણિરુત્તાઈં ॥

એ સર્વ જાણી, કુલકમદાક્ષિણ્ય મૂંઢી, મલીમકિંતિ જિનપદ
પામવા જાણી જિનપૂજ ઈજ, તો જ જાણ્યાનું સાર છે. પામર લોકનો
ભય રાખીને જન્મ સફલતા ન ઈજ, તે ન ઘટઈ. શ્રીવીતરાગ-
દાસપણનો ભાવ તેહનો લોકોત્તરવિનય સાચવ્યાવિણ કિમિ નિર્વહઈ?
દેવપૂજ વેલા સામાયિકાદિ લેઈખઈસી શુભ પરિણામ દેખાવઈ, તિણે-
સાધુદાનાવસરિં પણિ સામાયિક લેઈ છટવું. કૃત્રિમ ભાવ અને
અકૃત્રિમ ભાવમાં ધણો અંતર છે.

૬

વલી, જે “અંદ્રજ્યોત્સ્ના સમાનકેવલી કહીયા છે,” તે—પૂરા
નામ આઠમી યોગદર્ષિ કેવલજ્ઞાનજ્યોત્સ્નાની અપેક્ષાઈ. અને
દિગંધરીય સંમતમદ્ર આચાર્યહંઃ ઉપાસકાધ્યયનટીકા—કારહંઃ
‘આવકાચારમધ્યે સિખ્યું’ છઈ—

અનાત્માર્થ વિનાશ ગૈઃ શાસ્તા શાસ્તિ સત્તો દિતમ્ ।

ધ્વનન્ શિલ્પિકરસ્પર્શાન્મુરજઃ કિમપેક્ષતે ? ॥

એ શ્લોક. તે માદલની પરિ કેવલીને ધ્વનિ માન્યો છઈ, તે તો
ન ઘટઈ. જે માટે—અનક્ષરનઈ અક્ષરપરિણામ અદૃષ્ટ છઈ. ભાષા-
પર્યાપ્તિ નામ કર્મનો ઉદય છે, તે માટે—ભાષાપ જ શબ્દ કેવલીને
ઘટઈ. અનઈ—વિકલપપૂર્વક તો સમલી ક્રિયા છત્રસ્થને છઈ. કેવલીને

તો-સ્થાન, નિષવા, આહાર, વિહારાદિ, સર્વક્રિયા અવિકલપૂર્વક
અધાતિ કર્મોદયનિમિત્ત માનંધ, તેહનંધજ-તાદૃશ દેશનાધ્વનિ માનંતાં
પૂરવધં, દિગંચરને તો જિમ-ભિત્તિમાંહિંથી ધ્વનિં નિકલધં, તિમ-
માન્યું બેધધં. તત્તકાલધં તત્તકાર્યકર્તાવ્યવવિપથક દેવલજ્ઞાન-
પર્યાય જ દેવલીનધં તત્તકાર્યકારી કહિધં, તો સંભવધં. ઉક્તં ચ-
ઓઘનિર્યુક્તૌ—

જાઝળ વેયણિજ્ઞં અદ્વહુંબં આઠઅં ચ યોવાગં ।

કમ્પં પહિલેહેતું વચંતિ જિણા સમુગ્ધાયં ॥

ઈહાં-વત્વા પ્રત્યયાર્થ દેવલ પર્યાય લીન્, તો જ સંભવધ. એ
યર્થા વિહોપાવહ્યકાદિકેં ધણી છેં.

૭

તથા “મૂલગેં વિમાને ચંદ્રમા સૂર્ય આવધ” ઇત્યાદિ અચ્છેરામાં
આશ્ચર્ય લાગેં, તે તો-આશ્ચર્ય પદનો અર્થ જ છધં. ૧૦ અચ્છેરાઃ
તે-ઉપલક્ષણ-અત્યંત સ્થાવર હૂધનધં ક્ષીમરુદેવાસિદ્ધ થયાઃ ઇત્યાદિ
ભાવ પહિ પ્રાયધં અસંભવિભાવ સંભવ હોધં. તે આશ્ચર્યભૂત જ
જણવા. એવું પશ્ચવસ્તુ મધ્યે કહિઉ છેં.

૮

માર્ગાનુસારી ત્રિધા-એક-પુદ્ગલપરાવર્તથી યોગદૃષ્ટિ ધર્મબીજ
સાહમે થયે ૧. પછિં-માર્ગપતિતકં માર્ગસાહમે આલ્યે, પત્તલું
પરિગતૌ ૨. માર્ગાનુસારી કહિતાં અચીદેશિં પોહતો ૩. માર્ગાભિ-
મુખ ૧. માર્ગપતિત ૨. માર્ગાનુસારી ૩.

૯

યતીનાં પદ કર્મણિ—અધ્યયન ૧, અધ્યાપન ૨, દેવભક્તિ
૩, ગુરુભક્તિ ૪, મૂલગુણ અભ્યાસ ૫, ઉત્તરગુણઅભ્યાસ ૬,
ધતિ ૫૬.

ब्रह्मणां पट्ट—अध्ययन १, अध्यापन २, यजन ३, याजन ४, अनुग्रह ५, प्रतिग्रह ६, धति.

१०

पडिक्रमणानां छ आवश्यककर्मानां नाम लिखीष्टं छः—

दोषसंग्रह १, आलोचना २, प्रतिक्रमण ३, क्षामणविधि ४, प्रत्युत्थित्वा ५, गुणधारण ६. अस्यार्थः—

भावालोचना १, द्रव्यालोचना २, दोष-जुगुप्सया दोष-शुद्धिः ३. आचार्यादीनां आज्ञातनाशुद्धिः ४, चारित्र्यादीनां ३ लघुदोष शुद्धिः ५, उत्तरगुणशुद्धिः ६.

आवश्यकध्ययनोपलक्षितकर्माणि आवश्यककर्माणि ६ ॥

तेन—प्रथमकर्मणि आत्मसाक्षिकदोषालोचनया दोषसंग्रहः कार्यः। तद्विधिस्तु—करेमि भन्ते०, इच्छामि०, कायोत्सर्ग, यतीनां सयणासण० गायया दोषसंग्रहः कार्यः, आदिन तु अष्टगायया.

एतेन—प्रतिक्रमणपीठं दर्शितम्. पीठदाढ्यार्थं चतुर्विंशतिस्तवः पठनीयः १

ततः—गुरोः पुरतो दोषप्रकाशनम्. तद्विधिस्तु—मुखपटीमतिछेवनातो वन्दनकं दत्त्वा “इच्छाकारेण० दे० आलो० जो० ठाणे० २.

ततः—अपुनःकरणतया दोषान्निवर्तनं प्रतिक्रमणम् ।

तद्विधिस्तु—प्रथमम्—सन्ध्व० उत्थादि पठनपूर्वं प्रायश्चित्तं मार्गयित्वा, द्वितीयम्—गुरुदत्तं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्योपविश्य विभिन्ना मतिक्रमणसूत्रं पठति, तेन—ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोवीर्यशुद्धिः स्पष्टा ३. ।

ततः—तद्वदाज्ञातनाशुद्धिः क्षामणकेन विधेया । वन्दनकादारभ्य—“आयस्य उ०” इत्यादिपर्यन्तो विधिरत्रावसेयः ४ ।

ततः-व्रणचिकित्सावत् चारित्रादीनां ३ शुद्धिर्विधेया । तद्विधि-
स्तु-इच्छामि टाडं० करोमि भं० १ तस्स उ० कायोत्तर्गे लोग-
स्स २ ततो-लो० कायो० ततः-पुप्क्खर० कायो० सिद्धाणं०
कायो० ५

ततः-पूर्ववदुत्तरगुणशुद्धिः, उत्तरगुणास्तपःप्रभृतयः ।

नमस्कारेणानुवादो विधीयते ६.

ततः-क्रियाप्रभावना ।

ततः-सामान्यतो गुणदाढ्यार्थं कायो०

इति दैवासिक-प्रतिक्रमणविधिः

एवम् सर्वत्र ५ भाव्यम् ॥

११

न च पञ्चतीर्थी-चतुर्विंशति-पट्टकादौ मिथः स्नात्रजल-
स्पर्शादिना दोष आशङ्क्यः ॥ यदाहुः—

रायप्पसेणइज्जे सोहम्मे सूरिआभदेवस्स ।

जीवाभिगमे विजयापुराइ विजयाइदेवाणं ॥

भिगाइ-लोमहत्थय-लूहणया-धूवदहणमाईयं पढिमाणं सक-
हाणय पुआए इक्कयं भणियं । इति धर्मसंग्रहे ॥

१२

एक-वस्त्रो न भुज्जित न कुर्याद्देवतार्चनम् ।

न कञ्चुकं विना कार्या देवार्चा स्त्रीजनेन तु ॥१॥

एवं हि-पुंसां वस्त्रद्वयं स्त्रीणां च वस्त्रत्रयं विना देवपूजनादि
न कल्पते ॥

१३

तहारूवं समणं वा माइणं वा पडिहय-पच्चयखाय पावकम्मं
अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिला-
भेमाणे भंते ! किं कज्जइ ?

गोयमा ! अप्पे पावे कम्मे, बहुअरिआसे णिज्जरा कज्जइ,
त्ति भगवत्थाम् ॥

१४

ततः—

अंद्दि-जानु-करांसेपु-भूर्ति ९ पूजां यथाक्रमम् ।

इत्यु यतैर्वक्ष्य ? प्रमाणत्वात् स्रष्टा नवाङ्गेषु कर्पूरकुङ्कुमादिमिथ-
गोशीर्षवन्दनादिनार्चयेत् ॥

केऽप्याहुः—पूर्वं भाष्ये तिलकं कृत्वा नवाङ्गपूजा कार्या
॥ इति ॥ छ ॥

કાગળ ૨ બે

॥ ૧૬ ॥

સ્વસ્તિ શ્રીપાર્શ્વજિનં પ્રણમ્ય—

શ્રીસ્તમ્ભતીર્થનગરતો ન્યાયાચાર્યોપાધ્યાય-શ્રીજશવિ-
જયગણયઃ સપરિકરાઃ સુ-શ્રાવક-પુણ્ય-પ્રભાવક-શ્રીદેવગુરુભક્તિ-
કારક-શ્રીજિનાજ્ઞાપતિપાલક-સંઘમુખ્ય સાહ-હરરાજ-સાહ-
દેવરાજ-યોગ્ય-ધર્મલાભ-પૂર્વકમિતિલિખન્તિ, અપરમ્--

ઇહા-ધર્મકર્મ સુખધ નિવર્તય ઇહ. તુમ્હારા ધર્મોધમના
સમાચાર જણાવીને પરમસંતોષ ઉપજાવવા.

તથા-તુમ્હારે લિખ્યો લેખ ૧ પ્રથમ ચૈત્રશુદ્ધિનો લિખ્યો-આખો,
સમાચાર પ્રીછ્યા, સંતોષ જીવના.

તથા-પ્રશ્નરે ઉત્તર—

સાધ્વી નાનઘાઈરી અવધિજ્ઞાનરી કપટમાત્ર જણાઈ ઇહ.

તથા-સ્વંમાત્મમધ્યે શ્રાવક સૂત્ર વાંચઈ ઇહ, તે-હુંદિયા આજ્ઞા
વિરોધી અલિપ્તમયે ઇહ. જે-આપણા વચનનંદ અનુસારંદ બોધ-
વંત ઇહ, તે તો અર્થશાહી ઇહ. યોગ વહિયા વિના, જ્ઞાનાચાર
ક્રિયા શુદ્ધિ વિના, વિશિષ્ટ જ્ઞાનવિના, સૂત્ર ન વાંચઈ.

તથો અઘાયણિજ્ઞા પં૦ અવિળીંણ વિગઈંપહિવદ્દે અવિચસવિય-
પાહુદે । સ્થાનાદ્દે.

ગિહે દીવમપાસંતા પુરિસાદાળીયા જરા વિ તે ।

વીરાણુવંધણં મુકાળા ય કંસંતિ જીવિયં ॥ સૂત્રકૃતાદ્દે.

દેવિંદ-નરિંદ-ભાસિયત્થં મહરિસીળ ય સુઅપ્પદિન્નં. પ્રશ્ન-
વ્યાકરણે

ઇત્યાદિ અક્ષર બલઈ યત્યાચારક્રિયા વિના સૂત્ર વાંચણે ન
ઇહ. વિચારી દેખજો.

તથા-ગુરુશિષ્ય સંવાદ તો બુદ્ધિ' જાણવો.

વઢો લેલ લિખાવી મોકલ્યો છઠ્ઠ, સા. ગદાધર થાનઈ ઠાજીડા મોકલ્યો છઈ. તિણુમાં-નયઃ નિક્ષેપઃ પ્રમાણુરી મણા ન રહી છઠ્ઠ. વારંવાર વિચારયો.

તથા-શ્રીચર્દ્દમાનસ્વામી ક્ષત્રીકુણ્ડગ્રામે હવા. તે તો-આગમ પ્રમાણુ મધ્યે અંતર્જવઈ છઈ. સામાન્યથી આમ સદ્ભાવે તો શેષવત્ અનુમાનપ્રવર્તઈ. જે માટઈ-અખાધિત સ્યાદ્વાદ પ્રવચન રૂપ કાર્ય છઈ, તે આમ કારણ વિના ન સંભવેઈ. પૂર્વવદાદિ શબ્દશે એ અર્થ છઈ.

પૂર્વે કારણં વિષયતે છિદ્ધતયા યત્ર, તત્ શેષવત્ । एतदन्पदनु-
માનं दृष्टसाधर्म्यवत्, तदेव सामान्यतो दृष्टमित्युच्यते ॥

તથા-ન્યાયાચાર્ય ચિરુદ તો મદ્વાચાર્યઈ ન્યાયગ્રન્થરચના કરી, દેખી, પ્રસન્ન હુઈ, દિઠા છઈ. અન્ય સમાપ્તિ લિખ્યા છઈ-

पूर्व न्याय-विशारदत्वविरुदं काश्यां प्रदत्तं बुधै-

न्यायाचार्यपदं ततः कृतशतग्रन्थस्य यस्यापितस् ।

શિષ્યમાર્થનયા નયાદિવિજયમાજ્ઞોત્તમાનાં શિથુ—

स्तत्त्वं किंचिदिदं यशोविजय इत्याख्याचदाख्यानवान् ॥

ન્યાયત્રય ૨ લક્ષ પ્રીધા છઈ. તો-ઘૌઢ્વાદિકરી એકાંત યુક્તિ ખંડી, સ્યાદાદપદ્ધતિ માંડી નઈ. એ યુક્તિ જૈન ન્યાયાચાર્યચિરુદ પરિણુતશિષ્ટ લોક કહઈ. તેઈ-પ્રમાણુ છઈ. તે પ્રીછયો.

તથા-જ્ઞાનરૂપ સમકિતકહઈ છઈ, તિણુરઈ મતઈ-જ્ઞાનાવરણી-યક્ષયોપશમઈ સમકિત હોઈ.

“दर्शनसमक्षयोपशमश्च समकित किम् कहिउ ?”

તિણુરો ઉત્તર-જ્ઞાનાવરીય ક્ષયોપશમનઈ દર્શન સમક્ષ ક્ષયો-પશમ રાહકારી છઈ, અન્યું કેવલ જ્ઞાનપ્રતઈ કેવલજ્ઞાનાવરણીયક્ષય કારણુઈ છઈ, ઇત્યુ-તત્ત્વાર્થઘ્વાન્તે મધ્યે કહિજા છઈ.

તથા—અમ્હે તો સ્વકૃત અન્યમધિ—

સે ય સમ્મત્તે પસત્ય-સમત્તવેયણિજ્ઞ-કમ્માણુ વેયણોવસમ-
સ્વયસમુત્ત્યે સુદે આયપરિણામે પળ્લસે ॥

એ સિદ્ધાંત વચનાનુસારઇં આત્મપરિણામરૂપ જ સમ્યક્ત્વ
ચાપ્યો છઈ. નહીં તો—સમ્યક્ત્વ પદ ષષ્ટિ, ૬૬ સાગરોપમ સ્થિતિ
ઠાહઠો છઈ, તે અપર્યાપ્તાવસ્થાઇં પશિ. લાભઈ, તે—કિમ ધટઇ ?
વિશેષદર્શનરૂપ ઉપયોગ અપર્યાપ્તાવસ્થાઇં ન સંભવઇં.

એ યુક્તાયુક્ત વિચારજ્યો.

તથા—ધર્મલાભ જણુજ્યો, ધર્મોધમ વિશેષથી કર્યો, ધર્મસ્નેહ
વૃદ્ધિવંત રાખજ્યો.

इति श्री कल्याणस्तु ॥

[ધાવડ-લીમસિંહ માણેકે છપાવેલા પ્રકરણ રતનાકર
ભાગ ૩ જા ના ૬૯૭ થી ૭૧૦ મા પૃષ્ઠ સુધી ઉપાધ્યાયજી
મહારાજ યશોવિજયજી મહારાજનો એક કાગળ છપા-
યેલો છે. તે આ પહેલા કાગળ સાથે લગભગ મળતો છે,
તે કાગળમાં છ આવશ્યકના સ્વરૂપથી માંડીને પહેલો પત્ર સંપૂર્ણ
થાય, તેટલો ભાગ નથી. તમા કોઈ કોઈ ઠેકાણે જે કોઈ વિશેષતા
છે, અથવા પાઠ ભેદ છે, તે અહીં નીચે જતાવીએ છીએ: જે
કોઈ આ છપાયેલ પત્ર કરતાં તેમાં ખામી છે, તે જતાવેલ
નથી. પરંતુ આના કરતાં તેમાં વિશેષ છે તેજ અહીં જતાવ-
વામાં આવેલ છે.]

પૃષ્ઠ ૪૫

૧ લી પંક્તિ—શ્રી જિનાય નમઃ

સ્વસ્તિ શ્રી સ્તમ્ભનક-પાર્શ્વજિનં પ્રણમ્ય—

શ્રીસ્તમ્ભતીર્થનગરતઃ શ્રીજેસલમેરુ-મહાદુર્ગે ન્યાયાચાર્યો-
પાધ્યાય-શ્રીયશોબિનયમણયઃ સપરિકરાઃ સુશ્રાવક-પુણ્યમમાવક-
શ્રીદેવગુરુમત્તિકારક-શ્રીજિનાદ્વામતિપાલક--ગીતાર્થ-પરંપરાપાત્ર--
સામાચારી-રુચિધારક-આગમાધ્યાત્મવિવેકકારક-મોક્ષેકતાન-સર્વા-

વસર-સાવધાન-શા. હરરાજ શા. દેવરાજ યોગ્ય ધર્મલાભપૂર્વક લિખિતમ્ । (૧)—

અઠે ધર્મ કાર્ય સુખે પ્રવર્તે છે. અપરમ્-યારા કાગદ સમાચાર પાયા. વાંચી બહુત સુખ પાયા. અત્ર જ્ઞાનગોષ્ઠીગરિષ્ઠ એસી સખા છે, જે દેખી થાસરખાં જ્ઞાનપ્રિય લોકને ઘણું સુખ ઉપજે, તે પ્રીછજે.

પૃષ્ઠ ૮૮

૧૬ મી પંક્તિ-બલઈ મને જ આવી—

પૃ૦ ૬૯

૨ છ પં૦—દિવ્યાહારપણું.

પૃ૦ ૯૧

૨૧ મી પં૦—પણિ-પરમાર્થથી ક્ષાયિક.

પૃ૦ ૯૨

૧૭ મી પં૦—વેદનીય કર્મ ઉદયથી નિદ્રા કવળાહાર.

પૃ૦ ૯૩

૭ મી પં૦—કેવલ વ્યવહારાનુગત છદ્મસ્થ વ્યવહારથી ભિન્ન દેખી ઉત્ત્રાસન કરવો. વચન-અસસંગાનુષ્ઠાન ભેદ બણવા.

કવલાહારસમાન; પણિ-કેવળ સ્વભાવવાદ માનઇ તો ખોટું મત થાઇ.

પૃ૦ ૯૪

૨ ધીછ પં૦—એ શબ્દશે કુંલુ અર્થ ?

૩૭ મી પં૦—પ્રસન્ન પ્રતિષ્ઠે દોષ કારણથી ન હોઇ.

૬ છી પં૦—એ પાંચમો અર્થ ન સંભવે, જે માટે.

૨૪ મી પં૦—જે શરીર નામ કર્મ રહિયો છે.

પૃ૦ ૯૬

૧૯ મી પં૦—દ્રવ્યે દોષ તો દોષ જ નથી.

૧૦ મી પં૦—તોપણિ-કમ સૂત્રવચન યુક્તિરિક્ત કરીને ?

૨૩ મી પં૦—કિસ્મો દોષ ન હોઈ.

પૃષ્ઠ ૯૭

૧૪ મી પંક્તિ-વર્તમાન-જ્ઞેયાકારોત્પાદ : ઇત્યાદિ.

૧૫ મી પં—પ્રાયોગિકાકારોત્પાદ : અતીત જ્ઞેયાકારોત્પાદ :

પૃ૦ ૯૮

૧૬ મી પં—યુક્તિલૈકિક (વિયુક્ત લોક-જોધએ)

૨૧ મી પં—તાવત્ દ્રવ્ય પશ્ચિ કહવા.

૨૪ મી પં—એ બે તો સર્વત્ર.

પૃ૦ ૧૦૦

૨૭ પં—વર્તમાનાશ્રય દ્રવ્ય.

૯ મી પં—“રત્નરાશિસમઘ ” કહ્યું છે.

૨૫ મી પં—મંદપરમાણુવવગાહનાધનુસારે

પૃ૦ ૧૦૧

૧ લી પં—જો રકન્ધ જહાવૃત્તિ

૧૯ મી પં—તે પારમાર્થિક દ્રવ્ય નથી.

૨૧ મી પં—અનપેક્ષિ દ્રવ્યાર્થિક બે પ્રકારે વૃત્તિકારે

૨૨ મી પં—સક્ષમપર્યાય સમયમાં ઉત્પાદ :

પૃ૦ ૧૦૩

૬ ઠી પં—સમાપત્તિ સમયે જ મહાહિત

૧૭ મી પં—જો બે નૈગમ સામાન્ય આહી

૧૮ મી પં—તે માટે ત્રીજો બેઠ નથી.

૧૯ મી પં—પર્યાયાર્થિકના ૪ બેઠ ઋણ સૂત્રાદિક, તે-સિદ્ધ-

સેનમત તથા વિશેષાવશ્યકમાં હમા નામાહ

ભાવચિય સદ્વહના યા સેસા—

પૃ૦ ૧૦૪

૮ મી પં—સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય અલંકાર શબ્દોત્પત્તિ દુઝલાદિ

૯ મી પં—ઈંદ્રાધબિલાપ

૧૨ મી પં—ચન્દ્ર નામ ગોપાલ દારકને

૧૪ મી પંક્તિ—નામ સ્થાપના. એ જે નિર્દેશને કિમ ન વાંછે ?
 ૧૬ મી પં. —નામથી ઇંદ્રિયમૂર્તિ લક્ષણ દ્રવ્ય વિશિષ્ટસ્તદાકાર
 સ્થાપના માને

૨૦ મી પં. —એ ત્રણ નિર્દેશા.

૨૪ મી પં. —સંગ્રહ વ્યવહારાન્યદ્રવ્યાર્થિક
 પૃષ્ઠ ૧૦૫

૨ છ પં. —નૈગમથી ભિન્ન છે.

૪ થી પં. —નૈગમનયથી અવિશિષ્ટિ છે.

૧૭ મી પં. —વિશેષાવશ્યક—મહાઅન્યાનુસારે,
 પૃ. ૧૦૬

૩૭ મી પં. —તદાકારત્વ તે પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત છે.
 પૃ. ૧૦૭

૧ લી પં. —નિઃસશયદ્રવ્યસ્તવ ભાવસ્તવ : ઉભય કરવા કહ્યાં
 તથા તત્ત્વ જ દ્રવ્યસ્તવ કૃણ પણ

પૃ. ૧૦૯

૬ ઠી પં. —એ ઠાઠ મતનિરપેક્ષ થોડે પણ ક્ષયોપશમે વર્તે,
 મહાશાસ્ત્રે અભ્યાસ કરવા ચાહે, તેહને મેં તર્ક—
 સિદ્ધાંત—શાસ્ત્રે દાન ઘાં. તિલ્લુમું મારે એકાંત
 રનેહ છે, તે પ્રીછજો.

દેવાણુંદારી ક્ષીથી શ્રીવીતરાગ ગર્ભ ત્રિશલા રૂપે આણ્યો, તે
 તો દેવ શક્તિ છે, તિહાં અસાધ્ય કાંઈ નથી.

૧૨ મી પં. —પત્તેયબુદ્ધલામા હવંતિ અચ્છેરમૂયાં હત્યુ-
 પદેશમાલાયામ્

પૃ. ૧૧૧

તથા “ ન્યાય માહરો કર્યો છે, તે માંહેથી પ્રતો પાંચ સાત
 અઠેથી લઈ જઈ”. ઇત્યુ. સાં ગદાધર મહારાજને લખજો.
 બીજી મલામણ જ લિખણી હોયે, તે લિખજો. પરિણતિ શુદ્ધ રાખજો
 શા. વચ્છા. શા. જેતસી પ્રમુખને પણ કાગલ લિખજો.

એક શ્રદ્ધાવંતને ધર્મકુટુંબ કરી જાણો.

આ પક્ષમાં સમજનાર ધર્મપ્રિય કેટલાએક છે ? તે સખને,
ધર્મરીપરિણતિ વાધે, તેમ કરજો.

નામ લઈ શ્રીદેવાધિદેવનો યાત્રા કરજો.

કાશુન શુદ્ધ તેરજી થી ૧૦૮ થી યરાવિજયોપાધ્યાય કૃત સમ્યગ્
શાસ્ત્ર વિચાર સાર પત્ર સમાપ્ત

[પહેલા કાગળમાં છપાયેલા શ્રી મહાનિશિથ સૂત્રના
શ્રીભાગ્યચંદ્રના પાઠ અશુદ્ધ હોવાથી પૂજ્ય અભિમહારાજ
શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજ તરફથી પૂજ્ય સુત્ર
મહારાજ શ્રીજગદિવિજયજી મારફત આપેલો ગુજરાતી
બાબાંતર સાથે મૂળપાઠ અહીં આપવામાં આવેલ છે.]

અકસિણવત્તગાણં વિરયાવિરયાણં એસ સ્વલ્લુ જુત્તો ।

જે કસિણસંજમવિજ્ઞાણં પુણ્નાદીયં જ કપ્પણં ॥ ૧ ॥

તેસિં તુ-કિં મન્ને ગોયમા ! એસ વત્તીસવાણુદિણં જમ્મા,
તમ્મા ઉમયં પિ અણુદ્દેજ્જેત્થં, ન હુજ્જસી વિણિઓગમેવં તં-તેસિં
ભાવત્થવાસંભવો, તદ્દા ભાવચ્છેદાય ઉત્તમયં દસસન્નમહેણ ઉપાહરણં,
તદેવ ય ચક્કહરમાણુસાસિદત્તમગાદીહિં વિણિદિસે

પુચ્છં તે ગોયમા ! તાવ, જં સુરિંદેહિં મત્તિઓ ।

સવ્વિદિણં અણ્ણાસમે, પૂયા-સકારે કણ ॥ ૧ ॥

તા કિં તં સવ્વસાવજ્જતિવિદ્ધિવિરણ્ણિંણુદ્ધિત ।

ઉયાહુ સવ્વથામેસું, સવ્વહા વિરણ્ણુ જ ॥ ૨ ॥

‘ણણુ મયવં ! સુરવરિંદેહિં, મવ્વથામેસુ સવ્વહા ।

અવિરણ્ણિં સુમત્તીણ, પૂયા-સકારે કણ ॥ ૩ ॥

તા-જઈ ઇવં, તઓ-હુજ્જ, ગોયમા ! ણીસંસયં ।

દેસવિરય-અવિરયાણં તુ, વિણિઓગમ્મયત્થં વિ સયમેવ ॥ ૪ ॥

અર્થ—સંયમ માર્ગમાં સપૂર્ણ રીતે પ્રવૃત્તિ નહિ કરનાર
એવા વિરતાવિરતાને એટલે દેશવિરતિ આવડાને જ આ દ્રવ્યસ્તવ
અથવા દ્રવ્યાર્ચન યોગ્ય છે.

જ સંપૂર્ણ સંયમ અર્થાત્ સર્વવિરતિ-મહાવ્રત ધારી છે, તેમને પુષ્પાદિક લેવાં કે તેનો સ્પર્શ કરવો વગેરે કલ્પી શકતું જ નથી. ૧

હે ગૌતમ ! હું માનું છું કે-આ બન્નેય અર્થાત્ દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા બન્નીસ ઈંદ્રોએ કરેલી છે, તેથી તેમના અનુષ્ઠેય એટલે કર્તવ્યવિષયક વિનિયોગ-અધિકાર-વિભાગને તું આ પ્રમાણે નથી સમજી શકતો કે-૧- 'તૈસિ' એટલે તેમને, -અર્થાત્ જ્યાં પોતાને નામમાત્રથી અનગાર તરીકે ઓળખાવી ગંધ માલ્ય પુષ્પાદિક નિલેપન વગેરે દ્રવ્યપૂજા કરે છે, તેમને, -ભાવરતવ ધટતો જ નથી. અપ્કાય અન્નિકાય વનસ્પતિકાય આદિ છએ જીવકાયની વિરાધનાનાં પ્રત્યાખ્યાન કરી તત્પ્રધાન દ્રવ્યપૂજા કરતા હોવાથી). ૨ દશાર્ણભદ્રરાજર્ષિના ઉદાહરણથી (દ્રવ્યપૂજા કરતા) ભાવાર્ચના-ભાવપૂજાનું જ પ્રધાનપણું છે ૩. તેમજ-ચક્રવર્ત્તિ ભાતુ શશિદત્તમૃગાદિનાં ચરિત્રોના આ વિભાગને ગૌતમ ! તું સમજતો નથી.

હે ગૌતમ ! હું તને પૂછું છું કે-ઈંદ્રોએ પોતાની સંપૂર્ણ ઋદ્ધિવડે તીર્થંકર ભગવાનની અનન્ય સમાન-અદ્વિતીય પૂજા-સત્કાર અર્થાત્ દ્રવ્યપૂજા કરી છે, તે પોતાના સંપૂર્ણ પરાક્રમથી-શક્તિથી ત્રિવિધ-ત્રિવિધે સાવધ-પાપ વ્યાપારથી વિરત થયા સિવાય કરી છે કે વિરત થઈને કરી છે ? ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે કે—

હે ભગવન ! સુરેંદ્રોએ પોતાના પરાક્રમથી સર્વથા અવિરત થઈને જ-અવિરતિ રહીને જ ભક્તિપૂર્વક પૂજા-સત્કાર અર્થાત્ તીર્થંકર દેવોની દ્રવ્યપૂજા-દ્રવ્યાર્ચના કરી છે. ૩.

જે ગૌતમ ! એમ હોય તો તું પોતાની મેજે ઉમયમાં અર્થાત્ દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા વિષયે દ્વયવિરતિ અને અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિના વિનિયોગ-અધિકારને નિશંક રીતે સમજી લે. ॥ ૪ ॥